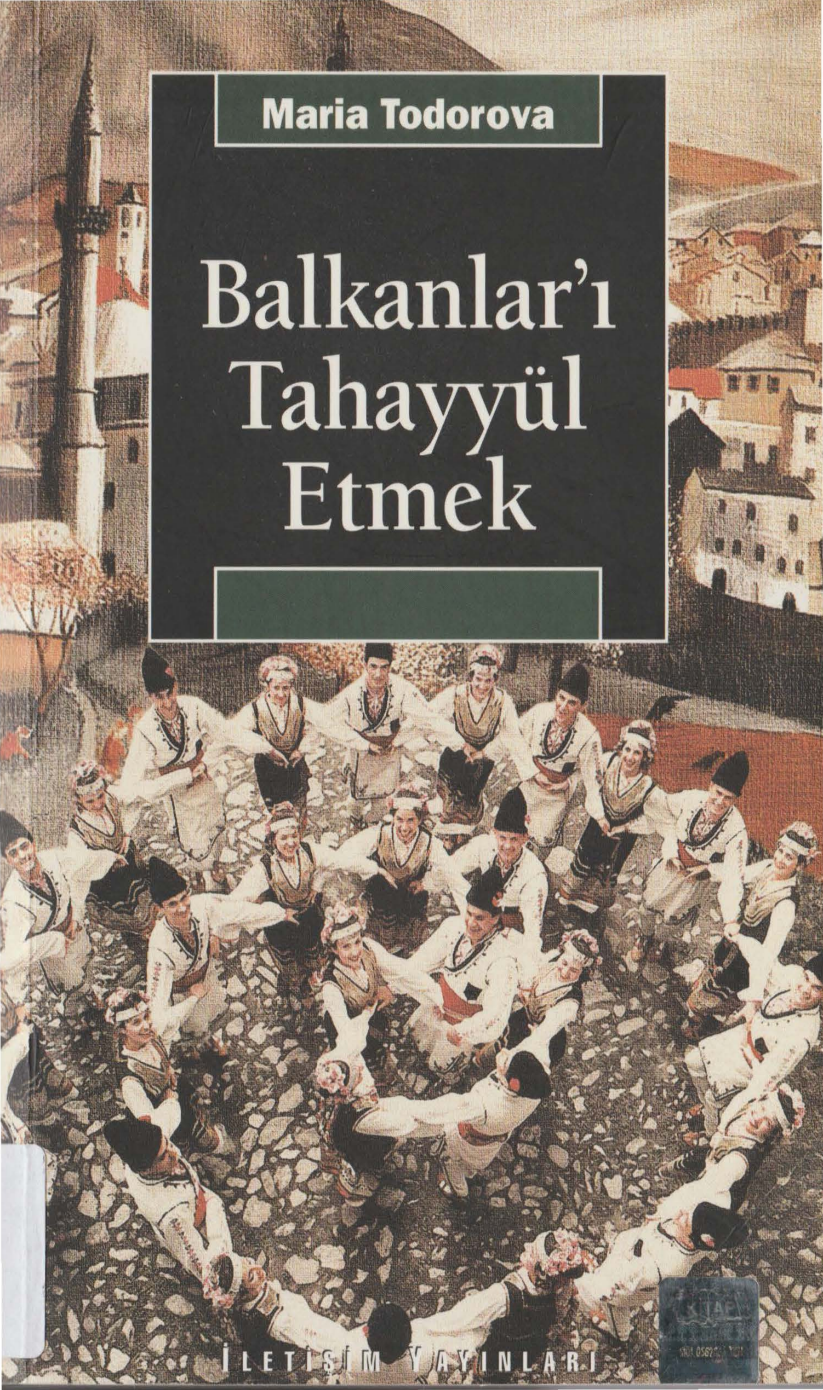
Maria Todorova

Balkanlar'ı Tahayyül Etmek

İLETİŞİM YAYINLARI

MARIA TODOROVA doktora derecesini Sofya Üniversitesi'nden almış, çeşitli Avrupa ve Amerika üniversitelerinde öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Şu anda Illinois Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak görev yapmaktadır. 19. ve 20. yüzyılda Bulgaristan ve Balkanlar'da tarihyazımı, tarihsel demografi, sosyal ve kültürel tarih üzerine çeşitli akademik yayınlarda makaleleri çıkan Maria Todorova'nın başlıca kitapları şunlardır: *Imagining the Balkans* (Oxford University Press, 1997), *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria* (American University Press, 1987), *İngiltere, Rusya ve Tanzimat* (Rusça, Moskova, 1983; Bulgarca, Sofya, 1980), *Tarih Üzerine Tarihçiler* (Bulgarca, Sofya, 1988), *Balkan Tarihi için Seçilmiş Kaynaklar* (Bulgarca, Sofya, 1977).

Imagining the Balkans
© 1997 Oxford University Press

İletişim Yayınları 872 • Araştırma-İnceleme Dizisi 137
ISBN-13: 978-975-05-0112-8
© 2003 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-2. BASKI 2003-2006, İstanbul
3. BASKI 2010, İstanbul

EDİTÖR Tansel Güney
KAPAK Utku Lomlu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Elçin Gen
DİZİN M. Cemalettin Yılmaz
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARIA TODOROVA

Balkanlar'ı Tahayyül Etmek

Imagining the Balkans

ÇEVIREN ***Dilek Şendil***

iletişim

Bana Balkanlar'ı, bir gurur veya utanç kaynağı yapmadan sevmeyi öğreten anneme ve babama.

İÇİNDEKİLER

Önsöz *9*

GİRİŞ
Balkanizm ve oryantalizm: Farklı kategoriler mi? *17*

BİRİNCİ BÖLÜM
Balkanlar: *Nomen* *53*

İKİNCİ BÖLÜM
Öz adlandırma olarak "Balkanlar" *87*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Balkanlar'ın keşfi *135*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
1900'e dek algılama örüntüleri *187*

BEŞİNCİ BÖLÜM
Keşiften icada, icattan sınıflandırmaya *237*

ALTINCI BÖLÜM
Sınıflandırma ve siyaset arasında: Balkanlar ve Orta Avrupa miti *283*

YEDİNCİ BÖLÜM
Balkanlar: *Realia - Qu'est-ce qu'il y a de hors-texte?* *323*

Sonuç *365*

KAYNAKÇA *375*

DİZİN *419*

Önsöz

> Bir aydının umudu, dünyada bir etkisi olması değil, bir gün, bir yerlerde, birinin, kendisi ne yazdıysa tamı tamına onu okuyacağıdır.
>
> THEODOR ADORNO

Bu kitap, diğer çalışmalarımdan çok daha fazla beni kendine bağlamış, akademik hayatım boyunca zihnimi hep meşgul etmiştir. Bundan dolayı, bu konudaki düşünce biçimime yön veren ayrı ayrı herkesi, çalışmayı ve olayı ister tarih sıralamasına göre olsun, ister önem sırasına, anlamlı bir düzene koymam güç. Çalışmamın gelişimi boyunca yeterli ya da hiç uzmanlığım olmayan alanlara, ister istemez sık sık girdiğimden, önemli etkileri belirtmeden geçebilirim. Ancak, bu hiçbir biçimde entelektüel burnu büyüklük olmayıp, her zaman merakla ya da başkalarının başarılarına duyduğum saygıyla, bilinmeyen dünyalara çekinmeden girmemin sonucudur.

Bu kitapta yapmaya giriştiğim şeyin iddialı olduğu açık. Böyle bir çalışma, bir yandan ikincil kaynaklardan oluşan çok karmaşık bir literatürü, diğer yandan da ulaşılabilecek tüm birincil kaynakları incelemeyi gerektirir. En ideal biçimiyle bu, bilim insanlarından kurulu disiplinlerarası bir ekibin uzun süreli tartışmalarla altından kalkabileceği bir iş. Şu anki projenin amaçları bakımından bunun olanaksız olduğu belli. Kitap boyunca ister istemez sık sık kullanılacak türden bir açıklamayla, yani olası itirazları önlemeye yönelik bir açıklamayla söze başlamam gerek. Uzun zamandır benim için ideal akademik

çalışmayı tanımlayan şeyi, bütün ayrıntıları zengin ve eksiksiz bir şekilde işlenmiş, büyüleyici, anlamlı ve karmaşık bir deseni ortaya çıkaramadığımın farkındayım, bunun üzüntüsünü duyuyorum. İster istemez bölük pörçük bilgilere, gelişigüzel kompozisyonlara ve eklektik tarza başvuracağım. Başlıca ödevimin kabul edilebilir bir çerçeve oluşturmak ve tartışma yolları önermek olduğunu düşünüyorum. Bu kitap, yalnızca tartışma başlatsa bile, amacına ulaşmış olacaktır. Sorunun "balkanizm" üzerine ayrı bir tür oluşturacak kadar çalışma gerektirdiğine inanıyorum.

Amerikan akademik kitaplarının birçoğunda, teoriyle başlamak, eserlerinin başında yazarların kendilerini konumlandırmaları, böylelikle okurların gözlerini daha bir yıldırmaları, akademik çalışmanın gerekleri arasında sayılmaktadır. Okur hem yazarın anlatısının ya da argümanının akışını izlemek zorunda kalır, hem de (en azından bilinçsizce) teorik çerçevenin ne kadarının gerçekten içselleştirildiğini, ne kadarının entelektüel sempatiler ve siyasal bağlılıkların göstergesi olduğunu, ne kadarının söylenmiş olmak için söylendiğini -referans verme/verilme sendromu- ayırt etmek zorunda bırakılır. Neyse ki, okurlar kendi stratejilerini kendileri belirler. Kimileri teori kısmını atlayıp 'esas' konuya bakar, kimileri de tam tersine bir tek teoriyi okur ve geri kalanını önemsiz ampirik örnekler diye görür. Yalnızca kendini okumaya adamış az sayıdaki okur, çalışmaya, iddia edilen ya da açıklanan metinlerarasılığı içinde olduğu gibi yaklaşır.

Ben bu üsluba samimiyetsiz bir şekilde kısmen uyuyorum (burada altı çizilmesi gereken uymak mı, yoksa samimiyetsiz mi pek karar veremedim). Teori konusunda ciddi olmadığımdan değil bu. Tam tersine, teoriye derin bir saygı besliyorum. Öte yandan, Mary Douglas'ın büyük teori için kullandığı metafora başvurursak, kişinin kendi eklektik "Kwilu Oteli"nin kapsamlı ve dürüst bir çözümlemesini yapması, dolambaçlı ve muhtemelen boşa gidecek bir araştırma gerektirir. Burada, özümsediğim ve yararlı kavramlarını kullandığım, açık anlatımlarıyla ve sürüklendiğim kuşkulardan kurtulma yolunu

göstermek suretiyle destek sağlayan pek çok teorisyene borçlu olduğumu belirtmekle yetineceğim. Dilerim bunları nasıl kullandığım ya da argümanımı nasıl derinden etkiledikleri, onların savundukları belli başlı noktaların, bir kez daha yinelenmesinden daha çok yarar sağlayacaktır bu kişilere, özellikle de düşüncelerini tümüyle izlemeyi istemediğim ya da tümüyle bunlara vakıf olduğumu iddia etmediğim için: Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Tom Nairn ve milliyetçilik, modernite ve "geleneğin icadı" çevresinde dönen fikir alışverişi; ötekilik ve stereotipleştirmenin fenomenolojisi üzerine çalışmalar; damga [*stigma*] konusunda Erving Goffman ve izleyenleri arasında başlayan geniş kapsamlı ve yararlı tartışma; kültürden nesnelliğe, kuşkuculuktan karalama yarışına, özellikle bilinç eşiğine dek her konuda Mary Douglas; marjinallik konusunda genişleyen literatür; Arif Dirlik ve Aijaz Ahmad'in yardımıyla kuşku duyduğum ve katılmadığım noktaları daha çok üzerinde düşünerek ifade etmeye beni zorladığı için özellikle hayranlık duyduğum tüm post-kolonyal çalışmalar; kendisinin "çokuluslu sermaye çağı" ve "postmodernizmin global Amerikan kültürü" diye adlandırdığı genel yönelimle ilgili olarak Fredric Jameson; Richard Koebner'den Helmut Dan Schmidt ve Wolfgang J. Mommsen'e kadar imparatorluk ve emperyalizm üzerine yazılan en son yapıtlar; genel olarak tasvir etme, yönlendirme, temsil etme, özel olarak da "adlandırma"nın siyasal iktidarı konusunda Pierre Bourdieu; taksonomi (kategoriler, adlandırma, etiketleme, benzerlik, yansıtma) üzerine yeni çalışmalar; artık iyice yerleştiklerinden dolayı Michel Foucault'nun çalışmalarının genel çerçevesinden söz etmeye gerek bırakmayan "söylem" ve "iktidar olarak bilgi" gibi kavramlar ve hepsinden önemlisi David Lodge'un eleştirel kuram, semiotik, metafor, metonimi, sinekdok, apori ve gösterenin altında gösterilenin hep kaymasına dair dünyaya en iyi giriş olan *Changing Places, Small World* ve özellikle *Nice Work* adlı kitapları.

Kendimi "geleneğin icadı"na ilişkin zengin ve gelişen bir türün içinde konumlandırdığım için, ayrıca yapmaya çalıştığım

şeyle "oryantalizm" arasındaki belirgin benzerlikler nedeniyle, çalışmamın başlarında Edward Said'le dolaysız entelektüel bağ kurmamam tavsiye edilmişti, böylelikle onun fikirlerine yöneltilen eleştirilerin yükünü taşımamış olacaktım. Doğuştan gelen anarşist damarımdan olacak, bu aşamada Said'e entelektüel açıdan borçlu olduğumun altını çizmek istiyorum. Onun etkisinin benim için en büyük esin kaynağı ya da en verimli öğe olduğunu söyleyecek değilim, fakat önemi de tartışılmaz. Sanırım, aramıza yeterince mesafe koydum ve kendi "balkanizm" anlayışımı açıklarken, Said'in "oryantalizm"i ile arasındaki temel farklılıkları (aynı zamanda da bağlantıları) gösterdim. Öte yandan, Said'in düşünce ya da duygularının kışkırtıcı, dahası esin verici gücünü görmezden gelmek, entelektüel dürüstlüğe sığmaz. Said'in heyecanlı eleştirileri kendisine kafa tutanlar kadar onu destekleyenlerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır, gerçek bir entelektüel çabanın yaratması gereken etki de budur. Geçen birkaç yılda benimle aynı ya da benzer kaygıları taşıyanlarca bölgeyle ilgili çok sayıda önemli çalışma yapıldı. Bunların bazıları arkadaşlarım tarafından yazıldığından onlarla sürdürdüğüm verimli görüşmelerden çok yararlandım; diğerleri de tanışmadığım, ancak bilimsel çalışmalarına hayran olduğum meslektaşlarımın eserleriydi. Kitapta onların etkilerini belirtmeyi bir görev bildim. Sonuçta kullandıklarıma ya da dışarıda bıraktıklarıma ilişkin yanlışlıkların sorumluluğu yalnızca benimdir.

Teşekkür borçlu olduğunu belirtmek aynı zamanda itiraf etmektir. Beni bu kitabı yazmaya iten saikler karmaşık ve çeşitli, ancak bu kitap her şeyden önce (her bakış açısı için olumlu şeyler söylenebilse bile) emperyalizm ya da oryantalizm çerçevesinde basitçe, Batı'nın önyargılı tutumunu açığa çıkaran, ahlâk dersi alınacak bir masal değildir. Batı'da üretilen bir stereotipe karşı tepki göstererek, Batı'nın karşı stereotipini yaratmak, oksidentalizm tuzağına düşmek istemem. Birincisi, ben homojen bir Batı'nın varlığına inanmam, ayrıca Balkanlar'a dair "Batılı" tartışmalar içinde ve arasında önemli farklılıklar bulunur. İkincisi, Batılı aydınların büyük bir bölümünün Balkan

araştırmalarına önemli, dahası yaşamsal katkıda bulunduklarına inanırım. Önyargılar, onlardan kurtulmaya çalışanlar için bile kaçınılmazdır, bu içeridekiler kadar dışarıdakiler için de geçerlidir. Aslında dışarıdakinin görüşünün, içeridekinin görüşünden daha az değerli olması gerekmez, ayrıca içerideki, araştırma konusuyla varoluşsal bir yakınlık içinde olduğundan hakikatlerle donanmış değildir. Nihayetinde asıl önem kazanan şey ise, paralize eden epistemolojik bir kuşkuculuk karşısında bile, önyargılardan arınma yolunda bilinçli çaba gösterme ve ötekinin gerçekliğini dile getirmenin yollarını arama sürecinin kendisidir. Batı'da ve Doğu'da üretilen önemli miktarda akademik bilgi olmasaydı, bu kitaptaki konuları ele alamazdım. Birkaçının adını zikretmek, düşüncelerimi biçimlendirmemde etkili olan bütün bu bilim insanlarının hakkını vermeyecektir, onları sıralamaya başlamak bile olanaksız.

Ne Balkan halklarını masum kurbanlar olarak resmetme gibi bir amacım var, ne de "mağduriyete dayanan ilksel bir masumiyet hissi"[1] yaratma gibi bir çabam. Müphem bir konumda olduğumu, aynı anda araştırılan konunun ve onunla ilgili bilgi edinme sürecinin hem dışında hem de içinde kalma ayrıcalığını yaşadığımı ve bunun sorumluluğunu taşıdığımı çok iyi biliyorum. David Spurr *The Rhetoric of Empire* adlı kitabında, Batı Avrupa kültürünün sınırlarını belirleyen yerlerden gelen Jacques Derrida'yla Julia Kristeva'yı örnek gösterir: "Derrida, Fransa imparatorluğunun Afrika'nın uçsuz bucaksız boş topraklarına karıştığı sömürge Afrikası'ndan; Kristeva'ysa Haçlıların geçiş yeri ve Hıristiyan Avrupa'yla Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çekişmenin tarihsel alanı olan Bulgaristan'dan gelmektedir. Böyle yerlerde hem Batı'da hem de Batı'nın ötesinde yaşamak, Batı dilinin sınırlarını bilmek, âdeta düşünülmeyenin bölgelerine bakarcasına güneye ve doğuya bakmak mümkündür."[2] Bu örneği kullanmamın nedeni, bir analoji kurarak

1 Edward W. Said, *Representations of the Intellectual*, New York: Pantheon, 1994, xii.

2 David Spurr, *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Durham N.C. ve Londra, Duke University Press, 1993, 196.

otorite iddiasında bulunmak değil (özellikle bu yazarların çalışmalarını enikonu araştırmadığım ve onların temel önermelerinin bazılarını paylaşmadığım için), "sınırda olma durumundaki tehlikenin ve özgürlüğün" farkında olduğumu anlatmaktır. Hem doğduğum ülke olan Bulgaristan'da hem de sonradan yurttaşı olduğum Amerika Birleşik Devletleri'nde marjinalliğimin enikonu farkındayım (aynı zamanda da bundan büyük keyif almaktayım). Bu yeni bir farkındalık değil, yalnızca kapsadığı coğrafya genişledi o kadar. Bulgaristan'dayken bile, karışık etnik köken bilinci ve ulus-devletin hâkim söyleminin yarattığı koşullarda Osmanlı İmparatorluğu'nun melez toplum yapısını incelemeye ve öğretmeye dayalı mesleğim, bana entelektüel sürgünde olma duygusu vermişti. Eğer Bulgaristan'da kalmış olsaydım, sunduğu fikirler ve ampirik malzeme öğretmenliğime ve davranışlarıma yansımış olsa bile, bu kitabı yazamazdım. Bambaşka bir kitap yazma saiki duyardım; bölgedeki içsel oryantalizmleri araştırıp açığa çıkaran, (milliyetçilik konusundaki dogmatik yergilere başvurmadan) etnik milliyetçiliğin yıkıcı ve yoksullaştırıcı etkisi üzerinde duran, dahası imparatorluk düzenlerine özlem duymaktan uzak kalarak Osmanlı'dan ve daha yakın Balkan geçmişinden ortak insan kültürünü zenginleştirecek alternatif bir gelişim için olasılıklar çıkaran bir kitap. Belki günün birinde bunu da yazarım.

Ancak, nasıl olduysa, *şimdi* ve *burada* yaşamaktayım ve şimdiki dileğim, *bu* okurlara bir öykü anlatmak, *burada* üretilmiş, fakat *orada* olumsuz etki yapan birtakım şeyleri açıklamak ve onlara karşı çıkmak. Sesimizi duyurmak istediğimiz kitleye erişip erişemediğimizi bilemeyiz elbette; aynı şekilde sesimizi duymasını beklediklerimizin bizi tanıyıp kabul edecekleri de belirsizdir. Olası itirazları önlemek için belirteceğim ikinci nokta ise, bu çalışmanın, Pater Gay'in deyişiyle "karşılaştırmalı önemsizlik" alıştırması olmasını istemediğimdir; yani, ne dış dünyanın hoş olmayan davranışlarda bulunmasının Balkanlar'a kendi sorumluluklarını yerine getirmeme hakkını vermesini, ne de Hans Magnus Enzensberger'in "kahramanlar yoktur, yalnızca ipleri oynatanlar vardır" şeklindeki hatalı tanım-

lamasını desteklemek isterim. Ben homojen bir Balkan soyutlaması adına yazmıyorum. Bugüne dek kişinin kendi yazdıkları üzerinde denetim kurmasının sınırlarını, ayrıca yazdıklarının nasıl anlaşılması ya da kullanılması gerektiği konusunda kurallar koymanın olanaksızlığını iyi anlamış bulunuyorum. Ne var ki, şu anda kimlik sorunları üzerinde kafa yoran ve önceden şekillenmiş dışlayıcı kimliklerce kendilerine yakıştırılan bölünmeleri kabullenen Balkan aydınları arasında konuşmaktayım. Bunu yaparken, onları, Batılıların kendilerine mesafeli davranmasının yarattığı güçsüzleştirici etkiden ve dünün Doğu Avrupa düğümündeki ortaklarının duygusal reddiyesinden kurtarmayı amaçlıyorum.

1994-1995 ders döneminde bana burs veren ve bu kitabın büyük bölümünün kaleme alındığı Woodrow Wilson International Center for Scholars'a en derin ve içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Balkanlar'ın güçlü duygular uyandırdığı bir dönemde, üstelik acil çözüm arayışının siyasal yönden uygun görülen projeleri desteklemeyi öne çıkardığı günlerde, Wilson Center karmaşıklıktan uzak, basit reçeteleri sevenlere olsa olsa aşırı ayrıntılı, anlaşılmaz ve *recherché* [fazla akademik] görünecek spekülatif bir girişimi desteklemeye karar verdi. Katıldığım seminerdeki yorumcuların (Larry Wolff ile Şerif Mardin) engin bilgisinden ve eleştirel bakış açılarından büyük ölçüde yararlandım, ayrıca araştırma merkezinde uzun ve dostça konuşmalar yaptığım diğer arkadaşlardan da: Ljiljana Samajlović, Matej Calinescu, Amelie Rorty, Gregory Jusdanis, Brook Thomas, Geoffrey Hartman, Joel Kuipers. Asistanlarım Debbie Fitzl ve Angeliki Papantoniou'ya da özel teşekkürlerimi sunuyorum. Değişik bilimsel toplantılardaki eleştirel görüşlerin ve dostça öğütlerin yararını da gördüm. Milica Bakić-Hayden, Robert Hayden, Vladimir Tismaneanu, Olga Augustinos, Gerassimos Augustinos, Elizabeth Prodromou, Engin Akarlı, Pascalis Kitromilides, Stefan Troebst, Theodore Couloumbis, Rifa'at Abou El-Haj, Diana Mishkova, Philip Shashko, Boian Koulov, Evelina Kelbecheva ve Bonka Boneva ile yaptığım görüşmelerde ya da yazışmalarda, hepsi de edindikleri bilgileri, de-

ğerli görüşlerini ve eleştirel yorumlarını benimle paylaştı. Mark Thurner ile Florida Üniversitesi'nde post-kolonyal tarih ve teori okuma grubundaki diğer meslektaşlarım, bilinmeyen alanlarda gezinmemin bende uyandırdığı kuşkuların giderilmesine yardım ettiler. Metnin sıkı bir müdahaleye ihtiyacı olduğu anda, onunla cebelleşen Alice Freifeld'in değerli katkılarının özellikle altını çiziyorum. Bu çalışmanın orijinal metni şu ankinden üçte bir oranında daha uzundu. Kalınlık ve fiyat kaygıları nedeniyle gerekli görülen kısaltma, bazı yerlerde kavramların daha derli toplu ve açık seçik ortaya konmasını sağlarken, bazen de birtakım ilginç, ama tartışmanın merkezinde yer almayan noktaların atılmasına yol açtı. Beni bunu yapmaya yönelttikleri için Oxford University Press editörlerine teşekkür ederim. Yine de, ilk hallerinde polemiğe açık müzakereler ve tarihyazımına ilişkin nitelikler içeren notların kısaltılması beni üzdü. "Dipnot yazma sanatı" giderek önemini yitiriyor olabilir, fakat ben en azından ona duyduğum özlemi dile getirmek isterim. Her zaman olduğu gibi en çok aileme minnet borçluyum. Mesleğime benden fazla saygı duyan ve beklentileri benimkilerden çok daha büyük olan eşim, her zamanki desteğini esirgemedi. Anna ve Alexander için çokkimlikli olmanın insana ağır gelen bir yük değil, ilginç bir özellik olduğunu gözlemlemek bana coşku verdi. Son olarak bu kitap anne ve babama adanmış ve arkadaşlarım için yazılmıştır.

M.T.,
Gainesville, Florida
Şubat 1996

Balkanizm ve oryantalizm: Farklı kategoriler mi?

Batı kültüründe bir hayalet geziniyor: Balkanlar hayaleti. Bütün güçler bu hayaletten kurtulmak için kutsal bir ittifak oluşturdular: Politikacılarla gazeteciler, tutucu akademisyenlerle radikal aydınlar, her türden, cinsiyetten ve akımdan ahlâkçılar. Karşıtları tarafından "Balkan" ve "balkanlaştırıcı" diye kınanmayan tek bir grup gösterilebilir mi? Suçlananların "balkanizm" hakaretini iade etmediği tek bir tartışma var mı?

20. yüzyılın başlarında Avrupa'nın *Schimpfwörter*'ine [sövgü sözlerine], hakaretler dağarcığına yeni bir sözcük eklendi, yeni türetilmiş olmakla birlikte bu kavram yüzyıllardır kullanılagelenlerden daha kalıcı oldu. "Balkanlaşma" yalnızca büyük ve yaşayabilir siyasal birimlerin parçalanmasını ifade etmekle kalmayıp kabileciliğe, geriliğe, ilkellik ve barbarlığa dönüşle aynı anlama geldi. En son olarak da, özellikle Amerikan akademisinde, kavram bağlamından tümüyle çıkartılarak paradigmatik olarak farklı sorunlarla bağlantılandırıldı. Balkanlar'ın Avrupa'nın "ötekisi" olarak tanımlandığını ispat için özel bir kanıt gerekmez. Balkanlar'la ilgili vurgulanan nokta, orada yaşayanların uygar dünya tarafından ve onun için tasarlanan davranış kalıplarına uymaya özen göstermedikleridir. Hemen hemen her genellemede olduğu gibi, bu da indirgemeciliğe da-

...maktadır, ancak indirgemecilik ve Balkanlar'ın stereotipleştirilmesi öyle bir düzeye ve yoğunluğa vardırılmıştır ki, bu söylem özel bir çözümlemeyi gerektirir ve hak eder.

"Uygar dünya" (terim ironik olarak değil, kendi kendine yakıştırılan bir sıfat olarak kullanılmaktadır) Balkanlar tarafından ilk kez 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında rahatsız edildi. Avrupa'nın bu uzak Akdeniz yarımadasında yapılan barbarlıklarla ilgili haberlerin ardı arkası kesilmiyor, Avrupa'da güçlenmekte olan ve yeni kurumsallaşmaya başlayan barış hareketlerini sarsıyordu. 1910 yılında kurulan Uluslararası Barış İçin Carnegie Vakfı "Balkan Savaşlarına yol açan nedenleri ve savaşın kendisini incelemek için" uluslararası bir komisyon oluşturdu. Fransa, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın önde gelen isimlerinden oluşan komisyonun raporu 1914'te yayımlandı. Balkanlar'daki anlaşmazlığın tarihsel kökenlerini irdelemesi, savaşan tarafların bakış açılarını ve niyetlerini ortaya koyması ve savaşların ekonomik, toplumsal ve ahlâkî sonuçlarını sergilemesi ve bu sonuçların uluslararası hukukla ilişkilerini kurması bakımından bu çalışma bir başyapıttır. Rapor, Baron d'Estournelle de Constant'ın kaleme aldığı barış hareketinin ana ilkelerini vurgulayan bir önsöz de içermekteydi: "Bizi 'ne pahasına olursa olsun barış' diye tutturmakla suçlayanlar için koruyageldiğimiz ilkeleri bir daha yineleyelim: Kölelik yerine savaş; savaş yerine hakeme başvurma; hakeme başvurma yerine uzlaşma."[1]

De Constant birinci ve ikinci Balkan Savaşlarını birbirinden ayırdı: İlki savunmaya yönelik bir bağımsızlık savaşıydı, "şiddete karşı yüce başkaldırı ve genelde güçsüzün güçlüye karşı ayaklanmasıydı... işte bundan dolayı uygar dünyada alkışlandı ve destek buldu." İkincisi "hem yenenin hem de yenilenin maddî ve manevî açıdan yenik düştüğü" fırsatçı bir savaştı. Aralarındaki bütün farklara rağmen, her iki Balkan Savaşı da "sonunda her türlü zenginliğin, insan yaşamının ve yiğitliğin

1 *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1914, 1.

feda edilmesi anlamına geliyordu. Onları kınamaksızın, nelere mâl olduklarını ve gelecek için yarattıkları tehlikeyi lanetlemeksizin, feda edilenlerin gerçekliğini belgelemek olanaksızdır." Bölgenin yakın siyasal geleceği hakkında pek iyimser olmayan komisyon, raporunu şöyle noktaladı: "Öyleyse uygar dünyanın Balkanlar'daki yükümlülüğü nedir?.. Öncelikle kazanç uğruna bu ulusları sömürmeye son vermelidir. Onları tahkim yoluyla anlaşmalar yapmaya ve bunlara uymaya teşvik etmelidir. Bütün uluslararası uzlaşmazlıklar için hukukî çözümler arayarak iyi bir örnek oluşturmalıdır." De Constant raporda varılan sonuçların bir kez daha altını çizdi:

> Raporumuzda yer verilen sayısız idamların, suikastlerin, adam boğma ve yakmaların, kıyımların ve canavarlıkların gerçek suçluları, bir daha yineleyelim ki Balkan halkları değildir. Burada acıma duygusu öfkeyi yenmek zorunda. Kurbanları lanetlemeyelim... Gerçek suçlular, çıkarları ya da eğilimleri doğrultusunda savaşın kaçınılmaz olduğunu açıklayanlar ve böyle yaparak onu önleyecek kadar güçlü olmadıklarını ileri sürenlerdir.[2]

1993 yılında Carnegie Vakfı, gerçekleri ortaya çıkaracak bir araştırma yaptırmak yerine, 1913 raporunu yeniden yayımlamakla yetinip üstüne de keyfî bir başlık attı: "Öteki Balkan Savaşları." Ayrıca, 1950'lerde Sovyetler Birliği'nde ve 1960'larda Yugoslavya'da, ABD büyükelçiliği görevini yürütmüş, ABD'nin SSCB'yi kuşatma [*containment*] politikasının *padre padrone*'si olarak ün salmış George Kennan'ın giriş yazısını da rapora eklemişlerdi. "Balkan Krizleri: 1913 ve 1993" başlıklı bu giriş yazısının önüne de Carnegie Vakfı başkanı Morton Abramowitz tarafından kaleme alınan, seksen yıllık raporu yeniden gün ışığına çıkarma fikrinin açıklandığı iki sayfalık bir önsöz konmuştu. Raporu görünce, "başkalarının da onu okuma fırsatı bulması gerektiğine" inanmıştı. "Bu belge, yine Balkanlar'daki bir anlaşmazlık Avrupa'yı ve uluslararası toplumun vicdanını

2 Ibid., 4-5, 19, 273.

rahatsız ederken, içerisindeki sayısız öyküyle bizlere 20. yüzyılın alacakaranlıkta kalmış bu on yılını anlatmakta." Abramowitz, Kennan'ı iki olay arasında en iyi köprü kuracak ve (20. yüzyıl boyunca öncelikle Balkanlar'ın rahatsız ettiği) uluslararası toplum vicdanını yönlendirmekte en uygun kişi olarak kabul eder. Hepimiz "şimdi onun bilgeliğinden, tarihi doğru algılamasından ve değerli üslubundan yararlanmaktayız."[3]

Kennan giriş yazısına, uluslararası ilişkilere yeni yasal kurallar getirmeye çalışan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve kuzey Avrupa'daki barış hareketlerini överek başladı. Her ne kadar silahsızlanma konulu uluslararası bir konferans girişimi Rus Çarı II. Nikola'dan gelmişse de, bu "çocuksu bir hevesti... dönemin Rus devlet aygıtının karakteristik kafa karışıklıklarının sonucuydu... ciddi değildi." Ciddiyetsizliğine karşın, her iki Lahey Barış Konferansı'nı ve diğer uluslararası girişimleri gerçekleştiren barış savunucuları tarafından "coşkuyla karşılandı." Ciddi adamları hevesli oğlanlardan ayırt eden, böylelikle geçmişe dönük olarak soğuk savaşın ikili karşıtlıklarını özselleştiren Kennan, 20. yüzyıl tarihî bağlamını, Balkan Savaşlarının çıkışını ve Carnegie komisyonunun raporunu şöyle anlatıyor:

> 1993 yılında dünya için bu raporun önemi, esas olarak o günlerde ele aldığı Balkan dünyasında bugün de geçerli olan acı duruma ışık tutmasından kaynaklanmaktadır. Raporun en büyük değeri, günümüzün insanlarına bugünkü sorunun ne kadarının derin kökleri olduğunu, ne kadarının olmadığını ortaya koymasıdır.[4]

Kennan, "Historia est magistra vitae" (Tarih yaşamın özüdür) görüşünü onaylarcasına, giriş yazısının ikinci bölümünde, geçmişle olan benzerlikleri ve bu benzerliklerden alınan dersleri çözümlüyor; "aynı Balkan dünyası" sözleri yaklaşımını belli

3 *The Other Balkan Wars. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan*, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1993, 1.

4 Ibid., 9.

ediyor. Yeni kurulan Balkan devletleri "genellikle uyruğundakilerden biraz daha ılımlı ve sağgörülü" önderleri olan monarşilerdi, diye özetleniyor. "Deneyimsiz ve yasa tanımaz parlamenter organlar çoğu zaman onların iktidarlarına karşı çıkmışlardır"[5] deniyor. Burada, "genellikle" sözüyle kimlerin kastedildiğini, kimlerin istisna oluşturduğunu ister istemez merak ediyor insan. "Kurnaz Ferdinand" olarak ün salan Bulgar Çarı Ferdinand, öğütlere kulak asmayıp bir fatih olarak Konstantinopolis'i alma yolundaki tutkularını (Balkan değil, Orta Avrupa, daha doğrusu Saxe-Coburg-Gotha düşünü) gerçekleştirmek için ülkesini İkinci Balkan Savaşı'na soktu; sonuçta tacından oldu ve yasa tanımaz parlamenter organ onun Bulgaristan topraklarına bir daha ayak basmaması kararı aldı. "Ilımlı" Milan Obrenoviç 1885 yılında Bulgaristan'la serüvenci bir savaşa girerek Sırbistan'ı küçük düşürdü, George Bernard Shaw bu gerçeği, bir Balkan temasında kendi "barış savaşçısı" anlayışını oluşturmak için kullandı. Eğer doğuştan krallık soyundan geliyor olmasaydı, bildik bir Balkan vahşetini gözler önüne sermek için Kennan, Obrenoviç'lerin sonuncu kralı zavallı Aleksandar'ın 1903 yılında uğradığı korkunç suikasti kullanabilirdi. Son olarak Romanya'daki Hohenzollerin-Sigmaringen hanedanı ılımlılık timsaliydi, özellikle de ilişkileri pembe dizileri andıran II. Carol vardı, ama onun annesi (4 Ağustos 1924 tarihli *Time* dergisi attığı başlıkta ondan "düzgün, düzgün, düzgün bir kraliçe" diye söz etmişti), Victoria'nın gözde torunu ve Waldorf Astor'ların yakın dostu güzel Kraliçe Marie'ydi.[6]

Balkan irredantizmi, zafer ve toprakları genişletme düşleri tek bir tümceyle özetlenmişti: "Daha düne dek pek çok şey başarmış bu insanların, birdenbire nerede duracaklarını bilmeleri çok güçtü." Balkanlar'daki yeni türedi devletlerin, çoğu Alman küçük prenslerin "ılımlı" kılavuzluğu altında Batı Avrupalı modellerinin 'tokgözlü' emperyal davranışlarına öykündüklerini belirtmeye gerek bile duyulmamıştı. "Savaşlara katılan çeşitli

5 Ibid., 4.

6 Hannah Pakula, *The Last Romantic. A Biography of Queen Marie of Romania*, New York, Simon and Schuster, 1984.

hükümetlerin siyasal güdülerini açıklığa kavuşturmak için herhangi bir çaba gösterilmediği" gerekçesiyle orijinal raporu eleştiren Kennan'a göre, en güçlü güdüleyici etmen "din değil, saldırgan milliyetçilikti. Fakat aynı milliyetçilik, kendini savaş alanında ortaya koyduğu üzere, tahminen uzak bir kabile geçmişinden miras alınan karakter özelliklerine dayanıyordu... Bugün de bu niteliği sürmekte"ydi. Sözlerini şöyle sürdürüyor:

> Karşı karşıya bulunduğumuz acı gerçek şu: Eski çağlardaki gelişmelerin, yalnızca Türk egemenliği dönemindeki değil, ondan daha önceki gelişmelerin sonucu, Avrupa kıtasının güneydoğusuna, Avrupalı olmayan ve bugüne dek Avrupalı olmama niteliğini büyük ölçüde koruyan bir medeniyetin hâkim olmasıdır.[7]

Eğer Kennan'ın yazısı, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden tam bir yıl önce yazılmış orijinal raporun tanıtımı olsaydı, o zaman kavramsal yanlışlıklar görmezlikten gelinerek yapmakta olduğu ahlâkî saldırı anlayışla karşılanabilirdi: O dönemde *La Belle Époque* azıcık bir çabayla sonsuza dek sürecege benziyordu. Mary Edith Durham, Balkan Savaşlarında gördüklerinden ötürü infiale kapılmış, ancak bunların Balkanlar'ın batısındaki topraklarda yaşayan insanoğlunun başına gelmeyeceğine olan inancını korumuştu:

> Savaş sona ermişti. Başından sonuna dek kendime şunu söyledim: "Savaş öyle ahlâk dışı, öyle aşağılayıcı, günahlarını bağışlatacak unsurlardan öylesine yoksun ki, Batı Avrupa'da bir savaş yaşanması olanaksızdır." Bu acımasız deneyim sırasında kendimi bununla avuturdum. Savaş, insan soyunun en aptal yanlarını ortaya çıkarır, iğrenç, hayvanî gaddarlık kendine bir erdem süsü verir. Balkan Slavlarına ve onların bozulmuş Hıristiyanlığına gelince, bana öyle geliyor ki bütün uygarlık ayağa kalkıp onları daha çok vahşetten alıkoymalı.[8]

---

7 *The Other Balkan Wars*, 4, 6, 11, 13.

8 Mary Edith Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, Londra: George Allen & Unwin, 1920, 238.

Öte yandan Kennan, iki dünya savaşında yapılan soykırımları pek iyi bilmekteydi, yoksa insan, Mary Edith Durham'ın ruhunun 1913 yılında uykuya yattığını, derken 1913 ile 1989 yılları arasında yaşanan masum bir hafıza kaybının ardından yeniden canlandığını düşünmek zorunda kalır. En azından teknik olarak barut fıçısını ateşleyen kıvılcımın Balkanlar'dan geldiği yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte, bunun Birinci Dünya Savaşı'nın nedeni olduğunu ileri sürecek ciddi tarihçi pek çıkmaz. İkinci Dünya Savaşı ise, savaşa diğerlerinden daha geç ve gönülsüzce katılan Balkanlar'la pek az ilgiliydi. Belki de İkinci Dünya Savaşı'nı Balkan olan herhangi bir nedene dayandıramadığı için Kennan bundan söz etmiyor: "İşte 1993 yılına gelmiş bulunuyoruz. Avrupa'nın geri kalanındaki seksen yıllık büyük değişim ve Balkanlar'ın kendisinde sürüp giden ölümüne boğuşma, bu coğrafî bölgenin Avrupa'nın önüne sorun olarak çıkmasını değiştirmede pek etkili olmadı." Evet, Balkanlar'da gerçekten de Avrupalı olmayan bir yan var. Balkanlar'daki kıyımların hiçbir zaman Avrupa'dakilerin boyutlarına varmadığı ortadadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra şu yaklaşım fazla kibirlidir: "Bu ruh hali Balkan halkına mahsus değildir... öteki Avrupalılar arasında da karşımıza çıkabilir... Fakat bütün bu ayrımlar görelidir. Bu belli başlı nitelikler Balkan halkları arasında gereğinden çok ağır basmaktadır."[9]

20. yüzyılın sonundaki Balkan vahşetiyle şaşkınlığa uğramışa benzeyen pek çok Amerikalı gazetecinin sesi Kennan'ın dediklerinin yankısıydı. Roger Cohen hayretle "1495'te yaşanmış olması olası birtakım olaylar yüzünden insanları öldürmek, Batı dünyası için düşünülemezdir. Oysa Balkanlar'da öyle değildir"[10] diyordu. Çok haklıydı. Balkanlar'da ta 500 yıl önceki olaylar yüzünden insanlar öldürülüyordu; Avrupa'da ise, daha geniş bir uygarlık belleğiyle, 2.000 yıl önce yaşanmış bir şey yüzünden insan öldürülüyordu. İnsan Holokost'un "gereği kadar" mı, yoksa "gereğinden çok" mu barbarlıktan kaynaklan-

9 *The Other Balkan Wars*, 12-13.

10 Roger Cohen, "A Balkan Gyre of War, Spinning Onto Film," *New York Times*, bölüm 2, 12 Mart 1995.

dığını sormadan edemiyor. Bütün bunlar topu topu elli yıl önce yaşandı, oysa iki Balkan Savaşı da ondan daha önceydi. Üstelik Kennan, yazısını kaleme aldığında "temiz ve muntazam" Körfez Savaşı harekâtının üstünden topu topu bir yıl geçmişti. On yedi gün içinde, Amerikan teknolojisi, Jean Baudrillard'ın salt bir televizyon olayı olduğunu ileri sürdüğü savaş sırasında, iki Balkan Savaşı'nda da bütün tarafların toplam olarak verdiği ölülerin en az yarısı kadar insan öldürmeyi başarmıştı.[11] Eğer bu çok yakın bir tarih diye düşünülecek olursa, örnek olarak Robert McNamara'nın *In Retrospect* adlı çalışmasında "dünyanın en büyük süper gücünün haftada, muharip olmayan 1.000 kişiyi öldürmesi ya da ciddi şekilde yaralaması... hiç de hoş değildir" diye betimlediği Vietnam Savaşı da gösterilebilir. Amerikan gazetecilerinin, bildirilen ölü sayısının 25.000 ile 250.000 arasında değiştiği Bosna'da yaşananlara soykırım damgasını yapıştırmada hiç de zorlanmadıkları düşünülürse, üç milyonu aşkın Vietnamlı'nın ölmesini nasıl değerlendirdikleri merak konusudur.[12] Balkanlar'ın Avrupalı olup olmadıkları akademik ve siyasal tartışma konusudur, ancak barbarlık üzerinde bir tekelleri olmadığı kesindir.

Bu kitabın amacı, bir başkasının ahlâkî öfkesine ahlâkî öfkeyle karşılık vermek değildir. Sorun, bu donmuş imajın kalıcılığının nasıl açıklanacağıdır. Nasıl olmuştur da coğrafî bir tanım, tarihte, uluslararası ilişkilerde, siyaset biliminde ve şimdilerde de genel entelektüel söylemde en alçaltıcı sıfatlardan birine dönüşmüştür? Bu soru dar bir akademik bağlamdan daha fazla şeyle ilgilidir. Bu, 1) gelenekle aktarılagelen yetersiz coğrafî bilgilerden kaynaklanan masum yanlışlıkların; 2) coğrafî tanımın daha sonradan siyasal, toplumsal, kültürel ve ide-

---

11 *The Other Balkan Wars*, 243, 395; John G. Heidenrich, "The Gulf War: How Many Iraqis Died?" *Foreign Policy*, no. 90, no. 91, 1993, 108-125.

12 George Kenney, "The Bosnia Calculation," *New York Times Magazine*, 23 Nisan 42-43; "George Kenney, "Steering Clear of Balkan Shoals," *Nation*, c. 262, no. 2, 8/15 Ocak 1996, 21-24; "Credit McNamara in Winning the Cold War," *New York Times*, 14 Nisan 1995, A14; Philip Shenon, "20 Years After Victory, Vietnamese Communists Ponder How to Celebrate," *New York Times*, 23 Nisan 1995, 12.

olojik yananlamlarla tıka basa doldurulmasının ve Birinci Dünya Savaşı sırasında "Balkan" sözcüğünün alçaltıcı kullanımının başlamasının; 3) tanımın, adını verdiği nesneden tümüyle kopması ve daha sonra, özellikle 1989 yılından sonra tam tersinin gerçekleşmesi, bölgeye geçmişi de kapsayacak şekilde ideolojik tanım yüklenmesinin öyküsüdür.

Tarihçiler yarımadada olagelen büyük değişikliklerin pek iyi ayırdında olsalar da, coğrafî/kültürel bir varlık olarak Balkanlar üzerine söylemleri, bu kavramı tarihin dışına yerleştirilmiş güçlü bir simge olarak kullanan söylemin büyük çapta etkisinde kalmıştır. İşte bu kullanımın kendisi yaklaşık iki yüzyıllık bir evrimin ürünüdür. Günümüzde "ötekilik" sorunu ve temsiliyle uğraşan yeni bir tür ortaya çıkmıştır. Bu, antropolojiden edebiyat ve felsefeye, genel olarak sosyolojiye ve tarihe dek uzanan, disiplinleri aşan bir türdür. Ötekinin yazınsal imgeleriyle uğraşan yepyeni bir disiplin, imajbilim doğmuştur.[13] Oryantalizm incelemesi de ötekiliğe dair bu ilgi alanının bir alttürü olmuştur. Özellikle Said tarafından "Onunla ilgili önerme ortaya atarak, görüş belirterek, tanımını yaparak, öğreterek, çözümleyerek, yöneterek Doğu'yla uğraşan kurum, özetle... Doğu'ya tahakküm kurmanın, onu yeniden yapılandırmanın ve üzerinde otorite sahibi olmanın Batılı yoludur"[14] diye formüle edildikten sonra oryantalizm, belli bir söylemin eleştirisini ortaya koyması bakımından akademi dünyasında önemli ve meşru bir yer edinmiştir.

13 Hugo Dyserinck ve Karl Ulrich Syndram, *Europa und das nationale Selbstverständnis. Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn: Bouvier, 1988; Munasu Duala-M'bedy, *Xenologie: Die Wissenschaft vom Fremden und die Verdrängung der Humanität in der Anthropologie*, Freiburg ve Münih: Verlag Karl Alber, 1977; Alexandru Dutu, "Die Imagologie und die Entdeckung der Alterität," *Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin, 1982, 257-263; Alexandru Dutu, "The Mental Substratum of the Cultural Activity," *Revue des études sud-est européennes*, c. 28, no. 1-4, 1990, 3-10; Nadja Danova, Vesela Dimova ve Maria Kalitsin, ed., *Predstavata za "drugiya" na Balkanite*, Sofya: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov," 1995; Klaus Roth, ed., *Mit der Differenz leben: Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Münih ve New York: Waxmann Münster, 1996.

14 Edward W. Said, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978, 3.

Yaklaşık yirmi yıl sonra Said, oryantalizme karşı çıkmasının nedenini şu fikirle temellendirdiğini tekrarlar: Oryantalizm, salt Doğu dillerinin, toplumlarının ve halklarının tarihsel araştırmasına dayanmaz, "eleştirel olmayan özselci bakış açısından, heterojen, dinamik ve karmaşık insan gerçekliğine yaklaşan bir düşünce sistemidir; buysa hem kadim ve köklü bir Doğu'yu, hem de Doğu'ya uzaktan, deyim yerindeyse tepeden bakan, onunla karşıtlık oluşturan ve onun kadar kadim ve köklü olan bir Batı özünü ima etmektedir."[15] Oryantalizm, fırtınalı bir hayat sürmüştür, bugün hâlâ tutkuları kışkırtır, ama artık bir bütün olarak aşılmıştır. Balkanlar'da durum böyle değildir. Bir yandan, Said'in kitabının yaygın Balkan dillerine çevrilip basılmamış, dolayısıyla ana söyleme daha girmemiş olması söz konusudur. Diğer yandan, Balkanlar'ın Batı'yla olan ilişkilerini tanımlamada oryantalizmi yeterli sayan aydınlar bu kavramı tanıtıp popülerleştirmiştir. Balkanlar'ın Batı'yla ilişkilerine duyulan ilgi genişleyip yaygınlaştığı ölçüde, söylem, oryantalizm kategorisi çerçevesine konmaktadır - hatta bazen açıkça ifade edilmese de, böyle yapılmaktadır. Okumakta olduğumuz bu kitap, balkanizmin, yalnızca oryantalizmin bir alttürü olmadığı tezini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, burada ortaya atılan argüman "Balkan teması üzerine oryantalist bir çeşitleme"[16] olmaktan öte bir anlam taşır. Oryantalizmin yukarıda belirtildiği üzere, Balkanlar'da etkisinin giderek artması beklentisi göz önüne alındığında, bu kategori üzerinde daha fazla durmak yerinde olur.

Foucault'dan esinlenen, ondan yalnızca "söylem" terimini

15 Edward W. Said, "East isn't East", *Times Literary Supplement*, 3 Şubat 1995, 3.

16 Milica Bakić-Hayden ve Robert Hayden'in mükemmel makalesinin özeti için bkz. "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics," *Slavic Review*, c. 51, no. 1, Bahar 1992, 1-15. John B. Allock'ın Balkanlar'ı kurmak üzerine olan değerli makalesine, bu kitabın son okumaları esnasında rastladım. Balkanlar imgesini Said'in çalışmasının bir alttezası olarak gören anlayışa katılmıyor olsam da (s. 179), yorumlarımızın birleştiği çok sayıdaki örneğin beni fazlasıyla memnun ettiğini belirtmek isterim. John B. Allcock ve Antonia Young, ed., *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*, Bradford, Ing.: Bradford University Press, 1991, 170-191.

değil, aynı zamanda iktidar ile bilgi arasındaki bağlantıya temel önem veren bir yaklaşımı alan Said, Doğu'yu öteki olarak özselleştirmenin tehlikelerini ortaya koymuştu. Antonio Gramsci'nin yapmış olduğu sivil ve siyasal toplum ayrımının, özellikle de oryantalizme korkunç bir dayanıklılık kazandıran kültürel hegemonya kavramının da büyük ölçüde etkisinde kalmıştı. Bu, Said'in düşüncelerinin genel olarak Foucault ve Gramsci'nin bütün yapıtlarıyla tam olarak nasıl bir ilişkisi bulunduğundan düpedüz ayrı bir konudur.[17] Bekleneceği üzere, Said'in kitabına verilen tepki kutuplaşmıştır: Hayran kalanlar ya da öykünenler kadar, kötüleyenler de olmuştur. Modernizasyon teorisyenlerince ya da klasik liberal çevrelerce ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Ayrıca aşırılıkları yumuşatma, Said'i ve oryantalizmi aşma yönünde bir girişimde bulunulmuş, epistemolojik açıdan ciddi bir eleştiri getirilmiştir.[18]

Yapılan sıradan karşı çıkışların bazıları, Said'in, insan bilgisine büyük katkılarda bulunmuş dürüst ve bilgili oryantalistlerin kuşaklar boyu yaptıkları çalışmaları olumsuzladığı ve kötülediği iddiasına dayanmaktadır. Said'in, tek tek her oryantalisti kötü niyetli ya da özensiz olmakla suçlamadığını, tek yaptığının "oryantalistler *loncasının* emperyal iktidarla suç ortaklığı içinde bulunduğu özgül bir tarihe ilgi çekmek" olduğunu açıklayan sözleri, çıkar gözetmeyen bilimsel çalışmaya saygısızlık edildiği yolundaki feryatları yatıştırmaya yetmemiştir.[19] Daha az saygın karşı çıkışlar, kitabının Arap dünyasında nasıl alımlandığından yola çıkarak, eseri Arapların ve İslâm'ın sistematik

17 Aijaz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, Londra ve New York: Verso, 1992, 169-170, 177-178.

18 Asaf Hussain, Robert Olson ve Jamil Qureshi, *Orientalism, Islam, and Islamists*, Brattleboro, Vt.: Amana, 1984; David Kopf, "Hermeneutics Versus History," *Journal of Asian Studies*, c. 39, no. 3, 1980, 495-506; Robert A. Kapp, "Introduction: Review Symposium: Edward Said's Orientalism," *Journal of Asian Studies*, c. 39, no. 3, 1980, 481-484; Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, ed., *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.

19 Bernard Lewis, *Islam and the West*, New York ve Oxford: Oxford University Press, 1993, 99-118; Bernard Lewis, "Eurocentrism Revisited," *Commentary*, c. 98, no. 6, Aralık 1994, 47-61; Said, "East isn't East," 4.

bir savunması olarak değerlendirmiş ve Said'e Batı karşıtlığı suçlamasını yöneltmiştir. Said'in eserini karalamak yerine düzeltmeye yönelik daha kapsamlı ve incelikli eleştiriler de yok değildir. Bunlar onun tarihsel olmayan yönüyle, özselci tutarsızlıklarıyla, Fransız ve İngiliz örneklerine dayalı Batılı davranışları aşırı genelleştirmesiyle ilgilidir; Said'in en çok ve haklı olarak kınanan yönleri, toplumsal ve ekonomik bağlamsallaştırmadan uzaklaşması, metinsellik üstünde yoğunlaşması, açıkça idealist bir yaklaşım benimsemesi olmuştur.[20] Ayrıca oryantalist temsilin yanlış olduğunu öne sürmesi nedeniyle "en azından temsilin 'doğru' olma olasılığı vardır" gibi bir mantıksal çıkarımı dikkate almadığı söylenmektedir. Yine de, coşkulu pek çok toptan reddiyede görüldüğü üzere kaçınılmaz olarak indirgemecilik öğesi de vardır. Said, negatif polemiğinin yeni bir epistemolojik yaklaşım ortaya koymadığı yolundaki suçlamaya ustalıkla yanıt vermeyi başarmıştır.[21]

Sonradan, kategorisine özselcilik ve tarih-dışılık yüklenmesine karşı sert açıklamalarına karşın, Said, Aiskhylos'u, Victor Hugo'yu, Dante'yi ve Karl Marx'ı karşısına alan, kapsamlı bir Doğu'nun varlığından söz açarak abartılı bir genellemede bulunmuştur. Belki engin edebiyat bilgisini ortaya dökmekten kendini alıkoyamamıştır, fakat Doğu'yu tanımlayan Avrupa'nın coğrafî tahayyülünün başlangıcında Aiskhylos'un Perslere ya da Euripides'in Baküs rahibelerine takındığı tutum, parlak bir içgörü taşısa da, Avrupa ile Batı'yı özselleştirdiği yo-

20 J. S. F. Parker, "From Aeschylus to Kissinger," *Gazelle Review*, c. 1, 1980, 4-16; Andrea Fuchs-Sumiyoshi, *Orientalismus in der deutschen Literatur, Untersuchungen zu Werken des 19. und 20. Jahrhunderts, von Goethes "West-östlichem Diwan" bis Thomas Manns "Joseph"-Tetralogie*, Germanistische Texte und Studien, c. 20, Hildesheim, Zürich ve New York: Georg Olms Verlag 1984; Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Ithaca, N.Y. ve Londra: Cornell University Press, 1991; Laura Nader, "Orientalism, Occidentalism and the Control of Women," *Cultural Dynamics*, c. 2, no. 3, 1989; Bryan S. Turner, *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, Londra ve New York: Routledge, 1994, 4-8.

21 Michael Richardson, "Enough Said. Reflections on Orientalism," *Anthropology Today*, c. 6, no. 4, Ağustos 1990, 16-19; Edward W. Said, "Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors," *Critical Inquiry*, c. 15, no. 2, Kış 1989, 225.

lundaki suçlamalardan kurtulmasına yardım etmemektedir.[22] Eski Yunan kültürünün sahiplenilmesi ve konumunun yüceltilerek Batı uygarlığının dayanağı olması, tedricî ve tartışmalı bir tarihsel süreçti, oysa Said, Doğu ile Batı ayrımını genelleştirerek kuşku götürür bir süreklilik yaratmıştır.

Said'in bu yanlışlığı, onun (bir düşünür ve sürgündeki aydınların kendilerine örnek aldıkları bir model olarak) Erich Auerbach'ın çekimine kapılması ve eşzamanlı olarak, onunla bağdaşmaz nitelikteki Foucault'nun etki alanına girmesi arasında doğan gerilimden kaynaklanır. Her ne kadar Foucault'nun terminolojisini fazlaca kullansa da, Said'in hümanist projeye olan ikizdeğerli [*ambivalent*] bağlılığı, temelde Foucault tarafından ortaya konan "Nietzsche'vari antihümanizme ve antirealist temsil kuramlarına" dayanan söylem kuramıyla bağdaşmaz. Dahası, onun tarihaşırı oryantalizm söylemi yalnızca genel anlamda tarihdışı olmakla kalmayıp aynı zamanda metodolojik açıdan da Foucault karşıtıdır, çünkü Foucault'nun söylemi Avrupa modernitesi içinde temellendirilmiştir.[23] Ne olursa olsun Said'in, Eskiçağ ve Ortaçağ'a değinmelerinden tek söz bile etmeye gerek duymaksızın ısrarla İslâm ve Arap oryantalizmi üzerinde duran en son özeleştirisine kulak vermek gerekir. "Oryantalizmin Batılı olmayan pek çok kimse tarafından yadsınmasının nedeni, onun modern söyleminin sömürgecilik çağından kaynaklandığı yolunda yapılan yerinde saptamadır"[24] dediği zaman, ben yazarın "onun modern söyleminin" demesine önem veriyorum. Bu, bir akademik staın hırsını ve zaafını ortaya koyuyor: Geçmişteki yanlışlarını ve tutarsızlıklarını açıkça kabul etmek yerine, tek bir yerde kullandığı bir ifadeyle de olsa, bunları üstü kapalı olarak savunuyor. Dolayısıyla, edebiyat hakkındaki ara açıklamalarını (bunlar, anlatısının yalnızca küçük bir bölümünü oluşturuyor), bir edebiyat eleştirmeni olarak yaşadı-

22 Said, *Orientalism*, 20-21, 55-59.

23 Ahmad, *In Theory*, 163-168; James Clifford, *The Predicament of Culture, Twentieth Century Ethnography, Literature and Art*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 264-265.

24 Said, "East isn't East," 5.

ğı profesyonel güçlükler ile Filistinli aydın olarak gelişen kimliği arasındaki bir gerilime bağlamak mümkündür - derin bir duygusal etki yaratmak uğruna teorik titizliği feda etmesi de böyle açıklanabilir.

İncelikli ve kaba itirazlara rağmen, *Oryantalizm* ve "oryantalizm" kitaplıklarda ve sözlüklerde kendine yer edinmiştir. Dar anlamda, yenilikçi kültürel kuramda tartışmalı da olsa imrenilen bir ün kazanmış; daha geniş anlamda, direniş ve yıkıcılığın olası yollarını göstermiştir. Said hiç kuşkusuz var olan bir kaygıyı doğru zamanda ve doğru biçimde billurlaştırmada başarılı olmuştur.[25] Said'in, gerek havarileri gerekse karşıtları arasında ikon konumuna getirilmiş olmasına karşı tepki göstermek sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Ne var ki, Said ile herhangi bir bağlantıyı yadsımamız ya da önemsememiz, Marx'la herhangi bir bağlantıyı reddetmeye, hatta ona horgörüyle bakmaya çalışırken, bir yandan da, kendilerini onun takipçisi ilan edenlerin yol açtığı sonuçlar ne olursa olsun, bugün toplum hakkında kuramsallaştırma biçimimize Marx'ın yaptığı muazzam katkıları derinden içselleştirip bilinçsizce yeniden üretmeye benzer (tabiî Said'in katkısı çok daha mütevazı düzeydedir). Said'in kategorisinin yankı bulmasını belki de en iyi açıklayan, sosyal bilimcilerin "tahakküm örüntülerinin yeniden üretilmesinde kendi akademik disiplinlerinin etkisini" daha çok görmeleridir.[26]

Daha geniş bağlamda, Said'in oryantalizme saldırısı, artık genel temsil krizi diye anılan türde özgül bir eleştiriydi. Daha da önemlisi, soruyu salt epistemolojik açıdan değil, ahlâkî terimlerle de ortaya koymuştu: "Kişi, gerçekten de bölünmüş gibi görünen insan gerçekliğini düpedüz değişik kültürlere, ta-

25 1960'lar ve 1970'ler, entelektüel olarak önemli ve akademik yönden genelde titiz yapıtlar üretti: Jonah Ruskin, *The Mythology of Imperialism*, New York: Random House, 1971; V. G. Kiernan, *The Lords of Human Kind: European Attitudes to the Outside in the Imperial Age*, Harmondsworth, Middlesex, Ing.: Penguin, 1972; Talal Asad, ed., *Anthropology and the Colonial Encounter*, Londra: Ithaca, 1973; Bryan Turner, *Marx and the End of Orientalism*, Londra: George Allen and Unwin, 1978.

26 Breckenridge ve van der Veer, *Orientalism*, 1-2.

rihlere, geleneklere, toplumlara, hatta ırklara bölebilir ve sonuçlarına insanca katlanabilir mi?"[27] Hiçbir bilim dalı, bu krizden antropoloji kadar etkilenmemiştir, çünkü ayrım, farklılık, ötekilik ontolojisi antropolojinin metodolojik dayanağıdır. Antropologlar, fizikte Heisenberg etkisi diye bilinen nosyonun uzun zamandır ayırdındadır: Bu nosyona göre, ölçüm sırasında bilim insanı gözlemlenen nesneyle etkileşimde bulunur, bunun sonucunda gözlemlenen nesne kendi olarak değil, ölçümün işlevi olarak ortaya çıkar. Söz konusu sorun, uzak toplumlardaki yabancı, egzotik, ayrı olanları ve yakın toplumlarda marjinal olanları inceleyen başlıca bilim dalı olan antropolojiyi, bugün içinde bulunduğu derin kuramsal bunalıma sürüklemiştir. Bu bunalım, çoğu zaman dürüst, ancak söz açısından çaresiz bir tekbenciliğe yol açmıştır; Wittgenstein'ın da belirttiği üzere "tekbencinin *demek istediği* çok doğrudur; fakat *söylenemez*, ancak kendini gösterebilir."[28] Oysa durumun böyle olması kaçınılmaz değildir. Bilgi edinme eylemine eşlik eden olgu, yani bilginin sınırlarının farkına varılması, mutlaka felç edici bir etki yaratmaz. Carrier, özselleştirmeye, yalnızca antropolojik incelemelerde bilinçsizce başvurulan bir yol olarak değil, aynı zamanda düşünme ve iletişimin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak bakar ve sorunu, "ister konumuza yaklaşırken kullandığımız varsayımlardan, isterse bizi yazmaya yönelten amaçlardan kaynaklansın, özselciliğin farkına varılmaması" olarak görür.[29] Belki de antropoloji ve diğer bilim dallarındaki kendi yöntemlerinin sınanmasından doğan felsefî yetersizlik duygusu, ona alışarak ya da onunla yaşamayı öğrenerek kolayca giderilebilecektir: Alışma yoluyla kuramın nihaî felsefî içerimleri sağlıklı bir biçimde göz ardı edilebilir, ancak gözlem metodolojisinde titiz ve sorumlu bir değişiklik yapma gerekliliği kesinlikle ortadan kalkmaz. Heisenberg'in bilgi felsefesinin

27 Said, *Orientalism*, 45.

28 Aktaran Mary Douglas, ed., *Rules and Meanings. The Anthropology of Everyday Knowledge*, Harmondsworth, Middlesex, İng.: Penguin, 1973, 201.

29 James G. Carrier, "Occidentalism: The World Turned Upside-Down," *American Ethnologist*, c. 19, no. 2, Mayıs 1992, 207.

getirdiği itirazlar, Einstein, Schrödinger ve Louis de Broglie gibi hiç de kendisinden aşağı kalmayacak büyük fizikçilere yöneltilmesine karşın, fizikte böyle olmuştur.

Said, daha *Oryantalizm*'de oryantalizme verilecek karşılığın oksidentalizm olmadığı uyarısında bulunmakla birlikte, ne kendisi ne de izleyicileri, ikili ayrımda Batı'nın hegemonik grup olarak özselleşmesine (daha çok kendini özselleştirmesine) ilgi gösterdi. Son zamanlarda "Doğu" daha az yaygın kullanılırken, bu "Batı"nın gelişigüzel kullanımını engellemedi: "Foucault ve Derrida gibi süreksizlik ve yapısöküm kuramcıları bile, çözümlemelerini, bir Batı bütünlüğü içerisinde ve ona karşı yapmayı sürdürür."[30] Bu sorunun üzerine eğilmekse James Carrier'a düşmüştür:

> Oryantalizmi diyalektik bir süreç olarak görmek, onun yalnızca yabancı bir insana şeyleştirilmiş bir kimliğin Batı tarafından dayatılması olmadığını anlamamıza yardım eder. Oryantalizm, aynı zamanda, bir başka kimliğe karşı diyalektik karşıtlık içinde yaratılan bir kimliğin, aynı ölçüde şeyleştirilmesi muhtemel Batı kimliğinin dayatılmasıdır. Demek ki, Batılılar Doğu'yu Batı terimleriyle tanımlar, ama Ötekiler de kendilerini Batı terimleriyle tanımlar, tıpkı her birinin Batı'yı Öteki olarak tanımlaması gibi... Benim bunu ortaya koyma biçimim, Batı'ya hem siyasal tarihi hem de ekonomik gücü bakımından uygun düşen bir ayrıcalık vermekte, Batı'yı bütün Ötekilerin kendisine göre tanımlandığı standart haline getirmektedir.[31]

Balkanlar'ın muhayyel Batı'yla ilişkisini betimleyen söylem dikkate alınırsa, görülür ki, onu oryantalizmin yapısal bir varyantı olarak ele alma eğilimi giderek güçlenmektedir. "Sürekli çoğalan oryantalizmler" kavramını ortaya atan Milica Bakić-Hayden, Balkanlar'la ilgili söylemi oryantalizmin bir çeşitlemesi olarak ele almayı yeğler, çünkü "Balkanizm ve Oryanta-

30 Clifford, "On Orientalism," 272.

31 Carrier, "Occidentalism," 197.

lizm'i aynı türün varyant biçimleri kılan şey... temelde var olan mantığın kendini sürekli devam ettirme yoludur." Aynı yaklaşım Elli Skopetea tarafında da benimsenmiştir.[32] İnsan, bu iki retorik arasında örtüşme ve birbirini tamamlama olduğunu hemen kabul edebilir, ne var ki, bütün iktidar söylemlerinde benzer retorik örtüşmesi görülür: Irkçılık, kalkınma, modernleşme, uygarlık vb. retoriklerinde olduğu gibi. Benim amacım, oryantalist söyleme karşı kendimi konumlandırmak ve balkanizm[33] diye adlandırdığım, onunla özdeş görünen, ancak yalnızca benzer olan fenomeni irdelemektir. Öyleyse bu kategoriler arasındaki ayrım nedir?

Birincisi, Doğu'nun soyut yapısına karşılık Balkanlar tarihsel ve coğrafî açıdan somut bir nitelik taşır. *Oryantalizm* adlı yapıtın yeni baskısı için saldırılara karşılık verme amacıyla yazmış olduğu sonsözde Said "gerçek Şark ve İslâm'ın ne olduğunu göstermek gibi bir amacının, ayrıca bu konuda yeterli bilgisinin" olmadığının açıkça altını çizer. Bu, Şark ve Garp "doğal bir gerçek olarak var olan hiçbir istikrarlı gerçekliğe tekabül etmez"[34] şeklindeki haklı görüşe dayanan bir açıklamadır. Said'in Şark'a karşı yaklaşımı ikizdeğerli duygularla örülüdür: "Gerçek bir Şark"ın mevcut olmadığını söyler, ama Şark'ın otantik özelliklerini çarpıtan ya da görmezden gelen metin ve geleneklere saldırmakla, ona gerçek bir ontolojik statü kazandırmış olur.[35]

Gerçekten de soyut Doğu ile Batı arasındaki karşıtlık yazılı tarih kadar eskidir. Her ne kadar Eski Yunan'da başlıca bölünme, kültürlü Güney ile barbar Kuzey (Traklar ve İskitler) ara-

32 Milica Bakić-Hayden, "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia," *Slavic Review*, c. 54, no. 4, Kış 1995, 917-931; Elli Skopetea, *I Disi tis Anatolis. Ikones apo to telos tis Othomanikis Avtokratorias*, Atina: Gnosi, 1992, 97-98; Elli Skopetea, "Orientalizam i Balkan," *Istorijski časopis*, c. 38, 1991, 131-143.

33 Bu terim dilbilimde, fonetik, morfolojik ve sözdizimsel özellikleri, yani Balkan dilsel birliğini tanımlayan özellikleri göstermek için kullanılır, terime nadiren pejoratif bir anlam yüklenir.

34 Said, "East isn't East," 3.

35 Clifford, "On Orientalism," 260.

sında olsa da, Şark, uygarlar ile barbarlar arasındaki çelişkiyi betimlemek için kullanılmıştı. Doğu'daki Persler pek çok yönden sözde uygar bir ötekiydi.[36] Diokles döneminden itibaren Roma, yönetim örgütüne Doğu-Batı ayrımını getirmiş ve Şark'ı Mısır ile Anadolu'nun piskoposluk bölgesi olarak görmüştü. Ortaçağ'da bu bölünme, dar anlamıyla, Katoliklik ile Ortodoksluk, geniş anlamıyla da İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki çekişmeyi betimlemek amacıyla kullanılmıştı. Her durumda da, Doğu-Batı diye ikiye bölünme, düpedüz mekânsal boyutları tanımlamıştı: Birarada yaşayan, ancak siyasal, dinsel ya da kültürel nedenlerle birbirine karşı olan toplulukları yan yana koymaktaydı. Doğu her zaman bu karşı oluşun küçültücü bileşeni değildi: Roma'nın çöküşünden sonra yüzyıllar boyu uygar Avrupa dünyasının rakipsiz merkezi olan Bizans açısından, Batı, barbarlık ve kabalıkla eşanlamlıydı. Ancak 1453'te Konstantinopolis düşüp Ortodoks kilisesinin yıldızı sönünce, özellikle de Batı Avrupa'nın ekonomik yönden eşsiz yükselişiyle birlikte Doğu, Ortodoks dünyasında da ikili karşıtlığın daha az ayrıcalıklı tarafı olarak içselleştirildi.

Larry Wolff'un inandırıcı bir biçimde ortaya koyduğu gibi, Avrupa'nın Doğu ve Batı diye konvansiyonel olarak ikiye bölünmesi, o zamana kadar başat olan "Güney'e karşı Kuzey" ayrımından uzaklaşarak Doğu-Batı ekseni boyunca Avrupa'yı kavramsal açıdan yeni koşullara uyduran 18. yüzyıl filozoflarının görece geç bir buluşudur.[37] Bu yeni bölünme de mekânsal olmakla birlikte giderek değişik renklere bürünmeye başlamış, Aydınlanma sırasında yeşermekte olan evrim ve ilerleme inanışlarını alarak kendine uydurmuştur. Avrupa'nın coğrafî doğusu ve dünyanın doğu kesimleri temelde ekonomik performansı bakımından Avrupa'nın gerisinde kaldığı için Doğu, endüstriyel yönden gerikalmışlık, ileri toplumsal ilişkilerden ve gelişmiş kapitalist Batı'nın başlıca kurumlarından yoksun ol-

36 Thierry Hentsch, *Imagining the Middle East*, Montréal ve New York: Black Rose, 1992, 7.

37 Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe, The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1994.

makla, Batı Aydınlanması'nın etkilemediği irrasyonel ve boş inanlara dayalı kültürlerle özdeşleştirilmiştir. Bu, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiye yeni bir vektör eklemiştir: Geçmişten geleceğe doğru akıp giden zaman yalnızca bir devinim değil, basitten karmaşığa, gerilikten gelişmişe, ilkelden kültürlüye doğru evrimdir. Gelişimsel yönüyle zaman öğesi önem kazanmış ve şimdilerde Doğu ve Batı'nın çağdaş algılanmasında en önemli karakteristik haline gelmiştir. Demek ki, Eski Yunan'dan bu yana Doğu, her zaman esnek ve belirsiz bir kavram olarak varlığını sürdüregelmiştir. Herkesin yer ya da zamana, çoğu kez ikisine birden uygun düşen bir Şark'ı vardır. Öyleyse Şark'ın algılanması ilişkiseldir, normatif değer kümesine ve gözlem noktasına dayanır.

Eğer Said, tarihe daha fazla ağırlık verip titiz davransaydı ve (son çalışmalarında giderek artan biçimde yaptığı gibi) Şark'tan değil de, salt Yakındoğu ve İslâm'dan söz etseydi bile, bu çok geniş ve değişken kategorilerle ilgili bir sorunu olurdu. Burada yalnızca, Yakın ve Ortadoğu'nun Batı tarafından yaratılan amorf ve atfedilmiş terimler olması söz konusu değildir,[38] Arap oryantalizminden ayrı olarak Osmanlı ve Türk oryantalizmine de eğilmek ve değişik Arap oryantalizmlerini birbirinden ayırmak gerekir. Yine, benzer biçimde bir kendilik olarak İslâm kavramı da gerek coğrafî gerekse kronolojik açıdan problematiktir.[39] Said, eleştirilerden kurtulmak için, yapmadıklarını yapmalı, basiretli ve titiz davranmalı ve yalnızca sözel değil, organik olarak da tarihsel özgüllük kavramına, "insan gerçekliği hiç durmaksızın yaratılır ve bozulur" görüşüne bağlı kalmalıydı. Öyle yapsaydı, muhayyel Arap kimliğinin parçalanmasından önce Fransız ve İngiliz emperyalizminin yarattığı nispeten kısa dönemdeki Arap Müslüman Yakındoğu'daki oryantalizmden ihtiyatlı bir dille söz açardı. O zaman *Oryantalizm* adlı kitabını yazmazdı.

---

38 Roderic H. Davison, "Where is the Middle East?" *Foreign Affairs*, Temmuz 1960, 665-675.

39 Akbar S. Ahmed, *Postmodernism and Islam: Predicament and Promise*, Londra ve New York: Routledge, 1992.

Balkanlar'ın somut bir tarihsel varlığı vardır. Eğer biri kalkar da, Doğu için Derrida'nın ünlü deyişi "Tarihte metindışı bir şey yoktur" sözcükleriyle oynamak isterse, olup olmadığı sorusu Balkanlar için ortaya atılamaz, sorulması gereken doğru soru "Tarihte metindışı bir şey var mıdır?" sorusudur. Avrupa'nın güneydoğu yarımadasına biçim vermiş olan değişik tarihsel miraslara göz gezdirirken, kritik önem taşıyan ikisi diğerlerinden öne çıkabilir. Bunlardan biri, derin siyasal, kurumsal, hukuksal, dinsel ve kültürel etkisiyle bin yıla damgasını vurmuş Bizans'tır. Diğeri de yarımadaya adını vermiş ve tarihindeki en uzun siyasal birliği kurmuş olan beş yüz yıllık Osmanlı dönemidir. Osmanlı döneminde güneydoğu Avrupa'nın bir bölümü yalnızca yeni bir ad -Balkanlar- almakla kalmamış, büyük ölçüde bugünkü stereotipleri yaratanlar ya Osmanlı öğeleri ya da böyle algılanan gerçekler olmuştur. Osmanlı mirası sorununa incelikli kuramsal ve ampirik bir yaklaşımla eğilmek gerekir, üstelik, Balkanlar'ın Osmanlı mirası olduğu sonucuna varmak abartma değildir. Sözcüğün dar anlamıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın güneydoğu yarımadasında varlığı 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar uzayan bir zamana yayılmışken, Osmanlı mirası en başta 18. ve 19. yüzyılın ayırt edici özelliklerini taşır. Pratik olarak Osmanlı mirasının izlerinin bulunabildiği (siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik) bütün alanlarda, Balkan devletlerinin imparatorluktan ayrılmasıyla keskin bir dönüşüm yaşanmış, bu dönüşüm Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda büyük ölçüde tamamlanmıştır. Demografi ve halk kültürü alanında Osmanlı mirası daha kalıcı ve kesintisiz etkiler bırakmıştır. Algılama mirası olarak da çok uzun bir dönem etkisini korumuş, Balkan toplumlarındaki tarihsel öz kimliğin yaşamsal önem taşıdığı kanısı sürdükçe, bu miras durmaksızın icat edilmiş ve yeniden icat edilmiştir.

Balkanlar'ın bir kez Avrupalılaşma'ya başladıktan sonra kimliğini yitirmeye başladığı şeklinde yaygın bir anlayış vardır. Bu şekilde bir ifadenin, Balkanlar'ın Avrupa'yla arasındaki farkı gösterdiği açıktır. Daha da ilginç olan, Balkanlar'da 19. ve

20. yüzyıllardaki "Avrupalılaşma", "Batılılaşma" ya da "modernizasyon" sürecinin rasyonalizmin ve laikliğin yaygınlaşmasını, ticarî etkinliklerin ve sanayileşmenin güçlenmesini, ekonomik ve toplumsal alanda burjuvazi ve başka yeni toplumsal grupların oluşmasını, en önemlisi bürokratik ulus-devletin zaferini içerdiği gerçeğidir. Bu açıdan bakarsak, Balkanlar, o dönemde yaygın olarak anomali diye görülen imparatorluk mirasının son kalıntısını ortadan kaldırmakla ve toplumsal örgütlenmenin normatif biçimi olarak Avrupa'nın homojen ulus-devletini kendisine örnek alıp ona öykünmekle Avrupalı olmaya başlamıştı. Bugün bizlerin tanık olduğu, yanlış olarak bir Balkan özüne atfedilen gelişmeler de Balkanlar'ın Avrupalılaşması'nın son aşaması kabul edilebilir pekâlâ. Eğer Balkanlar, Osmanlı mirasıyla eşdeğerse, ki bana göre öyledir, bugün Balkanlar'ın sonunun ileri bir evresi yaşanmaktadır.

Balkanlar'ın somutluğuna karşıt olarak oryantal imajının uygarlıktan kaçış anlamına gelmiş olması, Şark'ın soyut niteliğiyle yakından ilintiliydi. Batı açısından, Doğu, genel olarak egzotik ve hayalî bir dünya, söylencelerin, peri masallarının ve gizemli olayların yaşandığı bir yerdi; Batı'nın şiirsellikten uzak ve gizemli olmayan dünyası karşısında özlenen ve önerilen seçeneği eksiksiz olarak temsil ediyordu. Şark Ütopya olmuştu, "geçmişi, geleceği ve Ortaçağ'ı simgelemekteydi." Romantiklerin hayranlık duyduğu bir yerdi. Bu hayranlıkla, Byron, *Child Harold, Ghiaour* ve *The Bride of Abydos*; Goethe, *Westöstlicher Diwan*; Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*; Victor Hugo, *Orientales*; Heinrich Heine, *Romanzero* adlı eserler vermiş ve Pierre Loti, Théophile Gautier, Samuel Coleridge, Thomas Moore ve pek çokları çeşitli ürünler yaratmıştır. Şark, romantiklerin imgelemini besledi, aynı zamanda da Napolyon savaşlarının sonrasında muhafazakârlığın ve gericiliğin yükselmesiyle enikonu bunalan liberallerle milliyetçilerin kaçış yeri, "özgürlük ve zenginlik simgesi" oldu.[40]

Bu son bileşen, zenginlik ve onun ayrılmaz parçası aşırılık,

40 Semra Germaner ve Zeynep Inankur, *Orientalism and Turkey*, İstanbul: Turkish Cultural Service Foundation, 1989, 21.

Şark'ı varlıklı romantik muhafazakârların da biricik kaçış düşü haline getirdi. İngiliz beyefendiler kolayca taklit ettikleri davranış ve giyiniş modellerini orada bulurlardı. "Erkeklerin sigara tüttürmesi daha çok Türkiye'yi, İran'ı ve keyifle tütün içtikleri Kuzey Afrika topraklarını çağrıştıran bir alışkanlıktı." Benjamin Disraeli, yatarak sigara tüttürmesine olanak sağlayan Türk paşalarının yaşam biçimlerini örnek alan "töre ve zevkleri" övgüyle anlatırdı. "Batılı sözde sultanlar yemekten sonra Arap dünyasına yakın erkek bir toplumun toplumsal özgürlüğünü tatmak adına tütün içme odasına çekilirdi. Üzerlerine Batılıların ev içi kıyafetlerine eşdeğer sayılan Hint giysileri ve elbiseler giyerlerdi."[41] Düşsel Şark, yalnızca hızla sanayileşen Batı'nın yabancılaşmasından kaçış değil, aynı zamanda yasak olan için bir metafor işlevi gördü. "Batılıların arzusu ve imgelemi doğrultusunda bezenmiş" Doğu, görkemli bir giysi çeşidi ve daha fazla göze çarpan çıplaklık sundu. Şark ile kadınsı olan arasında apaçık bir ilişki vardı, oryantal söylemlerin çilecilik kılıfı altında bir cinsellik ve duyusallık teorisi yarattıkları öne sürülmüştür.[42] Oryantalist tasvir ve resimlerdeki ana tema olan "doğulu gaddarlık," yanında daha güçlü bir albeniye sahip bir başka bileşeni de getirdi - şehvet:

> Harem, hamamlar ve köle pazarları pek çok Batılı sanatçı açısından erotik temalarla alıcının ilgisini çekmek için kullanılan bahanelerdi... Elbette böyle resimler Avrupalılara "belgesel" bir havada sunulurdu ve oryantalist sanatçı onlar aracılığıyla benzer tablolara duyulan talebi karşılarken, aynı zamanda da bunların Hıristiyan olmayan ve değişik ahlâkî değerleri benimseyen bir toplumdan sahneler olduğunun üzerinde durarak, kendini herhangi bir manevî sorumluluktan kurtarabilirdi.[43]

Diğer yandan imgelemi kışkırtmayan somutluğu ve zenginlikten neredeyse büsbütün yoksunluğuyla Balkanlar, çoğu za-

41 Richard Martin ve Harold Koda, *Orientalism: Visions of the East in Western Dress*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1994, 55.

42 Turner, *Orientalism*, 98.

43 Germaner ve Inankur, *Orientalism and Turkey*, 42.

man olumsuz, nadiren nüans içeren dolaysız bir tavır üretiyordu. Romantik milliyetçilik döneminde Filhelenlerin ya da Slavofillerin söz ve eylemleri bir ölçüde bunun dışında kaldıysa da, bu çabalar pek kısa süreli oldu ve çoğu kez özgürlük bileşeniyle buluşup egzotikliğin gizeminden tümüyle uzak kaldı. Balkan romansının benimsendiği tek durumun bile bambaşka bir niteliği vardı. 1907 yılında Arthur Douglas Howden Smith adlı bir Amerikalı, Bulgaristan'da örgütlenen Makedon bir çeteye katıldı. Çağdaş uygarlığın, insanları geçmiş günlerin renkliliğinden yoksun bırakan, şiirsel olmayan niteliği üzerine fikirlerle başlayan canlı bir anlatı kaleme aldı. "Yeryüzünün ücra köşelerine, erkek ve kadınların bir romans hayatı sürmeyi bırakmadığı yerlerine" doğru serüven çağrısını dilinden düşürmeyen Smith, epeydir ilgisini çekmekte olan Balkanlar'ın yolunu tutmaya karar verdi.

> Hiç görmemiş olanlar için Balkanlar karanlıkta kalmış gizemli topraklardır; görmüş olanlar içinse, çok daha gizemlidir... Kişi, bir anlamda, büyünün, gizemin bir parçası olur, her şey gözünü kamaştırır. Kahvehanede içilen sabah kahvesinin ardından uzanıp yatma alışkanlığını öğrenir, tanıdığı bir adamla karşılaştığında şaşırtıcı olan, konuşulanların en azından yarısının fısıltıyla söylenmesidir. Gerçek serüvenciliğin özü olan entrikacılık, dolap çevirme, gizem, gözü pek ve gözü kara davranma, bugüne dek Balkanlar'ın ruhu olmuştur.[44]

Tıpkı Şark'ta olduğu gibi, burada da Ortaçağ'a gizemli bir kaçış vardır, ancak, oryantalizmin bariz cinsellik temalarına, tüyler ürpertici dehşet sahnelerine rastlanmaz. Bu düpedüz erkeklere yönelik bir çağrıdır. Ortaçağ şövalyeliğinin, silahların ve çevrilen dolapların albenisine dayanan bir çağrı. Belgrad'a ilk kez ayak basınca Balkanlar'ı duyumsarsınız, diye yazar Smith: "Entrika, soluduğunuz havadadır. Belgrad kahvehanelerini dolduran kalabalıklar suikastçilere benzer. Her tarafta as-

44 Arthur D. Howden Smith, *Fighting the Turks in the Balkans, An American's Adventure with the Macedonian Revolutionaries*, New York ve Londra: G. P. Putnam's, 1908, 1-3, 24.

kerler görülür."[45] Bununla birlikte, Smith'inki, Balkanlar'ın "erkekliğine" olumluluk yükleyen pek az örnekten biridir. Hemen hemen bütün anlatılarda, alışıldık Balkan erkeği uygarlık dışı, ilkel, kaba, gaddar olarak canlandırılır ve saçı başı darmadağınıktır. Smith'in anılarıyla aynı dönemde kaleme alınmış Herbert Vivian'ın kitabında, Makedonya'daki "Eşkıyalık" başlıklı bölüm, Balkanlar'ı Ortaçağ'dan kurtulamamış bir yer olarak tanıtarak başlar; ona göre eşkıyalar Ortaçağ'a daha uygun düşmektedir, "Sir Walter Scott'un ruhuyla buluşmuş ve bir dedenin yeni masallarını ortaya çıkaran biri" gibi hissetmiştir kendisini. Kaleme aldığı bu bölümün sonunu, gelecek kuşakların bütün bunları Ortaçağ söylencesi olarak görebileceğini belirttiği, geçmişe özlemi çağrıştıran sözlerle noktalar: "Hiç kuşkusuz dünya, uygarlığın birörnekliğine bürünerek övünecek, fakat o zaman da gezginlere serüvenci yolculuklara çıkma fırsatı kalmamış olacaktır." Öte yandan, özenle kontrol edilen bu söylemi canlandırmak için seçmiş olduğu fotoğrafta, saçı başı darmadağınık Makedon bir eşkıya, ya düşmanı ya da arkadaşı olan, yine kendisi gibi darmadağınık iki kişinin kafasını elinde göstererek gözlerini tek bir noktaya dikmiş durmaktadır.[46] Araştırma nesneleri için kadın metaforlarını kullanan standart oryantalist söylemin tersine balkanist söylem, münhasıran erkeğe dayanır.

Smith'in imgelemini harekete geçiren kadın, ısrarla "tam anlamıyla kadın" olduğunu ileri sürmesine karşın, o dönemde bariz bir şekilde erkeksi sayılan nitelikleriyle onu etkilemişti. Bu kadın Makedonya'nın bir köyünde doğmuş, Sofya Üniversitesi'nin tıp bölümünü bitirmiş ve Türklerin düzenlediği bir saldırıda kocasını ve iki erkek kardeşini yitirdikten sonra Makedon çetelerinde hemşirelik ve doktorluk yaparak hizmet vermiş Tsveta Boyova adlı bir Bulgar'dı. Smith, gümüş takımı yetersiz sayıda olduğu için her tabaktan sonra kullandıklarını yıkamak zorunda kalan böyle bir kadının konuklarına üç çeşit yemek sunmasından pek etkilenmişti:

45 Ibid., 10-11.

46 Herbert Vivian, *The Servian Tragedy, with Some Impressions of Macedonia*, Londra: Grant Richards, 1904, 252-253, 267.

> Uygarlığın ne demek olduğunu unutmaya yüz tutmuş ve yol arkadaşları gibi bir fraka boş boş bakacak duruma gelmiş bir adam için, Tolstoy'u, Gorki'yi, Bebel'i, Carl [yazıldığı gibi aktarılmıştır - yazarın notu] Marx'ı ve sosyalizmin önderlerini A'dan Z'ye bilen, Shakespeare'i yalnızca bir ad olarak bellememiş, anlamını kavramış, tiyatro ve modern toplum üzerine görüşleri olan, devrimci fakat ilgi çekici bir kadının elinden saat beşte ikindi kahvesi içmek, bilinmezlikler dünyasından bir varlıkla karşılaşmak gibiydi.[47]

Kadını, nevi şahsına münhasır bir Jeanne d'Arc diye betimleyen Smith, besbelli ki Boyova'nın tanımlanamaz niteliğinin etkisinde kalmıştı: "Yüreklilikte ona denk ne bir adam tanıdım, ne de bir kadın. Onda, kendisini çarpıcı kılan bir şey, tanımlanamaz bir taraf vardı."[48] Ne var ki, Smith'inki gibi ender rastlanan bir istisna niteliğindeki anılarda bile Balkanlar'ın gizemi noksan kalmıştı. 1907'de Sofya'ya vardığında kentin elektrikle aydınlatıldığını, telefonlarla donatıldığını, troleybüslerin işlediğini ve sıkı bir güvenlik örgütü bulunduğunu gördü, bu, "pitoresk olanı arayan bir turisti hoşnutsuz" edebilecek bir durumdu. Yine de, bu düş kırıklığı yüzeyseldi.

> Sofya, Eski Dünyalı olmanın verdiği albeniyi, Doğu'nun baharatlı kokusunu yitirecek denli uygarlaşmış değil. Bazı alanlarda uygarlık yaldızı yalnızca yüzeyde görünüyor, diğerlerindeyse belli belirsiz kalmış. Trenden inip Sofya'nın basık, temiz, sarı garındaki platforma adım attığınızda, Avrupa geride kalmıştır; artık Şark'ın gölgesinde duruyorsunuzdur.[49]

Öyleyse, Balkanlar'a gizemli havasını veren onun kendi içsel yapısı değil, Şark'ın yansıyan ışığıdır. İnsanın yeni bir Latince söz uydurası geliyor: *Lux Balcanica est umbra Orientis* [Balkan ışığı Doğu'nun gölgesidir]. Balkanlar'ı romantikleştiren yukarıdaki tek örnek dışında, oraların çağrıştırdığı imgeler çoğun-

47 Smith, *Fighting the Turks*, 315-316.

48 Ibid., 311.

49 Ibid., 9.

lukla şiirsellikten uzaktır. Durham da Balkanlar'a "evdeki acıları bir süre olsun unutmak" amacıyla gitmiş, ancak ta en başından itibaren Balkanlar'da "çok renkli ve eğlendirici insanlarla dolu, hikâyeler devşirilecek mutlu bir av sahasından" daha fazla bir şey ne görmüş ne de beklemiştir. Onun diline doladığı nakarat, Balkanlar'ın kanla yazılmış *opéra bouffe* [fars niteliğinde, hafif opera] olduğudur.[50]

Balkanlar'la ilgili hemen hemen bütün betimlemelerin temel özellik olarak gösterdiği, geçiş statüsüydü. Batı ve Doğu çoğu zaman birbirine karşıt kendilikler, karşı-dünyalar, fakat yetkinleşmiş karşı-dünyalar olarak sunulur. Said, kendi çalışmasını "yüzyıllardır Doğu'yu Batı'dan ayıran, köprü kurulamaz sayılan uçurumun yeniden düşünülüp ele alınmasına dayanmaktadır" diye anlatır.[51] Öte yandan, Balkanlar her zaman bir köprü ya da kavşak imgesi çağrıştırmıştır. Bölgenin eğretilemesi olarak köprü, İvo Andriç'in külliyatıyla o denli iç içe geçmiştir ki, insan gerek dışarıdan kimselerin yaptığı betimlemelerde, gerekse bütün Balkan edebiyatlarındaki ve günlük konuşma dilindeki kullanımının bayağılık sınırına vardığını unutacak gibi olur. Balkanlar, Doğu ile Batı, Avrupa ile Asya arasında bir köprüyle karşılaştırılmıştır. Yüzyılın başlarında bir İngiliz yazar Yunanlıları anlattığı eserinde Balkanlar'ın statüsünü şöyle özetlemiştir:

> Bir Yunanlı, Fransa ve İtalya'ya giderken Avrupa'ya gittiğini söyler. Yunanistan'ı görmeye gelmiş ya da orada yaşayan İngilizleri, Almanları ya da diğer pek çok Batılı'yı Yunanlılardan ayırmak için Avrupalılar diye bahseder. Yunanistan'daki Batılılar da böyle yapar. Onlar Avrupalı'dır, demek ki Yunanlı değildir... Yunan insanı ırk ve coğrafya bakımından Avrupalı'dır, ama Batılı değildir [*sic*]. Bu terimin anlamı budur ve içeriği hem Yunanlılar hem de yabancılarca kabul edilmiştir. O pek çok yönüyle Oryantal'dir, ancak Oryantalizm'i Asya kökenli değildir. O Doğu ile Batı arasında köprüdür...[52]

---

50 Durham, *Twenty Years*, 12, 44, 53.

51 Said, "East isn't East," 6.

52 Z. Duckett Ferriman, *Greece and the Greeks*, New York: James Pott, 1911, 132,

Balkanlar aynı zamanda kalkınma evreleri arasında da bir köprüdür, bu da yarı-gelişmiş, yarı-sömürge, yarı-uygar, yarı-oryantal gibi yaftaları çağrıştırır. İngilizlerin Balkan topraklarına yukardan ve tiksintiyle bakışını sergilemesi, bundan başka yarı-oryantal olanları iğrenç bulan İngiliz diplomatlarının uygarca dobralıklarını nezih bir dille göstermesi açısından gerçek bir başyapıt olan 1925 tarihli kısa yazısında Durham şöyle der:

> Bir İngiliz açısından Balkan elçiliğinde görevli olmak, pek yakında Avrupa'nın bir başka bölgesindeki daha hoş bir yere atanıp kurtulmayı umut ettiği güç bir durumdur. Bir konsolos, yerel dili öğrenmemeyi daha akıllıca bulur, o dili bilmenin kendisinin bu dayanılmaz delikte daha uzun süre tıkılı kalmasına yol açacağına inanırdı [...] Diğer yandan bir Rus açısından, Balkan görevinin önemi büyüktü; İngiliz'e iğrenç gelen yarı-Oryantal entrika havasını taze bir soluk sayardı; herhangi bir Slav dilini anlamak onun için sorun değildi.[53]

Balkanlar'ın, yarı-sömürge, fiilî sömürge, belirgin sömürge özellikleri taşısa da, tümüyle sömürge olmayan statüsü daha yakından incelenmeyi hak eden bir konudur. Kabul edilmelidir ki, sömürgecilik ve tahakküm kategorileri özünde eşanlamlı olarak ele alınabilir. W. E. B. Du Bois'ya göre, sömürgeleşmiş ile tahakküme uğrayan arasındaki hukukî ayrım önemsizdir: "Yurttaşlık haklarından yoksun bırakılmış yedi yüz elli milyonluk sömürge nüfusa ek olarak, çeşitli ulus ve topluluklarda fiilen sömürge konumunda yaşayan ve hiçbir biçimde özgür ve bağımsız devletler oluşturmayan yarım milyarlık bir nüfus vardır." "Özgür devletler" ibaresi, baskı ve manipülasyon gerçekliğini örtbas eden bir kurguydu: "Balkanlar'daki Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Yunanistan adlı 'özgür devletler'de 60.000.000 insan yaşar. Bunlar Avrupa'nın

---

Karl Emil Franzos tarafından daha önce belirtilmiş bir nokta: *Aus Halb-Asien, Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrusland und Rumänien*, Leipzig: Verlag von Breitkopf und Härtel, 1878.

53 Mary Edith Durham, *The Sarajevo Crime*, Londra: George Allen and Unwin, 1925, 11.

çoktandır 'nüfuz alanları' kurmayı tasarlamakta olduğu cahil, yoksul ve hastalıklı bir kitleyi oluşturur."[54]

İşte bu söylem, oryantalizm nosyonunu birçok Balkan aydınının gözünde çekici kılmaktadır. Bu aydınlar, fazla acelecilik ederek oryantalizmi Balkanlar'ı da içine alan bir model haline getirmektedir. Hukukî ayrım sorununa gelince, onu pek hafife almamak gerekir. Sömürgecilik ve emperyalizm gibi tarihsel olarak tanımlanmış, belirli bir zamana özgü ve sınırlı kategoriler ile iktidar ve tahakküm gibi tarihsel sınırları belirsiz, çok geniş nosyonların iç içe geçirilmesine karşı çıkışımın tek nedeni, tarihsel özgüllüğe önem verişim değildir. Birinci neden, oryantalizm ve sömürgecilik sonrası üzerine tartışma alanından Balkanlar'ın neden dışlandığını açıklamada formel farklılığın kritik önem taşımasıdır. Fakat dışlanmasa bile burada asıl sorulması gereken, maduniyet [*subaltern*] ve sömürgecilik sonrası üzerine (Hindistan için geliştirilen ve genişletilip Afrika ve Latin Amerika'ya uyarlanan) araştırmaların metodolojik katkısının anlamlı olarak Balkanlar'a uyarlanıp uyarlanamayacağıdır. Sözün kısası, Avrupalı olmayan toplumları epistemolojik olarak özgürleştirmek için kullanılan jargona başvurursak, Balkanlar'dan bahsederken "Avrupa'yı başarılı bir şekilde bölgeselleştirmek" mümkün müdür? Bana göre bu olanaksızdır, çünkü Balkanlar Avrupa'dır, birkaç yüzyıldır onun taşra bölgesi ya da periferisi olduğu kabul edilmekle birlikte, Avrupa'nın bir parçasıdır. Balkanlar'ın Avrupa'ya aidiyeti meselesi söz konusu edildiğinde, farklılık coğrafî, ekonomik, siyasal ve kültürel Avrupa'nın sınırlarının birbirleriyle örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Avrupamerkezcilik sıradan bir etnosantrizm değil; "kökleri ancak Rönesans'a dek uzanan, 19. yüzyıla dek görülmeyen, özgül olarak modern bir olgudur. Bu anlamda, modern kapitalist dünyanın kültür ve ideolojisinin bir boyutunu oluşturmaktadır."[55]

Göz ardı edilmemesi gereken ikinci nokta, sömürge olup olmadığını Balkanlıların kendilerinin nasıl algıladığıdır. Orta-

54 W. E. B. Du Bois, *Color and Democracy: Colonies and Peace*, New York: Harcourt, Brace, 1945, 58, 67.

55 Samir Amin, *Eurocentrism*, New York: Monthly Review, 1989, vii.

lığı kaplayan Balkan komplo teorilerine ve karşı karşıya kaldıkları yazgı için büyük devletlerden birini veya öbürünü ya da hepsini suçlama eğilimine karşın, mağduriyet hissi pek öyle keskin değildir. Belli ölçüde özerklik bilinci hep vardır. Kendilerini ezilen, tahakküme uğrayan veya marjinalleştirilen gruplar olarak görenler için, itibarî bir siyasal egemenliğin bile varlığı önemlidir; dolayısıyla, başka açılardan anlamsız olan "yarı-sömürge" kategorisinin üretilmesini veya benimsenmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Açıklayıcı bir kavram olarak anlamsız olsa da, Balkanlar'ın geçiş özelliğini vurgulaması bakımından hem nasıl algılandığını hem de kendini nasıl algıladığını göstermeye yarar.

Atfedilen bir karşıtlık hakkında bir söylem diye görülen oryantalizmin tersine, balkanizm atfedilen belirsizlik hakkında bir söylemdir. Mary Douglas'ın incelikli bir biçimde belirttiği gibi, benimsenmiş sınıflandırmaları alt üst eden ya da onlara ters düşen nesne ya da görüşler, insanları, onları mahkûm etme esasına dayanan bir kirlenme davranışı sergilemeye yöneltir. Douglas, bu alt üst edici ya da çelişki yaratan öğeleri belirsizlik, anomali ya da tanımlanamazlık diye niteler, "Bütün izlenimlerimiz şematik olarak ta başından belirlenmiştir" ve "ilgilerimizi, örüntü bulma eğilimimiz yönlendirir" şeklindeki genel bir kanıdan yola çıkarak "belli bir sınıfa sokamadığımız rahatsız edici gerçekleri göz ardı eder veya çarpıtır, böylelikle yerleşik varsayımları korumuş oluruz. Gözümüze çarpan her şey, daha algılama anında önceden seçilmiş ve düzenlenmiştir." Douglas her ne kadar anomali (belli bir takıma ya da kümelere uymama) ile belirsizlik (iki yoruma açık olma) arasındaki ayrımı kabul etse de, ikisini birbirinden ayırmakla pratik bir yarar elde edilemeyeceği sonucuna varır. Böylece belirsizlik, anomaliyle bir sayılır. Geçiş aşamasındaki kişiler veya olaylar, marjinal olanlar gibi, tanımlanamaz bir nitelik taşıdıkları için tehlike sayılırlar: Hem kendileri tehlikededir, hem de başkaları için tehlike oluştururlar. Önceden var olan kalıplara sokulamayan ya da birden fazla yoruma açık olan olgu ve görüşler karşısında, kişi ne kavramların yetersizliğine göz yuma-

bilir, ne de bazı gerçekliklerin kavramlara uymadığı durumuna gerektiği ölçüde eğilebilir.[56]

William Miller'in "Bulgar ve Yunan, Arnavut ve Sırp, Osmanlı, İspanyol Yahudisi ve Romen'in yan yana yaşamakta" olduğu, ırkların ve dillerin olağanüstü karışımı diye haykırmasına yol açan, karşılaştığı karmaşıklıktan önce bu ölkedir: "Kısaca, Balkan Yarımadası genel olarak çelişkiler ülkesidir. Her şey mantık açısından beklenebilecek olanın tam tersidir."[57] Balkanlar'ın bu arada olma durumu, geçiş aşamasında olması, Balkanlar'ı eksik bir öteki haline getirebilirdi; bunun yerine Balkanlar eksik bir benlik olarak inşa edilir. Arnold van Gennep'in çığır açıcı "eşik evresi" [*liminality*] kavramını genişletip geliştiren bir dizi yazar, eşik evresi, marjinallik ve alt-benlik [*lowermost*] arasında bir ayrım yapmıştır. Eşik evresi baskın bir öz-imgede önemli değişiklikler gerektirirken, marjinallik "baskın öz-imgeyle aynı düzlemdeki" nitelikleri tanımlar. Nihayet, alt-benlik "gölgeyi, yapısal olarak aşağılanan *alter-ego*'yu" çağrıştırır.[58] Balkanlar'ın, alt-benliğin, eksik bir benliğin örneği olarak görülebilmesinin iki nedeni vardır: Irk ve din.

Doğu-Batı dikotomisinin versiyonlarından biri de, Ortodoksluk-Katoliklik karşıtlığında tezahür etti. Dikotominin bir tarafı genel olarak Batı Hıristiyanlığı değil, Katoliklik'tir, çünkü iki mezhebin arasının açılmasına yol açarak Ortodoksluk'u (ya da Katoliklik'i) hizipçilikle, kiliseye karşı gelme sapkınlığıyla eşdeğer tutan, Roma ile Konstantinopolis arasındaki siyasal ve ideolojik çekişmeydi. Reformasyon, papalığın üstünlüğüne karşı ortak savaşta Ortodoks kilisesiyle bir uzlaşmaya

---

56 Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Harmondsworth, Middlesex, İng.: Penguin, 1970, 12, 48-50, 115-116, 191-192.

57 William Miller, *Travels and Politics in the Near East*, Londra: T. Fisher Unwin, 1898, xvi.

58 Arnold van Gennep, *The Rites of Passage*, Chicago: University of Chicago Press, 1960; Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Chicago: Aldine, 1969; Nathan Schwartz-Salant ve Murray Stein, ed., *Liminality and Transitional Phenomena*, Wilmette, Ill.: Chiron, 1991, 40-41.

varmak üzere başarısız girişimlerde bulundu. Muhayyel bir Doğu Ortodoks kendiliğine karşı, genel bir Batı Hıristiyanlığı nosyonu, teolojik bir kavram değil, nispeten geç dönemde oluşturulmuş kültürel bir kategoridir, ayrıca Toynbee veya Huntington'da olduğu üzere, jeopolitik rekabetleri ve sınırları meşrulaştırmak, bunların gerçek niteliğini görünmez hale getirmek üzere yakın geçmişte üretilmiş bir siyaset bilimi kategorisidir. Katolik söylemde, güçlü bir belirsizlik söz konusudur. Bazı aşırı örneklerde Türklerle Yunanlıların aynı kefeye konduğu bir retoriğe rastlanır, ama bu çok istisnaî bir durumdur. Ortodoksluk ile Katoliklik arasında uzlaşmaya varma ve ortak bir dil yaratma yolunda ciddi girişimler kiliselerden gelmiştir. Katoliklerde uyandırdığı düşmanlık duyguları bir yana, Ortodoksluk, İslâm dinine geçiş inancı olarak görülmemekteydi; çoğu zaman vurgulanan nokta Hıristiyanlık (hatta onun Ortodoks çeşitlemesi) ile Müslümanlık arasında geçilmez bir sınır olduğuydu.

Said'in oryantalizmi çok belirgin bir şekilde İslâm diniyle özdeşleştirilir. Osmanlı hâkimiyeti sonundaki Balkan imgelerini Said türü bir oryantalizm çerçevesinde araştıran Skopetea, Müslüman Doğu ile Hıristiyan Doğu'nun değerlendiriliş biçimleri arasında hiçbir ayrım olmadığını, ayrıca Batı geleneğinde Hıristiyan tekeli olmadığını ileri sürer ve buna göre Balkanlar'ı "doğunun batısı" diye tanımlar.[59] Görüldüğü kadarıyla Skopetea, Batı'nın birbiri üzerine aşılanmış değişik tutumlarının ve söylemlerinin iki değişkenini aynı kaba koyar: Bunlardan biri dinle, diğeri de sınıfla ilgilidir. İslâm'ın değerlendiriliş biçiminde dinsel ötekiliğe (haçlı ruhuyla yadsımaktan Aydınlanmacı agnostik bir kabule dek uzanan) net bir tutum takınılırken, Müslüman Osmanlı yöneticilerle çok çarpıcı bir sınıf dayanışması uyandıran Osmanlı düzeni karşısında çelişkili bir tutum sergilenmiştir. Bu dayanışma, fakir ve kaba -ama Hıristiyan- türedilere karşı benimsenen yaklaşımla tam bir karşıtlık oluşturur. Söz konusu Hıristiyanlar, Batı'nın alt sınıfları için

59 Skopetea, *I Disi*, 97-98.

kullanılan söylemle neredeyse özdeş söylem içinde tasvir edilir, böylelikle Londra'nın Doğu Yakası ile Avrupa'nın doğu ucu arasında fiilen bir koşutluk kurulur.

Irksal bileşen daha karmaşık bir analiz gerektirmektedir. Bir yanda, Balkanlar'ı bir ırk karışımı, ırklar arasında bir köprü diye tanımlayan bir söylem vardır. 19. yüzyılın sonlarına dek gezginlerin anlatılarında Balkanlar'ın melez niteliğiyle ilgili yaygın, fakat üstü kapalı bir şekilde ifade edilen bir tema vardı, bu tema 20. yüzyılın egemen ırksal söylemine pek güzel uyarlanmış ve iki dünya savaşı arası dönemde açıktan açığa ırksal aşağılamalara dönüşmüştür. Diğer yanda, ırk karışıklığı temasına ve önemli iç hiyerarşiye karşın, Balkanlar, eninde sonunda temel karşıtlığın yüksek tarafında sayılır: Siyah olana karşı beyaz, diğerlerine karşı Ari (Hint-Avrupalı). Bu, aynı zamanda yerkürenin diğer kesimlerinde daha büyük boyutlarda, daha kanlı çarpışmalar yaşanırken Yugoslavya'daki savaşa büyük ilgi gösterilmesini de açıklar. Damga üzerine yapılan sosyolojik araştırmaların da gösterdiği gibi "farklılık, tipleştirme sürecinin temel bir parçasıdır. En basit şekilde söylersek, farklılıklar tipler arasında ya da içinde görülen çeşitlemelerdir."[60] Benim savım şudur: Oryantalizm (atfedilen) tipler arasındaki farklılığı ele alırken, balkanizm tek bir tip içindeki farklılıklar üzerinde durur.

Benim balkanizm diye tanımladığım olgu, iki yüzyıl içinde tedricî olarak oluşturulmuş ve Balkan Savaşlarıyla Birinci Dünya Savaşı civarında özgül bir söylemde somutlaşmıştır. Sonraki yıllarda ek özellikler kazanmışsa da, bu eklemelerin çoğu belirleyici olmayıp ayrıntı düzeyinde kalmıştır. Balkanizm, ana çizgileriyle, neredeyse değişmez sayılıp kuşaktan kuşağa aktarılmıştır, hâlâ aktarılmaktadır. Böylece, Clifford'ın "söylemsel sertleşme" diye isabetli bir tanım getirdiği ve Said'in "metinsel tutum" kategorisiyle açıkladığı (yani edebiyat yoluyla öğrenileni gerçekliğe "atfetme" hatası) bir süreçten geçmiştir.[61] Nietzsc-

60 Stephen C. Ainlay, Gaylene Becker ve Lerita M. Coleman, ed., *The Dilemma of Difference, A Multidisciplinary View Stigma*, New York ve Londra: Plenum, 1986, 21.

61 Clifford, "On Orientalism," 264; Said, *Orientalism*, 92-94.

he bu süreci, ondan çok önce tasvir etmiştir:

> Bir şeyin saygınlığı, adı ve görünüşü, alışıldık ölçüsü ve ağırlığı, değeri, kökeninde neredeyse her zaman yanlış ve keyfîdir... bütün bunlar kuşaktan kuşağa gelişir, bunun da tek nedeni insanların, ta ki o, giderek şeyin bir parçası olana ve kendi yapısına dönüşene dek ona inanmalarıdır. Başlangıçta görünüş olan sonunda, hemen hemen hiç şaşmaz bir biçimde özün kendisi olur ve böyle kabul görür.[62]

Balkanist söylem ne denli gelişmiş olursa olsun, entelektüel gelenekleri ya da kurumları aynı düzeyde etkilememiştir. Esas olarak gazetecilik alanında ve gazetecilikle ilintili olduğu varsayılan (gezi yazıları, siyasal denemeler ve özellikle talihsiz bir melez ürün olan akademik gazetecilik gibi) türlerde yer alır, bu da onun popülerliğini açıklar. Bu türler ideal-tip olarak balkanizmin en önemli kanalları ve koruyucuları olmuştur. Irkçı tutumlardan söz eden Roland Barthes, kolektif temsillerin ve zihniyetlerin ne denli donmuş olabildiklerine, iktidar, basın ve hâkim değerler aracılığıyla durağan tutulduklarına parmak basmıştır.[63] Üçüncü Dünya'ya bakıldığında, basın, sömürge döneminde oluşmuş normatif uygarlık görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalmayı sürdürürken, antropoloji ve kültürel eleştiri benzer görüşlerin sonuçlarını sorgulamıştır. Balkanlar içinse böyle olmamıştır, belki de bunun nedeni, yarımadanın sömürge olmayan statüsüyle postkolonyal eleştirinin ve kültürel eleştirinin ilgi alanının dışında kalmış olması, ayrıca Balkan antropolojisi ve genel olarak Avrupa antropolojisinin bir ölçüde marjinal konumda kalmasıdır. Akademik söylemin değişik yönleriyle ilgilenmekle birlikte, genellemeler yapma konusunda son derece çekingen davranıyorum. Balkanlar'ın akademik araştırması sorunu önemli bir temadır, başlı başına ve çok derin bir incelemeyi hak eder. Ondan kaçınmaya çalışmamakla

---

62 Friedrich Nietzsche, *The Gay Science*, Bakić-Hayden, "Nesting Orientalisms," 917.

63 Roland Barthes, "Bichon chez les nègres," *Mythologies*, Paris: Editions du Seuil, 1957, 72-73.

birlikte, yaptığım araştırma bu noktada daha kesin bir görüşe bağlanmak için yetersiz kalmaktadır. Akademik çalışmayı genel balkanist söylemin bir parçası görmenin çekici yanı olsa da, akademik bilgi, ideoloji ve propaganda arasındaki ilişkiler o kadar basit ve dolaysız değildir: "Sonunda iki söylem biçiminin farklı olduğu, bilimsel bilgi üretiminin popüler mitoloji üretimiyle ancak nadiren kesişen bir çizgide ilerlediği görülür."[64] Yine de akademik çalışmaların, balkanizmin etkisinden bütünüyle kurtulamadıkları kesin olmakla birlikte, onun belirtilerine büyük ölçüde direndiklerini söylemek yerinde olur. Bu, Batı'da Balkan araştırmalarını yürüten akademisyenlerin pek çoğunun kişisel olarak şaşırtıcı sayıda önyargı paylaşmadığı anlamına değil; bir bütün olarak akademik söylem kurallarının bu önyargıları açıkça ortaya koymayı kısıtladığı anlamına gelmektedir. Balkanizm büyük ölçüde oryantalizmden bağımsız, belli yönleriyle ona karşın ve onun karşıtı olarak gelişmiştir. Bunun nedenlerinden biri jeopolitikti: Balkanlar, Yakın ve Ortadoğu'dan farklı bir stratejik bölge olarak Doğu Sorunu'nun karmaşık tarihi içinde tek başına ele alınmıştır. Sömürge mirasının (sık sık kurulan benzerliklere karşın) bulunmayışı bir diğer önemli ayrımdır. Fikirler dünyasında, balkanizm bir ölçüde Batı Avrupalıların Balkanlar'daki 'klasik' beklentileri gerçekleşmeyince uğradıkları düş kırıklığına bir tepki olarak doğdu, bu düş kırıklığıysa çoktandır oryantal olandan ayrı olarak kurulan bir paradigma içerisinde oluştu.[65] Balkanlar'ın egemen Hıristiyan karakteri de uzun yıllar Hıristiyanlık'ın İslâm'a karşı haçlı seferleri düzenleme potansiyelini besledi. Balkanlar'ın (Ortodoks) Hıristiyanlığı'nı oryantal despotizmin bir alttürü saymaya, dolayısıyla özü itibarıyla Avrupalı veya Batılı olmayan bir nitelikte göstermeye yönelik pek çok girişime rağmen, genel olarak İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki ayrım esas ayrım olarak görülmeye devam etmiştir. Nihayet,

64 Spurr, *The Rhetoric*, 73, 75.

65 Martin Bernal, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, c. 1, *The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1987, 189-215, 440-441.

nevi şahsına münhasır bir Balkan öz-kimliğinin, daha doğrusu öz-kimliklerinin inşası önemli bir ayrım oluşturur. Bunlar, her zaman "doğulu" bir öteki karşısında kurulmuştur. Öteki, coğrafî bir komşu ve hasımdan (çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye, ama aynı zamanda eski Yugoslavya'da oryantalizmlerin gelişmesinde görüldüğü gibi bölge içindeki hasımlar) kendi tarihsel geçmişinin bir bölümünün (genellikle Osmanlı dönemi ve Osmanlı mirası) "doğululaştırılmasına" dek uzanan geniş bir yelpazede yer alır.

Balkanlar: *Nomen*

Jacques: O kadının adından hoşlanmam.
Orlando: Vaftiz edilirken seni hoşnut etmek
hesapta yoktu ki.

SHAKESPEARE, "As You Like It"

Kedilere ad koymak güçtür
Tatillerde oynadığınız oyunlara benzemez
Eğer şimdi size,
Bir kediye ÜÇ DEĞİŞİK AD
Koymak gerektiğini söylesem
Önce benim kafadan çatlak olduğumu düşünebilirsiniz.

T. S. ELIOT, "The Naming of Cats"

Günümüzde Batı akademik kültürünün dil saplantısına uygun düşecek şekilde Balkan hayaleti bir gösterilen değil, bir ad, bir gösterendir. Ferdinand de Saussure'ün düşünce sisteminde gösteren ile gösterilen doğrudan ilintilidir, çünkü her ikisi de bir birliğin öğeleridir. Bir yandan bu ikisinin farklılığını ısrarla vurgulayan Ferdinand de Saussure, aralarındaki hassas dengenin, önermelerle gerçeklik arasındaki sağlam dengenin ve örtüşmenin altını çizmiştir. Poststrüktüralizm, gösterene baskın rol yükleyerek bir hiyerarşi yaratmıştır. Derrida gibi birisi için, söz ile şey ya da düşünce arasında herhangi bir örtüşme olamaz. Onun yerine, gösterenler ile gösterilenler durmadan birbirlerinden uzaklaşır, sonra yeni kombinasyonlar içinde yeniden birleşirler.[1] Bu açıdan bakıldığında, gösteren "Balkan"ın ilişkiye girdiği ilk ve sonraki gösterilen(ler)den uzaklaşacağı öngörülebilir. Gerçekte bu eşzamanlı bir süreçtir: "Balkan" bir yandan coğrafî gösteren olarak kabul edilip yaygın şekilde kullanılırken, öte yandan gösterilenini ilk akla gelen ve somut anlamın-

1 Madan Sarup, *Post-Structuralism and Postmodernism*, Athens, Ga.: University of Georgia Press, 1993, 33.

dan öteye taşıyan toplumsal ve kültürel bir içerikle doldurulu-yordu. Karmaşık bir tarihsel olguyu içerip belirtmeye başladıkça, bu yeni gösterilenin bazı siyasal yönleri çıkarsandı, bunlar da bağımsız birer gösterilene dönüştü. Bunun sürüp giden bir süreç olduğu, Derrida'nın düşüncesi için yalnızca önemsiz bir vargıdır. Gerçekten de "Balkan"a, bir çokanlamlılık [*polysemy*] örneği olarak yaklaşmak ilginç olabilir. Çokanlamlılık, "'anlam' geniş bir sistemde farklılıkların sonucu olduğu için, belirli bir gösterenin birden çok anlam taşıma biçimini" tanımlamak için kullanılan teknik bir terimdir. Bu nosyonun yararı, "belirli bireylerin ve cemaatlerin, uzaklardan gelen gösterge ve kültürel ürünlerden aktif bir şekilde nasıl yeni anlamlar yaratabildiklerini" göstermesidir.[2] Böyle bir arka plan karşısında, gösterene birbiri ardınca yeni anlamlar yüklenmesi ve yeniden yüklenmesi serüvenini bütünüyle ortaya çıkarmak büyük önem taşır. Kısacası, 19. yüzyılda basitçe *Begriffsgeschichte* [kavram tarihi] diye anılacak alanda bir çalışma gerçekleştireceğiz.

Öyleyse "Balkan" adının öyküsü nedir? 1794 yılında İngiliz gezgin John Morritt, Cambridge Üniversitesi'ni bitirince Akdeniz ülkelerine bir yolculuğa çıkar. "Antik çağdan kalma görkemli harabelere" duyduğu ateşli merak, onu Londra'dan Avrupa yoluyla İstanbul'a, oradan da Troya, Aynaroz Dağı ve Atina'ya sürükler. Bükreş'ten İstanbul'a giderken Bulgaristan'daki Şıpka Geçidi'nden Balkan Dağları'nı aşar ve kız kardeşine yazdığı mektupta şunları anlatır: "Klasik dönemin yaşandığı topraklara yaklaşıyorduk. Bir dağın eteğinde uyuduk. Bulgaristan'ı Romanya'dan (antik Trakya) ayıran bu dağı ertesi gün aştık. Bir zamanlar adını taşıdığı Haimos'un* heybetini yansıtan bu dağlara bugün Balkan adı verilmesi ne yazık."[3] "Akdeniz tutkunları"ndan ve gelecekte Dilettanti Der-

2 Simon During, ed., *The Cultural Studies Reader*, Londra ve New York: Routledge, 1993, 6-7.

(*) Trakya'nın efsanevî kralı. Kendisine Zeus, karısı Rodope'ye Hera adıyla tapınılmasını istedi. İkisi de dağa dönüştürüldüler (Haimos ile Rodop) - e.n.

3 John B. S. Morritt of Rokeby, *A Grand Tour. Letters and Journeys 1794-96*, ed. G. E. Marindin, Londra: Century, 1985, 65.

neği'nin önde gelen üyelerinden olacak biri için, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının öncelikle "klasik dönemin yaşandığı topraklar" olması ve şimdiki zamanı çağrıştıran herhangi bir şeyin, en hafif deyişle rahatsızlık yaratması ve büyük antik geleneğe gölge düşürmesi doğaldır. Ne var ki daha sonraki gelişmeler, ne denli rahatsız edici olsa da, göz ardı edilemeyecek bir gerçekti ve layıkıyla kaydedilmeleri gerekiyordu.

Bu mektupla, Bulgaristan'ı doğudan batıya kesen ve Tuna boyunca yükselen sıradağlar, İngiliz dilinin gezi edebiyatına ilk kez Balkanlar adıyla girmiş oluyordu. Morritt'ten önce oralardan geçenler, yalnızca dağların antik adı Haimos'u (eski Yunanlılar için Aemus; Romalılar için Haimos)[4] kullanmışlardı, ondan sonra pek çok gezgin de. Yalnızca adını kullanmakla yetinmeyenler yaklaşık iki bin yıldır sorgulanmayan, Yunanlıların antik tasvirlerini kabul ettiler. Norwich'li bir tıp doktoru ve gezgin olan Edward Brown 1669'da kaleme aldığı popüler ve etkili gezi eserinde, Haimos'un batıya doğru uzandığını, Sırbistan'ı Makedonya'dan ayırdığını ve değişik adlar altında Pontus Euksinus (Karadeniz) ile Adriyatik arasında uzandığını ileri sürdü.[5]

İngilizler gibi pek çok Avrupalı gezgin de 19. yüzyıldan önce klasik terim Haimos'u kullanmayı yeğledi, fakat bunun sıradağların tek adlandırması olmadığının daha o zamandan ayırdındaydılar. Benim bildiğim kadarıyla, Balkan adının ilk kullanılışına, İtalyan hümanist yazar ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco'nun (Philippus Callimachus, 1437-1496) 15. yüzyıldan kalma eserinde rastlanır. Papa II. Paulus tarafından cezalandırılan Callimaco, Lehistan'a yerleşir ve Lehistan kralının danışmanı olur. Vladyslav III. Varnenczyk döneminin tarih yazarıdır, yapıtında diplomatik görevle Osmanlı başkentine giderken gördüğü Haimos'un kısa bir betimlemesini de

4 Bkz. Maria Todorova, *Angliiski pŭtepisi za Balkanite, XVI-pŭrvata chetvŭrt na XIX v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1987.

5 Edward Brown, M. D., *A Brief Account of Some Travels in Diverse Parts of Europe*, Londra: Benj. Tooke, 1685.

verir. 1490 yılında Papa VIII. Masum'a yazdığı yazıda Callimaco, yerel halkın bu dağa Balkan adını verdiğini belirtir: "*quem incolae Blochanum vocant.*"[6]

1553 yılında gelecekteki Habsburg imparatoru I. Ferdinand, Osmanlılarla bir ateşkes görüşmesi yapmak ve Macaristan'la Erdel üzerinde Habsburg hâkimiyetinin tanınmasını sağlamakla görevlendirdiği diplomatlarını Bâb-ı Âli'ye gönderir. Elçilik görevi verilen kişi 1549 yılından başlayarak Pécs piskoposluğunu yürüten Anton Vrančić'tir. Dalmaçyalı olan Vrančić, Osmanlı fethinden kaçmış ve Habsburglara hizmet vermeden önce Janos Zapolyai'nin buyruğunda Transilvanya piskoposluğunu yürütmüş saygın bir Bosnalı ailedendir. Becerikli bir hümanisttir, ayrıca tarih ve coğrafya konularında pek çok bilimsel incelemenin yazarıdır. 1553'te İstanbul'u görmeye gittiğinde, Viyana ile Edirne arasında geçen yolculuğunu aktarmak için tuttuğu ve *Haimos* ve *Haemi montes*'ten sıkça söz ettiği günlüğünde, antik çağ yazarlarının yazdıklarını şaşırtıcı ölçüde doğru bulup otorite sayarak onlardan alıntılar yapmıştır. Strabon'un itirazını bilmekle birlikte, Vrančić de en yüksek dağın doruk noktasından bakıldığında Karadeniz'in, Adriyatik Denizi'nin ve Tuna Irmağı'nın görülebileceğini ileri süren Polybius'un ve diğer coğrafyacıların yazdıklarının doğru olduğuna değinmiştir. On yılı aşkın bir zaman sonra 1567'de, bu kez tahta yeni çıkmış II. Selim'le barış antlaşması imzalamak üzere ikinci bir görevle Bâb-ı Âli'ye gönderilir. Tuttuğu notlar daha sonra bir araya getirilerek 19. yüzyılda basılır: *Diarium legationis nomine Maximiliani II*, *Ratio itineris, quod est a Viena ad Constantinololum.* İkincisi, yerleşim yerleri arasındaki uzaklıkları belirten, coğrafî ve diğer yorumların araya serpiştirildiği, Vrančić'in Haimos'tan Bulgarca adıyla *Ztara Planina* (*Stara Planina*, anlamı Eski Dağ) diye söz ettiği ayrıntılı bir yolculuk kılavuzudur. 1567 yılında onunla birlikte yolculuk eden İtalyan Marco Antonio Pigafetti de, *Emo*'nun Bulgarca adının *Sta-*

6 *Philippi Callimachi Experientis ad Innocentium octavum Pontificem maximum... de bello Turcis inferendo oratio*, Frankfurt, 1601. Aktaran Michail Jonov, *Evropa otnovo otkriva bŭlgarite*, Sofya: Narodna Prosveta, 1980, 43.

ra planina olduğunu belirtir.[7] Aslında Bulgarca adını ilk veren gezgin Vrançiç'tir, çünkü anadilinin Hırvatça olması sayesinde, hiç kuşkusuz yerel dildeki bazı sözleri anlamakta güçlük çekmemiştir. *Stara Planina* adı Batılı kaynaklarda nadiren karşımıza çıkar, onu kullanan pek az kişiden biri de Gerard Cornelius Driesch'tir (1718-1719).[8]

İmparator II. Rudolf'un III. Murat'a gönderdiği diplomatik heyette papaz olarak yer alan Alman Salomon Schweigger, 1577 yılında Balkanlar'dan geçer. Üç yıl boyunca Osmanlı başkentinde kalır, Stephan Gerlach'ın yanında adını en çok, Luther'ciler ile Ortodoks kilisesi arasında bir yakınlaşma sağlanması, dahası Papa'ya karşı birleşilmesi konusunda gösterdiği çabalarla duyurur. Öğrenimini Tübingen Üniversitesi'nde yapmıştır, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pek çok Hıristiyan, İtalyanca anladığından, Luther'in kısa bir öğreti kitabını İtalyan diline çevirmiştir. Almanya'ya döndükten sonra Kuran'ın Almanca çevirisini bastırır. 1570'li yıllardaki gezilerinin günlüğünü tutmuştur, bunlar 1608 yılında basılır. İçerisinde *Emum, Hemo* ve *Hemus* terimleriyle söz edilen Haimos'un ayrıntılı bir betimlemesine yer verir. Callimaco'dan sonra dağın Türkçe adı olan Balkan sözcüğünü anan, böylelikle adın bölgedeki yaygınlığını belgeleyen ilk gezgindir. Aynı zamanda, Bulgarca'da (o buna Hırvatça bir isim der) dağa Comonitza [Komonitza] adı verildiğini belirten tek gezgin de odur:

> Haimos 6000 ft. (1829 m) yüksekliğinde, demek ki bir buçuk Alman milidir (Plinius, IV. kitap). Tarih kitaplarında Büyük İskender'in babası Makedonya Kralı Philippos'un dağın çevresindeki kırlık alanları görmek için Haimos Dağı'na dört günde tırmanıp iki günde aşağı indiğini okuruz. Bu dağın doruklarından Tuna Irmağı'nın, Adriyatik Denizi'nin, ayrıca İtalya ile Almanya'nın görülebileceğine inanılırmış, böyle bir şey çok

7 Hana Hynková, *Europäische Reiseberichte aus dem 15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*, Sofya: Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaft, 1973, 38.

8 Michail Jonov, ed., *Nemski i avstriiski pitepisi za Balkanite, XVII-XVII* v., Sofya: Nauka i izkustvo, 1986, 240.

şaşırtıcı olurdu, çünkü Venedik ya da Adriyatik Denizi'nin adı geçen dağa uzaklığı 100 mili (160 km) aşmaktadır; Almanya da 100 milden fazla bir mesafededir. Haimos bir zamanlar toprağında bulunan gümüş ocaklarıyla ünlüdür, bundan dolayı İtalyanlar ona Gümüş Dağı adını verir. Türkler ona Balkan der, yerli halk da Hırvat dilindeki Comonitza adıyla anar.[9]

Balkan adı bir kez daha 1582 yılında Martin Grünberg tarafından kullanılır, ancak sözü edilen Rodop Dağlarıdır.[10] 1573 ile 1587 yılları arasında yaptığı yolculukları anlattığı manüskriyi 1628 yılında bitiren Reinhold Lubenau, belli ki Schweigger'ın verdiği bilgiler ışığında bu adları *Balban* ve *Komoniza* olarak kullanmıştır.[11] Balkan adı 1608 yılında Ermeni gezgin Simeon trir Lehatsi [Polonyalı Simeon] tarafından da kullanılır.[12] Fransızlar arasında bu ad, yanlışlıkla da olsa, ilk kez olağanüstü elçi Louis Deshayes de Cormanin'in 1621 tarihli güncesinde geçer: "Bulgaristan'ı Romanya'dan [antik Trakya'nın Ortaçağ'daki adı] ayıran bu dağa İtalyanlar 'Dünyanın zinciri' der, Türkler de, antik çağ insanlarının Haimos dedikleri bu çıplak yamaçlara nasıl Balkan diyorlarsa, ağaçlarla örtülü bütün dağlara da Dervent [Derbent] demektedir."[13] Sözün geçtiği tek yer budur, diğer bölümlerde Deshayes, antik Haimos sözünü kullanmıştır.

18. yüzyıl boyunca Haimos ve Balkan giderek yan yana ya da iç içe geçerek kullanıldı. 1740'ta Yüzbaşı Schad "Balkan ya da Haimos Dağı üzerine," veya "Osmanlıların Balkan dedikleri Haimos hakkında" yazmakta olduğunu belirtiyordu.[14] Dub-

9 Salomon Schweigger, *Eine newe Reysbeschreibung auss Teutschland nach Konstantinopel vnd Jerusalem...*, Nürnberg: Johann Lantzenberger, 1608 (phototypic edition Graz, 1964), 46-47.

10 Jonov, *Nemski... XVII-XVIII*, 402.

11 *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, von Wilhelm Sahm, ed., 2 bölüm, Königsberg, 1930, 109.

12 Bkz. Agop Ormandzhian, ed., *Armenski pitepisi za Balkanite, XV-XVIII v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1975, 203.

13 Bistra Cvetkova, ed., *Frenski pitepisi za Balkanite, XV-XVIII v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1975, 203.

14 Jonov, *Nemski...*, *XVII-XVIII v.*, 368, 397.

rovnik doğumlu önde gelen bir Avrupalı fen ve bilim adamı olan (Rebecca West'in kendine özgü dil sürçmesiyle "Fransız ansiklopedicilerinin yabanıl lslav versiyonu" diye tanımladığı) Ruggier Boscovich 1762'de bu dağları geçti. Bir Dalmaçyalı olarak Bulgarca'nın bir Slav dili olduğunu anladı ve Balkan adını kullanmayı yeğledi, ancak bunun antik Haimos olduğunu da bilmiyor değildi.[15] 1770'lerde Baron François de Tott, sürekli olarak Balkan sözcüğünü kullanırken, on yıl sonra Kont D'Hauterive, Felix, Beaujour ve François Pouqueville hem Balkan'ı hem de Haimos'u kullanacaktı.[16] Mechitharist kilisesine mensup Ermeniler, 18. yüzyılda neredeyse yalnızca Balkan adını kullanıyorlardı, oysa antik adın Emos olduğunun da ayırdındaydılar. Hugas Indzhekian ile Stepanos Agonts'un yazdığı ünlü on iki ciltlik "Dünyanın Dört Yönünün Coğrafyası" adlı kitapta, Balkanlar Bulgaristan'ın ortasından geçen ve Venedik sınırından başlayan sıradağlar diye betimlendi; ayrıca dağın bir kolu için diğer gezginlerin eserlerinde karşımıza çıkmayan bir addan da söz edildi: Çenge.[17]

19. yüzyılda dağ her iki adıyla da anılıyordu. Avusturyalı haritacı Franz von Weiss'ın 1829 tarihli Avrupa Türkiyesi haritasında dağa *Mons Haimos oder Veliki Balkan Gebirge* adı verilirken, lskir Irmağı ile Pirot arasındaki koluna *Stara planina* denmekteydi.[18] 1820'lerde İngiliz gezginleri daha çok Balkan adını kullanmaya başladılar. Haimos adını da tamamen bırakmadılar ve A. W. Kinglake'in Eothen adlı yapıtında yalnızca

---

15 Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, New York: Penguin, 1982, 244; R. J. Boscowich, *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne,...*, Lozan: Grasset, 1772.

16 *Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, c. 2, Amsterdam, 1784, 154-155; Cvetkova, *Frenski..., XV-XVIII, 333-336*; Jean-Batiste Lechevalier, *Voyage de Propontide et du Pont Euxin*, ..., c. 2, Paris, 1801, 365-376; Felix Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman*, ..., c. 1, Paris: Firmin Didot, 1829, 237-248; François Pouqueville, *Voyage en Morée*, ..., c. 3, Paris, 1805, 234-248.

17 Ormandzhian, *Armenski*, 74, 131.

18 *Carte der Europäischen Türkey nebst einem Theile von Kleinasien in XXI Blättern.* ..., Viyana: Hrsg. von dem k. k. österreichischen Generalquartiermeisterstabe, 1829.

"Balcan" sözü geçmekteydi.[19] Klasik yer adlarına pek önem vermeyen Rus gezginler arasında sıradağlar için yeğ tutulan terim Balkan'dı. 1808'deki Rus-Osmanlı savaşında Yüzbaşı Alcksander Krasnokutskiy, Sadrâzam Alemdar Mustafa Paşa'yla görüşmek üzere Konstantinopolis'e gönderilmişti. Dağı, biri İslimiye'de [Sliven], diğeri Şıpka Geçidi'nde olmak üzere iki kez geçti ve *Balkanskiya gory*'nin güzelliğini ve büyüklüğünü dile getirdiği çarpıcı bir eser kaleme aldı.[20]

Bu terimin giderek daha çok yeğlenmesi öncéleri yalnızca dağın adını etkiledi. 1827 yılında Robert Walsh da önceki algılama yanlışlığını yineleyerek, görkemli dağ silsilesi Haimos'un Venedik Körfezi'nden başlayıp Karadeniz'de son bulmak üzere 800 kilometreyi aşkın bir alana uzandığını belirtti. Artık onlara zorlu dağlar anlamında Balkan denmekteydi. Gezginlerin hiçbirinin yarımadaya Balkan demedikleri görülmektedir. Bu ad yalnızca Haimos Dağı'yla eşanlamlı olarak kullanıma girmiştir. 1808 tarihli "Goea" adlı çalışmasında Alman coğrafyacı August Zeune *Balkanhalbeiland* [Balkan Yarımadası] terimini ilk kez ortaya atıp kullandı. Bütün yarımada için Balkan adını 1827 yılında, ilk kez kullanan İngiliz gezgin yine Walsh'tu, ayrıca bu bölgedeki papazların Yunanlı olduklarından ve "Balkanlar'daki" ayin dilinin, güney kesimlerde tümüyle, kuzeydeyse ezici çoğunlukta olmak üzere onların kendi ana dilleri olduğundan söz etti.[21]

Balkan'ın (Güneydoğu Avrupa'nın yanı sıra) en sık başvurulan adlardan olmasının nedeni, kesin coğrafî sınırlarla pek ilişkili değildir. Gerçekte, iki bin yılı aşkın süre boyunca coğ-

---

19 Robert Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, Londra: F. Westley ve A. H. Davis, 1828; James Edward Alexander, Esq., *Travels from India to England; ...*, Londra: Purbury, Allen and Co., 1827; Captain James Edward Alexander, *Travels to the Seat of War in the East*, Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1830; George Keppel, *Narrative of a Journey across the Balkans, ...*, Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1831; A. W. Kinglake, *Eothen*, Londra: Century, 1982.

20 *Dnevnyya zapiski poezdki v Konstantinopol' A.G. Krasnokutskogo v 1808 godu*, Moskova: V tipografii S. Selivanovskago, 1815, 6-9, 113-115.

21 Walsh, *Narrative*, 104-105, 112-114.

rafyacılar, egemen antik Yunan inancına bağlı kalarak Haimos'un Adriyatik ile Karadeniz'i birbirine bağlayan, yarımadanın bütününe hâkim, onun kuzey sınırını oluşturan görkemli bir dağ olduğu fikrini korumuşlardı. Balkanlar'daki yer adlarının çoğunda olduğu gibi, Ege ve Karadeniz limanlarındaki Yunan koloniciler ile iç bölgelerde yerleşmiş olan Traklar arasındaki temas aracılığıyla bu ad, Traklardan Yunanlılara geçmişti. Yazılı kayıtlarda *Aimon to oros* olarak görüldü. M.Ö. 5. yüzyılda, ilk kez sıradağlar üzerine biraz daha ayrıntılı bilgi veren Heredotos'un anlattıklarındaysa bir belirsizlik söz konusuydu. 4. yüzyılda yaşayan Sakızlı Theopompos'a göre, yarımada öyle dardı ki, dağın en yüksek doruğundan hem Adriyatik hem de Karadeniz görülebilirdi. Bu öykü yayıldı ve M.Ö. 2. yüzyılda Megalopolis'li coğrafyacı Polybius'un yazdıklarında yer aldıktan sonra, antik yazarlar tarafından tekrarlandı. Polybius'un metni bir bütün olarak günümüze kalmamış, başka yazarlarca parçalar halinde aktarılmıştır. Strabon'un (M.Ö. 63 - M.S. 26) yazdığına bakılırsa, sanki Polybius anlattıklarına kendi gözleriyle tanık olmuştu. Strabon'un çağdaşı Titus Livius'un çalışmalarındaysa, Polybius'un metninde Haimos Dağı'na tırmanan Kral Philippos'un öyküsü anlatılmaktaydı. Bu pitoresk öykü, modern dönemde bile sık sık anıldıysa da, pek inandırıcılık kazanmadı. Strabon onun başarılı bir eleştirisini yapmıştı. Dağın öneminin iki denizi birbirinden ayırmasından ileri geldiğinin altını çizmiş, onu Trakya-Helen dünyası ile Tuna boyundaki barbar toprakları arasında doğal sınır olarak gördüğünü belirtmişti.

Romalılar arasında, miladın ilk on yıllarında yazılıp bugüne dek korunmuş en eski Latin coğrafya kitabı olan, Pomponius Mela'nın *De chorographia* adlı yapıtı iki denizin birden görünebilirliği kavramını geliştirdi. Plinius, dağın yüksekliğini 1829 m. olarak verdi, Ptolemaios ise dağın Trakya ile Moesya* arasındaki sınır bölgesi olduğundan söz etti. 4. yüzyılın sonlarında Ammianus Marcellinus, dağı Trakya'nın kuzeyini çevre-

(*) Roma İmparatorluğu'nun bir bölgesi. Bugünkü Kuzey Bulgaristan ile Tuna ve Drina ırmakları arasında yer alır - e.n.

leyen görkemli bir doğal yarının daireye benzetti. Balkanlar'ın, kuzeyin sıradağları olarak Karadeniz'i Adriyatik Denizi'ne bağladığı düşüncesi Bizans döneminde de varlığını sürdürmekle kalmadı, büyük Bizans yazarı ve prensesi Anna Comnena, onun, Adriyatik Denizi'yle kesilmesine karşın kıyı boyunca daha da batıya doğru uzandığına inandığını yazdı. İtalyan hümanisti Iobus Veratius da bu görüşü büyük olasılıkla Anna Comnena'dan aldı ve 1553'te Pirenelerden başlayıp Karadeniz'deki Mesembria kasabasına dek uzanan görkemli *catena mundi*'den söz etti. Rönesans boyunca ve daha sonra antik yazarların coğrafya kitapları pek çok kez yayına hazırlanıp basıldı, ortaya koydukları görüşler, eleştiri süzgecinden geçirilmeksizin tekrarlandı. Bu yazarlar bilinçli bir şekilde öne çıkarılarak, en büyük otorite sayıldı. İtalyan hümanist coğrafyacılar *catena mundi* ya da *catena del mondo*'dan, yani dünyanın zincirinden bahsederek, bu dağ sırasının bütün Avrupa'yı dolaştığını ve Hırvatistan'da bir yerlerde onunla birleşen Balkan Dağlarının da bir parçası olduğu inancını dile getirdiler. 18. yüzyılın başlarında Balkan Dağlarının nereye dek uzandığı (Kont Luigi Marsigli ve coğrafyacı Driesch tarafından) sorgulanıp Timok Irmağı sınırında son bulduğu anlaşıldıysa da, bu saptama egemen inancı değiştirmeye yetmedi.[22]

1808 yılında, yarımadaya adını veren August Zeune, bu inanca bağlılığını hâlâ koruyordu: "Bu Balkan Yarımadası kuzeyde Avrupa'nın geri kalanından, kuzeybatıdaki Istria Yarımadası'nda Alplerle birleşen, doğuda iki kola ayrılıp Karadeniz'e doğru giderek alçalan, yeni adıyla Balkan, eski adlarıyla söylemek gerekirse Albanus, Scardus, Haimos uzun sıradağlarıyla ayrılır."[23] Zeune'nin burayı Balkan diye adlandırılmasının

22 Bkz. "Haemos," *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft-Neue Bearbeitung*, Stuttgart: J. B. Metzler, 1912, 2221-2226; Konstantin Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag, 1877; Jovan Cvijić, *La peninsule balkanique: géographie humaine*, Paris: A. Colin, 1918, 1-6; Karl Kaser, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Viyana ve Köln: Böhlau Verlag, 1990, 94-95.

23 August Zeune, *Goea: Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung*, Berlin, 1808, 11.

bir nedeni, Balkan Dağları'nın yarımadanın kuzey sınırı olduğu yolundaki yanlış kanı, diğeriyse Apenin ve Pirene (İber) yarımadalarına benzer bir ad kullanma isteğiydi.[24] Bu büyük yanlışa karşın, dağın somut coğrafyası 18. yüzyıl gezginlerince pek iyi ve doğru olarak öğrenilmiş, belli başlı bütün geçitleri ve dorukları saptanmıştı. 1830'larda Fransız yerbilimci ve coğrafyacı Ami Boué yaygın anlayışı kesinlikle ortadan kaldırdı ve dağın, batıdan doğuya (Timok Vadisi'nden Karadeniz'e) 555 kilometre boyunca uzandığını, genişliğinin 20 ile 60 kilometre arasında değiştiğini ortaya koyarak doğru bir betimleme verdi. Ayrıca, *La Turquie d'Europe* adlı bir eser yazarak, yarımada üzerine ayrıntılı bilgiler sundu.[25]

Balkan adı giderek gözlemcilerin ve yorumcuların sözcük dağarcığına girerken bile, onun tam olarak ne anlama geldiğini bilenler pek azdı. Morritt, antik Haimos'un "küçültücü" takma adının yorumunu yapamadı (belki de yapamazdı). Balkan sözcüğü dağla bağlantılıdır: Pek çok Osmanlıca ve Türkçe sözlük, onun bir dağa ya da sıradağlara verilen ad olduğunu açıklamakta, bazıları bu adı ağaçlarla kaplı dağ, bazıları da sık ormanlarla kaplı kayalık dağlar diye tanımlamaktadır; balkanlık hem ormanlık dağları hem de engebeli yüzeyleri anlatır.[26] Türkiye'nin kuzeybatısında bugün bile "taşlık yer" için kullanılır.[27] Halil İnalcık'a göre, Osmanlılar balkan sözünü ilk önce Rumeli'de genel olarak dağ anlamında kullanmış, kesin coğrafî yapıyı belirlemek için de yanına ek adlar ya da sıfatlar koymuşlardır: Balkan sıradağlarının Karadeniz'e doğru alçalan doğu uçtaki kısmına Emine Balkan; ana dağ silsilesine Koca Balkan; Şumla'nın (Bulgaristan'daki adı Şumen) kuzeyine doğru düzlüğe uzanan dağ burnuna Küçük Balkan; Karpatlara da

---

24 Francis W. Carter, "Introduction to the Balkan Scene," *An Historical Geography of the Balkans*, Londra: Academic, 1977, 7.

25 Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, ..., c. 1-4, Paris: Arthus Bartrand, 1840.

26 James W. Redhouse, *A New Turkish and English Lexicon*, Beyrut: Librarie du Liban, 1974; *Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük*, İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1968.

27 *Söz Derleme Dergisi*, c. 1, İstanbul, 1939, 159.

Unguru (Macar) Balkan denirdi, daha başkaları da vardı.[28] Aslında Emine Balkan "Haimos Dağı"nın Osmanlıca'daki tam karşılığıdır: Osmanlılar, Bizans'ın "Aimos," "Emmon" ve "Emmona" sözcüklerinden "Emine"yi türetmişlerdir. Bu ad belli bir kesinlik kazandırılmadan, giderek antik ve ortaçağ coğrafyacılarının Haimos'u için kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1565 yılından kalma bir belgede, Balkan sözcüğü yeni bir derbentçi köyünün (bugün Bulgaristan sınırlarındaki Triavna) kurulduğu bir dağ adı olarak geçer.[29]

"Balkan" sözcüğünün ve adının, yarımadaya Osmanlı Türklerinin gelişiyle birlikte girmiş olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. İnalcık, değişik etimolojiler arasında Eren'in Farsça-Türkçe köken açıklamasını tercih eder: Buna göre, sözcük, "çamur" anlamına gelen *balk*'a Türkçe küçültme eki *-an* eklenerek oluşturulmuştur. Sözcüğün Osmanlı öncesi dönemde kullanıldığını gösteren hiçbir belge yoktur, oysa Türk ya da Türk-Fars aşiretlerin yarımadaya yerleşmiş oldukları ya da buradan gelip geçtikleri bilinmektedir: 7. yüzyılın sonlarında Bulgar devletini kuran Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Macaristan, Bulgaristan ve Romanya tarihine önemli katkılarda bulunmuş olan Kumanlar. Diğer yandan, *Balkhan* terimi, Hazar Denizi'nin doğusunda, 11. yüzyıldan başlayarak Türkmen aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgede bulunan iki sıradağın adı olarak karşımıza çıkar.[30] Buysa, adın Osmanlı öncesinden kalma (etimoloji açısından büyük olasılıkla, büyük, yüksek, görkemli ev anlamına gelen Farsça "Bala-Hane"den türeme) olduğu ve yarımadaya 11. ve 12. yüzyıllarda geldiklerinde kendilerine Balkhan sıradağlarını çağrıştıran Haimos'a bu adı uyarlayan Kumanlar, Peçenekler ve diğer Türk aşiretlerce getirildiğini yolunda, daha az taraftar bu-

28 Halil Inalcık, "Balkan," *The Encyclopedia of Islam*, yeni baskı, c. 1, Leiden: E. J. Brill, 1960, 998-1000.

29 Machiel Kiel, "Gramota za osnovavaneto na grad Tryavna," *Vekove*, c. 3, 1984, 72-75.

30 W. Barthold-B. Spuler, "Balkan," *The Encyclopedia of Islam*, 1002.

lan bir varsayımın ortaya atılmasına yol açmıştır.[31] Son olarak adın proto-Bulgar kökenli olduğu yolunda, bilimsel dayanaktan yoksun bir sav da vardır. Bu savdan yalnızca şu nedenle bahsediyoruz. Bu sav bugün yeniden canlandırılmaktadır ve Bulgarlar arasında söz konusu nosyonun ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.[32]

Antik coğrafî yanlışlığın yerleştiği sıralarda, Balkan sözcüğü henüz egemen ya da yaygın tanım olmamıştı. Ancak 19. yüzyılın ortalarında daha çok sayıda yazar bütün yarımada için bu adı kullanmaya başladı, yine de "Hellen," "İlirya," "Dardanya," "Roma," "Bizans," "Trakya" gibi Eskiçağ ya da Ortaçağ geçmişini çağrıştırıcı adlar yanında öncelik kazanamıyordu. 1878 Berlin Kongresi'ne dek en sık kullanılan "Avrupa Türkiyesi," "Avrupa'daki Türkiye," "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa yakası," "Avrupa Akdenizi," "Doğu Yarımadası" gibi adlandırmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun yarımadadaki varlığını çağrıştıracak biçimde türetilmişti. Azınlıkları temel alan adlandırma da giderek yaygınlaşmıştı: "Yunan Yarımadası," "Slav-Yunan Yarımadası," "Güney Slav Yarımadası" vb.[33] Balkan, bölge halkının kendi yaşadığı yere verdiği yaygın coğrafî ad da değildi. Osmanlı yöneticileri için orası "Rum-Eli," yani sözcük anlamıyla "Romalıların, yani Rumların toprakları," "Rumeli-i Şâhâne," "Avrupa-i Osmanî" idi.

Yine de, "Balkan" adı büsbütün silinmedi. 19. yüzyılın ikinci yarısında "Balkan Yarımadası" ya da kısaca "Balkanlar" giderek "Avrupa Türkiyesi"nin yerini alıyordu. Felix Kanitz 1879'da

---

31 İhsan Gürkan, "Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye Geçmişin Işığında Geleceğe Bakış," *Balkanlar*, İstanbul: EREN, 1993, 260.

32 Todor Nenov ve Georgi Chorchomov, *Stara planina. Pttevoditel*, Sofya: Meditsina i fizkultura, 1987, 7; Petîr Koledarov, "The Medieval Maps as a Source of Bulgarian History," *Bulgarian Historical Review*, no. 2 1982, 96-110; Petîr Koledarov, *Politicheskta geografiya na srednovekovnata bîlgarska dîrzhava*, Sofya, 1979; "Stara planina," *Entsiklopediya Bîlgariya*, c. 6, Sofya. Bîlgarska akademiya na naukite, 1988, 420; Plamen Tsvetkov, *A History of the Balkans*. ..., c. 1, Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen, 1993, 5.

33 Besim Darkot, "Balkan," *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, 280-283; Kaser, *Südosteuropäische Geschichte*, 91-92; P. Deliradev, *Ot Kom do Emine (po biloto na Stara-planina)*, Sofya: y.y., 1934, 9-13.

yeni ufuklar açan *Donau-Bulgarien und der Balkan* [Bulgar Tunası ve Balkanlar] adlı yapıtını yayımladı, W. Tomacheck'in 1887 yılında bile *Hamus-Halbinsel* [Hamus Yarımadası] üzerine yazmakta diretmesi, akademik eksantriklik olarak görüldü.[34] Bir başka yazar, 1880'lerde ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tam yetkili elçisi Samuel Cox, bu ikisini birbirinden ayırdı ve imparatorluğun sayısız ve görkemli dağlarından "Atlas Dağları ve Kafkaslar,... Pelian ve Haimos, Karpatlar ve Balkan sıradağları" diye söz etti, ancak coğrafya hiçbir zaman Amerikalıların güçlü oldukları bir alan olmamıştır.[35]

1893'te ve yine 1909 yılında, Zeune'nin işlediği yanlışlığı düzeltmek ve Balkan Dağlarıyla ilgili yeni ve doğru coğrafî bilgiye işaret etmek amacıyla, Alman coğrafyacı Theobald Fischer, yarımadanın *Südosteuropa* [Güneydoğu Avrupa] diye adlandırılmasını önerdi. *Südosteuropäische Halbinsel* [Güneydoğu Avrupa Yarımadası] terimi aslında 1863 yılında, ünlü Balkan uzmanı, bilim adamı ve diplomat Johann Georg von Hahn tarafından ortaya atılmış, ne var ki girişimi sonuçsuz kalmış, yalnız William Miller, büyük olasılıkla ondan bağımsız olarak, iki kavramı -Balkan Yarımadası ve Güneydoğu Avrupa- eşanlamlı kullanmıştı. Miller, yarımada topraklarını "Yakındoğu" diye de adlandırıyordu, Balkanlar'da yaşayanların Batı'ya yolculuklarından "Avrupa'ya gitmek" diye söz etme alışkanlıklarını bilmesine karşın, Balkanlar'ı Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası sayıyordu.[36] Amerikalı gazeteci Edward King 1885'te Balkan Yarımadası adını kullandı, ayrıca yazılarında "Avrupa'daki Türkiye" nitelemesine de yer veriyordu, ama genellikle "Gü-

---

34 Felix Ph. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*. ..., Leipzig: H. Fries, 1875-1879; W. Tomaschek, "Zur Kunde der Hämus-Halbinsel," *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, 1887.

35 Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York: Charles L. Webster, 1887, xiii.

36 Theobald Fischer, "Die südosteuropäische (Balkan) Halbinsel, ed. A. Kirchhoff," *Länderkunde von Europa*, c. 2, bölüm 2, Viyana, Prag ve Leipzig, 1893, 66; "Südosteuropäische Halbinsel oder Südosthalbinsel," A. Scobel, ed., *Geographisches Handbuch*. ..., c. 1, Bielefeld ve Leipzig: Velhagen and Klasing, 1909, 713; Miller, *Travels and Politics*, ix, xiii, 87, 314.

ney-Doğu Avrupa"dan söz etmeyi tercih ediyordu.[37] 1919 kadar yakın bir tarihte, Arnavut Christo Dako "Arnavutluk, Yakındoğu kilidini açacak başlıca anahtardır; İtalya ve Avusturya ile diğer Balkan ulusları arasındaki imrenilen elmadır" derken Yakındoğu'yu Balkanlar'la eşanlamlı kullanmıştı.[38]

20. yüzyıla girerken, Balkanlar'a giderek siyasal yananlamlar yüklenmeye başlandı. Kullanımı öyle yaygındı ki, 1918 yılında Sırp coğrafyacı Jovan Cvjić, terimin yanlış kullanımının farkına varmakla birlikte, onu yarımada üzerine büyük çalışmasında kullandı. 1918'den sonra coğrafî anlamındaki yetersizliği ve içi boşaltılmış olması bakımından uzun süredir saldırılarla karşı karşıya kalan "Balkan Yarımadası" sözünün kullanımı belirgin bir biçimde azalmaya başladı, ancak ortadan silinmedi, bu durum özellikle Almanca literatür için geçerlidir. 1929'da coğrafyacı Otto Maull "Güneydoğu Avrupa"nın yarımada için uygun ad olduğu fikrini işledi.[39] Mathias Bernath'ın sözleriyle, *Südosteuropa*, "Tuna monarşisiyle Osmanlı Balkanlar'ı arasında duran, artık geçerliğini yitirmiş tarihsel-siyasal ikiliği ortadan kaldırarak yansız, siyasal ya da ideolojik olmayan kavram"[40] olmak zorundaydı. 1930'lu ve 1940'lı yıllardaysa sözde yansız olan bu terim Almanca kullanımıyla enikonu gözden düştü. *Südosteuropa* Nazilerin jeopolitik görüşlerinde önemli bir kavrama dönüştü ve onların dünya düzeninde, *Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost* "Büyük Alman İmparatorluğu'nun güneydoğudaki doğal ekonomik ve siyasal uzantısı" olarak yerini buldu.[41]

---

37 Edward King, *Europe in Storm and Calm*. ..., Springfield, Mass.: C. A. Nichols, 1885, vii-viii, 669-670, 688, 790.

38 Christo A. Dako, *Albania. The Master Key to the Near East*, Boston: E. L. Grimes, 1919, 132.

39 Otto Maull, "Länderkunde von Südosteuropa," *Enzyklopedie der Erdkunde*, Leipzig ve Viyana: Franz Deuticke, 1929, 299.

40 Mathias Bernath, "Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin," *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, Berlin: Südosteuropa-Institut ve Wiesbaden: O. Harassovitz, 1973, 142.

41 Kaser, *Südosteuropäische Geschichte*, 106; Paul Ruhrbach, *Balkan-Türkei: Eine Schicksalszone Europas*, Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 1940, 82.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de, yansız bir kategorinin (Güneydoğu Avrupa) yerine uzlaşılmış bir kategoriyi (Balkan) kullanma fikri, iki dünya savaşı arası dönemde bir Bulgar yazar tarafından Balkan Birliği üzerine yazılan bir kitapta ortaya atıldı.[42] Ana teması, 1930'lardaki Balkan konferansları sırasında Balkanlar'daki uzlaşma hareketini betimlemek üzere kullanılan bir kavramdı: Balkanlar'ın balkanlıktan uzaklaştırılması (*debalkanization*). Gerek Theodor Geshkof gerekse onun kitabının önsözünü kaleme alan Amerikalı yazar, Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa terimlerini eşanlamlı, "Balkanlar" ve ondan türetilmiş olan "balkanlaşma" sözcükleriniyse kınayıcı anlamda kullandı. Görünürde yansız bir "Güneydoğu Avrupa" terimine başvurulmasının, Almanca karşılığı "Südosteuropa"nın Nazilerce fazlaca kullanılıp lekelendiği döneme rastlaması ironiktir. Bu durum, muhayyel Batı'nın değişik dil geleneklerinin, birbirlerinden ne kadar bağımsız geliştiklerini, ayrı söylemlerdeki kavramların evriminden hiç haberdar olmadıklarını gösterir.

Bükreş'te kurulacak Balkan Araştırmaları Enstitüsü'nün programını belirleyen Victor Papacostea, 1936 yılında, inançları antik Yunan'ın tiyatrosuyla müziğini, Platon'un düşüncelerini besleyen, aralarında Aziz Pavlus'un en büyük ruh zaferine eriştiği, Roma'ya sayısız imparator ve devlet adamı yetiştiren kimselerin, bölgelerine nasıl olup da Türkçe bir ad verildiğini, hele önemsiz bir dağla adaş olmasını, "böylesi haksız bir adlandırmayı" asla anlamayacaklarını belirten ateşli bir yazı yazdı. Ne var ki, Papacostea şunu da kabul etmekten geri kalmadı: "Bizlerin eleştirisine ve çekincelerine karşın, bu adın değiştirilmesi olanaksız görünmektedir." Yarımadaya verilebilecek diğer olası adları gözden geçirdikten sonra "Balkan teriminin kalıcı olacağı" sonucuna vardı. "Ne de olsa 'dağlık yarımada' terimi, bütün Avrupa yarımadaları arasında en dağlık olanının coğrafî gerçekliğine uygun düşmektedir."[43]

---

42 Theodore I. Geshkof, *Balkan Union: A Road to Peace in Southeastern Europe*, New York: Columbia University Press, 1940.

43 Victor Papacostea, *Civilizatie românească şi civilizatie balkanică*, Studii istorice, Bükreş: Editura Eminescu, 1983, 346-347.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Güneydoğu Avrupa Yarımadası terimini kullanımdan düşüren neden, büyük olasılıkla Nazilerce fazlaca kullanılmasıydı. Nitekim Yugoslav coğrafyacı Josip Boglić'in Güneydoğu Avrupa Yarımadası teriminin yeniden kullanıma girmesini istemesi boşunaydı.[44] Diğer yandan, terim üzerinde uzlaşılmış olması gerçeğine karşın, pek çok Alman bilim insanı onu iki dünya savaşı arası dönemde edindiği anlamından soyutlayarak kullanmayı sürdürdü.[45] Avrupa'nın geri kalan kesimlerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Güneydoğu Avrupa Yarımadası ve Balkan terimleri değişmeli bir biçimde, hem İkinci Dünya Savaşı öncesi hem de sonrasında genel olarak kullanıldıysa da, ikincisinin daha çok yeğlendiği açıktır. Belli durumlarda, bu iki terim coğrafî kapsam açısından farklılık taşımaktadır, ancak çoğu zaman eşanlamlı olarak kullanılır.[46]

Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar'ın tek farklı yorumu Almanca literatürde görülür ve tanımlama ölçütlerinin arasındaki ayrımlarla ilintilidir, ancak genelgeçer ve herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanım bulunmaz. Güneydoğu Avrupa'ya kapsamlı bir yorum getiren Karl Kaser, kuzeyde Karpat Dağları, doğuda Karadeniz, güneyde Ege ve batıda Yunan Denizi'yle Adriyatik

---

44 George W. Hoffman, *The Balkans in Transition*, Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1963, 11-12.

45 Georg Stadtmüller, *Geschichte des Südosteuropas*, Münih: R. Oldenburg, 1950; *Südosteuropa unter dem Halbmond: Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit. ...*, Münih: Trofenik, 1975.

46 Nicolae Iorga, *Histoire des Etats balkaniques jusqu'à 1924*, Paris: J. Gamber, 1924; Jacques Ancel, *Peuples et nations des Balkans*, Paris: A. Colin, 1930; Leften S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, Hinsdale, Ill.: Dryden, 1958; Charles ve Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle: University of Washington Press, 1977; Barbara Jelavich, *History of the Balkans: c. 1, Eighteenth and Nineteenth Centuries. c. 2. Twentieth Century*, New York: Cambridge: University Press, 1983; Georges Castellan, *Histoire des Balkans: XIVe-XXe siècles*, Paris: Fayard, 1991; Daniel N. Nelson, *Balkan Imbroglio. Politics and Security in Southeastern Europe*, Boulder, Co.: Westview, 1991. Ender rastlanan bir istisna, Macar ilişkilerine dair kapsamlı yaklaşımında Alman ayrımını kabul eden Peter Suger'dir. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle: University of Washington Press, 1997.

Denizi'ni sınır olarak alıp daha çok coğrafî bir yaklaşımı temel aldığını açıkça belirtmektedir. Böylelikle yarımadanın içine aldığı ülkeler Slovakya (ama Çek toprakları değil, çünkü daha Çekoslovakya'nın bölünmesinden önce bile ikisi ayrı yerler olarak kabul edilirdi), Macaristan, Romanya, eski Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Avrupa Türkiyesi'dir. Bu yorumda, Güneydoğu Avrupa'ya çok geniş bir bölge, Balkanlar'a da onun bir alt bölgesi diye yaklaşılabilir.[47] Bernath, Güneydoğu Avrupa'yı bir bütün, dünya tarihinin bir nesnesi olarak tanımlarken "Roma ve Bizans, Habsburglarla Osmanlılar, ayrıca Doğu ve Batı'daki çağdaş büyük devletlerin egemenlik kurma çabaları arasında doğan gerginlik ortamına" Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan ve Avrupa Türkiyesi'ni de katmıştır.[48] Güneydoğu Avrupa'nın tanımlamaları çoğu kez Macaristan'ın nasıl ele alındığıyla ilgilidir. Macaristan, Almanların Güneydoğu Avrupa haritalarında genellikle yer almakla birlikte, Balkanlar'da gösterilmez. Ancak, pek sık olmamakla birlikte ve çekinceli olarak arada sırada Balkanlar'ın parçası diye görüldüğü de olur. Genellikle Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar kavramlarının eşanlamlı olarak ele alındığı durumlarda böyle bir tanıma başvurulur. Bu tanım ender olarak kullanılsa da, bu ender durumlar, "Balkanlılar diye nitelendirilmeye karşı çıkan"[49] Macarların sert tepkilerine yol açmaya yeter. Belli durumlarda, Balkanlar ele alınırken Romanya da dışarıda bırakılır ve daha kapsamlı olan Güneydoğu Avrupa içine alınır.[50]

Demek ki, Balkan kavramı ya Güneydoğu Avrupa'yla eşan-

47 Kaser, *Südosteuropäische Geschichte*, 9, 85, 112, 131.

48 Bernath, "Südosteuropäische Geschichte," 42.

49 Berkovici, Konrad, *The Incredible Balkans*, New York: Loring and Mussey, 1932, 217; Gabriella Schubert "Berlin und Südosteuropa," ed. Klaus Meyer, *Berlin und Osteuropa*, Berlin: Colloquium Verlag, 1991, 177; *The Balkans, Together with Hungary*. Londra: Royal Institute of International Affairs, 1945; Norbert Reiter, ed., *Die Stellung der Frau auf dem Balkan*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987; Üstün Ergüder, "Türkiye ve Balkan Gerçeği," *Balkanlar*, İstanbul: EREN, 1993, 36.

50 N. G. Danchov ve I. G. Danchov, *Bilgarska entsiklopediya*, Sofya: Knigoizdatelstvo St. Atanasov, 1936; Rohrbach, *Balkan-Türkei*, 7.

lamlı ya da ondan daha dar kapsamda ele alınmaktadır. Çoğu zaman Balkan tanımlaması bir dizi coğrafî, siyasal, tarihsel, kültürel, etnik, dinsel ve ekonomik ölçüte, daha sık olarak da bu ölçütlerin bir bileşimine dayanmaktadır. Coğrafyacıların, tarihçilerin ve diğerlerinin Balkanlar'ı nasıl tanımladığı bir sınıflandırma girişimini yansıtsa da, burada üzerinde durulmasının iki nedeni vardır. Birincisi, bugün bile, coğrafyacılarla tarihçilerin sınıflandırmacı çabaları bölgenin fiziksel özellikleri üzerinde durmaktadır, dolayısıyla sonradan yapılan, nosyonun bağlamından koparılması girişimlerinden uzaktır. İkincisi, bu metinde kimlerin Balkanlı olarak ele alındığını belirtmek, bir başka deyişle Balkanlar'la ilgili kendi parametrelerimi tanımlamak bakımından en uygun yer burasıdır.

Genellikle coğrafyacılar yarımadanın doğu, güney ve batıdan denizlerle iyice belirlendiğini kabul eder, anlaşmazlıkları kuzey ve kuzeybatı sınırları üzerinde yoğunlaşır. Tarihsel ve kültürel ölçütlerin onların söylemlerine girdikleri nokta da budur, ancak bunlar çoğu zaman sözde coğrafî gerekçelerle maskelenir. Cvijić'e göre, Tuna ve Sava ırmaklarını Balkan Yarımadası'nın kuzey sınırları olarak görmek gerekir. Bunun anlamıysa, onun tartışmalara yol açan etkili araştırmasında, Romanya'yı Balkanlar'ın dışında bırakmasıdır. Diğer yandan, Güney Slavları ele alırken bir değişiklik yapıp siyasal ve antropolojik ölçütleri de işin içine katarak, Balkan uygarlığı adını verdiği oluşuma Hırvatlarla Slovenleri de sokar.[51]

"Balkan ya da Güneydoğu Avrupa Yarımadası" adlandırmalarını eşanlamlı olarak kullanan George Hoffman ise, eserini kaleme aldığı soğuk savaş dönemini yansıtan, esas olarak jeopolitik yorumlara dayanan bir ölçütler toplamını benimsedi. Açıkça Balkan diye tanımladığı yalnız üç ülke vardı: Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya. Yunanistan ile Romanya'nınsa (özellikle de Eflâk ve Boğdan'ın) "Balkan bloku" içine sokulması gerektiğini kabul etti, fakat kendisi onları incelemedi. Romanya'dan söz edildiğinde, her ne kadar Tuna'nın orada

51 Cvijić, *La péninsule balkanique*, 6-7.

yalnızca simgesel bir sınır oluşturduğunu kabul etse de, ülkeyi Balkanlar'dan dışlamak için bunu yeterli bir neden olarak gördü. Yunanistan içinse, Avlonya-Selânik hattının güneyinde kalan alanlar ile kuzey Yunanistan arasında epey sorunlu ve mekanik bir karşıtlık olduğunu öne sürdü. Hoffman'a göre, Yunanistan bir Akdeniz ülkesiydi, ancak Trakya ile Makedonya'daki kesimleri koşullara bağlı olarak Balkan blokuna katılabilirdi. Balkanlar'daki olayların derin etkisinde kalan Macaristan'ın Orta Avrupa ile daha önemli bağları vardı; "dahası tutum ve davranışları bakımından halkı geleneksel olarak kendini Batılı kabul ediyor, Balkanlar'daki Slav halklardan üstün görüyordu." Slovenlerle Hırvatların aynı duyguları paylaşmış olmaları, onların savlarından söz etmek için yeterli değildi: Onlar da blok içinde yerlerini almışlardı.[52]

Coğrafyacıların bildik yaklaşımı en dar anlamıyla fizikî-coğrafî tanımlama ile daha pratik amaçlar için benimsenen tanımlamayı birbirinden ayırır. İlkine göre, doğu, güney ve batı sınırları tartışma götürmez bir biçimde Karadeniz, Marmara, Ege, Akdeniz, Yunan ve Adriyatik denizleridir. Kuzey sınırınınsa, çoğu zaman Trieste Körfezi'ndeki İdria Irmağı ağzından başlayıp Julian Alplerinin güneydoğu yamaçlarını izleyerek Sava ve Tuna ırmaklarıyla birleştiği düşünülür.[53] Buna göre, kimi coğrafyacıların Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve eski Yugoslavya'daki bütün ülkelerden başka, Balkan olarak ele aldıkları tek yer, Romanya'nın Dobruca dolayları ve Türkiye'nin Avrupa yakasıdır. Siyasî-coğrafî ve fizikî-coğrafî sınırların kesişmediğini pek iyi bilen diğerleriyse, bütün Romanya topraklarını (hatta bazen Moldova'yı bile) Balkan diye ele alır, fakat Türkiye'yi bunun dışında bırakırlar.[54]

---

52 Hoffman, *The Balkans in Transition*, 9-11.

53 Petîr Lazarov ve Zhivko Zhelev, *Geografiya za 7. klas na srednite obshto-obrazovatelni uchilishta*, Sofya: Anubis, 1994, 68-69; *The New Encyclopaedia Britannica*, c. 1, 1993, 833.

54 Carter, *An Historical Geography*, c. 1; Balkanlar'a farklı yaklaşımlar için bkz. *Colliers Encyclopedia, 1990; Academic American Encyclopedia, 1987; The New Encyclopaedia Britannica, 1994; Encyclopedia Americana-International Edition, 1993.*

Tarihçilerin çoğunluğu, esas itibarıyla siyasî olan bu sonuncu yaklaşımı benimsemiş, tarihsel ve kültürel özellikleri de buna eklemiştir. Genellikle Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, eski Yugoslavya ve Romanya'nın tarihleriyle ilgilenirler. Bazı istisnalar dışında Habsburg egemenliği altına girmiş eski Slav topraklarını (Slovenya ve Hırvatistan) ele alırlar. Benzer biçimde Osmanlı tarihinin bir özetini de sunar, ancak çağdaş Türkiye tarihini incelemezler. Aynı zamanda dar tanımlamalar da yapılır: Fritz Viljavec, Balkanlar'ı Bizans ve Osmanlı dönemlerinde oluşmuş ortak kültürel morfolojik özellikleri olan siyasal bir birim diye görse de, kendine özgü kültürel bir fizyonomi geliştiren Romanya ile Yunanistan'ı bunun dışında tutmuştur.[55] Diğer yandan, Balkanlar'ı daha geniş kapsamlı biçimde ele alarak bütün eski Yugoslavya cumhuriyetlerini, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Türkiye ve Kıbrıs'ı da içeren yaklaşımlarla karşılaşılabilir.[56] Balkan Savaşlarının hemen ertesinde, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Tomáš Masaryk, Avusturya'nın Balkanlar politikası üzerine Münih'te sunduğu bir bildiride ilginç bir ayrım yaptı. Birinci Balkan Savaşı'na dek Romanya'nın Balkanlar'da yer aldığının düşünülmediğini, Yunanistan'ın pek seyrek olarak bu kapsamda görüldüğünü, dahası Bosna, Hersek ve Dalmaçya'nın ayrı tutulduğunu öne sürdü. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonraysa, Balkan kavramı, Romanya ve Yunanistan da dahil olmak üzere bütün yarımadayı içine almaktaydı.[57]

Bazı bölgelerin diğerlerinden (ahlâkî değil epistemolojik anlamda) daha Balkan olduğu yolunda gerekli çekinceler yapılarak bu kitapta Balkan diye sözü edilenler, Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlar, Romanyalılar ve çoğu eski Yugoslavlardır. Cviji'c'in izniyle, Slovenler, bu kapsam içine alınmamakta, buna karşılık yaşadıkları toprakların uzun yıllar Osmanlı yöneti-

55 Fritz Viljavec, "Südosteuropa und Balkan," *Ausgewählte Aufsätze*, Münih: R. Oldenbourg, 1963.

56 *Balkanskite strani po pitya na promenite*, Sofya: Markisa, 1993.

57 T. G. Masaryk, "Österreich und der Balkan," *Die Balkanfrage*, Münih ve Leipzig: Verlag von Duncker and Humblot, 1914, 144.

minde kalmış olması bakımından Hırvatlar da Balkanlılar arasında ele alınmaktadır. Her ne kadar resmen Osmanlı hâkimiyetine girmiş değillerse de, Dubrovnik gibi vasallık topraklarının Balkan Yarımadası'na yaptığı önemli etki nedeniyle, onların tarihlerini Balkanlar'dan koparmak yanlış olur. Bazı çekincelerle birlikte, coğrafya itibarıyla kısmen Balkanlar'da yer alan ve Osmanlı mirasını en çok paylaşan, daha doğrusu Osmanlı deneyiminde en ağırlıklı rolü oynayan Türkler de Balkanlı diye görülmektedir.

Balkan'ın çeşitli dillerde atfedilen [*ascriptive*] bir kategori olarak kullanımı, kavramın göreli önemi hakkında bazı sonuçlara ulaşmamızı sağlar. "Katılaşmış" balkanist söylemi oluşturmada belirleyici olan başlıca Avrupa dillerinde (en başta İngiliz ve Alman, bir ölçüde Fransız dillerinde) ya da Balkanlar'dan daha çok çıkar gözetenlerin (Ruslarla İtalyanlar) dillerinde, bu ad tek bir biçimde (ya tekil ya da çoğul) karşımıza çıkar. Bunun tek istisnası, her ikisinin de kullanıldığı Fransızca'dır: *le Balkan, les Balkans*. Almanca'daki *der Balkan* hem sıradağları hem de Balkan Yarımadası'nı karşılar. Ayrıca sıfat cinsinden iki türü de bulunur: Hem "die Balkanländer," "die Balkanhalbinsel," "der Balkanpakt," "Balkansprachen" vb. tamlamalarda niteleme sıfatıdır, hem de "balkanisch" gibi küçültücü ya da nötral yananlam taşıyan bir sıfat vardır. İngilizler ile Ruslar sözcüğün hem yarımadanın hem de oradaki siyasal oluşumların adı olarak yalnızca çoğulunu (*Balkans*, *Balkany*) kullanır. İngilizce'de *Balkan* tekil sözcüğü sıfat olarak kabul edilir ve (daha az rastlanan *Balkanic* ya da *balcanoid*'in yanı sıra) hem nötral hem de küçültücü anlamlar taşır. Rusça'da hem ad hem de sıfat *balknaskii* bir tek nötral anlamdadır. İtalyanlar bölgeye sözcüğün çoğulu olan *Balcania* adını verir; sıfat *Balcano* ise çoğu zaman nötral olup olumsuz çağrışım yaptığı da görülür. Fransızca'da tekil ad, *le Balkan*, sıradağların; çoğul *les Balkans* ise yarımadanın adıdır. Bir de nötral sıfat *balkanique* vardır, zaman zaman küçültücü sıfata dönüşür.

Balkanlar'ın kendi dillerindeyse, adın kullanımı çeşitlidir. Sözcüğü yarımadaya getiren Türkçe'den başlamak gerekirse, ad

iki türde karşımıza çıkar: Yeni türetilmiş, çoğul özel ad "Balkanlar," Balkan Yarımadası'ndaki devletleri tanımlar; eski Türkçe'deki "balkan" cins adıysa az ve yerel kullanımla sınırlı olarak dağ anlamına gelir. Bir de "Balkan Yarımadası" tamlamasındaki gibi sıfat görevi görür. Bu ad nötraldir ve küçültücü anlamı yoktur. Yunanca ve Romence'de, ad bir tek çoğul olarak kullanılır: *ta Valkania* ve *Balcani*, yarımadada bulunan devletleri tanımlar; bunların sıfatlarıysa, sırasıyla, *valkanikii laoi* (Balkan ulusları) tamlamasında olduğu gibi *valkanikos* ve *balcanic* olur. Sırpça-Hırvatça ve Arnavutça'ya gelince, adın bir tek tekiliyle karşılaşırız: *Balkan* ve *Ballkan* bölgenin adları, onların sıfatlarıysa *balkanski* ve *Ballkanit*'tir. Arnavutça'da genel olarak adın küçültücü anlamı bulunmaz. Yunanca, Romence ve Sırpça-Hırvatça'da hem ad hem de sıfat olarak gerek nötral anlamda gerekse incelmemiş, geri, uygunsuz vb. anlamlarında küçültücü olarak kullanılır. Sırpça-Hırvatça'da bir de özeleştiri amacıyla günlük konuşma diline girmiş türeme ad yer alır ki, Balkan geçmişine boyun eğen birine yakıştırılır: "*Balkanci smo.*"

Balkan için Bulgar dilinde üç ad vardır. Cins ad *balkan* dağ sözcüğüyle eşanlamlı olarak daha çok yerel konuşma dilinde, bazı ağızlarda ve Türkçe'dekinden daha sık geçer. Belirlilik takısı almış tekil özel ad *Balkanît*, sıradağlara verilen "Stara Planina" adı kadar yaygın bir başka sözcüktür. *Balkani* çoğul özel adı Balkan bölgesini tanımlar. *Balkanets* (çoğulu *balkantsi*) küçültücü çağrışım verirken, türeme ad *balkandzhiya* (dişili *balkandzhiika*) özel ahlâkî nitelikler taşıyan kişiler içindir: Bağımsızlık, gurur, yüreklilik, onur. İkisi dışındaki bütün dillerde Balkan sözcüğü, anlamı ya nötral ya da küçültücü olabilen duygu yüklü bir içerikte kullanılır. Buna uymayanlardan birincisi, sözcüğün küçültücü bileşimine yer vermeyen Türkçe; ikincisi, sözcüğe olumsuzdan nötral ve olumluya kadar geniş bir yelpazede anlam yükleyen Bulgarca'dır.

Balkan sözcüğünden türeyen en önemli sözcük ve kavram "balkanlaşma"dır. 19. yüzyılın sonunda Balkanlar, katışıksız coğrafî anlamı yerine git gide siyasal bir yananlam yüklenerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkan devletleri tanımlamada

kullanılmaya başladı: Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve Bulgaristan. O dönemde küçük düşürücü bir anlam taşımıyordu. Eski coğrafî ve siyasal birimlerin milliyetçi akımlarla parçalanması sonucunda, yeni ve ayakta kalacağı şüpheli küçük devletlere dönüşmesi sürecini belirtmek için sıkça başvurulan "balkanlaşma" sözcüğünün, Balkan uluslarının yavaş yavaş Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmakta olduğu 100 yıl boyunca türetilmiş olmaması anlamlıdır. Birinci Dünya Savaşı sonunda terim yerli yerine oturtulduğunda, Balkan haritasına yeni eklenen tek bir Balkan ülkesi vardı: Arnavutluk, diğerleri 19. yüzyılda kurulmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından küçük devletlerin çoğalmasının nedeni, Habsburg ve Romanov İmparatorluklarının parçalanmasıydı. Polonya, Avusturya, Çekoslovakya, Letonya, Estonya, Litvanya kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrası mirasına bir de, doğuşu, yöntem bakımından balkanlaşmanın tersi olan Yugoslavya'yı eklemek gerekir. Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarının çöküşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına benziyordu ve "balkanlaşma" terimi bu benzerlikten kaynaklandı. Elbette imparatorlukların çöküşünde Balkan ülkelerinin, o sıralarda Orta ve Doğu Avrupa'nın öykündüğü bir tür siyasal öncülük üstlendiğini belirtmek için kullanılmamaktaydı. O zamana kadar, daha doğru bir deyişle, o dönemde Balkanlar sözcüğüne tümüyle olumsuz bir anlam zaten yüklenmişti.

Bu bağlamda, Eric Hobsbawm, balkanlaşmayı *Kleinstaaterei* [küçük devletler sistemi] ile eşit tutmakta haklı olsa da, bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına bağlaması yanlıştı: "*Kleinstaaterei* sözcüğü bilinçli şekilde aşağılayıcıydı. Alman milliyetçilerinin karşı çıktığı bir oluşumu anlatmaktaydı. 'Balkanlaşma' daha önceden Türk imparatorluğu topraklarının çeşitli küçük bağımsız devletlere bölünmesiyle türediyse de, yüklendiği anlamın olumsuzluğu değişmedi. Her iki terim de siyasal hakaretler dağarcığına girdi."[58] Küçük devletlere karşı çıkanlar bir tek Alman milliyetçileri değildi; liberal siyasal düşünce

58 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 31.

de onlarla aynı görüşü paylaşmaktaydı. Benzer biçimde, 19. yüzyıl sosyalistlerinin Balkanlar'daki *Völkerabfälle*'ye [uluslar çöplüğü] karşı kin duymaları, yalnızca köylülük karşıtı eğilimlerle değil, *Kleinstaaterei*'yi hor görmeleriyle açıklanabilir.[59]

Hobsbawm "balkanlaşma"nın tarihlemesini yanlış yapan tek kişi değildi. Pek çok çağdaş sözlük ve ansiklopedi sözcüğün etimolojisinden yola çıktığından, aynı tarih yanlışını yinelemekteydi: Arnavutluk dışında kalan bütün Balkan devletlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan on yıllar önce, bazılarının 100 yıl önce kurulmuş olmasına karşın, *se balkaniser* [balkanlaşmak] fiili, eski coğrafî ve siyasal birimlerin "Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Balkanlar gibi" yeni küçük devletler oluşturmaya doğru "ulusçu parçalanma" sürecini belirtir; *balkanisieren* [balkanlaşmak] "1912-1913 Balkan Savaşları sırasındaki Balkanlar gibi" bir devletin parçalanma sürecini ve kargaşa dolu siyasal ilişkileri gösterir, *Balkanisierung* [balkanlaşma] siyasal istikrarsızlıkla birlikte gelen gereksiz parçalanma için kullanılan siyasal bir terimdir; *balkanize* [balkanlaşmak] fiili "Birinci Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'da olduğu gibi küçük, birbirlerine karşılıklı düşmanlık duyan siyasal birimlere bölünmek" anlamındadır.[60] *Oxford English Dictionary* en azından zaman dilimini biraz daha geriye götürmüş, yine de terimi Balkanlar'a atfetmiştir. Bir tek Norman J. G. Pounds, terimin karşılığını belirtirken genel anlamını olabildiğince korumaya özen göstermiştir: "Balkanlaşma terimi coğrafî bir alanın küçük ve çoğu zaman birbirine düşman birimler arasında bölünmesini anlatmak için kullanılagelmiştir."[61] Çağdaş İtalyanca

---

59 Roman Szporluk, *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*, New York: Oxford University Press, 1988, 169-192.

60 *Grand Larousse de la langue française*, c. 1, Paris: Librairie Larousse, 1971, 364; *Duden. ...*, Mannheim: Bibliographisches Institut, 1976, 295; *Meyers Enzyklopädisches Lexikon*, c. 3, Mannheim, Viyana ve Zürih. Bibliographisches Institut, Lexiconverlag, 1971, 408; *Webster's New World Dictionary of the American English*, 3. baskı, Cleveland ve New York: Simon and Schuster, 1988, 105; *Webster's Ninth New Collegiate Dictionary*, Springfield, Mass.: Merriam-Webster, 1991, 126.

61 Norman Pound, "Balkans," *Academic American Encyclopedia*, c. 3, Danbury, Conn.: Grolier, 1994-40.

sözlük, küçük devletlere parçalanma anlamına değinmeksizin, bu terimi, "Balkan ülkelerinde (ve diğer yerlerde) sıkça yaşanan" despotluk, devrimler, karşı devrimler, gerilla savaşı, suikastler ile eşanlamlı olarak açıklar.[62]

"Balkanlaşma" sözcüğü Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır: Terimin *New York Times*'da ilk kullanılışı, 20 Aralık 1918 tarihine denk düşer. Gazete "Büyük Sanayi Devi Rathenau 'Avrupa'nın Balkanlaşma' Yolunda Olduğu Kehanetinde Bulunuyor" başlığı altında, Alman Elektrik Şirketi AEG'nin (Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft) ünlü genel müdürüyle yapılan bir röportajı yayımlar. 1922 yılında suikaste uğramasından önceki dört yıl boyunca, Orta Avrupa ekonomik birliği görüşünün önde gelen savunucusu Walther Rathenau, savaş tazminatı sorununa çözüm getirmek amacıyla yürütülen görüşmelere katılır, ayrıca Rapallo Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynar. Daha 1918'de barış antlaşmasına konması düşünülen sert hükümlere karşı etkin bir kampanya yürütür:

> Almanya kuşaklar boyunca belini doğrultamayacak şekilde yerle bir edilmiş bir ülkedir. 2.000 yıldır herhangi bir ülkede yaşanmış en büyük felâkettir bu... Korkunç bir yıkımla yüz yüzeyiz, Güney Amerika'ya, Uzak Doğu'ya ve elbette Rusya'ya göçmen gideceklerin sayısında büyük artış olması muhtemeldir. Bu çok korkunç ve sonuç, Avrupa'nın Balkanlaşması olacak. Almanya'nın önemli devletler konumundan çıkması tarihteki en tehlikeli olay olur. Er ya da geç Doğulu devletler Batı uygarlığına baskı uygulayacaklardır.[63]

Rathenau "balkanlaşma"yı, neredeyse dünyanın sonu demek olan bir yıkım beklentisini dile getirmek için kullanmıştı. Bu korkunç gelişmeye ancak ve ancak güçlü bir Almanya'nın karşı koyabileceğini belirtmek dışında, onun sözleri "balkanlaşma" için herhangi bir somut anlam taşımıyordu. Bununla

62 Alfredo Panzini, *Dizionario moderno*, Milano: Editore Ulrico Hoepli, 1950 *(balcanizzare)*.

63 *New York Times*, 20 Aralık 1918, s. 3.

birlikte, Doğu ile Batı arasında çıkacak bir çatışmadan duyulan kaygıdan yararlanarak, Batılı müttefik devletlerin karşısına korkutucu bir hayalet olarak çıkarılmıştı. Her şeyden önemlisi genel olarak tehlikeli sayılan bir durumu belirtmek için kullanıldığı açıktı. Yukarıda sözü edilen 1918 tarihli gazeteden başka "balkanlaşma" sözcüğünün siyasal dağarcığa girmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalar sistemi Avrupa'nın yeni bölünüşüne damgasını vurduğunda gerçekleşti. *Nineteenth Century* 1920 yılında Fransa'nın, Büyük Britanya'yı "Baltık ülkelerinin Balkanlaşması'na yönelik bir politika gütmekle" suçladığını bildiriyordu. Yine aynı yıl *Public Opinion* "Balkanlaşmış bu mutsuz dünyada... her devlet komşusuyla kavgalıdır" diye yakınıyordu. S. Graham *Europe-Whither Bound*'da, 1921'de Macaristan'ın, topraklarının büyük bölümünün balkanlaşması yüzünden yas tuttuğunu anlattı. 1922 yılında Arnold Toynbee *The Western Question in Greece & Turkey* adlı kitabında, balkanlaşmanın tanımını şöyle verdi: "Sözcük... Alman sosyalistlerince, Brest-Litovsk Barışı yüzünden Rus İmparatorluğu'nun batı kesimlerinin başına gelenleri anlatmak üzere türetilmiştir."[64] Balkanlaşma, ilk kez 1921 yılında *Chicago Daily News* gazetesinin Avrupa muhabiri Paul Scott Mowrer'ın "bariz bir gazetecilik kitabı"nda kapsamlı olarak ele alındı: "Kitabın taşıdığı değer her neyse gecikmeden kamuoyu önüne sunulması için, ağır ağır yazma ve titiz bir biçimde gözden geçirme gibi bir zevki feda ederek, eseri hızla kaleme alıp bitirmek zorunda kaldım." Mowrer'ın ilgi alanı "kimliklerini yıllardır koruyagelen çeşitli ırkların, içinden çıkılmaz karışımı" diye tanımladığı nüfusa sahip birkaç ülkeydi: Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Çekoslovakya, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan. Burası, "artık 'Balkanlaşmış' olan" bir bölgeydi. Balkanlaşma sözüyle ne demek istediğini şöyle açıklıyordu: "Çok karışık ırkların yaşadığı bir bölgede az çok geri kalmış, ekonomik ve malî yönden güçsüz, açgözlü, düzenbaz, korkak, büyük devletlerin sürekli manevralarına ma-

64 *Oxford English Dictionary*, 903.

ruz kalan ve kendi tutkularının ateşine kapılan insanları barındıran bir sürü küçük devletin yaratılması."[65] Küçük ülkelerin ilişkilerine dışarıdan müdahaleler öyle yaygındı ki, daha sonraki yıllarda bir yazarın "sözcüğün dar anlamıyla balkanlaşma, yabancı devletlerin (Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya, Fransa ve Büyük Britanya) kendi çıkar alanlarını korumaya ya da pekiştirmeye yönelik bitmek bilmeyen müdahaleleridir"[66] şeklinde bir tanım getirmesine yol açmıştır. Böylelikle "balkanlaşma," gazetecilerle siyasetçilerin dağarcığına, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Habsburg ve Romanov imparatorluklarının parçalanıp küçük devletlere bölünmesi, ondan çok önce başlamış olan, Balkan ülkelerinin Osmanlı hâkimiyetinden kurtulması sürecine benzetilerek girmiş oldu.

"Balkanlaşma" ikinci kez, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin sona ermesi süreciyle gündeme geldi.[67] *Color and Democracy* adlı eserinde, Du Bois, esas konudan ayrılarak yazdığı mükemmel bir bölümde, "balkanlaşma" nosyonunun, hâkim Batılı devletlerin küçük ülkeleri kendi nüfuz alanlarında tutma pratiğini rasyonalize ederek, yeryüzünün talihsiz insanlarına silinmez bir damga vurmak, onlarda utanç ve değersizlik duyguları yaratmak için kullanıldığını belirtir: "Özgür uluslar 'nüfuz alanları'na ve yatırım bölgelerine dönüştürülüyor, giderek kendi geleceklerini belirleme hakkından yoksun sömürgeler haline geliyor. Bütün bunlar, küçük uluslara, 'Balkanlaşma'ya ve çaresiz Haitililere sürekli tepeden bakılarak rasyonalize ediliyor, öyle ki sonunda yeryüzünde yaşayanların çoğunluğu kendilerinden utanç duymaya başlıyor."[68] Siyah Afrika'nın Fransa hâkimiyetinden çıkmasıyla "balkanlaşma" sözcüğü, 1960 yılından sonra eski *Afrique occidentale française*

---

65 Paul Scott Mowrer, *Balkanized Europe: A Study in Political Analysis and Reconstruction*, New York: E. P. Dutton, 1921, vii, 34.

66 Michel Foucher, "The Geopolitics of Southeastern Europe" *Eurobalkans*, c. 15. Yaz 1994, 17.

67 M. E. Chamberlain, *Decolonization: The Fall of the European Empires*, Oxford: Basil Blackwell, 1985, 55-61.

68 Du Bois, *Color and Democracy*, 72.

[Fransız Batı Afrikası] yönetiminden kopan ('gerçek dışı varlıklar' denen) sekiz bağımsız Afrika devletinin karşı karşıya kaldığı, içinden çıkılmaz sorunları tanımlamak üzere Fransız siyasal dağarcığında yaygın olarak yerini aldı.[69] Sözcük İngiliz basını tarafından da benimsendi: 1960'ta *Economist* dergisi "Afrikalı önderler, balkanlaşmaya karar vermeden önce, çoğunluğun ne istediğini kavramayı... kendilerine bir borç bilmelidir" diye yazdı. *The Listener* 1962 yılında aynı görüşü paylaşıyordu: "Batı Afrika'da bir 'Balkan durumu'nun yaratılması için gereken her türlü çaba gösteriliyor."[70]

O sıralarda "balkanlaşma" giderek uluslararası ilişkiler bağlamından koparılmaya başlandı. Avusturyalı Alexander Vodopivec 1960'ların ortalarındaki Avusturya kurumlarından duyduğu hoşnutsuzluğu "Avusturya'nın Balkanlaşması" hakkındaki kitabında dile getirdi: "Balkan sözü, bir zamanlar güvenilmezlik, tembellik, kokuşmuşluk, sorumsuzluk, kötü yönetim, hukuk düzeninde yetki alanlarının ve sınırların belirsizliğiyle eşanlamlıydı. Terim, başlangıçta yalnızca Güneydoğu Avrupa devletlerini kapsamaktaydı. Rahatsız edici bir gelişme, onu söz konusu coğrafî sınırların dışına taşıdı." Bir Batı Alman gazetecisi olan Klaus Harpprecht de 1960'ların ortalarında ülkesindeki kurumların durumunu "karmaşa ve can çekişme" diye adlandırarak kaygılarını belirtmiş, "albeniden yoksun bir balkanlaşma" diye nitelemişti: "Eğer biri uzun yıllar uzak kaldıktan sonra Almanya'ya dönerse, bir-iki hafta içinde kapıldığı sıkıcı havanın etkisiyle, Avrupa'nın merkezinin albeniden uzak Balkanlar'a, sarımsaktan arınmış Bulgaristan'a, Bükreş'ten, müzikten, Çingenelerden ve Suabyalılardan yoksun kalmış Romanya'ya dönüşüp dönüşmediğini sormadan edemeyecektir."[71]

Yine de, farklı bir bağlamda bile olsa, terim tümüyle kendi coğrafî kökenlerinden kopmuş değildi. Bu, özellikle "balkan-

---

69 Joseph-Roger de Benoist, *La balkanisation de l'Afrique occidentale française*, Dakar, Abican ve Lome: Les nouvelles éditions africaines, 1979, 148.

70 *Oxford English Dictionary*, 903.

71 Alexander Vodopivec, *Die Balkanisierung Österreichs*. ..., Viyana ve Münih: Verlag Fritz Molden, 1967, 7, 179.

laşma"nın tamamen Balkanlar'dan soyutlandığı ve bir dizi sorun için bir paradigma haline geldiği Atlantik'in batı yakasında, geçtiğimiz on yılda yaşandı; "balkanlaşma"nın Balkanlar'la ilişkisi Alis Harikalar Diyarında masalındaki gülümseyen kediyle bütün kediler arasındaki ilişkiye dönüşüverdi. Amerikalı okurların önemli bir bölümü Balkanlar'ın coğrafî konumunu harita üzerinde bile gösterme yetisinden yoksundur gerçi, ama Amerikalılara "toplumumuzu Balkanlaşmaya kışkırtan toplumsal politikalardan arındırmaları" gerektiği söylendiğinde, bir potada eriyen uluslar idealinin antitezi olarak balkanlaşmanın kastedildiğini açıkça anlayacaklardır.[72] Richard Grant kısa bir süre önce kaleme aldığı eleştirisinde, C. P. Snow'un İki Kültür adını verdiği, James Joyce'un Leopold Bloom ve Stephen Dedalus adlı kişilerle somutlaştırdığı bilimsel ve sanatsal mizaçlar arasındaki uçurum üzerine yazdı. Grant "giderek balkanlaşan toplumumuzda" birinden diğerine bağlantı kurmanın güçlüğünü gözler önüne sererken, okurların "balkanlaşmış toplum" kavramını içselleştirdiğini açıkça varsayarak, onlara Snow ve Joyce üzerine ayrıntılı açıklamalar sundu.[73] *Travels with Charlie* adlı kitabında Amerika'yı arayan John Steinbeck bile ülkesinin balkanlaştığından yakındı: "Sert bir ifadeyle Balkanlaşma adı verilen farklı eyaletlerin varlığı pek çok sorun yaratıyor. İki eyalette petrolden aynı oranda yakıt vergisi alındığı pek seyrek görülür."[74] Alışıldık bir Amerikan gazetecilik adımı atan *New York Times* soğuk savaş sonrasının ardından gelen dönemin tanımı için bir yarışma açtığını duyurdu: "Girmiş Bulunduğumuz Çağ Küresel İletişim Çağı mı? Balkanlaşma Çağı mı? Dinsel Savaş Çağı mı? Toplumsal Hoşgörüsüzlük Çağı mı?.. Çağımızın temel olayı, sonuçları henüz kavranmış olmamakla birlikte Balkanlar'daki

72 *Washington Post*, "Book World," 2 Nisan 1995, 1, 10; William H. Frey ve Jonathan Tilove, "Immigrants In Native Whites Out," *New York Times Magazine*, 20 Ağustos 1995, 44.

73 Richard Grant, "The World Beyond," *Washington Post*, 26 Şubat 1995, 9.

74 John Steinbeck, *Travels with Charlie. In Search of America*, New York: Penguin, 1986, 220.

kırım, İslâm köktendinciliğinin doğuşu ya da Avrupa birliğinin çözülmesi olabilir" diye yazdı.[75] Amerikan Girişimcilik Enstitüsü'nden Patrick Glynn, daha önce, yaşadığımız çağ "Balkanlaşma Çağı"dır ve "Balkanlar'da çığrından çıkmış olan savaş, yeryüzünün pek çok köşesindeki barbarlığın yeniden ortaya çıkışının göstergelerinden yalnızca biridir" demişti. Burada "balkanlaşma" Balkanlar'dan öylesine koparılmıştır ki, soyut bir "balkanlaşma" hayaletinin Balkanlar'ı yeniden ziyaret ettiği fikri uyanmaktadır.[76]

Terim, akademi dünyasındaki değişik ve karşıt siyasal görüşlerin temsilcilerinin kullanımına girmiştir: Çokkültürlülük balkanlaşmayla özdeş sayılmaktadır; bu, aşırı uzmanlaşma için kullanılan bir addır, postmodernizm ve postkomünizm dönemini anlatan bir metafordur.[77] Harold Bloom kendi bilim dalında tiksindiği her şeyden yakınmak üzere "balkanlaşma"yı kullanmıştı: Toplumsal cinsiyet ve farklı cinsel tercih ideolojilerinin çoğalması, sınırsız çokkültürlülük, Fransız-Germen kuramının birbirine benzeyen çeşitli örnekleri: "Ömrümü edebiyat öğretmekle geçirdikten sonra edebiyat öğreniminin şimdi içinde bulunduğu hastalık döneminden sağ çıkacağına pek güvenim kalmadı... İnsanoğlu, sosyal adalet adına beşerî disiplinlerdeki ve toplumsal bilimlerdeki bütün entelektüel ve estetik standartları bozmaktadır... Edebiyat incelemelerinin balkanlaşmasından geriye dönüş yoktur."[78] Burada balkanlaşma, birbirleriyle savaşa giren küçük varlıkların oluşumuyla, parçalara ayrılmayla değil; insanlıktan çıkma, estetikten uzaklaşma, uygarlığı yıkmayla eşanlamlıdır. Eğer Bloom bütün radikal eleştirile-

75 James Atlas, "Name That Era. Pinpointing A Moment On the Map of History," *New York Times*, 19 Mart 1995, E1-E5.

76 Patrick Glynn, "The Age of Balkanization," *Commentary*, c. 96, No 1, Temmuz 1993, 21-24.

77 Ellis Case, "He Hears America Sinking," *New York Times Book Review*, 27 Mart 1994, 11; David Patterson, "The Dangers of Balkanization," *Peace & Change*, c. 20, no. 1, Ocak 1995, 79; Stjepan G. Meštrović, *The Balkanization of the West. The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*, Londra ve New York: Routledge, 1994.

78 Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York: Harcourt Brace, 1994, 517.

ri böylesine kesin bir tavırla çabucak bir kenara itmeseydi, "bir [akademik] alandaki parçalanmayla diğerindeki [siyasal] parçalanmayı birbirine karıştırmak, ideolojik parçalanmanın iktidarın çözülmesini değil, daha da pekişmesini temsil etme olasılığını göz ardı eder"[79] şeklindeki görüşe katılabilirdi. Solcular arasında Balkan, benimsenen, kolay bir metafor haline geldi: "Her bir istihbarat örgütü kendi çapında bir Balkan ülkesidir; bir açmazlar coğrafyasıdır, her şeye inanabilir, Türkiye'ye ve onun kardeş ülkelerine karşı tarihsel kin güder, uygarlığı sarsacak ölümcül soğuk savaş oyunları oynar. Fakat bir de her terörist örgütün kendine dönük ve kendi kendinden beslenen bir Balkan ülkesi ve gizli servisi olması söz konusudur."[80]

Kavramlar, sözler, sesler böylesine çokken, "Balkan" adı neden kendi ontolojik temelinden koparılıp soyut bir şeytana verilen ad olmuştur? Neden dilsel bir ayrıkotuna dönüştürülmüştür? Yanıtı aranmayan bu retorik soru, Balkan ontolojisinin, "Balkan" sıfatının ve "balkanlaşmak" fiilinin bugünkü siyasal ve kültürel dağarcıktaki kullanımından doğan nosyona denk düşmediği inancına dayanmaktadır. Öte yandan terimin bağlamından tamamen koparılması ve yeniden tersine bir işlemle Balkanlar'a atfedilmesi, iki basit tasıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi dışsal kestirim [*extrapolation*] niteliği taşır. Gerçeklik olarak Balkanlar hiç de övgüye layık bulunmayan bir ün edinmiştir (bu ünün ne ölçüde yerinde veya uygun olduğu ayrı bir meseledir); Balkan gerçeklerindeki veya genellikle inşa edilmiş Balkan imgesindeki örüntülere benzeyen bir dizi arzu edilmeyecek, tatsız fenomen vardır; *ergo* [dolayısıyla], bu fenomenlere Balkan diyebiliriz. İkinci tasım, esas olarak yeni değer atfetmeyle ilgilidir [*interpolative*]: "Balkan" zararlı bir özelliktir; bir yerlerde Balkan diye pek az bilinen veya yeterince bilinmeyen bir gerçeklik vardır; bu gerçeklik, değer yüklü nitelemeyle örtüşmelidir, dolayısıyla gösterenin otonom işleyişi gerçekliğe yansıtılmalıdır.

79 Dirlik, "The Postcolonial Aura," 347.

80 John Leonard, "C.I.A.-An Infinity of Mirrors," *Nation*, c. 258, no. 12, 28 Mart 1994, 416.

Pek çok yönüyle "Balkan" bir *nomen nudum* [yalın ad] olup "botanik ve zoolojik terminolojinin bağlı bulunduğu kurallara uygun olarak tam betimlemesi yapılmadan ortaya atıldığından, dayanaktan yoksun" bir adı anlatmak için kullanılan bir taksonomi terimidir. Evet, bu ad günümüzde coğrafî ve tarihsel terminolojide yer almaktadır, ancak sorun, onun bitkiler ve hayvanlar dünyasıyla birlikte var olan coğrafî ve tarihsel gerçekliği anlatmak amacıyla kullanılmış ve kullanılıyor olmasında, böylelikle de botanik ve zoolojik terminolojinin kurallarına uygun düşmesindedir. Taksonomi kuralları gereği, yeni bir türe (burada söz konusu olan soyut kültürel şeytan) belli bir betimlemeyle geçerli kılınmadığı için dayanaktan yoksun, *nomen nudum* halindeki bir adın verilmesi olanaklıdır. Ne var ki, durum "Balkan" adı için kesinlikle söz konusu değildir. İnsan gerçekçi olmayan bir biçimde şu dilekte bulunabilir: Keşke Balkan sözcüğünü küçültücü amaçla kullananlar, Heidegger'in yöntemine başvursalar, yani *Varlık*'ı silerken, hem sözcüğü hem de üzerine yazılan silintiyi [*superinscribed deletion*] korusalardı, çünkü sözcük yetersiz de olsa gereklidir. Silinti göstergesi en azından terimin metaforik kullanımına karşı uyarıcı görevi görecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

Öz adlandırma olarak "Balkanlar"

Onun adını yaşam kitabından silip atmayacağım.
İncil, Yeni Ahit 3: 5

Batı'da Balkanlar'dan pek de olumlu bir biçimde söz edilmediğine göre, Balkan diye adlandırılma nasıl bir deneyimdir? Coğrafî ya da tarihsel açıdan Balkanlar'a ait oldukları söylenenler bu adla nasıl baş ederler? Kendilerini Balkanlı olarak mı görürler; bu ne demektir? Burada bu çalışmanın kapsamı üzerine birkaç söz söylemek yerinde olacaktır. Bu çalışma öz kimliklerin ve kendini adlandırmanın oluşum sürecinin tarihsel araştırması değildir. Bölgede bugün ifade edilen imge ve duygular üzerine bir fikir vermeyi amaçlamaktadır. Bundan dolayı, buradaki inceleme, izlenimci bir tablonun üstünlüklerinden bazılarını ve eksikliklerinin hepsini barındırmaktadır. Bu bölümde günümüzde Balkanlar üzerine yapılan tanımlamalarla ilgili sorunlar ele alındığı için, ilk bakışta kronolojik sıraya uygun biçimde bölümün "Balkan" teriminin evriminden sonra yer alması gerektiği düşünebilir. Ne var ki, bölümü buraya alarak, görünürdeki metodolojik tutarlılığı bilinçli bir şekilde bozuyorum. Amacım metodolojik bir katkı yapmak: Adlandırma, sınıflandırma, yorumlama ve değerlendirmeye ilişkin bu analizin en önemli bileşenini, yani Balkan halklarını tam da bu noktada devreye sokmak. Okura Balkanlar'daki hâkim öz-algılar hakkında bu aşamada bilgi sunmak istiyorum,

böylelikle daha sonraki bölümler okunurken bu konunun dikkate alınacağını umuyorum.

Balkanlar'a ilişkin dışarıdan küçümseme ve kınamaya dayanan algılamaların yanı sıra, olumsuz bir öz-algının da bulunduğu neredeyse aksiyomatiktir. "Balkan halkı" nosyonuna başvurmanın, bu halkın kendisini nasıl düşündüğünü ele almanın, "ulusal karakter" gibi hem metodolojik, hem de ahlâkî gerekçelerle karşı çıktığım bir kategoriyi hatırlattığının bilincindeyim kuşkusuz. Dolayısıyla, karşı çıktığımı iddia ettiğim özselcilik yanılgısına düşmemek için, şu koşulla konuştuğumu belirtmek isterim: "Balkanlılar kendilerini nasıl düşünüyorlar?" derken, Balkan uluslarının eğitimli elitleri içerisinde etnik, ulusal, dinsel, yerel ve benzer pek çok kimliği üstlenenlerin veya en azından bu kimliklerin bilincinde olanların muhayyel bir Balkan kimliğini nasıl tanımladıkları (yani reddettikleri, kabul ettikleri, bu kimlik karşısında çelişkili veya kayıtsız bir tutum sergiledikleri) kastedilmektedir. Erving Goffman'ın, öz-kavrayışın temeli olarak damga konusunda işaret ettiği üzere "temsilciler temsilî nitelik taşımaz, çünkü damgalarına dikkat etmeyenler veya eğitim düzeyi nispeten düşük olanlar temsillerde pek yer almaz."[1]

Bu öz-algı nereden kaynaklanır: Özdüşünümün bağımsız bir ürünü müdür, yoksa yalnızca dışarıdan bakışla mı oluşturulup şekillendirilmiştir? Gerçi Balkan halkları, kendi imgeleri dışarıdan şekillendirilirken edilgin nesneler konumunda kalmışlardır (bu imgenin oluşumunda yoğun etkinliklerinin hiçbir rol oynamadığı anlamında değil, söylemin oluşumunda ve yayılmasında etkin katılımları olmadığı anlamında), ama kendilerine vurulan yaftaları ve yüklenen olumsuzlukları edilgin bir şekilde benimsememişlerdir. Bu kitap, Balkanlar'ın dışardan algısının bölgede ne denli içselleştirdiğini vurgulamaktadır. Şu var ki, eleştirel özdüşünümün, hiç değilse başlangıçta, nispeten bağımsız bir bileşen olduğunu göstermek de mümkündür. Bu özdüşünüme karşılaştırmalar kaynaklık etmiş, ay-

1 Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963, 27.

rıca dolaysız alışverişin bir sonucu olarak değil, ortak kültürel kaynaklara dayandıkları için gerek dışarıdan gerekse içeriden gözlemciler tarafından paylaşılan beklentiler, değerler ve idealler onu beslemiştir. Dolayısıyla, eleştirel öz-değerlendirmelerin birçoğu, Balkanist söylemin 1910'lu yıllarda katılaşmasından önce yapılmıştır.

Edebiyatta "Balkan" adıyla ilintili en popüler imge, Bulgar yazarı Aleko Konstantinov'un (Aleko adıyla tanınır) (1863-1897) ölümsüz kahramanı Bay Ganyo Balkanski'dir. Bay Ganyo'yu anlatan kısa öyküler 1894'te *Misîl* adlı edebiyat dergisinde yayımlanmaya başlamış, 1895'te "günümüzde yaşayan bir Bulgar hakkında inanılmaz öyküler" altbaşlığını taşıyan bir kitapta toplanmıştır. Fransız edebiyatındaki Tartarin'in veya Çek edebiyatındaki Schwejk'ın yerini tutan Bay Ganyo ve ondan türetilen *bayganyovştina* (Bay Ganyo'luk) ismi, Bulgar edebiyatının yarattığı ve hödüklük, kabalık, görgüsüzlük için kullanılan en popüler simge haline gelmiştir. Onun bütün Bulgarların bildiği tek edebî kahraman ismi ve okuduğu tek kitap olduğunu söylemek hiç de abartılı olmaz. Bulgar edebiyat eleştirisi büyük ölçüde bu kahraman etrafında şekillenip gelişmiş, Bay Ganyo'nun yorumu haklı olarak ulusal kendini analize denk sayılmıştır. Bulgar edebiyat eleştirisinde bütün bir yüzyıl boyunca şiddetli kutuplaşmalara yol açan büyük ikilik, etnik yaklaşım ile toplumsal yaklaşım arasında yaşanmıştır: Yani, Bay Ganyo biyolojik, ırksal, ulusal, kültürel, uygarlıkla ilgili bir tip olarak mı incelenmelidir, yoksa kesinlikle bir etnik/ulusal özgüllüğü bulunmayan, gerikalmış toplumların tarihinde belirli bir geçiş dönemine ait, somut bir sınıf profiline sahip, kendine özgü toplumsal-tarihsel bir tip olarak mı değerlendirilmelidir?

Bay Ganyo Balkanski'nin günümüzdeki en iyi yorumcusu Svetlozar Igov, onu Balkan ortamı içinde bağlamsallaştırmış ve *Homo balkanicus* nosyonunu üretmiştir. Aleko, "kurtuluştan sonraki ilk aydınlar kuşağının" derin hayal kırıklığını dile getiriyordu. Bu kuşak, "canlanış döneminin yüce idealleri ile 'özgür' Bulgaristan'ın hızla burjuva yozlaşmasına uğraması arasındaki çelişki"yi çok şiddetli bir şekilde yaşamıştı. Aleko, Ay-

dınlanma Avrupası moralist edebiyatında Avrupa'nın ahlâk anlayışının ikiyüzlülüğünü eleştirmek için çok kullanılan bir modeli -uygarlar arasındaki vahşiyi- benimsemişti; yalnızca Avrupalılar arasındaki Balkan türedilere sert eleştiri oklarını yöneltmek üzere bu modeli dönüştürmüştü. Ayrıca, önemli bir ince ayrım da söz konusuydu. Avrupa'daki serüvenlerinin anlatıldığı birinci bölümde Bay Ganyo sadece gülünç bir soytarıyken, yurda dönünce tehlikeli ve sahici bir vahşi haline gelir. Bay Ganyo, yurttaşları arasında sonradan görme bir zengin ve yeni türemiş, yozlaşmış bir politikacıdır; "başlangıçta Balkan bölgesinin gülünç, tuhaf kişisidir, sonunda duruma tamamen hâkim bir siyasal güç, muzaffer bir sosyal figür, halkı etrafına toplayan bir liderdir."[2]

Aleko, hiç kuşkusuz, Bay Ganyo'yu yaratarak, uygar Avrupa nosyonunun karşısına yerleştirdiği kabalık ve anti-kültürü hedef almıştı. Nefret ettiği bir olguyu gözler önüne seriyordu: Gerçek değerleri benimsemeden uygar davranışların yüzeysel taklidi. Köylü kıyafetleri içinde Batı'ya giden Bay Ganyo, Avrupalı kılığında ülkesine döner, ama görünüşü ile karakteri arasındaki uyumsuzluk onu daha da gülünçleştirir. Bay Ganyo'nun yaratıldığı dönemde yazan William Miller bu konuda şu yorumu getirir: "Şu kılık-kıyafet meselesi, Yakındoğu'da yalnız sanatsal bir ilgi konusu değildir; çünkü gördüm ki, Batılı kılığına bürünen bir Doğulu ahlâkî olarak da bozulmaktadır... Balkanlar'ın yerlileri, üzerlerine bir siyah ceket geçirince, genellikle ilkel inançlarını ve basit fikirlerini de 'çıkarıp atmaktadır'... Frak giymiş bir Balkan politikacısı, kendisiyle aynı kökenden gelen köylü gibi saflığını koruyamaz; ipek şapka, çoğu zaman, basit bir toprak adamını, Parisli bir hayat adamının çok kötü bir taklidine dönüştürür."[3]

Basit köylüyü üstü kapalı bir şekilde romantikleştiren bu uzunca alıntıyı, Aleko'nun kitabının çok ünlü, özlü başlangıcıyla karşılaştıralım: "Bay Ganyo'ya Türk kaftanını çıkarma-

2 Svetlozar Igov, *Istoriya na bilgarskata literatura, 1878-1944*, Sofya: Izdatelstvo na Bilgarskata akademiya na naukite, 1993, 104-115.

3 Miller, *Travels and Politics*. 58.

sında yardımcı oldular, üzerine bir Belçika ceketi geçirdi, herkes Bay Ganyo'nun tam bir Avrupalı olduğuna karar verdi."[4] Bay Ganyo'nun öykülerindeki temel öğe şudur: Bu, dışarıdan, uzak bir ülkeden, yabancı Avrupalı bakış açısından değil, içeriden, bir Bulgar Avrupalı'nın bakış açısından yapılan bir eleştiridir. "Avrupalılaşmış Bulgar" yerine ısrarla "Bulgar Avrupalı" diyorum, çünkü Aleko'nun Avrupalılık'ı, herhangi bir Batı Avrupa ülkesinde kalmış olmasının sonucu değildi (eğitiminin tamamını Bulgaristan ve Rusya kurumlarında yapmıştı), herhangi bir ulusal yafta taşımayan ortak bir Avrupa kültürü içinde yer almasından ve kıtanın eğitim görmüş bütün kişilerinin ortak yetişme tarzından kaynaklanıyordu.

Bay Ganyo üzerine ilk yorumlardan birini kaleme alan Ivan Şişmanov, Bay Ganyo'yu anlamak için işe Aleko'dan başlamak gerektiğini belirtmiştir: "Bay Ganyo'nun tam zıddını düşünün, karşınızda Aleko'yu görürsünüz."[5] Tarihçi, edebiyat eleştirmeni ve 20. yüzyıl başlarında Bulgaristan'daki kültür ve eğitim hayatının önde gelen kişilerinden biri olan Şişmanov'a göre, Bay Ganyo'nun tam zıddı, bir yabancı değil, aynı topraklarda yetişen bir başka kimseydi: Yazar ile karakteri içsel bir karşıtlık içinde birbirine bağlanmıştı. Kitabın yapısı da böyle bir çıkarsamayı destekliyordu: Öyküleri, bir grup neşeli, okumuş genç anlatır, her biri Bay Ganyo'yla başından geçenleri aktarır. Bay Ganyo'yu tanıtan Bulgar yurttaşları arasında, kaybolmuş bir köylü yaşamına ilişkin hiçbir tatlı romantik değerlendirme söz konusu değildir. Bu, bir Bulgar'ın başka Bulgarlar tarafından anlatılan öyküsüdür.[6] Dolayısıyla, Bay Ganyo değerlendirilirken temel alınan ölçüt, Avrupalı diye adlandırılsa da, dışarıdan gelmemektedir. Kendi yurttaşlarından oluşan bir grup, değerlendirmede başvurulan standart işlevi görmektedir. Bunu, merkezin hegemonik söylemini içselleştirdikleri için kendi gerçek-

4 Aleko Konstantinov, *Do Chicago i nazad. Bay Ganyo*, Sofya: Bılgarski pisatel, 1983, 109.

5 Igov, *Istoriya*, 108.

6 Lili Ilieva ve Stiliyan Stoyanov, "Bay Ganyo kato 'Homo Balkanicus'—'svoya' i 'chuzhda' gledna tochka," *Balkanistic Forum*, No. 2, 1993, 67-68; Igov, 113.

liklerine yabancılaşmış bir bakışla ve horgörüyle yaklaşan Batılılaşmış veya Avrupalılaşmış elitlerin tavrı diye açıklamak yerine, konuya Edward Shils'in merkez-periferi değerlendirmesi ışığında bakmak yerinde olur. Shils, klasik makalesinde şu görüşü savunur: Merkez basitçe bir mekân değil, toplumu yönlendiren simge, değer ve inançların oluşturduğu temel alandır.

> Merkezî bir değer sisteminin varlığı, insanların somut bireysel varoluşlarını aşan ve yücelten [*transfigure*] bir şeyin bünyesine katılmak gibi köklü bir ihtiyaca dayanır. İnsanların, boyutları bakımından kendi varlıklarından çok daha büyük olan ve gerçekliğin nihaî yapısı bakımından kendi rutin günlük hayatlarından daha merkezî bir yer tutan bir düzenin simgeleriyle temasta olma ihtiyaçları vardır.[7]

Böyle bir perspektiften bakıldığında, Avrupalı denen değerlerin paylaşılması, sınırları belirli bir coğrafî-tarihsel kendilikten (Batı Avrupa'dan) yayılan değerleri gelişim sürecinde gecikmiş periferi elitlerinin mekanistik bir şekilde benimsemesi olarak görülemez, tersine kültürün evrensel insanlık bağlamında yer alan otonom bir fenomen olarak ele alınması gerekir. Aleko'nun ünlü sözünü, Avrupalı olmayışın kabulü olarak değil, bu açıdan değerlendirmek gerekir: "Biz Avrupalı'yız, ama tam olarak değil." Aleko Konstantinov'un Bay Ganyo'yu Amerika'da, 1893 yılında Chicago Dünya Fuarı'nı ziyareti sırasında tasarlamaya başlaması küçük bir rastlantı değildir, eleştirmenler bu noktayı gözden kaçırmayıp vurgulamışlardır. Bir yandan, Bay Ganyo Batı kültür ve uygarlığının antitezi olarak çizilmiş, öte yandan birikim hırsının insanların temel motivasyonu olduğu bir toplumun acımasız ve bencil mekanizmalarıyla organik bağı bulunan bir karakter olarak gösterilmiştir. İgov'un deyişiyle Bay Ganyo "aynı mekanizmanın Balkanlı-Doğulu bir embriyonudur, ama o da eninde sonunda 'para kazanma çarkının bir dişlisi'dir."[8]

---

7 Edward Shils, *Center and Periphery: Essays in Microsociology*, Chicago: University of Chicago Press, 1975, 7.

8 Igov, *Istoriya*, 111-112.

Herbert Vivian, 20. yüzyıl başında Sırp köylülerine ilişkin görüşünü özetlerken, aynı süreci kendi tarzında yakalamıştır. Sırp köylülerinden "güçlü, güzel görünüşlü, konuksever ve neşeli... para bir yana, başka her yönden zengin; basit, batıl inançlı, tam anlamıyla Ortaçağ insanları" diye bahseder. Eğer insan dört-beş yüz yıl geriye gidip ataları arasında yaşayabilse, diye düşünür, onlar da muhtemelen bugünkü Sırp köylüler gibi tahammülü zorlayacak ve uygarlık kibri bir tarafa bırakılabilirse, onların da pek çok erdemi olduğu görülecek.

> Yalnızca, eğitim görmek üzere yurtdışına gittikleri, siyah ceket giyip üzerlerine ince bir ilerleme cilası vurdukları zaman, eleştiri oklarına hedef olurlar. Demokrasinin nimetlerinden (bugünkü hallerinde) yararlanacak olgunluğa erişmiş değiller ve onları hazırlamak için daha pek çok sancılı tecrübe geçirmeleri gerekecek. Böyle bir hazırlık sürecinden geçemeyeceklerini söyleyemem, ama bu süreçten geçtiklerini görmek istemiyorum. Ben onları tanıdığım halleriyle hatırlamayı tercih ederim. Şövalyelik çağından bugüne dek kalan hayranlık uyandırıcı kimseler olarak.[9]

Benzer şekilde, A. Goff ve Hugh Fawcett da Makedonyalı'yı "görünüşü bakımından pitoresk, köylüleri düşünülürse dürüst ve çalışkan" diye nitelerler. "Ne var ki, şehrin kirli hayatı onu çabucak bozar. Şehirde, hangi şekilde olursa olsun en kolay yoldan en iyi hayat şartlarına kavuşmak ister."[10] Dolayısıyla, Batı'nın balkanist söyleminde, Balkanlar'ın küçümsenmesine Ortaçağlı, azgelişmiş, ilkel niteliği kaynak oluşturmamıştır. Hatta, bu nitelik çekici bulunmuş, görünürde romantik bir dizi övgüye konu olmuştur. Batı'nın görmeye katlanamadığı şey, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden gelen öz-imgesi değil, yalnızca birkaç nesil geriye uzanan imgesiydi. Hem Vivian'ın hem Aleko Konstantinov'un aynı ölçüde esefle karşıladığı sevimsiz karakter, daha yakın bir tarihteki şövalyelik çağından

9 Vivian, *The Servian Tragedy*, 252.

10 A. Goff ve Hugh A. Fawcett, *Macedonia: A Plea for the Primitive*, Londra ve New York: John Lane, 1921, xv.

geliyordu. Belçikalı kılığındaki Bay Ganyo, yerinde bir deyişle "sermayenin ilkel birikiminin şövalyesi" diye adlandırılmıştı.[11]

Balkanlar'da ne Bay Ganyo yalnız bir figürdü, ne de Aleko'nun üzüntüsü benzeri olmayan bir duyguydu. Bu dönemin başka Balkan edebiyatları da, aynı fenomenin, sonradan görme burjuvanın ortaya çıkışıyla ilgilenmişti. Ion Luca Caragiale'nin (1852-1912) *Kayıp Mektup* adlı kitabı, Romanya'da aynı konuyu işleyen zengin bir edebiyatın yalnızca en çarpıcı ve en popüler örneğiydi. Aleko'nun Bay Ganyo'su nasıl Bulgarca'da bir simge sözcük olmuşsa, Caragiale'nin kitabındaki pek çok ifade Romanya'nın günlük konuşma diline geçmiştir.[12] 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında eser veren yazarlar, kültür gibi bulanık bir kategoriye dayanarak özsel açıklamalar getirmeye çalışmıyordu, tersine son derece özgül olgulara eğiliyorlardı. Caragiale'nin yergilerinin hedefi Romen bir etnik arketip değil, yeni oligarşiydi. Gerçi eleştirmenler yazarın yalnızca "Batı uygarlığının, toplumun alt tabakalarına kolayca geçen ince cilasına" saldırılar yönelttiğini ileri sürerek yergisinin keskinliğini törpülemeye çalışmışlardı, ama Caragiale'nin mesajı çok açıktı:

> Onlardan nefret ediyorum, arkadaş, Romanya'da büyük bir ciddiyetle buna demokratik sistem diyorlar... Ve bu yarı-kültürlü veya daha iyisi şöyle diyelim sahte kültür sahibi oligarşi, kâr ve itibar hırsı gözünü bürümüş, yararlı üretim yapma, düşünme yetisinden yoksun bir halde, devlet iktidarını tekeline geçirmiş. İnsanı isyan ettiren, zalim bir arsızlıkla, cahil ve siyasal olgunluktan yoksun olduklarını söylediği köylüleri (doğal zenginliğin üreticisi olan o devâsâ itaatkâr kitleyi) herhangi bir müdahalede bulunma hakkından yoksun bırakıyor...[13]

---

11 Igov, *Istoriya*, 111.

12 Ion Luca Caragiale. *Oeuvres Choisies: Theatre*, Bükreş: Editions "Le Livre," 1953, 20; Ion Dodu Bălan, *A Concise History of Romanian Literature*, Bükreş: Editura şiintifică şi enciclopedică, 1981, 46-49.

13 Ion Luca Caragiale, *The Lost Letter and Other Plays*, Londra: Lawrence and Wishart, 1956, 9, 11.

Yugoslavya'da, küçük bir tarım ülkesinin Batı tarzı bir bürokratik topluma dönüşümünü Branislav Nušić (1864-1938) gözlemlemişti. Komedilerinde, "vicdanın bir tarafa itilip hayatların mahvedildiği, direnen namuslu bireylerin ezildiği ve tıynetsiz türedilerin borusunun öttüğü bu netameli süreçteki"[14] küçük burjuvaziyi tasvir eder. Bay Ganyo'yu, yalnızca yaratıldığı dönemde görülen belirli bir *homo balkanicus* olarak konumlandırmaya çalışan vülger sınıf analizlerindeki aşırılıkların etkisinde kalarak, onun tarihsel özgüllüğünü gözden kaçırmamalıyız. Igov, Bay Ganyo yorumlarındaki aşırılıklardan sıyrılarak bir orta yol bulmaya (onu "belirli bir toplumsal tipin nevi şahsına münhasır bir ulusal ve tarihsel versiyonu" olarak görmeye) çalışırken, yalnızca bu kahramanın somut toplumsal-tarihsel niteliğini göstermekle yetinmez, ayrıca onun *longue durée* [uzun dönemli] Bulgar gerçekliklerindeki derin köklerini de değerlendirir. Bu da, Bay Ganyo'nun torunlarının sorununu enikonu ağırlaştıran bir girişimdi. Bir olguyu neredeyse gönülsüzce kabullenir bir üslupla şu saptamayı yapar: "Bu tipin gerçeklikte çok güçlü kökleri bulunmaktadır ya da görünüşü, hatta davranış tarzları değişse de, esneklik ve kalıcılığını koruduğuna bakarak, bu gerçekliğin çok yavaş değiştiğini söyleyebiliriz."[15] Tabiî ki, tarihsel açıdan, bu gerçeklikteki değişiklikler pek de yavaş sayılmaz: Bu gerçeklik, Balkanlar'ın Batı Avrupa merkeziyle periferi, ekonomik ve sosyal takipçi olarak bütünleşmesi, olsa olsa iki yüzyıllık bir geçmişe uzanır. Bu, Balkanlar'ın göreli azgelişmişliğinin yalnızca iki yüzyıl önce başladığı anlamına gelmez, ama Avrupa'nın bölgeleri arasındaki teknolojik uçurum, ancak Wallerstein'in dünya ekonomisi adını verdiği sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte, yeni yapısal ilişkiler çerçevesinde anlamlı hale gelmiştir.[16] Daha da önemlisi, bu süregelen bir süreçtir.

14 Antun Barac, *A History of Yugoslav Literature*, Ann Arbor: Michigan Slavic Studies, 1976, 207-208.

15 Igov, *Istoriya*, 112.

16 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, c. 3, New York: Academic, 1974-1989; Immanuel Wallerstein, *The Politics of the World-Economy: the States, the Movements, and the Civilizations; Essays*, New York: Cambridge University Press, 1984.

Bu gerçeklik günümüzdeki öz-kimliklerde nasıl yansıtılır? Kolektif adlandırma olarak "Avrupalı" ve "Balkanlı" gibi nosyonların Balkan ülkelerinin konuşma dillerinde bulunmadığı öne sürülmüştür. Getirilen açıklama, kendine ilişkin adlandırmalara, ötekine ilişkin adlandırmalara kıyasla genellikle daha seyrek rastlandığıdır.[17] Bu konuyla ilgilenmenin tipik bir entelektüel uğraş olması, dolayısıyla yalnızca yazı dilleriyle sınırlı kalması daha güçlü bir olasılıktır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Balkanlar'ın konuşma dillerinde, hatta bugün de belirli bir nesilde rastlanan olgu, "Avrupa'ya gitmek" ifadesinin kullanılmasıdır. 19. yüzyılın sonlarında William Miller şöyle yazmıştı: "Balkan Yarımadası'nın sakinleri, bölgenin batısında yer alan herhangi bir ülkeye seyahat etmeyi tasarladıkları zaman, 'Avrupa'ya gitmek'ten bahsederler, böylelikle kendilerini Avrupa sisteminin dışında saymış olurlar."[18] 20. yüzyılın başında Allen Upward, Balkanlar'dan Avrupa'nın doğu ucu veya Avrupa'nın en az bilinen köşesi diye söz etmişti:

> Balkan dünyasının gözünde Tanrı rolünü oynayan Avrupa, Adriyatik Denizi'nde sona erer. Avrupa uygarlığının beşiği olan, Avrupa'nın kutsal bir boğa tarafından dünyaya getirildiği topraklar, o Avrupa'nın parçası sayılmaz. Siyasal gerekçelerle Rusya'yı da içine alır, ama başka yönlerden, Balkanlılar için Avrupalı, Bizanslılar için Frank'ın taşıdığı anlamı taşır. Kısacası, Avrupa Latin Hıristiyan dünyasıdır, Paris başkentidir, Fransızca da dilidir.[19]

Upward, bir İngiliz olarak, bu Avrupa imgesinde Fransa'nın merkezî bir yer tutmasından rahatsızdı, ama söz konusu imgeyi Latin Hıristiyan dünyasıyla sınırlarken yanılıyordu. Balkanlılar, kendi Balkanlar'ından farklı bir "Avrupa"dan bahsederken, onu Latin Hıristiyan dünyasını bir yana bırakın, Batı Hı-

17 Ilieva, Stoyanov, "Bay Ganyo," 63.

18 Miller, *Travels and Politics*, XIII, 38-39.

19 Allen Upward, *The East and Europe: The Report of an Unofficial Mission to the European Provinces of Turkey on the Eve of the Revolution*, Londra: John Murray, 1908, 50.

ristiyanlığı'yla da eşanlamlı kullanmıyorlardı. Balkanlıların dilinde, "Avrupa," ilerleme, düzen, refah, radikal fikirler anlamına geliyordu, yani bir imge ve idealdi, coğrafî bir kendilik değil, (gelişme olarak anlaşılan) Zaman'a ait bir kategoriydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu nosyon geriledi ve Balkanlar'ın Doğu Avrupa'nın bir parçası haline gelen bölümünde kullanımdan kalktı. Söz konusu bölümde, onun yerini Batı aldı: "Avrupa'ya gitmek" hâlâ kullanıldığı zaman "Batı Avrupa'ya gitmek"le aynı anlama geliyordu. 1904'te Herbert Vivian hâlâ "bütün Balkanlar'da, Tuna ve Sava'nın kuzeyine geçmekten 'Avrupa'ya gitmek' diye bahsetme alışkanlığı vardır" diye yazabiliyordu, oysa elli yıl sonra Macaristan, Çekoslovakya, Polonya veya Doğu Almanya'yı ziyaret etmekten, "Avrupa'ya gitmek" diye bahsetmek kimsenin aklına gelmeyecekti. Aynı şekilde, Yunanistan'da hiç kimse, Latin Hıristiyan dünyasının temel merkezleri olan İspanya, Portekiz, hatta İtalya'yı ziyaretinde *tha pame stin Evropi* sözünü kullanmaz.[20]

Avrupa ile Balkanlar arasındaki ilişki günümüzde nasıl dile getirilmektedir? "Balkan" sözcüğünün çeşitli Balkan dillerinde nasıl kullanıldığının incelenmesi, kişinin Balkanlılık'ına ilişkin değerlendirmeler yelpazesini ve bunu kabul etme derecesini bir ölçüde aydınlığa kavuşturur. Yine de, edebiyat ve siyaset tartışmalarında bu konunun nasıl ifade edildiğine daha yakından bakmak yerinde olur.

"Yunanistan - Avrupalı'nın Avrupa tatili", 1988 yılının turizm sloganıydı. Kimileri, bu sloganı, Avrupalıları taklit etmeye çalışan Amerikalıları ülkeye çekmeye yönelik bir girişim olarak yorumlamıştır.[21] Bu sloganın ortaya koyduğu bir başka gerçek ise, Yunanlıların Avrupalı oldukları konusunda saplantı derecesine varan vurgularıdır. Avrupa Birliği'ne üye Balkanlı ve Ortodoks tek ülke olan Yunanistan bu konuda son derece hassastır. Yunanlılar, dünyaya, Avrupa sözcüğünün bile Yunanca olduğunu hatırlatmayı unutmazlar. "Avrupa'ya gitme"

20 Vivian, *The Servian Tragedy*, 289.

21 Robert Eisner, *Travels to an Antique Land: The History and Literature of Travel to Greece*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991, 256.

sözünü kullanmaları, Avrupa'ya ait olmadıklarını kabullenme anlamı taşımaz. Spyros Melas'ın yazısında, bu talihsiz nosyon kullanılsa da, Yunanistan'a düzülen coşkulu övgülerde, Avrupa kültürünün merkezi olma duygusu yadsınamayacak bir şekilde kendini gösterir:

> Avrupa'dan dönüş yolculuğumuz sırasında -gri bulutların etrafı kapladığı, fırtınalı bir havada- Struma vadisinin sonunda bir parça mavi gökyüzü görünmüştü, yol arkadaşım haykırdı: 'İşte Yunanistan!' Yanılmıyordu. Sınırımız, tam orada, mavi gökyüzünün göründüğü yerde başlıyordu. İşte ruhumuzun beşiği, tarihimizin, uygarlığımızın cevheri! Platon'un fikirleri, Sofokles'in koro için yazdığı şiirler bu mavinin esinini taşır. Anıtların mermer uyumları, onların yıkıntılarındaki boşluklar bu maviyle doludur. Bu mavi, denizlerimize yansır, böylelikle bir kabartma gibi oyulmuş topraklarımız, biri sudan (deniz) öbürü havadan (gökyüzü) oluşan uçsuz bucaksız iki mavilik arasında kalır... Maviliğin zaferi, yalnızca suya, havaya, ruh haline, konuşmalara, gülüşlere işlememiştir, dağa, taşa, toprağa da karışmıştır, onlar da giderek hafiflemiş, neredeyse manevî bir kimliğe bürünmüştür.[22]

Stratis Myrivilis'in Yunanistan şarkılarında da, "mavi teması" kendini gösterir. Bu şarkılarda, "kaderini hep sarsmış, hâlâ sarsan dalgalar üzerine" tarihi yazılmış ülkenin övgüsü yer alır. "Mavi sayfalar bir bir açılırken, soyumun ruhunu bütün Akdeniz'e taşıyan Eskiçağ gemilerini görürüm üzerlerinde... Mavi sayfalar bir bir açılır ve imparatorluk kartalıyla donanmış Bizans gemilerinin geçişini görürüm... Geminin uzun direğinde, bin yıldır Avrupa uygarlığının koruyucusu olan ve İsa'nın yasasını kutsal halklara yayan Zafer Madonnası'nın sancağı dalgalanır... Mavi sayfalar hiç durmadan bir bir açılır."[23] Nikos Kazancakis, doğup büyüdüğü adayı anlatırken bu duyguyu

---

22 Spyros Melas, "This is Greece!" *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 47-49.

23 Stratis Myrivilis, "The Greek Waves," *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 51-53.

paylaşır: "Girit; Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki ilk köprüydü. Ve Girit toprağı, bütünüyle karanlıklara gömülmüş Avrupa'nın ilk aydınlanan yeriydi... Çünkü dört-beş bin yıl önce mavi kuş, Ruh bu yere uğramış ve burada kalmıştı."[24]

Bütün ulusal kimlikler gibi, Yunanlıların da bir çoğul kimlikler yarışması vardır: Çağdaş bir Yunanlı, kendisini önce Yunanlı olarak, sonra yerel bir kimlikle (Giritli, Makedonyalı, Epirli vb.), üçüncü olarak Avrupalı kimliğiyle, ancak daha sonra Balkanlı, Güney Avrupalı veya Akdenizli olarak tanımlar. Balkanlılık konusunda pek öyle büyük bir coşku yoktur, hatta küçümseyici bir uzak durma da söz konusu değildir, Yunanlıların aşağılayıcı yaklaşımları, Balkanlar'a değil, "Doğu"ya (daha somut olarak Türkiye'ye) yöneliktir. Balkanlar'a mensup olduklarını yadsımazlar. Yalnızca, tarihsel olarak, Balkanlar'ın Yunanistan dışındaki ülkelerine yönelik, son birkaç onyılda hafiflemiş bir üstünlük kompleksi görülür. Yunanistan, yalnızca Balkan dünyası için tarihsel açıdan merkezî önem taşımakla kalmaz, ayrıca yakın geçmişe kadar temel tasarımları ve siyasal tahayyülü büyük ölçüde Balkanlar üzerine yoğunlaşmıştı. Akademik hayatta ise, "Balkan" nötral ve meşru bir yeri olan bir nosyondur: Balkanlar üzerine disiplinlerarası araştırmalar yürüten başlıca kurum Selânik'teki *Balkan Araştırmaları Enstitüsü*'dür, kurumun temel yayın organı *Balkan Araştırmaları* dergisidir ve yakınlarda *Evrovalkania* ("Avrobalkanlar") adında yeni bir dergi yayımlanmaya başlamıştır.

Yunanistan, yarımadada kendisinin hâlâ merkezî bir rol oynadığını düşünmektedir, ama bu rol artık bir öncelik sayılmamaktadır. Resmî açıklamalar da tartışmaya yer bırakmayacak niteliktedir: "Yunanistan için Balkanlar dünyanın bir köşesindeki tehlikeli bir bölge değildir. Yunanistan Balkanlar'ın bir parçasıdır." Kendisini Avrupa Birliği'nin tek "Balkan üyesi" olarak tanımlayan Yunanistan, Balkanlar'ın istikrarı konusunda özel bir sorumluluk hissetmektedir ve bir süre önce bir "Açık Balkan Üniversitesi" kurulmasına yönelik bir girişimi

24 Nikos Kazantzakis, "Crete, a Great and Noble Island," *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 57.

onaylamıştır.[25] Tek Avrupalı Balkan ulusu olmaktan övünç duyan Yunanlılar, kendi ayırt edici özelliklerinin tehlikeye düşmesinden kaygı duymaktadır ve "19. yüzyıl başlarında formüle edildiği şekliyle statik bir organik nosyonu -devlet, millet, din ve Yunanlılık'tan oluşan bir ağı- koruma" yönündeki eğilim giderek güçlenmektedir.[26] Kuşkusuz, Avrupa'yla bütünleşme süreci ilerledikçe, Yunanistan'ın kimliğini yeniden inşa etme yolunda karşılaşacağı baskılar yoğunlaşacaktır. Yine de, Yunanistan'da gördüğümüz olgu şudur: Kimlik konusundaki tartışmalara ve bazı çevrelerde özlerini *-Romeiosini-* kaybetme *Angst*'ına [korkusuna] rağmen, Avrupa Birliği'nin kurumsallaşmış çerçevesinde Yunanistan'ın yeri güçlü bir güvenlik duygusu yaratmıştır, öyle ki Yunanistan için Balkan "olmanın dayanılır ağırlığı"ndan bahsedilebilir.

Benzer şekilde, Edward Gibbon'un deyişiyle "İtalya'nın görüş alanı içinde yer alan, ama Amerika'nın iç kesimlerinden daha az bilinen" ülkede de, Arnavutların Balkanlı olduğu kesinlikle inkâr edilmemiş ve "Balkan" sözcüğü neredeyse yalnızca nötral coğrafî anlamında kullanılmıştır. Arnavutluk devleti kurulurken, lobi faaliyeti yürüten Christo A. Dako şu tezleri öne sürmüştür: Arnavutlar Balkan Yarımadası'nın en eski ve en güzel ırkıdır, Ortaçağ'a kadar bütün Balkan ülkelerini ele geçirmişlerdir, ulusal bilinçleri komşularınınkinden çok daha güçlüdür, "yalnızca Aryen bir halk değildir, aynı zamanda ulusal içgüdülerinde de Avrupalı'dır", özellikle aile anlayışı "Türk değil, Avrupalı" bir anlayıştır.[27] Bu tutum, Arnavutları, küçük düşürücü bir Balkanlılık'tan kurtarmaya yönelik değildi, diğer Balkan ulusları arasında egemen bir ulus olarak haklı bir yer kazandırma amacını taşıyordu. Böylelikle, "Arnavut halkının, Balkanlar'ın en kadim halkının uluslar ailesine kabul edilme-

25 George Papandreou, "Greece, the United States and their Mutual Common Interests in the Balkans," *The Southeast European Yearbook 1993*, Atina: ELIAMEP, 1994, 13-19.

26 Adamantia Pollis, "Greek National Identity: Religious Minorities, Rights, and European Norms," *Journal of Modern Greek Studies*, c. 10, no. 2, 1992, 191.

27 Dako, *Albania: The Master Key*, 2, 28, 31, 128, 171.

si" gerektiği savunulabilecek, Arnavutluk'un "Balkan Yarımadası'nda düzen ve barışın bir unsuru olma" arzusu ifade edilebilecekti.[28] Başka'n Wilson'a ve diğer büyük devletlerin dışişleri bakanlıklarına gönderilen yazılarda, Arnavutların Arilik'i ve Avrupa aile değerlerini benimsediği tezine bu kadar sık ve önemli bir yer verilmesi, yalnızca, Arnavut davasının sözcülerinin hâkim siyasal klişeleri ne kadar çabuk kabul ettiklerini göstermektedir.

Günümüzde de Arnavutluk'un Balkanlar'ın bir parçası olduğu tartışma konusu değildir. Mart 1995'te yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı Sali Berişa, Arnavutluk'u Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinden biri olarak göstermiş, Arnavutluk'un Avrupa'yla arasında oluşturmak istediği dolaysız, dolayımsız ilişkiyi de vurgulamaya çalışmıştır: "Bu program, bizim için bir şeref sözüdür, Arnavut seçmenlerle, demokrasiyle, Arnavutluk'la ve Avrupa'yla yaptığımız sözleşmedir."[29] Bunun tersine, Kosova üzerine yazan yazarlar, Kosova'nın yeni bir "Balkan barut fıçısı" haline gelebileceği uyarısında bulunurken bile, "Balkan ruhu"nu, "Balkan boyutu"nu, "Balkan perspektifi"ni öne çıkarmaya çalışmaktadır. Ne var ki, Arnavutluk'u "çalkantılı Balkanlar'da bir istikrar adasına dönüştürmek" ortak bir arzu olarak belirmektedir.[30] Arnavutça'da "Balkan" sözcüğünü küçümseyici bir şekilde kullanma geleneği olmamasına rağmen, komünizm sonrası dönemin yeni klişeleri böyle bir kullanımı dile sokmaya başlamıştır. Hıristiyanlık

---

28 *Ibid.*, 117, 120; Christo A. Dako ve Dhimitri Bala, *Albania's Rights, Hopes and Aspirations. The Strength of the National Consciousness of the Albania People*, Boston: 1918, 8; Christo A. Dako ve Mihal Grameno, *Albania's Rights and Claims to Independence and Territorial Integrity*, Boston: 1918.

29 Sali Berisha, "The Democratic Party Has Kept Its Word," *Rilindja Demokratike*, 7 Mart 1995; ayrıca bkz. FBIS-EEU-95-049, 14 Mart 1995.

30 Arshi Pipa, "The Other Albania: A Balkan Perspective," Arshi Pipa ve Sami Repishti, ed., *Studies on Kosova*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 155, New York: Columbia University Press, 1984, 244, 247, 251; Elez Biberaj, "Kosova: The Balkan Powder Keg," *Conflict Studies*, no. 258, Londra, 1993, 1-26; Gazmend Zajimi, "Historical Continuity of the Question of Kosova," *Kosova*, no. 1, 1993, 19-22; Elez Biberaj, "Albania's Road to Democracy," *Current History*, c. 92, no. 577, Kasım 1993, 385.

üzerine Arnavutça bir makalede şöyle deniyordu: "Balkan ve Arnavut paternalist geleneği sömüren elli yıllık katı komünist yönetim, insanın manevî ve ahlâkî değerlerini tamamen tahrip etmiştir." Bu paternalizm, "Balkan halkları için tipik olan bir sosyo-psikolojik modeldir, hayatın İslâmîleşmesiyle, ayrıca toplumsal ve ekonomik gelişme düzeyinin ilkelliğiyle pekişmiştir." Arnavutluk için tek umut, "Avrupa uygarlığını ve Hıristiyan değerlerini seven" genç kuşaktır.[31] Ateist dönemden önce halkın yüzde 70'i Müslüman olan bir ülkede Hıristiyan değerlere yapılan bu açık atıf, çoğulcu terminolojinin soylu yönünü henüz sindirememiş olan yeni siyasal söylemin saf dilliğini ve doğrudanlığını göstermektedir. Ne var ki, bu, Avrupa veya Batı söyleminin din, ırk ve etnik grup ayrımlarını aştığı iddia edilen sözde evrenselcilik ve çoğulculuğuna kanmayan yeni Arnavut siyasal elitlerinin sağlıklı siyasal içgüdülerinin de bir ifadesi olabilir. Arnavut profesör, sadece kendisinden önce başkalarının uyguladığı yönteme başvuruyor, yani arzu edilmeyen nitelikleri, atfedilmiş bir Balkanlık'a yükleyip dışsallaştırıyordu.

Romanyalılar genellikle, Batı dünyasıyla (Orta Avrupa dolayımından bile geçmeyen) dolaysız bağlantıları olduğunu, (Slav ve Türk) barbarların oluşturduğu bir ummanda Latinlik ve uygarlığın ileri karakolları olarak misyoner rolü oynadıklarını ısrarla öne sürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda doğu cephesi haberlerini ileten John Reed Bükreş'ten şöyle yazmıştı: "Bir Romen'i kızdırmak isterseniz, ülkesinin bir Balkan devleti olduğunu söyleyin, yeter. 'Balkan!' diye haykırır. 'Balkan! Romanya bir Balkan devleti değildir. Bizi yarı-vahşi Yunanlılarla, Slavlarla nasıl karıştırırsınız! Biz Latin'iz."[32] Bu, her zaman böyle olmamıştı. Hatta, 19. yüzyıl boyunca, "Romencilik" akımının ortaya çıkmasına, Romenlik'in Hellenizm'den kurtarılmaya çalışılmasına, içinde pek çok Slavca sözcük bulunan Romence'nin özleştirilmesine rağmen, Balkanlar'dan ayrı sayıl-

31 Gramoz Pashko, "The Role of Christianity in Albania's Post-Communist Vacuum," *The Southeast European Yearbook 1993*, Atina: ELIAMEP, 1994, 47, 49, 53.

32 John Reed, *The War in Eastern Europe*, New York: Scribner's, 1919, 273.

mak Romenlerde saplantılı bir fikir haline gelmemişti. Theodor Codrescu, Ion Ionescu de la Brad, Dimitrie Bolintineanu, A. Pelimon, D. Rallet, Maior Pappazoglu, Cezar Boliac, Stefan Georgescu ve Piskopos Melchisedec gibi bir dizi Romen yazarın gezi eserlerinde, Tuna'nın karşısına geçince hiç yabancılık çekmemeleri çarpıcı bir olgudur: Bu eserler, durumları, davranışları ve sözleri sezgisel bir şekilde kavrayan, içerden yazan kimseler olduklarını gösterir.[33]

Benzersizlik ve tam anlamıyla farklılık fikri, "çoğu zaman 'küçük kültürler'de görülen ve resmî tecrit siyasetine tekabül eden kültürel Narsisizm," daha sonra ortaya çıkan bir olgudur, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aşırı uçlara götürülmüştür.[34] Yine de, bu öz-kimlikte bir gerilim vardı. Söz konusu gerilim, Romanya'nın (hiç değilse eserlerinin hacmi ve ülke içindeki ve dışındaki etkisi bakımından) en büyük tarihçisi Nicolae Iorga'nın eserlerinde bile görülür. 1919 yılında basılan *Romanya Tarihi*'nin giriş bölümünde, ülkesinin "Avrupa'nın ortası ile Rusya bozkırları arasında, kuzeyin karanlık toprakları ile güneyin güneşli Balkan Yarımadası arasında" yer aldığını belirtir. Böylelikle, Balkan Yarımadası'nın kuzey sınırını Tuna Irmağı'nın oluşturduğunu açıkça söyler.[35] Yine de, Iorga Romanya devletinin ve ulusunun evriminde yarımadanın merkezî bir konumu bulunduğunu görmüş ve analiz birimi olarak Güneydoğu Avrupa'yı kullanmıştır. Nasıl Alman tarihyazımında *Südosteuropa* [Güneydoğu Avrupa] (Romanya dahil) Balkanlar artı Macaristan ise, Iorga için de *L'Europe du sud-est* veya *L'Europe Sud-orientale*, Balkanlar artı Romanya demekti. 1914 yılında Bükreş'te Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü'nün açılış töreninde yaptığı konuşmada, Iorga, bölge halklarının ortak Trak ve Iliryalı temellerinden söz açmış, bunun

33 Maria Mladenova ve Nikolai Zhechev, *Rumînskti pîtepisi ot XIX veh za bîlgarskite zemi*, Sofya: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1982.

34 Vladimir Tismaneanu ve Dan Pavel, "Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited," *East European Politics and Societies*, c. 8, no. 3 Güz 1994, 436.

35 Nicolae Iorga, *A History of Romania. Land, People, Civilization*, New York: AMS, 1970, 1.

izlerinin daha sonraki Yunan, Bulgar, Sırp, Romen, Türk miraslarında bulunduğunu söylemiş, söz konusu halkların ortak karakterinin batı, doğu ve kuzey etkileriyle şekillendiğini ileri sürmüştür.[36] Güneydoğu Avrupa'nın sürekliliği fikri, sonradan B. P. Haşdeu ve özellikle, Balkan terimini kullanan az sayıdaki Romen yazarından biri olan Victor Papacostea tarafından daha da geliştirilmiştir.[37] Papacostea'nın seçkin önderliği altında, 1937-1948 yılları arasında Bükreş'te bir Balkan Araştırmaları Enstitüsü faaliyet göstermiş ve *Balkania* adlı bir akademik dergi çıkarmıştır.

İki dünya savaşı arası dönemde, Romanya, lekelenmiş coğrafî terime gösterdiği aşırı politik hassasiyeti azaltmış ve "Balkan Paktı"na imza atmıştır.[38] Ancak, Romen entelektüellerin oluşturduğu belki de en parlak grup, "Romanya'nın mistik devrimcileri," ülkenin Balkanlar'ın bir parçası sayılmasına kesinlikle karşı çıkmıştı: Onların ölçütü, Orta Avrupa bile değil, Batı Avrupa'ydı. Ernst Jünger'in devrimci aristokratlığının Balkanlar'daki karşılığı olarak tanımlanan bu kuşak, burjuvaziye ve ticaret hayatına düşmandı, anti-demokratik ve anti-Semitik bir nitelik taşıyordu. Bu kuşaktan üç kişi, 1930'larda Genç Romanyalı Yazarlar Derneği'nin saygın ödülünü kazanmıştı: Emil Cioran, Constantin Noica ve Eugène Ionesco. Bir dördüncü yazar, Mircae Eliade, "Genç Kuşağın manevî lideri olarak kabul" edildi. Bu yazarlar, günümüz Romanyası'nda, "yeni kuşak öğrenci ve entelektüellerin birçoğunun, kendilerini 1930'ların radikal başkaldırı ruhuyla özdeşleştirdikleri" Çavuşesku sonrası dönemde entelektüel ufku belirlemektedir.[39]

Bu dört yazardan, yalnız bir tek (ilk) kitabını Romence yazmış ve en az Romanyalı olan yazar, *Gergedan* adlı gerçeküstü-

---

36 Nicolae Iorga, *A Histoire des Romains et de la Romanite Orientale*, c. 1, bölüm 1, Paris: Librairie Ernest Laroux, 1937, 12.

37 Papacostea, "La péninsule balkanique," 345-357.

38 Joseph S. Roucek, *Balkan Politics. International Relations in No Man's Land*, Westport, Conn.: Greenwood, 1948. 9.

39 Vladimir Tismaneanu, "Romania's Mystical Revolutionaries," *Partisan Review*, c. 61, no. 4, 1994, 600, 606.

cü başyapıtında en yakın arkadaşlarının Demir Muhafızların ideoloji ve faaliyetlerinin etkisine girmesini anlatırken "gergedanlık" hastalığına boyun eğmemiştir.[40] 1940'ta yazdığı, 1968'de basılan bir çalışmasında Ionesco, Demir Muhafızlar fenomenini atfedilmiş bir Balkanlılık'a bağlar:

> Orijinal ve otantik bir Balkan kültürü gerçekten Avrupalı olamaz. Balkan ruhu ne Avrupalı'dır, ne de Asyalı. Batı hümanizmiyle hiçbir ilişkisi yoktur... Orada tutkular varlık gösterebilir, ama sevgi hayat bulamaz. İsimsiz bir nostalji kendini gösterebilir, ama belli bir yüz kazanamaz, bireyselleşemez. İnce alay yoktur, hatta ironi yoktur, yalnızca acımasız, kaba köylü şakaları vardır... Hepsinden önemlisi, Balkanlılar [*les Balkaniques*] hayırseverlik nedir bilmezler. Dinleri, Katoliklerin ve Protestanların duygusal, psikolojik ve entelektüel dininden o kadar köklü bir farklılık taşır ki, din bile sayılamaz. Papazlar materyalist, pratik, sözcüğün Batılı anlamıyla ateisttir; eşkıyadır onlar, satraptır, kara sakallı, kurnaz, acımasız, dünyevî yaratıklardır: Gerçek "Traklar"... Demir Muhafızlar fenomeni geçici bir şey değildir, derinden derine Balkan niteliği taşır, incelmemiş Balkan ruhunun zalimliğinin gerçek bir ifadesidir.[41]

Ionesco Balkanlar'da ironi yokluğundan yakınmaktadır, ama Balkanlar'daki taban desteğine sahip, tek kitlesel faşist ve anti-Semitik hareketin, Codreanu ve arkadaşlarının gerçekten orijinal, nevi şahsına münhasır, sahici ve istisnaî bir ölçüde Romanyalı doktrininin, Balkanlı olmadığını en ateşli bir şekilde savunan grup tarafından Balkanlar'a atfedilmesi gerçekten ironiktir. Ne var ki, burada da genel balkanist söylemin merkezî özelliklerinden bazıları görülmektedir: Belirsizlik (*ni européene, ni asiatique*), kötülüğün soyut bir Balkanlılık'a yüklenerek dışsallaştırılması, içerdeki karanlık yan. Öte yandan, köylülükten duyulan ve hiç gizlenmeyen nefret, yalnızca Roman-

40 Matei Calinescu, "Ionesco and *Rhinoceros*: Personal and Political Backgrounds," *East European Politics and Societies*, c. 6, no. 3, 1995, 397-399.

41 Eugène Ionesco, *Présent passé: Passé présent*, Paris: Mercure de France, 1968, 181-182.

ya'ya özgüdür, başka Balkan ülkelerinde kesinlikle görülmez, öyle ki bu sayede Romenlerin Balkanlı olmama iddialarının gerçeklik kazandığı söylenebilir. "Halkımdan, ülkemden, miskinliklerini seven ve neredeyse her yanından budalalık fışkıran, zaman dışı köylülüğünden o denli nefret ediyordum ki, onların soyundan geldiğim için utanç duydum, onlarla bağımı kopardım, kendilerine özgü ebediyetlerini, olgunluktan uzak kesin tavırlarını, jeolojik düşlerini reddettim" diyen Emil Cioran'ınki gibi sözlere, çok bilinçli bir köylü yanlısı söylemin geleneksel olarak geliştirildiği diğer Balkan ülkelerinde rastlamak olanaksızdır.[42]

Cioran'ın Balkanlar imgesinde de belirgin bir belirsizlik vardı. Gerek iki dünya savaşı arasında, 1937'de *Schimbarea la fata a Romanici* ("Romanya'nın Dönüşümü") adlı eserini çıkardığı dönemde, gerekse savaş sonrası dönemde, 1960'ta yayımlanan *Tarih ve Ütopya*'da burjuva toplumunu kesin bir şekilde reddetmesinde bu belirsizlik görülür. Cioran hâlâ anti-kapitalist bir devrim bekliyordu, ama Rusya devriminin başarısızlığından hayal kırıklığına uğramıştı, dekadan Batı'nın istikrar kazanmasını, yaşının getirdiği bir rehavetin ve bıkkınlığın izlerini taşıyan bir nefretle gözlemliyordu. Yine de, 1960'ta yayımlanan kitabında bile, Nietzsche'yi hatırlatan bir ateşlilik hissediliyor, "-Batı enikonu tükendiğine göre- Rusya'nın, hatta Balkan halklarının temsil ettiği güç, içgüdü, canlılık ve iktidar arzusu kültü" vurgulanıyordu.[43] Balkan halkları, "yakıp yıkmaya, ülke içi kargaşalara, yanan bir genelevi andıran bir evrene duydukları heves ve eğilimle, Avrupa'daki 'son ilkeller'di, Avrupa'ya yeni bir enerji kazandırabilirdi, ama Avrupa bunu ister istemez kendisini küçük düşüren son yıkıcı darbe sayacaktı."[44]

Cioran'ın herkesin rahatını bozmaya, aklını karıştırmaya

---

42 Emil M. Cioran, "A Little Theory of Destiny," *The Temptation to Exist*, çev. Richard Howard, Chicago: Quadrangle, 1968, 70-71.

43 Matei Calinescu, "'How can one be what one is?' Reflections on the Romanian and the French Cioran," manüskri, 1995, 34, yazarın izniyle aktarılmıştır.

44 Emil M. Cioran, *History and Utopia*, çev. Richard Howard, New York: Seaver, 1987, 34.

yönelik ünlü tutumu, sözün büyüsündeki estetik etkiye dayanan paradoks sevgisi yeterince dikkate alınsa bile, düşüncesinin daha fazla şey içerdiği açıktı. Büyük, saldırgan, mesihvari kültürler (Fransız, Alman, Rus kültürleri gibi) ile dünyada bir misyondan yoksun oldukları için güçsüz, küçük kültürler arasında bir ayrım yapıyordu. Cioran, Romanya köylülüğünün ıflah olmaz geriliği, edilginliği ve kaderciliği karşısında hiç eksilmeyen tiksintisini ifade ediyordu, yine de Romanya kültürünün büyük ve (İspanya'nınki gibi) küçük kültürler arasında ara bir statüye ulaşabileceğini ve Balkanlar'a hâkim olabileceğini düşünüyordu.[45] Gerek Cioran, gerekse Eliade daha sonra Demir Muhafızlarla ilişkilerini inkâr ettiler, Cioran hareketi aşağılayarak şiddetle bunu vurguladı. Ne var ki, Cioran, 1930'larda aşırı milliyetçi ve Demir Muhafızlar yanlısı gazetelere yazılar yazmış, Hitler'e ve Nazilere övgüler düzmüş, "Romanyalıları çılgınlık siyasetinin keyfini sürmeye kışkırtmıştı." Eliade de, 1937'de Demir Muhafızların gazetesi *Buna Vestire*'de "Lejyoner Hareketinin Zaferine Niçin İnanıyorum" başlıklı bir yazı yayımlamıştı. Bu yazıda şöyle diyordu: "Romanya halkının kaderine inanıyorum. Bundan dolayı, Lejyoner hareketinin zaferine inanıyorum. Gerçekliğin bütün düzeylerinde muazzam yaratıcılık güçlerini göstermiş bir ulus, Balkanlaşmış bir demokraside, bir iç felaketle tarihin perifierisinde enkaza dönüşemez."[46] Demokrasinin reddi bile, Balkan damgası kullanılarak yapılıyordu. Son olarak, içlerinde Romanya'yı terk etmeyen tek kişi olan, Demir Muhafızlarla kısa süren ilişkilerini yadsımayan ve yadsıyamayan, bu yüzden 1964'e kadar baskı gören Constantin Noica, 1980'lerde Romanya'nın genç entelektüelleri arasında bir kültürel guru haline gelecekti.[47]

Romanya'nın benzersizliği teması, savaş sonrası dönemde

45 Matei Calinescu, "How Can One Be a Romanian," *Southeastern Europe*, c. 10, no. 1, 1983, 25-36; Calinescu, "'How can one be what one is?'" 26-27.

46 Tismaneanu, "Romania's Mystical Revolutionaries," 602.

47 Katherine Verdery, *National Identity under Socialim: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley: University of California Press, 1991, 256-301.

de kullanıldı ve Çavuşesku döneminde zirve noktasına ulaştı, ülkenin Doğu ile Batı arasında belirsiz bir statüde sıkışıp kalmasından duyulan rahatsızlığı gidermeye yönelik bir savunma mekanizması işlevi gördü. Çavuşesku yönetiminin son on yılında izlenen dış politikanın, Romanyalı entelektüellerin dışlayıcılığını bir ölçüde hafifletmiş, en azından diğer Balkan uluslarına hiç değilse bir süre yakınlaştırmış olması beklenebilirdi. Bu yönde bazı göstergeler vardır, ama aksine işaret eden göstergeler de vardır. Bugün, yalıtılmışlıktan kurtulmayı hedefleyen bir korodan farklı sinyaller gelmektedir. Bunlardan bazıları bir Slav veya Asya denizinde Latin adası temasını tekrarlayan sıradan ifadelerdir. *Vatra Românească* mensuplarından biri, Macar ve Yahudilere kucak açan, kitle zihniyetleriyle, manipüle edilmesi kolay Slavlardan ve zalim, kaba, acımasız Asyatik Macarlardan farklı olan Romenlerin hoşgörüsünden bahsetmektedir.[48] *Unutulmaz Yaz* filminin ünlü yönetmeni Lucian Pintilie şöyle demiştir: "Benimsediğim bir yönetim varsa, o da komünistler iktidara gelene kadar süren burjuva yönetimidir. Ayrıca, hoşgörüsüyle tanınan bir halka mensup olmaktan gurur duyuyorum."[49]

Daha incelikli yaklaşımlar ise, Balkanlar ile Orta Avrupa arasında, genel olarak Doğu ile Batı arasında yeniden açılan sınırlar üzerinde gergin bir şekilde salınan bir kimliği, "Batı ile büyük Asyalı Doğu arasında geçişi" somutlaştıran bir ülkeyi, "kesinlikle Avrupalı sayılamayacak, ama hiç de Asyalı olmayan bir tür sahipsiz toprakları" göstermektedir.[50] Genelde, Balkanlılık Romenlerin seyrek olarak göndermede bulundukları aşağılayıcı bir kategoridir. Balkan araştırmalarına büyük katkılar yapmış ve yapmakta olan Romanya akademi camiası, Balkanlar'da "Balkan araştırmaları" terimini kullanmayan tek gruptur. Ro-

48 Scott L. Malcomson, *Borderlands: Nation and Empire*, Boston ve Londra: Faber and Faber, 1994, 60-63.

49 Anette Insdorf, "A Romanian Director Tells A Tale of Ethnic Madness," *New York Times*, 6 Kasım 1994, 422.

50 Victor Neumann, *The Temptation of Homo Europaeus*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 384, New York: Columbia University Press, 1993, 17, 33; Malcomson, *Borderlands*, 58.

manya'da bu alandaki akademik çalışmalar *Institut des étude sud-est européennes* adlı kurumda yürütülür, enstitünün yayın organı da *Révue des études sud-est européennes* adını taşır.

1975'te Türkiye'nin önde gelen sosyolog ve tarihçilerinden Niyazi Berkes şöyle yazmıştı: "Türkiye bugün ne Batılı ne de Müslüman bir ulustur; Hıristiyan, sosyalist veya kapitalist bir topluluğa da mensup değildir... Ne Asyalı'dır, ne de Avrupalı... Osmanlı tarihinin baskın doğrultusu doğudan çok batıya yöneliktir. Ama doğulu bir kültür çevresine bağlılığı Türkiye'nin Batı dünyasına kabulünü önlemektedir."[51] Bu, Balkanlar'da sürekli tekrarlanan arada kalmışlık nakaratını hatırlatmaktadır, yalnız Türkiye için Balkanlar belirleyici bir vektör niteliği taşımaz. Uzun bir dikotomiler listesinde -Asyalı veya Avrupalı; Müslüman veya laik; yerleşik veya göçebe; Fatih'in torunları veya Atatürk çocukları; "İslâm'ın kılıcı veya Hıristiyanları cezalandıran güç"; Osmanlı yetimleri veya Türkiye vatandaşları; Fatih veya Fethedilen; savaşçı veya medenî; Batı'nın bir parçası veya Batı'yı savunan güç; ordu, ümmet veya millet; çağdaş toplum veya tarihsel köprü; "Doğulu, Anadolulu veya Batılı"- Balkanlar bir alternatif bile sayılmaz.[52]

Bunun nedeninin belirli bir bastırma [*repression*] süreci olduğu öne sürülmüştür. Bir yandan, bazı Türk tarihçiler Osmanlı Devleti'nin başlangıçta bir Balkan imparatorluğu niteliği taşıdığını, Balkanlar'ın Osmanlı İmparatorluğu için her zaman asıl öncelik olduğunu, tarihsel süreklilikten dolayı Türkiye'nin de bir Balkan devleti olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu görüş, Türkiye'nin merhum cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ülkesinin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kabul edilmesi için kaleme aldığı ateşli çalışmada doruk noktasına ulaşmıştır: Özal, *Turkey in Europe and Europe in Turkey* adlı kitabını "Avrupa halklarına ve onlardan biri olan Türk halkına" ithaf etmiştir.[53] Bilinen Do-

51 Malcomson, *Ibid.*, 116.

52 Bozkurt Güvenç *Türk Kimliği. Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993, 21.

53 Turgut Özal, *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, Lefkoşe: K. Rüstem, 1991, viii.

ğu-Batı dikotomisini şöyle sorgulamıştır: "Barbarlar için 'Asya', uygar ve uygarlaştırıcı Hint-Avrupalılar için 'Avrupa' kategorilerinin kullanılması gerçeğe uygun mudur?" Dahası, Batı Avrupa ve papalık tarafından ele geçirilirse yok edilecek olan Ortodoks kilisesinin Osmanlıların Anadolu'yu fethi sayesinde kurtulduğunu ve korunduğunu iddia etmiştir.[54] Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans-Balkan mirasından büyük bir gururla bahsetmiştir:

> Roma İmparatorluğu, Batı kültürünün yayıldığı alanı temsil ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısında da aynı ölçüde önemli bir rol oynamıştır. İslâm'ı kabul eden ve etmeyen Rumların katkılarının yanı sıra, Osmanlılar, Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Yunanistan dahil bütün Balkan mirasını devralmışlardır.[55]

Öte yandan, Balkanlar, Osmanlıların toprak kaybetmeye başladığı ilk bölgeydi ve bu bir öfke ve ihanete uğramışlık duygusu yaratmıştı: "Balkan topraklarının kaybı büyük bir travma yaratmış, gerek Osmanlı yönetici sınıfında, gerekse Yeni Osmanlı ve Jön Türk hareketlerinin mensupları arasında devletin bekası kaygılarını derinleştirmişti." Bu travma karşısında, "Balkanlar'ı unutmaya yönelik resmî bir eğilim" benimsenmiş, Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiyesi arasında her türlü sürekliliği reddeden resmî cumhuriyet ideolojisinde de bu eğilim sürdürülmüştü.[56]

Ancak, Balkanlar'a yönelik tutum çok daha karmaşıktır ve ideolojik eğilimleri, grup çıkarlarını, bireysel tercihleri yansıtır. Örneğin, cumhuriyetin resmî milliyetçi ideolojisi ile radikal Türkçü-Turancı milliyetçilik, Balkanlar'ı yalnız istenmeyen bir imparatorluk geçmişinin parçası olarak değil, aynı zamanda modern Avrupa'nın en sorunlu bölgesi olarak unutma konu-

---

54 *Ibid.*, 1, 22.

55 *Ibid.*, 349.

56 Tanıl Bora, "Turkish National Identity, Turkish Nationalim and the Balkan Problem," Günay Göksu Özdoğan ve Kemâli Saybaşılı, ed., *Balkans: A Mirror of the New International Order*, İstanbul: EREN, 1995, 104, 110-112.

sunda birleşir. Türk milliyetçiliğinin inşasında vatan olarak Anadolu'ya yapılan vurgu, şu yaygın fikrin oluşumuna kaynaklık etmiştir: Balkanlar, çok değerli dikkat ve enerjilerin Anadolu'daki 'saf Türklük'ten uzaklaşmasına neden olmuş, sonunda Türklere ihanet etmiştir. Yılmaz Çetiner'in 1960'larda *Cumhuriyet*'te "Şu Bizim Rumeli" adıyla yayımlanan ve daha sonra genişletilip kitap haline getirilen popüler yazı ve röportajlarında bu duygu göze çarpar.[57] Türkçüler arasında, söz konusu vurgu, Balkan uluslarına yönelik -her zaman rövanşist veya irredantist tasarılara dayanmasa da- "intikam yüklü, düşmanca ve aşağılayıcı" bir tutumun benimsenmesine yol açmıştır.[58]

Özellikle cumhuriyet ideolojisine karşı çıkan muhafazakâr entelektüeller arasında Balkanlar'ın hatırası canlı tutulur. Ne var ki, bu, Balkanlar'dan göçen Türklerin soyundan gelenlerin, hatta ilk kuşak göçmenlerin neredeyse hayırhah ve romantik nostaljisi değildir. Tam tersine, "malını mülkünü kaybetmiş efendisinin eşiğinde oturan eski bir köleninki kadar bile soylu olamayacak, alelacele kurulmuş devletlere" karşı düşmanca ve kibirli bir tutum sergilenir.[59] Ayrıca, solcu ve Batıcı liberaller arasında, genellikle yeni-Osmanlı bir perspektifle Balkanlar'a ilginin arttığı görülmektedir. Ünlü yazar Nedim Gürsel, 1993 ve 1994 yıllarındaki Bosna, Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan gezilerinin izlenimlerini, Balkan toprağında ölenlere ve Balkanlar'da yaşayan bütün dostlara adadığı *Balkanlar'a Dönüş* adlı güzel bir kitapta anlatmıştır. Bu kitap, bütün Balkan halkları arasında dostluk ve işbirliği çağrısı yapan sıcak, insanî bir anlatıdır, yine de yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkan ulusları için gerçek bir *pax ottomana* olarak idealize etme tuzağına düşer ve Balkan devletlerinin imparatorluktan ayrılmasını, özellikle Balkan Savaşlarını emperyalist devletlerin kışkırtmalarına bağlar. Birçok kişi, Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesinin bir yolu olarak jeopolitik bir yaklaşımı savunur.[60] Cengiz

57 Yılmaz Çetinler, *Şu Bizim Rumeli*, Istanbul: Milliyet Yayınları, 1994.

58 Bora, "Turkish National Identity," 111-113.

59 Ibid., 114.

60 Nedim Gürsel, *Balkanlar'a Dönüş*, Istanbul: Can Yayınları, 1995, 123.

Çandar'ın deyişiyle, "tıpkı Osmanlıların Balkanlar'da ilerleyerek bir dünya gücü olmaya başlaması gibi, Balkanlar bir kere daha Türkiye'yi Avrupa ve dünya gücü haline getirmektedir... Dolayısıyla, Türkiye 21. yüzyıla yolculuğunda bir Balkan gücü haline gelmelidir... Anadolu Türk ruhunu boğan bir bölgedir. Balkanlar Türkiye'yi dünya boyutlarına taşımaktadır."[61] 70 yıllık resmî unutturma stratejisinin ardından, Balkanlar'ın Türk kimliğine ilişkin kamu söylemine yeniden girdiği kuşku götürmez, ama Balkanlar'a yönelik tutumlar, büyük bir çeşitlilik gösterse de, bu söylemde bir yan konu olmaktan öteye geçmez.

Öte yandan, Doğu-Batı dikotomisi, özellikle İslâm ile laik devletçi Türklük arasında grup kimliği bulmak için yürütülen coşkulu arayışlarda merkezî önem taşır. Bu dikotomi öteki Balkan ulusları için de önemli bir yer tutar, ama söz konusu ulusların hiçbiri "Doğululuk"a en küçük bir olumlu değer atfetmez. Türkler, hiç kuşkusuz Doğu-Batı gerilimini hissetmelerine karşın, belirli bir senteze ulaşmış görünmektedir, Kipling'in "Doğu Doğu'dur, Batı da Batı, ikisi asla buluşmaz" sözündeki bağdaşmazlık fikrine karşı çıkan bir tutum sergilemişlerdir. Ziya Gökalp için, bu, Türk milletinin, İslâm ümmetinin ve Batı medeniyetinin organik bir şekilde biraraya getirilmesiydi; yazar ve eleştirmen Peyami Safa için, Doğu ile Batı, Türklük ile İslâm arasında bir sentezdi.[62] Fazıl Hüsnü Dağlarca, *İstanbul-Fetih Destanı*'nda bu duyguyu çok güzel dile getirmiştir:

> Farkedilmez Doğu ve Batı
> Hayaller dolusu cenaze, düşüncelerden
> Ayaklarınızın, ayaklarınızın,
> Ayrılışı yerden[63]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, özellikle Orta Asya'da Müslüman ve Türk devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları-

61 Aktaran Bora, "Turkish National Identity," 119.

62 Güvenç, *Türk Kimliği*, 26-30, 43.

63 Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Selected Poems*, çev. Talât Sait Halman, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1969, 65, 103.

nın doğurduğu yeni olanaklarla birlikte, Türk kimliği arayışı yeni bir döneme girdi. Yugoslavya'nın dağılması, özellikle Bosna'daki savaş, Türkiye'de İslâmî hassasiyeti artırmış, bu açıdan 15-20 yıl önce Kıbrıs'ın yarattığından daha büyük bir etki yaratmıştır. Bosna'nın bir Endülüs olmasının istenmediği yolundaki temel slogan, İspanyol *reconquista*'sına ve Müslümanların İspanya'dan çıkarılmasına göndermede bulunuyordu. Bosna'ya ve Balkan ülkelerindeki Türk azınlıkların kaderine duyulan büyük ilgi, Türk diplomasisinin harekete geçmesi, hatta kimi çevrelerde görülen "bizim Rumeli" nostaljisi, Türkiye'nin siyasal ve kültürel önceliklerinde Balkanlar'ın yerini abartmamıza yol açmamalıdır. Balkanlar, esas itibarıyla, Osmanlı tarihsel mirasının "batılı" yüzü olarak önem taşır ve özellikle bugün Atatürk'ün cumhuriyetçi mirası Türkiye'nin ideolojik ve siyasal yelpazesindeki bütün akımlar tarafından hararetli bir şekilde yeniden değerlendirilirken, Osmanlı geçmişinin reddi veya kabulüyle karmaşık ve dolaylı bir korelasyon içinde Balkanlar'ın önemi yüceltilir veya yadsınır. Her şeyden önce, Balkan kavramı herhangi bir küçük düşürücü anlam taşımaz. Türk akademi dünyasında Balkan araştırmaları çok büyük bir ağırlık taşımamakla birlikte, saygın bir yer edinmiştir: Ortadoğu ve Balkanlar İncelemeleri Vakfı, *Balkanlar* adlı yeni bir dergi yayımlamaktadır, Türk Tarih Kurumu'nda da bir Balkan Araştırmaları Komisyonu bulunmaktadır. Türkiye, "Balkan" sözcüğünün kişi adı olarak verildiği -Bulgaristan dışında- tek ülkedir. Türkçe'de "Balkan"a hem kişi adı, hem de soyad olarak rastlanır, ama Bulgarca'da sık kullanılan "Balkanski"ye kıyasla Türkçe'de bu kullanım enderdir. "Balkan" kavramının kullanımı, nötral ile nostaljik olarak pozitif arasında salınır, bunun nedeni belki de hiçbir zaman kimliğin merkezî bir kavramı olarak kabul edilmemesidir.

Büyük kriz dönemlerinde, kimlikler bulanıklaşır ya da daha sık rastlandığı üzere katı bir şekilde tanımlanır. Yugoslav (Hırvat) yazar Dubravka Ugrešić, 1991 güzünde kaleme aldığı kısa bir başyapıtta, yoğun gerginlik altında öne çıkan, kesin sınırları çizilmiş, ama kimliksiz aidiyet veya dışlama alanları ile kay-

bolmuşluk duygusunu anlatır.[64] Bugün Yugoslav sorunu iyice ön plana çıktığı için, onun açısından Hırvatlık ile Yugoslavlık arasında belirgin ayrım çizgileri olması beklenebilirdi. Aslında Ugrešić'in incelikli tanımlamaları, oluşum sürecindeki bir ayrım çizgisi bulunduğu, beklenmedik ve acılı yerlerde, kesin ve net olmayan bir dokunun yapılandığı izlenimi vermektedir. İki yıl sonra Ugrešić için bu süreç hâlâ tamamlanmamıştı: Ugrešić, kendisini bir etnik kategori içinde değerlendirmeyi reddediyor, "ötekiler" grubu içinde yer alan bir "milliyeti bulunmayan" diye tanımlıyordu.[65] Buradaki konumuz açısından daha ilginç nokta, benimsediği tanım içindeki acı yüklü belirsizlikler değil, tanımlamanın daha geniş çerçevesidir. Ugrešić Amsterdam'da bir kahvede otururken, kendi yerini (veya yersizliğini) tanımlayacak, Yugoslavya sınırlarından daha geniş bir referans çerçevesine ihtiyaç duyar. Bundan dolayı, kahvesini yudumlarken bir kâğıda ikili karşıtlıkları yazmaya başlar: Düzenlilik-düzensizlik, hoşgörü-hoşgörüsüzlük, medenîlik-ilkellik, rasyonel bilinç-mitik bilinç, öngörülebilirlik-öngörülemezlik, yurttaş-milliyet vb.; birinci sütuna Batı Avrupa, ikincisine Doğu Avrupa nitelemesini koyar:

> Bir anda bu Doğu Avrupa'yı karşımda görür gibi oldum. İşte masada karşımda oturuyor, aynaya bakar gibi birbirimize bakıyoruz. Eski püskü ayakkabılarını, bakımsız tenini, ucuz makyajını, köle ruhunun ve arsızlığın suratına verdiği şekli görüyorum. Eliyle ağzını siliyor, bağıra çağıra konuşuyor, konuşurken el kol hareketleri yapıyor, gözleriyle birşeyler anlatıyor. Gözlerinde aynı anda hem umutsuzluk hem de kurnazlık parıltısı görünüyor; "biri" olma yolundaki umutsuz arzusu kendini belli ediyor... Kız kardeşim benim, üzgün Doğu Avrupam.[66]

---

64 Dubravka Ugrešić, "Zagreb-Amsterdam-New York," *Cross Currents*, no. 11, 1992, 248-256.

65 Dubravka Ugrešić, *Have a Nice Day: From the Balkan War to the American Dream*, New York: Viking, 1993, 229-230.

66 Ugrešić, "Zagreb-Amsterdam-New York," 251.

Yugoslavların soğuk savaş dönemi boyunca Doğu Avrupa'yla özdeşleşmeyi gururlu bir tavırla reddettikleri ve ona tepeden baktıkları düşünüldüğünde, kimlikle ilgili bu tercihin önemi ortaya çıkar. Ugrešić'in kendisi de, Yugoslavya'nın daha iyi günlerinde, "demir perde"yle ilgili sorularla karşılaşınca, "Biz onlar gibi değiliz, Romanya'ya, Bulgaristan'a, Çekoslovakya'ya benzemeyiz. Biz başkayız" diye karşılık verdiğini anlatır. Ancak Doğu Avrupa dağılırken, hatta bu bölgeden bir kesim, Doğu Avrupalı değil, Orta Avrupalı olduğunu iddia edip Yugoslavya âdeta tamamen farklı bir türe aitmiş gibi, o ülkede yaşanan kargaşayı sözde anlamayarak tiksintiyle değerlendirirken, Yugoslavlar için, Doğu Avrupa'ya referansta bulunmak, bir umutsuzluk anında onu eşiti, ayna imgesi olarak görmek mümkün hale gelir.

Aynı şey, Yugoslavya'nın Balkanlar'la ilişkisi için daha da geçerlidir. Ugrešić, Balkanlar'ı iki kez adıyla anar. Birincisinde, Ugrešić -"kozum" diye nitelendirdiği- Yugoslavyası'nın farklı pozitif niteliklerini sıralarken, "Dubrovnik'in güzelliğinden, küçük bir Balkan ülkesindeki kültürlerin çeşitliliğinden, kıyı şeridinin güzelliğinden, özyönetimimizin avantajlarından, görece demokrasimizden, serbest dolaşım hakkımızdan, sansürün bulunmayışından, bizim ılımlı komünizm türünden" bahseder.[67] Bunların hepsi, bir turizm acentesinin Batılıları ülkeye çekmek için kullandığı standart reklâm sözleridir. Her biri, Batı'nın inanç ve tercihler yelpazesinde yer alır, farklı, hatta birbirine ters düşen beğenilere seslenir: İşte önce, meraklı ve maceracı Batılılar veya Venedik ya da Riviera'ya gitmeye bütçeleri elvermeyen ikinci sınıf turistler için Dubrovnik'te Rönesans İtalyası'nın kültürünün serpintileriyle Adriyatik güneşi; sonra, insanlığın yeni düzenini merak eden profesörler ve siyaseten doğru diğer aydınlar için, bir parça *à la balkanique* çokkültürlülük ve ılımlı komünizm; daha sonra da komünistlerden hoşlanmayanlar için piyasa ekonomisine ve demokrasiye çok benzeyen bir düzen.

67 Ibid., 253-254.

Balkanlar'a diğer referans ise, Ugrešić Yugoslavya'da savaştan bahsederken geçer: "Balkanlar'daki, 'oralardaki' ölü yığınları." Daha sonra Balkan adını anmasa da, "oralarda" nitelemesiyle bölgeden söz açar. Savaştan önce, Yugoslavlar "onlar"dan farklıydı; bugün Katoliklik, Ortodoksluk ve İslâm ayrımlarına göre medeniyet farklılıklarına vurgu yapılmasına rağmen, Yugoslavlar Balkanlar'a aidiyetlerini tamamen reddetmişlerdi. Bunun tek istisnası, Balkanlar'ın meşru bir yer edindiği, enstitü ve dergi isimlerinde kullanıldığı akademi dünyasıydı. 1934-1941 arasında, Belgrad'daki bir Balkan enstitüsü *Revue internationale des études balkaniques* adlı bir dergi çıkarıyordu; bugün Sırbistan Bilimler Akademisi'ndeki *Balkanološki institut*, *Balcanica* adlı bir dergi yayımlıyor; eski Makedonya Cumhuriyeti'nde de yeni bir dergi, *Balkan Forum* yayımlanmaktadır. Akademik camia dışında, Yugoslavlar bir Tuna veya Adriyatik ülkesi olarak, hatta daha iyisi coğrafî olmayan terimlerle bağlantısız dünyanın eliti olarak tanınmak istiyorlardı. Artık, Yugoslavlar "oralardaki biz", "Avrupa'nın pisliği, sorunu, moron akrabası," "oralarda yaşayan bizler" haline gelmektedir.[68] Bir bakıma, Avrupa'da algılanma biçimleri de tamı tamına budur: Kolektif olan Avrupa içindeki karanlık taraf. Eski Yugoslavlar için de, Balkanlılık, kendilerinin karanlık yüzünü dışlamalarını sağlarken, Hırvat, Sırp, Makedon vb. kimliklerini saf ve masum nitelikleriyle muhafaza etmelerine ya da en azından yok olmaktan kurtarmalarına olanak vermektedir.

Saraybosna'da yayımlanan *Oslobođenje* gazetesi, Eylül 1990'da bir savaş çıkmasından duyulan korkuyu dile getirirken, "Balkan" sözcüğünün ilk kez kullanıldığı metinlerden biri olan bir yazı yayımlamıştı. "Balkan" nosyonu, son otuz-kırk yılda Yugoslav kelime haznesinden ve öz-algısından silinip gitmişti. Söz konusu yazıda şöyle deniyordu: "Böylece, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline gelecek yerde, yeniden Balkanlaşıyoruz, Ljubljana'da, Zagreb'de, Belgrad'da, Stara Pazova'da, Foça'da, Velika Kladuša'da, Priştine'de ve Üsküp'te Bal-

68 Ibid., 251, 252, 254.

kanlaşma süreci kendini gösteriyor."[69] Yazara göre, "Balkanlaşma," siyasal sözdağarına "Lübnanlaşma"yla, yani şiddetli, kanlı çatışmaların beraberindeki bölünmeler anlamıyla girmişti. Liberal ve demokratik fikirler taşıyan bu yazıda, o dönemin Yugoslavyası'ndaki bütün politik liderler -Miloşeviç, Tudjman, Izzetbegoviç, Raşkoviç vb.- ülkeyi demokratik özgürlükler yerine, "Balkanlar'ın o 'toprak ve kan' çağrısının karanlığı"na götürmekle suçlanıyordu. Aslında, Balkanlar'a *Blut und Boden* ideoloji ve pratiğini atfetme gibi büyük bir tarihsel cehalet, bu ifadeyi, Robert Kaplan'ın Nazizm'in Balkan kökenlerine ilişkin ünlü ve çok bilinçli ifadesinin bilinçsiz, dolayısıyla bağışlanabilir bir öncüsü haline getirmektedir. Ayrıca, burada hiçbir zaman Balkanlı hissetmemiş ve Yugoslavya'yla ilgili bütün hayal kırıklıklarını Balkanlar'a yükleyecek kadar anti-Balkan stereotipini içselleştirmiş bir kişinin kibri ve masumiyeti görülmektedir. Kaldı ki, bu, psikolojide ünlü bir mekanizmadır: Damgaların belirgin bir rahatlatma işlevi bulunur ve bastırılmış kaygıların dışsallaştırılmasına ve yansıtılmasına yardımcı olurlar.[70]

Yugoslavya'da savaş başlamasından bu yana dört yıl geçtikten sonra, savaş gerilimi içinde ve tecrit halinde yaşayan akademisyenlerin pek çok hareketini mazur görsek bile, bu ülkeyi, "Balkan paradigması" ile "Avrupa tarzı gelişme" arasındaki evrimin en tipik örneği sayarken gösterdikleri cüretkârlık ve kibre şaşırmamak mümkün değildir. Hatta bugünkü küçük Yugoslavya'ya bile, "Latinler ile Germenler arasında bir yeri bulunan İsviçre gibi, Doğu ile Batı arasında" bir konum yüklenmektedir.[71] Baskı altında kendilerini dünyanın merkezi sanmaları bağışlanabilir, ama kendilerini Balkanlar'ın merkezi sanmaları kabul edilemez. Amerikalı Hırvat teolog Miroslav Volf, hoşgörü ve Hıristiyan'ca sevgiyi savunması bakımından

69 Zrnka Novak, "Nema čistih ruku," *Oslodenje*, 23 Eylül 1990, 3.

70 Hohmeier, Jürgen, "Stigmatisierung als sozialer Definitionsprozess," Manfred Brusten ve Jürgen Hohmeier, ed., *Stigmatisierung. Zur Produktion gesellschaftlicher Randgruppen*, Neuwied ve Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag, 1975, 11.

71 Blagoje Babić, "Collapse of Yugoslav Self-Management Society and a Possible Alternative," *Medunarodni problemi*, c. 66, no. 2, Belgrad, 1994, 205-227.

hayranlık uyandıran bir yazıda, Sırplar, Hırvatlar ve Müslümanlar arasındaki savaşı sürekli olarak Balkan savaşı diye niteler: "Balkan evini yeni demonlar ele geçirdi, önce Hırvatistan'da, sonra Bosna'da vandalist ve kanlı bir şölene hazırlanıyorlardı," yeni Avrupa "sönmek bilmeyen Balkan yangının etrafa saldığı kalın duman altında" kayboluyor, "bugün Balkanlar, Sırbistan kimliği adına alevler içinde yanıyor." "Balkan çatışması," "Balkan savaşı," "Balkan nefreti" vb. yazı boyunca bıktırıcı şekilde tekrarlanıp durur.[72] Slavenka Drakulić, hiçbir zaman kendisinin Balkan kimliğinden bahsetmese de, Balkanlar'daki savaş, *Balkan Ekspresi* hakkında yazar. "Korkunç suçlar işlemiş veya bunlara tanık olmuş" hastalardaki travma sonrası stresi tanımlamak için üretilen "Hırvat sendromu" bile, "Balkan şiddeti" başlığı altında haber verilmektedir.[73] Öte yandan Almanya'da yaşayan kozmopolit bir Yugoslav yazarı, Hırvat oyun yazarı Slobodan Snajder, Balkanlar'ın ateşli bir savunmasını yapar:

> Balkanlar efsanevî topraklardır... Nasıl Akdeniz insanlık tarihinin beşiği diye tanımlanıyorsa, aynı şey Balkanlar için de geçerlidir. Burasının yalnızca talihsizlikler yaşanan bir bölge değil, aynı zamanda Avrupa kültürünü şekillendiren güçlü geleneklerin etkisini gösterdiği bir yer olduğunu vurgulamak isterim. "Balkanlaşma" sözcüğü intihar niteliği taşıyan bir savaşı düşündürse bile, Balkanlar'ın mutlaka olumsuz birşeylerle anılması gerekmez.[74]

Yugoslavya krizinin Yugoslavya sınırları dışına sıçramasının önüne geçilemeyeceği yolundaki, sürekli tekrarlanan felâket senaryolarına karşın, diğer Balkan ülkeleri savaşa girmemiştir,

---

72 Miroslav Volf, "Exclusion and Embrace: Theological Reflections in the Wake of 'Ethnic Cleansing,'" *Communio Viatorum*, c. 35, no. 3, 1993, 263-287.

73 Aktaran Dževad Karahasan, *Sarajevo, Exodus of a City*, New York: Kodansha International, 1994, 114; Stephen Kinzer, "In Croatia, Minds Scarred by War. A Struggle to treat the trauma of the Balkan violence," *New York Times*, 9 Ocak 1995, A6.

74 "Krlezas wilder Sohn. Interview mit Stabodan Snajder," *Ost-West Gegeninformationen*, c. 8, no. 1, Mayıs 1996, 14.

girme niyetleri de yoktur. Üstelik eski Yugoslavlardan bazılarının yeni (ve gönülsüzce) farkına vardıkları Balkanlılıkları, bu ülkenin yurttaşlarına gülünç görünüyor, yine de bunu anlıyorlar: Bu, felâkete uğrayanların duydukları dayanışma ihtiyacıdır. Bulgar şairi Boris Hristov'un deyişiyle, felâket onları dibinde labirent bulunan bir uçuruma sürüklemiştir.[75] Balkan ulusları arasında, Balkanlı olmanın bütün sıkıntılarını yaşamalarına karşın, Balkanlılıklarını ciddiye alıp kabul eden yalnızca Bulgarlardır. Belki de bunun nedeni, Balkan sıradağlarının bütünüyle Bulgar toprakları içinde yer almasıdır. Bulgar edebiyatı gibi Balkanlar'a övgüler düzen başka bir Balkan edebiyatı yoktur. Hatta, diğer Balkan edebiyatlarında Balkanlar bir konu olarak ele alınıp işlenmez.

Balkanlar, pek çok halk türküsünde, *haidut*ların, yani saygın direnişçilerin barındığı ve saklandığı bir yer olarak karşımıza çıkar. Dobri Çintolov (1822-1886), Hristo Botev (1848-1876), Ivan Vazov'un (1850-1921) şiirlerinde, Balkanlar Bulgaristan'ın ulusal bağımsızlık arzusunun simgesidir. Lyuben Karavelov'un 1867'de kaleme aldığı, vatanı dile getiren metin şu sözlerle başlar: "Seni seviyorum, canım vatanım! Balkanlar'ını, ormanlarını, derelerini, yamaçlarını, billur gibi berrak ve soğuk pınarlarını seviyorum! Seni seviyorum, benim sevgili memleketim!"[76] Bulgaristan'ın muzaffer ruhunun simgesi "Balkan aslanı" sözü, ilk kez, Nikola Jivkov'un bestelediği ve 1944 yılına dek kullanılan ilk millî marşta görülür.

> Ey Balkanlar'ın aslanı, kanatlanmış şanlı ruhun
> Bizi zaferden zafere götürür, güç verir bize![77]

Balkan Dağları, bugünkü millî marşta da çok önemli bir yer tutar. Balkanlar'ın en ateşli şairi Penço Slaveikov, 20. yüzyıl

75 Eva Hoffman, *Exit Into History: A Journey Through the New Eastern Europe*, New York: Penguin, 1993, 262.

76 Lyuben Karavelov, *Bilgare ot staro vreme*, Sofya: Bilgarski pisatel, 1981, 41. Orijinal metinde, küçük harfle başlayan "balkanlar" genel olarak dağlar anlamında kullanılmıştır.

77 John Robert Colombo ve Nikola Roussanoff, *The Balkan Range*, Toronto: Hounslow, 1976. 121.

başlarındaki bir grup parlak modernist şairin belki de en entelektüel olanı, *Kîrvava pesen* [Kanın Türküsü] adlı epik şiirinde Balkan Dağları'nı ölümsüzleştirmişti:

Kader sürükledi beni oraya buraya
Gündelik işler içinde savruldum oraya buraya
Ama mağrur, görkemli Balkan
Gitmedi gözümden bir an ve gitmez hiçbir zaman
Kalbimde, en kutsal yerde durur her zaman
.....
Balkan, babamız Balkan, rahmet okunan gözlerle,
Yükseklerden bakıyorsun sert sert
Analarımızın döktükleri gözyaşı
Siler mi babalarımızın işledikleri günahları?
Şu mezarlarda yatanlara hele bir bak,
Hayatları köle hayatından başka bir şey miydi?
Köle sütünden başka ne verdiler çocuklarına?
Köle düşüncelerinden başka ruhlarında hangi düşünce var?
Bağrımızı dolduran yaralara bir bak!
Vadilerinde, engebeli tepelerinde
Biz oğulların öldük nice çarpışmada-
Yine de Zaman'ı uykusundan uyandırdık, ilerlettik,
Gecenin perdesini kaldırdık, günışığı göründü.
Çevir artık bakışını dağların kraliçesine,
Kulak ver kılıçların nağmesine, türküler türküsüne!
Özgürlük zincire vuruldu diye, kanatlanmış uçuyor insanlar,
Biz ölüler uçuyoruz yine o şereflı yere.
İşte yükseldik, karanlık sahillerden yukarı
Vatanın kaderini görelim diye.
Yıldızlar karanlığın türküsünü mırıldanırken
Dağ kralına seslenen ses de uykuya daldı.
Ormanları kaplayan karanlığa bakarken
Balkan'ın çenesi sarktı, dudakları kaskatı
Gelecek günlerin rüyasına daldı.[78]

78 *The Shade of the Balkans*, Londra: David Nutt, 1904, 31-32.

Bulgaristan'ın belki de en büyük öykü yazarı Yordan Yovkov'un "Balkan" adlı ünlü öyküsünde, Romanya'nın Bulgaristan'ı işgal ettiği, İkinci Balkan Savaşı günleri anlatılır. Öyküde Balkan, sınırları bekleyen bir ordu köpeğinin adıdır. Balkan, yurtseverlik ve insan onurunun alegorisi haline gelir.[79] 1904 yılında Penço Slaveikov, Londra'da yayımlanan ve "Balkanlar'ın Gölgesinde" diye yerinde bir ad taşıyan bir Bulgar halk türküleri derlemesine uzun bir önsöz yazmıştı. Balkan ile Bulgarlar arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamış, "Balkan Baba"nın Bulgarlar için anavatanla eşanlamlı hale geldiğini belirtmişti. Balkan'a olumsuz bir anlam yüklenebileceği yolunda en küçük bir kuşku duyulmuyordu, oysa bir on yıl geçmeden "Balkan" adı küçültücü bir anlam taşıyacaktı:

> Balkan sözcüğü, burada yalnızca dar anlamıyla düşünülmemelidir, yani gizemli yolculuğuna kuzeybatıdan başlayıp, Bulgaristan'ın ortasından geçen, hızla doğuya yönelip, uykusuz dalgaları, dalgaların bitmek bilmeyen türkülerini dinleyerek Karadeniz'e yükseklerden bakan görkemli sıradağlar kastedilmemektedir yalnızca. Balkan, "beyaz ve sessiz Tuna"nın güneyinde uzanan, yarımadaya dağılmış bütün dağların adıdır - gerçi her dağın, güzel, ahenkli, anılarla, şiirli efsanelerle yüklü, kendine özgü bir adı vardır.[80]

Bulgaristan'ın bağımsızlığının göstergesi ve ulus oluşunun simgesi olarak Balkan Dağları, Emiliyan Stanev, Yordan Radiçkov ve Georgi Cargarov gibi çağdaş yazarların eserlerinde de işlenen önemli bir temadır. Bulgar tarihinde genel olarak dağların ve özel olarak Balkanlar'ın kritik önemini vurgulayan filozof ve tarihçiler de bu temayla ilgilenmiştir: "Balkanlar ve toprağımızdaki dağlar olmadan, burada Avrupa'nın güneydoğusunda Bulgarlar adıyla yüzyıllarca yaşayan topluluk varlığını koruyamaz, belki de hiç ortaya çıkamazdı." Petîr Mutafçiyev'in, Bulgar devletinin Bizans'a karşı yüzyıllar süren müca-

79 Iordan Iovkov, "Balkan," *Razkazi*, Sofya: Bilgarski pisatel, 1974, 79-94.

80 *The Shade of the Balkans*, 27-28.

delesinde varlığını sürdürmesi ve savunulması açısından dağın rolünü gösteren ünlü makalesi "Tarihimizde Balkan" adını taşır. Bir Ortaçağ uzmanı olan Mutafçiyev, Bulgar devletinin varlığını korumasında dağın belirleyici stratejik önemini göstermek için Bizans kaynaklarındaki çeşitli örneklerden yararlanmıştır. Makale, Osmanlı fethi dönemine kadar uzanan zaman dilimini kapsar: "Balkan Dağları, gerçek bir muhafız olarak, Bulgar devletini güçlü komşusundan koruma görevini eksiksiz yerine getirmiştir. Eğer yüzyıllar sonra Bulgar devletini Bayezid'in çapulcularından koruyamadıysa, bunun nedeni, çözümsüz çelişkilerle dolu bir ömür içinde hayat kuvvetini tüketmiş Ortaçağ Bulgaristanı'nın kendi sonuna yaklaşmasıydı."[81]

Bu makalenin dikkati çeken tarafı, iki dünya savaşı arası dönemin tipik özelliği olan romantik havaya zaman zaman bürünmesine rağmen, Mutafçiyev'in "Balkan" sözcüğünü çekincesiz kullanmasıdır. Birinci sınıf bir Ortaçağ uzmanı olarak kaynaklarına bağlı kalan ve "Balkan" ("Bayezid'in çapulcuları" tarafından getirilen bir isim) için kaynaklarında geçen tek isim olan "Haimos"u doğru biçimde aktaran Mutafçiyev'in bu tutumu, Bulgar dilinde ve imgeleminde "Balkan"ın ne kadar derin kök saldığını göstermektedir. Literatürden verilebilecek örnekler neredeyse sayısızdır, ama "Balkan"ın Bulgarlar için özel yerini gösteren daha başka alanlar da vardır. Coğrafya, okulların ders programlarında önemli bir yere sahiptir ve 1994'te yedinci sınıf coğrafya ders kitabı üç bölüme ayrılmıştır: Avrupa, Balkan Yarımadası ve Bulgaristan. Bulgaristan'ın havayolları "Balkan" adını taşır, turizm acenteleri "Balkanturist" ve "Balkan Tatilleri"dir. Ülkenin en başarılı sanayi grubu "Balkanton"dur, COMECON'a ihracatında en önemli mal, "Balkan oto" adındaki bir elektrikli arabadır. Sofya'nın merkezindeki en gözde otel "Sheraton-Balkan"dır, ülkenin üçüncü en büyük bankası "Balkanbank"tır, binlerce yurttaşı Balkanski soyadını taşır.

Gelgelelim, Bulgaristan'da da Balkanlılık'a karşı standart küçümseyici tutum güçlü bir şekilde hissedilir. Geşkov, 1930'lar-

81 Petîr Mutafchiev, *Kniga za bîlgarite*, Sofya: Izdatelstvo na bîlgarskata akademiya na naukite, 1987, 66, 89.

daki Balkan Paktı üzerine yazdığı, başka yönlerden olgu araştırmasına dayalı çok sağlam bir çalışma olan eserinde, Batı klişelerini o ölçüde benimsemiştir ki, "bilinen Balkan zihniyeti - uzlaşma yetisinin eksikliği" hakkında bayağı psikolojik açıklamalara bile başvurur.[82] Yakınlarda yayımlanan bir gazete yazısında, "Balkanlar'ın gerçek Avrupa'yla geç, kısmî ve eşitsiz bütünleşmesi"nden şikâyet edilir. Balkanlar, iki farklı dünyanın, Batı ile Doğu'nun, "farklı kültürlerin, dillerin, geleneklerin, hatta uygarlıkların" kavşak noktasıdır. "Soğuk savaşta 'demir perde' diye anılan ayrım çizgisi, yüzyıllar önce Türk fetihlerinin durdurulduğu, Batı'yı şiddet ve asimilasyondan kurtaran yerdir." Balkan ülkelerinin sistematik olmayan, kendiliğinden gelişen, taşralı nitelik taşıyan Avrupalılaşma süreci, cömertlik, hoşgörü, iyi niyet, bireye saygı gibi özellikleri Balkan ahlâkına yabancı kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak, "'yozlaşmamış politikacı', bizim Balkan terminolojisinde 'erdemli suçlu' çağrışımı uyandırır."[83] Bu gibi yazılar, Batı'da üretilip oradan ithal edilen balkanizm retoriğinin bütünüyle içselleştirildiğini göstermektedir.

Demek ki, Balkan adını ve Balkan kimliğini yalnızca Bulgarlar ciddi olarak değerlendirmektedir, ama onlar için bile Balkanlılık, Avrupalılık iddiaları yanında muğlak ve ikincil bir yere sahiptir. Eski bir dışişleri bakanı yardımcısının deyişiyle, "biz Avrupa'da ve Balkanlar'da yaşıyoruz; Balkanlar da Avrupa'nın bir parçasıdır ve kendine özgü tarihsel özelliklere sahiptir."[84] Bulgaristan'da Balkanlar yakından bilinir; dolayısıyla, Balkan adı, Bulgarların hem kaçamayacakları, hem de estetize etmenin bir yolunu buldukları bir Bulgar kategorisidir. Bulgaristan'da Balkan araştırmaları çok güçlü bir gelişme göstermiş, bu gelişme, başka şeylerin yanı sıra, bütün Balkan ülkeleri için o denli tipik olan ulus-devlet yaklaşımının alışıldık dargörüşlülüğünün üstesinden gelinmesini mümkün kılmıştır.[85]

---

82 Geshkof, *Balkan Union*, 47.

83 Ivan Slavov, "Balkanpolitikanstvo," *Edin zavet*, no. 1, 1993, 51.

84 *Kontinent*, 30-31 Ocak 1993, 9.

85 Nikolai Todorov, *Development, Achievements, and Tasks of Balkan Studies in Bulgaria*, Sofya: Izdatelstvo na bilgarskata akademiya na naukite, 1977; *Petna-*

Bazılarının Balkanlılıklarını -gönülsüzce de olsa- kabul edip, bazılarının da bu kimlikle her türlü bağı kesin bir şekilde reddetmesine rağmen, bütün Balkan uluslarında ortak olan nokta, Balkanlar'ın mevcut olduğu, arzu edilmeyen bir kategori ve bölge de olsa, Balkan diye bir şeyin tanımlanabileceği konusundaki açık mutabakattır. Kanıtlamak istedikleri, inşa edilmiş olumsuz Balkan imgesine ait olmadıklarıdır. Balkanlar'la özdeşleşme sorunu, küçük periferi uluslarının genel kimlik sorununun bir alttürüdür. Paul Valéry'nin retorik sorusu "Comment peut-on être ce que l'an est?"* merkez sayılan bölgeye periferinin uzaklığına bağlı olarak değişik anlam kazanır: 'Merkez'den biri "Bir kişi nasıl kendisi olur?" diye kendine sorabilir ve soyut felsefî sonuçlara ulaşabilir, oysa 'merkez' dışından biri için aynı soru, Matei Calinescu'nun yerinde saptamasıyla, "muhtemelen daha az soyut ve daha az serinkanlılıkla değerlendirilen" bir soru niteliğine bürünecektir. Bu soru, muhtemelen, kıskançlık, güvensizlik, aşağılık duygusu uyandıracak, "kültürünün marjinalliği veya geç kalmışlığı karşısında hayal kırıklığı veya huzursuzluk" yaratacaktır. Ayrıca kendini aşağılamaya da yol açabilir; nihayet, bir öfke de yaratabilir, kimi durumlarda bu öfke de bir üstünlük kompleksine dönüşebilir.[86]

Bütün Balkan ülkelerinde, kuşkusuz, yalnızca damgayla baş etmenin çeşitli yollarını değil, aynı zamanda kendini damgalamayı da görüyoruz. Kendini damgalamanın psikolojik mekanizmaları eksiksiz olarak araştırılmış değildir, kendini damgalama ile damgayı silme *(Selbststigmatisierung als Entstigmatisierung)* arasında pozitif bir korelasyon vardır. Wolgang Lipp'in hipotezine göre, kendini damgalama, yer değiştirilip, damgalanana değil, "kontrol eden otoritelere" yöneltilen bir yansıtma

deset godini institut za balkanistiska, 1964-1978: Istoricheska spravka bibliografiya, Sofya: CIBAL, 1979. Balkan sorunları üzerine yayınlar arasında şunlar da yer alır: *Études balkaniques, Studia balkanica, Balkanistika, Bibliographie des études balkaniques*, Sofya, 1966-; *Balkanistic Forum*.

(*) "Olan bir şey nasıl kendisi olur?" - e.n.

86 Calinescu, "'How can one be what one is?'" 2-3; Calinescu, "How Can One Be a Romanian," 25-36.

sürecidir.[87] Bütün Balkan ülkelerinde görülen bir başka ortak özellik ise, kendilerini uygarlıkların kavşak noktası, kültürler arası köprü olarak algılamalarıdır. Bu açıdan, Balkanlar söz konusu yaklaşımlarıyla benzersiz, hatta özgün bir nitelik sergilemez; Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda da aynı durum görülür. Bu bağlamda, Balkan entelijensiyasının hayal kırıklıkları, "neredeyse istisnasız olarak maddî yoksunlukların ve teknolojik geriliklerin etkisini taşıyan" Doğu Avrupa entelijensiyasının hayal kırıklıklarının ayrılmaz bir parçasıdır.[88] Visegrad grubunun* kesinlikle Batı'ya ait oldukları yolundaki ısrarlı tutumu, genellikle yabancılara seslenildiğinde kullanılan çok kararlı bir dille ifade edilmiştir. Belki Çekleri bir yana bırakırsak, Doğu Avrupa'nın her yerinde, köprü metaforu, aradalık niteliği iç tartışmalarda dile getirilir. Daha 1994 baharı gibi çok yakın bir tarihte, Budapeşte'deki Etnografya Müzesi, "'Doğu' ile 'Batı' arasında Macarlar" hakkında, Macar kimliğindeki belirgin muğlaklığı konu edinen mükemmel bir sergi düzenlemiştir.[89] Elisaveta Bagryana'nın Doğu ile Batı arasında Bulgar ruhu üzerine şiiri, György Kondrád'ın Orta Avrupa'nın "geçicilik ve geçiş" niteliği, "ne batı, ne de doğu oluşu; hem batı, hem de doğu oluşu" hakkındaki düşüncelerinden pek farklı değildir.[90] Tabiî ki, bu gerilim Rus kimliğinin de değişmez bir parçasıdır, Polonyalılar arasında da, daha sınırlı düzeylerde kendini gösterir.

---

87 Wolfgang Lipp, "Selbststigmatisierung," Brusten, Manfred ve Jürgen Hohmeier, ed., *Stigmatisierung. Zur Produktion gesellschaftlicher Randgruppen*, Neuwied ve Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag, 1975, 46-47.

(*) Visegrad grubu, Doğu Bloku'nun çöküşünden sonra Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'nın oluşturduğu, Batı'yla bütünleşmeyi öngören devletler grubudur. Çekoslovakya'nın bölünmesinden sonra, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gruba dahil olmuş, Visegrad grubu "dörtlü grup" olarak da anılmaya başlanmıştır - e.n.

88 Tomislav Z. Longinović, *Borderline Culture: The Politics of Identity in Four Twentieth-Century Slavic Novels*, Fayetteville: University of Arkansas Press, 1993, 13.

89 Tamas Hofer, ed., *Hungarians Between 'East' and 'West.' Three Essays on National Myths and Symbols*, Budapeşte: Museum of Ethnography, 1994.

90 György Konrad, "Central Europe Redivivus," *The Melancholy of Rebirth: Essays from Post-Communist Central Europe, 1989-1994*, San Diego: Harcourt Brace, 1995, 159.

Doğu ilişkisel bir terimdir, gözlem noktasına göre değişir: Doğu Almanlar Batı Almanlara göre 'doğulu'dur, Polonyalılar Doğu Almanlar için 'doğulu'dur, Ruslar da Polonyalılara göre 'doğulu'dur. Aynı şey, kendi içsel oryantalizmlerini yaratma eğilimi taşıyan, Milica Bakić-Hayden'in yerinde ifadesiyle "sürekli çoğalan oryantalizmler" sürecini barındıran Balkanlar için de geçerlidir. Bir Sloven için Sırp 'doğulu'dur, ama coğrafî açıdan Bosna batıda yer alsa da, Sırp için Bosnalı bir 'doğulu'dur. Aynı şey Arnavutlar için de geçerlidir: Gerçi Arnavutluk Balkanlar'ın batısında yer alır, ama diğer Balkan ulusları tarafından en doğulu ulus diye algılanır. Yunanistan, Avrupa Birliği'nde yer almak gibi benzersiz bir statüsü bulunduğu için, Balkanlar'daki komşuları tarafından 'doğulu' sayılmaz, ama Avrupa'nın kurumsal çerçevesinde 'doğulu' rolüne sahiptir. Bütün Balkan halkları için, ortak 'doğulu' Türk'tür, oysa Türk, kendisini, Araplar gibi gerçek 'doğulu'lar karşısında Batılı olarak görür. Balkanlar'daki "sürekli çoğalan oryantalizmler" pratiği, Erving Goffman'ın damgalanmış bireyin kendisini konumlandırmasına ilişkin getirdiği tanıma tekabül etmektedir. Goffman damgalanmış birey için, "damgasının bariz veya belirgin olma derecesine göre kendisini konumlandırma" eğiliminden bahseder. "Daha sonra, kendisinden daha bariz şekilde damgalanmış olanlara karşı, normallerin sergiledikleri tutumları takınabilir... Kendisinden daha bariz şekilde damgalanmışlarla ilişkisi veya kopuşu çerçevesinde, bireyin kimlik edinme sürecindeki salınımlar en belirgin halde görünür."[91] Doğu, kimliklerinde çok tartışmalı da olsa, belirli bir yer tutan Türkler hariç, diğer bütün Balkan ulusları, Doğu olarak algıladıklarını reddetmiştir ve kendilerini tam anlamıyla Batılı değilse, kesinlikle Doğulu olmayan uluslar diye kabul ederler. Doğu'nun, izlerini bırakmış olduğunu yadsımazlar, ama bu herhangi bir verimli etkisi olacak bir gösterge değil, olsa olsa bir lekedir. Gerçi kendi aralarında öteki Balkan ülkelerinden daha fazla Avrupalı olmak için rekabet eder, daha az ve daha çok 'Doğululaşmış' mensupları

91 Goffman, *Stigma*, 107.

için içsel hiyerarşiler yaratırlar, ama nihaî ve mutlak 'Doğululuk'la damgalanmış tek ulus Türklerdir.

Balkan ulusları için tipik ve -kabul etmek gerekir ki- rahatsız edici olan unsur, geçiş, karmaşıklık, karışım, müphemiyet durumunu anormal bir durum olarak algılamalarıdır. Arada olma, Batılı gözlemciler tarafından reddedilmekle kalmaz, Balkanlar'ın üzerine bir damga olarak vurulur, gözlemcilerin çoğu bunu tahammül edilemeyecek bir varoluş şekli sayarlar. "Herkes bilir ki, insan köprüde veya kavşakta yaşayamaz... Köprü olsa olsa yolun bir parçasıdır, hem de zorlu, tehlikeli bir parçası, ama insanın meskeni olamaz."[92] Köprü ve kavşak metaforu âdeta mantra* benzeri bir niteliğe bürünmüştür: Bölge hakkında yazıp çizenlerin hemen hemen hepsi bu metaforu Balkanlar'ın temel özelliği olarak belirtirler: "Balkanlar her zaman parçalanma ve düşmanlıklar anlamına gelmiştir. Doğu ve Batı kültürlerinin biraraya geldiği, farklı halkların (Yunanlıların, Latinlerin, Slavların, Bulgarların ve Türklerin) ve dinlerin (Katolik, Ortodoks, Müslüman) harmanlandığı Güneydoğu Avrupa her bakımdan kıtaların kavşak noktası niteliği taşır."[93] Bu metafor, kuşkusuz, Batı-Doğu dikotomisine, özselleştirilmiş bir karşıtlığa, Doğu ile Batı arasında kabul edilmiş temel bir farklılığa dayanır. "Balkan Yarımadası, uzlaştırılamaz siyasal, dinsel ve toplumsal idealleri bulunan Asya ile Avrupa -'Doğu' ile 'Batı'- arasında bir geçiş bölgesidir."[94] Yine de, geçiş konumunun taşıdığı bütün belirsizliklere karşın, tek tek bütün Balkan ülkelerindeki (yalnızca Türk ulusu hariç) söylemlerin temel meselesi şudur: Yalnızca kesin olarak Avrupalı olmakla kalmazlar, aynı zamanda Avrupa'yı Asya'nın tecavüzlerinden kurtarmak için kendilerini feda etmişlerdir; bu fedakârlık, kendilerini yüzeysel biçimde kirletmiş, ama özlerini lekeleyememiştir.

---

92 Tsvetana Georgieva, "Khora i bogove na Balkanite," *Balkanistic Forum*, no. 2, 1994, 33.

(*) Hinduizm ve Budizm'de sık kullanılan kutsal söz ya da dize - e.n.

93 Thanos Veremis, "The Balkans in Search of Multilateralism," *Eurobalkans*, no. 17, Kış 1994/95, 4.

94 Gechkof, *Balkan Union*, 4.

Batı'dan gelen, Balkanlar'ı sürekli olarak aşağılayan ve özselleştirilmiş kültürel farklılıkların siyasallaştırılmasına ilişkin (Huntington tartışmasındaki gibi) mesajlar yollayan kalıcı bir hegemonik söylem karşısında, Balkanlar'ın belirsizlikleri olumlayan ve özselciliği reddeden, liberal, hoşgörülü, bütün farklılıkları kucaklayan bir kimlik yaratmasını beklemek gerçekçi bir tutum sayılamaz. Yine de, hâkim stereotipe direnişin cesaret verici birtakım örnekleri vardır. Eva Hoffman, yeni Doğu Avrupa'ya gezisini anlatırken belirgin bir "belirsizlik kabulü"nden bahseder. Hoffman'a göre, bu özellik, Bulgarlar, Romenler ve Macarlarda tipik bir biçimde kendini gösterir. Tabiî ki, ilgi çekici nokta, yazarın şu sözlerinde görülen Leh-Amerikalı bakış açısıdır: "Belki de böyle bir kabul, ne de olsa Oryantal Doğu'ya daha yakın olan bu bölgeler için karakteristiktir." Bu yeni terimi, "Oryantal Doğu"yu [*Oriental East*], ancak içerden biri ya da içerden kişilerin bakış açısını benimsemiş, bölgenin içsel oryantalizmleriyle sıcak bir diyaloğa girmiş bir kimse üretebilirdi.[95] Köprüde yaşamanın anormal olduğu savına karşı erken dönemde gösterilmiş bir tepki kısa bir etnolojik metinde bulunmaktadır. Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki ünlü sembiyoz fenomeni üzerinde bir Bulgar uzman şu sonuca varır:

> İnsanlar ve tanrılar bir köprüde ve bir kavşakta *karşılaşır ve birbirlerinin yanından geçerler*. Balkanlar'da ise, karmaşık bir temas-çatışma sürecinde *birleşirler*, bu süreç onları dinsel veya ideolojik doktrinlerin ideal tiplerinden farklı kılar. Uygarlığın evriminde Balkanlar bir geçiş bölgesi değil, *Tanrı* ile *tanrıların* çelişkilerinin *insanlar* tarafından alt edildiği bir mekândır. Birçok kuşağın can vererek ödediği yüksek bedel budur. Bundan dolayı, köprü ve kavşak gibi metaforik yaftalarla açığa çıkan ideolojik tutumların ve onlardan doğan stratejilerin gözden geçirilmesi gerekir.[96]

95 Hoffman, *Exit Into History*, 387.

96 Georgieva, "Khora i bogove," 41.

Balkan entelektüellerinin özgüveni için, Nietzsche'nin *Also Sprach Zaratustra*'daki "İnsanda büyük olan taraf bir hedef değil, bir köprü olmasıdır" sözünü zaman zaman tekrarlamanın yararlı olacağını eklemek gerekir. Aslında, "bizim Avrupamız," yani Balkanlar ve "öteki Avrupa," yani Batı hakkında yakınlarda yayımlanan bir yazının temelinde de bu yaklaşım kendini göstermektedir. Bir başka Bulgar akademisyen olan yazar gururlu bir edayla şu sonuca varmaktadır: "Bu geçiş konumu ne büyük bir dram yaratmakta, ama aynı zamanda ne büyük bir güç kazandırmaktadır! Bizim gücümüz!"[97]

Nihayet, aksi yöndeki iddialara rağmen, bütün Balkan ulusları dışarıdaki imajlarının tam anlamıyla bilincindedir. Bu, yalnızca siyasal alanla sınırlı değildir, örneğin Balkan, özellikle Bulgar folkloruna duyulan yoğun ilginin ortaya koyduğu gibi kültürel alanda da çarpıcı bir şekilde hissedilmektedir. Bulgar halk şarkılarına ve oyunlarına yönelik ilgi, son yirmi yıldır - Amerikalı, Japon, Hollandalı, Danimarkalı vb.- çeşitli profesyonel ve amatör grupların çalışmalarıyla beslenmiş, İsviçre'de çıkarılan "La mystère des voix bulgares" albümünün başarısıyla, ardından Bulgar korosunun dünya turuyla zirve noktasına ulaşmıştır. Bu ilgi, bizatihi Bulgar folkloruna, yani organik Bulgar bağlamında esas itibarıyla kırsal bir sanat olan fenomene yönelik değildir; Batı'da Bulgar folkloru merakı temel olarak kentsel bir fenomendir.[98] Ayrıca, belirli tür bir folklor -çoğunlukla Pirin ve Şop yöresi ürünleri- yani çoksesli ürünler tercih edilmektedir. Bulgar folklorunun yabancı yorumları Timothy Rice'ın tanımladığı iki modele uymuştur: Orijinali taklit etme ve onun tam bir kopyasını çıkarmaya çalışma; genellikle müzikal kolaj denen çalışmalarla, örneğin Bulgar müziği ile Zaire müziğini harmanlamaya yönelik Paris'te yapılan girişimlerle, Bulgar müziğin asimilasyonu.

---

97 Roumiana Mihneva, "Notre Europe et 'l'autre Europe' ou 'européisation' contre évolution et certains problèmes du 'temps' transitoire dans les Balkans," *Études Balkaniques*, no. 3, 1994, 20.

98 Martha Forsythe, "Interes kŭm bŭlgarskiya folklor ve SASHT," *Bŭlgarski folklor*, no. 1, 1987, 80.

Burada ilginç olan nokta, farklı bir kültürel bağlam veya çevrede sanatın alımlanması sorunu değil, Bulgar folklorunun adaptasyonunun Bulgar müzik eleştirmenlerince alımlanması, yani geniş anlamda gözlemlendiğinin farkında olan bir gözlemlenenin duyarlılığı sorunudur. "'Mystère'deki Ötekiler: Bulgar Müzik Folklorunun Yabancı Yorumları Üzerine Gözlemler" adlı bir makalede, iki Bulgar eleştirmen, kolajın Bulgar halk müziği için uygun bir ortam sağlayıp sağlayamadığı sorusunu sormuştur:

> Özelliğini yitiren özgün Bulgar halk türküleri soyut bir bileşene dönüşür. Yabancının müziksel düşünüşünün gerçek imgesi üzerine yerleştirilince, dinleyiciyi bilmediği, tanımadığı bir dünyaya gönderen bir sıçrama tahtası haline gelir, ama aynı zamanda sıçrama tahtasının kendisi -yani Bulgar folklorunun benzersiz müzikal metni- üzerinde odaklanır. Ama belki de amaç budur - iki 'ilkel'in (Avrupamerkezli bir bakış açısından gerek Afrika gerekse Bulgar halk müziği 'ilkel'dir) biraraya getirilmesiyle canlı ve egzotik bir müzikal kolaj yaratılır, günümüzün sıkılmış dinleyicisini uyaracak bir çeşni elde edilir.[99]

Yazarlar, İngiliz basınında ve daha sonra ABD'de Papazov'un (kendisi bir Roman'dır) alımlanışına işaret eder. Papazov, ABD'de Benny Goodman ve Charlie Parker'la karşılaştırılmış, ama vurgulanan nokta kaba erkekliği olmuştur. Klarnetinden çıkan sesler, "yüzyıllarca bir şişede tutulmuş cinlerin bastırılmış şiddetiyle" nitelenmiştir, müziği "korkutucu, coşkulu, kışkırtıcıdır." Fiziksel görünüşü, "üçüncü sınıf bir boksör ile bir taverna sahibi arasında" birini andırır. "Orkestrası, çirkin gömlekler giymiş sakallı adamlardan oluşan etkileyici bir ekiptir ve [Papazov'un] burnunun sağ deliğiyle yaptığı hızlı flüt solo sırasındaki 'vahşi' görünüşü dinleyicileri kendinden geçirmektedir." Makale açık fikirli bir havada sona erer:

> İster benzersiz, ister 'vahşi' olsun Bulgar müzikal folkloru, özgün bir armoni bulmak isteyen yabancılardan rağbet görmek-

99 Lozanka Peicheva ve Ventsislav Dimov, "Drugite v 'misteriyata'...," *Balkanistic Forum*, no. 1, 1993, 39-45.

tedir... Yabancılar için, bizim folklor müziğimizin (birisi bu müziği Bulgarların ses ikonu diye adlandırmıştı) temsilleri Balkan egzotizminin anakronistik bir restorasyonu değil, bizim Bulgar seslerinin canlılığından yararlanarak yarattıkları kendi canlılıklarının yeni *kronotop*'larıdır.* Bu seslerin Bulgar sesleri olduğunu algılamasalar bile, onlara ihtiyaç duymaları yeter.

Yazarlar, görüşlerini dile getirirken bile, Tsvetan Todorov'un Batı'nın yabancı sevgisi [*xenophilia*] diye adlandırdığı, yabancı kültüre daha düşük bir değer biçerek onu olumlu algılama tavrının kesinlikle farkındadırlar, aslında Todorov'un yaklaşımından esinlenmişlerdir: "Batılı için, bizim geleneklerimiz... ilkelliği, ilksel [*elemental*] niteliği, geriliği ve vahşi egzotizmi açısından heyecan vericidir."[100] Balkanist söylemi inşa edip yeniden üretirken, nesnelerinin düşünce ve duyarlıklarını pek bilmeyen, aslında bu konuyla hiç ilgilenmeyen Batılı gözlemcilerin tersine, farklı öz-imgelerin Balkan mimarları, ta başından beri bu söylemle karmaşık, yaratıcı, dinamik bir ilişki içinde olmuşlardır: Kimileri kendi konumlarının son derece bilincindeydiler (hâlâ öyledirler), kimileri meydan okuyan, kimileri de paranoid bir tavır geliştirmiş, birçoğu kibirli, hatta saldırgan bir tavır sergilemiştir, ama istisnasız hepsi bu söylemin farkındaydılar ve hâlâ farkındalar. Bu Balkanlar'a özgü bir şey değildir. Chakrabarty, Batılı olmayan akademisyenlerin nasıl Batı tarihiyle bağlantılar kurarak, ona referansla kendi tarihlerini yazdıklarını, oysa Batı akademisinin aynı yaklaşımı sergilemediğini göstermiştir.[101]

Becker ve Arnold ise inandırıcı bir biçimde şu noktayı ortaya koymuştur: "Damga yalnızca bir kültürel evrensel değildir, aynı zamanda kültürler arası evrensel bir önem taşır." Bir toplumda ortaya çıkan damgalama başka toplumlara dalga etkisi

(*) Tarihsel özgüllük taşıyan zaman-mekân düzenlemeleri anlamında Bakhtin'in ürettiği bir terim - e.n.

100 Tsvetan Todorov, "Zabelezhki otnosno kristosvaneto na kulturite," *Literaturen vestnik*, no. 8, 1991, 3.

101 Dipesh Chakrabarty, "Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for 'Indian' Pasts?" *Representations*, c. 37, Kış 1992, 342-369.

gösterip yayılabilir ve hem toplumların kendi içlerindeki, hem de toplumlar arası çatışmalarda bu etkinin payı göz ardı edilemez. Bu yazarlara göre, "sosyal bilimcilerin, bazen alttan alta işleyen, bazen de çok belirgin ve çarpıcı nitelik taşıyan kuvvetlerin yarattığı çatışmalarda belli bir rolleri vardır: Hem kültürler arası hem de kültür içi düzeydeki damgaları anlamamız için kritik faktörleri ortaya çıkarmak, ayrıca kendi kültürümüzü ve başka kültürleri daha iyi anlamamızı sağlayacak araçlar geliştirmek."[102] Damga üzerine disiplinlerarası çalışmalar, en önemli üç yönünü ortaya koymuştur: Korku, stereotipleştirme ve sosyal kontrol. Bunlar, damganın birincil duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenleridir. Ayrıca, söz konusu çalışmalar göstermiştir ki, toplumsal gerçekleştirme ve fırsatlar üzerinde istenmeyen farklılıkların sıkça anılan kısıtlayıcı etkisinin yanı sıra, sosyal kontrolün dayatılması da damgalamada belirleyici bir rol oynar. Damgalamaya böyle bir yaklaşım, damganın karmaşık ilişkisel çerçevesini gözler önüne serer ve "birçoklarının kavramsallaştırdığı gibi esas itibarıyla bireylerin bir özelliği olmadığının, sürekli değişen ve insan farklılıklarına olumsuz karşılıklarımızı meşrulaştıran, insanların inşa ettiği bir algılama şeklinde anlaşılmasına imkân verir."[103]

James Carrier, karşıtlık yoluyla tanımlama sürecinin biçimsel simetrisini inceleyerek şu sonuca varmıştır: Tarihsel, siyasal ve ekonomik gücünden dolayı, "Batı'yı bütün Ötekilerin kendisine göre tanımlandığı standart haline getiren" bir asimetrik modelle karşı karşıyayız. Batılılar, mevcut politik dengesizlikten ötürü, yabancı toplumların imgelerini uygun gördükleri şekilde inşa etme konusunda görece özerklik taşıyorlar: "Batılı antropologlar, belki de yakından ve sıcak bir yaklaşımla çalışmış oldukları toplumları tasvir ederken, ürettikleri temsil üzerinde tek denetim unsuru muhtemelen kendi onur-

102 Gaylene Becker ve Regina Arnold, "Stigma as a Social and Cultural Construct," *The Dilemma of Difference*, 56.

103 Lerita M. Coleman, "Stigma: An Enigma Demystified," *The Dilemma of Difference*, 227-228.

larıdır. Tasvir edilenler temsili okuyup reddetseler bile, onların reddinin, antropologlar için asıl önemli olan akademik ve toplumsal bağlamlarda dile getirilmesi pek söz konusu değildir."[104] Batı'nın, ürettiği temsil üzerinde denetim unsuru olarak "kendi onuru"nu ortaya koymasını beklemek gibi bir zorunlulukla karşılaşmak, hiç de rahatlatıcı bir durum değildir.

104 Carrier, "Occidentalism," 197.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Balkanlar'ın keşfi

> Un voyageur dois se garder de l'enthousiasme
> s'il en a et sourtout s'il n'en a pas.[1]
> [Bir gezgin kendini eğlenceye vermemeli, eğlenceye karşıymış, ondan sakınıyormuş gibi davranmalı.]
>
> HELMUTH VON MOLTKE

Avrupalı gezginler, Balkanlar'ı ayrı bir coğrafî, toplumsal ve kültürel kendilik olarak, ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren 'keşfetmişlerdir.' Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarının kendine özgü bir fizyonomisinin olduğunun ve yalnızca Osmanlı vilayetleri veya arkeolojik yöreler olarak değerlendirilmesinin ötesinde ayrı bir ilgiye lâyık olduğunun anlaşılması, bu 'keşif' sürecinin başlangıcıdır. Osmanlı İmparatorluğu, o döneme kadar, Avrupa ve Asya'daki topraklarıyla bir bütün olarak görülüyordu. Bu sırada başlayan değişim, "doğu dünyasının bütünsel niteliğini yıkmıştır."[2] Bu, çokyönlü bir sürecin parçasıydı, Avrupa'nın siyasal, toplumsal ve kültürel hayatında meydana gelen derin yapısal değişikliklerin bir sonucuydu: Sanayi üretim tarzlarındaki teknolojik ilerlemeler ve değişiklikler, artan iç ve dış ticaret, gelişen iletişim araçları, geleneksel toplumsal düzenin dönüşümü, Aydınlanma'nın temel fikirlerinin yayılması ve hayata geçirilmesi, matbaacılık ve eğitim alanındaki

1 Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin: E. S. Mittler, 1911, 21 Mayıs 1837 tarihli mektup.

2 Nicolae Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, Paris: Boivin, J. Gamber, 1928, 112.

devrimin ortaya çıkardığı potansiyelin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi, böylelikle gerek okur kitlesinin, gerekse de yazılı materyal üretiminin muazzam bir artış göstermesi.

Ayrıca, Balkanlar'da yaşayan çeşitli nüfusların 18. ve 19. yüzyıllarda siyasal egemenlik için gittikçe yoğunlaşan faaliyetleri, yabancı gözlemcilerde, o güne kadar Osmanlı veya Türk Hıristiyanları gibi farklılıkları göstermeyen genel bir ad altında toplanan halklara yönelik bir ilgi uyandırmıştır. 19. yüzyıl romantizminin ve *Realpolitik*'inin gözlemcilerin kafasında oluşan farklı karışımları, söz konusu halklar için lobi yapmaya veya onları şeytanlaştırmaya yönelik kutupsal karşıtlıkları içeren bir yaklaşım yaratmıştır. 1820'lerde Avrupa'yı saran Filhelenizm modası ve ardından gerçekliklerin yarattığı hayal kırıklığı bu açıdan son derece anlamlıdır. Aynı trend, Türkofili ve Slavofobi'nin kendine özgü bileşiminde ve onun ayna imgesi fenomenler olan Türkofobi (daha doğrusu İslamofobi) ve Slavofilizm'de de görülür. Bu fenomenler, Büyük Devletler siyasetinin, özellikle 19. yüzyılda Rusya'ya yönelik tutumların dolaysız ürünleridir.

18. yüzyılda İngiltere ve Fransa ticarî faaliyetleriyle Yakındoğu'da İtalyan şehir devletlerinin yerini almışlardı. 18. yüzyıl ortalarından itibaren, gezginlerin ilgisinin giderek doğuya kaydığını görüyoruz: İngiliz *grand tour*'unda,* özellikle devrimler döneminde ve Napolyon savaşları sırasında Batı Avrupa'nın gezilere kapanmasıyla, İtalya'nın yerini Yunanistan almıştır. Klasik antik dönemin edebiyatına ve anıtlarına yönelik süregelen bir ilgi vardı ve bu ilgi özellikle Aydınlanma döneminde çok canlıydı. Genç Gibbon şöyle yazmıştı: "Felsefî deha, en yalın fikirlere dönme, şeylerin ilk ilkelerini keşfetme ve biraraya getirme yeteneğinden ibarettir... Böyle bir deha nasıl bir çalışmayla oluşur?.. Edebiyatı inceleyerek, sırasıyla bir Yunan, bir Romalı, Zenon'un veya Epikuros'un öğrencisi olma alışkanlığını edinerek."[3]

(*) *Grand tour:* Büyük tur; İngiliz aristokrat gençlerinin eğitimlerinin bir parçası olarak yaptıkları Avrupa seyahati - e.n.

3 Edward Gibbon, *An Essai on the Study of Literature*, New York: Garland, 1970, 89-91.

Ne var ki, antik dönemle yaşanan büyük romansta edebiyat da, anıtlar da yetersiz hale geliyordu. Aydınlanma, evrim aşamaları kavramından gelen yeni bir arzu yaratmıştı: Kişinin uygarlık tarihindeki yerini belirlemesini sağlayacak ipucu o tarihin yeniden kurulmasıydı ve insanlık tarihinin köklerini bulma tutkusu, hem tarihsel araştırmalar hem de etnolojik gözlemler yoluyla hedefine ulaşabilirdi. Paris'te 1799'da kurulan *Société des observateurs de l'homme*'un daimî sekreteri Louis-François Jauffret, *Révolution*'un IX. yılında şu görüşü ortaya atmıştı: "Bizim ilkel tarihimizin en karanlık sorunlarını" aydınlığa kavuşturmak için en iyi yol, farklı halkların "özellikle henüz uygarlaşmamış olanların" geleneklerini, dillerini, pratiklerini ve çalışma hayatlarını karşılaştırmaktı.[4] Antropolojinin ve daha sonra kurulan *géographie humaine*'in [beşerî coğrafyanın] öncülerinden olan Gérando baronu Joseph-Marie, ilgilerini mineraller, flora ve fauna üzerinde yoğunlaştıran gezginlerin yüzeysel yaklaşımını eleştirmiş, bunun yerine, "evrensel toplumun yüce bağlarını yeniden kurmak" ve uygarlığın çeşitli derecelerini yeniden ortaya çıkarmak amacıyla insanın doğal ve toplumsal ortamında tasvir edilmesi ve incelenmesi gerektiğini iddia etmişti: "Şimdi... bir bakıma kendi tarihimizin ilk dönemlerine geri gideceğiz... Dünyanın bir ucundan öbürüne yelken açan felsefî gezgin, aslında zamanda yolculuk ediyor... Ulaştığı o bilinmeyen adalar onun için insanlık tarihinin beşiğidir... O halklar... atalarımızın durumunu ve dünyanın en eski tarihini bizim için yeniden canlandırıyor."[5]

Bir kuşak öncesinde, Kaptan Cook'un ikinci seferinde yardımcı doğa uzmanı olarak yer alan George Foster, "A Voyage Round the World"de, eski Yunanlılar ile Tahitililer arasında, alışkanlıklar, fiziksel görünüş, hatta siyaset alanlarında karşılaştırma yapılacak birçok nokta bulmuştur.[6] Bir sonraki adım,

4 Jean Copans ve Jean Jamin, ed., *Aux origines de l'anthropologie française*. .., Paris: Le Sycomore, 1978, 77.

5 Joseph-Marie DeGérando, *The Observation of Savage Peoples*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1969, 63.

6 Eisner, *Travels*, 77.

eski Yunanlıların yaşadıkları topraklara gitmekti, "Ilyada ve Odysseia'yı Akhilleus'un döğüştüğü, Odysseus'un dolaştığı ve Homeros'un destanını söylediği diyarlarda okumak amacıyla doğu yolculuğuna çıkan," gezgin ve siyasetçi Robert Wood, sonunda Homeros'un ilkel bir toplumun temsilcisi olduğu tezini öne sürmüştü.[7] O dönemde klasik topraklarda yaşayanlar aracılığıyla antik dünyayı inceleme girişimi, dikkati yaşayan Yunanlılara ve onların sorunlarına çekmişti. Bu ilgi, çok geçmeden, yarımadada yaşayan çeşitli Slav halkları ve diğer etnik grupları da kapsamaya başladı. Söz konusu insanlar, giderek Avrupa'nın *Volksmuseum*'u [halklar müzesi] olarak görülen bir alandaki canlı figürler haline gelmişti.

Gezginlerin eserlerinin ve başka betimlemelerin tarihsel kaynak olarak değerlendirilmesi sırasında iki uç tutum görülüyordu: Bazen, özellikle başka bilgilerin çok kıt olduğu dönemler için söz konusu eserlere tam bir hayranlık ve aşırı güven gösteriliyor, bazen de (daha seyrek olarak) bu eserlerin yüzeysel olduğu ve ulusal önyargıları ortaya koymaktan başka bir şeye yaramayacağı gerekçesiyle tümüyle reddedici bir tutum sergileniyordu. Bu iki aşırı görüş de, aşırı genelleme arzusunun ve tek tek somut örneklerin güçlü ve zayıf yanlarına dikkat göstermemenin ürünüydü. Bugün, gezi eserleri, en iyi eleştirel gelenekte hak ettikleri özenle ele alınmakla kalmıyor, ayrıca ötekilik araştırmasının vazgeçilmez kaynakları sayılıyor. Balkanlar'ın 'keşfi'ni nispeten geç bir tarihsel ana yerleştirmek, gezi eserlerinin veya diğer betimlemelerin ancak 18. yüzyıl sonrasında ortaya konduğu anlamına gelmez. İlk değerlendirmelerin birçoğu, özellikle siyasal gözlemcilerin, istihbarat görevlilerinin ve diplomatların yazdıkları, genellikle, daha sonraki gezi eserlerinin bazılarında bulunanlardan daha keskin gözlemlerin, daha çok bilgiye dayanan saptamaların ürünüdür. Erken tarihlerde kaleme alınan eserleri nitelemek için 'keşif' tam anlamıyla yerinde bir terim değildir, çünkü antik dönemde ve Ortaçağ'da çok iyi bilinen yerlerin daha sonra Batı'nın

7 "Robert Wood," *Dictionary of National Biography*, Londra: Oxford University Press, c. 21, 1921-22, 844-846.

belleğinden silindiği ve 'yeniden keşfedilmesi' gerektiği izlenimi uyandırmaktadır. Batı Avrupa tarihyazımında ve edebiyatında Bizans ve Balkan temaları şu ya da bu ölçüde her zaman varlığını korumuştu, ama 15. yüzyıldan sonra dar anlamıyla bir 'yeniden keşif' değil, giderek artan bir somutlaştırma ve özgülleştirme söz konusuydu.[8]

Daha sonraki eserleri önemli kılan, üzerlerinde durmamızı gerektiren birçok özellik bulunmaktadır. Birincisi, bu eserlerde Balkanlar, yalnızca klasik tarihin yaşandığı mekânlar veya Osmanlı payitahtına giderken geçilecek topraklar olarak görülmez, başlı başına bir coğrafî ve kültürel kendilik sayılmaya başlanır, bu algılama giderek pekişir. İkincisi, söz konusu metinler nispeten geniş ve meraklı bir okur kitlesi için yazılır ve basılır; dolayısıyla, gezginler dönemin gazetecileri işlevini görürler. Zamanlarının hâkim zevklerini ve önyargılarını dile getirerek kamuoyunu şekillendirmişlerdir. Daha eski eserlerin neredeyse hiçbiri yayımlanmak amacıyla kaleme alınmamıştı: Birkaç önemli ve etkili istisna bir yana, çoğu son derece sınırlı sayıda basılmış, bu nedenle hemen bibliyografik açıdan değerli, ender bulunan kitaplar niteliği kazanmıştır ya da ancak 19. ve 20. yüzyıllarda yayımlanmış, genellikle uzmanların okuduğu kitaplara dönüşmüştür. Bunlardan birkaçı, yazıldıkları zamandan sonraki bir dönemde popülerlik kazanmış, kapsamlı bir imgenin oluşumu sırasında çeşitli algılamaları veya eski önyargıları kitlelere mâletmiştir. Üçüncüsü, ancak sonraki dönemin eserlerinde, mevcut Balkan stereotipini şekillendiren neredeyse bütün unsurların biraraya getirilmesi gözlemlenebilmektedir. Kuşkusuz, 16. ve 17. yüzyıllarda kaleme alınmış gezi eserlerinde ve betimlemelerde de bazı unsurlar bulunmaktadır. Modernliğin ancak 18. yüzyılda başladığını söyleyen Troeltsch'e saygısızlık etmek istemesek de, şu noktayı belirtelim: Söz konusu eserler, ne de olsa, -postmodern döneme geçtiğimiz iddialarına rağmen- hâlen içinde yaşadığımız tarihsel dönemin başlangıcında kaleme alınmıştır.

8 Raya Zaimova, *Bilgarskata tema v zapadnoevropeiskata knizhnina XV-XVII vek*, Sofya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Okhridski," 1992, 209.

İslâm'ın ilerlemesiyle Akdeniz dünyasının keşin olarak Hıristiyan ve İslâm iki uzlaşmaz kampa bölündüğünü, bu yüzden Hıristiyanlık'ın Yakındoğu'daki kaynaklarından koptuğu yolunda Henri Pirenne'in ortaya koyduğu görüşü birçok kişi kabul etmiştir. Avrupa'nın güneydoğusundaki Osmanlı hâkimiyeti, Batı'nın bu bağı yeniden kurmaya yönelik haçlı seferi düzenleme arzusuna nihaî darbeyi indirmiştir. Osmanlıların 16. yüzyıl sonlarına dek Orta Avrupa'ya doğru ilerleyişi, haçlı zihniyetini canlı tutmuş, en azından 1571 İnebahtı Savaşı'ndan sonraki otuz-kırk yıl, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki gerileyişini nihayet kesin ve durdurulamaz hale getiren 17. yüzyıl sonundaki savaşlara kadar bu durum sürmüştür. 'Batı'nın 'Osmanlı tehdidi'ne karşı homojen ve monolitik bir karşılık verdiğini ileri sürmek, güçlü bir düşman, somut yabancı karşısında büyük bir ortak korku duyulduğunu kabul etsek bile, meseleyi basitleştirmek olacaktır. Osmanlı Devleti'ne duyulan ilgi o kadar büyüktü ki, Osmanlılara ilişkin tarih ve edebiyat eserlerinin sayısı, Yeni Dünya'nın keşfine ilişkin eserlerin sayısını kat kat aşıyordu.[9] Ne var ki, bu yeni Avrupa devletiyle ilişkilerde hâkim olan unsurlar, bir yandan güç dengesi hesapları (ünlü Fransız-Osmanlı ittifakını doğrudan doğruya bu hesaplar doğurmuştu), bir yandan da önemli ticaret yollarının ve toprakların yeni efendilerini tanıma ve onlarla bağ kurma arzusuydu.[10]

Yarımadadan geçen gezginler her zaman olmuştu, ama bunların çoğu bu topraklardan hızla geçip bir an önce ilgi çekici iki merkeze, Kutsal Topraklar ve İstanbul'a ulaşmak istiyorlardı. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında Avrupalıların kaleme aldıkları eserler arasında, gerçek anlamıyla gezginlerin anlatıları denecek eserler nispeten mütevazı bir yer tutar. Söz konusu eserlerin çoğu, Osmanlı aleyhtarı polemik ve propaganda metinleri, orduların seferlerini anlatan çalışmalar ve siyasal risalelerdir.[11]

9 Ibid., 6.

10 Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool: University Press, 1954, vii-viii.

11 Carl Göllner, *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Baden-Baden: Bibliotheka Aureliana, 70, 1978.

Kuşkusuz, erken dönem Osmanlılara ve Balkanlar'a ilişkin en iyi bilgileri, son dönemlerinde Bizans İmparatorluğu'yla geleneksel olarak güçlü ticarî, siyasal ve kültürel bağları bulunan Venedikliler sağlamıştır. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra canlı bir Yunan entelektüel diasporasının oluşması, sürekli ve verimli bir alışveriş yaratmış, böylelikle Rönesans'ın hümanist ruhunun temel unsuru ortaya çıkmıştır. Venedik, gelişmiş ve karmaşık ticaret mekanizmasının korunması kendisi açısından hayatî önem taşıdığı için, 16. yüzyıl sonlarına kadar, Osmanlı topraklarındaki ayrıcalıklı konumunu yatıştırma, işbirliği, tarafsızlık ve savaş gibi değişik stratejilere başvuran becerikli bir diplomasiyle korumuş, kıta Avrupası'nda yeni ortaya çıkan güçlerin giderek artan rekabeti karşısında direnmiştir. Venedik, gücünü kaybetmesi üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra da, Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde (doğu Adriyatik'te ve Peloponnissos Yarımadası'nda 18. yüzyıla kadar) fiziksel varlığını bile sürdürmüştür ve Venedik elçilerinin raporları benzerlerinden çok üstün niteliktedir.

Venediklilerin *relationi*si [raporları], Venedik'in siyasal söylemindeki ve Osmanlı İmparatorluğu'nun algılanmasındaki evrimin bir göstergesiydi. 1560 dolaylarında değerlendirmelerde köklü bir değişiklik meydana geldi. Daha önceleri, elçilerin raporları, İslâm'a geleneksel Hıristiyan bakış açısından bütünüyle uzak olmamakla birlikte, Osmanlıların başarısını anlamaya yönelik araştırıcı, meraklı ve rasyonel bir bakış açısına dayanıyordu. Bundan dolayı, imparatorluğun iç düzenine bilgili bir hayranlık ve açıkça dile getirilen saygı söz konusuydu, Ragusa *patrici*'lerinin tutumunu da bu yaklaşım şekillendirmişti. Bu tarihten sonra yerleşen yaklaşım ise, tam ve anî bir tersine dönüştü: Padişahın mutlak yönetimi için duyulan belirgin hayranlık, zorbaca uygulamalarına ilişkin sert hükümlere dönüştü; Osmanlı İmparatorluğu despotizmin en tipik örneği olarak gösterilmeye başlandı. İtalya'da meydana gelen siyasal değişikliklerden, özellikle Floransa Medici Prensliği ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki rekabetten dolayı, zorbalığın niteliğine ilişkin Venedik'teki değerlendirmelerde meydana gelen değişimin

bir sonucuydu bu: "Önce özgürlük devleti ile zorbalık devleti arasındaki dikotomi kavramsal olarak oluşturuldu, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu zorbalığın mükemmel örneği sayıldı, Floransa Prensliği için büyük ölçüde geçerli olan, Osmanlı İmparatorluğu için mutlak olarak geçerliydi."[12]

İronik bir şekilde, Rönesans'ın özgürlüğe verdiği değer, Karşı Reform'un zirve noktasında Venedik siyasal söyleminin temel ilkesi haline geldi. Dahası, bu söylemin Osmanlı aleyhtarı tavrı, papalığın Trento Konsili* sonrası militan Katoliklik'inin, "kuşkusuz Reform karşıtı olduğu kadar Rönesans karşıtı nitelik taşıyan amaçları uğruna birçok Rönesans değerini benimsemesindeki" paradoksu da açıklar. 17. yüzyılda Balkanlar'da Katolik propaganda, 1622'de Roma'da kurulan İmanı Yayma Örgütü'nün faaliyetleriyle doruk noktasına çıkmıştır. Balkan Slavlarına yönelik özel misyoner politikasında, Karşı Reform "hem ideolojik açıdan yönlendirilmiş bir kuvvetti, hem de Türklere karşı oluşturulan Batı ittifak sisteminin bir parçasıydı."[13] 1637'de Propaganda Fide'nin başı, Kardinal Antonio Barberini'nin eski sekreteri Francesco Bracciolini, kardinale, Bulgaristan'ın Hıristiyanlaştırılmasına ilişkin bir şiir sundu. Bu, Protestanlık'ın Ortodoksluk'u evanjelik geleneğe daha yakın gördüğü ve Ortodoksluk'la ilişkilerini geliştirmek için birçok girişimde bulunduğu bir dönemde yazılmış bir metindi. "La Bulgheria Convertitia" adlı, açıkça polemiksel ve propagandist nitelik taşıyan şiir, İyi ve Kötü dikotomisi üzerine kurulmuş, Kötü'yü Ortodoksluk, İslâm ve Protestanlık'ın oluşturduğu üçlü kuvvetin temsil ettiği bir barok ahlâk hikâyesiydi.[14] Bölge dillerinde yapılan pa-

12 Lucette Valensi, "The Making of a Political Paradigm: The Ottoman State and Oriental Despotism," Anthony Fraſton ve Ann Blair, ed. *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990, 199; Zdenko Zlatar, *Our Kingdom Come: The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 342, New York: Columbia University Press, 1992, 15, 20.

(*) Katolik kilisesi tarafından İtalya'nın Trento kentinde toplanan, Protestanlık karşıtı kararların alındığı konsil (1545-1563) - e.n.

13 Zlatar, *Our Kingdom Come*, 4, 21.

14 Zaimova, *Bılgarskata tema*, 10, 139-144.

palık yanlısı propaganda, farklı Slav halklarına ilişkin dolaysız ve ayrıntılı bilgi edinmeye yönelik sürekli ve başarılı bir girişime dayanıyordu. Bu açıdan, Venedik diplomasisinin keskin ve somut gözlemler yapma mirası devam ettirilmişti. Venedik'in, daha sonra İtalya'nın Balkanlar'la yakın ilişkiler kurmasında, her zaman varlıklarını sürdüren Balkan göçmenlerinin, özellikle varlıklı ve etkili Yunan diasporasının, aynı zamanda farklı Slav etnik gruplarının temsilcilerinin de payı vardı.

18. yüzyılın ikinci yarısında, Rusya'nın Akdeniz politikası sonucu Balkanlar'ın çeşitli kesimlerinde Bâbıâli'ye karşı ayaklanmalar çıkarken, İtalya doğu ile batı arasında, "İtalyan-Yunan-Rus sembiyozu" diye tanımlanan karmaşık bir ilişkide aracı rolü oynadı. İtalya'nın Balkan dünyasıyla geleneksel bağları, "Helenizm'e ilgiyi, Yunan sürgünlerle dayanışmayı, neoklasik bakış açılarını, Rus dünyasının keşfini," Venedik, Toscana, Napoli, hatta Piemonte kültürünü güçlü bir şekilde etkileyen unsurlar haline getirmişti.[15] İtalya, Fransa'nın yanı sıra, Aydınlanma fikirlerinin Yunanistan'a, oradan da diğer Balkan ülkelerine aktarılmasında en önemli kültürel kanal olmuştu.[16] Ayrıca, belki fiziksel yakınlığından, ya da *mission civilisatrice*'yi [uygarlaştırma misyonu] organik şekilde benimsememiş olduğundan dolayı, İtalya, genel olarak Balkanlar'a karşı soyut ve yukarıdan bir tavır geliştirmemiş ve hiçbir zaman Balkanlar'ın somutluğunu gözden kaçırmamıştı.

İtalyanlar gibi, Almanca konuşan dünya da Osmanlılarla dolaysız temaslar kurmuştu ve Habsburglar, Almanların yaşadığı topraklarda Reformasyon'dan dolayı yıkıcı mücadeleler sürerken, Osmanlıların Avrupa'ya yayılması karşısında temel engeli oluşturmuştu. Türk aleyhtarı propaganda içeren muazzam miktardaki ürün, Osmanlı'ya ilişkin vahşi, kanlı ve gayri insanî olarak stereotip bir imaj yaratmış ve Hıristiyanlık'ın ka-

15 Franco Venturi, *The End of the Old Regime in Europe, 1768-1776*, c. 1, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1989, 111-132.

16 Paschalis Kitromilides, "John Locke and the Greek Intellectual Tradition: An Episode in Locke's Reception in South-East Europe," G. A. J. Rogers, ed., *Locke's Philosophy: Content and Context*, Oxford: Clarendon, 1994, 222, 226, 231.

dim düşmanını temsil eden şeytanlaştırılmış bir antagonist üretmişti. Bu propaganda, mutlakıyetçilik ve nüfusun "sosyal disiplini" konularıyla yakından ilintili iç siyasal sorunlar için kullanılmıştı.[17] Ayrıca, çok sayıda halk şarkısının, vaazın, belirli geleneklerin kanıtladığı üzere, popüler zihniyette, "Türkennot und Türkenfurcht" [Türk belası ve Türk korkusu] diye bilinen duygular derin izler bırakmıştı.[18]

Öte yandan, aynı dönemin gezi edebiyatında Osmanlı İmparatorluğu'nun imajı, propaganda malzemelerinin soyut stereotiplerinden büyük ölçüde farklıydı. Venedik'in *relationi*'si için tipik olan keskin gözlemlere benzer gözlemler, muhtemelen yalnızca Habsburglarda ve genel olarak Almanca gezi edebiyatında bulunabilir. Söz konusu edebiyat, 16. - 18. yüzyıllarda Balkanlar'a ilişkin en fazla sayıda ayrıntılı ve bilgiye dayalı anlatıyı üretmiştir.[19] Bunların çoğu, Bâbıâli'ye giden diplomatik görevlilerin günlüklerinden, ayrıca tüccarların, hacıların ve savaş esirlerinin günlüklerinde bölgeyi tanıtan notlardan oluşur. Yazarları, genellikle, Habsburg İmparatorluğu'nun mükemmel eğitim görmüş üst düzey görevlileri ve önde gelen hümanist uzmanlardır. Bazıları da Slav (Hırvat, Sloven, Çek vb.) kökenlidir, dolayısıyla gözlemleri, bölgeye daha yakın olmalarının etkisini taşır.

Habsburg elçileri, bölgeyi yakından tanımaları ve ayrıntılara duydukları ilgi sayesinde, etnik farklılıklara çok daha duyarlı olmuştur. İçlerinden birçoğu -Kuripešić, Vrančić, Dernschwamm, Busbecq, Gerlach, Schweigger, Lubenau- Slav gruplar arasındaki farkları doğru olarak saptamış ve Sırpların, Bulgarların, Dalmaçyalıların vb. kıyafetlerine, danslarına ve geleneklerine ilişkin son derece değerli betimlemeler bırakmıştır. Onların eserlerinde, daha sonraları Osmanlı İmparatorluğu'na

17 Karl Vocelka, "Das Türkenbild des christlichen Abendlandes in der frühen Neuzeit," Erich Zöllner ve Karl Gutkas, ed., *Österreich und die Osmanen-Prinz Eugen und seine Zeit*, Viyana: Österreichischer Bundesverlag, 1988, 22-26.

18 Şenol Özyurt, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1972.

19 Jonov, *Nemski ..., XV-XVI v.*, 29; *Nemski ..., XVII-XVIII v.*, 9.

uzak ülkelerden gelen gezginlerin eserlerinde genellikle görülmeyen, zengin, somut bilgilerle karşılaşırız. Anton Vrančić, dönemin Avrupalı yazar ve okurlarının çok rağbet gösterdiği bir konuya eğilmiş, Bulgar kadınlarının saç şekillerine ve başlıklarına ilişkin ilk ve en ayrıntılı betimlemelerden birini yazmıştır. Saray mücevherlerine ve tören giysilerine alışkın Habsburg diplomatlarının beğenilerine göre, süsler "garip ve basit," "hafif ve gülünç"tü. Gelgelelim, Vrančić, benzeri gezginlerin aristokratik kibrini yüce gönüllülük gösterip bir tarafa bırakırken, iyi niyetli masumiyeti, önyargısının boyutlarına ulaşan şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Eğer [süslerinin] basitliği, ezilmiş ve çoğu köylü olan bir halkta görülmeseydi, bunların duyarlı bireyler olduklarına doğrusu zor inanırdık. Kıyafetlerine kıyafet demeye bin şahit ister. Muhtemelen ilkel insanların giydikleri şeylere benzer, tüylü postlardan yapılmış, kaba saba, ucuz giysiler giyiyorlar." Ne var ki, bu açıklamanın ardından, yazar, Pirot yöresinde Bulgar kadınların benzersiz başlığını, yüzük ve bileziklerini ayrıntılarıyla anlatmak için tam sayfa ayırıyor ve moda üzerine iyi niyetli genel bir felsefî değerlendirmeyle bölümü sona erdiriyor:

> Bir seferinde, etrafımızda birçok kadın vardı, onlar bize, biz onlara, süslerine şaşkın şaşkın bakıyorduk. İçlerinden biri, bizim kadınlarımızın da kendilerini süsleyip süslemediklerini sordu. Bizim aşırı israfımızı bilmeyen bu kadınlar ne kadar mutluydu, dünyaları sudan ucuz nesnelerle sınırlıydı. Yoksullukları içinde hallerinden memnundular, bizim zenginlik içinde yüzen kadınlarımızdan hiç de daha az bahtiyar sayılmazlardı.[20]

Habsburg aristokrat gözlemcilerinin hemen hemen hepsi, gösterişli beyefendi kimlikleriyle, karşılaştıkları köy kadınlarının güzellikleri üzerinde durmuş, konukseverliklerini ve çalışkanlıklarını vurgulamıştır. Daha sonra bölgeyi gezen İngiliz ve Fransız gezginler de Balkan kadınlarının güzelliğini övmüş,

20 Jonov, *Nemski* ..., *XV-XVI* v., 183-184.

ama erkeklerinin vahşi ve ürkütücü görünümüyle aralarında bir karşıtlık kurmuştur, buna karşılık Alman gezginler erkeklere hiç değinmemiştir. Bunun istisnası, Hans Dernschwamm ve Reinhold Lubenau gibi az sayıdaki aristokrat olmayan gezgindir. Bu gezginler, yerlilerin erkek kıyafetlerine de aynı derecede, yargılarda bulunmadan ilgi göstermiştir. Reinhold Lubenau, 1587'de Bâbıâli'ye yıllık haracı ödemek üzere giden imparatorluk elçi heyetinde eczacı olarak yer almış ve Balkanlar'dan geçmiştir. Königsberg'de eski bir kentli ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Protestan Lubenau iyi eğitim almıştı ve yabancı ülkeleri görme arzusu taşıdığı için, Katoliklik'ten nefret ettiği halde Habsburg elçi heyetinde yer almayı kabul etmişti. Bulgaristan'ı gördükten sonra, halkın dilini ve kılık kıyafetlerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Lubenau, kılık kıyafetlerden dolayı hayretlere düşmek bir yana, en küçük bir şaşkınlık belirtisi bile göstermemiştir. Lubenau sağduyulu bir şekilde şunları yazmıştır: "Bizim Kurlandlılar ve Litvanyalılar gibi saçlarını uzatır, genellikle şapka giymez, kaba gri giysilere bürünürler, bana Kurlandlı ve Estonyalı köylüleri hatırlatıyorlar." Renkli gömlekler giymiş, takılar takınmış kadınlar, tıpkı "bizim oralardaki Prusyalı, Estonyalı, Kurlandlı, Rus ve Litvanyalı kadınlar gibi" süsleniyorlardı, "öyle ki aralarında hiçbir fark yoktur. Tuna'ya gelince, Litvanyalı kadınların topraklarını bırakıp oraya göçtüklerini sandım." Bu, Vrančić'in afallamış bir tavırla yaptığı aşağılayıcı tasvirinden çok farklı bir dünyadır. Burada köylülerin görünümüne alışkın, dahası köylülerin keskin gözlemcisi olan birini görüyoruz. Lubenau, Lehçe bildiği ve biraz Çekçe öğrendiği için, Hırvatça veya Slavca konuşan yerli ahaliyle iletişim kurmakta zorlanmadığını belirtmiştir. (Lubenau'ya göre, Lehistan, Litvanya, Rusya, Çek toprakları, Moravya, Macaristan, Sırbistan, Trakya, Makedonya, Dalmaçya, Arnavutluk, Ilirya vb.'ni kapsayan çok geniş bir alanda Slav veya Dalmaçya dili adını verdiği tek bir dil konuşuluyordu.) Lubenau, başlarında garip süslerle bezenmiş şapkalar bulunan kadınların, ortadan kalkmış eski Bulgar soylu ailelerinin soyundan geldiklerini öğrenmiştir. Bunu, ibret

dersi vermek üzere Bulgaristan'ı kullanarak, aristokrasi hakkında kendi felsefî düşüncelerinden bazılarını eklemek için uygun fırsat sayar:

> Bu ülkede, Bulgaristan'da, tıpkı bütün Türk topraklarında olduğu gibi, hiçbir çeşit soyluluk yoktur... Eski hükümdar ailelerinden, hatta Paleologos soyundan gelen birçok kimse çoban kızlarıyla evleniyor, öyle ki aristokrasi bütünüyle yok olmuştur. Soylularımızdan çok kibirli olanlar, etraftakileri hor görenler, burada soylu kökenden gelen genç kadınların köylülerle evlendikleri gerçeği üzerinde biraz düşünseler iyi olur.[21]

Felemenk aristokrat, pek çok dil bilen uzman ve Habsburg sarayının seçkin diplomatı Ogier Ghiselin de Busbecq, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin belki de en popüler eseri yazmıştır. Bu eser, yazarının sağlığında kitap şeklinde çıkan çok az sayıdaki benzer çalışmadan biridir. *Legationis Turcicae epistolae quator* adlı kitap, 16. ve 17. yüzyıllarda çeşitli Avrupa dillerinde yirmiden fazla baskı yapmıştır. Vrančić'in gözlem yaptığı dönemde ve aynı bölgede Bulgar kadınların taktıkları başlıklar üzerine yorum getiren Busbecq, söz konusu kadınların sahneye çıkan Troyalı Klitemnestra veya Hekabe'ye benzediklerini söyler.[22] Klasik eğitimin ve antik döneme duyduğu saplantı derecesindeki ilginin, burada mükâfatını fazlasıyla almıştır. Topladığı ve Viyana'daki saray kütüphanesine gönderdiği yığınla materyal, zengin Yunanca manüskri koleksiyonunun temelini oluşturmuştur. "Yanımda sayısız sikke götürüyorum... Topladığım Yunanca manüskrilerle birçok arabayı ve gemiyi doldurdum. Venedik'e deniz yoluyla yaklaşık 240 cilt yolladım."[23] Busbecq istisnaî bir örnek değildi: Balkanlar'a giden bütün gezginler iyi eğitim görmüştü, hemen hemen hepsi klasik literatürü yakından tanıyordu, birçoğu seçkin hümanist uzmanlardandı ve eski eser meraklısıydı.

21 Ibid., 461-562.

22 Ibid., 219.

23 Cvetkova, *Frenski ..., XV-XVIII* v., 135.

Yine de, eserlerindeki bilgilerin çoğu, Osmanlıların yönetim sistemi hakkında ayrıntılarla bir fikir vermeye yönelikti - aslında o bilgileri toplamalarının temel nedeni buydu. Gerçi güçlü bir Hıristiyanlık önyargısı taşıyorlardı ve İslâm imparatorluğu hakkındaki genel izlenimleri bir zorbalık, yağma, düzensizlik ve baskı devleti olduğu yönündeydi, ama yaptıkları tasvirler şaşırtıcı ölçüde zengin ve gerçekçiydi. Genellikle, kurumları ve olayları ayrıntılı şekilde tasvir ederken, Osmanlı bürokrasisinin etkinliğinden, ordusunun organizasyonundan, Alman topraklarındaki alkol sorunuyla karşıtlık oluşturacak şekilde böyle bir sorunun bulunmayışından, hatta insanlarının dostça tutumlarından olumlu olarak etkilenmişlerdi. Avrupa'nın büyük bir bölümünde mezhep mücadeleleri ve savaşlarının sürdüğü bu zorlu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan ve Yahudilere -ikincil statüde bulunsalar da- gösterilen hoşgörü, gözlemciler, özellikle Protestanlar üzerinde çok olumlu bir izlenim bırakmıştı. Padişahların despotizmi ise, bir ölçüde karışık duygular uyandırıyorsa da, hayranlıkla karşılanıyor, genel değerlendirmelerde çoğu zaman etkinlik vurgusu ağır basıyordu.[24]

16. yüzyılda Habsburgların yazdıkları, daha sonraki eserlerle karşılaştırıldığında benzersiz nitelik taşır, özellikle sıradan insanlara gösterdikleri ilgi dikkat çekicidir.[25] Bu da pek şaşırtıcı sayılmaz, çünkü 17. yüzyıl Reform etrafında yoğun bir ideolojik ve siyasal mücadelenin yürütüldüğü bir dönemdi, bu sırada Otuz Yıl Savaşları yaşanmıştı, Habsburglar ile Osmanlılar arasında hassas bir güç dengesi kurulmuştu, bütün bunlar Almanca konuşan dünyadaki kültürel durgunluğu açıklayan faktörlerdir. 1743 gibi geç bir tarihte, Jena'da, yeni keşfedilen halkların ayrıntılı betimlemesinin yapıldığı bildirilen, bu arada etnik ve yerel gruplar, toplum ve meslek grupları, lakaplar birbirine karıştırılarak tanıtılan bir kitap yayımlanmıştı: *Hussaren, Heydukken, Tolpatchen, Insurgenten, Sclavonier, Panduren,*

24 Vocelka, "Das Türkenbild," 30.

25 Jonov, *Nemski* ..., *XVII-XVIII* v., 22.

Varasdinern, Lycanern, Croaten, Morlakan, Raitzen, Walachen, Dalmatinern, Uskoken, yani "Macar süvarileri, soyguncular, sakarlar, âsiler, Slavlar, Arnavut muhafızlar, Varazdin'liler, Lycaner'ler (?), Hırvatlar, Morlah'lar, Sırplar, Eflâklılar, Dalmaçyalılar, eşkıyalar."[26]

Styria'da 18. yüzyıl başlarında yapılan yağlıboya bir tabloda, etnik hiyerarşilerin ve Avrupa uluslar ailesinde Almanların yerinin o sırada nasıl algılandığı gösterilmektedir.[27] "Avrupa Uluslarının ve Onların Özelliklerinin Kısa Tanıtımı" adındaki bu tabloda, kuşkusuz olumludan olumsuza doğru uzanan bir sıralamayla, farklı ulusları temsil eden on erkek yer alıyordu: "İspanyol, Fransız, Felemenk, Alman, İngiliz, İsveçli, Leh, Macar, Moskovalı, Türk veya Yunan." Bu sıralama şaşırtıcı değildir, ama Türk ile Yunan'ın tablonun en olumsuzu gösteren tarafında, yalnızca sarıklı bir erkekle temsil edilmesi dikkat çekicidir. Tablo bu figürleri on yedi kategoride karşılaştırır: Mizaç, tabiat, zekâ, kusurlar, tutkular, bilgi, kılık kıyafet, hastalıklar, askerî güç, din, siyaset biçimi vb. Yalnızca stereotipleri göstermesi açısından değil, önemli ve beklenmedik stereotip kaymaları sergilemesi açısından da hoş bir illüstrasyondur bu. Zihinsel özellikler bakımından, İspanyol zeki ve bilge, Fransız ihtiyatlı, Alman kurnaz, İngiliz ise huysuz kategorisine sokulmuştur.

Aynı kategoride, alay edilen ulusların zihin özelliklerine gelince, Leh'in zekâsı "sınırlı"ydı, Macar'ınki "daha da sınırlı"ydı, Rus'un "hiç" zekâsı yoktu, Türk-Yunan'ın zekâsı ise "hiçten de az"dı. Bu tablo kuşkusuz Katolikler tarafından ve Katolikler için yapılmıştı, çünkü kilise ibadetleri bakımından İspanya en yüksek dereceye yerleştirilmiş, Fransa iyi derecede sayılmış, Almanya ise "orta düzeyde" bulunmuştu. Buna karşılık, İngilizler "hava gibi durmadan değişiyor," Lehler her şeye inanıyor, Ruslar ise "kiliseye muhalefet ediyorlar"dı. Türk-Yunan Ruslarla "aynı" diye nitelenmiş, böylelikle Ortodoks sapma ile İslâm inancı aynı kefeye konmuştu. İspanyolların giyim

26 Gabriella Schubert, "Berlin und Südosteuropa," Klaus Meyer, ed., *Berlin und Osteuropa*, Berlin: Colloquium Verlag, 1991, 185-186.

27 Özyurt, *Die Türkenlieder*, 143.

tarzı "saygın", Fransızlarınki "değişken," Almanlarınki "taklitçi"ydi, İngilizler ise "Fransız usullerini takip ediyorlar"dı. Lehlerin uzun giysileri vardı, Macarların giysileri alacalı bulacalıydı, Ruslar kürk, post giyiyor, Türkler ve Yunanlar ise kadınsı tarzda ("auf Weiber art") giyiniyorlardı. İspanyollar, Fransızlar, Almanlar ve İngilizler sırasıyla fillere, tilkilere, aslanlara ve atlara benzetiliyor, Lehlere, Macarlara, Ruslara ve Türk-Yunanlara yine sırasıyla ayılar, kurtlar, eşekler ve sıçanlar uygun bulunuyordu. Ancak, daha önemli olan nokta, bunların hepsinin "Avrupa ulusları" sayılmasıydı. Bizim açımızdan en ilginç taraf, tabiî ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayanların hepsinin monolitik bir yaklaşımla değerlendirilmesidir. Bu yaklaşım, Hıristiyanlar (Ortodokslar dahil) ile Müslümanlar arasında kurulan, alıştığımız dikotomiden, yani bu dönemde Avrupa'nın güneydoğusuna dair bilgi düzeyinin gerilemesiyle açıklanabilecek bakış açısından çok farklıydı.

Osmanlıların algılanışında köklü bir değişiklik, ancak 17. yüzyıldan sonra, Aydınlanma'yla birlikte görülecekti. Genel olarak İslâm'ın imgesinin yeniden değerlendirilmesine, özel olarak olumlu bir Osmanlı imgesinin yaratılmasına Fransa öncülük etmiş, bu süreç yavaş yavaş Almanya'yı da etkilemiştir.[28] Gerard Cornelius Driesch, 1718 Pasarofça Antlaşması'nın ardından Habsburg imparatorunun İstanbul'a gönderdiği *magna legatio*'da "kâtip ve tarihçi" olarak görev almıştır. Hacimli Latince günlüğü 1721'de Viyana'da yayımlanmış, daha sonra Augsburg ve Nürnberg'de iki ayrı Almanca baskısı yapılmıştır. Driesch'in anlatısı, son derece geniş bilgiler sunmakla ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayat hakkında zengin bir hazine oluşturmakla kalmıyor; ayrıca, yazar, Osmanlı toplumsal ve siyasal sisteminin belirli yönlerine, özellikle bir aristokrat soyunun bulunmamasına açıkça hayranlığını dile getiriyor, bu durumu Habsburg soyluluğunun tutumu karşısında olumlu bir gözle değerlendiriyordu.[29]

---

28 Vocelka, "Das Türkenbild," 31.

29 Jonov, *Nemski* ..., *XVII-XVIII v.*, 232.

1740 ve 1741 yıllarında Balkanlar'ı gezen Kaptan Schad da bu görüşleri paylaşıyordu, ama notlarının birinci bölümünün başına Voltaire'den aldığı şu sözleri koymuştu: "Zorbalar ve kötü hükümdarlar arasından da becerikli fatihler çıkar, ama onlar bile birinci gruba daha yakındırlar." Balkanlar'da gündelik hayatın son derece ayrıntılı ve canlı tasvirlerini yapmış, ayrıca Avrupa'daki Hıristiyanların Müslümanlardan daha büyük hırsız olduklarını belirtmiştir. Schad, acımasız Yeniçerilere ilişkin alışıldık tabloyu çizmek yerine, Razgrad yakınlarında Çingene fahişelere ödemek zorunda kaldıkları akıl almaz fiyat (günde aldıkları 6 florin ücrete karşılık 1,2 florin) için onlar adına üzüntüsünü dile getirmiştir.[30] Gerçi Schad'ın günlüğü kendisi hayattayken yayımlanmamıştı, ama benzer gezi eserleri okur kamuoyunun giderek daha fazla etkiliyordu: 1780'lere kadar Alman okurlar Avrupa'da üretilen gezi edebiyatının başlıca tüketicileriydi.[31] 18. yüzyıl sonlarında, Almanca konuşan dünyaya "iyi Türk" (*le Turc genereux*) bile tanıtılmıştı ve pek çok örnek arasında en popüler eseri anarsak, Mozart'ın "Saraydan Kız Kaçırma" adlı operasıyla popülerleştirilmişti.[32]

19. yüzyılda Hıristiyan-Müslüman dikotomisi, siyasal ve kültürel sözdağarından çıkartıldı, en azından eski terimlerle ifade edilmez olmuştu. Artık, gerikalmış bir gelenekçi ortamda Avrupa'nın ilerleme yolunda gelişmek isteyen uluslar çerçevesinde karşıtlık kuruluyordu. Filhelenizm, "milliyetçiliğin, dinin, radikalizmin, ticarî hırsın, ayrıca romantik duyguların ve katıksız kahramanlığın rol oynadığı uluslararası bir protesto hareketi" olarak tanımlanıyordu.[33] Alman versiyonu, neredeyse yalnızca romantik duygulardan ve kahramanlıktan beslenmişti. Byron'ın ününden ve İngiliz Filhelenler üzerine geniş literatürden dolayı, Yunanistan'ın en ateşli ve özgecil tutkunlarının İngilizler olduğu yolunda bir izlenim doğmuşsa da, Yu-

30 Ibid., 363.

31 Gabriella Schubert, "Das Bulgaren-Bild deutscher Reisender in der Zeit der Osmanenherrschaft," *Zeitschrift für Balkanologie*, c. 26, 1990, 115.

32 Vocelka, "Das Türkenbild," 31.

33 C. M. Woodhouse, *The Philhellenes*, Londra: Hodder and Stoughton, 1969, 9.

nanistan için savaşan Almanların sayısı öteki Avrupalıların sayısından kat kat fazlaydı: Yunanistan'da çarpıştığı bilinen 940 Avrupalı Filhelen vardır, bunlar içinde en büyük kesimi (üçte biri) Almanlar oluşturur, ardından Fransızlar ve İtalyanlar, ancak daha sonra İngilizler ve Amerikalılar gelir.[34] Öteki Balkan uluslarından gelen gönüllülerin sayısı çok daha fazlaydı. O dönemde yaşamış bir Yunan yazar, savaşta Yunan tarafında çarpışan Bulgarların 14.000'den fazla olduğunu bildirir. Yunan ve Rus arşivlerinde bunların en azından 704 tanesinin adları bulunmaktadır, bu sayı da herhangi bir Batı ülkesinden gelen Filhelenlerinkinden büyüktür.[35] Öteki Balkan ülkelerinden gelen gönüllülerin savaşa katılımının teknik olarak Filhelenizm kategorisine girmemesi, özellikle Balkan ulusları arasında bitmez tükenmez düşmanlıklar üzerine bu kadar vurgu yapıldığı düşünülünce, Balkan dayanışmasının bu dışavurumu konusundaki sessizliği haklı göstermek için kullanılamaz.

Moltke'nin *Briefe aus der Türkei* adlı eseri, ayrıntıların nesnelliği ve betimlemelerinin güzelliği açısından Goethe'nin *Italienische Reise* adlı kitabından bile üstün bulunmuştur.[36] Geleceğin askerî dehası, gençliğinde, Osmanlı yönetiminin Yeniçeri Ocağı'nı hızlı bir şekilde yok ettikten sonra, Avrupa modeline göre ıslah etmeye çalıştığı Osmanlı ordusunda öğretmenlik yapmıştı. Moltke, Eflâk'ın olumsuz durumunu "bu ulusu tam bir kölelik altına alan Türk boyunduruğu"yla açıklamakta hiçbir sakınca görmemişti. Ülkede gördüğü ne kadar ilerleme varsa hepsini -köylülerin kurtuluşu, vergi yüklerinin hafifletilmesi, yerel milislerin eğitimi, etkin bir veba önleme sisteminin geliştirilmesi- General Kisselev komutasındaki Rus işgal kuvvetlerine bağlamıştı. Yine de, başka Avrupalılar gibi, Bâbıâli'nin reform girişimlerini güçlü devletlerin gözünü boyamaya yönelik siyasal oyunlar sayarak küçümsemiyordu. 1837'de

34 Eisner, *Travels*, 120.

35 Nikolai Todorov ve Vesselin Traikov, ed., *Bılgari uchastnitsi v borbite za osvobozhdenieto na Gırtsiya, 1821-1828*, Sofya: Bılgarska akademiya na naukite, 1971.

36 Schubert, "Berlin und Südosteuropa," 190.

Balkanlar gezisinde padişahın maiyetinde yer almıştı. Bütün uyrukların din farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğunu bildiren Tanzimat Fermanı'nın okunmasından iki yıl önce padişahın yaptığı konuşmaları dinleyen Moltke, başarıya götürecek doğru yolun bulunduğu konusunda ılımlı iyimserliğini dile getirmişti.[37] Moltke, bir gezginin aşırı merak ile ilgisizlik arasında bir orta yol tutturması gerektiği şeklindeki kendi kuralına tam anlamıyla bağlı kalmıştı, ama onun döneminde yüksek kalitede, çeşitli değer yargılarına başvurmayan bir açıklıkta özenli eserler vermiş başka yazarlar da vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanca konuşan dünyadaki uzmanların yazdıkları eserler, bakış açılarının genişliği, ilgi alanlarının çeşitliliği ve sundukları bilgilerin niteliği bakımından, Alman hümanistlerin eserlerinden bile üstündür.[38] Bu açıdan mükemmel bir örnek Felix Philipp Kanitz'in eseriydi. Bu eser, yirmi yıl boyunca yaptığı gezilerin ürünüydü ve Bulgar ve Balkan coğrafyası, etnografyası, demografisi, arkeolojisi, dilbilimi vb. üzerine zengin ve akademik bilgiler sunan gerçek bir madendi. Hiçbir özet bu kitabın hakkını vermez. Eser, ayrıca, büyük edebî değer de taşımaktaydı ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Kanitz'in "gözde" halkı olan Bulgarlar üzerine ciddi bilgiler sunan rakipsiz bir kaynaktı.[39]

Almanya'daki Bizans araştırmaları alanının kurucusu, büyük arkeolog ve filolog Karl Krumbacher, 20'li yaşlarında yeni Yunanistan devletini ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumların yaşadığı yerleri ziyaret etmişti. Gezi notlarından oluşan eserini, "büyük Filhelen, Bavyera Kralı I. Ludwig"e ithaf etmişti. Krumbacher, Avrupa devletlerinin ölçütleri kullanılarak, veya bütünüyle idealize edici bir bakış açısı sergilenerek oluşturulan yüksek beklentiler gerçekleşmeyince bir hayal kırıklığı ya-

37 Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Köln: Verlag, Jakob Hegner, 1968, 24, 27, 150-151.

38 Schubert, "Das Bulgaren-Bild," 120.

39 Felix Philipp Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan: Historisch-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860-1878*, Leipzig: H. Fries, 1875-1879.

şandığını, bunun sonucu olarak Yunanistan'a ilişkin verilen ağır hükümlerin haksız olduğunu belirtmişti. Yunanistan'ın sorunlarını ve o güne dek sağlanan ilerlemeyi gerçek ve derin bir kavrayışla görmüştü. Yunanlıların kendilerini "Romaioi" ve "Graikoi" diye tanımlamayı yavaş yavaş bir yana bırakıp "Hellenes" kimliğini benimsemeleri sürecindeki kimlik dönüşümleri üzerine incelikli yorumlar getirmişti. Dönemin Avrupa, (özellikle) Alman etnografyasının mekanistik metodolojisi karşısında son derece eleştirel bir tutum sergiliyor, "sarı ve siyah saçlıların oranlarını istatistiklerle hesaplayarak, mavi ve kahverengi gözlüleri sayarak, ayrıntılı kafatası ölçümleri yaparak" koca bir ulus hakkında çok kesin yargılara varıldığını belirtiyordu. Yunanlıların inatçılığını, cevvalliğini ve sürekli geleceği düşünmelerini Prusyalıların tutum ve davranışlarıyla karşılaştırırken bir ölçüde millî gurur sergiliyordu kuşkusuz, ama genel olarak Yunanlıları kendi vasıflarıyla değerlendiriyordu. Krumbacher için, Balkanlar kesinlikle ayrı bir kendilikti ve Balkanlar'ın özgünlüğünü, köklü kültürel tutumlarda veya değer sisteminde değil, etnik çeşitlilikte, farklı kıyafetlerde ve belirli toplumsal ilişkilerde görüyordu. Bir keresinde Korfu'dayken şehrin İtalyan niteliğini belirtmiş, yalnızca arada sırada görülen Arnavut çöpçülerin, Ulah iplikçilerin ve *fustanella** giyen Rumların Balkan Yarımadası'nın yakınında olunduğunu hatırlattığını söylemişti.[40]

Yeni kurulan Bulgaristan devleti de ilgi çekmiş, hatta 1880'lerde bir edebiyat/tiyatro çalışmasına esin kaynağı olmuştu. 1886'da Aleksandr Battenberg'in tahttan feragatinden sonra, Bulgaristan, başta Rusya olmak üzere Büyük Devletlerin taleplerini karşılayacak yeni bir prens bulmak için yoğun bir araştırmaya girişmişti. Ağustos 1887'de yeni prens bulundu: Ferdinand von Saxe-Coburg-Gotha, otuz bir yıl boyunca ülkeyi yönetecekti. Aynı yıl Leipzig'de *Bulgar Tacı İster miydiniz? "Evet" Diyecek Herkese Bir Uyarı Olarak İthaf Edilmiştir* adlı

(*) Efsun askerlerinin giydikleri eteklik - e.n.

40 Karl Krumbacher, *Griechische Reise*, ..., Berlin: August Hettler, 1886, 7-8, 10-11, 48-49, 253-255, 311-313, 340-343, 389.

bir kitap yayımlanmıştı. Berlinli popüler bir yergici olan Julius Stettenheim'ın yazdığı kitap dört bölümden oluşuyordu: Piyano eşliğinde on beş dakikalık bir opera ("Säkkingen Trompetçisi veya Bulgar Sorununun Çözümü"); Prens Ferdinand'a Berlin ağzında yazılmış bir dizi alaycı mektup ("Muckenich ve Bulgaristan"); iki kısa metin ("Yakıcı Soruna Çözüm" ve "Bulgaristan'dan Çeşitli Olaylar"). Ferdinand'a verilen öğüt çok netti: "Bulgaristan'a yalnız en gerekli şeyleri götür. En fazla üç takım elbise, iç çamaşırı, tıraş malzemeleri, birçok dolu silah, bir yemek kitabı, kilolarca haşarat ilacı, bir de kullanılmış bir âsa al yanına. Oraya ayak basar basmaz, üç aylık avans al hemen."[41] Stettenheim'ın alayları, megalomanileri kendi ülkelerindeki önemleriyle ters orantılı Alman prenslerine yönelikti, ama Balkanlar'a ilişkin o günkü yaygın görüşleri de ortaya koyuyordu: Güneydoğu, Rusların manipüle ettiği geri, karışık bir bölgeydi, Alman prensleri burada çok temkinli olmalı, gözlerini dört açmalıydı. Gerçekten, *Ordnung und Gesetz*'in [Düzen ve Yasa] yeni değerleri o denli içselleştirilmişti ki, 20. yüzyıl başında Johann Gustav Droysen'ın bir öğrencisi, Reformasyon dönemindeki Türk korkusu üzerine doktora tezinin sonunda, yasa ve düzen yerine fetih ve güce dayalı ıslah olmaz bir devleti koruyan Büyük Devletlerin o dönemde izledikleri siyaseti eleştirmişti.[42]

Balkanlar, Yakındoğu'nun bir parçası olmasına karşın, çok farklı bir yaklaşımın da nesnesi olmuştu: Geç dönem romantiklerinden Karl May (1842-1912) Balkanlar'ı konu almıştı. 1960'lara gelindiğinde kitapları kırk milyondan fazla satmış olan ve genellikle küçümseyici bir şekilde "en çok okunan Alman yazarı" diye anılan Karl May, Hitler'in eserlerinden hoşlanması gibi bir bahtsızlığa uğramış, bu durum bir süre ününü

41 Julius Stettenheim, *Bulgarische Krone gefällig? Allen denen, welche Ja sagen wollen, als Warnung gewidmet*, Leipzig: L. Freund, Buch und Kunst Verlag, 1888, (ikinci baskı), 22.

42 Richard Ebermann, *Die Türkenfurcht, ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit*, Halle: C. A. Kraemmerer, 1904, 69.

lekelemişti. Daha sonra yeniden itibar kazandı, pasifizmi, hatta anti-emperyalist tutumu vurgulandı ve şövalye kahramanları gençlere esin kaynağı olan, macera edebiyatının kendine özgü bu ak-kara türünde sağlam bir yer edindi. Gerçi popülerliği Kızılderili romanlarına dayanıyordu ve Avrupalı yeni yetmeler kuşaklar boyu İhtiyar Kırık Kol ve Winnetou öyküleriyle büyümüşlerdi, ama Karl May Yakındoğu üzerine de bir dizi roman yayımlamıştı. Dördüncü cildi "Balkan Dağlarının Vadilerinde" adını taşıyan *orientalische Reiseromane*'si, romantik kahraman Kara Ben Nemsi'yi ölümsüzleştirmişti. Karl May tıpkı Kuzey Amerika'ya hiç gitmediği gibi, Balkanlar'ı da görmemişti, ama Yakındoğu romanları, genellikle gezi ve coğrafya eserlerinden yararlanarak yaptığı derin araştırmalara dayanıyordu, öyle ki kahramanın izlediği güzergâhın gerçeğe uygunluğunu göstermek mümkündü.[43] Karl May, turizm ile memleketinde kalma arasındaki ilişkiye dayanan, yerinde bir terimle *écriture* yerine *écritour* diye adlandırılan yeni hayal turizmi türünde ilk ürün veren kişi sayılabilir.[44] 1980 gibi çok yakın bir tarihte, Kosova ve Arnavutluk'u ziyaret eden bir Alman dilci, bu topraklar hakkında çok belirsiz fikirleri olduğunu, "yabancı, Oryantal havası ve belirgin askerî nitelikleri bulunan, ağırlıklı olarak kırsal, patriyarkal, muhafazakâr bir toplum imgesi" dışında kafasında pek bir şey olmadığını belirtmiştir. "Bu imge, kuşkusuz, Karl May'ın çocukluğumda okuduğum eserlerine dayanıyordu."[45]

Karl May, türü icat etmese de, kendisinden daha yeteneksiz pek çok yazara esin kaynağı olmuş, böylelikle hayalî maceraları, yiğitlik öykülerini ve birçoğu Balkanlar'daki çarpışmalara

---

43 Gerhard Klussmeier ve Hainer Plaul, ed., *Karl May. Biographie in Dokumenten und Bildern*, Hildesheim ve New York: Olms, 1978, 104; Schubert, "Das Bulgaren-Bild," 118; Schubert, "Berlin und Südosteuropa," 195-196.

44 Craig Jonathan Saper, *Tourism and Invention: Roland Barthes's "Empire of Signs,"* doktora tezi, University of Florida, 1990.

45 Hartmut Albert, "Kosova 1979, Albania 1980, Observations, Experiences, Conversations," Arshi Pipa ve Sami Repishti, ed., *Studies on Kosova*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 155, New York: Columbia University Press, 1984, 105.

dayanan, pek fazla yiğitlik içermeyen çatışmaları konu alan eserler yazılmıştır. Hayalî çarpışmalar konusunda uzmanlaşmış "Karl May'lar" ortalığı öylesine kaplamıştı ki, Stettenheim onlara şiddetli eleştiriler yöneltmişti. *Mephistopheles, Kladderadatsch* ve *Die Wespen* adlı gülmece dergilerinde yazan Stettenheim, kendisinin yarattığı savaş muhabiri "Wippchen" imzasıyla çok sayıda popüler uydurma haber yazdı. "Wippchen", Almanca sözdağarına masal anlamına gelen yeni bir sözcük olarak girdi.[46] Dikkat çekici nokta, yakınlardaki Balkanlar'ın, çok uzaklardaki Kuzey Amerika bozkırları gibi, popüler imgelemde gerek romantik olsun, gerekse olmasın, ahlâk üzerine kurulu tiyatro oyunları için uygun zemin sayılmasıdır.

Aydınlanma, Türk imgesinin yeniden gözden geçirilmesi sonucunu getirmişti. Bu durum, en belirgin şekilde Fransa'da hissedilmişti. Ne var ki, Fransa'da anî bir kopuştan çok, bir sürekliliğin giderek canlandırılması söz konusuydu. Venedik ve Habsburglar en başından beri muzaffer Osmanlılarla doğrudan çatışmaya girmişti, oysa Fransa, gerek fiziksel uzaklığından dolayı, gerekse İngiltere'yle neredeyse aralıksız süren Yüz Yıl Savaşlarında boğuştuğu için, Osmanlılarla dolaysız ilişkiye girmemişti. Bunun tek istisnası, Dük III. Philippe (Iyi) döneminde Burgonya'nın izlediği aktif siyasetti: Bu dönemden kalan az sayıdaki metinde, haçlı seferlerinin gelenekleri ve acıları belirleyici etkendi. Bu metinlerde Osmanlılardan Sarasenler diye bahsedilir. Ama zaman zaman zeki bir gözlemci çıkıp, hâkim klişelerden bazılarının ötesine geçebiliyordu. 1432-1433'te gizli bir görevle bölgeye gelen Bertrandon de la Broquière, Türklerin askerî gücünü övmüş ve onların, Yunanlılardan daha dostane tavır sergilediklerini belirtmişti. Kuşkusuz Bizans'ta haçlıların şüphe çeken faaliyetlerinin taze anılarının etkisiyle, Katolik soyluluğunun bir mensubuna açıkça düşmanlık gösteren Yunanlılar yerine Türkleri tercih ediyordu.[47]

Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında şiddetli bir

46 Schubert, "Berlin und Südosteuropa," 196.

47 Cvetkova, *Frenski ..., XV-XVIII*, 51-52, 58.

rekabetin yaşandığı 16. yüzyılda, "Zambak ile Hilâl" Habsburglara karşı mücadelelerinde bir "kâfir birliği" oluşturmuştu. Bu "kâfir ittifakı," iniş çıkışlar gösterse de, Napolyon dönemine kadar varlığını sürdürdü. 16. yüzyıl Fransız gezi edebiyatı, rasyonel ve ampirik bir yaklaşımı getiren hümanizmin öğretileri ve Fransız çıkarlarını gözetmeye yönelik siyasal kaygılar gibi iki farklı etki altında, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin çok olumlu bir imge yarattı.[48] Gözlemcileri en çok etkileyen konu, imparatorlukta hissedilen düzen ve asayişti. Jean Chesnau, güvenlik kuvvetlerinin mükemmel teşkilâtlanarak geceleri düzen ve asayişi sağlamasından övgüyle bahseder. Pierre Belon, kırsal alanların gelişmesinde uzun süren barışın ne denli yararlı olduğunu övgüyle anlatan bir Rum'u anar.[49] Gerçi bu gezi edebiyatı ilk elden izlenimlere dayanıyordu, ama 16. yüzyılın gezi eserleri -birkaç küçük istisna dışında- diplomatik misyonlara mensup kişiler tarafından kaleme alınmıştı: Jean Chesneau, Jacques Gassot ve Pierre Belon 1547'de böyle bir misyonda yer almıştı. Nicolas de Nicolay (1551), Philippe du Fresne-Canay (1572), Pierre Lescalopier (1574) de benzer görevlerde bulunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarına ilişkin görüşleri, yalnız Fransız dış politikasının oluşumunda etkili olmamış, ayrıca Fransızca deneme, tiyatro, düzyazı ve şiirlerde, kültür ve dinle ilgili fikirlerin gelişiminde de büyük bir rol oynamıştı.[50] Despotik, ama iyi işleyen Osmanlı İmparatorluğu imgesi, Avrupa'da, özellikle Fransa'da mutlakıyetçilik ideolojisinin şekillenmesinde çok önemli bir etkendi.[51]

---

48 E. Kafé, "Le mythe turc et son déclin dans les relations de voyage des européens de la Renaissance, *Oriens*, 1968-1969, c. 21-22, 159-195; Iorga, *Les voyageurs français*, 21-48.

49 Cvetkova, *Frenski* ..., *XV-XVIII*, 73, 84.

50 Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris: Boivin, 1940 (yeni baskı: New York: AMS, 1973).

51 Hans Sturmberger, "Das Problem der Vorbildhaftigkeit des türkischen Staatswesens im 16. und 17. Jahrhundert und sein Einfluss auf den europäischen Absolutismus," Comité international des sciences historiques, *XIIe congrès international des sciences historiques, Vienne 29 août-5 septembre 1965. Rapport IV*, Horn ve Viyana: (y.y., t.y.), 201-209.

Yabancı gözlemcileri yakından ilgilendiren bir sorun da, imparatorluğun din kurumları ve çok farklı din ve mezhep mensuplarının birarada yaşama koşullarıydı. Seçkin doğa bilimcisi Pierre Belon, farklı Hıristiyan mezhepleri mensuplarının, ayrıca İspanya ve Portekiz'den kovulduktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilen Yahudilerin kendi ibadethanelerinin bulunmasından çok etkilenmiş, Osmanlıların gücüne ilişkin şu açıklamayı getirmişti: "Türkler kimseyi Türk hayat tarzını benimsemeye zorlamıyor, bütün Hıristiyanlara kendi kanunlarına göre yaşama hakkı tanınıyor. Türklerin gücünün kaynağını tam da bu tutumda aramak gerekir. Bir ülkeyi fethedince, o ülkede yaşayanların kendilerine itaat etmeleriyle yetiniyorlar. Vergileri topladıkları sürece, insanların ne yaptıklarıyla ilgilenmiyorlar."[52] Bu tür izlenimler İslâm'ın hoşgörüsüne ilişkin yaygın görüşün oluşumunda etkili olmuştur, ama bunların Avrupa'da, özellikle Fransa'da dinsel hoşgörüsüzlüğün doruk noktaya ulaştığı dönemde edinildiği, dolayısıyla o bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Ayrıca, Osmanlılara ilişkin kamuoyundaki olumlu imgelerin etkisi abartılmamalıdır. Rabelais'nin 1530'lar ile 1550'ler arasında yazdığı *Gargantua* ve *Pantagruel* adlı eserleri, içerdikleri bütün o ince alay ve hümanist atılıma karşın, Türkler söz konusu olunca, yaygın haçlı ruhunu ve önyargıları sergiler. Picrochole, ordularının Brötenya, Normandiya ve Flanders'ten Lübeck, Norveç ve İsveç'e kadar her yeri ele geçirdiği, Rusya'yı, Eflâk'ı, Erdel'i, Macaristan'ı, Bulgaristan'ı ve Türkiye'yi dize getirip İstanbul'a dayandığı söylenince, şöyle haykırmıştı: "Haydi... Hemen onlarla hesabımızı görelim, ben Trabzon İmparatoru da olmak istiyorum çünkü. Bütün bu köpekleri, Türkleri, Müslümanları öldürmeyecek miyiz?" Panurge ise, "kana susamış, alçak Türklerin" eline düşünce, bir tavşan gibi kızartılacağından emindi, kurtuluşu ancak takdir-i ilahî sayesinde mümkün olurdu.[53]

---

52 Pierre Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables*, ..., Paris, 1553, 180-181.

53 François Rabelais, *Gargantua and Pantagruel*, Chicago: Encyclopaedia Brittanica, 1952, 40-41, 92-94.

16. yüzyılın sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin giderek belirginleşen çelişkili yaklaşımlar söz konusuydu, ertesi yüzyıl boyunca aynı yaklaşımlar sürdü. Bir yandan, Habsburglara karşı aktif ittifak hattı korunuyor ve yoğun ticarî ilişkiler aralıksız sürdürülüyordu; öte yandan, imparatorluktaki Katoliklere güçlü bir destek sağlanıyor, Balkanlar'daki Hıristiyan nüfus arasında direniş hareketleri oluşturmak için diplomatik faaliyetlerde bile bulunuluyordu. Bu, hem Karşı Reform döneminde Katolik propagandanın genel olarak hız kazanmasının bir sonucuydu, hem de Fransa'nın Osmanlılarla kurduğu ittifakın yarattığı olumsuz izlenimi silmeye yönelik bir girişimdi.[54] Dolayısıyla, 17. yüzyılda -önceki yüzyılda olduğu gibi- neredeyse yalnızca diplomatların kaleme aldığı gezi eserlerinde, her iki yaklaşım da kendini gösterir. Louis Gédoyn, "le Turc", 1605 ile 1609 arasında İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinde başkâtiplik yapmış, 1623-1625'te ise Fransa'nın Halep konsolosu olarak çalışmıştı. Halep'te Rum kökenli bir Fransız soylusu olan Nevers Dükü Charles Gonsague'nün komplosuna tanık oldu. Gonsague, papanın, Kutsal Roma imparatorunun, İspanya'nın, Lehistan'ın, hatta Suriye'deki Dürzîlerin desteğini sağlayarak Osmanlılara karşı bir kutsal Hıristiyan ittifakı kurmuş, Sırbistan ve Bosna'ya elçiler göndermişti. Gédoyn, Ocak 1624'te Belgrad'dan yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "İnşallah bütün bunların altından kalkılır ve bu ilk girişim, bugün uyuyan Hıristiyanların uyanmasını sağlar." Yalnızca bir ay geçtikten sonra, bu kez Sofya'dan yazdığı bir mektupta şu sonuca varıyordu: "Levanten Hıristiyanlar dört bir yanda uyanıyorlar ve Hıristiyan prenslerin desteğini bekliyorlar."[55]

Otuz Yıl Savaşlarından sonra Habsburg İmparatorluğu öylesine zayıflamıştı ki, XIV. Louis, 1664'te St. Gotthard muharebesinde Osmanlılara karşı zafer kazanan ittifak ordusuna birlik bile göndermişti. Fransızlar, ayrıca, 1660'larda Girit'e de yardım yollamış, Bâbıâli'yle ilişkilerini tehlikeye atmış, ama

54 Cvetkova, *Frenski ...*, *XV-XVIII*, 13.

55 Auguste Boppe, *Journal et correspondence de Gédoyn "le Turc," consul de France à Alep (1623-1625)*, Paris: y.y., 1909, 47, 53.

hiçbir zaman bütünüyle koparmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun açıkça savunmaya çekildiği ve yapısal bozukluklarının su yüzüne çıktığı bir dönemde, Fransa imparatorluğun bölünüp paylaşılmasına yönelik ilk planları yapmıştı.[56] 1670'lerde, Delacroix (babası ünlü bir oryantalist ve sarayın Türkçe ve Arapça çevirmeniydi) doğu dillerinde yazmalar toplamak gibi, Fransa'nın Levant politikasının benzersiz bir özelliği haline gelecek bir görevle Yakındoğu'ya gönderilmişti. Delacroix bölgede on yıl geçirdikten sonra, Paris Üniversitesi'nde Arap dili kürsüsünün başkanı oldu ve babasının saraydaki görevini devraldı. Üretken bir yazar olan, Türkçe, Arapça ve Farsça'dan pek çok çeviri yapan Delacroix, 1684'te yayımladığı anılarında, temel Osmanlı kurumlarındaki yozlaşmayı vurguladı ve şu sonuca vardı: "Yabancılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü gözlerinde çok büyütmekteler, aslında bu devleti yok etmek için Hıristiyan hükümdarlarının güçbirliği yapmasına gerek yok. Fransız Krallığı tek başına bu işin üstesinden gelebilir, âdeta Tanrı bu zaferi Majesteleri için saklamaktadır."[57]

Eski olumlu yaklaşımlar da sürüyordu, ama inandırıcılıklarını büyük ölçüde yitirmişti. 1657'de A. Poullet Sofya'dan geçmiş ve civar köylerdeki kadınların güzelliğinden etkilenmişti. Bulgar kadınları, Doğu'daki öteki kadınlar gibi yüzlerini örtüler altında gizlemiyordu. "Zarif, bizim Fransız kadınlarının neredeyse eşi olan" bu kadınlar çok kibardı ve âdeta Fransız karakteri taşıyorlardı. Giysilerinden, bakır, gümüş ve altın paralardan yapılan kolyelerinden daha da çok etkilenmişti: "Göğüslerine bu paralarla süslenmiş mendiller takar, bütün servetlerini damdaki kiremitler gibi kat kat kumaşların altında saklarlar; bütün bunlar, kadınların bazı yazarların bizi inandırmaya çalıştıkları kadar baskı görmedikleri fikrini uyandırıyor insanda."[58] Poullet kuşkusuz işinin uzmanı bir kişiydi, Dubrovnik'teki hanımların kılık kıyafetlerini, kendilerini "bedeni olmayan kalçalara"

56 Jean Coppin, *Le bouclier de l'Europe ou la guerre sainte*, ..., Lyon: 1660.

57 Cvetkova, *Frenski, XV-XVIII*, 255.

58 Ibid., 229.

çevirdikleri için sert bir şekilde eleştirmişti.[59] Yine de, elbise yakalarındaki mendillerden bahsetmek, abartılı tahakküm suçlamalarına karşı kullanımına pek rastlanmayan, kuşkusuz yaratıcı bir tezdir. Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin, özellikle ticarî ilişkilerin geliştirilmesine yönelik öykülerin arasında bile eleştirel notlar kendini gösteriyor, zaaflara, yozlaşmaya ve genel gerilemeye ilişkin örnekler genel betimlemelerin içinde git gide daha sık yer alıyordu.

Yargılardaki bu ikilik 18. yüzyıl boyunca sürdü. Diplomat ve yazar Charles de Peyssonel, 1750'lerden 1770'lere kadar uzanan dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım hakkında değerli değerlendirmeler bırakmış, ticarî potansiyellerini incelemiştir. Peyssonel, Osmanlı İmparatorluğu'nun ateşli bir taraftarıydı, özellikle yükselen Rusya'ya karşı denge oluşturucu rolünü vurguluyordu. Resmî Fransız siyasetinin aynı ölçüde ateşli bir savunucusu olan Esprit-Mary Cousinéry, 1790'lara dek konsolos olarak görev yaptığı bölgeler hakkında hükümetine ayrıntılı ve yararlı bilgiler aktarmıştır. Tutkuyla araştırdığı başlıca ilgi alanı antik dünyaydı. Bugün Paris, Münih ve Viyana müzelerindeki koleksiyonları süsleyen onbinlerce antik para ve madalyonu toplamasının yanı sıra, yazılarının karakteristik özelliği olan klasik üslup özentilerine karşın, Makedonya'ya ilişkin en değerli ve tarafsız gözlemleri bırakmıştır. Osmanlı ordusunun modernleşme girişimlerinde etkin bir rol oynayan diplomat Baron François de Tott, Türklerin cesareti, ihtişamı, vakarı, hatta adaleti hakkındaki yanıltıcı görüşlere çok sert eleştiriler yöneltmişti. Verdiği hükümler o kadar keskindi ki, fazla abartılı bulunarak eleştirilmişti.[60]

Önceleri yalnız Rum ve Türklerden bahseden Fransız gezginleri, 18. yüzyıl ortalarından itibaren öteki Hıristiyan Balkan

59 Jonov, *Evropa otnovo otkriva bılgarite*, 79.

60 Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris: 1787; Esprit-Mary Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquité de ce pays*, Paris: Imprimerie royale, 1831; *Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784.

uluslarını da keşfetmeye veya ayırt etmeye başladı.[61] 18. yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine ilişkin kuşkucu ve eleştirel görüşler, yerini, özellikle Aydınlanma fikir ve beğenilerinden etkilenen, Fransız Devrimi'nin olaylarıyla şekillenen kesimlerde, düpedüz reddiyeci bir tavra bırakmıştı. Etkin despotizmle yaşanan romans sona ermiş; daha 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu oryantal despotizmin mekânı olarak görülmeye başlanmıştı, Fransız monarşisinin ise böyle bir niteliği olmadığı belirtiliyordu: "Bütün monarşiler *despotique* değildir; yalnız Türk monarşisi o niteliktedir." Ne var ki, ancak Montesquieu'nün *De l'esprit des lois* adlı eserinin olağanüstü popülerlik kazanmasından sonra, terim 18. yüzyıl siyaset düşüncesinde merkezî bir yer edinmiş, Voltaire bir yana, başta Rousseau, Mably, Holbach, Boulanger ve Turgot olmak üzere hemen hemen bütün düşünürler tarafından, monarşiden niteliksel olarak farklı, Asya ve Afrika'nın bütün büyük imparatorlukları için tipik kabul edilebilecek kendine özgü bir yönetim şekli sayılmıştır.[62] Aydınlanma'nın belirgin anti-klerikalizmi ve muhafazakârlık, önyargı ve geriliğin sığınağı saydığı dine saldırısı da, İslâm değerlendirmelerini kökten değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun despotizmin en tipik örneği olduğu şeklindeki görüşün yanına, fanatizm ve taassuba bulanmış İslâm dininde reform gerçekleşemeyeceği inancı eklenmiştir. Bu inanç, İslâm'ın hoşgörüsüne ilişkin önceki görüşlerle tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Ateşli bir Jakoben olan Kont Ferrières de Sauveboeuf 1790'da şöyle yazmıştı:

> Keşke bir gün Türkler kendilerini aydınlatabilseler! Boş bir hayal bu! Cehaletten beslenen fanatizm ufuklarını daraltıyor, zevk ve eğlence dışında başka bir şey düşünmüyorlar... Osmanlılar Avrupa'dan çıkarılabilir, ama asla değişmezler. Fanatizm gittikleri her yere peşleri sıra gelecektir. Dinin karanlığı onları daima böyle bir bilinçsizliğe sürükleyecek, bu yüzden bizim

61 Iorga, *Les voyageurs français*, 109.

62 Melvin Richter, "Despotism," *Dictionary of the History of Ideas*, c. 2, New York: Scribner's, 1973, 7, 10-12.

alışkanlıklarımıza yakın olmaları sayesinde onları önyargılarından uzaklaştıracak her şeye horgörüyle bakacaklardır.[63]

1798 yılında Mısır'a gönderilen Fransız bilimsel araştırma heyetinde yer alan, Osmanlılara tutsak düşüp Osmanlı İmparatorluğu'nda üç yıl geçiren Doktor François Pouqueville'in verdiği yargı da benzer nitelikteydi: "Derin bir barbarlığa gömülmüş olan Türkler, yalnızca nasıl yıkıp yıkacaklarını düşünürler, bu özelliklerini çok önemserler; dinsel inançlarıyla ilintili bir talihsizliktir bu." 1805'te Tepedelenli Ali Paşa'nın sarayında, daha sonra Patras'ta Fransız konsolosu olan Pouqueville, değerli istatistik veriler ve coğrafî ayrıntılar içeren anılarını yayımlamıştır. Avrupa nosyonunu dar coğrafî anlamıyla değil, alegorik anlamda kullanan ve Osmanlıları uygar Avrupa uluslarını ailesinin dışında sayan ilk yazarlardan biridir. Pouqueville'e göre, İstanbul "Avrupa'ya yalnızca yaşadıkları yer dolayısıyla ait olan bir halkın yaşadığı bir şehir" haline gelmişti. Benzer şekilde, ünlü seyyah ve böcekbilimci Guillaume-Antoine Olivier Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişini "baskıcı bir din"in fanatizmine ve toplumun ahlâkî yozlaşmasına bağlamıştı.[64]

1829'da, Osmanlı İmparatorluğu izlenimlerini aktardığı anılarını yayımlayan Kont Louis-Auguste Félix de Beaujour, Pouqueville'in görüşünü paylaşıyor ve şöyle yazıyordu: "Hem gelenek ve inançlarıyla, hem de idaresinin despotizmiyle Avrupa uluslarının oluşturduğu büyük aileden yabancılaşmış olan Türkiye, siyasal varlığı için hiçbir destek ya da sempati bulamaz, yalnızca, içlerinden birinin tek başına imparatorluğu ele geçireceğinden korkan devletlerin rekabeti sayesinde ayakta durmaktadır." Öte yandan, ne zaman dinsel hoşgörü örneklerine rastlanırsa, bunlar Aydınlanma döneminde geliştirilmiş bir başka kategori olan uygarlıktan etkilenmemiş bir nüfusun cahilliğiyle açıklanır. Hauterive Kontu Alexandre-Maurice 1785'te Osmanlı

63 Ferrières de Sauveboeuf, *Mémoires historiques et politiques de mes voyages* ..., c. 2, Maestrücht ve Paris, 1790, 302-303.

64 Pouqueville, *Voyage en Morée*, c. 1, 350-358, c. 2, 142; Guillaume-Antoine Olivier, *Voyage dans l'Empire Ottoman* ..., c. 1, Paris, 1801, 334-338.

İmparatorluğu'nu gezerken, Bulgarların "sessiz ve iyi niyetli dinsel kuşkuculuğu"na hayran kalmış, bunu "kesinlikle bağışlanabilir" bulmuştu. Lady Mary Montagu'nün daha önce Arnavutlarda gözlemlediği, Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki kendine özgü sembiyoz, Alexandre-Maurice'e göre, Macaristan ve Erdel'deki bir milyon Husçu, Yakubî ve Katolik'in ölümüne yol açan din savaşlarından çok daha tercih edilecek bir şeydi, ama bu doğuştan gelen herhangi bir karakter soyluluğunun değil, "eğitim ve aydınlanmadan yoksun kalan bir halkın cehalet ve basitliği"nin bir ürünüydü. Kendi ifadesiyle bu "körlük" şu olguya bağlıydı: "Bu talihsiz insanlar uygarlıktan çok uzak, öyle ki başka yerlerde önyargıların o kadar yaygın ve köklü hale getirdiği tutkuların hiçbirine sahip değiller."[65]

Aydınlanma fikirlerine ve devrimci ateşe kapılmaları bu kişilerin pratik bakış açısını bütünüyle köreltmemişti. Kont Marie-Gabriel de Choiseul-Gouffrier, Yunanistan'da altı yıl geçirdikten sonra, 1782'de son derece popüler eseri *Voyage pittoresque de la Grèce*'i yayımlamıştı. Kitabındaki illüstrasyonlar pastoral bir idil içindeki Maine'lileri gösteriyordu, ama Choiseul Fransa'ya ve öteki Avrupa ülkelerine II. Yekaterina'yla işbirliği yaparak Hellas'ı kurtarma çağrısında bulunuyordu. İngiltere büyükelçisi Sir Robert Ainslie bu fırsattan yararlanarak, Osmanlı padişahına Fransız rakibinin yıkıcı fikirleri hakkında bilgi verdi, imalı bir ifadeyle kitabı göstererek şöyle dedi: "Fransa'nın size gönderdiği adam işte bu!" Choiseul, itibarını kaybetmemek için, gizlice kitabın Osmanlı yanlısı bir baskısını yaptırdı ve orijinal kitabın sahte olduğunu ileri sürdü.[66]

Yine de, 18. yüzyılın yeni fikirleri, Balkan Yarımadası'nın Türk olmayan halklarına ilişkin tutumlarda köklü bir dönü-

---

65 Beaujour, *Voyage*, c. 2, 589; "Journal inédit d'un voyage de Constantinople à Jassi, capitale de la Moldavie dans l'hiver de 1785," *Memoriu asupra vechei şi actualei a Moldovei presentat lui Alexandru Voda Ipsilante domnul Moldovei la 1787 de comitele d'Hauterive*, Bükreş: L'Institut d'arts graphiques Carol Göbl, 1902, 311-312.

66 Venturi, *The End of the Old Regime*, 138-139; Hellen Hill Miller, *Greece Through the Ages. As Seen by Travelers from Herodotus to Byron*, New York: Funk and Wagnalls, 1972, 16; Eisner, *Travels*, 80-81.

şüm yaratmıştı. 16. ve 17. yüzyılların eserlerinde, görkemli atalarıyla karşılaştırıldığında o dönemin Yunanlılarının ne denli değersiz olduğu üzerinde uzun uzun duruluyor, ama ne zaman bunun nedenleri bulunmaya çalışılırsa, "bozulmaya yol açan içsel faktörlere ve Yunanlıların yanlış yollara saplanmasına" işaret ediliyordu. Yunanlılara sempati gösteren ifadelere pek seyrek rastlandığı gibi, bağımsızlıklarını kazandıklarını görmek gibi bir istek bulunmuyordu. Yunanlılar gerçi Hıristiyan'dı, ama Hıristiyanlık'ı bölen bir mezhebe mensuptular, yöneticilerinden farklı olsalar da, "ne Batı'nın ışığıyla, ne de Doğu'nun egzotik parıltısıyla aydınlanan bir alacakaranlık bölgede" yer alıyorlardı. İnsanların doğal ve medenî hakları öne çıkıp mutlak otoriteye karşı güçlü bir eleştiri yöneltildikçe, modern Yunanlıların gerileyişi, Bizans ve özellikle Türk idaresi altında özgürlüklerini kaybetmeleriyle açıklanmaya başladı. Klasik geçmişi o canlandırıcı etkisiyle birlikte yeniden ortaya çıkarmanın tek yolunun Yunanlıların siyasal kurtuluşu olduğu görüşü ağırlık kazandı. Bu yeni değerlendirmenin yapılmasında siyaset ile kültür arasında kurulan ilişki etkili olmuştu.[67]

François-René Chateaubriand ilk tutumun en ünlü örneğidir, bu yazar, ancak daha sonraları Fransız siyasal Filhelenizmi'nin etkisi altına girecekti. 1806 ve 1807'de Yunanistan'a yaptığı yolculuktan esinlenerek kaleme aldığı *Itinéraire* Fransız edebiyatının ilk gerçek gezi eseriydi ve Alphonse de Lamartine, Gustave Flaubert, Gérard de Nerval ve Maurice Barrès'in yolunu açmıştı. Bu eser, yeni bir türün örneğiydi, dışsal gerçeklik üzerinde değil, yazarın öznel dünyası üzerinde yoğunlaşıyordu. Bütünüyle kendi romantik *persona*'sına gömülmüş olan Chateaubriand, Yunanistan manzaralarının en önde gelen şairi oldu. Tıpkı Arnavutlar ve Türkler gibi modern Yunanlılar da uygarlıktan uzak tavır ve hareketleriyle kendisini rahatsız ediyordu. Bir Türk'ün kendisine yolculuğa neden çıktığını sorması üzerine, insanlar, "özellikle ölmüş Yunanlılar görmek

67 Olga Augustinos, *French Odysseys. Greece in French Travel Literature from the Renaissance to the Romantic Era*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994, 61, 281, 285.

için" geldiği karşılığını vermişti. Hayatta olan Yunanlılara horgörüyle bakıyor, çarpıtılmış, karikatür tasvirlerini ortaya koyuyordu. Chateaubriand, ancak 1825'te, Yunanlıların bağımsızlık mücadelesi doruk noktasına ulaştığı sırada, Yunan İhtilali'ne destek verdi, Avrupa'ya Hellenizm, Hıristiyanlık ve insanların doğal hakları adına bu ihtilale yardım etme çağrısında bulundu. Modern Yunanistan hakkında daha önce ve sonra ortaya koyduğu görüşlerin içinde çarpıcı bir istisna olarak görünen bu tavır, minnettar Hellas'ın kalbinde ölümsüz bir yer edinmesini sağlamıştır. Ne var ki, Fransızlar, Yunan bağımsızlığı fikrini benimsedikleri zaman bile, kültürel açıdan üstün olan Avrupalıların *mission civilisatrice* havasından sıyrılamayacaktı. Avrupalılar, "modern Yunanlıları kendi özlerine uygun biçimde, yani Batı kaynaklı klasik modellerin etkin taklidi yoluyla değiştirip eski gücüne döndürmenin yollarını arıyordu. İronik bir şekilde, bu tutum, Yunan kültürünün yeniden birleştirilmesini hedeflemesine karşın, aslında antik geçmişi ile Hıristiyan-Bizans-Osmanlı mirası arasında karşıtlık kurulduğu için, bu kültürün ikiye bölünmesine yol açıyordu."[68]

18. ve 19. yüzyıllarda, 'gerçek' gezginlerin sayısı, bölgeye gelen diplomatların sayısını ilk kez aşmıştı: Antika eser meraklıları, tüccarlar, âlimler ve maceracılar yolculuğa çıkıyorlardı. İçlerinden birçoğu için, Balkanlar'ın cazibesi klasik dünyayla ilişkisinden kaynaklanıyordu. Restorasyon dönemi politikacısı, Filhelen ve antikitenin tutkulu bir hayranı olan Marcellus Vikontu Marie-Louis-Jean-André-Charles, 1816-1820 arasındaki yolculuklarının izlenimlerini kaleme almıştı. Balkanlar'ın eteğinde küçük bir köyde genç-ihtiyar yalınayak kadınlar kendisine sofrada hizmet ederken, Homeros'u, Strabon'u ve Menandros'un çokeşlilikle ilgili komik şiirlerini hatırlamıştı. Antik Yunanistan hayalleri kurması, kendisini pratik becerilerden yoksun kılmamıştı: Bugün mükemmel Milos Venüsü Louvre'da bulunuyorsa, bunu kendisine borçluyuz.[69]

68 Ibid., xii, 185, 216-218.

69 M.-L.-J.-A.-C., Vicomte de Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, ..., c. 2, Paris: Debécourt, 1839, 542-545.

Klasik dönemden ve Ortaçağ'dan miras kalan, sahip olmaya pek önem vermedikleri eserleri yabancılara satan Balkan köylülerinin açgözlülüğü ve Osmanlı görevlilerinin rüşvet almasına ilişkin hikâyeler o denli etkili olmuştur ki, eski gezginlerden birinin, Paul Lucas'ın, Aynaroz kütüphanelerinden keşişleri "satış önerisi duymak bile çılgına çevirdiği" için yazmaları ele geçirememekten dolayı umutsuzluğa düşerek şikâyet ettiğini belirtmek yerinde olur. Fransız gezginlerin hemen hemen hiçbiri kadın güzelliğine kayıtsız kalmamıştır. Aynı Paul Lucas, Meriç vadisindeki köylü kadınların kibar çevre kadınlarınınkine benzer tavırlar sergilemesine şaşırmış, onları Nicolas Poussin'in Baküs rahipleriyle karşılaştırmıştır.[70] Beaujour da, İslimiye yakınlarındaki Güller Vadisi'nde gül toplayan genç kızların kendisine antik yazarların kaleminden çıkan pastoral sahneleri hatırlattığını yazmıştır.[71]

Erkekler için daha olumsuz değerlendirmeler yapılmıştı. Pouqueville'e göre, şehvet düşkünü doğulu hükümdarların, büyüleyici güzellikteki, yürüyüşü soylu, uzun boylu Bulgar kadınları arasında aşk güllerini aramaları gerekti, Bulgar erkekleri ise "hoş bir görünüşleri olsa da, asil vücut hatlarından mahrumdurlar; tıraşlı yüzleri, küçük gözleri ve çıkık alınları kendilerini kaba karakterlerinden daha iyi tanıtır."[72] Genellikle "vahşi" veya "yarı vahşi" diye nitelenen yarımada erkekleri üzerine nispeten yumuşak bir hükümdü bu. Daha eski dönemlerden bir gezgin ve bir kadın hayranı olan Poullet, Dalmaçya kıyısındaki Katolik Slavların gürültülü danslarından, özellikle "yarı Latince, yarı Slavca olan dillerinde" okudukları dualardan, bu "hayvan gibi vahşi" erkeklerin dinsel törenlerinden tiksinti duyuyordu.[73] Gezginler, hiç değilse bir yan konu olarak, melezlik temasını giderek daha çok öne çıkarırlar.

Napolyon İmparatorluğu'nun yükselişiyle birlikte, Fransız-

70 Paul Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique*, Paris, 1712, 240-259.

71 Beaujour, *Voyage militaire*, c. 1, 242-245.

72 Pouqueville, *Voyage en Morée*, c. 3, 234-240.

73 Jonov, *Evropa*, 79.

lar Balkanlar'da dolaysız biçimde varlıklarını göstermeye başlamıştır. Slovenya, Hırvatistan ve Dalmaçya'da Fransa'ya bağlı İllyria eyaletleri kuruldu, İon adalarında Fransız idaresi yeniden oluşturuldu, Fransız diplomasisi, gerek Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'da, gerekse Tepedelenli Ali Paşa ve Osman Pazvantoğlu gibi Kuzey Yunanistan'ın ve Batı Bulgaristan'ın yarı-bağımsız hükümdarlarına yönelik olarak faaliyetlerde bulundu. Önemli istihbarat misyonlarında diplomatların yanı sıra, subaylara (1801'de Charbonelle Kontu J.-C. Margueritte, 1807'de Louis de Zamgna, 1826'da Kont Armand-Charles Guilleminot, 1828'de Trommelin Kontu J.-J.-M.-F. Boudin, 1830'da Félix de Favier), istihkâmcılara (1812'de Andreossy Kontu Antoine-François, 1814'te François-Daniel Thomassin, 1826'da Pelet Baronu Jean-Jacques Germain, 1828'de G.-B. Richard) ve coğrafyacılara (1828'de J.-G. Barbié de Bocage) yer verilmiştir. Bu sayede yeni bir tür ortaya çıktı: Topografya, yolların durumu, köyler, şehirler, istihkâmlar vb. üzerine ayrıntılı bilgiler veren, ama yerel nüfusun son öncelik olduğu gezi eserleri yazıldı. Bunlar, etnografik ve başka tip veriler bakımından daha eski gezi eserlerinden genellikle daha düşük nitelikteydi. Yine de, birçoğu akademik dergilerde yayımlanmayan ya da hiçbir yerde basılmayan bu eserler, yarımadaya ilişkin somut bilgi dağarcığına çok büyük katkıda bulunmuşlardı.[74]

Büyük Fransız şairi, diplomatı ve politikacısı Alphonse-Marie-Louis de Lamartine, 1830'ların başlarında, çok uzun zamandır kurduğu bir düşü gerçekleştirerek Doğu Akdeniz'i gezerken Balkanlar'dan da geçmiştir. Esas itibarıyla romantik bir fantezinin hayata geçirilmesi demek olan bu yolculuk, siyaset ve tanınma amaçlarından da beslenmişti. 1835'te Lamartine yolculuk izlenimlerini yayımladı. Daha sonraki baskılarında *Voyage en Orient* adını alan kitap, farklı eleştirilerle karşılaşmasına karşın iyi bir satış yaptı. Lamartine'in çekici ve duygulu üslubu, Doğu Sorunu konusundaki görüşleri, özellikle bir şair olarak sahip olduğu büyük ün, Osmanlı İmparatorlu-

74 Cvetkova, *Frenski ..., XIX v.*, 8-9.

ğu'nun bütünlüğünü korumaya yönelik resmî dış siyasete karşı kamuoyu oluşturulmasında büyük bir rol oynadı. Yazar, dönemin bütün popüler kilit kavramlarını -özgürlük, akıl, uygarlık, ilerleme- kullanıyor, ulusal bağımsızlık mücadelesinin savunucuları arasında en ön safta yer alıyordu, Ne var ki, Lamartine'in Fransa'ya dönüşünün hemen ardından parlamentoda yaptığı konuşmalar, daha çok, Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesiyle bozulan güç dengesi sorunlarıyla ilgiliydi. Önerdiği çözüm, Ortadoğu'da herhangi bir Büyük Devlet'in tek taraflı müdahalesine olanak vermeyecek bir Avrupa himayesinin kurulmasıydı.[75] Bir Bulgar köyünde yüksek ateşle yatağa düşen Lamartine, köylüleri tanımış ve değerlerini görmüştü, ayrıca bağımsızlık için tam olarak olgun olduklarını ve Sırp komşularıyla birlikte Avrupa'da geleceğin devletlerinin temelini atabileceklerini belirten ilk kişilerden biriydi. II. Mahmud ve reformları konusunda olumlu görüşleri olmasına karşın, imparatorluğun yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyor, Avrupa'ya bu yıkılışı hızlandırmama, ama aynı zamanda aktif biçimde engellememe çağrısı yapıyordu: "Uygarlığa, akıla ve ezdikleri ileri dinlere karşı barbarlık ve Islâm'a yardım etmeyin. Dünyanın en güzel kesimlerinin boyunduruk altına alınmasına ve yakılıp yıkılmasına katılmayın."[76]

Bulgar köylüleri Lamartine'e Savoia'nın Alp nüfusunu hatırlatıyordu, kılık kıyafetleri Alman köylülerini, dansları Fransızları andırıyordu. Folklor merakının doruk noktasına ulaştığı, benzersizliğin denektaşı sayıldığı bir dönemde, benzerliklere ilgisini, bir başka tutuma, sınıf tutumuna ilişkin değerlendirmelerinde göstermiştir: "Bulgarların âdetleri bizim İsviçreli ve Savoia'lı köylülerimizin âdetleridir: Bu insanlar basit, boyun eğmiş, çalışkan, papazlarına saygılı kişiler." İtirazını dile getirdiği tek konu, Savoia'lılar gibi, kölelik koşullarından kalma çekingen tavırlarıydı. Öte yandan, Sırplar, özgürlüğe bağlılıklarıyla kendisini etkilemiş, küçük kantonlardaki İsviçrelileri

75 William Fortescue, *Alphonse de Lamartine. A Political Biography*, Londra ve Canberra: Croom Helm, New York: St. Martin's, 1983, 72-73, 75-76.

76 Lamartine, *Voyage en Orient*, Paris, 1887, 525.

hatırlatmıştır. Osmanlıların bir Sırp isyanını bastırdıktan sonra Niş yakınlarında kafataslarından oluşturduğu yığına ilişkin çarpıcı paragraflar yazmıştır. Lamartine, buna rağmen Türkleri "bir insan ırkı, bir ulus olarak bu büyük imparatorluğun uluslarının en önde geleni, en vakuru" diye niteliyordu, çünkü ona göre, özgürlük kişinin görünüşüne silinmez bir damga vururdu, Osmanlıları beceriksiz efendilere dönüştüren şey, idarelerinin ve âdetlerinin yozlaşması, cehalet ve kanunsuzluklarıydı.[77] Lamartine'in yanlış ve muğlak ifadelerle dolu, tipik bir romantik eser olan kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan halklara yoğun ve kalıcı bir ilgi uyandırdı.

Nesnellikleri hakkında yazarlarının da belirttiği ve içselleştirdiği çekincelere karşın, 19. yüzyılın pozitif bilgi toplama ve birikimine yönelik büyük çabalarının ürünü olan eserlerden bazılarını okurken, yaratıcılarının harcadığı yoğun emeğe, yaptıkları kapsamlı araştırmalara ve bilgi zenginliğine saygı duymamak elde değildir. Yazarların kafalarında daha önceden oluşmuş fikirlerin ve düpedüz önyargıların etkilerine yer yer rastlanır kuşkusuz, ama disiplinli ve eleştirel araştırmalarla yapılan gözlemlerin zenginliği, kaçınılmaz ufak tefek yanlışları önemsiz kılar. Von Moltke bu tür bir yazardı; Kanitz de öyle. Belki de en başarılı çalışma, Ami Boué'nin birçok ciltten oluşan eseriydi. Gerçekten ansiklopedik bir kafaya sahip olan Boué, jeoloji, mineraloji, orografya (dağbilim), coğrafya, topografya, botanik ve haritacılık üzerine önemli akademik çalışmalar yapmış, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan uluslaın etnografyası, yer adları, tarihi, folkloru, demografisi, dilbilimi ve edebiyatı hakkında değerli gözlemlerde bulunmuştu.[78] Boué, "Osmanlılar ve uyruklarına ilişkin Avrupalıların doğuştan getirdikleri veya sonradaki edindikleri önyargıları" düzeltmeyi kendine görev olarak biçmişti. Ilımlı değerlendirmeler yaparak, Osmanlı padişahının reformlarının ateşli taraftarları-

77 Ibid., 248-265, 531-532.

78 Ami Boué, *La Turquie d'Europe* ..., c. 1-4. Paris: Arthus Bertrand, 1840; Ami Boué, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*. ..., Viyana: W. Braumüller, 1854.

nı da, karşıtlarını da düş kırıklığına uğratacağını biliyordu. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını alkışlıyor, ayrıca imparatorluğun öteki uluslarına, özellikle "Avrupa uygarlığının gelişimine ve güç dengesine katılmaları kaçınılmaz" olan Slavlara dikkat çekiyordu. Boué, Doğu ve Batı gibi netlikten uzak kavramlara dayanmakla birlikte, etkileşim sonucu değişim kuramının öncülerinden sayılabilir. Yazar şu görüşü dile getiriyordu: "Doğu ile Batı'nın kaynaşmasıyla, Batı, kendi uygarlığının yararlı yönlerini kadim Asya geleneklerine aşıladıktan sonra, Doğu'da, kendisinin aşırı yapay ve karmaşık hayatının düzeltecek birçok fikir bulacaktır, tıpkı Avrupa'da haçlı seferleriyle başlayan değişim süreci gibi."[79]

Kitabın son cildine yazdığı "Türkiye'de yolculuk tarzı" adlı ek bölüm, günlük hayatı tanıtan eşsiz bir giriştir ve başarılı bir antropologun duyarlılıklarını yansıtır. Boué'nin yerlileri nasıl dinlemek gerektiği ve onlardan nasıl bilgi edinileceği konusundaki öğütleri bugün de yararlanılabilecek bilgiler içermektedir. Anlaşılan kendisi, "ciddi ve akıllı Osmanlılarla, akıllı Arnavutlarla, zarif Yunanlılarla, kurnaz Ulahlarla, çalışkan Bulgarlarla, savaşçı Sırplarla, kaba saba Boşnaklarla ve şen şakrak Herseklilerle sıcak söyleşilere girmek"te ustaydı.[80] Boué'nin topladığı, düzenlediği ve analiz ettiği muazzam miktardaki sistematik bilgi, toplum ve doğa bilimlerinin bölgeyi inceleyen çeşitli dalları için büyük bir itici güç olmakla kalmamıştır, bugün de 19. yüzyıl Balkanları hakkında en zengin kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Ami Boué'yi okuyanlar, insanın içinde uyanan "coşku"yu aştığı, ama bütünüyle yitirmediği o hassas noktaya erişmesinin, hiç değilse yaklaşmasının mümkün olduğuna inanmaya başlarlar ister istemez. Aynı şey, yurttaşı seçkin yazarlar Emile de Laveleye, Cyprien Robert ve Louis Léger için de söylenebilir. Laveleye, Doğu Sorunu üzerine keskin denebilecek görüşlere sahipti, Balkan federasyonu fikrini savunuyordu, yine de, Balkan Yarımadası üzerine son derece

79 Boué, *La Turquie d'Europe*, c. 1, vii-xvii.

80 Ibid., c. 4, 449-469.

yararlı ve tarafsız bir eser yazabilmişti. Cyprien Robert, Slavlar, özellikle "Balkan Slavları" ya da "Türkiye Slavları" üzerine çeşitli eserler kaleme almıştı. Bölgeye büyük bir sempatiyle yaklaşan Robert, tarihte Slavlık'ın rolünün "Asya ile Avrupa, hareketsizlik ile ilerleme, geçmiş ile gelecek, varolanı koruma ile devrim arasında" sürekli aracılık yapmak, Yunanlılar ile Latinler, Doğu ile Batı arasında bir bağ kurmak olduğunu düşünüyordu. Robert'in atfettiği bu tanımlanmamış aracı rolü, çok geçmeden yerini, Balkanlar'ın arada kalmışlığı hakkındaki hiç de olumlu sayılamayacak değerlendirmelere bırakacaktı. Louis Léger, birçok değerli eserinin yanı sıra, 1880'lerin başlarında Sloven, Hırvat, Sırp ve Bulgarları tanıtan değerli bir çalışma da kaleme almıştır. Ancak, Léger, yer yer uygarlaşmış ziyaretçi havasına bürünerek, bu ulusların Avrupa ailesine dönüşünü över, "yeniden canlanan bir Doğu'ya güç, düzen ve uygarlık gibi değerli öğeleri" getirdiğini belirtir, bütün bunlar anlatısının bir tezat noktası olarak işlev görür, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa söyleminin ilgi alanlarını yansıtır.[81]

İtalyan, Fransız ve Almanların yazdıklarıyla karşılaştırıldığında, yarımada üzerine Rusların yazdıkları daha sonraki dönemin ürünleridir. 15. yüzyılda III. İvan döneminde "Rus topraklarının birleştirilmesi"nin ardından, Rusya doğuya doğru genişlemiş, 17. yüzyılda Sibirya'yı ele geçirmiş, ancak 18. yüzyılda güneybatıya yönelmiş, Osmanlılarla çatışmaya başlamıştır, dolayısıyla Rusların geç ürün vermelerini doğal karşılamak gerekir. Ruslar, Petro döneminde ilk kez Karadeniz'de bir köprübaşı ele geçirmiş, ancak II. Yekaterina döneminde Rusya bir Karadeniz gücü haline gelmiştir. Üç tür Rus seyyah vardı: Kutsal topraklara veya Aynaroz Dağı'ndaki manastırlara giderken bölgeden geçen din adamları; bir keşif misyonunda bölgeye gelen askerler; belirli bir proje için bölgeye gelen yazarlar veya uzmanlar. Tam olarak gezi eseri türüne girmese de, çağdaş dü-

81 Emile de Laveleye, *The Balkan Peninsula*, Londra: T. Fisher Unwin, 1887; Cyprien Robert, *Le monde slave. Son passé, son état présent et son avenir*, c. 1, Paris: Passard, 1852, 4, 45-46; Louis Léger, *La Save, le Danube et le Balkan*. ..., Paris: E. Plon, Nourrit, 1884, 194-195, 234.

şüncelerin şekillenmesinde benzer bir önem taşıyan, diplomatların ve gazetecilerin yazdıkları çeşitli eserler de bulunmaktaydı.

Gerçi 17. yüzyılda yazılmış eserlerin pek azı, Slav Hıristiyanlar ile Slav olmayan Hıristiyanlar arasında ve farklı Slavlar arasında bir ayrım yapar, ama daha sonra Slavlarla ve genel olarak Ortodokslarla dayanışmanın getirdiği üzüntülere ilişkin hiçbir işaret de yoktur.[82] Büyükelçi Kont Pyotr Tolstoy'un 1703'te yazdığı, Osmanlıların maliyesine, askerî durumuna ve diplomasisine ilişkin ayrıntılı ve profesyonelce metin bile, Türkleri "gururlu, güçlü ve hırslı bir ulus" sayarak dengeli bir şekilde değerlendiriyor, serinkanlılıklarına dikkat çekiyor, Hıristiyanlara ve başka dinlerin mensuplarına zulüm yapmadıklarını, ancak iç mücadelelere girişmeye ve devlete karşı isyan çıkarmaya çok yatkın olduklarını belirtiyordu. Tolstoy Rumların ezildiğine işaret ediyordu, ama onları Sırplar, Ulahlar, Araplar ve başkalarının da dahil olduğu, ağır vergi yükü altında ve sürekli aşağılamalara uğrayarak ezilen topluluklar listesi içine koyuyordu. Hıristiyan dindaşlar fikri bile, Rusya'nın politikasını meşrulaştırmak için değil, Türklerin Rusya'dan geldiğini hissettikleri tehdidi ve kurtuluşlarının Rusya sayesinde olacağını düşünen Rumlarda ve başka ezilen halklarda uyanan umutları göstermek için kullanılıyordu.[83]

19. yüzyılda Doğu Sorunu ortaya çıkıp, Rusya Osmanlıların en büyük düşmanı haline geldikten sonra, Rusların eserlerinde, ezilen Hıristiyanlara yönelik gizlenmeyen bir destek ve gerçek bir tutku görülür. F. P. Fonton 1829'da şöyle yazmıştır: "Müslüman ve Hıristiyanların birarada yaşaması bugün en yaygın görülen günahtır. Türklerin göç ettirilmesiyle bu durum ortadan kalkmadığı sürece, kabul edilebilir bir anlaşmaya varılması im-

82 *Opisanie Turetskoi imperii, sostavlennoe russkim, byvshim v plenu u turok v XVII veke*, Sen Petersburg, 1890; "Povest'i skazanie o pokhozhdenii v Ierusalim i Tsarigrad Troitsko-Sergieva monastyria, chernogo dyakona Iony po reklomu Malen'kogo," *Pamiatniki drevnei pis'mennosti i isslustva*, c. 35, Sen Petersburg, 1882.

83 *Russkii posol v Stambule: Petr Andreevich Tolstoy i ego opisanie Osmanskoi imperii nachala XVIII v.*, Moskova: Glavnaya redaktsiia vostochnoi literatury izdatel'stva "Nauka," 1985.

kânsızdır."[84] Bütün Balkan ulusları, şu ya da bu dönemde Büyük Devletlerin koruması altına girmiştir. Yunanlılar, antik tarihlerinin çekiciliği ve Aydınlanma fikirlerinin etkisi sayesinde özel bir ilgi görmüşlerdir. Bulgarlar ise, coğrafî konumlarından, görkemli bir antik geçmişleri bulunmamasından ve nispeten geç (Yunanlılardan otuz-kırk yıl sonra) ulusal seferberliğe başlamalarından ötürü, tipik bir göz ardı etme veya kayıtsızlık geleneği içinde, ancak sınırlı ölçüde ilgi uyandırmıştır. Bu durumun açıklaması, kısmen, Bulgarların Batı Avrupalıların dikkatini çektiği dönemde Rusya ve Panslavizm'e ilişkin korkuların gittikçe artmasında bulunabilir. Bu kuralın tek istisnası tabiî ki Ruslardır. Dillerinin yakınlığı sayesinde Bulgarların kendine özgü bir ulus olduğunu çok erken tarihte görmekle kalmamış, ayrıca Bulgarları Türklerin en çok ezdiği ulus olarak ilan etmişlerdir.

Seçkin bir filolog ve tarihçi olan Yuri Ivanoviç Venelin, Fonton'la aşağı yukarı aynı zamanda, 1830'da Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydoğu bölgelerindeki Bulgarlar üzerine araştırma yapmaya gitmiştir. Doğduğu zaman kendisine Georgiy Khuta adı verilen 28 yaşındaki bu Ukraynalı, Moskova Üniversitesi'nde öğrenim görmüş ve güney Rusya'daki Bulgar kolonileriyle ilgilenmişti. Bulgar tarihi, dili ve etnografisi üzerine iki ciltlik dev çalışması ve daha sonraki eserleri Bulgarlar arasında ulusal bilincin uyanmasında benzersiz bir rol oynamıştır.[85] Venelin'in, Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'nda öteki Balkan uluslarına kıyasla nasıl bir konumda bulunduklarına ilişkin değerlendirmesi, o günden bu yana Bulgarların kendilerini algılamalarında ağırlıklı bir yer tutmuştur:

> Türkler için bu bahtsız halk koyun gibidir, insana en yararlı ve gerekli hayvan gibidir. Ondan süt, yağ, peynir, et, post, yün, yani yiyecek ve giyecek sağlarlar... Bulgarların Türkiye'deki en

84 F. P. Fonton, *Yumoristicheskie, politicheskie i voennye pis'ma iz glavnoi kvartiry Dunaiskoi armii v 1828 i 1829 godakh*, Leipzig, 1862 (Aktaran Kozhuharova, *Ruski pttepisi*, 84).

85 Yurii I. Venelin, *Drevnye i nyneshnie bolgare*... c. 1-2, Moskova, 1829-1841; Venelin, *O kharakitere narodnykh pesen u zadunaiskikh slavyan*, Moskova: 1835; Venelin, *O zarodyshe novoi bolgarskoi literatury*, Moskova, 1838.

iyi inşaat ustaları ve zanaatkârlar olması kendi zararlarına olmuştur. Kısacası, Avrupa'da Türk hâkimiyeti ve varlığı esas olarak, belki de yalnızca Bulgarlara dayanmaktadır. Boğdanlılar ve Eflâklılar her zaman yarı özgür olmuşlardır. Sırpların bir kısmı Türklerle karışmış, bir kısmı din değiştirmiş, bir kısmı da bağımsızlıklarını korumuştur, hepsi dağlık bölgenin korumasından yararlanmıştır. Arnavutlar da her zaman yarı-bağımsız kalmışlardır, doğaları gereği gururlu savaşçılar olduklarından, Türklere yalnızca çıkarları uğruna ve para için hizmet etmişlerdir. Yüksek dağlar, yaşadıkları küçük ülkede kendilerini korumuştur. Aynı şey, Mora'daki dağlı Yunanlılar için de söylenebilir. Adalarda yaşayan Yunanlıların daha başka avantajları vardır ve daha özgür bir havada yaşamaktadırlar... Slavlar arasında en büyük sıkıntıyı çeken Bulgarlardır...[86]

Bulgarların yaşadıkları sefalete ilişkin yürek parçalayıcı ve ayrıntılı öyküler, bu bölgeyi anlatan bütün Rusça eserlerde göze çarpmaktadır; bu, gezi edebiyatında benzersiz bir durumdur: Fonton (1829), E. Kovalevskiy (1840), V. Grigoroviç (1844-1845), E. Yujakov (1859), O. M. Lerner (1873). Dil yakınlığından ve Ortodoksluk bağlarından ötürü, Bulgar-Rum kilise çatışmasıyla ilk kez yakından ilgilenenler de Rus yazarlardır.[87] Friedrich Engels'in, Rusların, "koşulları, tarzları, gelenekleri ve kurumları yarı Asyalı" bir ülkeden oldukları için, Türkiye'nin gerçek durumunu en iyi anlayan grup olduğu yolundaki küçümseyici sözlerinin aksine, Rus seyyahlarına ilişkin en ilginç olgu, kendi kimliklerini Avrupalı olarak tanımlamalarıdır.[88] Fonton,

86 P. Bezsonov, *Mekotorye cherty puteshestviya Yu.I. Venelina v Bolgariyu*, Moskova, 1857, 12-19.

87 Fonton, *Yumoristicheskie*; E. Kovalevskii, "Balkany. Nish," *biblioteka dlya chteniya*, no. 80, Saint-Petersburg, 1847, razd. 3, 1-13; V. Grigorovich, *Ocherk puteshestviya po Evropeiskoi Turtsii*, Kazan, Sofya: Izdatelstvo na Bilgarskata akademiya na naukite, 1978; E. Yuzhakov, "Mesyats v Bolgarii," Kozhuharova, *Ruski pltepisi*, 260-293; O. M. Lerner, "Vospominaniya o Bolgarii...," *Zapiski grazhdanina*, Odessa, 1876, no. 8, 8-11, no. 9, 26-31, no. 11, 77-80; Inok Partenii, "Skazanie o stranstvii...," Kozhuharova, *Ruski pltepisi*, 182-196.

88 Frederick Engels, "The Turkish Question," Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, c. 12, New York: International, 1975, 23.

Rusya'nın politikalarının çıkarcı olmadığını belirtmiş, "Avrupa"nın ("Avrupa" öteki Büyük Devletler için genel bir isim olarak kullanılır) dayanaksız kuşkularına işaret etmiş, ama bu arada Rusya'nın Avrupalı olmadığını ima etmemiştir. Şair Viktor Grigoreviç Teplyakov mason ve Dekambrist olduğu suçlamasıyla hapsedilmiş, daha sonra affedilerek 1828-1829'da savaş muhabiri olarak cepheye gönderilmişti. İyi eğitim görmüş ve antik eserlerin uzmanı olan Teplyakov, mermerden otuz altı alçak kabartma ve yazıt, iki heykel, seksen üç sikke vb.'den oluşan bir koleksiyon toplamış ve bunları Rusya'ya göndermişti. Dolayısıyla, Lord Elgin'in mütevazı ölçekte bir Rus versiyonu sayılabilirdi. Varna'nın oryantal görünümünden, caddelerindeki kalabalıktan, gürültüden ve renklerden etkilenmişti: "Bu Asyalı kalabalık arasında birçok İsrailoğlu'na ve birçok Avrupalı'ya -Ruslara, Fransızlara, İtalyanlara, Almanlara, İngilizlere- rastlayabiliyorsunuz."[89] Makedonya ve Arnavutluk'u gezen muhtemelen ilk Rus kadın olan M. F. Karlova da benzer bir şekilde şöyle yazmıştı: "Adamlar durup gezginlere bakıyorlar, büyük bir şaşkınlıkla beni inceliyorlar. Hiç görülmedik bir mucize karşılarında: Bir Avrupalı kadın!"[90] 1877-1878'de *Devlet Gazetesi*'nin savaş muhabiri olarak Rus askerleriyle birlikte yolculuk eden ünlü Rus yazar Vsevolod Vladimiroviç Krestovskiy için, Tuna "Avrupalı" Romanya ile "Asyalı" Bulgaristan arasındaki gerçek sınırdı:

> Zimnitsa, ne kadar soğuk ve itici bir yer olsa da, yine de 'Avrupa'dır. Caddelerinde tozdan topraktan nefes almak güçleşir, ama caddeler geniştir, belli bir plana göre açılmıştır. Buradaysa, toz toprak yok, sarnıçlarda bol miktarda su var, ama bu taş duvarlar, inanılmaz derecede dar sokaklar öyle bir labirent ki, alışkın olmayan şeytan bile burada bacağını kırabilir... Kısacası, orası Avrupa, burası Asya; ama görünümü, ilkel ve karışık sokak düzeni bizim için o kadar yeni ve tuhaftır ki, tam da yeni ve özgün olmaları dolayısıyla bizde merak ve sempati uyandırırlar.

89 Kozhukharova, *Ruski pitepisi*, 97, 102.

90 M. F. Karlova, "Turetskaya provintsiya i ee sel'skaya i gorodskaya zhizn," *Vestnik Evropy*, no. 6, Sen Petersburg, 1870, 721-753.

Krestovskiy, Doğu'nun büyüleyiciliği karşısında taraflı olmakla kalmıyor, ayrıca Doğu'yu bozulmamış bir saflıkta görmek istiyordu. Varlıklı Bulgar tüccarı Vilko Pavurciyev'in evindeki ve ailesindeki âdetleri anlatışı, hem 1870'lerin kentsel Bulgaristanı için, hem de Avrupa'nın romantizm modasına kapılmış, eğitimli Rus orta sınıfının büyüklük taslayan tavırları için değerli bir etnografik portre çizer:

> İşlemeli masa örtüleri, divan örtüleri, sehpalar, Doğu'nun ev döşeme zevkinin ve lüksünün ayrılmaz birer parçasıdır. Öte yandan, bazen aynı odada, bu eşyalarla yan yana, döner Viyana koltuklarını, oyun masasını, bütünüyle Avrupa beğenisinin ürünü benzer eşyaları, deyim yerindeyse uygarlaşmış bayağılık örneklerini görmek, insanı nasıl rahatsız eder. Avrupa kıyafetleri Bulgar erkeklerine, kadınlarına nasıl yakışmıyorsa, bu eşyalar da o ortamda öylesine iğreti duruyorlar.[91]

Rusların Bulgarlar karşısındaki tavırları, çoğu zaman, Avrupa'nın genel Filhelenik tavrını hatırlatır: Avrupalılar nasıl uygarlıkların kaynağı olan *kendi* Yunanlılarını keşfettilerse, Ruslar da Slav kültürünün kökleri olarak *kendi* Bulgarlarını keşfediyorlardı. Bazı Ruslar antik mermer heykellere ve metinlere hayranlık duysalar da, Batı Avrupalıların eser merakının benzeri, Rusların Slavca manüskrilere duydukları meraktı. *Sovremennik*'te yazan gazeteci Yujakov 1859'da bölgeyi gezmiş, Kukuş'taki Bulgarların Slav dilinde nasıl dua edildiğini öğrenmek istediklerini anlatmıştı:

> Tanrım! Slav dilindeki kilise kitaplarını kendilerinden aldığımız, bize Slavca okuma-yazmayı öğreten bu insanlar, bizden Slavca dua okumamızı istiyorlar - kiliselerinde Slavca kullanarak kendilerini mutlu etmemizi istiyorlar... İnsan, onları bu duruma sokanlar adına özür dilemek, onların suçunu silmek arzusu duyuyor... Ama onları bağışlamak mümkün mü?[92]

---

91 Kozhukharova, *Ruskii pitepisi*, 367, 373.

92 Ibid., 267.

19. yüzyılın ikinci yarısında -hem Çeklerin kültürel Slavcılık'ının, hem de Mihail P. Pogodin, Aleksey S. Homyakov, Aleksandr S. Danilevskiy, Timofey N. Granovskiy, Juri F. Samarin ve Ivan S. -Konstantin S. Aksakov kardeşlerin Rus Slavcılık'ının, yer yer emperyal devlet politikasının izlerini taşısa da, bütün Slav dünyasıyla dayanışma ve yakınlık isteği uyandırdığı bir dönemde- Slavofil duygular doruk noktasındayken Bulgarların 'keşfedilmesi,' hüzünlü yaklaşımlara yeni bir hava katmıştı:

> Pek çok Slav'ın barış ve özgürlük havası içinde, bugünkü olumlu durumlarından yararlanarak geleceğe gururla ve güvenle baktıkları, Avrupalıları onlara saygı duymaya yöneltecek şekilde ilerleme yolunda hızla ilerledikleri bir dönemde, Bulgarların -bütün gücüyle ilerlemeye yönelecekleri günlerin özlemini çeken bu güçlü ve sağlıklı ulusun- yüreklerinde umutsuzluk, arzuladıkları hedefe ulaşmalarını engelleyen prangalara baktıklarını görmek acı ve üzücüdür.[93]

1875-1878 yıllarındaki Doğu krizi sırasında, güney Slavlarıyla dayanışma duygularının kazandığı yaygınlık, genellikle eğitimli tabakalarla sınırlı kalan Batı Filhelenizmi'nin bütün tezahürlerini gölgede bırakmıştır. Rus entelektüellerinin tamamı Balkan Slavlarının ezilmesine ateşli bir şekilde karşı çıkmıştı; ayrıca, birçoğu Balkanlar'daki bağımsızlık mücadelelerini desteklemişti. Bunlar arasında yer alan Ivan Turgenyev, Fyodor M. Dostoyevski, Lev N. Tolstoy, M. E. Saltıkov-Şçedrin, Vladimir G. Korolenko, Gleb I. Uspenskiy, Vsevolod M. Garşin, Vasiliy I. Nemiroviç-Dançenko gibi pek çok ünlü Rus yazarı, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa girmeye zorlayan bir kamuoyunun oluşumuna büyük katkılarda bulunmuştu. Tolstoy da, "Bütün Rusya orada, ben de gitmeliyim" demiş, kendisini gönüllü olarak orduya katılma fikrinden vazgeçirmek için büyük çaba harcanmıştı.[94]

---

93 O. M. Lerner, "Vospominaniya o Bolgarii," *Zapiski grazhdanina*, no. 8, Odesa, 1876, 8.

94 Jelena Milojković-Djurić, *Panslavism and National Identity in Russia and the Balkans, 1830-1880, Images of the Self and Others*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 394, New York: Columbia University Press, 1994, 98-99.

Ne var ki, Slavofil duyguların gücünü ve Barbara Jelavich'in yayılmacı değil, savunmacı ve barışçı, yeni bir düzen kurucu değil, kollayıcı olduğunu belirttiği Rus dış politikası üzerindeki etkisini abartmamak gerekir.[95] 19. yüzyılda Rusya'nın -ekonomik, stratejik, askerî, hatta kültürel açıdan- gerçek çıkarları ve ilgisi kapsamında Balkanlar yer alıyordu, ama asıl ağırlık noktası bu bölge değildi. Rusya, 19. yüzyılda neredeyse yalnız Orta Asya üzerinde yoğunlaşmış, daha sonra bütün dikkatini Uzakdoğu'ya çevirmişti. Slavlar, özellikle güney Slavları hakkında bilgi sahibi olanların sayısı hiç de kabarık değildi. 20. yüzyılın başlarında bile, yalnız sıradan Rusların değil, yüksek eğitim görmüş üst düzey yetkililerin ve pek çok entelektüelin, Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, İngiltere ve İsveç hakkında, komşu Slav ulusları hakkında bildiklerinden çok daha fazla şey bildikleri yolunda şikâyetler bulunuyordu. Harp akademisindeki öğrenciler, Protestan bir ulus sandıkları Sırpların Romen veya Macar kökenleri olduğunu tahmin ediyordu, gazeteler yanlış bilgilerle dolup taşıyor, örneğin Çekçe, Bohemce, Sırpça, Karadağca, Dalmaçya dili, "Horvatski" ve "Kroatski"* çeşitli Slav dilleri diye sıralanıyordu.[96]

"Balkan uzmanları" bile yalnızca apoloji üretmiyorlardı. Konstantin Nikolayeviç Leontiev, 1860'lı ve 1870'li yıllarda Girit'te, Yanya'da ve Tulcea'da Rusya'nın elçilik kâtibi, konsolos yardımcısı ve konsolos olarak yapmıştı. Köklü bir soylu aileye mensup olan Leontiev, aristokrasinin üstünlüğünü yılmadan, açıktan açığa ve ateşli bir şekilde savunuyor, burjuva standartlarının sıradanlığına büyük bir horgörüyle bakıyordu. Keskin toplumsal eleştiriler getiren 19. yüzyıl Rus edebiyatındaki ahlâkî kaygılara ve acıma duygularına büsbütün yabancı duruyordu: "Görkemli, asırlık bir ağaç yirmi tane sıradan köylüden

95 Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991; Hugh Ragsdale, ed., *Imperial Russian Foreign Policy*, New York: Woodrow Wilson Center Press ve Cambridge University Press, 1993; Irina S. Dostyan, *Rossiya i balkanskii vopros. ...*, Moskova: Nauka, 1972.

(*) "Hırvatça" anlamına gelen sözcüğün iki farklı telaffuzu - e.n.

96 Jovan Cvijić, *Makedonskie slavyane*, ..., Petrograd: Slavyanskaya biblioteka, 1906, ii-iii.

daha değerlidir, o köylülere kolera ilacı sağlayacağım diye öyle bir ağacı kesmeye yanaşmam."[97] Koyu bir Ortodoks olan, ama Ortodoksluk'un yalnızca Bizans manastırlarına özgü kuralcı versiyonunu benimseyen Leontiev, hiyerarşik Katolik kilisesine hayranlık duyuyor, Katoliklik'in eşitlikçiliğe karşı en güçlü silah olduğunu düşünüyordu. Nietzsche'den önce Nietzsche'ci, İbsen'in ve Fransız estetistlerinin öncüsü olan, kendini "gericiliğin dostu" diye niteleyen bu "gerici romantizm filozofu," güzelliği, dini ve sanatı burjuva zevksizliğinden kurtaracak sağ bir devrim arzusuyla Joseph Marie de Maistre'in görüşlerine yaklaşıyordu. En keskin eleştirilerini ise, pozitivizmin fetişi "ilerleme tümörü"ne saklamıştı. Leontiev'in felsefesinde, toplum üç gelişme aşamasından geçmişti: İlkel, devlet öncesi dönem; girift hiyerarşik yapısı, şövalyeliği ve belirgin, iyi tanımlanmış sınıf ayrımlarıyla insanlığın evriminde doruk noktasını oluşturan Ortaçağ'ın gelişmiş, karmaşık organizması; nihayet, toplumun bir kez daha basitleşmesi ve bireyciliğin çürümesi ve ölümü anlamına gelen burjuva çağı. Canlı ve dinamik bir toplumu ancak farklılıklar ve despotizm yaratabilirdi. Batı Avrupa kötü bir illete yakalanmıştı, başlıca belirtileri eşitlik, özgürlük ve evrensel mutluluk olan bu illet Slav dünyasını da tehdit etmeye başlıyordu. Katoliklik'e disiplinin en mükemmel örneği sayarak olumlu baktığı halde, ne Batılılaşma'yı, ne de Avrasya fikrini savunuyordu. Onun düşünce sisteminde devlet bütün ilkelerden daha fazla öncelik taşıyordu, Bizanslılık da milliyetçilikle tehdit edilen evrensel bir fikirdi. Bunlar, Leontiev'in Slav ve Balkan uluslarına ilişkin tavrını belirleyen ve birçok eserinde ortaya koyduğu temel felsefî fikirlerdi.[98]

Leontiev, Ruslar ve Lehler ile öteki Slavlar arasında temel bir ayrım getiriyordu: Yalnızca bu iki ulusun uzun dönemli bir devlet evrimi ve kendi soyluluğu bulunuyordu. Böylelikle "ulusun tabaka ayrımı ilkelerine göre eğitimi" sağlanmıştı,

97 Konstantine Leont'ev, "V svoem krayu," *Sobranie sochinenii*, c. 1, Moskova: Izd. V. M. Sablina, 1912-1914, 306.

98 Nicolas Berdyaev, *Leontiev*, Londra: Geoffrey Bless, Centenary, 1940, 67-108; Konstantin Leontiev, *Vizantinizmtt slavyanstvoto*, Sofya: Slavika, 1993, 5-20.

"bu, Avusturya Slavları arasında hiçbir iz bırakmamış, Türkiye'deki Slavların zihinlerinde hiç yer edinmemiş bir ayrımdı." Öteki Slavlara gelince, Çekler Slav kanı taşıyan Almanlardı, Slovaklar bir Slav dili konuşan Macarlardı, Bulgarlar ise bir Slav dili konuşan Yunanlılardı. Sırplar, en fazla parçalanmış olan ulustu, dört devlet, üç din, iki hanedan ve çeşitli derin yabancı etkiler arasında bölünmüştü, bu yüzden kendine özgü bir hukuk, din ve sanat sistemi geliştirememekle kalmamış, ayrıca en temel Slav niteliklerini de yitirmeye başlamıştı. Leontiev, asıl eleştirisini Bulgarlara saklamıştı:

> Bulgarlar basit bir ulustur (burada pek çoğunun sandığı gibi gösterişten uzak ve iyi huylu değiller, Yunanlıların yanlış olarak düşündüğü gibi aptal değiller, sadece basit, yani azgelişmişler). Ayrıca, bir Bulgar'dan çok daha duyarlı olan sıradan Rus gibi ateşli bir dindarlıkları da yoktur. İşte bu nedenle, Bulgar ulusu, özellikle köylüler basittir. Öte yandan, küçük Bulgar entelijensiyası kurnaz, kararlı ve -öyle görünüyor ki- gayet birleşmiş bir gruptur. Yunanlılardan, Ruslardan, Avrupalılardan ve kısmen Türklerden aldıkları eğitim, başarılı bir ulusal-diplomatik bir mücadeleye girişmeleri için yeterli olmuştur.[99]

Milliyetçiliğe açıktan açığa cephe alan Leontiev, bu akımı, insanlar, tabakalar, bölgeler, uluslar arasında eşitlik yaratmaya yönelik bir hayalî arayışın, liberal demokrasinin ifadesi olarak görüyordu. Bu arayış, 1789'daki kargaşa söz konusu fikirleri uyandıralı beri "büyük Batı kültürleri"ni tehdit etmekteydi.[100] Leontiev, "küçük ve ikincil uluslar"ın 19. boyunca yaptıkları ayaklanmaları birbirleriyle karşılaştırmış, hiçbirinin, yani Lehlerin, Çeklerin, Yunanlıların ve Macarların "ilericilik bayrağı"na, "gerikalmış, görünürde masum ve mütevazı olan Bulgarlar" kadar hararetle sarılmadıkları sonucuna varmıştı. Yunanlılar ile Bulgarlar arasında, 1870'te doruk noktasına ulaşan ve Bizanslılık ruhuna nihaî bir darbe anlamına gelen

99 Konstantin Leont'ev, "Vizantinism i slavyanstvo," *Vostok, Rossiya i slavyanstvo, Sbornik Statei*, c. 1, Osnabrück: Otto Zeller, 1966, 114, 120-124.

100 Ibid., 106 ve "Pis'ma otshel'nika," 267.

kilise anlaşmazlığının yarattığı sonuçlardan son derece rahatsız olmuştu:

> Ayaklanan Slav uluslarının sonuncusu ve en gerikalmışı -Bulgarlar- Büyük Rus devletimizin temelini oluşturan Bizanslılık'ın gelenekleriyle ve otoritesiyle savaşa girerek tarihsel hayatına başlıyor... Tehlikeli olan, gözümüzü üzerinden hiç ayırmadığımız yabancı düşman değildir, Alman, Fransız, -yarı kardeş ve rakip sayılabilecek- Leh değildir. En tehlikeli olan, yakın, daha genç ve görünürde savunmasız kardeştir, hele, en küçük bir ihmalde bizim için öldürücü olabilecek bir hastalığa tutulmuşsa... Bulgarların barışçıl ve dindar görünen hareketinde rastladığımız bu gizemli ve tehlikeli fenomenle, ne Çeklerin diriliş tarihinde, ne militan Sırpların hareketinde, ne de Lehlerin bize karşı isyanlarında karşılaşmıştık. Yalnızca Bulgar sorununda, Rus devletini yaratan iki güç -Slav ırkına ait olma bilinci ve kilisenin Bizanslılık'ı- tarihimizde ilk kez Rusların kalplerinde birbiriyle çatışmıştır.[101]

Bulgarların hastalığı demokrasiydi. Leontiev, onlara güçsüzlükleri, yoksullukları, boyunduruk altında olmaları ve gençlikleri yüzünden acıyanları, Sulla'nın genç Sezar hakkındaki sözleriyle uyarıyordu: "Aman dikkat, bu genç adamın içinde on tane Marius [demokrat] var!" Bulgarların "aristokrat ve monarşik" hiçbir yönü yoktu; bütün dizginler doktorların, tüccarların, Paris'te okumuş avukatların ve öğretmenlerin elindeydi; din adamları bile onların kontrolü altındaydı: "Kökenleri Tuna Bulgaristanı'nın, Trakya'nın ve Makedonya'nın kısmen kentli, kısmen köylü nüfusuna dayanan bu burjuvazinin halkın tam güvenine sahip olduğu gayet açıktır." İnatçı, sıkıntılı ve kurnaz Bulgarlar, cömert ve şen şakrak Ruslarla tam bir karşıtlık oluşturuyordu; Alman'ın İtalyan'dan, tamircinin şairden, Adam Smith'in Byron'dan farklı olduğu ölçüde, iki ulus da birbirinden farklıydı. Bulgarların demokrasi hastalığı o kadar ağırdı ve Fransa ile ABD'ye uyarak "Hiç kimse ve hiçbir

101 Leont'ev, "Vizantinism," 118, 188-189.

şey halkın üzerinde olamaz" yanıltıcı fikrine o denli saplanmışlardı ki, onlar için tek kurtuluş yolu padişahın hâkimiyeti altında kalmalarıydı. Leontiev, "burada, Doğu'da, gerçek Ortodoks ve Slav ruhu ancak Türkler sayesinde korunuyor" diyecek kadar ileri gidiyordu. Gerek Bulgarlara gerekse Yunanlılara meşrutiyetçilik ve demagoji ruhunun musallat olmasının altında yatan neden, imparatorlukta tabaka ayrımı ilkesinin olmaması ve "fatihlerinin boyunduruğuna girmiş, ama tam olarak asimile edilmemiş insanlar arasında aşırı bir özgürlük sevgisinin gelişmiş" olmasıydı.[102] Leontiev, en iyi romanında, 1881-1882'de *Ruskiy Vestnik*'te yayımlanan, yarım kalan *Mısır Güvercini*'nde İstanbul'un Hıristiyan *beau monde*'unu ve Büyük Devletler arasındaki diplomatik rekabeti tasvir etmiştir. Romanın dikkat çekici bir bölümünde, Avusturya konsolosu Österreicher'in konağında, Rusya konsolosu Ladnev sıkıcı 1848 Alman "sosyal devrimi"ni eleştiren ve Prusyalıların askerî dehasını öven ateşli bir konuşma yaptıktan sonra, Bulgar çevirmen Boyacıyev, bir Rus için militarizm ve aristokrasiye sempati duymanın son derece doğal olduğunu belirtir. Bunun üzerine Ladnev şöyle haykırır:

> Dinleyin Bay Boyacıyev... Örneğin Bay Österreicher gibi biri Rusya üzerine birşeyler söylese, bu ülkeyi pek tanımasa bile, o kadar önemli değildir. Kendisiyle tartışmaya girebilirim: Biz Rusların pek çok şey borçlu olduğu büyük Alman medeniyetinin bir evladıdır o. Peki ya siz? Sizin ne hakkınız var?.. Sizden söze karışmamanızı, bir daha asla bana birşeyler anlatmaya kalkmamanızı rica ederim.[103] .

Bu, daha sonra görev yapan birçok Rus diplomatının haberdar olduğu, ama ders çıkarmadığı bir olaydır. Yalnız Bulgarlar değil, bütün Osmanlı Hıristiyanları, "patriyarkal alışkanlıkları"nı kolayca bırakıp "burjuva-liberal âdetlerini" benimsemekte ve Homeros ve Cooper'ın kahramanları olmaktan çıkıp

102 Ibid., 112, 188-189, 125-127, 112 ve "Pis'ma otshel'nika," 266.

103 Leont'ev, "Egipetskii golub," *Sobranie sochinenii*, c. 3, 392-393.

Thackeray ve Gogol'ün karakterlerine dönüşmektedirler. Leontiev, "dinî duyguları ateşlenene kadar dürüst, doğal, hoşsohbet, iyi ve yumuşak" olan Türkleri onlara tercih etmekteydi. Türklerin, Rusların idare sistemine, itaatkârlıklarına ve saygılı tavırlarına hayranlık beslediklerini düşünüyordu: "Yarın Türk devleti Boğaziçi'ni terketse ve bölgeden bütün Türkler ayrılmayıp, bir kısmı Balkan Yarımadası'nda kalsa, genellikle çok zalim ve acımasız olan eski tâbi Balkan uluslarının kaçınılmaz olarak yaratacakları belalar ve sorunlar karşısında kendilerini koruyacağımız yolunda umutlar besleyeceklerinden eminim."[104]

Leontiev, birkaç yıl sonra ulusal psikoloji üzerine yazdığı bir makalede, bütün Balkan uluslarının Ruslardan daha pratik, daha kurnaz, daha diplomatik ve daha ihtiyatlı olduklarını belirtiyor, bunu da, idealizme baskın çıkan ticaret ruhuna bağlıyordu. Özellikle Bulgar entelektüeli "tam burjuva"ydı. Bütün "Doğu Hıristiyan entelektüellerinin -ister Yunan ister Sırp ister Bulgar olsunlar- belirgin özelliği, bizim üst sınıfımızla karşılaştırıldığında geçimlerini sağlamak için çalışmaya çok daha fazla yatkın olmaları," kabalıkları, yaratıcılıktan yoksun olmaları, duygularının yontulmamışlığı ve düşünce tarzlarının yalınkatlığıydı. Ayrıca, Avrupa ve ilerleme karşısında sonradan görme rolünü benimsemişlerdi. Çalışmayı utanç verici saymak için, insanın Leontiev'in kibrine sahip olması gerekir.[105]

Krestovskiy'in Bulgar patriyarkal geleneklerine hayranlıktan kaynaklanan yaklaşımı, Leontiev'in yargılarıyla tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Krestovskiy'e göre, "Balkan, özellikle Bulgar Slavlık'ı, Avrupa'da aile ahlâkının, saflığını bozulmadan koruduğu muhtemelen tek yerdir. Bunun nedeni, Avrupa uygarlığının buraya dünyevî nimetlerini ve sefahatini ihraç edememiş olmasıdır." Leontiev'e gözünde, bu durum, Balkanlar'da hayal gücünün ne kadar zayıf ve hayatın ne kadar sıkıcı olduğunun bir kanıtıydı. Balkanlar'daki cinayetler bile şiirden

104 Leont'ev, "Vizantinism", 102, 129-130 ve "I'ıs'ma otshel'nika," 274-275.

105 Leont'ev, "Russkie, greki i yugo-slavyane," *Vostok, Rossiya i slavyanstvo*, 204, 222.

yoksundu: Bulgar, Sırp ve Yunanlı kıskançlık, açgözlülük veya intikam duygularıyla insan öldürüyordu, yoksa Rusya'da olduğu gibi hayal kırıklığına veya umutsuzluğa düştüğü için, ya da ün kazanmak istediği için, hatta iç sıkıntısı yüzünden cinayet işlemiyorlardı. Burjuva basitleştirmeleri ve Avrupa radikalizmi Doğu Hıristiyanlarının eski ilkelliğinin veya basitliğinin yerini alıyordu. Atladıkları aşama, orta aşamaydı, gerçek gelişme dönemiydi, "aristokratik İngiltere'nin" gelişmesinde en belirgin şekilde ifadesini bulan, "kıta Avrupası'nda o denli parlak olmayan, Rusya'da daha da güçsüz olan, yine de göz ardı edilemeyecek bir düzeye ulaşan" ve bir ulusun varlığını sürdürmesinin tek güvencesi olan süreklilikti.[106] Leontiev'in adlandırmasıyla güneybatı Slavları, yani Çekler, Hırvatlar, Sırplar ve Bulgarlar, genç birer ulus oldukları için, istisnasız olarak demokrat ve meşrutiyetçiydiler: "Bütün o farklılıklarına rağmen ortak bir özellikleri var: Eşitlik ve özgürlüğe, yani Bizans ve İngiliz ideallerine değil, Fransız ve Amerikan ideallerine bağlılar."[107] İngiltere ile Bizans'ın aynı gruba sokulması, Huntington tarzındaki düşünürlerin yorumlarına yer açan çarpıcı bir çizgiyi hatırlatmaktadır. Daha da çarpıcı olan nokta, Leontiev'in katıksız ve samimi aristokrat küçümseyici tavrı, kendisinin o denli hayranlık beslediği İngilizlerin en kibirli yazarları tarafından bile pek aşılamayacaktır; ironik bir şekilde, Balkanlar'a son zamanlarda yöneltilen eleştirilerde, demokrasi sözcüğüne verilen farklı değere rağmen, benzer yaklaşımlara rastlanmaktadır.

106 Kozhukharova, *Ruski pitepisi*, 378 and "Russkie, greeki i yugo-slavyane," 203, 218.

107 Leont'ev, "Vizantinism," 130.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1900'e kadar algılama örüntüleri

Gezi edebiyatı, bütün Avrupa'da ilgi gören bir tür haline gelmiş, bu alanda çok önemli ürünler verilmişti, ama türün en çok rağbet gördüğü ülke İngiltere'ydi. İngiltere, belirli tutumları nispeten geniş bir kitleye yayacak en geniş olanaklara sahipti. Gerçi farklı ülkelerin gezi edebiyatlarını birbirleriyle karşılaştırarak kesin yargılara varmak güçtür, ama İngiliz gezi eserlerinin yüzyıllar boyunca romanlardan sonra en çok okunan tür olduğu da kuşku götürmez. Öte yandan "gezi edebiyatı en üstün tür olmamasına rağmen,... bir İngiliz edebiyatı tarihinde bu tür eserlere haklı olarak ayrı bir yer ayrılır, çünkü söz konusu eserler, belki başka herhangi bir türden çok daha fazla, ulusal tutumları ve ulusal karakteri ifade eder ve etkiler."[1] 18. yüzyılda, bir tür gezi eseri vermemiş önemli bir İngiliz yazarı neredeyse yoktur. Üçüncü Shaftesburg Kontu, gezi eserlerini, "bir kütüphaneyi dolduracak temel malzemeler" olarak görüyor, atalarının zamanındaki şövalye kitaplarıyla karşılaştırıyordu.[2]

Yararlı bilgiler içeren tarihsel kaynaklar olarak bakıldığında, 18. yüzyılın sonundan önceki gezi eserleri, Almanca ve Fransızca eserlerde görülen ayrıntı zenginliği ve özenle karşılaştı-

1 *The Cambridge History of English Literature*, c. 14, Cambridge, 1922, 255.

2 Eisner, *Travels*, 20.

rıldıklarında sönük kalmaktadır. Bunun nedeni, İngilizlerin kıta Avrupası'ndaki olaylara çok seyrek katılması ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinin çok sonraları gelişmeye başlamasıdır. 19. yüzyılda ise, İngiliz gezi eserlerinin içeriği zenginleşir, Avrupa gezi edebiyatında bu eserler giderek öne çıkar. Ne var ki, söz konusu eserlere gösterilen özel ilgi tarihsel kaynaklar olarak niteliklerinden ve önemlerinden kaynaklanmamaktadır. Her şeyden önce, bu eserler en önemli küresel sömürgeci ülkenin gezi edebiyatını oluşturmaktadır. Daha önemlisi, esas olarak bu eserler sayesinde, (Avrupa'da Anglo-Sakson geleneği diye tanınan) İngilizce konuşan dünyada algılamaların aktarımı gerçekleşmiştir.

Daha önce işaret edildiği üzere, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu hakkında Avrupalıların verdikleri eserlerin çoğu, ilk elden bilgileri pek sınırlı olan ya da hiç olmayan uzmanların ve diplomatların kaleme aldıkları siyasal metinlerdi. İtalya'da doğan tür kısa zamanda İngiltere'de de tutulmuş, 1581'de Levant Şirketi'nin kurulması ve "İngilizlerin zihnine Osmanlı imgesinin ilk kez gerçekten nakşedildiği"[3] bir dönüm noktasını oluşturan 1583'te daimî diplomatik ilişkilerin başlaması bu yönde önemli bir etkide bulunmuştur. Richard Knolles, 17. yüzyılda yedi baskı yapan *General History of the Turkes* (1603) adlı eserini bu ülkeye hiç gitmeden kaleme almıştı. Yine de, bu eser, "Elizabeth döneminde Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ilginin en kalıcı anıtı" haline gelmiştir.[4] Yirmi-otuz yıl önce, İngiltere'ye Yunan göçmenlerin gelmesi hiç ilgi uyandırmamıştı. Yunan edebiyatı seviliyordu, ama Yunanlıların kendileri kurnaz hilekârlar sayılıyordu. "Shakespeare'in döneminde *Yunan* günlük dilde 'dolandırıcı' anlamına geliyordu."[5]

16. yüzyılda ve 17. yüzyılın büyük bir bölümünde İngilizlerin

3 C. J. Heywood, "Sir Paul Rycaut, A Seventeenth-Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study," *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, 1972, 35

4 Brandon H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, New York, Bern, Frankfurt-am-Main ve Paris: Peter Lang, 1987, 40.

5 Eisner, *Travels*, 52.

kafalarındaki Türk imgeleri, zulüm, keyfilik, haraç kesme, kölelik, korsanlık, vahşi cezalandırmalar ve Hıristiyan kıyımlarına dayanıyordu; ayrıca, İslâm eleştirileri ve tuhaflık da bu imgelerin bir parçasıydı. Aynı zamanda, söz konusu imgeler güçlülük imgeleriydi, zirve noktasındaki bir imparatorluk tablosu çiziyorlardı. Avrupa'yı kısa bir süre sevince boğan ve Osmanlıların geri dönüşsüz bir çöküş sürecine girdikleri sanısı uyandıran İnebahtı Savaşı'nın ardından doğan hava artık geride kalmıştı. 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda isyan ve kargaşalarla başlamış, Osmanlıların Avrupa topraklarından çekilmeye başlamasıyla sona ermişti. Buna karşılık, aynı yüzyılda, Avrupa'nın batı ve orta kesimlerinde çok daha zor bir dönem yaşanmış, tarihçilerin "17. yüzyıl krizi" diye andıkları sorunların yanı sıra, ihtilaller, din çatışmaları ve kanlı savaşlar çok derin izler bırakmıştı. Böylece, Osmanlılar ile kıta Avrupası ülkeleri arasında, ancak 17. yüzyıl sonlarında bozulan bir güç dengesi kurulmuştu.

İngilizlerin o dönemdeki eserlerinde göze çarpan bir nokta, uygarlıklar arasındaki farklara ilişkin 'nesnel' bir yargıya varmak yolunda yapılan bilinçli girişimdi. Henry Blount'ın 1636'da yayımlanan *Voyage into the Levant* adlı eseri bu yaklaşımın bir ürünüydü. Söz konusu kitabın, "İngiliz gezi edebiyatında yeni bir hakkaniyet ve tarafsızlık standartı" getirdiği belirtilmişti.[6] Oxford Trinity College'ın kurucularından birinin oğlu olan ve kendisi de iyi eğitim görmüş bir avukat olan Blount, kitabında iki yıl önce yaptığı geziyi anlatıyordu, Bacon'ın bilgiye yalnızca deneyimle erişilebileceği ve genellemelerin yalnız gözleme dayanması gerektiği savlarına dayanan ampirist felsefesini birçok yönden hayata geçirmeye çalışmıştı. Blount, bu ilkelere bağlı kalarak, "Türklerin yolunun söylendiği gibi tam anlamıyla barbar mı, yoksa bizimkinden farklı, ama daha az iddialı olmayan bir uygarlık türü mü olduğunu" ortaya çıkarmak için "Türklerin Dinini, Tarzlarını ve Siyasetini gözlemlemeye" karar vermiştir.[7]

---

6 Beck, *From the Rising of the Sun*, 62.

7 *A Voyage into the Levant*, Londra: Andrew Crooke, 1636, 2.

Bu, İslâm'a karşı Hıristiyan önyargılarına başvurmadan Osmanlıların hayat şekillerini kendi bağlamı içinde çizmeye yönelik ilk girişimlerden biriydi. Blount'ın kitabı, "İngiltere'de deizm tarihine katılacak bir çizgide yer alan bir eserdir."[8] Blount, Osmanlılara hayranlığını hiç gizlemeden ortaya koyuyordu, çünkü Osmanlılar, "imparatorlukları Dünya'yı birdenbire fetheden ve başka hiçbir güçle kıyaslanmayacak ölçüde sağlam temellere dayanan, günümüzde büyük eylemlerde bulunan tek halk"tı. Blount şöyle yazıyordu:

> Eğer dünyayı önünde diz çöktürecek bir ruhla doğan bir ırk varsa, bence o ırk Türklerdir... Âlicenap olanlar ister istemez kibire kapılabilirler, yine de asil tabiatlarını büsbütün kaybetmezler: İşte Türklerin tarzı da budur. Kendilerine başkaldıranlara karşı acımasız olurlar, bu yüzden gaddar sanılırlar, aslında değildirler. Çünkü devamlı olarak tevazuya dönerler: Her zaman, onların lehine olarak memnuniyetle gördüğüm nokta buydu.[9]

Türklerin kendisini para için köle olarak satabilecekleri korkusunu sürekli taşımasına ve bu açıdan getirdiği eleştirilere rağmen, Blount şu sonuca varıyordu: "Bu konu bir yana bırakılırsa, Türklerin tabiatı cömert, şefkatli ve dürüsttür. Bir Türk, sözünü tutmamayı aklına bile getirmez; elini göğsüne, sakalına veya başına götürüp selâm verdikten, ekmeğini benimle bölüştükten sonra, yüz canım olsa, yüzünü de onun bir tek sözüne güvenip tehlikeye atardım. Hele Mağripli, Arap veya Mısırlı değil de, gerçek bir Türk'se..."[10] Bu âlicenap tutumu, Blount'ın genel felsefesiyle açıklamak çekici görünmektedir. Blount kendisine ilk görev olarak "Türkler"in önyargısız gözlemlenmesini seçmişti. Ne var ki, bu sözler kitabın genel bağlamı içinde düşünüldüğünde, (Blount'ın seyyahların çoğu gibi Türkler diye andığı) Osmanlılara ilişkin olumlu değerlendir-

8 John Walter Stoye, *English Travellers Abroad, 1604-1667*, Londra: Jonathan Cape, 1952, 177.

9 *A Voyage into the Levant.*, 2, 97.

10 Ibid., 103-104.

meler yapmasının başka nedenleri olduğu açıkça görülür. Blount, kitabının giriş bölümünde, ikinci büyük görevini şöyle açıklıyordu: "Türklerin yönetiminde yaşayan Rumlar, Ermeniler, Frenkler, Çingeneler, özellikle Yahudiler gibi başka grupları tanımak. Yahudi ırkı, hem tabiatı hem de müesseseleri itibarıyla ötekilerin hepsinden farklıdır, kendisini insanlığın geri kalanından üstün sayar, inatçı, aşağılık ve âdidir."[11]

Blount'ın anlattıklarının temel noktası, siyasal başarıya neredeyse bilinçdışı bir saygıdır. Osmanlılarda, bir efendi ulusun karakterini çizmekteydi. Oluşum sürecindeki bir efendi ulus, köklü bir efendi ulusu tanıyordu. Bu eğilim, gezi edebiyatının pek çok örneğinde görülür ve "Osmanlı yönetici sınıfına yönelik genel tutumları olumlu, hatta onaylayıcı olan" İngiliz büyükelçilerinin eserlerinde de kuşkusuz mevcuttur. Bir Stuart diplomatı olan Sir Richard Bulstrode için İstanbul elçiliği "Paris'tekinden daha onurlu ve daha kazançlı bir görev"di. 1693-1703 arasında İstanbul'da büyükelçilik yapan Sir William Paget ise, Türkleri "ağırbaşlı ve gururlu" buluyor, yine de kendisini "her zaman çok medenî bir şekilde" karşıladıklarını belirtiyor, böylece "ortak işlerimizde hakkaniyetli anlaşmalar" yaptıklarını söylüyordu.[12]

Blount'tan otuz yıl sonra, Paul Rycaut temel eserini yazdı. Birinci elden bilgilere dayanan *The Present State of the Ottoman Empire* (1668) adlı bu eserde, Blount'la aynı yaklaşımı benimsiyor, "tarz ve gelenek farklılığıyla bizden ayrılan, kılık kıyafetleri bizim zamanımızdakilere ve ülkemizdekilere uymayan herkese barbar" dendiğini belirtiyordu, "çünkü bilgi eksikliğinden ve cehaletten önyargılar üretiyoruz." Bundan sonraki 40 yıl boyunca Osmanlı toplumu daha fazla tanındıkça, Rycaut'un üretken sesi "'haçlı seferi' bağlamından ticaret yoluyla barışçıl ilişki bağlamına doğru" ilerledi. Rycaut, İslâm'ın da, Batı'nın da "Haçlı Seferi ve Cihat'ın yıpranmış sancakları"nı katlayıp kaldırdıkları bir dönemde eser vermişti.[13]

11 Ibid., 2.

12 Heywood, "Sir Paul Rycaut," 50-51.

13 Ibid., 55.

18. yüzyıl boyunca, "barışçıl ticaret ilişkileri" yoğunlaştı, gezi eserleri, bakış açılarında köklü bir değişiklik olmadan, daha ayrıntılı ve somut hale geldi. Lady Mary Wortley Montagu'nün Doğu'dan gönderdiği mektuplar, ölümünden bir yıl sonra, 1763'te yayımlandı; daha önce de, söz konusu mektupların manüskri halinde elden ele dolaştığı anlaşılıyor. Lady Mary, antik dönem yazarlarını onların doğup yaşadıkları topraklarda ilk okuyanlardandı. Ne var ki, asıl ününü, İstanbul'daki Rumlarda gördüğü çiçek aşısını İngiltere'ye getirmesiyle kazandı. Öte yandan, İngiltere büyükelçisinin eşi olarak, Türklerin seçkin çevreleriyle ilişki kurmayı tercih etmişti. Sofya'daki Türk hamamlarını, "kadınların kahvehanesi, şehirdeki bütün haberlerin anlatıldığı, skandalların icat edildiği yer" olarak tasvir, Ingres'nin 1862'de yaptığı *Le bain turc* adlı tabloya esin kaynağı olmuştur. Lady Mary, Sofya hamamlarında gördüğü Türk kadınlarının "göz alıcı derecede parlak" tenlerine hayranlık duymuştu, bana karşılık yollarda rastladığı Bulgar köylü kadınlarının "tenleri çirkin olmasa da, esmerleşmiş"ti. Bu, ırka değil, sınıfa dayalı estetik tercihlerin çarpıcı bir örneğidir.[14]

Tâbi ırklarla karşılaşılınca gösterilen tepkiler çelişkiliydi. Yöneticilere duyulan doğal empati ile Müslümanlara karşı geleneksel düşmanlık arasında bir gerilim söz konusuydu, ama çoğu zaman ilk tutum ağır basmaktaydı. Köklü bir klasik eğitim görmüş olan pek çok gezgin; antik eser müzelerindeki arketiplerin canlı örneklerini arıyordu. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa ve İtalya yerine giderek daha çok Yunanistan'a yapılan Büyük Tur'a katılanlar için bu durum özellikle geçerliydi.[15] Eisner'in deyişle, "Resimlerini yapmak, manzaralarını seyretmek, hakkında birşeyler yazmak için Yunanistan'a yolculuk etmenin büyük dönemi başlamıştı."[16] Gezginler, ya

14 *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, c. 1, Oxford: Clarendon, 1965, 313-314, 320.

15 Jeremy Black, *The British and the Grand Tour*, Londra: Croom Helm, 1985; Geoffrey Trease, *The Grand Tour*, Londra: Heinemann, 1967; William Edward Mead, *The Grand Tour in the Eighteenth Century*, Boston: Houghton Mifflin, 1914.

16 Eisner, *Travels*, 89.

da o dönemde üretilen bir sözcükle söylersek *turistler*, özellikle Yunanlılar karşısında hayal kırıklığına uğruyorlardı. Bu hayal kırıklığı kısmen çarpıcı fiziksel benzerlikler bulunmamasından, esas olarak da klasik tarzları görememelerinden kaynaklanıyordu. Antik Yunanlılar ile o dönemdeki mirasçılarının yozlaşmış durumu arasında süreklilik kurulamaması ya da balo salonlarındaki beklentiler ile çıplak gerçeklik arasındaki kopukluk birçok eserde görülebilir. Bu durum, daha Filhelenizm doğmadan yaşanan Filhelen hayal kırıklığı diye nitelenebilir. Klasik beğenilere uygun bir ortam bulunamaması karşısındaki hayal kırıklığı, 1776 yılında Peloponissos'ta gülüşen, dans eden ve güreşen Yunanlıları izleyen John Morritt'in haykırışında en çarpıcı ifadesini bulur: "Aman Allahım! Antik dönemden özgür bir Yunanlı gelip de bir an şu sahneyi görse, öteki dünyada büyük azaplar çekmiyorsa, eminim oraya dönmek isteyecektir."[17]

Bu acımasız yargılardan ancak genç kadınlar kurtulabiliyordu. Genellikle şaşırtıcı ölçüde güzel oldukları belirtiliyordu, Yunan kadınlarına bir hayli ün kazandıran, sadakatle uyulan bir gelenekti bu. Genellikle Yunan ırkı karşısında hoşnutsuzluğunu dile getiren Morritt, İzmir civarındaki Yunan kadınları anlatırken şunları yazıyordu:

> Elbette bana gezginlerin anlatmakla bitiremedikleri Yunan güzellerinin o övgüleri hak edip etmediklerini soracaksınız. Gerçekten hak ediyorlar; yanımızda olsaydınız, sanırım siz de, köy güzellerinin yüzlerinin bugüne kadar balo salonlarında gördüklerinizden kat kat güzel olduğunu kabul ederdiniz. Hepsinin etkileyici gözleri, inci gibi dişleri var, ama asıl güzellikleri yüzlerinde... Ömrümde hiç görmediğim tatlı ve zeki bir ifade; sonra, hiçbir ressamın veremeyeceği bir zarafet ve canlılık... Ayrıca, şık giysileri içinde hiç de köylüye benzemiyorlar, eda ve tavırlarının zarafeti karşısında, kendimizi kılık değiştirmiş kibar hanımlar arasında sanmaya başladık.[18]

17 Morritt, *A Grand Tour*, 245.

18 Ibid., 109.

Bu sözler, 18. yüzyıl sonlarındaki Yunan kadınların fiziksel özelliklerinden çok, Aydınlanma ile romantizm arasındaki geçiş döneminde, klasik eğitim görmüş, genç, sağlıklı İngiliz aristokratlarının hayallerini gözler önüne seriyor. Değişen yoğunluk derecelerinde de olsa, gezi eserlerinin çoğunda bulunan belirgin bir sınıf tavrı burada da karşımıza çıkmaktadır. Yunan kadınları nitelerken "kılık değiştirmiş soylu kadınlar" deniyordu. Soyluluğun bulunmaması, Yunan erkeklerine yöneltilen temel eleştiriydi. Böyle bir sınıfın varlığından bahsedilmesi de, Osmanlı seçkinlerine en büyük övgüde bulunmak anlamına geliyordu. Morritt, Atina'da önceleri İngiliz konsolosunun ikametgâhında kalmıştı. Konsolos "yoksul ve Yunanlı'ydı, bu iki özellik biraraya gelince, söz konusu kişi ister istemez alçağın teki olur." Yunanlılar her zaman üçkâğıtçı ve dolandırıcı olarak niteleniyordu, oysa gerçek bir hırsızlık olayından, yalnızca İngilizlerin antik heykelleri nasıl topladığı anlatılırken bahsedilmişti: "Bazılarını çalıyoruz, bazılarını satın alıyoruz, sarayımız bunlarla çok güzelleşecek."[19]

Elgin mermerleri* konusundaki büyük tartışmaya girmeksizin, arkeolog Edward Dodwell'in yerlilerin tepkilerini aktarışını hatırlamak yerinde olacaktır: "Genel olarak Atinalılar, hatta bizzat Türkler, yapılan yıkımı üzüntüyle karşıladılar, hükümdarlarını böyle bir izin verdiği için yüksek sesle, açıktan açığa kınadılar!"[20] Aslında, hükümdara yönelik eleştiriler haksız veya çok ağırdı: Elgin kontu için çıkarılan fermanda, Akropolis'teki Tapınak'ın etrafına bir yapı iskelesi kurma, heykellerin alçı kalıplarını çıkarma, başka anıt kalıntılarına ilişkin ölçüm yapma, yazıtları ortaya çıkarmak üzere kazı yapma izni verilmiş, bu uzun listenin sonunda eski yazıtlardan veya heykellerden birkaçının alınabileceğine ilişkin genel bir ifade yer almıştı. Bu ölçüm ve çizim yapma çalışması, anıtları parçalama, iç-

19 Ibid., 171, 179.

(*) Elgin kontu Thomas Bruce, antik anıtları parçalayarak söktüğü heykelleri İngiliz devletine satmıştı. Bu heykeller, bugün British Museum'da "Elgin mermerleri" bölümündedir - e.n.

20 Woodhouse, *The Philhellenes*, 13-14.

lerindeki yapıtları sökme faaliyetine dönüştürülmüştü. Bir başka gezgin, Cambridge'li Edward Clarke, dizdarın, çok güzel bir Parthenon *metope*'sinin* sökülüp alındığını görünce, "gözlerinden yaş dökülerek, en vurgulu ses tonuyla 'Telos!' [yeter] diye haykırıp, artık anıtın daha fazla tahrip edilmesine hiçbir şekilde razı olmayacağını kesin olarak bildirdiği"ni aktarır.[21] Dodwell'in kendisi de, Yunanlılar karşısında pek duygusallığa kapılmamış, bronz ve mermer heykellerden, seramiklerden ve sikkelerden zengin koleksiyonunu oluştururken kullandığı yöntemlerin seçiminde çok titizlik göstermemişti. Bolca rüşvet verdiği için "çok paralı Frenk" diye nâm salan Dodwell, koleksiyonunun büyük bölümünü daha varlıklı ve daha meraklı koleksiyonculara satmıştır: Vazolarını (ünlü "Dodwell vazosu" dahil 143 tane) Münih Glyptothek'i satın almış, bazı eserleri de Bavyera veliaht prensine satılmıştır.[22]

Yunanların tasviri ile Türk efendilerinin âlicenap tavırlarının tasviri tam bir karşıtlık oluşturur. Morritt'in ekibi, Midilli'de konakladıkları yoksul Rum kesiminden sıkılıp, kendilerini oradaki ağaya davet ettirir, onun konukseverliğinden yararlanır. Enfes Kıbrıs şarabıyla yenen tadına doyulmaz yemekler Morritt'in Levant nefretini dindirir: "Bütün uluslarda kibar çevreler bulunduğunu düşünmeye başlıyorum. Bu ağalar refah içinde yaşıyorlar. Evleri büyük, güzel, iklime uygun... Pek çok atları var, ava çıkmayı seviyorlar, yanlarında çoğu zaman, ırgatlarıyla birlikte, üç yüz-dört yüz kişi bulunuyor." Morritt, Tesalya'da ve Boiotia'da, yalnız Rum ve Yahudilerin yaşadığı birkaç yoksul köyü görünce âdeta isyan eder. Rumlar kendilerini idare ederken o denli saçma sapan işler yapıyorlardı ki, "başka yerlerde İngilizleri aradığımız gibi, burada da dört gözle Türk aramaya başladık... Emin olun, Türkler çok daha say-

(*) *Methope*: Bir dorik frizin üçüzyivleri arasında yer alan, üzerleri bazen kabartmalarla süslenmiş olan dörtgen pano - e.n.

21 Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, c. 3, Londra: Cadell and Davies, 1814, 483-484.

22 "Edward Dodwell," *The Dictionary of National Biography*, c. 5, 1921-1922, 1083.

gın bir ırk; bu ülke Yunanlıların ve Rusların eline geçse, yaşanmaz bir yer olur." 1795 yılında yazdığı bir başka ayrıntılı mektupta bu noktayı tekrarlar:

> Buradaki Türklerle aramız çok iyi ve bizi ziyaret eden, bize av eti gönderen, av partileri düzenleyen, köpeklerinden, atlarından vb. yararlanmamıza izin veren, şen şakrak, samimi kaymakamdan pek hoşnutuz. Sık sık gidip onunla nargile içiyor ve çok iyi anlaşıyoruz. Böyle giderse ben de Müslüman olacağım. Cahil olmaları, onların değil, devletin ve dinin suçu, ama ben başka hiçbir yerde böyle iyi niyetli ve yiğit insanlar görmedim. En tepede bulunanlardan en alt katmanlara kadar bu insanlarda bir soyluluk ve efendilik var. davranışları vakur, ağırbaşlı ve candan; oysa, damarlarımdaki İngiliz, nezaket adına yaltaklanan bir Yunanlı'yı tekmelememe yol açabilir.[23]

Blount'ın yazdıklarında, bir efendi ırkın bilinçdışıyla yavaş yavaş tanınması olarak görünen tavır, burada bilinçli bir şekilde ve açıkça ortaya konmaktadır. Morritt'in tutumunu paylaşan başka İngiliz gözlemciler de vardı, ama aristokrat kibrinden ve gençliğinden kaynaklanan dobralığı, öteki İngilizlerde görülmez, daha yumuşak ifadeler göze çarpar. İngilizler, genellikle Türkleri Yunanlılardan üstün tutuyor, Yunanlıların klasik bilgelikten ve atalarını andıran özelliklerden yoksun olmasından üzüntü duymakla kalmıyor, ayrıca onların yozlaşmış dinlerini bütünüyle iğrenç buluyordu. Yunanlılar, fesat, soğuk, dalkavuk, cahil, batıl inançlı, tembel, açgözlü, rüşvetçi, entrikacı, pis, nankör ve yalancıydı.[24] Bununla birlikte, 19. yüzyılda, ticarî, siyasî, askerî, dinsel ve eğitsel faaliyetlerin artmasından dolayı, Balkanlı nüfusuyla daha yoğun ve daha düzenli temaslar kuruldu. Buna uygun olarak, gezginlerin eserlerinde, daha zengin ve güvenilir bilgiler bulunur, zaman zaman derin içgörülere ve gerçek bir empatiye rastlanırdı.

1820'lerde İngilizlerin büyük romans'ı Yunanistan'dı. Shel-

---

23 Morritt, *A Grand Tour*, 136, 156, 180.

24 Woodhouse, *The Philhellenes*, 31-34, 37.

ley, Yunan ayaklanmasının çıkmasından kısa bir süre sonra yazdığı "Hellas" adlı şiirinde "Hepimiz Yunanlı'yız" diye yazmıştı. Shelley hiçbir zaman Yunanistan'a gitmemişti. Yunanistan'a gidenler ise, genellikle, Chateaubriand'ın şu sözünü hatırlıyorlardı: "Monsieur, Homeros'un şiirleri dışında, asla Yunanistan'ı görmeyin. En iyi yol bu." C. M. Woodhouse, İngiliz Filhelenizmi'ni "önyargıların ve kayıtsızlığın" oluşturduğu süreklilik içinde kısa bir ara dönem diye özetlemişti: "Byron bu ateşi yakmadan önce ve o ateş söndükten sonra, Yunanistan'a belli bir ilgi duyulmasına rağmen, Filhelenizm diye bir şey söz konusu değildi." Bu ilgi, klasisizmin, Büyük Tur'un, önce Fransa'nın, daha sonra özellikle Rusya'nın nüfuzundan çekinilen doğu Akdeniz'e yönelik stratejik kaygıların bir ürünüydü; hiçbir zaman bizatihi Yunanlılara yönelik bir ilgi duyulmamıştı. Woodhouse, Yunanistan sevgisine son derece parlak bir açıklama getirmişti: "Onlar rüyalarının Yunanistanı'nı seviyorlardı: O toprakları, dili, antik eserleri seviyorlardı, ama *insanları* değil. Keşke, diye düşünüyorlardı, bu insanlar İngiliz bilginlerine benzeselerdi; hiç olmazsa, atalarına benzeselerdi; ya da daha iyisi hiç olmasalardı."[25]

Ayaklanma çıkmadan, yaygın görüş, Yunanlılar daha iyi eğitim görene kadar, bağımsızlığa hazır olmadıkları yolundaydı. Bu görüşü, yalnız Avrupalılar değil, başta Adamandios Korais olmak üzere, Yunan aydınlanmasının liderlerinden bazıları da savunuyorlardı. Savaş sırasında, Yunanlılara duyulan sempati arttı, Yunan yanlısı gazete ve broşürler de bu eğilimi besledi: "Böylelikle Yunanlılar, İngilizlerin yüreklerini sızlatan ve uğruna ellerini ceplerine atmaları gereken ezilen milletler arasına katılmış, İspanyolların, İtalyanların ve Latin Amerikalıların (İrlandalıların değil) arasında yerlerini almışlardı." Bu romans kısa sürdü. Filhelenlerin çok azı savaş boyunca Yunanlıların yanında yer almış, bağımsız Yunanistan'ın inşası idealine bağlanan daha az sayıda kişi de o ülkede kalmıştı. Yunanlılar için daha önce kullanılan ve Filhelenizm dalgası sırasında unutu-

25 Ibid., 10, 38-39.

lan sıfatların hepsi yeniden ortaya çıkmıştı. Yeni şikâyet konusu, Yunanlıların kendi kendilerini yönetmekten âciz oldukları, özellikle modern Yunan kurum ve politikaları oluşturulurken gösterilen beceriksizlikti. Bağımsızlığın kazanılması üzerinden yirmi-otuz yıl geçtikten sonra, Filhelenizm anlaşılmaz bir şeye dönüşmüş, gezginler daha çok İstanbul'a ve Osmanlı taşra vilayetlerine rağbet göstermeye başlamıştı. Ne var ki, artık Osmanlı hâkimiyetinin yeniden kurulması söz konusu değildi; Yunanistan'ın bağımsızlığı *fait accompli*'ydi.[26]

Dış politika ile kamu söyleminin karşılıklı ilişkisi konusuna girmeden, İngilizlerin gezi eserlerinin çoğunluğu ile dış politikadaki temel eğilimler arasında bir korelasyonun net bir şekilde görüldüğünü söylemek yeterlidir. 1830'lu yıllar, hem İngiltere'nin Yakındoğu politikası, hem de gezi edebiyatının niteliği açısından bir dönüm noktasıydı. 18. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler esas olarak ticarî nitelikteydi, diplomatik ilişkiler ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş öne çıkmaya başladı.[27] İngiltere, 18. yüzyılın sonunda dünyanın en önemli sanayi ve ticaret ülkesi haline gelmiş, Napolyon'un yenilgiye uğratılmasından ve denizaşırı topraklarının genişlemesinden sonra, en büyük sömürgeci devlet konumuna da erişmişti. İngiltere, artık "Pax Britannica"nın hâkimiyetini giderek güçlendirmeye yönelik bir siyaset güdüyordu. Avrupa'da bu siyaset, "güç dengesi" sistemini korumayı hedefliyordu, Osmanlı İmparatorluğu da bu açıdan belirleyici önem taşıyan halkalardan biri haline gelmişti. Ne var ki, İngiltere 1830'lara kadar Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik özgül bir siyaset belirlememişti. Ancak Rusya'nın Avrupa sahnesinde büyük bir güç olarak belirmesinden ve Osmanlı topraklarının önemli bir bölümünü ele geçirmesinden sonra, belirli bir eylem çizgisi şekillenmişti. 1830'lardan sonra izlenen İngiliz dış politikası tamamen yeni değildi, ama Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koru-

26 Ibid., 73-74, 120-123, 159-160.

27 Sarah Searight, *The British in the Middle East*, Londra: Weidebfeld and Nicolson, 1979, 16-20.

maya yönelik çok kesin bir programa dönüşmüştü.[28] İngiltere'nin olağanüstü güçlenmesinden dolayı, 19. yüzyıl ortalarında Palmerston "dünyadaki güç dengesini alt üst edip, bir küresel İngiliz hegemonyası dönemi yaratarak ülkedeki sözde liberal statükoyu güçlendirme" girişimine yöneldi.[29]

Bu dönemde gezi eserlerinin pek çoğunun da politikleştiği görülmektedir. Bu eserlerin çoğunluğunda yazarların siyasal görüşleri güçlü bir biçimde kendini gösterir. Söz konusu yazarların hemen hemen hiçbiri, devletin resmî siyasetinden ayrılmazlar; önde gelen Türkofil ve Rusofob David Urquhart gibi bu siyaseti değiştirme hedefi taşıyacak kadar ateşli olanlar, bu konuda istisnayı oluşturmaktadır. Bir ikisi dışında, 19. yüzyılda yazılan gezi eserlerinin yansıttığı siyasal yaklaşım, Barbara Jelavich'in yerinde ifadesiyle özetlenebilir: "Anlattıkları şeyler, genel olarak doğru kabul edilen şeylerdi."[30] Osmanlı İmparatorluğu'na ve Balkanlar'a ilişkin Batılıların değerlendirmelerini ortaya koyan bu geniş panoramada, öteki tarafın sesine de kulak vermek yararlı olacaktır. Allen Upward, 20. yüzyılın başlarında, derin bilgisiyle tanınan bir Türk devlet adamının kendisine şöyle dediğini aktarır: "Sizin yönetici sınıfınızın halka her zaman istediğini düşündürtebildiğini müşahede ettim." Upward bu görüşe katılır: "Parlamentoya ve basına rağmen, bugün, bürokrasinin İngiltere'deki gibi dizginsiz güce sahip olduğu, kamunun etkisinin böylesine sınırlı kaldığı bir başka ülke muhtemelen yoktur."[31]

Urquhart, kariyerinin daha sonraki bölümünde, Filhelenizm'in tükenişinin en çarpıcı örneğini oluşturmuştur. Yunan davası uğruna neredeyse hayatını kaybedecek olan Urquhart

28 John Howes Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, New York: Octagon, 1972; Maria Todorova, *Angliya, Rossiya i Tanzimat*, Moskova: Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury izdatel'stva "Nauka," 1983.

29 Jack Snyder, *Myths of Empire. Domestic Politics and International Ambition*, Ithaca, N.Y. ve Londra: Cornell University Press, 1991, 160.

30 Barbara Jelavich, "The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces," *Slavonic and East European Review*, c. 33, no. 81 Haziran 1955, 412.

31 Upward, *The East and Europe*, 321.

(kardeşi gerçekten bu dava için ölmüştür) daha sonra Osmanlıları keşfetmiş ve onlara kendisinin aşırı ve saplantılı tutkularını yüklemiştir. Urquhart'ın başyapıtı *The Spirit of the East*'te stereotip tamamen ters çevrilmişti. Yunanlıların köle ruhunu yaratan Türklerin zalim idaresi değildi, tersine Türklerin pastoral alışkanlıklarını, Yunanların köle ruhu bozmuştu.[32] Anlaşılan, Urquhart, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinde payı bulunduğu için kendisini de kişisel olarak sorumlu sayıyordu.[33] Bunu telafi etmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'ya karşı mücadelesini de aynı ateşli coşkuyla benimsemişti. Urquhart'ın Doğu'daki çalışmaları İngiliz hükümetinin örtük onayını almakla kalmadı, aynı zamanda Rusya'nın şiddetle aleyhinde kullandığı gazeteciliği de, kamuoyunda büyük bir yankı buldu ve politikaların belirlenmesinde bir ölçüde etkili oldu -bu, basının etkisinin ilk örneklerinden biriydi.[34] Öte yandan, Benjamin Disraeli hiçbir zaman Filhelenizm rüzgârına kapılmamıştı: Ulusal gelişme konusundaki horgörüsünü daima, tutarlı bir biçimde korumuştu. 1830'da çıktığı Büyük Tur sırasında, Arnavutluk'ta çıkan bir isyanı bastırmak üzere sefer düzenleyen Osmanlı ordusuna katılmak için gönüllü bile olmuştu. Yanya'da, sadrâzamın huzurunda bulunmuş, günlüğüne "bir günde vilayet ahalisinin yarısının kellesini vurduran bir kişiden itibar görmekten kıvanç duydu"ğunu yazmıştı. Her zaman imparatorluklara özgü aşırılıklara hayranlık besleyen Disraeli, yalnız genç bir gezgin olarak bu tür eylemleri onaylamakla kalmamış, sonradan İngiliz İmparatorluğu'nda iktidar dizginlerini ele geçirince aynı eylemlere kendisi de girişmişti.[35]

Ne var ki, İngilizce konuşan dünyada model gezi kitabı haline gelen eserde, yani Alexandre Kinglake'in *Eothen*'ında siya-

---

32 David Urquhart, *The Spirit of the East: a Journal of Travels through Roumali*, c. I, Londra: H. Colburn, 1838, 195.

33 Woodhouse, *The Philhellenes*, 151.

34 Richard Shannon, "David Urquhart and the Foreign Affairs Committees," ed. Patricia Hollis, *Pressure From Without in Early Victorian England*, Londra: Edward Arnold, 1974.

35 Susan Hyman, ed., *Edward Lear in the Levant, Travels in Albania, Greece and Turkey in Europe 1848-1849*, Londra: John Murray, 1988, 26.

setin damgası görülmez. Doğu'ya giderek "Avrupa'nın kısır uygarlığı"ndan kurtulan Kinglake, 1834-1835 yıllarında Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs, Lübnan, Filistin, Mısır, Ürdün ve Suriye'ye yaptığı geziyi yazıya dökmüştü. 200 sayfadan uzun eserinde, Balkanlar'dan İstanbul'a gidişine yalnızca on sayfa ayırmıştı. Gerçi Kinglake ve yol arkadaşı, "Avrupalılaşmış ülkeler"den "keyifli kaçış"larını zevkle sürdürmüş, bir "yaşam tarzı" haline gelen Doğu'ya yolculuğun tadını çıkarmıştı, ama Semlin'den İstanbul'a giderken "İstanbul'u unutmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nu unutmuş, yalnızca eski zamanları akıllarında tutmuştu... Keate'le dalga geçiyor, Larrey Miller'a ve Okes'a yukarıdan bakıyorduk; kahkahalar atarak ilerliyor, âdeta 'neşeli bir topluluk'muş gibi heybetli Sırp ormanlarıyla konuşuyorduk."[36] Sonraları "Kinglake'ler ırkı"nı ele alan bir eleştirmenin belirttiği gibi, Kinglake gezip geçtiği kültüre yabancıydı, ama "okurlarını o denli memnun eden de bu bencil yabancılıktı", "okurların kültürel önyargılarına son derece uygun şeyler yazdığı için birçok yemeğe davet" edilmişti.[37] Sırbistan ve Bulgaristan, egzotik serüvenin başlangıç mekânları olmaktan öte bir anlam taşımıyorlardı; bu ülkelerde ilgi çekecek pek bir şey yoktu, insan "ne 'bir zamanların gözde' kişisinin mezarı başında gözyaşı dökmek zorunda kalıyor, ne de canlı ya da ölü herhangi bir şeyi 'saygıyla anmak' ihtiyacı hissediyordu; tanışılmadığı için utanç duyulacak hiçbir Sırp veya Bulgar yazarı da yoktu." Etrafta değerli klasik anıtlar da görülmüyordu:

> Yol üzerinde ilgi çekebilecek tek kamusal bina modern döneme ait, ama oryantal mimarînin iyi bir örneği olduğu söyleniyor; piramit şeklinde ve otuz bin kafatasından yapılmış, bu yüzyılın (sanırım) başlarında âsi Sırpların katkılarıyla oluşturulmuş; tarihinden emin değilim, ama ilk kafatasının konduğu yıl galiba 1806'ymış. Sabahın köründe bu sanat harikasının yanından fark etmeden geçiverdiğimizi ve "mimarın kavrayışın-

36 Kinglake, *Eothen*, 15.

37 Eisner, *Travels*, 138-139.

daki yalın görkeme" ve "kabartmacılıktaki eşsiz güzelliğe" hayran olma şansımızı yitirdiğimizi söylemeye utanıyorum.[38]

Bütün bunlar, aristokratların bilinen burnu büyüklüğüyle ve ironiyle dile getirilmişti, ama 20. yüzyılın başlangıcından itibaren Balkan barbarlığının şiddetli kınamalarından çok farklıydı; ayrıca, yirmi-otuz yıl sonra Kinglake'in yurttaşlarının, Osmanlıların işledikleri suçlara yönelik ahlâkî öfkelerine de hiç benzemiyordu. Kinglake'ten on yıl sonra, William Makepeace Thackeray *Iberia* adlı gemiyle Akdeniz yolculuğuna çıkmış ve Atina'da karaya çıkarak Yunanistan topraklarına ayak basmıştı. 19. yüzyılın seçkin romancıları içinde geleneksel klasik eğitim görmüş tek kişi diye tanınan Thackeray, klasik antik dönemden kalmış anıtlara pek ilgi göstermemiştir. Tersine, Yunanistan kralının o günkü sarayı dikkatini çekmiştir: "Sarayın pespayeliği gerçekten İrlanda'yı gölgede bırakır, inanın gayet ciddi söylüyorum. Basileus'un sarayı, alçıdan kocaman bir külliye, bir meydanın içinde altı ev, üç eşek var, yol da yok, (bir han resminde görünenin dışında) çeşme de yok." Thackeray Akdeniz'in geri kalanıyla da ilgilenmemiş, "bir burjuva tekbencisi gibi davranmıştır."[39]

Edward Lear, usta bir manzara ressamı olarak ün kazanmıştı (gerçi daha önceleri kuş resimleriyle tanınmıştır, çocuklar kendisini en fazla *Book of Nonsense* adlı kitabıyla tanırlar). Manzaraları, çarpıcı tasarımlarıyla ve ayrıntılarındaki ustalıkla beğenilmişti. Etkileyici karakalem çalışmalarının, suluboya ve yağlıboya tablolarının çoğunu, 1840'lı ve 1850'li yıllarda Arnavutluk ve Yunanistan gezilerinde yapmıştı.[40] Lear, insanlara fazla ilgi göstermemiş, resimlerinde onlara seyrek olarak yer vermiştir. İnsanları, yalnızca manzaranın pitoreskliğine (gözde bir sözcük) uygun düştüğü zaman resimlerine katmıştı. "Bir ressam

38 Kinglake, *Eothen*, 16.

39 Eisner, *Travels*, 145.

40 *Edward Lear in Greece*. Gennadius Kütüphanesi'nden gelen bir sergi, Atina ve Meriden, Conn.: Meriden Gravure, 1971; Edward Lear, *Journal of a Landscape Painter in Greece and Albania*, Londra, 1851; Lear, *Journal of a Landscape Painter in Southern Albania*, Londra: R. Bentley, 1852.

gidip Akroseraunya'yı görsün -oraya gitmedikçe, -Illirya'nın veya Epir'in- insanlarının veya dağlarının vahşi, ama klasik pitoreskliğinin en büyük evrelerini öğrenemez; ama yanına iyi bir rehber de katın, yoksa bir daha geri gelmeyebilir." Lear da, Giorgio Kokali adında bir Arnavut uşak tutmuştu, bu adam, kendisine son derece bağlı, "vahşi Rob Roy'a benzeyen, yarı uygarlaşmış bir Sulyot"tu. Ne var ki, Lear, daha fazla uygarlaşmış bölgelerde "herkesin ve her şeyin melez görünüşü"nden nefret ediyordu - bu tema, pek çok yerde sık sık yinelenecekti.[41]

Dış politika, gezginlerin söylemi ve kamuoyu arasındaki karmaşık etkileşimde, farklı zamanlarda bu üçgenin farklı kenarları *eyleyici* (etki kaynağı) ve *hedef* (etkilenen) rolünü oynamıştır.[42] Gezi eserleri, kamuoyunun şekillenmesini etkilerken, her zaman yalnızca resmî dış politika çizgisini yeniden üretip yaygınlaştırmıyorlardı. Aslında, İngilizlerin Doğu'ya yönelik sempatilerinin her zaman çoğulluğu söz konusuydu, *belirli bir* dönem İngiliz toplumundaki *bir* grubun desteğini almamış hiçbir ulus veya grup gösterilemez, yine de, genel olarak (ve böyle bir kaba genellemeye aykırı düşen istisnalar dikkate alınarak), bir Türkofil aristokratik yaklaşım ve liberal orta sınıfta Hıristiyan yanlısı bir yaklaşım bulunuyordu.[43] İngiltere'nin geleneksel dış politikasında geçici de olsa, önemli bir değişimin öncüleri olan aykırı seslere önemli bir örnek, 1861 ile 1863 arasında Balkanlar'da özellikle Bulgaristan, Sırbistan, Bosna ve Makedonya'da kapsamlı geziler yapan iki kadın gezginin, Georgina Mackenzie ve Adelina Irby'nin verdiği bir dizi konferanstı. 1867 yılında Felix Kanitz'in çizimleriyle bezenmiş *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* adlı popüler ve etkili kitaplarının yayımlanması, İngiliz kamuoyuna o zamana dek bilmedikleri bir konuyu tanıttı: Osmanlı uyruğu Slavların sefaleti.

Bu iki gezginin, 1860 yılında bile hâlâ bütün Balkan "topraklarında Türklerin ve Yunanlıların yaşadıklarını sanan" ve

---

41 Hyman, *Edward Lear in the Levant*, 25; Eisner *Travels*, 159.

42 Alice H. Eagly ve Shelly Chaiken, *The Psychology of Attitudes*, Orlando, Fla.: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1993, 634.

43 Skopetea, *I Disi*, 134, 150-152.

"Yunanlı" kategorisi içine bütün gayri Müslimleri sokan İngiliz kamuoyu için Güney Slavlarını keşfettiklerini söylemek abartılı olmayacaktır.[44] Mackenzie ve Irby, 1862 Ağustosu'nda ünlü Rila manastırını ziyaret etmiş, Bulgarca'nın ilk dilbilgisi kitabını kaleme almış olan verimli yazar, tanınmış eğitimci ve dilci Rahip Neophyt Rilski tarafından kabul edilmişti. Rilski, Karadağ'daki Çetine manastırının Müslümanlar tarafından ateşe verildiği yolundaki haberlerden kaygı duyuyordu. Konuklarının Fransa'nın böyle bir şeye izin vermeyeceği şeklindeki sözleri üzerine, rahip şöyle haykırmıştı: "Fransa, belki; ama ya İngiltere!" Gezginler kendisine şu karşılığı verdiler: "İngiltere'nin Slav Hıristiyanlara ilgisiz kalması, büyük ölçüde bu konudaki cehaletinden kaynaklanmaktadır, öyle ki, kimse adlarını bile duymamıştır." Rahibin tepkisi, Büyük Devletlerin politikalarının ne denli girift ve çapraşık olduğunu çok iyi bildiğini ortaya koyuyordu. "Evlatlarına diledikleri yere seyahat etme ve ne isterlerse yayımlama özgürlüğü sağlayan büyük bir ülkenin, *Türklerle* böylesine yakın ilişkiler kurarken, yaşayan *Hıristiyanlar* hakkında bu denli derin cehalet içinde kalması gerçekten çok acı."[45]

Mackenzie ve Irby Güney Slavlarını keşfetmekle kalmamış, onların ateşli taraftarları haline gelmişti; "ülkeyi daha derinden tanımış, Hıristiyan Slavlarının hoşnutsuzluğunun, yoksulluğunun ve çaresizliğinin ardında yatanları görmüş, Türk yetkililerinin sahte nezaketlerine ve yüzeysel açıklamalarına inanmamışlardı." Biri bir baronet, öteki bir lord kızıydı, "onlar Victoria döneminin hanımefendileriydi: Dinlerine büyük bir imanla bağlıydılar, ilerlemeye büyük bir inanç besliyorlardı, milliyetlerine ve soylarına büyük bir güven duyuyorlardı, içlerinden gelen ateşli çağrıya kendilerini kaptırmışlardı." Bunun sonucunda, yalnız İngiliz kamuoyunu değil, taraftarı oldukları halkları da aydınlatma girişiminde bulundular. 1869'da Saraybosna'da

---

44 Dorothy P. Anderson, *Miss Irby and Her Friends*, Londra: Hutchinson, 1966, 20-21.

45 *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe. By G. Muir Mackenzie and A. P. Irby*, gözden geçirilmiş 2. baskı, Londra: Daldy, Isbister, 1877, 154.

Ortodoks kızlar için bir okul açtılar. Mackenzie 1874'te öldükten sonra, Irby bütün ömrünü okula vakfetti, 1911'de Saraybosna'da hayata gözlerini yumup orada gömülene dek, okulun müdürlüğünü yaptı. Irby, Bosna halkında, kendini adayacağı bir hedef bulmuştu, sınıfını ve ülkesini hiçbir zaman unutmamasına ve "doğduğu aile, yetişmesi ve uygarlığı sayesinde kazandığı üstünlüğün gururla farkında" olmasına karşın, Bosnalıların haklarının yılmaz bir savunucusu olmuştu. Bosnalılar hep "yarı barbar" kalmıştı ve "daha iyi bir köylü kadını sınıfı" yaratma çabalarına karşın, "dürüst olmayanların sayısı dürüst olanlardan çok daha fazla"ydı ve bir türlü giderilemeyen zaafları "çok çalışmayı beceremememeleri"ydi.[46]

On yıl içerisinde kamuoyu o denli köklü bir değişiklik geçirmişti ki, 1877'de yapılan *Travels*'ın ikinci baskısına yazdığı önsözde William Gladstone şunları yazmıştı: "Şimdi neredeyse herkes, gerek gönüllü olarak, gerekse gönülsüz olarak, Osmanlı İmparatorluğu sorununu ele alırken, uyruk ırkların koşullarını göz ardı edemeyeceğimizi kabul etmektedir."[47] Florence Nightingale dahil en yakın arkadaşları, Adelina Irby'nin Bosna ve Sırbistan politikasına kendisini kaptırmasına ve konuya duyduğu tutkuya önceleri kuşkuyla yaklaşmıştı. Ne var ki, burada bile bir değişiklik söz konusuydu: "1876 yazında 'yarı barbarlar' arasında dostlar edinmek ve Türk toprakları, Sırp dili hakkında bilgi sahibi olmak artık garip karşılanmıyordu."[48] Güney Slavları üzerine yeni kitaplar yayımlanıyor, yeni bilgiler veren bu kitaplarda, İngiltere devleti yarımadaya gelecekte hâkim olacak uluslara ilgi göstermediği için açıkça eleştiriliyordu.[49]

Gladstone, başta Nisan 1876'daki ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılması olmak üzere, "Bulgaristan'da süregelen

---

46 Anderson, *Miss Irby*, 50-51, 38, 202.

47 *Travels in the Slavonic Provinces*, viii.

48 Anderson, *Miss Irby*, 134.

49 William Forsyth, *The Slavonic Provinces South of the Danube. A Sketch of Their History and Present State in Relation to the Ottoman Porte*, Londra: John Murray, 1876, 183-194.

Türk zulümlerine ilişkin çok sayıdaki kanıtı sistematik olarak hasır altı eden" basını eleştirmiş, "bu talihsiz Bölge'de terörün egemenliğinin hâlâ sürmekte olduğu artık bilinen bir gerçektir" sonucuna varmıştı. Bosna ve Hersek topraklarının terk edildiğini ortaya koymuş, "nüfusun üçte birinden daha büyük bir bölümünün sürgün veya evsiz" olduğunu belirtmiş, "acımasız zulmün... Türk adının yanına, ayrılmaz bir biçimde, giderek daha bir kuvvetle işlendiğini" ileri sürmüştü.[50]

Korkunç Bulgar katliamlarının ardından Vikontes Emily Strangford, Bulgar köylülerine yardım sağlamak amacıyla bir fon oluşturmuş, Samokov'daki Amerikan Misyoner Kurumu'nun ve o kurumun başkanı James Franklin Clarke'ın desteğiyle ihtiyaç sahiplerine giyecek dağıtmış ve başka yardımlarda bulunmuştu. Amiral Sir Francis Beaufort'un en küçük kızı Emily Anne, evlenmeden önce Doğu'da yolculuklar yapmış, Doğu hakkında kapsamlı bir şekilde yazmıştı. Haçlı seferlerinde yer alan Beaufort'ların soyundan gelen Emily Anne'e Kudüs Patrikliği tarafından Kutsal Kabir nişanı verildi. Kocası Percy Ellen Frederick William Smythe, sekizinci Strangford vikontuydu, 1820'li yıllarda İstanbul ve Sen Petersburg'da görev yapan ünlü İngiliz büyükelçisinin oğluydu ve döneminin en başarılı filolog ve etnologlarından biriydi. Farsça, Türkçe, Arapça, Afganca, Hintçe ve modern Yunanca'yı mükemmel şekilde bilen ve Slav dillerine de âşina olan Smythe, 1840'lı ve 1850'li yıllarda İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinde ataşe ve kâtip olarak görev yapmıştı. Kendisine *peer* unvanı verildikten sonra, 1860'ların başlarında evlenene kadar İstanbul'da "bir derviş hayatı" yaşamaya devam etti. *Pall Mall Gazette* ve *Saturday Review* gazetelerinde yayımlanan pek çok yazısında Doğu sorunu üzerine görüşlerini dile getirdi. Kendisini anti-Filhelen ve *prophiloromaios* [Rumsever] diye tanımlayarak hayalî bir geçmişe soyut bir sevgi beslemek ile Yunan ulusunun o günkü sorunlarıyla aktif bir şekilde ilgilenmek arasında açıklayıcı bir ayrım yapıyor, ne var ki, güneydoğu Avrupa'nın geleceğinin

50 *Travels in the Slavonic Provinces*, xi, xii.

Bulgarlara, "Türkiye'deki en kalabalık ve en ümit verici Hıristiyan topluluğuna" ait olduğuna inanıyordu.[51]

Vikontes Strangford, müteveffa kocasının görüşlerini paylaştığı için, Victoria toplumunda en büyük erdemlerden ve en büyük modalardan biri sayılan bir işe, yani hayır faaliyetlerine girişti. Gerçi misyonunu "yalnızca ve yalnızca hayır yapmak, muhtaç olanlara yardım elini uzatmak" şeklinde tanımlamıştı, ama "onları Batılılaştırma veya kendilerini ulaştırdıkları düzeyin yapay bir şekilde ilerisine götürme suçlamasına yol açabilecek hiçbir şeye girişmemekte kararlı"ydı. Bulgarlar "aptal, apatetik ve miskin bir halk" olsalardı, onları harekete geçirmenin çarelerini arardı; ama ilerleme aşkıyla yanıp tutuştukları için ihtiyaç duydukları tek şey, kendilerini geliştirmeleri için teşvik sağlamaktı. Kendisini en çok etkileyen şey, eğitim görme konusundaki büyük arzularıydı: Bu, "Bulgar karakterinin en çarpıcı öğesiydi... Başlarını sokacak bir evden önce bir okul binaları olsun istiyorlardı."[52]

Lady Strangford'a göre, Bulgar, "çalışkanlık ve tutumluluk ile tembellik ve apatinin garip bir karışımıydı; bir an çok Doğulu görünüyor, derken çok Batılı oluveriyordu." İlerlemeye kuvvetle inanan bir kişi olarak şöyle düşünüyordu: Özgürlük ve bağımsızlık kazanınca, "bütün kusurları -karakterlerinin esneklikten uzak oluşu, duygu yoksunluğu, hatta içki tutkusu- sabah bulutları gibi dağılacak; o zaman ulus pırıl pırıl parlayacak." Vikontes Strangford'un ılımlı bir dille tanımladığı bütün kusurlar, dünyanın dört bir yanındaki bütün yoksul ve aşırı çalışan köylülerin binyıllık ve uluslararası kusurlarıydı. Lady Strangford'un kişisel hayırseverliğindeki yücegönüllüğe ilişkin en küçük bir imada bile bulunmak çok yakışıksız olacaktır (daha sonraları Rus-Türk savaşındaki Türk askerleri için hastaneler kurmuş, Kahire ve Beyrut'ta hastaneler açmış ve Yok-

51 "Smythe, Perce Ellen Frederick William, eighth viscount Strangford," *The Dictionary of National Biography*, c. 18, 605-606; Viscountess [Emily] Strangford, *Report of the Expenditure of the Bulgarian Peasant Relief Fund*, Londra: Hardwicke and Bogue, 1878, 1.

52 Strangford, *Report*, 2-3, 25.

sullara Hizmet İçin Yetişmiş Hemşireler Sağlama Ulusal Derneği'nin kuruluşuna öncülük etmiştir), ne var ki, *Report*'u, Victoria dönemi hayır işlerinin riyakârlıkla suçlanmasına yol açan tutumlardan bir kısmını sergilemektedir. Bir pazar günü "anne babaları malları-mülkleri yıkılıp yakılmadan önce varlıklı olan, köylülerden üstün bir sınıfa mensup" kırk altı Bulgar erkek çocuğun, kendilerine verdiği giysiler için teşekkür etmeye geldiği ve şükranlarını bildiren şarkılar söylediği bir sahneyi anlatırken, çocukların "öylesine hoş ve ağırbaşlı bir şekilde şarkılar söylerken, uzun siyah pardesüler içinde, penguenler gibi" görünmesinden utanmıştır. "Bunları gönderen İngiliz kralı, keşke solmuş, yıpranmış, eski müslin pardesüleri; topuksuz ve parmak yerleri olmayan çocuk çorapları, tabansız ayakkabılar; ucuz cici biciler; lekeli giysiler ve garip eldivenler" dolu balyalar yerine, "daha uygun giysiler yollasaydı."[53]

19. yüzyıl ortalarından sonra söylemleriyle birlikte ezilen Hıristiyan uluslarının keşfi ile Victoria dönemi yoksullarının keşfinin aynı zamana denk düşmesi özellikle dikkat çekiciydi. Tıpkı "19. yüzyılın büyük bir bölümünde İngilizlerin, evanjelik din ve ekonomi politikle yetiştikleri için yoksulluğa bakıp onu kabul edilebilir görmeleri" gibi, Yakındoğu'daki siyasal statüko da kabul edilebilir sayılmıştı. İngiliz toplumundaki iki ulus üzerine ateşli tartışmanın bir benzeri; Balkanlar'da "öteki uluslar"ın farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştı. Her iki durumda da, entelektüel çevreler, "Malthus'ün olumsuz gözle yaklaştığı insanî yardım dışında yapılacak pek bir şey" görmüyorlardı.[54] İngilizler arasında ideolojik açıdan kendini korumak için tek yararlı yöntem hayırseverlik değildi. Doğu, İngiliz sömürgeci metropolisinin o dönemde karşılaştığı karmaşık sorunları basit terimlere dönüştürecek kolay seçenekler sunuyordu: İrlanda konusundaki huzursuzluk, Makedonya konusundaki huzursuzluğa dönüştürülüyordu; yoksullarla ilgilenme modası, ezilen uluslarla ilgilenme modasına çevriliyordu; feminist

53 Ibid., 3, 21-22, 26.

54 Sheila Mary Smith, *The Other Nation: The Poor in English Novels of the 1840s and 1850s*, Oxford: Clarendon, 1980, 36.

hareket haremlerdeki hayat üzerinde yoğunlaşıyordu; Hindistan veya Boer savaşı konusundaki rahatsızlık, 20. yüzyıl başlarında Türk zulümlerinden duyulan suçluluk duygusuna dönüştürülmüştü.[55] Harry Thomson, Bosna, Hersek ve Makedonya'ya yaptığı yolculukta, "İngiltere'nin bütün Balkan devletlerinde haklı olarak Türklerin dostu ve onların Hıristiyan uyruklarının düşmanı sayılması"ndan üzüntü duymuş ve şu sonuca varmıştı: Hindistan topraklarına saplantı düzeyinde ilgi göstermesi ve Rusya'yı kıskanması yüzünden, "İngiltere, Balkan Yarımadası'nın henüz Türk boyunduruğundan kurtulamamış yerlerindeki sefaletten ve kitlesel göçten öteki Avrupa devletlerinden çok daha fazla sorumludur."[56] Bir başka İngiliz ise, İngiltere'nin farklı Balkan topluluklarıyla duygusal ilişkisini şöyle özetliyordu:

> Azınlıklar her zaman kazanan taraf olmuştur. Onlar, İngiliz karakterindeki, birisi çok değerli, öbürü o kadar değerli olmayan iki duyguya sesleniyorlardı. Birincisi, olumlu ya da olumsuz yönlerini araştırmaksızın ezilenlere, fazlaca duygusallığa dayanan, ama son derece sahici olan yardım etme arzumuzdu. Öbürü ise, içimizden kimilerinin, Londra'nın Doğu Yakası'ndaki yoksulların yaşadıkları zorlu koşulları göz ardı etmelerinden dolayı sızlayan vicdanlarını, Avrupa'nın Doğu Yakası'ndaki yoksulların zorlu koşullarına ilgi göstererek rahatlatmayı seçmiş olmalarıydı.[57]

Kamunun tepkisi, özellikle Gladstone'un öfkesi, İngiliz politikasının Bulgaristan ve Bosna meselelerine karışması sonucunu doğurmamış, ama bu sayede 1880 yılında, yeni seçmen kitlelerinin önemini ve gazetelerde aktarılan siyasal söylevlerin gücünü dikkate alan Midloth'un seçim kampanyasının ardından Gladstone'un Liberal Partisi iktidara gelmişti. Balkan sorununu ustaca kullanan (bu arada uzak ülkelerdeki toplumlarla

---

55 Skopetea, *I Disi*, 136-137.

56 Harry C. Thomson, *The Outgoing Turk: Impressions of a Journey through the Western Balkans*, New York: D. Appleton, 1897, 209, 212, 221.

57 Cecil F. Melville, *Balkan Racket*, Londra: Jarrolds, 1941, 98-99.

gerçek, hatta saplantılı düzeyde empati kuran) Gladstone, ahlâkî bir dış politikanın gerekliliği üzerinde yoğunlaşmıştı.[58] Gladstone'u destekleyenlerin Disraeli'ye yönelttiği sert saldırılar, Türkofil kamuoyunun ve basının aynı ölçüde acımasız suçlamalarından (Gladstone'a Rus ajanı olmak suçlaması bile yöneltilmişti) hiç de geride kalmıyordu. 120 yıl önceki Bosna krizinden çıkarılacak bir ders varsa, bu ders, "kadim düşmanlıklar"dan çok, büyük devletlerin dış politikasında kendi ülkelerindeki iç çatışmaların etkisiyle ilgilidir.

Politik gelişmelerin dışında, Balkanlar'ın algılanışında da bir evrim söz konusuydu, gözlemciler çoğu zaman birbirlerine karşıt görüşleri benimsiyordu. Siyaset sahnesinde Mackenzie ile Irby, Gladstone, Vikont ve Vikontes Strangford gibi nüfuzlu isimler ve başka birkaç kişi bulunmasına rağmen, söz konusu şahsiyetlerin söylemi hâkim söylem değildi. Bir İngiliz gazeteci, Bulgar yanlısı bir çizgiyi benimsemeden önceki tutumunu şöyle özetliyordu: "Bulgaristan'a gittiğimde -herhangi bir görüşüm varsa- Türk yanlısı görüşlerim vardı, ortalama İngiliz'in yaklaşımını benimsiyordum."[59] Aslında, çok az sayıda kişi görüşlerini değiştirmişti: "Gerçekten, bütün Güney Slavlarının aşağı ve yarı barbar olduğu yolunda İngilizlerin beslediği inanç, Türkiye ve Avrupa vilayetleri sorununun çözümü önünde büyük bir engeldi."[60]

Mackenzie ve Irby'nin kitabının yayımlanmasından iki yıl sonra, Kaptan Stanislas St. Clair ve Charles Brophy'nin yazdığı, karşı görüşleri ateşli bir tavırla sergileyen bir eser yayımlandı. Kitabın amacı, Türklere yöneltilen kötü yönetim suçlamalarının temelsizliğini göstermek, Avrupa'ya, önce Türkiye'yi inceleyip ondan sonra bu ülke hakkında "yargılara varılması gerektiği, Filhelenik turistlerin ve gazetelerin sundukları verilerle görüş oluşturmanın" yanıltıcı olduğu uyarısında bulun-

---

58 Richard Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1976*, Hamden: Nelson, 1975; Richard Millman, *Britain and the Eastern Question, 1875-1978*, Oxford: Clarendon, 1979.

59 John L. C. Booth, *Trouble in the Balkans*, Londra: Hurst and Blackett, 1905, 115.

60 Anderson, *Miss Irby*, 136-137.

maktı. Kitabın on iki yıl sonra yapılan genişletilmiş ikinci baskısında, Amerikalı misyonerler, yanlış haber yayan kaynaklar arasına eklenmişti.[61] Hıristiyanların hoşnutsuzlukları, yalnızca Rusların kışkırtmalarının ürünü olarak gösteriliyordu. Rusların elçileri her yerde bulunuyordu. Rusya'nın şiddetle karşı çıktığı Bulgar-Yunan anlaşmazlığı bile Rusların manipülasyonu olarak değerlendiriliyordu. Doğu'daki Hıristiyanlık, bozularak din olmaktan çıkmış Fenianizm'e* benzeyen bir gizli örgüte dönüşmüştü. Fenian'lar bile, herhangi bir tarihten yoksun sayılan Balkan Hıristiyanlarından daha iyiydi: "Irlandalıların hedefleri; tarihi, dolayısıyla ülkesi olmayan reayanın hedeflerinden çok daha meşrudur."[62] Bulgarlar, "Rusya'nın saf piyonları," özellikle nefret duyulan bir grup haline gelmişti:

> Güçlü, ama hantal bir vücut, geniş omuzlar, yuvarlak bir sırt, ayınınkine benzer bir yürüyüş, kaba saba yüz hatları, şehvetli dudakları örten kocaman bir bıyık, haftada bir tıraş edilen sakallar, her zaman sizin gözlerinizden kaçırdığı, yüzüne hayvansı bir kurnazlık görünüşü veren, ufacık, parıl parıl gözler - Doğu'nun ilginç Hıristiyanlarına ilişkin, Avrupa'dan beraberinizde getirdiğiniz olumlu yargılara karşın, Anavatan Rusya'nın bağrına basmak için can attığı, güçlü ve uyumlu bir bütün haline getirmek istediği o büyük Slav Milliyeti'nin, ana gövdeden uzun zaman önce kopmuş bu kolunu hiç de çekici bulamazsınız.[63]

Bulgarların başlıca kusuru, hiçbir aristokrasiye sahip olmamaları, bundan dolayı tarihten, edebiyattan, hatta mükemmel şekilde kurulmuş bir dilden yoksun olmalarıydı: "Ermenilerin, Yunanlıların ve Sırpların tarihi var, Bulgarların yok." Daha kötüsü, ülkede hiçbir eğitimli kişi bulunmuyordu: "Tabiî ki, zengin Bulgarlar var... ama bu milletin belki de en seçkin ede-

---

61 *Residence in Bulgaria*, Londra: John Murray, 1869, 412. *Twelve Years Study or The Eastern Question in Bulgaria*, Londra: Chapman and Hall, 1877, 311.

(*) Irlanda Cumhuriyeti kardeşler birliği örgütü - e.n.

62 *Residence*, 306-307.

63 Ibid., 10, 14-15.

biyat adamı, tanıdığımız bir çobandır, eseri de sürüsündeki bir domuzun ölümünün ardından yaktığı (elbette, gaydayla söylediği) ağıttır."[64] Etnik meselelerin istismarı hiç kuşkusuz istisnaî bir durum değildir; ama 1860'lı ve 1870'li yıllarda, yani çok canlı gazetecilik ve edebiyat faaliyetlerinin yürütüldüğü, Bulgarların eğitim alanında çarpıcı ilerlemeler sağladığı bir dönemde bu tür sözlerin söylenmesi şaşırtıcıdır.

St. Clair ve Brophy'ye göre, en bağışlanamayacak şey, bu "kaba, inatçı, temel, batıl inançlı, pis, *sans foi ni loi*" [inançsız ve yasasız] Bulgarları, Avrupa'nın uygarlaştırabileceğini düşünmesiydi. Aslında, "mizacı, içgüdüsü, hatta beğenisiyle büyük ölçüde uygarlaşmış" olanlar Türklerdi. "En duyarlı reayasever bile, Yunan dinsel törenlerinin ustaları arasında bir yıl geçirdikten sonra, her bakımdan, hatta Hıristiyanlık açısından, Doğu Hıristiyanı'nın Müslüman'dan çok daha aşağı olduğunu kolay kolay yadsıyamayacaktır." Belirgin bir *déjà vu* havası taşıyan bir seslenişle, İngiltere'ye "İstanbul'da, Batı'nın moda olan müdahalede bulunmama siyasetini değil, Türkiye'ye yararlı olurken, bütün dünyada uygarlığın gerçek çıkarlarına da hizmet edecek aktif bir siyaset izlemesi" çağrısında bulunuyorlardı.[65]

En ateşli Filhelen ve Hıristiyan yanlısı yayınlar bile, ideolojik tezlere sıkı sıkıya bağlı kalıyor, Osmanlı yönetimini keyfi, despotik, gayri medenî, fanatik vb. olmakla suçluyor, ama Müslümanlara veya Türklere ırkla ilgili lekeler sürmeye çalışmıyorlardı. Türk yanlısı yayınların çoğundaysa, tam tersine, St. Clair ve Brophy'nin hastalıklı yaklaşımıyla değilse de, Hıristiyan reaya acınacak küçükler şeklinde resmedilir. Ayrıca, koyu liberaller ve Türkofoblar arasında bile egemen olan görüş, Güney Slavlarının etkin ve bağımsız gelişme yeteneğinden yoksun olduğu ve Rusya'nın kaçınılmaz olarak onları manipüle edeceğiydi. Bundan dolayı, muhalif söylemin imgeleri kalıcı stereotiplerde korunmamıştır, yalnız bu söylem zaman zaman (özellikle 19. yüzyıl sonunda) dış politikayı değilse de, kamu-

64 Ibid., 78-79, 394-397.

65 Ibid., 237-238, 335, 409.

oyunu kontrol etmiştir. Egemen söylemi saptadıktan sonra, bu söylemin kamuoyuna ne ölçüde yayıldığını araştırmak, önemli ve ilginç bir konu olsa da, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bizim açımızdan önemli olan nokta, kendine özgü politik ve sınıfsal nitelikleriyle bu söylemin yaygınlaşıp sürdürüldüğü ve iktidarın eğilimleri çerçevesinde anlaşılabileceğidir.

19. yüzyılda İngiliz dilinde yeni bir gezi edebiyatı ortaya çıkmaya başladı: Amerikan gezi edebiyatı. Amerikalıların bölgeye ilişkin gezi eserleri 19. yüzyıl başında az sayıdaydı, ama 19. yüzyıl sonlarında bu eserlerin sayısı artmıştı. Bunların birçoğu, Büyük Tur'un Amerikan versiyonunun ürünleriydi; hatta gezginler arasında gerçek turistlerin oranının Amerikalılarda en yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Amerikalı gezginler arasında misyonerler, başka din görevlileri, eğitimciler, diplomatlar ve gazeteciler de vardı.[66] Yunanistan'a yapılmış bir gezinin ürünü olan ilk eser, 1806 ilkbaharında, ülkeyi ziyaret eden ikinci Amerikalı olan Nicholas Biddle tarafından kaleme alınmıştı.[67] Geleceğin akademisyen, politikacı ve seçkin maliyecisi, Yunanistan'ı ziyaret ettiğinde daha yirmi yaşındaydı, ama Princeton'ı on beş yaşında bitirmiş bir genç olarak sağlam bir klasik eğitimi vardı. Varlıklı bir Quaker ailesinden gelen Biddle, eğitimiyle, yetiştirilme tarzıyla, dış görünümüyle ve kişisel zevkleriyle, bir Amerikalı'nın olabileceği kadar aristokrattı: "Chestnust Caddesi'ndeki Biddle, özenle sarındığı togası içinde Forum'da gezinen herhangi bir aristokrat Romalı'dan pek farklı değildi."[68] Bakış açısı klasik fikirlerle şekillenmiş olsa da, hem Katoliklik'e hem de Ortodoksluk'a şiddetli bir horgörüyle yaklaşan Püriten tavrı düşünüşünde çok önemli bir yer tutuyordu.

---

66 Stephen E. Larrabee, *Hellas Observed: The American Experience of Greece, 1775-1865*, New York: New York University Press, 1957; Marcia Jean Pakake, *Americans Abroad: A Bibliographical Study of American Travel Literature, 1625-1800*, doktora tezi, University of Minnesota, 1975.

67 İlki Joseph Allen Smith'ti. R. A. McNeal, ed., *Nicholas Biddle in Greece. The Journal and Letters of 1806*, University Park, Penn.: Pennsylvania State University Press, 1993, 99.

68 Ibid., 9.

Biddle, Zante'den bir tekneyle Mora Yarımadası'na geldiğinde, ilk kez Yunanistan toprağına ayak bastığını hissetmişti: "Artık kendimi Yunanistan'da hissetmiştim. Yabancı bir ülkede, bütün sevdiklerimden uzakta, geçmişteki erdemleri ve bugünkü harabe haliyle ilgi çekici olan bir toprakta yaşayan barbarların etrafımı doldurduğunu, yapayalnız olduğumu hissettim." Yunanlı tasvirleri, acıma, hayal kırıklığı ve aşağılama arasında salınıyor, ama aşağılama tavrı baskın çıkıyordu. Biddle, "özgür bir ulusun, yeteneklerini miras alıp talihine ortak olamayan evlâtlarının... bir gün, atalarının en göz kamaştırıcı başarılarını gölgede bırakabilecekleri" olasılığını yadsımıyordu, ama bugünkü durumları "uygar bir ulustan barbar kuşaklara geçiş" döneminin bir örneğiydi. Biddle'a göre, onları tanımlayacak en iyi söz "yarı barbar"dı. "Uygarlıkla bağları var; ama giyim kuşamları, davranışları ve toplum hayatlarıyla Müslüman ulusların seviyesine iniyorlar." Biddle'ın Müslümanlara daha yüksek hoşgörü gösterip Yunanlıları ne denli aşağıladığı ve gezi edebiyatının tamamında görülen "melez" tema'sı düşünülünce, arada olmaya ilişkin bu niteleme önemlidir. Yunanlıların acınası durumlarının altında yatan neden, köle olmalarıydı ve "öteki köleler gibi, boyun eğerken alçak ve sefil, fırsat bulduklarında da kibirli ve acımasız"dılar. "Bir eylemde bulunmaktan âciz oldukları için, özgürce düşünmeye kolay kolay cüret edemezler; her şeyleri, hatta müzikleri, yüksek sesle konuşmaya korkan kölelerde görülen o genizsil sesleri, bize bir efendileri bulunduğunu bildirir."[69] Atina'da, Biddle şöyle haykırmıştır: "Harabelerin üzerinde öylesine güttükleri hayvanlardan pek de üstün sayılamayacak şu sefillere bak, bu adamlar mı Atinalı?" Livadia'da bir olaya tanık olmuştu: Bir Türk süvari, kasabanın ileri gelenlerinden birini küçük düşürmüş, adamın yüzü kıpkırmızı olmuş, ama "insanlığa bir saygı anlamına gelen" bu utanç ifadesi, "ülkenin özgürlüğü gibi bir anda geçip gitmişti." Biddle, hemşehrilerinin tavrı karşısında dehşete kapılmıştı:

---

69 Ibid., 215, 225-228.

> Silaha sarılıp ayaklanarak Türk adı taşıyan her şeyi kırıp geçirdiler mi? Dostlarına, hemşehrilerine böylesine hakaret etmekten çekinmeyen o sefilin cezalandırılmasını mı istediler? Yarabbi, kahkahalara gömüldüler. Aşağılanmak, hakaret görmek, onlar için gülünecek bir konu. Oysa Livadia, Cheronea'dan bir saat, Platea'dan dört saat, Thermopylae'den on saat uzaklıktadır![70]

Kölelik, Biddle'nin aydınlanma sözdağarında merkezî bir nosyondu. Buna karşılık Biddle, günlüklerinde veya mektuplarında, büyük bir gurur duyduğu kendi toplumunda köleliğin merkezî yeri üzerinde hiç durmamış ve kölelerden çok efendileri anlamaya çalışmıştır. Gerçi Türkleri, astlarının emeğinin ürünlerine hiç çekinmeden el koyan, tembel bir topluluk olarak nitelemiştir, ama ne de olsa "efendi olarak, ülkenin beyefendileri onlardır." Biddle, Mistra ağasına yaptığı ziyaretten çok hoşnut kalmıştır. Mistra ağası, "genel olarak çok medenî, yaşlı bir beyefendi; Frenklerin yalnız eğlenmek, para harcamak için gezdiklerini biliyorlar, İngilizleri seviyorlar." Ayrıca, Biddle Türk devletinin patriyarkal niteliği üzerinde de durmuştur. Osmanlı'da davaların kısa sürede etkili çözümler sağlamasından etkilenmiş, "insanların dava açmaya meraklı olmadıklarını" saptamakla kalmamış, ayrıca Türk adalet sisteminin Avrupa ve Amerika'daki hukuka tercih edilir nitelikte olup olmadığını da kendi kendine sormuştur. Zorbalık konusunda verdiği pek çok örnek, esas olarak, Yunanlıların kölelik ruhunu ortaya koyma amacına yöneliktir. Öte yandan, Yunanistan'daki Türkler kendisini hoşgörüleriyle etkilemiştir: "Orada Hıristiyanlarla karışmıyorlar, ama iyi geçiniyorlar. Hoşgörülüler." Türklerin hayvanlara karşı tavırlarının Hıristiyanlarınkinden çok daha insancıl olduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca, Türklerin dilinden de hoşlanmış, bu dilin Avrupa dillerine kıyasla kulağa çok daha yumuşak geldiğini belirtmiş, ama Türkçe'nin öğrenme zahmetine değmeyeceğini düşünmüştür. Önce bir Türk düğününü, hemen ardından da bir Yunan düğününü tas-

70 Ibid., 101-102.

vir etmiş, Yunan düğününü "her bakımdan daha bayağı" bulmuş, "iğrenç ve saçma sapan bir tören" diye nitelemiştir.[71]

Biddle'ın günlüklerinin en dikkat çekici özelliği, Morritt'in eseriyle çarpıcı paralelliğidir. Editörü de bunu kabul eder, ama Biddle'ın daha az kibirli olduğunu ve "aristokrat Morritt'ten daha geniş" bir toplum nosyonu bulunduğunu belirtir.[72] Biddle'ınki en iyi İngiliz geleneğine uygun bir Büyük Tur'du. ABD'nin yeni eliti "hâlâ İngiliz kültürünün etkisi altında" olmakla kalmıyordu,[73] ayrıca varlıklı genç Amerikalılar da genellikle İngiliz sanılıyordu - özellikle İngilizlerle birlikte yolculuk ettikleri zaman: Biddle da, Atina'da İskoç ressam H. W. Williams'a katılmıştı. Bir başka genç Amerikalı, gelecekte Harvard'ın rektörü, Massachusetts valisi, Londra büyükelçisi ve dışişleri bakanı olacak Edward Everett, Tepedelenli Ali Paşa'yı ziyaret eden ilk Amerikan vatandaşıydı. Paşayı Tyrnavos'taki sarayında ziyarete gittiği zaman, Alman müzisyenlerden oluşan bir bandonun çaldığı "God Save the King" ile karşılanmıştı.[74] Mark Twain'in, *Innocents Abroad* adlı eserinde, Yunanistan ve Türkiye'ye yalnızca iki kısa bölüm ayırmış olması gerçekten talihsizliktir. Gemisi Pire limanına demirleyince, Twain Parthenon'da bir gece geçirmiştir. Daha keskin ve sert ironilerini ise, İstanbul'un âdetlerine saklamıştır. Yer yer kaçınılmaz stereotipler metne sızınca bile (örneğin, çekici İzmirli kızlarla flörtünü anlatırken, onların ortalama güzelliğinin Amerikalı kızlarınkinden bir gömlek üstün olduğunu, ama yalnızca "Yunanca, Ermenice veya benzeri başka bir barbar dili" konuştuklarını belirtir), İtalya gezisinde görülen o coşkun neşe değilse de, çekici ve tatlı bir anlatımın büyüsü stereotipleri de kaplar.[75]

Temasların tek kanalı turizm değildi. Amerikan misyonerliği, İncil'i dünyaya yayma hareketi çok daha ciddiydi. Bu hare-

---

71 Ibid., 149, 155-156, 178, 181, 226, 231.

72 Ibid., 31-33.

73 Ibid., 26.

74 Woodhouse, *The Philhellenes*, 23-24.

75 Mark Twain, *The Innocents Abroad or the New Pilgrim's Progress*, New York: Grosset and Dunlap, 1911, 288.

ket 19. yüzyılın başlarında kendini göstermişti. 17. yüzyılda İngilizlerin dinsel coşkusuna, hatta Reformasyon'a benzer bir dinsel canlanma söz konusuydu. Misyonerlik hareketi, temel amacı olan Hıristiyanlaştırma faaliyetinde başarısızlığa uğradıysa da, pek çok olumlu yan etkisi olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyonerlik faaliyetleri, başlangıçta Müslümanları Hıristiyanlaştırma'ya yönelik olarak tasarlanmışsa da, başta Ermeniler ve sınırlı ölçüde Rumlar olmak üzere, Hıristiyan azınlıklarla sınırlı kalmıştır.[76] İlkin 1819'da İzmir'de, ardından 1831'de İstanbul'da bir misyonerlik şubesi kurmuşlardı. 1869 yılına gelindiğinde, çoğuna Amerikalı işçilerin yardım ettiği, 46 Amerikalı misyonerin çalıştığı 21 şube ve 185 okul açmışlardı. Amerikan Yabancı Misyonlar Heyeti'nin en önemli projesi olan bu projeyle, Türkiye'ye bir yüzyıldan kısa bir zaman diliminde 174 Amerikalı misyoner gönderilmiş, 17 ana şube ve 256 yan şube açılmıştır. Amerikan misyonu okulların kurulmasına öncülük etmiştir. 20. yüzyılın başlarında okul sayısı 426'ya, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 25.000'e ulaşmıştır.[77] İncil dinine yapılan vurgu, Kitab-ı Mukaddes'in bölge dillerine çevrilmesini teşvik etmiş, modern Bulgarca'ya yapılan ilk Yeni Ahit çevirisinin yayını, İzmir'deki Amerikan Misyonu'nun gözetiminde yapılmıştır.[78] Misyonun en çarpıcı başarısı, İstanbul ve Beyrut'ta kolejler kurulmasıdır. 1863'te açılan ünlü Robert Kolej, Amerikan Misyonu'yla bağlantılıyken bağımsız bir kuruma dönüşmüş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli yabancı okul haline gelmiştir. Robert Kolej, çok az sayıda Türk öğrenciyi bünyesine çek-

---

76 William Goodell, *Forty Years in the Turkish Empire*, New York: Robert Carter, 1883.

77 Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932, 221-222.

78 James F. Clarke, *Bible Societies, American Missionaries, and the National Revival of Bulgaria*, New York: Arno, 1971; J. Clarke, *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*, Boulder, Co., East European Monographs, no. 252, New York: Columbia University Press, 1988; Tatyana Nestorova, *American Missionaries among the Bulgarians, 1858-1912*, Boulder, Co., East European Monographs, no. 218, New York: Columbia University Press, 1987.

mesine karşılık, azınlık elitlerinin, özellikle Bulgaristan'ın 1878'de imparatorluk kopmasından hemen sonraki dönemde Bulgar okumuş elitlerinin oluşumundaki rolü çok önemliydi. Ama, 1880'lerde Osmanlı Imparatorluğu'nda ABD'nin büyükelçisi olarak görev yapan Samuel Cox'un öne sürdüğü gibi, bu rolü tek başına üstlenmiş de değildir. Cox'a göre, Bulgaristan'ın "uyuyan zekâsı" Robert Kolej'de kendine gelmiş, Bulgar liderlerinin zihinlerini "Amerikan öğretimi ve ilkeleri geliştirmiş, disipline etmiş, bu ilkeler o zihinlere girmiş ve onları yükseltmiştir."[79] Ingilizler ve Amerikalılar arasında popüler olan ve William Miller'in "bağışlanabilir bir abartma" saydığı "Bulgaristan'ı Robert Kolej yarattı" sözü, aşırı bir övünmeden başka bir şey değildi.[80] Yunanistan'daki Amerikan Filhelenizmi romantik, çıkara dayalı olmayan bir girişimdi. Yunan bağımsızlık savaşına katılan Amerikalı gönüllüler, sayıları bakımından Ingiliz gönüllülerin ardından ikinci sıradaydılar.[81] Bu, ayrıca bireysel nitelikte bir eylemdi. "Eyleme geçen ilk ve en iyi Amerikalı Filhelen" olan ve daha sonra Yunan ordusunda generalliğe yükselen George Jarvis'e, *Dictionary of American Biography*'de yer bile verilmez. ABD hükümeti, Bâbıâli'ye karşı hiçbir resmî eylemde bulunmamıştı, hatta 1827'de Navarin'de Ingiltere, Fransa ve Rusya müttefik donanmasının Osmanlı-Mısır donanmasını yaktığı "talihsiz olay"dan sonra, Amerikalı gemi inşaatı işçileri Osmanlı donanmasını yeniden inşa etmişlerdi. Yunan isyanı sırasında, iki ülke arasında henüz diplomatik ilişkiler kurulmamıştı, ama bir ticaret antlaşması için görüşmeler yapılmaktaydı.[82]

2 Mart 1831'de Istanbul'da Komodor David Porter'in maslâhatgüzar olduğu bir ABD temsilciliği açılmış, Porter 1839'da

79 Samuel S. Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York: Charles L. Webster, 1887, 184, 658; Ivan Ilchev, "Robert kolezh i formiraneto na bilgarskata inteligentsiya (1863-1878)", *Istoricheski pregled*, no. 1, 1981, 50-62.

80 Miller, *Travels and Politics*, 415.

81 Douglas Dakin, *British and American Philhellenes*, Selânik: Idryma Meleton Hersonesou tou Aimou, 1957.

82 *Encyclopedia of American Foreign Policy*, New York: Scribner's, 1978, 764.

mukim elçi olmuştur. Diplomatik ilişkilerin başlangıcı hiç de parlak olmamıştı. Bâbıâli, Amerikalıların, temsilcilerine düşük bir unvan vermesinden hoşnutsuzluk duymuş, bunu bir saygısızlık nişanesi saymıştı. Ayrıca, Doğu'da binlerce yıldır ayrıntılı simgesel törenlerle sürdürülen armağan verme geleneğini, Püriten bir ahlâka sahip olan genç ulusun mensupları anlayamamış, basit bir yozlaşma örneği olarak görmüştür. Komodor Porter, Bâbıâli'ye antlaşma için armağanlar gönderirken, her birinin üzerine fiyatlarının konmasına özen göstermişti. Reis Efendi, Porter'a yazdığı yazıda, eğer armağanlara belirtilen miktar harcanmışsa, bu miktarın çok fazla olduğunu bildirmişti. Porter, bunu daha fazla para sızdırmaya yönelik bir girişim olarak yorumlamış, armağanların değerini çok iyi bildiği yanıtını vermiştir.[83] Reis Efendi, bütün armağanları geri gönderme tehdidinde bulunmuş, ama sonunda mesele tatlıya bağlanmıştı. Daha sonra, David Porter, II. Mahmud dönemi İstanbulu'nun son derece etkileyici ve dengeli bir anlatısını kaleme almış, "Türk önyargılarına apoloji üretmek"ten uzak durarak, Hıristiyanlar ile Türkler arasındaki düşmanlığı her iki taraftaki bağnazlığa bağlamıştır.[84] Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki on yıl içinde, bu ülkeyle ilgili en ayrıntılı bilgileri veren, zekice ve önyargısız yazılmış anlatılardan birini de, bir Amerikalı, ABD'nin Atina konsolosu, G. A. Perdicaris kaleme almıştır. Bunun nedeni, belki de, kendisinin Yunan kökenli olmasıdır.[85] 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik geleneksel siyaset, yalnızca ABD vatandaşlarının haklarını korumaktı. Madencilik projelerinde, sulama ve demiryolu imtiyazlarında hisse sahibi olmak için bir girişim, ancak 20. yüzyılın ilk onyılında yapılmış, ama Avrupa devletleri imtiyazlarını sağlamlaştırdıkları için "dolar diplomasisinin" bu girişimi "Türkiye'de başarısızlığa uğramıştır."[86]

---

83 Gordon, *American Relations with Turkey*, 10-12.

84 David Porter, *Constantinople and its Environs...*, c. 2, New York: Harper and Brothers, 1835, 317-318.

85 G. A. Perdicaris, *The Greece of the Greeks*, New York: Paine and Burgess, 1946.

86 *Encyclopedia of American Foreign Policy*, 273.

Resmî dış siyaset çizgisine simgesel muhalifler de söz konusuydu. Bunlardan ikisi, o dönemde pek önemli olmayan resmî devlet tavrının değiştirilmesine yol açmamış, ama İngiltere'de kamuoyunun o güne dek ödün vermeyen çizgisinde köklü dönüşüm yaratmıştır. Ocak 1876'da, Hollanda kökenli, New York'lu varlıklı bir ailenin oğlu olan Eugene Schuyler, İstanbul'da ABD temsilciliğine kâtip ve başkonsolos olarak atanmıştı. Böylece, 1867'den beri diplomatik görevlerde bulunduğu Rusya'dan İstanbul'a gönderilmiş oluyordu. Schuyler, Rus kültürü, dili ve edebiyatıyla o denli yakından ilgileniyordu ki, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'ının ilk İngilizce çevirisini yapmıştı. 1873'te Sen Petersburg'da, ikinci kuşak İrlanda göçmeni, Ohio kökenli, maceraperest bir Amerikalı gazeteci olan Januarius MacGahan'la tanışmıştı. Dil konusunda çok yetenekli, keskin zekâ sahibi ve verimli bir yazar olan MacGahan, *New York Herald*'ın dış muhabiri olmayı başarmıştı. Kişisel cesareti sayesinde, ideal savaş muhabiri olmuştu. Fransa-Prusya savaşını ve Paris Komünü'nü izlemişti. Komün döneminde, Leh general Jaroslaw Dombrowski'yle dostluk kurmuş, komüncülerle birlikte ölmekten kıl payı kurtulmuştu. MacGahan, Rusların Hive'yi işgali sırasında orada bulunmuştu. 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşında görev yapacak General Mihail Skobelev başta olmak üzere birçok Rus subayının saygısını ve dostluğunu kazanmış, ayrıca köklü ve soylu bir Rus ailesinin kızıyla evlenmişti. Doğu Krizi patlak verdiğinde, Balkanlar'a gönderilmeyi istemiş, ama editörüyle anlaşmazlığa düşünce, bu talebi gerçekleşmemişti. Bunun üzerine, liberal *London Daily News* adına çalışmaya başlamış ve Sırbistan-Osmanlı savaşını izlemeye gitmişti. İstanbul'a giderken, birkaç ay önce Bulgarların uğradığı kıyımları öğrenmiş, Osmanlı payitahtında bu meseleyi takip etme kararını vermişti.[87]

Schuyler, iki hafta önce İstanbul'a geldiğinde, Amerikan cemaatinin, özellikle Bulgar öğrencilerin de okuduğu Robert Ko-

87 Marin V. Pundeff, *Bulgaria in American Perspective. Political and Cultural Issues*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 318, New York: Columbia University Press, 1994, 205-216, 219-221.

leji'in öğretim kadrosunun, Bulgar katliamları haberleriyle son derece gergin olduğunu görmüştü. Amerikalı eğitimciler, İngiliz büyükelçisi Sir Henry Elliot'a başvurmuşlar, ama verdikleri haberler hiçbir etki yaratmamış, bir sonuç alamamışlardı. Disraeli, ancak söz konusu haberler *Daily News*'da yayımlanıp İngiltere'de büyük bir tepki oluştuktan sonra, bir araştırma yapılması emri vermek zorunda kalmış, ateşli Türkofil İngiliz elçiliğinin, ilgili dilleri bilmeyen bir mensubunun başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. İngiliz araştırma komisyonunun olayları örtbas edeceği tahmin edildiği için, Amerikalılar Dışişleri Bakanlığı'ndan önceden onay almaksızın ayrı bir araştırma yürütmeye karar verdiler. Araştırma grubunda, Schuyler, Robert Koleji'nde bir Bulgar öğretmen olan Petîr Dimitrov, MacGahan, *Kölnische Zeitung* muhabiri Karl Schneider, İstanbul'daki Rus elçiliği kâtibi Prens Tseretelev yer alıyordu. Bulgaristan'daki korkunç olaylar hakkında *Daily News*'da yayımlanan haberler, İngiltere kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı ve statükoya koşulsuz desteğin devam etmesini imkânsız hale getirdi.[88] MacGahan'ın yazılarında anlatılan olaylar gerçek olsa da, çok aşırı bir duygusallık vardı. Özellikle, tecavüz edilip öldürülen kadınları anlatırken, yazarın duygusal yaklaşımı iyiden iyiye belirginleşiyordu: "Kadınların başına gelenler hem cinsellik konusunda aşırı püriten, hem de kadınlar konusunda aşırı duygusal olan Victoria döneminin vicdanını sarsmış, ama bu olaylara hastalıklı derecede bir ilgi uyanmıştı."[89] MacGahan Rus ordusundan savaş muhabiri olarak cepheye gitme izni almış ve 1877-1878 savaşını izlemişti. Kongreyi izlemek üzere Berlin'e gitmeye hazırlanırken, tifoya yakalanmış, 1878 yazında İstanbul'da ölmüştü.

MacGahan bu savaşta muhabirlik yapan tek Amerikalı gazeteci değildi. *Scribner's Monthly* ve *Boston Morning Journal* için çalışan Edward Smith King de, Amerikan İç Savaşı ve İspanya'daki Carlista savaşı üzerine haberleriyle ün kazandıktan

88 Januarius Aloysius MacGahan, *The Turkish Atrocities in Bulgaria*, Cenevre: y.y., 1966; Pundeff, "Schuyler and MacGahan," 218-219, 221.

89 Anderson, *Miss Irby*, 126-127.

sonra, 1877-1878'de Balkanlar'a gönderilmişti. Paris Komünü'ne sempatiyle bakmış bir liberal olan King, Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetinin modern uygarlığa uygun olmadığı inancındaydı.[90] Balkanlar'a yaptığı geziden kendisine bir başka açıdan da yararlanmıştı: 1880'de ilk şiir kitabını yayımladı; bu kitap, kendi sözleriyle "Avrupa Türkiyesi'ne -Doğu'nun o garip sınır bölgesine- gerçekten 'Doğu'nun Yankıları'yla dolu olan topraklara yapılan bir gezinin" etkisiyle oluşmuştu.[91] Bu kitapta, çoğu Balkan efsanelerinden ve halk şarkılarından esinlenen romantik şiirler yer alıyordu. King'in edebiyat alanındaki bir sonraki çalışması üç yıl sonra ortaya çıktı: Aynı duygulardan beslenmiş, ama yerli egzotizminden hareket eden bir yapıt olan ilk romanı *The Gentle Savage*, Avrupalıların sofistike dünyasıyla karşı karşıya olan Oklahomalı bir Kızılderili hakkındaydı. King, pitoresk Balkan dağlıları ile "ortadan kaybolan Cherokee ve Choktaw ırklarının mükemmel tipleri" arasındaki benzerlik üzerinde uzun uzun durmuştu. Ilersekli kılavuzu Tomo, "Kızılderili topraklarında gördüğüm güçlü kuvvetli, bronz tenli adamları" hatırlatıyordu kendisine.[92] Avrupa'nın Kızılderili toprakları olarak Balkanlar, yalnızca örtük bir metafordu; Hitler, bunu, coğrafî sınırlarını bütün Doğu Avrupa'ya genişleterek metafordan gerçekliğe dönüştürecekti.

Bu arada, Schuyler'den hoşnut olmayan Bâbıâli, eylemine karşı protestoda bulundu ve ülkesine geri çağrılmasını sağladı. *Blackwood's Magazine*, Schuyler'e karşı, mesleğinin kurallarına aykırı hareket ettiği suçlamasıyla ağır bir eleştiri yayımladı: "Eğer Mr. Schuyler Osmanlı uyruklarının belirli bir sınıfının kamuoyunda baş savunucusu olmayı sürdürmek istiyorsa, hobisini yapmak yerden göğe hakkıdır, ama görevinden istifa etmesi gerekir." Schuyler'e birçok suçlama yöneltiliyordu, bunlardan biri de Rus ajanı olmasıydı. En çarpıcı suçlamalardan temize çıktı, ama Dışişleri Bakanlığı'nın soruşturmasında, gö-

90 King, *Europe in Storm*, vii-viii, 734, 776-777, 790.

91 Edward King, *Echoes from the Orient*, Londra: C. Kegan Paul, 1880. vii.

92 King, *Europe in Storm*, 680, 705.

rüşlerinin "İngiltere'nin Rusya'yla mücadelesinde Türkiye'nin sempatisinin azaltmaya büyük ölçüde yardımcı olduğu" saptandı ve görevinden alındı. Ne var ki, çok geçmeden yeniden Balkanlar'a gönderildi, önce Romanya'da maslahatgüzar oldu, 1882'den itibaren Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'da ilk Amerikan orta elçisi olarak görev yaptı. 1884'te, Kongre, bir tasarruf tedbiri alarak, Balkanlar'daki orta elçilik makamını kaldırdı. Schuyler, Romanya'da Romen edebiyatı ve mitolojisi çalışmaya başladı. Bu çalışmaları sonucunda, Romanya bilimler akademisine üye seçildi. Bulgaristan'da, "Osmanlı uyruklarının belirli bir sınıfı"nda büyük saygınlık kazanmıştı.[93] Diplomatik atamaların gerekçeleri açısından bu olay üzerinde daha fazla durmaya değer. Ülke hakkında bilgi sahibi, ama o ülkeye duygusal olarak bağlanabilecek diplomatlar mı seçilmelidir, yoksa cehaletlerinden dolayı resmî çizgiden (veya o çizginin bulunmamasından) sapmaları söz konusu olamayacak kişilere mi görev verilmelidir? Amerikalılar, küçük istisnalar dışında, en azından Balkanlar'da daha güvenli seçeneği tercih etmişlerdir.[94] Hatta, 20. yüzyıla kadar, Balkanlar nosyonunu kullanmaya bile alışmamışlardı, hâlâ "Türkler ve kaybettiği vilayetler"den bahsediyorlardı.

Chicago Record muhabiri William Curtis, gerçek bir seyyah-ı âlemdi, Japonya, Hindistan, Burma, Orta Asya, Türkiye, Mısır ve Doğu Akdeniz'den Latin Amerika'ya kadar gezilmedik yer bırakmamıştı. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna üzerine *The Turk and His Lost Provinces* adlı kitabı, iyi niyetle yazılmış bir eserdi, ama hızlı ürün veren, üretken yazarların neredeyse kaderi olduğu üzere, yüzeysel gözlemlerle ve tarihsel hatalarla doluydu. Gerek Sırbistan'ı, gerekse Bulgaristan'ı köylü devletleri olarak nitelemişti. Köylülüğe yönelik alışıldık aşağılama tavrından uzak duran Curtis, köylüleri "çalışkan, samimi ve zeki" bulmuştu. Ona göre, Bulgaristan, Quaker eyaleti Pennsylvania'yla çarpıcı benzerlik taşıyordu. Her iki ülke-

93 Ibid., 222-224; Michael Boro Petrovich, "Eugene Schuyler and Bulgaria, 1876-1878," *Bulgarian Historical Review*, no. 1, 1979, 51-69.

94 Pundeff, *Bulgaria in American Perspective*, 233-242.

yi, anti-Semitizm olmaması açısından Romanya'dan üstün görmüştü.[95] Curtis'in tek, ama kötü niyet eseri olmayan hayal kırıklığı Yunanistan'dı, bunun nedeni, büyük bir ihtimalle çok fazla beklentisi olmasıydı. Günümüzde Kızılderililerin Amazon ormanlarına duyarsızlığından yakınan yazıları hatırlatan bir paragrafta, "öğrencilerin görmek için dört bin mil yol katettikleri, sanat ve arkeoloji ürünlerinden habersiz Yunan köylülerinin," Korinthos'un "civarındaki tarlaları sürmeye devam etmekte" olduklarını yazıyordu. Yunanistan'ın gerçek bir demokrasi olduğu yolundaki yargısı, bir övgü niteliği taşımıyordu: Demokratik ruh, genellikle Curtis'in olumsuz bulduğu şekillerde kendini gösteriyordu. Curtis, ilerlemenin önündeki büyük engellerden biri saydığı genel "eşitlik duygusu" karşısında özellikle şaşırmıştı. Bu, komünist Balkan ülkelerine yönelik daha sonraki Amerikan eleştirileriyle çarpıcı bir süreklilik gösteren bir temadır. Curtis, ayrıca, özellikle soğuk savaş sonrasında görülen, Batı kamuoyunun işlevsel ve yararlı rolüne mutlak inancın da kendine özgü bir öncüsüydü. Osmanlı padişahlarının korkunç kardeş katli geleneğini anlattıktan sonra, "Avrupa kamuoyunun tepkisiyle son elli-altmış yılda bu kanlı uygulama yasaklanmıştır" diyordu.[96] Curtis'in ifadesi, iki yüz elli yıllık bir hata taşıyordu. Kardeş katli, 16. yüzyıl sonlarında, Avrupa'nın kamuoyu tepkisinden çok farklı nedenlerle sona ermişti.

Bizim açımızdan, yukardaki incelemeden çıkan sonuç, 19. yüzyıl sonuna dek Amerikalı ve İngiliz tutumları arasındaki yakın ilişki, hatta bu tutumların birleşmesiydi. Bu, yalnızca İngiliz kültür imparatorluğunun hâlâ gönüllü ve bilinçli olarak bir parçası olan turistlerin yazdıklarında değil, İngiltere'yle eşgüdümlü yürüyen ve büyük ölçüde Rusya korkusuna dayanan ABD dış politikasında ve diplomasisinde de görülür. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde, farklı dillerde ve farklı kişilerce ortaya konan izlenimlerin oluşturduğu zengin, çeşitlilik dolu ve her za-

95 William Eleroy Curtis, *The Turk and His Lost Provinces*, Chicago, New York ve Toronto: Fleming H. Revel, 1903, 191, 203-206, 261-265.

96 Ibid., 325, 336, 68.

man uyumlu olmayan koro içinde, kabaca aristokrat ve burjuva diye nitelenebilecek en azından iki algılama örüntüsü görülebilir. Bu tanımlama, özellikle "üretim tarzı anlatısı", "tarihsicilik" ve "sınıf analizi" bugün iyiden iyiye gözden düştüğü için, isabetli bulunmayabilir. Yine de, bu tanımı yalnızca daha iyisi olmadığı için kullanmıyorum. Bu kullanımın iki nedeni var: Birincisi, söz konusu örüntülerin sınıfsal tutumlara dayandığını göstermek istiyorum. İkincisi, bu iki kavramın, burjuva ve aristokratın, özellikle 19. yüzyılda meşru yerleri ve gerçek bilişsel değerleri olması. En azından 19. yüzyıl ortalarına kadar, aristokrat söylem egemen söylemdi. Hatta, bu tarihten sonra da bütünüyle geri plana itilmediği söylenebilir. Bu örüntünün yaygınlığı kısmen şöyle açıklanabilir: 19. yüzyılın hatırı sayılır bir bölümüne kadar, Balkanlar üzerine izlenimlerini kaleme alanların büyük çoğunluğu, aristokratlar veya onlarla yakın ilişkisi olan ve onların beğenilerini ve tutumlarını taklit eden kişilerdi. Bu durum, anayasal düzen, cumhuriyetçilik ve demokrasi ilkelerini yücelten bir Amerikalı olan diplomat Samuel Cox'un yazdıklarında olduğu kadar çarpıcı biçimde başka hiçbir yerde görülemez. Yine de, Cox, Gibbon'ın Türklere, onların sabrına, disiplinine, ölçülülüğüne, cesaretine ve alçakgönüllülüğüne duyduğu hayranlığı paylaşıyordu: "İşte bu sağlam nitelikleri sayesinde, hareme, aristokrat iktidara, Yeniçerilere ve saraya rağmen, bu ırk ve yönetim Doğu'da gücünü korumaktadır."

Cox Bulgarları bir köylü toplumu olarak niteliyordu. Ona göre, bu toplumda, Norveç, Kansas, İsviçre ve Texas'ta olduğu gibi bir "kırsal demokrasi" vardı, Bulgarlar dürüstlük, samimiyet ve tutumluluk gibi iyi niteliklere sahipti, ama yavaş, ev hayatına kapanmış, ciddi ve yabancılara pek sıcak davranmayan insanlardı. Bulgaristan'ın "görkemli geçmişi" Ortaçağ'daydı, o zamanlar ülke, Almanya, Macaristan, Fransa ve İngiltere'yle karşılaştırılabilecek bir uygarlık düzeyine erişmişti. Cox'un Romanya anlatısı ise, o sırada bu ülkede yaşanan toplumsal eşitsizlikleri ve derin sorunları bilen kişiler için çok şaşırtıcıdır. Ona göre, Romenler, Batı uygarlığının etkisini taşıdıkları için özel bir ilgiye layıktılar. "Aslında, Romanya gerçek anla-

mıyla bir Balkan ülkesi değildir." Romenler çok seyahat ediyor, müziği ve gösterileri seviyordu, çok güzel atları vardı, "şatafatlı arabaları benzersiz"di, çok düzgün yapılmış, zarif evleri vardı, ayrıca, şövalyelik, yiğitlik taşıyan mağrur insanlardı.[97]

Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar'daki gelişmelerin değerlendirildiği aristokratik bakış açışı, önceki yüzyıllardaki Osmanlı gücüne gösterilen saygıda net bir şekilde belli oluyordu. İmparatorluğun gerileyişine horgörüyle bakılmasında bile bu tutum bulunabilir; büyüklüğün kaybedilmesi karşısında üzüntü, hatta çaresizliğe dayanan bir öfke sezilebilir. Ayrıca, imparatorluk ve otoritenin kabulü çok köklü bir tavırdı. Genel İslâm karşıtı, çoğu zaman düpedüz köktendinci Hıristiyan retoriğe rağmen, Avrupa yönetici elitlerinin büyük çoğunluğu için, güç dengesi kaygılarından bağımsız olarak, Balkanlı türediler yerine Osmanlı yöneticileriyle özdeşleşmek daha kolaydı (zaten öyle yapmışlardı). Bu yaklaşımda, yalnız yöneticilerle kurulan empati değil, ayrıca uyruklara yönelik sempatiye dayalı, ama küçümseyici tavır da kendini gösteriyordu. Burada, aristokratın köylüye karşı esas olarak önyargılı, ama koruyuculuk taslayan tavrı söz konusuydu. Bu açıdan, Osmanlı yönetiminin köylülüğe yönelik genel tutumuyla çok büyük bir benzerlik bulunuyordu: Köylüler, toplumun temel direğiydi, korunup kollanması gereken bir sınıftı.

İkinci örüntü ise, tamamen farklı bir değerler dizisinden kaynaklanıyordu. Bu değerler, esas itibarıyla aristokrat değerlere karşıydılar, ama daha önce geliştirilmiş önyargılar üzerine kendi özgün stereotiplerini garip bir biçimde eklemişlerdi. Bu, bütünüyle 19. yüzyıla özgü yeni bir fenomendi, Aydınlanma'nın düzçizgisel evrim düşüncesine ve ilerici-gerici, ileri-geri, sanayileşmiş-tarımsal, kentsel-kırsal, rasyonel-irrasyonel, tarihsel-tarihsel olmayan gibi dikotomilere dayanıyordu. Bu yaklaşımı, Rebecca West şöyle özetlemiştir:

> 19. yüzyıl İngiliz gezginleri, genellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan uyruklarına ilişkin olumsuz bir görüş oluş-

97 Cox, *Diversions of a Diplomat*, 111, 183-184, 642-643, 658.

turmuştu. Onların pis, cahil, (genellikle yoksul oldukları halde) tamahkâr, yaltaklanan, konuk sevmeyen ve (genellikle korkak oldukları halde) nezaket bilmeyen kimseler olduklarını söylüyorlardı. Lancashire ve Yorkshire'ın yeni sanayi cehennemlerinde yaşayan, pis kokmakta, aşırı cin içmekte ve kaba olmakta ısrar eden kişileri nasıl eleştiriyorlarsa, onları da aynı şekilde eleştiriyorlardı. Hatta, ülkesinin bu talihsiz insanlarının, orta ve üst sınıflara mensup hayırseverlerin misyonerlik faaliyetlerine konu olmasından nasıl memnuniyet duyuyorlarsa, Hıristiyan Slavların, zarif kişisel alışkanlıkları olan, incelmiş, cömert, ağırbaşlı, konuksever ve son derece nazik Türklerin gözetimi altında olmasından da aynı memnuniyeti duyuyorlardı.[98]

Ne var ki, bu yeni yaklaşımın aristokrat yaklaşımdan ayrıldığı nokta, Osmanlıların tedricî olarak, ilerlemenin önünde temel bir engel sayılmasr, sonunda büsbütün gözden düşmesiydi. Aslında, nasıl demokrasi 20. yüzyıl sonlarında kilit bir kavram haline geldiyse, 19. yüzyıl sonlarında ilerleme de böyle bir kavrama dönüşmüştü. 1890'larda İngiltere'nin dış politikasını eleştiren ve geniş görüşlü İngiliz tarihçilerinden biri olan William Miller'a göre, İngiltere "bariz kusurlarına rağmen, hiç değilse Türkiye'nin sahip olmadığı şeyi, yani ilerleme tohumlarını barındıran Hıristiyan devletleriyle dostluk kurmaya çalışmalı"ydı. Miller, ilerlemeye bağlı olmasına karşın, kollayıcı muhafazakâr tavrını bırakmıyor ve şöyle diyordu: "Türklerin yüzyıllardır süren kötü idaresinden yeni kurtulmuş bir Doğu halkına uygun tek yönetim şekli, hayırhah otokrasidir. Bütün politik düzenbazlıklar içinde en kötüsü, bir Doğu ulusuna, kamu işlerini öğrenme fırsatı sağlanmadan, eksiksiz temsilî yönetimin bahşedilmesidir." Miller, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'daki parlamenter yönetimin ve "sınırsız", "mutlak" demokrasinin doğurduğu feci sonuçlardan derin üzüntü duyuyordu.[99] O dönemde demokrasi, İngilizlerin içselleştirdikle-

98 Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, New York: Penguin, 1969, 1095.

99 Miller, *Travels and Politics*, 118, 279, 295-297, 319.

ri sınıf hiyerarşilerine yönelik temel tehditti. 20. yüzyıl başlarında bir başka İngiliz yazar da, Yunanlıların dünyadaki en demokratik halk olduklarını düşünüyordu: "Sınıf ayrımlarının bulunmaması, Batılı gezgini şaşkınlığa düşürecektir. Katırcısının, ev sahibinin sofrasına kurulan bir konuk, doktor veya köy muhtarı olduğunu görecektir. Garsonların ve hizmetçilerin senli benli tavırları, yeni gelen ziyaretçiyi rahatsız eder, ama çok geçmeden o da bu âdete alışacaktır. Aslına bakılırsa, bu tavırları kırıcı değildir."[100]

Başka pek çok gezgin, imparatorluk ve otokrasinin genel reddi üzerinde duruyordu: "Son zamanlarla imparatorluklara kuşkuyla bakıyorum. Zaten çocukluğumdan beri bilinçli veya bilinçsiz olarak imparatorlukların değerini kafamda tartışır dururdum, çünkü dünyanın gördüğü en büyük imparatorluklardan birinin yurttaşı olarak doğmuştum, derken büyüdüm, onları en şiddetli şekilde eleştirenlerden biri oldum."[101] İmparatorlukları kötülemek bir Amerikalı için çok daha kolaydı. Edward King'e göre, "gelecekte Avrupalıların çoğunluğu demokrat, imparatorluk karşıtı ve ilerici olacaktı." King, tipik bir Yankee iyimserliğiyle, sanayi ve ticaret yoluyla ilerleme fikirlerine dayanarak Balkanlar için parlak bir gelecek öngörüyordu. "Bütün Güneydoğu Avrupa'nın barbar despotizmden kurtulmasını" coşkuyla karşılıyor, "çok geçmeden bu toprakların demiryollarıyla örüleceğine ve Avrupa ticaretine yeni bir canlılık kazandırmak üzere muazzam kaynaklarının kullanılmaya başlanacağına" inanıyordu.[102] Bu görüşün aristokrat yaklaşımla ortak noktası, köylülüğe yönelik genel küçümseyici tavırdı, ama burada aristokratın âdeta iyiliksever kollayıcı havası görülmüyordu. Bu bakış açısına göre, köylülük hâlâ hesaba katılması gereken, ama esas itibarıyla devri geçmiş bir ekonomik ve sosyal düzene ait olan bir sosyal gruptu. En olumlu değerlendirmeyle köylülük, tarihin merkez sahnesinden çekilen

100 Duckett Ferriman, *Greece and the Greeks*, 150.

101 West, *Black Lamb and Grey Falcon*, 1089.

102 King, *Europe in Storm*, vii-ix.

bir topluluktu, arkaik âdet ve inançların gözlemlenebileceği bir nadide varlık, bir hazine niteliği taşıyordu. 19. yüzyıl sosyalistlerinde görülen en aşırı yaklaşımda, köylülüğün bütünüyle yok olacağı çok kesin bir öngörü olarak ortaya konuyordu. İronik görünebilir, ama *Komünist Manifesto*, kentsel, rasyonel, sanayileşme ve ilerleme yanlısı şeklinde en geniş anlamıyla düşünüldüğünde burjuva bakış açısının en mükemmel ifadesiydi:

> Burjuvazi, kırsal alanları kentlerin egemenliği altına soktu. Çok büyük kentler yarattı, kent nüfusunu kır nüfusuna oranla çok fazla artırdı, böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal hayatın budalalığından kurtardı. Tıpkı kırsal alanları kentlere bağımlı kıldığı gibi, barbar ve yarı barbar ülkeleri de uygar ülkelere, Doğu'yu Batı'ya bağımlı hale getirdi.[103]

Eşitlikçi köylü toplumları hakkındaki aristokratik önyargılar, tek değeri Avrupa'nın açık hava *Volksmuseum*'unu oluşturmak olan Balkanlar'ın batıl inançlı, irrasyonel ve geri kırsal geleneği olarak görülen geleneğe ilişkin kentsel burjuva önyargılarına dönüşmüştü. Ayrıca, algılama estetiğinde de belirgin bir değişim söz konusuydu: "Aristokratik kültür, yozlaşma ve duyusallığa yönelik burjuva saldırısı karşısında yavaş yavaş gerilerken, egzotik ve doğulu olanın kozmopolit, hedonist değerlendirmesi, yerini, hoşgörüsüz bir tutumla 'görgülülük' takıntısına bırakmıştı."[104] Bu algılama örüntüleri, ayrıca, giderek eğitimli Avrupalıların ortak bakış açıları haline gelen yaklaşımla şekilleniyordu. Eğitim görmüş Avrupalılar, farklı dönemlerdeki entelektüel akım ve modaların getirdiği inançlarını ve önyargıları paylaşıyorlardı: Rönesans değerleri, hümanizm, ampirizm, aydınlanma fikirleri, klasisizm, romantizm, hatta zaman zaman sosyalizm... Ama, neredeyse her zaman Aijaz Ahmad'ın "19. yüzyıl

---

103 Karl Marx ve Frederick Engels, "Manifesto of the Communist Party," *Collected Works*, çev. Richard Dixon et al., c. 6., New York: International, 1976, 488.

104 Billie Melman, *Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718-1918. Sexuality, Religion and Work*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995, 311.

Avrupamerkezciliği'nin basmakalıp yargıları" dediği şeyler bütün bunlara damgasını vurmuştu.[105] Söz konusu inanç ve önyargılar, sonraki dönemler boyunca aktarılmış, sonraki kuşaklar tarafından bazen değiştirilerek, bazen değiştirilmeden, çoğu zaman iç içe geçmiş bir şekilde sürdürülmüştür.

Bu miraslar, Balkanlar'ın temel sorunlara marjinal olduğu, Balkanlar üzerine perspektifin hiçbir şekilde farkına varılmadan kullanıldığı tartışmalarda en belirgin hale gelir. 21 Nisan 1894'te, Londra'da *Avenue Theatre*, George Bernard Shaw'un *Plays: Pleasant and Unpleasant*'ının ilk oyununu sergilemişti. İlk programda *Arms and the Man* "Romantik Bir Komedi" altbaşlığını taşıyordu. Muhtemelen seyirciler bu altbaşlığı düzanlamıyla algıladıkları için, eserin daha sonraki baskılarında "Anti-Romantik Bir Komedi" altbaşlığı konmuştu. Shaw, *Arms and the Man*'i, "askerî romans konvansiyonlarını yıkmak ve savaş ile kadınlar üzerine çok daha sağduyulu bir görüş getirmek" amacıyla yazmıştı.[106] Shaw, kendisinin söylediğine göre, önce karakterleri Baba, Kız, Yabancı, Kahraman Âşık vb. adlar taşıyan bir oyun yazmıştı. Daha sonra, Sidney Webb'den oyun için iyi bir savaş bulmasını istemişti. Webb "iki dakikada yeryüzünde yapılmış bütün savaşları gözden geçirdi, ardından Sırp-Bulgar savaşının benim aradığım şey olduğunu söyledi." Bunun üzerine, Shaw önce olayın Sırbistan'da, bir Sırp ailesinde geçmesine karar vermişti. Sonra, savaş sırasında Bulgar donanmasına komuta eden amirale oyunu okuyup, ondan Bulgarların hayatı ve fikirleri üzerine bilgiler edinince, karakterlerinin Sırp değil, Bulgar olmasını uygun gördü.[107]

Shaw, prömiyerden bir hafta önce, 14 Nisan 1894'te *The Star* gazetesi için kendi kendisiyle zekice bir görüşme yazarak oyunun reklâmını yaptı. *Arms and the Man*'in Adelphi melodramı üzerine bir yergi olup olmadığı sorusuna verdiği cevapta şu

---

105 Ahmad, *In Theory*, 229.

106 Martin Meisel, *Shaw and the Nineteenth-Century Theatre*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963, 186, 194.

107 George Bernard Shaw, *Collected Plays with Their Prefaces*, c. 1, New York: Dodd, Mead, 1975, 481-482.

açıklamayı getirmişti: "Bulgaristan bir açıdan Adelphi Tiyatrosu gibidir. Romantik hayallere ve Don Kişot'vari ideallere o ülkenin gül vadilerinde bolca rastlanır. *Arms and the Man*'de bu hayal ve ideallere lâyık oldukları yer verilmiştir; onların gerçeklik karşısındaki durumlarını gerçek hayatta olduğundan ne eksik gösterdim, ne de fazla." Oyuncu kadrosuna övgüler düzen Shaw, oyun başarısız olursa bütün sorumluluğun kendisine ait olacağını belirtmiştir. "Kahraman kim olacak?" sorusuna cevabı şöyledir:

> Bulgaristan'da herkes kahraman. Mr. Gould Balkanlar'daki şövalyeliği sahnede sergileyecek; - Mr. Gould'un fantastik bir renk taşıyan rollerde neler yapabileceğini biliyorsunuz. Seyirciler onunla Mr. Yorke Stephens arasında bir seçim yaparak kendi gözde kahramanlarını belirleyebilir. Mr. Stephens, Batı Avrupa'nın yüksek uygarlığının görece serinkanlılığının, sağduyusunun, verimliliğinin ve sosyal eğitiminin timsali olacaktır. Sonra Mr. Welch var... Kendisi, Bulgaristan'ın etnolojisini, yerli ırkların özgün âdetlerini ve önyargılarını, askerî sistemlerinin tuhaflıklarını açıklama görevini üstlenecek. Böylelikle, diğer karakterlerin katıldığı hafif sahnelere, ciddi bir bilimsel arka plan oluşturacak.[108]

Bu tür bir bilimsel sahne, eleştirmenlerin tepkisini çekmişti. Söz konusu sahnede, Binbaşı Petkoff rolündeki Mr. Welch bir monologda, kişisel hijyen üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunur:

> PETKOFF *önünde kahve, elinde sigara*: Bu modern âdetleri fazla ciddiye almak gerektiğine inanmıyorum. Şu durmadan yıkanma merakı, sağlık için iyi olamaz. Doğal değil çünkü. Filibe'de bir İngiliz vardı, her sabah yataktan kalkınca soğuk suyla duş yapardı. Iğrenç! Hep İngilizlerden geliyor bu âdetler: İklimleri öylesine pis ki, durmadan yıkanmak zorundalar. Babama bak! Ömründe bir kere banyoya girmemiştir; doksan sekiz sene yaşadı, Bulgaristan'daki en sağlıklı adamdı. Haftada

108 Ibid., 475-477.

> bir banyo yapmaya bir diyeceğim yok; ama bunu her güne çıkarmak, ipin ucunu kaçırmak, gülünç olmaktır.[109]

Shaw, eleştirmenleri pek kaâle almazdı, ama "Bulgaristan'da sabun ve su üzerine söylenen birkaç söz"den dolayı kendisine yöneltilen sinizm ve vülgerlik suçlamalarının dayanaksız olduğunu göstermek için büyük çaba harcadı. Shaw'un açıklamalarına göre, amacı, "Bulgarların 1885'teki uygarlık aşamasını seyircinin gözleri önüne sermekti. O sırada, temiz hava ve temiz giysiler sayesinde, Bulgarlar, biz Londra'dakiler şehrin bu kirli havasında ne denli sık yıkanırsak yıkanalım, bizden çok daha temizdiler. Batı'nın büyük şehirlerinin banyo alışkanlıklarını, hijyen nedenleriyle değil, sırf kültür ve uygarlık seremonileri olarak benimsemekteydiler." Bu "gerçekçi değerlendirmenin Bulgar ulusuna bir hakaret sayılması"ndan rahatsızlık duymuştu.[110] Shaw'un "benim gerçek dünyam" dediği dünya ile "eleştirmenlerin sahne dünyası" arasında görülen uyuşmazlık, oyunun kendisinde de bulunuyordu. Shaw, bu noktayı ortaya koymak için, 1885'teki tarihsel ortamı kısaca tanıtmaya çalışmıştı. Bulgarlar, ülkelerinin birliğini sağladıktan sonra, topraklarını işgal etmeye kalkışan Sırplar karşısında beklenmedik bir zafer kazanmışlardı. Bu sayede, "Bulgarlar altı ay boyunca bir kahramanlar ulusu olarak görülmüştü."

> Ama Türklere yüzyıllar süren esaretlerinden yeni kurtuldukları ve dolayısıyla barbarlıktan kurtulma işine -ya da isterseniz, uygarlık hastalığını kapmaya- yeni başladıkları için, çok cahil kahramanlardı... Batı uygarlığına katılma girişimleri, savaş girişimlerine çok benziyordu - öğretici, romantik, cahilce.[111]

Bu romantik ve yurtsever kahramanlar dünyasına, tecrübeli ve şüpheci bir Batılı, "İsviçre'nin yüksek demokrat uygarlığından profesyonel bir asker" girmişti. İkisinin karşı karşıya konması, oyunun özünü oluşturuyordu: "Komedi, kuşkusuz, İs-

---

109 Ibid., 417.

110 Ibid., 506-507.

111 Ibid., 490.

viçreli'nin bilgisi ile Bulgarların yanılsamalarının çarpışmasından doğmaktadır." Romantizm-gerçeklik alegorisi daha da ileri götürülmüş, realizm-tiyatro önyargıları alegorisi oluşmuştu: "Bu dramatik tabloda Bulgaristan, bir oyunun sergilendiği ilk gecenin özel koltuklarının simgesi olarak alınabilir. Bulgarlar drama eleştirmenleridir; İsviçreli onların alanını işgal eden realist oyun yazarıdır; komedi, realist oyun yazarının sunduğu gerçeklikler ile sahne dünyasının önyargılarının çarpışmasının komedisidir."[112]

Kuşkusuz Shaw, bizatihi Bulgar meselesiyle pek ilgilenmiyor, daha çok romantik aptalca hayaller ile çıplak gerçekliğin karşılaşmasının getirdiği genel felsefî soruları ele alıyordu. Aslında, hiçbir zaman özel olarak Bulgarların hassasiyetlerine dokunmayı, onlara saldırmayı amaçlamamıştı; yine de, dört yıl sonra, 1898 yılında oyunlarının ilk baskısına yazdığı önsözde, Bulgaristan başbakanı Stambolov'a yönelik korkunç suikasti, "kölelikten yeni kurtulan, canlanmış ırkların Batı uygarlığını ilk taklitlerinin teatral niteliğine ilişkin skeçimin sahih olduğunu gayet sansasyonel bir şekilde doğrulayan" bir olay diye yorumlamaktan kendini alamamıştır. Ne var ki, yirmi-otuz yıl sonra eser veren yazarlarda görülen, Balkanlar'a yönelik aşağılayıcı sözlerin hiçbiri, Shaw'un eserlerinde yoktur: Shaw'da söz konusu olan, kuşkusuz biraz tepeden bakan, ama şakacı ve sabırlı bir tavırdır, bir yetişkinin bir çocuk karşısındaki hafifseyici tavrıdır.

Shaw'un asıl savı şuydu: *Arms and the Man*'de idealizme gerek açık, gerekse üstü kapalı olarak yöneltilen genel saldırı, "Gladstone'un bu Balkan prensliklerinin Türk despotizminden kurtarılması çağrısında bulunmasına yol açan ve esaret altındaki bu zavallı eyaletleri umutlu ve gözü pek küçük devletlere dönüştüren" türdeki siyasal ve dinsel idealizme ağır bir darbe indirecekti. Shaw'a kalırsa, bu darbe ne kadar çabuk indirilirse, o kadar iyiydi: "Romansa siyaset ve ahlâk alanında verilen pöhpöhlü bir isim olan idealizm, benim açımdan, din ve etikteki

112 Ibid., 490-491.

romans kadar zararlıdır." Shaw, "bir-iki liberal devrim"in ikiyüzlülüğüne getirdiği acımasız eleştiride şunları söylüyordu.

> Hırsızlık, açlık, hastalık, suç, içki, savaş, zalimlik, açgözlülük ve uygarlığın diğer bütün klişeleri üzerine sahte ihtişam yükleyen, sahte ahlâk ve sahte 'uygun davranışlarla' yetinmem artık söz konusu olamaz. Bu klişeler, insanları bütün bunların ilerleme, bilim, ahlâk, din, yurtseverlik, emperyal üstünlük, ulusal büyüklük ve gazetelerin taktıkları bin bir çeşit ad olduğu yolunda ahmakça gösterişler yapmak üzere tiyatroya çekiyor.[113]

Shaw, bazı eleştirmenler tarafından yanlış anlaşılmış olabilir, ama Balkanlar'da, özellikle Bulgaristan'da çok doğru bir şekilde anlaşılmıştı. *Arms and the Man*, bu ülkede hiçbir zaman Shaw'un repertuvarının sevilen bir parçası olmamıştır. Hatta, 1920'lerde, Petriç'te Makedon ihtilalci örgütünün mensupları oyunun sergilenmesini engellemişlerdi.[114] Bu oyun, Sırp tiyatrolarında da pek rağbet görmemişti; John Reed 1915'te Sırbistan'ı ziyaret ettiğinde Sırpların oyun hakkında çok hassas olduklarını görmüştü.[115] Ne var ki, Balkanlı seyircileri rahatsız eden şey, sabun ve suya ilişkin sözler değildi. Shaw, Bulgar askerlerinin irrasyonel cesaretleriyle ve cehaletleriyle alay ederken haklıydı, ama umutsuz görünen bir mücadelenin yalnızca onların gözü pek, azimli ve inançlı olmaları sayesinde parlak bir zafere dönüştüğü de doğruydu. Aslında, 19. yüzyılda kurulan Balkan devletlerinin hepsi, ateşli ve gözü pek bir milliyetçiliğin -Shaw'un rasyonalizmiyle hiç tahammül göstermediği, o özü itibarıyla romantik ideolojinin- ürünleriydi. Shaw'un "anti-romantik komedisi", Balkanlar'ın tam da özüne cepheden yapılmış bir saldırı anlamı taşıyordu.

Bu tutumlar, gerçi en billurlaşmış şekliyle İngiliz geleneğinde görülür, ama farklı Avrupa geleneklerinin birçoğunda da değişen derecelerde bulunabilir. Ulusal geleneklerin birbirle-

---

113 Ibid., 384-385.

114 Richard J. Crampton, *A Short History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 1987, 103.

115 John Reed, *The War in Eastern Europe*, New York: Scribner's, 1919, 38.

rinden farklı olduğunu, gezi eserlerini inceleyen ilk araştırmacılardan biri, Bulgar Ivan Şişmanov, daha 1890'larda alaycı bir üslupla dile getirmişti.

> Anlatı tarzının genellikle gezginlerin ulusal özelliklerini yansıtması dikkat çekicidir. Alman, her şeyden önce, yol boyunca neler yiyip içtiğini, nerede iyi, nerede kötü şaraba rastladığını, yol arkadaşlarının nerede fazla sebze yemekten midelerini bozduklarını vs. kaydeder. Fransız *-toujours galant* [zendost]- gümüş sikkelere adını kazır, sonra da onları hatıra olarak kadınlara dağıtır; İngiliz, Albion'un sadık oğlu ve duygusal Richardson'ın öğrencisi olarak, çeşitli malların fiyatlarını defterine kaydetmeyi ihmal etmez, ama aynı zamanda Balkan doğasının güzellikleri karşısında sahici bir haz ve keyif duyar.[116]

Bu değerlendirme, gözlemcilerin tutumlarına, onların kendilerine ulusal stereotipler yükleyerek verilmiş zekice bir karşılıktı, yine de farklılıklar açıkça kendini göstermektedir. Gerçekten, 20. yüzyıl öncesinde, eğitim görmüş Avrupalıların bakış açılarındaki ortak yönlere rağmen, ortak bir Avrupa veya Batı geleneği yerine, ayrı ayrı ulusal geleneklerden bahsetmek daha uygundur. Avrupalı veya Batılı kimlikleri, ancak 20. yüzyılda, gittikçe artan küreselleşmeyle birlikte, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında işlevsel hale gelmiş, bu dönemde bile söz konusu kimlikler, etnik, siyasal, sınıfsal, meslekî, ideolojik ve diğer ayrım çizgileriyle parçalanmıştır. Haçlı seferleri, İslâm karşısında *ekümenik* bir Hıristiyanlık yaklaşımının son tezahürleriydi, beş yüzyıl süren Osmanlı idaresi, Avrupa'da farklı devlet oluşumlarının giderek artan bir partikülarizmine, daha sonra da milliyetçiliğine tekabül etmişti. Kuşkusuz, bu durum, ulusal gezi ekolleri denebilecek gelişmelerde de yansımasını bulmuştu. Bunların doğuşu, kısmen, şu ya da bu zamanda farklı bir Avrupa devletinin Osmanlılarla en yoğun ilişkileri sürdürmesine, dolayısıyla belirli bir dönemde ge-

116 Ivan D. Shishmanov, "Stari pĭtuvaniya prez Bĭlgariya v posoka na rimskiya vocnen pĭt it Belgrad za Tsarigrad," *Sbornik za narodni umotvoreniya*, c. 4, Sofya: 1891, 324-325.

zi eserlerinin çoğunu o ülkenin gezginlerinin üretmesine bağlıydı. 15. yüzyılda Venedikli, 16. yüzyılda Venedikli ve Habsburglu gezginler büyük bir çoğunluk oluşturuyordu; 16. ve 17. yüzyıllarda Alman dilinde eser veren gezginler ağırlık kazanmaya başladı; sonraki iki yüzyılda yerlerini yavaş yavaş Fransız gezginlere bıraktılar, nihayet İngiliz gezginler öne çıktı. Gezi edebiyatında farklı geleneklerin oluşmasının bir nedeni de, Balkanlar'a giden gezginlerin ve diğer gözlemcilerin çoğunluğunun devlet görevlileri olmaları, dolayısıyla kendilerini devletlerinin temsilcileri olarak görmeleriydi. Son olarak, bu alanda eser verenler, çevirilere ve artan bilgi alışverişine rağmen, kendi dillerinin edebiyat geleneğinin sürekliliği içinde yer alıyorlardı. Ogier Busbecq veya Luigi Marsigli gibi gerçekten kozmopolit yazarlar bulunmasına rağmen, gezginlerin çoğunun sergilediği bu yaklaşımlar, gezginlerin görüşlerinin, burada ortak bir kronolojik dizi halinde değil de, yarı-ulusal bir çerçevede (dil ve devlet ölçütlerine bağlı kalarak) değerlendirilmesinin ardında yatan temel gerekçedir.

Gezi eserleri yazanları değerlendirirken 'ulusal' yaklaşımı benimsememin bir başka nedeni, "Batılı" görüşleri, "Batı'nın" algılamaları ve "Batı'nın" siyaseti gibi bütüncül kavramlar kullanmaktan, böylece o dönemde mevcut olmadığına inandığım homojen ve monolitik bir görünüm olduğunu ima etmekten çekindiğimi, bu tür kavramlara son derece kuşkuyla baktığımı göstermek istememdir. Bunun anlamı, ortak stereotipler olmadığı değil, tek bir Batı olmadığıdır. Kendi siyasal gerçeklikleriyle, siyasal ve entelektüel söylemleriyle beslenen farklı ulusal stereotipler içinde de, çok büyük bir görüş çeşitliliği, daha da büyük bir nüans çeşitliliği bulunuyordu. Dahası, olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin oluşturduğu o geniş, doğal yelpaze içinde, Balkanlar'ı uygarlık dışında bırakma girişimi şöyle dursun, bir bütün olarak bölgeye tamamen aşağılayıcı veya tamamen tahkir edici yaklaşımlara pek rastlanmaz, belki de hiç rastlanmaz. Bu yaklaşımla, bir başka çerçevede, Balkanlar'a ilişkin bilginin büyük sınıflandırma sistemleri içinde düzenlenmesi ve kullanılması girişimlerinde karşılaşılır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Keşiften icada, icattan sınıflandırmaya

Si les Balcans n'existaient pas, il faudrait les inventer.[1]
[Balkanlar mevcut olmasıydı, icat edilmesi gerekirdi.]
HERMANN KEYSERLING

20. yüzyıl başlarken, Avrupa literatüründe bir Balkanlar imgesi çoktan şekillenmişti; dahası, neredeyse münhasıran Balkan adı altında daha da işlenmişti. Bu imge, üzerinde tam bir görüş birliği olmamakla birlikte, ortak birçok özellik taşıyordu. Coğrafî keşif, bölgenin eşzamanlı icadıyla birlikte ilerliyordu; aslında iki süreç birbirinden ayrılmaz niteliktedir. Başka herhangi bir anlatı gibi, bir gezi anlatısı da, "eşzamanlı olarak dünyayı sunar ve temsil eder, yani eşzamanlı olarak bir gerçeklik yaratır veya kurar ve söz konusu gerçeklikten bağımsız olduğunu iddia eder".[2] Balkanlar'ın keşfi, insanların farklılıkla nasıl başa çıktıkları genel kategorisi içinde yer alır. İnsanların dünyaya anlam ve düzen kazandırma çabaları, "*nomos* inşa etme etkinliği" olarak adlandırılır; bu etkinliği parçası olan tiplere ayırma süreci, bilinebilirlik ve öngörülebilirlik sağlar.[3] İnsanları formel kategoriler geliştirmeye tam olarak neyin yönelttiği sorusu, formel kategorilerle henüz cevaplanmış değildir, ama bunun çok köklü bir arzu olduğu ve "etrafımızdaki dünyayı gruplandırdı-

1 Count Hermann Keyserling, çev. Maurice Samuel, *Europe*, New York: Harcourt, Brace, 1928.

2 Sarup, *Post-structuralism*, 179.

3 Ainlay ve Crosby, "Stigma, Justice," 20.

ğımız kategorilerin inşa veya icat edilmiş" bir nitelik taşıdığı, "çevrede 'mevcut' olmadıkları" açıktır. Kategorileştirmenin çeşitli katkıları içinde en önde gelenleri, karmaşıklığı ve aralıksız öğrenme zorunluluğunu azaltmasıdır; algılamanın iki temel hedefi, istikrar ve açıklık veya kesinliktir.[4] Algılarken, izlenimlerimizi, Frederic C. Bartlett'in "şemalar", Alfred Schutz'un "reçeteler" ve Maurice Merleau-Ponty'nin "formlar" adını verdiği örüntülere uydururuz: "Algılama, bir organın -diyelim görme veya duyu organının- dışarıdan hazır bir izlenimi, bir boya lekesi alan bir palet gibi pasif bir şekilde alması meselesi değildir... Bütün izlenimlerimizin ta başından şematik olarak belirlendiği konusunda genel bir görüş birliği vardır." Aldığımız bilgileri, oluşumundan "büyük ölçüde biz algılayanların sorumlu olduğu örüntülere" göre düzenleriz.[5]

Keşif ve icat süreçlerinin birbirinden ayrılmaz niteliği aksiyom olarak kabul edilirken, Balkanlar'ın keşfedildiği ve tasvir edildiği 19. yüzyılda, bilgi birikimi sürecinin, bu nesneyi henüz, önceden düzenlenmiş şemalara göre su sızmaz bölmelere ayırmadığı vurgulanmalıdır. "Özü itibarıyla tasvir edici" hiçbir kategori olmadığını, tasvir etmenin "bir anlam gezeneği [*locus*] belirlemek, bir bilgi nesnesi inşa etmek, tasvir edici inşa edimiyle sınırlanacak bir bilgi üretmek"[6] olduğunu hepimiz biliyoruz. Yine de, bu dönemde Balkanlar imgesine daha akışkan bir nitelik veren, kategorik ve mahkûm edici yargılar yüklemeyen bu bilgi edinme ve biriktirme süreciydi. Gerçekten "farklılaşma yokken, iğfal etme de olmaz." Gelgelelim, anlaşılan, "hepimizdeki katılık özlemi," "kesin çizgilere ve berrak kavramlara" kavuşma isteği, insanlık durumunun bir parçasıdır. Git gide daha fazla bilgiyi biriktirip düzenlerken, insan bir etiketler sistemini daha derinden benimser: "Böylece bir muhafazakâr önyargı oluşur. O da bize güven verir. Her zaman yeni deneyim ışığında varsayımlarımızın oluşturduğu yapıyı düzeltmek zorunda kalabiliriz,

4 Jerome S. Bruner, Jacqueline J. Goodnow ve George A. Austin, *A Study of Thinking*, New Brunswick, N.J. ve Oxford: Transaction, 1986, 2, 6, 12-15, 232.

5 Douglas, *Purity and Danger*, 49; Ainlay ve Crosby, "Stigma, Justice," 20-21.

6 Ahmad, *In Theory*, 99.

ama deneyim geçmişle ne denli tutarlıysa, varsayımlarımıza o denli büyük bir güven besleyebiliriz."[7] Örüntü kurma eğiliminin özü -şema- *longue durée* [uzun vadede] kuşkusuz dinamik olsa da, kısa vadede belirli bir sabitlik taşır.

Yunanistan'daki eşkıyalık olayları Filhelenizm'in gerilemesinde büyük pay sahibiydi, 1870'te İngiliz turistlerin Dilessi'de öldürülmesi, Filhelenizm'in sonunu getirdi. 1878 Berlin Antlaşması'yla Makedonya'nın yeniden Osmanlı Devleti'nin doğrudan idaresi altına girmesi, hem bu devlete karşı ihtilalci faaliyetlerin, hem de komşu ülkelerde rakip gruplar arasında gerilla savaşının başlamasına neden oldu. Makedonya sorununun ortaya çıkması, yarımadanın bir kargaşa bölgesi olarak ününü artırdı, ayrıca Makedonya'nın da "dehşet, ateş ve kılıç ülkesi" olarak tanınmasına katkıda bulundu. Rakip Hıristiyan çetelerinin giriştikleri kıyımlar ve birbirlerine besledikleri nefret karşısında, Fraser gibi bilgili ve iyi niyetli bir yazar, yarımadayı "karmakarışık bir ağ", Makedonya sorununu da "Balkan sorunu" olarak nitelemişti.[8]

Ampirizmiyle övünen bir gelenekten gelen dönemin İngilizleri şaşırtıcı bir şekilde yüzeysel genellemelere düşmüşlerdir. Harry De Windt Balkanlar ve Avrupa Rusyası'na yaptığı yolculuğu, "Adriyatik ile Karadeniz arasındaki yaban ve kanunsuz ülkeleri" dolaştığı, "vahşi Avrupa'nın içlerine" gittiği bir yolculuk diye anlatır.[9] Dikkat çekici *A Plea for the Primitive* altbaşlığını taşıyan bir kitapta Makedonya'yı anlatan iki İngiliz yazar, Makedonya köylüsünün "olgunlaşmamış, aydınlanmamış zihni" üzerinde durur. Makedonyalıların karakteri üzerine kısa bir pasajda, doğa-yetişme tartışmasını bir senteze kavuşturmuşlardı: "Baskı ve eğitimden tümüyle yoksun kalma güçlerini birleştirmiş, vahşiliğe sinsi bir yatkınlığa ve doğal bir eğilime dönüşmüştür."[10] ABD'de bu görüşü en çok besleyen olay ünlü Miss

7 Douglas, *Purity and Danger*. 49, 189, 191.

8 William Le Queux, *The Near East...*, New York: Doubleday, Page, 1907, 6; John Foster Fraser, *Pictures From the Balkans*, Londra: Cassel, 1906, 3, 16.

9 Harry De Windt, *Through Savage Europe...*, Londra: T. Fisher Unwin, 1907, 15.

10 Goffve Fawcett, *Macedonia*, 10.

Stone'un kaçırılması olayıdır. Uzun zamandır görev yapan bir Amerikalı misyoner ve eğitmen olan Miss Stone 1901 yılında Yane Sandanski'nin çetelerinden biri tarafından kaçırılmıştı. Gerçi Miss Stone, yüklü bir fidye karşılığında sağ salim serbest bırakılmış, daha sonra Makedonya davasının sempatizanı haline gelmişti, ama bu olay bölgeye "terörist" yaftasını yapıştırdı.[11] Makedonya sorunu Balkan meselelerinin o denli merkezindeydi ki, gözlemciler bu sorunun hayli yakın geçmişteki kökenlerini ister istemez gözden kaçırıyorlardı. Bilgili bir yazar olan Berkovici'nin 1930'ların başlarında "Makedonya meseleleri bütün Avrupa'ya son yüz yıldır gerilim yaşattı" şeklinde bir ifade kullanmasının nedeni, sözüne daha bir güç katma isteği olabilir.[12]

1903'te çok acımasız bir şiddet olayı Batı kamuoyunu dehşete düşürdü: Belgrad'da Kral Aleksandar ile eşi Draga öldürülüp sarayın penceresinden aşağı atılmıştı. Özellikle Avusturya-Macaristan ve Birleşik Krallık'taki monarşistleri çok huzursuz eden bir olaydı bu. *The New York Times*'a göre, pencereden atma, "ilkel bir Slav mizacına" bağlanabilecek bir "ırksal özellik"ti: "Nasıl cesur Briton'lar yumruklarıyla düşmanını yere yıkıyorsa, güney Fransalılar hasmının işini çok isabetli, ustalıklı bir tekmeyle bitiriyorlarsa, İtalyanlar bıçağı ve Almanlar el altındaki bira kupasını nasıl kullanıyorlarsa, Bohemyalı ve Sırplar da düşmanını pencereden aşağı atıverirler."[13] Bu olay, 1988 gibi geç bir tarihte saygın bir tarihçiyi şu görüşü savunmaya yöneltmişti: "Avusturya ile Sırbistan arasındaki ilişkilerin dönüm noktası, 1908'de Bosna-Hersek'in ilhakı değil, daha çok Belgrad'da beş yıl önce yapılan darbeydi."[14] Anlaşılan, medenî Avusturyalıların içlerine sindiremediği şey, ne idüğü belirsiz birtakım ekonomik sürtüşmeler, milliyetçilik ve *raison d'etat* [hikmet-i hükümet]

11 Laura Sherman, *Fire on the Mountain: The Macedonian Revolutionary Movement and the Kidnapping of Miss Stone*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 62, New York: Columbia University Press, 1980; Duncan Perry, *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1988.

12 Berkovici, *The Incredible Balkans*, 90.

13 Balkić-Hayden, "Nesting Orientalisms," 6-7.

14 Zeman, "The Balkans and the Coming War," 27.

değil, bu eylemin tüyler ürpertici niteliğiydi. Makedonya'da 1903 isyanının bastırılmasının ardından British Relief Fund [İngiliz Yardım Örgütü] adına bölgede görev yapan H. N. Brailsford, Londra veya Paris'in ahlâk standartları ile Balkanlar'ın ahlâk standartları arasında köklü bir fark bulunduğuna dair inancını nefret içinde dışavuran ilk kişilerden biriydi. İngilizlerin Güney Afrika, Hint Yarımadası veya İrlanda'da yaptıkları konusunda hiçbir tereddüde kapılmadan şunları yazmıştı:

> Balkanlar'ın standartları ile Avrupa'nın standartları arasındaki farkı göz önünde bulundurarak, gerek Hıristiyanları gerek Türkleri olabildiğince -bir Avrupalı'nın elinden geldiğince- hoşgörülü yargılamaya çalıştım. Köylünün sırtında tüfek saban sürdüğü, hükümdarların fırsat çıktığında katliamlara girişme becerileri sayesinde tahtta oturdukları, Hıristiyan rahiplerin siyasal cinayetler düzenlediğine herkesin inandığı bir bölgede, hayatın olsa olsa nisbî değeri vardır, cinayet de sıradan bir suç olmaktan öte bir anlam taşımaz. Hunharlık ve kandökücülük açısından Balkan ırklarının arasında pek bir fark yoktur - hepsi asırlardır süren Asyatik idarenin ürünleridir.[15]

Habsburgların ve Balkanlar'ın ünlü tarihçisi Robert W. Seton-Watson, ikili monarşiyi, Balkanlar'daki siyasal ve kültürel misyonunu tutarlı bir şekilde yerine getirmediği için eleştirmiştir. Bu tarihçiye göre, Pan-Sırp fikrinin zaferi "Doğu kültürünün Batı kültürü karşısında zaferi" anlamı taşıyacaktı ve "Balkanlar'ın tamamında ilerleme ve modern gelişmeye ölümcül bir darbe indirecekti." Saldırgan Sırp yayılmacılığının Balkanlar'da en arzu edilir gelişme olmadığı kuşku götürmez, ama milliyetçilik fenomenini her şeyi bir yana bırakıp "Doğu kültürü"ne bağlamak, Balkanlar'da milliyetlerin doğuşu konusunda uzman bir kişinin görüşü olarak tuhaf görünmektedir.[16]

---

15 H. N. Brailsford, *Macedonia: Its Races and Their Future*, Londra: Methuen, 1906, xi.

16 Robert W. Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, Londra: Constable, 1911, viii-ix, 336-337; Seton-Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra: Constable, 1917.

Balkan gaddarlığı her zaman Doğu'ya referansla açıklanmaktadır. Karadağ'da bir kan davası olayını anlatan Harry De Windt şu sonuca varmıştır: "Burada hayat neredeyse Çin ve Japonya'da olduğu kadar ucuzdur."[17] Doğu'yla karşılaştırma, yabancılık duygusunu güçlendiriyor, Balkanlar'ın Doğulu niteliğini vurguluyordu. Balkanlar'daki gelişmelere ilişkin git gide artan eleştirilere rağmen, İkinci Balkan Savaşı'na kadar, mütevazı da olsa mevcut iyileşme beklentilerinin yerini neredeyse toptan hayal kırıklığı almadı. Seton-Watson'a göre, "Balkan birliği için duyulan aşırı coşku, Batı Avrupa'da, yerini, eski müttefikler arasındaki kardeş kavgası karşısında aşırı nefrete ve altında yatan nedenleri göz ardı etme eğilimine bırakı."[18] Ne var ki, Balkanlar'ın büyük suçu, daha doğrusu ilk günahı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olan Gavrilo Princip'in düzenlediği suikastti. Bu olay, bölgeye ilişkin bütün değerlendirmeler üzerinde derin, çıkmaz bir iz bıraktı. 1903 Makedonya isyanından sonra bile, *Graphic*'in İngiliz muhabiri "her zaman bir şeyin olup bittiği eski, güzel Balkanlar"dan olumlu bir şekilde söz edebilirken, 1914 her türlü ikircimi silip atmıştır.[19] John Gunther *Inside Europe* adlı kitabında Atlantik'in öte yakasındaki duyguları şöyle özetlemiştir:

> Balkan Yarımadası'ndaki bu zavallı, sefil, küçük ülkelerin, dünya savaşlarına yol açacak çatışmalara girişebilmesi, insanın ve siyasetin doğasına ağır bir saldırıdır. 1914'te kerpiç evlerden ilkel bir köyde, Saraybosna'da meydana gelen bir olay yüzünden 150.000 Amerikalı genç hayatını kaybetti. Balkan siyasetinde görülen, Batılı bir okurun kolay kolay nüfuz edemeyeceği, iğrenç, mide bulandırıcı, karışık hesaplar ve oyunlar, Avrupa, belki de dünya barışı açısından hayatî önem taşıyor.[20]

---

17 De Windt, *Through Savage Europe*, 45.

18 Cornelia Bodea ve Hugh Seton-Watson, ed., *R. W. Seton-Watson şi Românii, 1906-1920*, c. 2, Bükreş: Editura Ştiinţifică şi enciclopedică: 1988, 675.

19 Booth, *Trouble in the Balkans*, 2.

20 Gunther, *Inside Europe*, 437.

Bu keskin hınç ve öfke duyguları anlaşılır olabilir, ama kitabın 1940 basımında bu bölümün korunması anlamlıdır. Hitler'in hesap ve oyunları, belli ki, Batılı okurlar açısından daha anlaşılırdı, çünkü onlar Batılı'ydı. İkinci Dünya Savaşı'nın suçunun da Balkanlar'a yüklenebileceği iddiası, bu bakış açısının pek uzağında değildir. Ancak, böyle bir iddia öne sürmek pek kolay olmamış, bunun için elli yıldan fazla beklenmesi gerekmiştir. 1990'ların Dame Rebecca West'i olmayı hedeflediğini açık açık söyleyen Robert Kaplan, *Balkan Ghosts*'ta şöyle yazmıştır: "Örneğin Nazizm kökenlerini Balkanlar'da bulabilir. Güney Slav dünyasına yakın, etnik huzursuzlukların doğum yeri olan Viyana'nın ucuz pansiyonları arasında Hitler başkalarına da bulaşacak şekilde nefret etmeyi öğrendi."[21] "Kerpiç evlerden ilkel bir köy" hakkındaki paragrafı, 1990'larda tahrip edilen güzel, kozmopolit Saraybosna şehrinin çokkültürlü cennetine bugün düzülen övgüler ışığında okumak ironiktir. Gunther'in mantığı izlenirse, Saraybosna, Habsburgların Batılı aydınlanmış yönetimi altında iğrenç bir köyken, önce bağımsız Güney Slav monarşisinin barbar yönetimi altında, ardından özellikle Yugoslav komünistlerinin elinde bu harika şehir haline gelmiş olmalıdır.

Savaş sırasında bile Balkan stereotipi değişmezlik göstermiyordu. Mechthild Golczewski'nin Almanya ve Avusturya'nın 1912-1918 arasındaki savaş anlatılarına ilişkin analizi, Balkan'ın gerçekte neyi temsil ettiğine dair berrak bir nosyon bulunmadığından ayrı Balkan uluslarının farklılaşmış bir değerlendirmesi yapıldığını göstermektedir. Balkan kategorisi genel bölgesel özellikleri (örneğin konukseverlik, köylülere ve dağlılara ilişkin klişeler, doğaya yakın insanlar, gerilik, pislik vb.) belirtmek üzere kullanıldığı ölçüde, öylesine muğlak ve belirginlikten uzaktı ki, bölge dışındaki insanlar için de pekâlâ kullanılabilirdi. Bu kategori ne zaman kullanılsa, ikna kuvveti, duygusal bir bileşenin yanı sıra muğlaklığına da dayanıyordu. Dahası, en sık kullanılanı "Doğulu" olan ve pislik, edilgenlik,

21 Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts. A Journey Through History*, New York: St. Martin's, 1993, xxiii.

güvenilmezlik, kadın düşmanlığı, entrikacılık, samimiyetsizlik, oportünizm, tembellik, batıl inançlılık, uyuşukluk, hareketsizlik, verimsizlik, beceriksiz bürokrasiyi gösteren başka genelleyici sıfatların yanı sıra kullanılabilirdi. "Doğulu" ile kısmen örtüşen "Balkan", acımasızlık, hoyratlık, istikrarsızlık ve kestirilmezlik gibi ilave özelliklere sahipti. Her iki kategori de, temizlik, düzen, özdenetim, karakter gücü, hukuk anlayışı, adalet, etnik idare, kısaca "insan davranışını da soylulaştıran kültürel açıdan daha yüksek gelişme aşaması"nı[22] simgeleyen Avrupa kavramı karşısında kullanılıyordu. Yine de, "Balkan" nosyonunun özgül bir bölgesel karakterizasyonu belirtecek ölçüde belirsiz olduğu açık olsa da, yazarların sezgisel bir şekilde başvurdukları duygusal bileşenin, o sırada içselleştirilmiş, ama henüz eklemlenmemiş bir stereotipe dayandığına kuşku yoktur. Ancak kara cahiller tamamen masum olduklarını öne sürebilirler; örneğin, Dalmaçya'dan "köpeklerin geldiği yer" diye bahseden Amerikalı kadın bunlardan biri olsa gerektir.[23]

Savaşın gerçek nedenlerine bakmaya çalışan makûl sesler de vardı, bunların bazıları alışıldık sosyal demokrat eleştirmenlerden başka kimselere aitti. Charles J. Vopicka, ABD'nin tam yetkili olağanüstü elçisi olarak 1913 ile 1920 arasında Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da yedi yıl geçirmişti. Bazı küçük tarihsel olaylar hakkında zaman zaman hatalı bilgiler vermesine ve Wilson döneminin tipik Amerikan iyimserlik ve naifliğini sergilemesine rağmen, ayrıntılı anıları, çok net bir yargı getirir: "Dünya savaşı Balkanlar'da başladı, ama kökeni, amansız emelleri ne adalet ne sınır tanıyan zalim otokratların kalplerindeydi."[24] Balkan halklarının sorun çıkarmaya doğal olarak yatkın olduğu iddiasını reddederek, onların büyük bir iktidar oyunundaki piyonlar olduğunu belirtir.

Ne var ki, dönemin hâkim ruhu, savaşın sorumluluğunu genel olarak Balkanlar'a, özel olarak Sırplara yüklüyordu. Mary

22 Mechthild Golczewski, *Der Balkan in Deutschen und Österreichischen Reise- und Erlebnisberichten*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981, 63-67, 269.

23 De Windt, *Through Savage Europe*, 68.

24 Charles J. Vopicka, *Secrets of the Balkans...*, Chicago: Rand McNally, 1921, v.

Edith Durham, kendisinin ciddiye aldığı kadar başkalarının da kendisini ciddiye alacağından emin bir şekilde, Aziz Sava nişanını Kral Petar'a iade etmiş, ayrıca eklediği mektupta "onun ve halkının tarihte işlenmiş en büyük suçun sorumluluğunu taşıdıklarını" belirtmişti. Sırbistan bir "eşekarısı yuvası"ydı ve gerek Karadağ'da gerekse Sırbistan'da yaşayan Sırp ulusu yalnızca sevmeyi ya da nefret etmeyi biliyordu; ortası yoktu.[25] Sırpların ılımlı olmayı beceremediklerini gösteren epizot, Durham'in on beş yıl sonra yazdığı kitabın giriş bölümüydü. Bu kitapta kendisine "Ya sevmeli ya da nefret etmeli" dediği belirtilen kişi, adı verilmeyen, kim olduğu açıklanmayan bir Balkanlı'ydı "ve bu adam böylesi birçoklarının yalnızca bir örneğiydi, dolayısıyla ister Yunan, Sırp, Bulgar olsun, ister Hıristiyan veya Müslüman olsun Balkanlı'ydı." Durham gezilerine başladığında, günümüz çocuklarının bir dinozor müzesine adım attıklarında sahip oldukları nosyon ve duyguların aynısıyla Balkan dünyasına ayak basmıştı: "Dünyanın kaynaklarından gelen ham, ilkel fikirleri, tutkulu arayışları, felâkete yol açan başarısızlıkları zihni kaplıyor; parlak renkleri, vahşi muhteşem manzaraları göz alıyor." Yine de, bu noktada yazar hâlâ bölgenin havasından coşku duymakta ve farklı Balkan ulusları için bir tür kurtuluş ordusu gibi ortaya atılanların tahakküm kurmaya yönelik eğilimlerini desteklemekteydi.

> Balkanlıların hiçbiri genellikle gösterildikleri kadar kara değildir. Hepsinin, yalnızca gelişme fırsatı tanınması gereken güzel nitelikleri vardır ve hatalarının çoğu toyluktan, gençlikten kaynaklanmaktadır. Zaman zaman hepsinin işlediği kıyımlar, bir zamanlar bütün Avrupa'da görülen Ortaçağ âdetlerinin bir kalıntısıdır. 'İnsanlık' İngiltere'de bile 19. yüzyıl başına dek icat edilmemişti; o zamana dek nispeten hafif suçlara en acımasız cezalar veriliyordu. Balkan Yarımadası konu edilirken, 'kıyım'lardan pek çok örnek parti hedefleri için üretilmiştir.[26]

25 Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, 39, 42, 283.

26 Durham, *The Burden of the Balkans*, 3, 81, 90.

Durham'in bu döneme ilişkin anlatısı özellikle önemlidir, çünkü Batı'nın kendilerini nasıl yargıladığını anlaşılan çok iyi bilen Balkanlıların tepkilerine ender rastlanan bir şekilde ışık tutmaktadır. Tanıdıklarından biri, muhtemelen bir Arnavut kendisine hararetli bir şekilde şunları söylemiştir:

> Ingiltere'de medenî olduğunuzu ve bize medeniyeti öğretebileceğinizi düşünüyorsunuz. Size şunu söyleyeyim, Londra'da görülen suçları burada işleyecek kimseyi bulamazsınız... Bizim eşkıyalar fakir adamlardır. Tarlalarda çalışarak olsa olsa karınlarını zorla doyurabilirler. Çok cahiller, okul yüzü görmemişlerdir. Hayatlarını sürdürmek için soygun yaparlar, hem de canlarını tehlikeye atmak pahasına. Ama sizin eşkıyalarınızın çoğu üniversiteye gitmiştir, lüks eşyalara kavuşmak için yalanlarla, aldatmacalarla soygun yaparlar. Yıllardır eğitimin ve medeniyetin bütün avantajlarına sahipsiniz, yine de bunları yapıyorsunuz. Ama insanları vurduğumuz için bize vahşi diyorsunuz.[27]

Durham'in bazı ifadeleri modern bir antropologun içedönük günlüğüne benzemektedir: Balkanlar'ı Doğulu gözleriyle görebilme ikileminden söz eder; ama aynı zamanda şöyle yazar: "Balkanlar'ı bir daha hiç Batılı gözleriyle göremeyeceksin." Durham şu noktadan da şikâyet eder: Yerliler gibi yiyip içmeyi, uyumayı, hatta yaşamayı öğrendikten sonra, tam onları anlamaya başladığınızı düşündüğünüz anda, bir şey olur ve "dünyayı onların bakış açısından görmekten hâlâ eskisi kadar uzak olduğunuzu" kavrarsınız. "O bakış açısını edinmek için yüzyılları aşmalı, Batı'yı ve bütün fikirlerini içinizden silip atmalı, içinizde ilkel adamdan ne varsa ortaya çıkarıp serbest bırakmalı ve dünyanın başka yerlerinde hiçbir işe yaramayan altı dil öğrenmelisiniz."[28] Durham, yaklaşık bir on yıl içinde, Balkanlar'ın bir bütün olarak değerlendirilemeyecek ölçüde karmaşık olduğunu kavramıştı. Aşağı yukarı aynı dönemde,

---

27 Ibid., 286-287.

28 Ibid., 284-285.

"balkanlaşma" kavramını getiren kitabın yazarı Paul Scott Mowrer aynı kafa karışıklığını dile getiriyordu: "Türkiye ve Avusturya-Macaristan'ın çöküşü, öğrenci için kuşkusuz ağır bir darbedir; iki ülke yerine artık on ülkeyi öğrenmesi gerekecek. Eski coğrafyanın basitliğiyle yetişmiş yaşı daha büyük kişilerin de, yeni coğrafyanın karmaşıklığı karşısında huzursuz olması hiç şaşırtıcı değildir."[29]

İnsanın bu karmaşık yapının yalnız bazı yönleri üzerinde uzmanlaşması gerekiyordu, dolayısıyla Durham de Balkanlar'la ilgilenen bütün Batılıların izlediği örüntüye uydu: Esas ilgileneceği, "örnek" ulusu buldu. Durham, kuzey Arnavutluk ve Karadağ'da kabile hayatına ilişkin etnografik tasvirlerinin yüksek niteliği, özellikle Balkanlar'ın en az bilinen ülkelerinden birine, yani Arnavutluk'a dikkat göstermesiyle Balkan tarihyazımında haklı olarak saygın bir yer edinmiştir, ama kendisi de sevgi-nefret duygularının ortasını bilmiyordu. Sırplara, dolayısıyla Balkan Slavlarına duyduğu nefret o denli güçlüydü ki, Yeniçerilerin gaddarlıklarını, "dikkat çekici, vurgulanması gereken bir olgu" dediği Balkanlı kökenlerine bağlıyordu ciddi bir şekilde. Ona göre, "Balkanlar'ın Türkler tarafından fethinin temel nedeni Ortodoks Kilisesi'nin fanatizmiydi." Türklere pek sıcak bakmamakla birlikte, Türklerin hoşgörüsü mitini benimsemiş ve yeniden üretmişti. Arnavutlara duyduğu inanılmaz sevgi kendisini öylesine körleştirmiştir ki, jeopolitik konfigürasyonları serinkanlı bir biçimde tahlil etmek yerine dinsel ve ırksal suçlamaları ince ayrım gözetmeden sıralamaya yönelmiştir. "Bin yıldır ulusal niteliğini kaybetmeye direnen" ve yalnızca "Balkanlar'da yerlerini almak, özgürlük ve uyum içinde yaşamak" isteyen Arnavutlar, şimdi Türk'ten çok daha kötü bir düşmanla karşı karşıya gelmekteydi: "İşte bu düşman Slav'dır: Fanatik kilisesiyle Rusya ve vahşi Sırp ve Bulgar yandaşları, Arnavutluk'u yok etmeye, Hıristiyanları da, Müslümanları da temizlemeye hazır bekliyor."[30]

---

29 Mowrer, *Balkanized Europe*, 8.

30 Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, 52, 57, 108, 160, 234, 291-292.

"Balkanlaşma" terimi, Balkan Savaşlarının ve Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak üretildi ve Balkanlar'a, âdeta onun ayrılmaz bir parçası sayılan tamamen olumsuz bir değer yüklendi. Ne var ki, bu birdenbire gerçekleşmedi ve Balkan Savaşları sırasında bile Batı basını aşağılayıcı değil, daha çok ironik bir yaklaşım sergiliyordu.[31] Balkanlar imgesi, bundan böyle bölgenin baskın değil, merkezî özelliği olarak şiddeti öne çıkardı. Balkan tarihinde şiddet yeni bir şey değildi. Bütün gezginlerin imgelemini kaplayan, özgül olarak "Doğulu" barbarlıkların bazılarının Avrupalıları dehşete düşürdüğü anlaşılıyordu. Tarihsel Vlad Tepeş'i ölümsüz figür Dracula'ya dönüştüren bu egzotizmdi, ama Dracula, Balkanlıların şiddetinin bir örneği olmaktan çok, hastalıklı Gotik imgelemin bir ürünüydü. Yine de, bu cezalar genellikle yöneticilerin nevi şahsına münhasır özellikleri sayılıyor, tabiatları gereği biyolojik nitelikler olarak bölgeye atfedilmiyordu. Balkanlar'ın *leitmotiv*'i olarak şiddet, tam anlamıyla Balkan Savaşları sonrasına ait bir olguydu. Rebecca West şöyle yazar:

> Aslında Balkanlar hakkında, Güney Slavları hakkında bütün bildiğim şiddetti. Bu bilgiyi, liberalizme yönelik ilgime ilişkin en eski anılarımdan, eskici dükkânlarının en tozlu köşelerinde bir iple birbirine bağlanmış kitapçıklar ormanından düşen yaprakların anılarından, sonra "Balkan" kelimesini bir aşağılama terimi olarak, *rastaquouère* [kişiliği karanlık zengin yabancı] tipinde bir barbar anlamında kullanan Fransızların önyargılarından edinmiştim.[32]

Özgül olarak Balkan şiddeti imgesi, Agatha Christie'ye 1925'te, yerinde bir ifadeyle "cinayet atmosferi taşıyan hayalî Balkan prenslikleriyle ilgili romanslar"[33] diye tanımlanan türde bir polisiye yazma ilhamı vermişti. Christie, Slav özellikleri (ama Güney Slavlarının tipik özelliklerini değil) taşıyan, Boris

---

31 Rumyana Koneva, "Balkanskite voini v nemskiya periodichen pechat," *Balkanistic forum*, c. 2, 1993, 76-78.

32 West, *Black Lamb and Grey Falcon*, 21.

33 "Balkan," *Oxford English Dictionary*, c. 1, 1989.

Anchoukoff adında meşum bir karakter yaratmıştı: "Çene kemikleri uzun, mavi gözleri çukura kaçmış, yüzünde cevval bir ifade bulunan, uzun boylu, sarışın bir adam." Doğal olarak adam İngilizce'yi ağır bir aksanla konuşuyordu. Yeni öldürülmüş Prens Michael'in uşağıydı ve Balkanlı karakterlere uygun olarak efendisinin öcünü alma arzusuyla yanıp tutuşuyordu.

> "İşte size söylüyorum İngiliz polisi, onun için canımı verirdim! O öldüğüne, ben de hâlâ yaşadığıma göre, onun intikamını alana kadar, gözüme uyku girmeyecek, içim rahat etmeyecek. Bir köpek avını nasıl koklayarak ararsa, ben de katilini öyle arayacağım, onu elime geçirince de - Ah!" Gözleri parladı. Birden paltosunun altından büyük bir bıçak çekti, bıçağı havaya doğru savurdu. "Onu hemen öldürmeyeceğim -hayır, hayır!- önce burnunu yaracağım, kulaklarını kesip gözlerini oyacağım, sonra - sonra bu bıçağı o kara kalbine saplayacağım."[34]

Afallayan İngiliz karşılık olarak şunları mırıldanır: "Salkan Herzoslovak, elbette. Hiç medenileşmemiş insanlar. Bir eşkıya ırkı." Herzoslovakya Agatha Christie'nin icadıydı: "Balkan devletlerinden biri... Başlıca ırmakları, bilinmiyor. Başlıca dağları, bilinmiyor, ama sayıları hayli kabarık. Başkent Ekarest. Nüfus çoğunlukla eşkıya. Hobi, kral öldürmek, ihtilaller yapmak."[35] Bu coğrafî icatla en çarpıcı yön, iki noktayı çok güzel gözler önüne sermesi: Christie, daha önce rastlanan ayrı Balkan uluslarının farklılaşmış bir değerlendirmesini değil, Balkanlar'ın kristalleşmiş bir kolektif imgesini yeniden üretmekteydi; ayrıca, Balkanlar ile yeni ortaya çıkan Orta Avrupa devletleri arasında hiçbir ayrım yapmamaktaydı. Herzoslovakya, kuşkusuz Çekoslovakya'nın bir parodisiydi, Hersek ile Slovakya birleştirilerek oluşturulmuştu. Yatıştırma döneminden çok önce, 1925'te yazılan kitapta, Çekoslovakya'ya, Neville Chamberlaine'in ünlü nüktesinde geçen, uzak ve bilinmeyen ülke olarak bakılıyordu. "Slavların en medenî ileri karakolu" hak-

34 Agatha Christie, *The Secret of Chimneys*, New York: Dell, 1975, 104-105.
35 Ibid., 9-10.

kında gelecekte İngiliz ve Amerikalıların yazdıklarını doldura-cak o suçluluk duygusundan eser görülmüyordu. Gerçi *The Secret of Chimneys* Agatha Christie'nin en popüler romanı de-ğildir, ama sonraki yıllarda birçok baskı yapmıştır ve Christie hayranlarının tutkulu okurlukları düşünülürse, balkanist söy-lemin geniş kamuoyuna tanıtılmasında ve yayılmasında rol oynayan popüler kanallardan biri ortaya çıkar. Bu dönemde, farklı ulusal yaklaşımların yerini alan ortak bir Batılı tutumun tedricî oluşumundan, stereotipin uluslararasılaşmasından bah-setmek belki de yerinde olur.

İki dünya savaşı arası dönem, bir başka görüşü, ırkçılığı ge-tirdi. Aslında ırkçılık 19. yüzyıl Avrupa düşünüşünün de ayrıl-maz bir parçasıydı. Modern anlamıyla ırkçılık 16. yüzyıl İs-panyası'nda oraya çıkmıştı, bir Avrupa fenomeni olarak "gerek Batı gerekse Orta Avrupa'da 18. yüzyıla damgasını vuran ente-lektüel akımlarda, yani Aydınlanma'nın yeni bilimlerinde ve Hıristiyanlık'ın Pietist* canlanmasında temellenmişti." Coğrafî keşifler uzak kültürlere merak uyandırmış, giderek, insanlığın doğa içindeki yeriyle, özellikle insan ırklarının sınıflandırıl-masıyla ilgilenen yeni bir bilimin, antropolojinin doğmasını sağlamıştı. İnsan toplumunun yapaylığı karşısına konan doğa-ya coşkuyla yaklaşılıyordu, ama soylu vahşinin ilk idealiza-syonları gibi yerini çok geçmeden bir üstünlük duygusuna bı-raktı. Yerlilere varlığın büyük zincirinde aşağı bir aşama veril-di, giderek tahakküm altına alınıp eğitilmesi gereken barbarlar damgası vuruldu. Balkanlar ilgi merkezi haline geldiği sırada, soylu vahşi miti çoktan geçmişe karışmıştı.

Modern ırkçılığın ayırt edici bir özelliği "bilimden estetiğe kesintisiz geçiş"ti, bunun için yeni bilimlerin temel teknikleri -gözlem, ölçüm ve karşılaştırma- antik Yunan'a atfedilen este-tik ölçütlere dayalı değerlendirme ifadeleriyle birleştirilmişti: "Bütün ırkçılar belirli bir güzellik kavramına -beyaz ve klasik-orta sınıfın çalışma, ılımlılık ve şeref erdemlerine bağlıydı, bunların dış görünüşte örneklendiğini düşünüyordu." Kafatası

(*) Luthercilik içinde bir dinsel reform hareketi - e.n.

bilimi ve fizyonomi gibi sözde bilimlerin gerileyişinden sonra bile, son derece öznel güzellik ve çirkinlik kategorileri ölçüm, iklim ve çevrenin yanı sıra insanları sınıflandırmanın önemli ilkeleri olarak yerlerini korudular. Değişmez bir klasik ideale dayanan güzellik, "şiddetli alt üst oluşlardan uzak, yerleşik, mutlu ve sağlıklı bir orta sınıf dünyasıyla eşanlamlı" hale gelmişti. Bu, "yalnız beyaz Avrupalıların erişebileceği bir dünya"ydı.[36] Güzellik genel olarak ırk saflığına dayanıyordu. Son derece ender örneklerde ırk karışımı olumlu denge nitelikleri bile kazandırabiliyordu: "Balkan, Slavların en dikkat çekici karışımını temsil ediyor ve Hint-Avrupa ve Asya kabilelerinin bu karışımı, Balkan Slavlarına birçok sevimsiz özelliğin yanı sıra hayranlık uyandıran pek çok özellik de vermiştir."[37]

Balkanlar üzerine ırksal değerlendirme, ırksal karışıma ilişkin daha önceleri bastırılmış ve yargılayıcı olmayan motifin daha açık hale getirilmesiyle başlamıştı. 20. yüzyıl başlarında Selânik, hâlâ, bir nebze Batı medeniyeti içeren tuhaf bir Babil Kulesi'ydi: "Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar, Ulahlar, Ermeniler, Anadolulular, Çerkezler, Yunanlar, Türkler, Yahudiler, her ülkenin ve dilin kâfir ve sapkınları. Bunlar arasında yer yer medenî Avrupa'nın ırklarına rastlanıyor."[38] Müslümanları ve Ortodoksları belirtmek üzere kullanılan "kâfirler ve sapkınlar," anlaşılan bir kalıp ifade haline gelmişti ve bir başka İngiliz yazarı tarafından Mostar'ı anlatırken de kullanılıyordu: Burada insan "İstanbul pazarlarındakilerle aynı Yahudiler, kâfirler ve sapkınlar tarafından karanlık, dar sokaklarda itilip kakılır"dı. Saraybosna "garip milliyetlerle kaynıyordu": Boşnaklar, Hırvatlar, Sırplar, Dalmaçyalılar, Yunanlar, Türkler, Çingeneler.[39]

---

36 George L. Mosse, *Toward the Final Solution. A History of European Racism*, New York: Howard Fertig, 1978, xii, xv-xvi, 2, 8-19, 17.

37 Alexander Grau Wandmayer, *The Balkan Slavs in America and Abroad. An address delivered by Alexander Grau Wandmayer, formerly Commissioner Plenipotentiary of the Ukrainian Government with the International Commission for the Liquidation of Austria before Students of Racial Backgrounds at Columbia University, July 28th, 1922*, New York, 1922.

38 Booth, *Trouble in the Balkans*, 147.

39 Windt, *Through Savage Europe*, 82, 98-99.

Yaklaşık yirmi yıl sonra, Balkanlar'ın etnik ve dinsel karmaşıklığına ilişkin, yalnızca seyrek olarak "garip milliyetler" nitelemesinde bulunan bu neredeyse tarafsız değerlendirmeler, saflıktan yoksunluğu hatırlatacak, tiksinme duyguları uyandıracaktı. 1921'de iki İngiliz, Makedonya sakinlerinin ister istemez "melez olan ırk"ı üzerinde duracaklardı:

> Esas itibarıyla kırma olan Makedon, fiziğiyle pek ayırt edilmez... Türkler çeşitli Makedon tiplerinin belki de en iyi fiziksel örnekleridir, bunun nedeni muhtemelen diğer topluluklarla daha az karışmış olmalarıdır. Böyle bir karışımın güçlü etkisi görülmeyen Türk kadınları genellikle çekicidir, ama Bulgar veya Yunan soyundan kadınların çoğunun Slav tipine özgü geniş ve çok kaba yüz hatları vardır. Kalın dudaklardan, geniş, yassı burunlardan ve uzun çene kemiklerinden oluşan bu hatlar bir kadının güzelliğine pek katkıda bulunmaz. Kumral tenleri ve koyuca saçları Yunan tipine benzemelerine yol açar. Yunan tipi de simsiyah saçları ve ışıltılı gözleriyle her zaman solgundur.[40]

"Slav tipinin kaba hatları"nın Yunanlılar arasında yaygın olup olmadığı tartışma götürür, ama bu çekici olmayan fiziğin tasviri, referans skalasının genellikle en altında yer alan zenci niteliklerini hatırlatmaktadır. Irk saflığından yoksunluk, "olgunlaşmamış, aydınlanmamış bir zekâ,... kurnazlık ve vahşiliğe yönelik doğal bir eğilim"i beraberinde getiriyordu.[41] Almanlar Joseph-Arthur de Gobineau ile H. S. Chamberlain'in çıraklarıydı, ama giderek ustalarını aştılar. Bismarck'ın torunlarından biriyle evlenen Hermann Graf von Keyserling kendini tanıma [*self-knowledge*] felsefesinde etkili bir isimdi ve 1920'lerde insanın yaratıcı bilgiyle kendini gerçekleştirmesini hedefleyen bir bilgelik okulu kurmuştu. 1928'de *Das Spektrum Europa*'yı yayımladı, bu kitabın çevirisi aynı anda ABD'de çıktı. Kitabın on iki bölümünden biri Balkanlar'a ayrılmıştı:

---

40 Golf ve Fawcett, *Macedonia*, xiv, 13-16.

41 Ibid., 10.

> Başka ülkelerde yaşayan bizler açısından Balkanlar'ın önemi nedir?.. 'Balkanlaşma' kelimesi niçin hemen hemen her zaman doğru olarak anlaşılıp kullanılıyor?.. Bu kelimenin simgesel anlamı en iyi iki çıkış noktasından kavranabilir: İlki, Balkanlar'ın Avrupa'nın barut fıçısı olduğu yolundaki genel kabul gören ifadedir. İkincisi ise, son derece temel ve uzlaşmaz ırksal düşmanlık olgusudur.[42]

Yunanlıların, Romenlerin ve Türklerin özelliklerini uzun uzun anlattıktan sonra (Sırp, Bulgar ve Arnavutları üzerinde durulmaya değmez "ilkel savaşçı ve soyguncu ırklar" diye niteliyordu), Keyserling Balkanlar'ın özünü şöyle özetliyordu:

> Günümüz Balkanlar'ı antik dönem Balkanları'nın bir karikatüründen başka bir şey değildir. Balkanlar'ın ruhu ebedî çatışma ruhudur. İlkel ırkların yaşadığı Balkanlar, birinin herkese karşı dövüştüğü ilksel mücadelenin ilksel tablosunu sunarlar. Hayli yetenekli ve hayli eğitilmiş ulus ve bireyler örneğinde, bu tablo *agon*'un ruhu olarak görünür. Ama Balkanlar'ın bu temel ruhu, ilksel oluşturucu gücüdür.[43]

Aynı yıl, 1927'de Stockholm'de yayımlanan bir İsveççe kitabın İngilizce çevirisi ABD'de yayımlandı. Bu kitap, 19. yüzyılda şurda burda rastlanan bir motifi net bir şekilde ortaya koyuyordu. Kitabın yazarı Marcus Ehrenpreis, "Doğu'nun ruhu"nu arayarak Balkanlar'ı, Mısır'ı ve kutsal toprakları gezmişti. Yazar, yalnızca "kıymetli mallarını, fotoğraflarını ve büyük otel faturaları"nı ülkelerine getiren, birlikte seyahat ettiği kişilerden nefretle bahseder. "Doğu böyle gezilmez! Doğu'nun ruhundan bir şey kazanacaksan, Doğu'ya garip bir ülkeye yaklaşır gibi değil, ülkene -kendine- dönüyormuşçasına yaklaş... Medeniyeti getiren biri gibi insanlara yukarıdan bakma, bir öğrenci olarak tevazuyla, öğrenme arzusuyla git."[44] Bu ruha

---

42 Keyserling, *Europe*, 319.

43 Ibid., 321-322.

44 Marcus Ehrenpreis, *The Soul of the East: Experience and Reflections*. Çev. Alfhild Huebsch, New York: Viking, 1928, 208-209.

kitabın "Yeni Balkanlar Boyunca" adlı ilk bölümünde kesinlikle rastlanmaz. Bölümün en başındaki sözlerde, Balkanlar ile otantik Doğu arasında kritik önem taşıyan bir ayrım yapılır:

> Doğu, daha Prag'da Masaryk demiryolu istasyonunda açıkça görülüyor. Kahire'deki Ezher'in gerçek Doğu'su ya da Hayfa'nın sokak kahvelerinin Doğu'su değil, Doğu'nun Levantenlik diye bilinen varyantıdır bu; kolay kolay tanıma gelmez bir şey - Doğu'nun ruhsuz bedeni. Harap olmuş bir Doğu'dur bu, kendisinden kaçan hain bir kaçak, fessiz, peçesiz, Kuran'sız: Geçmişiyle bilinçli olarak bağını koparmış, kadim mirasını reddetmiş, yapay, sahte bir Yeni Doğu.

Bu Levant'ın ahalisinin tasviri (gerçek Doğu'nun tersine) ırksal yozlaşmayı gösteriyordu:

> Davranışlarında garip bir yön var, çok bağırıyor, çok anî, çok istekli hareket ediyorlar... Dört bir yanda acayip, inanılmaz kişiler görünüyor - daracık alınlar, donuk, anlamsız gözler, kocaman kulaklar, kalın alt dudaklar... Balkanlar ile Akdeniz arasındaki bölgede bulunan Levanten tipi, psikolojik ve sosyal olarak tam anlamıyla bir "ara biçim"dir, Doğulu ile Batılı'nın bir karışımı, çokdilli, kurnaz, yüzeysel, güvenilmez, materyalist ve hepsinden önemlisi geleneksiz. Bu geleneksizlik, Levantenlerin entelektüel ve bir ölçüde ahlâkî düzeylerinin düşüklüğünü açıklar gibidir... Ruhsal anlamda bu yaratıklar evsizdir; artık Doğulu değiller, ama henüz Avrupalı da değiller. Doğu'nun kötülüklerinden kurtulmuş değiller, Batı'nın erdemlerinden hiçbirini edinmiş değiller.[45]

Hem Keyserling'in hem de Ehrenpreis'ın fikirlerinde, daha önce de bulunan, ama kıyas kabul etmeyecek ölçüde belirginleşen vurgular söz konusudur. Kibar efendiler ile yaltaklanan uyruklar arasında kurulan eski dikotomi, artık teorik bir rasyonalizasyon bulmuştu: Bir ayrım bölgesinin kültürel ifadesiydi bu, ırksal ve kültürel melez saf doğulu Öteki'den de kötüy-

45 Ibid., 11-13.

dü. Yunanlılarla kısa flört dönemi çoktan unutulmuştu, ama o zaman bile Filhelenik destek bir anlamda ırkçıydı, "yalnız yeni bir Avrupa devrimine özgürlükçü bir destek olarak değil, modern Yunanlıların antik dönem Yunanlıların soyundan geldiği, Türklerin barbar olduğu inancıyla veriliyordu."[46] Daha 1830 yılında, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* adlı kitapta, Jakob Fallmerayer, antik dönem Yunanlıların daha sonraki Slav göç dalgaları içinde eridiği, çağdaş Yunanlıların ırksal temelini Slavların oluşturduğu ve "modern Yunanistan'ın Hıristiyan nüfusunun damarlarında tek damla sahih ve karışmamış Helen kanının bile akmadığı"[47] yolundaki teorisiyle söz konusu yaygın inancı sarsmıştı. Bu teoriden dolayı Fallmerayer Yunanistan'da yakın zamanlara dek bir *persona non grata*'ydı. Fallmerayer'in Yunanlılara yönelik bu ateşli saldırısı, o sırada Bayvera'da yaygın olan Filhelenizm'e karşı yapılmış bir hamleydi ve Rusya'nın siyasal yükselişi karşısında duyulan paranoid bir korkudan beslenmişti.[48] Teorisi, son derece abartılı olsa da, bazı geçerli unsurlar barındırıyordu, özellikle ırksal saflık fikrine karşı saldırısı bu açıdan değerlendirilebilir. Nazi Almanyası'nda Yunanistan'ın işgali sırasında Fallmerayer'in teorisi canlandırıldı, ama "amaç, klasik eğitim almış subayların içini rahatlatmaktı, Yunanlılara karşı girişikleri kıyımlar, soylu değil, aşağı bir ırka yapılmış olduğundan mazur sayılabilirdi."[49]

Keyserling'in ve Ehrenpreis'ın kitaplarının Atlantik'in öteki yakasında eşzamanlı çevirilerinin yayımlanıp satış başarısı elde etmesi bir rastlantı değildir. 1920'ler, kısıtlayıcı göç yasaları çıkması için çalışan en önemli baskı grubu olan Göçü Sınırlandırma Birliği'nin faaliyetlerinin doruk noktasına ulaştığı

46 Eisner, *Travels*, 119.

47 Aktaran George E. Mylonas, *The Balkan States: An Introduction to Their History*, Washington, D.C.: Public Affairs, 1947, 169.

48 Eugen Thurnher, ed., *Jakob Philipp Fallmerayer: Europe zwischen Rom und Byanz*, Bozen: Athesia, 1990; Eugen Thurnher, ed., *Jakob Philipp Fallmerayer: Wissenschaftler, Politiker, Schriftsteller*, Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1993.

49 Eisner, *Travels*, 119.

yıllardı. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Anglo-Saksonizm'den beslenen, belkemiğini Boston Brahminlerinin* oluşturduğu birlik, Orta ve Doğu Avrupa'dan göçün sınırlanmasını savunuyor, "aksi takdirde Amerikan 'ırkı' intihar etmiş olur" diyordu.[50] 1920'ler ayrıca, ırkların ve sosyal grupların doğal genetik üstünlüğü teorisini savunan Amerikan Öjeni Derneği'nin de yoğun faaliyet gösterdiği yıllardı. Dernek üyelerinin birçoğu, ırkların karışmasının toplumsal yozlaşmaya yol açacağına inanıyor, kültürel açıdan aşağı olanlarla, özellikle Slavlarla asimilasyondan kaçınılması gerektiğini, ayrıca toplumsal açıdan aşağı olanların aşırı çoğalmasının engellenmesi gerektiğini savunuyordu. Sanayi şehirlerine özellikle Balkan Slavlarının göçü engellenmeye çalışılıyor, onlara kanun kaçakları gözüyle bakılıyor ve *Hunkies* (Hunlar) deniyordu. Balkan Slavlarının Amerikan toplumuna aktif bir şekilde dahil edilmesini savunanlar bile şu uyarıda bulunuyordu: "Balkan Slavlarının Avrupa ve özellikle Batı uygarlığına sürekli yönelmelerine rağmen, tabiatları gereği Doğulu olduğunu unutmamamız gerekir."[51] Dernek, sosyal Darwinizm'e teorik olarak karşı olmasına rağmen, ortak olarak benimsenen bir nativizm temelinde hatırı sayılır sayıda sosyal Darwinist'i bünyesine çekmişti.[52] Bu fikirler, 20. yüzyılın ilk yirmi-otuz yılındaki resmî desteği ve saygınlığı bir daha hiçbir zaman kazanamasa da, etkisini belli ölçüde sürdürdü ve zaman zaman yeniden ortaya çıktı.

Bu görüşlerin yankıları en iyi niyetli girişimlerde bile görülebilir. Anıtsal projesi "Slovanská epopej"i hayatının son otuz yılında gerçekleştirmiş olsa da, *art nouveau*'nun büyük Çek ustası Alphonse Mucha kültürel Slavizm'in romantik unsurlarında esin kaynağı bulmuştu. Aslında, 1928'de "Slav Epik"i üze-

---

(*) New England'ın köklü aileleri. Kültürlerini ve muhafazakâr tutumlarını çok önemseyip bunlarla gurur duymalarıyla tanınırlar - e.n.

50 Josephine Wtulich, *American Xenophobia and the Slav Immigrant: A Living Legacy of Mind and Spirit*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 385, New York: Columbia University Press, 1994, 40-41.

51 Wandmayer, *The Balkan Slavs*, 4, 11.

52 Wtulich, *American Xenophobia*, 34-38.

rinde çalışmalarını sürdürürken, eseri Prag şehrine adaması karşısında çelişkili tepkilerle karşılaşmasının nedeni buydu. Birçok eleştirmen bu eserin 1848 yılına daha uygun olduğunu ileri sürmüş, iki dünya savaşı arası gergin dönemde artık çoktan modası geçmiş bir romantizmle yüklü olduğunu belirtmişti. Herder'in sözlerini neredeyse olduğu gibi tekrarlayan Mucha'ya göre, "her ulusun kendi dili olduğu gibi kendi sanatı vardır."[53] Bu fikre ABD'deyken varmış ve 1910'da Slav uzmanlarıyla yoğun görüşmelerden sonra, farklı Slavların kültürünü ilk elden öğrenmek üzere Rusya, Polonya, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ı kapsayan bir geziye çıkmıştı.

Mucha'nın gördükleri, görmek istedikleriydi: Slavlık'a ilişkin kendi beklentileri ve vizyonları esin kaynağı olmuştu. Gezisinin doruk noktası Rusya'ydı, burada kendi kökenlerini bulduğuna inanmıştı. Eşine coşku içinde şöyle yazıyordu: "Müzik ve şarkı söyleme, hepsi derinden Bizanslı ve Slav. Âdeta 9. yüzyılda yaşamak gibi bir şey... İki bin yıldır hiçbir şey değişmemiş."[54] Mucha yalnızca romantizmden beslenmiyordu, yine de ikonografisine yön veren genellikle buydu. Gözlemleri döneminin ideolojik ufkuna hâkim olan başka nosyonlarla da şekillenmişti. Bunlardan biri, Avrupa'nın doğu kenarının insanlığın erken döneminin benzersiz bir tablosunu, Avrupa'nın premodern aşamasını, Avrupa'nın kendi geçmişinin tarihsel müzesini sunduğuydu. Ancak bu nokta göz önünde tutulursa, Mucha'nın Rusya'da meydana gelen köklü değişikliklerden, özellikle devrim öncesi dönemde görülen yoğun ve son derece modern kültür hayatından tamamen habersiz olması ve kendisinin tasvir edeceği donmuş iki bin yıllık tablo fantezisiyle büyülenmiş oluşu açıklanabilir.

Mucha'nın Balkan Slavlarına yönelik tutumu daha da ilginçtir. Sırp, Karadağlı ve Bulgarlara sempatiyle dolu olmasına rağmen, bu uluslar Ana Rusya'ya sıraladığı övgülerden pek pay alamaz. Türklerden aldıkları palaları, takunyaları ve kostümle-

53 Arthur Ellridge, *Mucha: The Triumph of Art Nouveau*, Paris: Editions Pierre Terrail, 1992, 183.

54 Ibid., 193.

riyle bu uluslar, olsa olsa bir mumya müzesine yakışacak garabetler sunuyordu. İkinci ziyaretinde, yalnızca Aynaroz Dağı'ndaki Ortaçağ manastırlarıyla ilgilendiğinde gerçekten etkilenmişti. Mucha'da kültürel ve ırksal saflık özleminin zayıf bir versiyonuna da rastlanabilir. O sırada Avrupa'nın medenî dünyası, sonuç olarak getireceği felâketleri sezmeden bu ideolojinin hâkimiyeti altına girmişti. Balkan Slavları tek bir soyun saflığından (ya da soyun tahayyülünden) yoksundu; melez nitelikleri görünür olmanın ötesine geçiyordu - onların özüydü. Mucha'da bu gerilimin çok hassas olduğu ve kalın ve zengin Slavofil katmanın altında pek zor seçilebildiği doğrudur; çağdaşlarının, Keyserling ve Ehrenpreis'ın dile getirdiği kaba ve açık nefretten onda eser yoktur. Mucha açısından, Balkan Slavları, yalnızca Slavlık'ın saf soy ideal soyutlamasına uymuyordu; Keyserling ve Ehrenpreis içinse, Balkanlar hiç de olumlu nitelikler taşımayan Doğu soyutlamasından daha da aşağı bir sapmaydı.

Bu katı ve keskin nitelemeler söylemine hiçbir istisna olmadığını öne sürmek dogmatik ve basitleştirici bir tutum olur: Balkan kaosundan anlam çıkarmaya yarayan düzenli sınıflamalar yapma arzusuna herkes kapılmamıştı, ama bu arzuya uymayanlar her zaman azınlıkta kalmıştı ve bu dönemde nihayet kristalleşen hâkim stereotiplere meydan okumamış veya onları değiştirmemişti. İngiliz Archibald Lyall gibi şu tür sözleri söyleyenlere pek ender rastlanıyordu: "Güneydoğu Avrupa'yı, meseleyi kendimin inceleyeceği fırsat olduğu sürece kimsenin dediği hiçbir şeye inanmayacak ölçüde iyi tanıyordum." Lyall, *The Balkan Road* adlı kitabında 1920'lerin sonlarındaki Romanya (bir tür Balkan Hollywood'u olarak Bükreş), İstanbul, Yunanistan, Arnavutluk, Karadağ ve Dalmaçya'yı anlatan incelikli ve zekice değerlendirmeler bırakmıştır. Özlü yazan keskin bir gözlemci olarak, bir Batılı'nın Balkanlar'da hissedeceği rahatsızlığın nedenlerini, düşmanlıktan uzak, ama küçümseyen bir sempatiyle dile getirmeyi becermişti. Bu rahatsızlığın başlıca nedenlerinden biri, burjuva konfor ve davranışlarının bulunmamasıydı:

> Yüksek Almanca ve İtalyanca konuşulan toprakların doğusunda hemen hemen her yerde havada Balkanlar'ın hafif esintisi bulunur; Bohemya'da pek hissedilmeyen bir esinti, doğuya doğru her kilometrede giderek güçlenir - belirli bir konforsuzluk, kurallara ve zaman tarifelerine kayıtsızlık, varoluşun sıradan mekanizmasına karşı bir *je-m'en-fichisme* [nemelazımcılık], mizaç ve koşullara göre çıldırtıcı veya sağlıklı bir tavır.[55]

Dakiklik hiçbir zaman Balkanlıların bir erdemi olmamıştı, ama bu alanda bile Lyall'dan sonra yarım yüzyıl içinde ilerleme görülmüştür. Lyall'a göre, Yunan gemileri her zaman bir buçuk saat geç kalıyordu, ama bu, tarifeden on dakika önce hareket eden Yugoslav trenlerinin yarattığı sinir bozukluğuyla karşılaştırıldığında hiçbir şeydi. Gelgelelim, "*pays balkaniques, pays volconiques*"in [Balkan ülkeleri, volkanik ülkeler] en rahatsız edici özelliği, Belgrad'da Skupştina cinayetlerinin barbarlığına, Sofya'da Sveta Nedelya'nın bombalanması faciasına ve Yunan papazların öldürülmesine yol açan "silah kültü"ydü. Yine de, Lyall, Balkanlar'ın yabancı için başka herhangi bir yerden daha güvensiz olmadığında ısrar eder.

> Yerliler yalnızca arkadaşlarını ve tanıdıklarını vurur ve yabancılara nadiren müdahale ederler. Paris'te veya Chicago'da bir adamı, cebinde bir içki parası olabileceğini düşündüğünüz için öldürürsünüz, ama Balkanlar'da bir adamı belli bir büyük dava uğruna öldürürsünüz: Siyasal görüşlerini beğenmediğiniz için, ya da büyük amcası sizin ikinci dereceden kuzenlerinizden birini bir zamanlar vurduğu için, ya da eşit ölçüde sağlam, bu türden bir başka gerekçeyle. Eğer bir Balkan şehrinde gecenin saat üçünde yürüyüşe çıkasınız gelirse, kafanıza bir darbe indirilmesi riski o denli küçüktür ki, bu riski pekâlâ göz ardı edebilirsiniz.[56]

Bu paragraf kitabın Arnavutluk üzerine olan kısmında yer alır. Lyall, Atina'da beraber zaman geçirdiği İranlı bir Prebis-

---

55 Archibald Lyall, *The Balkan Road*, Londra: Methuen, 1930, 12, 164.

56 Ibid., 13, 153, 157-158.

teryen'in "korkunç ülke" hakkında yaptığı uyarılara rağmen Arnavutluk'ta gayet iyi bir dönem yaşamıştır. İranlı'nın gülünç suçlamalarını, yani alışıldık olduğu üzere Batı'dan değil, Doğu'dan gelen önyargıları dinlemek öğreticidir. Batılıların Balkanlar'a standart suçlaması fazla Doğulu olmasıdır; medenî Doğulu'nun hiyerarşik düzeninde pejoratif referans noktası Afrika'dır:

> Niçin Arnavutluk'a gitmek istiyorsunuz, sevgili beyefendi? Orada kara taşlardan başka görülecek bir şey yoktur. Ev mev Hak getire! Yalnız içinde tüfeklerin görüldüğü yarıklar ve delikler bulunan küçük kalecikler vardır ve Arnavutlar, orada oturur, çat-pat-çat-pat oraya buraya ateş ederler. Vahşi Batı'dan daha kötüdür. Kentucky! Tennessee! Onlar Arnavutluk'un yanında öksüz gibi kalırlar! Öksüzler! Çocuklar! Orası Timbuktu'dur, Timbuktu'nun göbeği! Bana, Arnavutluk'a gitmeyeceğinize söz verin. Yazık olur. Çok gençsiniz... Bakın, size söyleyeyim beyefendi, Tanrı Arnavutları kaynanasıyla kavga ettikten sonra yaratmış.[57]

Balkanlar'ın etnik karmaşıklığı en iç karartıcı özelliği olarak görünüyordu. Ulusların az çok homojen bloklar halinde yaşadığı Batı Avrupa'nın tersine, Doğu'da uluslar, menü yazanların sözlüğüne *macédoine* kelimesini eklemesine yol açacak biçimde birbirine karışmıştı. Kolay kategorizasyonlar yapılmasını engelleyen ve düzenli reçetelere aykırı düşen bu karmaşıklık, Lyall'ın kınayıcı sözler söylemesine değil, basit ve âdil bir ifadede bulunmasına yol açmıştır: "Adriyatik'in doğusunda her yerde her meselenin en az on yüzü vardır, ba'na göre bir şey öteki kadar iyidir."[58] Karmaşık etnik karışım, "heterojenlik handikapı"yla malûl teşhisi konan yarımadanın istikrarsızlık ve düzensizliğinin sorumlusu olarak gösteriliyordu.[59] Azınlık meseleleri, özellikle Doğu Avrupa'da ulus-devletin gelişiminin içsel bir parçasıydı. Gelgelelim, etnik çatışmalara yol açanın,

57 Ibid., 121.

58 Ibid., 13, 135.

59 Roucek, *Balkan Politics*, 3, 7.

kendi başına etnik karmaşıklık değil, etnik homojenlik temelinde idealleştirilmiş ulus-devlet çerçevesindeki etnik karmaşıklık olduğunu hiç kimse vurgulamıyordu. Irksal karışım düzensizliğe yol açmıyordu yalnızca, ırksal saflıktan yoksunluğun kendisi düzensizlikti. Balkanlar'ın ırklarının ve devletlerinin karışık deneyimleri onların "medeniyet aşaması"yla açıklanıyordu. Bir İngiliz diplomatın deyişiyle: "Doğu Avrupa'da milliyetçilik, Batı Avrupa'dakine kıyasla doğal olarak savaşa daha yatkındır, çünkü burası daha geri bir gelişme aşamasındadır."[60]

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları, evrimcilik, özellikle arzu edilir bir hedefe doğru tarihin kesintisiz hareketi anlamına gelen bir versiyonu olan ilerlemecilik teorilerinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemdi. Bu fikir 17. yüzyılda doğmuş, 18. yüzyılda olgunlaştırılmış, Ortaçağ'ın egemen statik "varlık zinciri" anlayışını değiştirmişti. İlk olarak Leibniz'de görülen bu değişim, aşağıdan yükseğe doğru zaman içinde ardışık sırayla birbirini izleyen hiyerarşi aşamaları olduğunu varsayıyordu. Böylelikle, statik bir varlık zinciri anlayışı, daha eksiksiz bir mükemmelliğe doğru düzçizgisel bir yükseliş süreci fikrine dönüşmüştü. Kesintisiz ilerleme varsayımı, gelişme nosyonunun kendisini kültüre bağımlı hale getirmişti; gelişme, "bir mutlak, bir evrensel değer, bir modernlik simgesi ve giderek artan sayıda toplumsal kültürde bilinçli bir hedef veya ideal statüsü kazanmıştı."[61] Tarihsel sürecin ilerlemeci değerlendirmesinde kullanılan temel kategorilerden biri, Avrupa düşüncesinde kültürün yanı sıra 18. yüzyılda yaygınlık kazanan medeniyet kavramıydı.

19. yüzyılda şekillenen Balkan araştırmaları, gerek romantizm gerekse evrimcilik geleneklerinden derinden etkilenmişti. Romantizm özgül Balkan *Volksgeist*(lar) arayışına ilişkin aşırı büyülenme, ayrıca folklor ve dilin metodik incelenmesi sonucunu doğurmuştu; evrimcilik, 19. yüzyıl akademisinin sınıflan-

60 *Nationalism and War in the Near East (By a Diplomatist)*, Oxford: Clarendon, 1915, ix, xii, xvi.

61 *Dictionary of the History of Ideas*, c. 1, 619, c. 2, 178.

dırma saplantıları çerçevesinde, Balkanlar'ı kesin bir biçimde insanlığın ilk dönemine yerleştirmişti. Folklor ve dilin halkların kimliklerinin özü ve varoluşlarının meşrulaştırılması olarak yüceltilmesi, Johann Gottfried von Herder'in eseriyle toplumsal düşüncede devrim getirmişti. Herder'in fikirlerinin yarattığı açılım, ancak eski hocası ve entelektüel muarızı Immanuel Kant'ın sunduğu değerlendirmeyle kıyaslandığında gerçek anlamda anlaşılabilir. Kant, *Anthropologie*'sinde şu tezi öne sürmüştü: "Avrupa Türkiyesi'ndeki milliyetlerin", ayrıca Lehistan ve Rusya'dakilerin tablosunun çıkarılması bir yana bırakılabilirdi, çünkü "belirli bir halk karakterini edinmek için gerekenleri hiçbir zaman sağlayamamışlardı ve sağlamayacaklar"dı.

Herder'in devrimi Avrupa'nın doğusunda tutundu ve savunuldu, bunun temel nedeni, söz konusu devrimin Doğu Avrupa ulusları arasında tutkulu bir öz-çıkar duygusu yaratması, onlara bir varolma nedeni kazandırmasıydı. Bu devrim, günümüze kadar süren temel araştırma alanlarını belirlemişti: Dil, tarih, etnografi, folklor. Öte yandan, Batı'da onların uluslar hiyerarşisi içindeki statüsünü pek yükseltmemiş, ama hiç olmazsa folklorik gruplar olarak onları zihinsel haritaya yerleştirmişti. Hegel, Herder'in kategorilerini benimsemiş, hatta Doğu Avrupalıların "Hıristiyan Avrupa ile Hıristiyan olmayan Asya arasındaki mücadelede" öncü kol rolünü oynadığını kabul etmiş, ama Herder'in folklor saplantısı karşısında kayıtsız kalmıştı. Hegel'in tarihsel değer için ölçütü, bir grubun "akıl biçimleri yelpazesinde bağımsız bir güçle öne çıkıp" çıkmadığıydı ve devlet bu biçimler yelpazesinde en başta gelen konumdaydı. Slavlar, Avrupa siyasal tarihinin ne ölçüde parçası haline gelmiş, bir kısmı Batı aklı tarafından fethedilmiş olsa da, genel bir tarihsel araştırmaya lâyık değildiler, çünkü hâlâ "Avrupa ruhu ile Asya ruhu arasında aracı" olmaktan öteye geçememişlerdi.[62] Ironik bir biçim-

62 Hans-Dieter Döpmann, "Die Christenheit auf dem Balkan im Spiegel deutschsprachiger Literatur des 19. Jahrhunderts," Josip Matešić ve Klaus Heitmann, ed., *Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit vom Wiener Kongress (1815) bis zum Parieser Frieden (1856)*, Münih: Südesteuropa Gesellschaft, 1990, 26.

de, "Herder, Slavları her şeyden önce bir folklorik araştırma nesnesi şeklinde formüle ederken, Hegel'in onları tarihsel değerlendirmeden dışlayacağı felsefî perspektifinin yerleşmesine katkıda bulunmuştu."[63] Bu miras o denli güçlüdür ki, Batı tarihyazımında evrimci düşüncenin genel olarak gerilemesine rağmen, Balkanlar, en sofistike söylemlerde bile hâlâ Avrupa'nın *Volkesmuseum*'u olarak karşımıza çıkar. İki dünya savaşı arası dönemde ilerleme fikrine ilişkin yaygın bir hayal kırıklığı olsa da, Balkanlar üzerine değerlendirmelerde bu fikir geçerli bir ölçüt olarak korundu. İlerleme fikri, birbirini dışlayan iki biçim aldı. Bunlardan biri, Doğu'nun (Balkanlar çoğunlukla Doğu'nun parçası sayılıyordu) hareketsiz, değişmez olduğu inancına dayanıyordu. Dolayısıyla, bugün orada yaşayanların incelenmesi geçmişe yeterince ışık tutabilirdi. Brailsford *Macedonia* kitabının giriş bölümünde şöyle yazıyordu:

> Doğu'da hiçbir şeyin değişmediği, zorbalık düzeyine ulaşma tehdidi taşıyan bir beylik bilgidir. Kuşkusuz, Doğu'nun ruhunda geçmişten kalıntıları ve anakronizmleri âdeta özel olarak koruyan bir şey var. Yüzyıllar birbiri ardına akıp gitmiyor. Tersine birarada yaşıyor. Köhnemiş âdetler budanıp atılmıyor, ölü fikirler gömülmüyor. Bu sevimli muhafazakârlığı gösterenler yalnız Türkler de değil. Dar ve yüksek bir vadide kurulmuş, öğretmensiz, papazsız, dünyadan yalıtılmış tipik Slav köyü, pagan dönemlerinden kalma geleneklerine derin bir saygıyla kendi temkinli, telâşsız hayatını sürdürüyor.[64]

Öteki yaklaşıma göre, Balkanlar da evrensel evrim yasalarına tâbiydi, ama burda geri bir kültür ve medeniyet vardı. En iyilikçi değerlendirmeler bile, "tükenmez, ama azgelişmiş güçleri"ni vurguluyordu; "Batı'nın daha ileri medeniyetine özgü ilkeleri ve bakış açısını" Balkanlar'dan beklememeliydi.[65] Bu, en kalıcı ve dayanıklı olan görüştür. II. Dünya Savaşı'nın so-

63 Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 315.

64 Brailsford, *Macedonia*, 1.

65 Felix Borchardt, "Berlin-Bagdad...," *Balkan und Orient*, Berlin: Verlag Fritz Hirschberg, 1916/1917, 8; *Nationalism and War*, 20, 22.

nunda bile, Bernard Newman şu noktayı belirtmeden geçemiyordu: "Son kuşak dönemindeki büyük ilerlemeye rağmen, Balkan davranış kodları henüz Batı standartlarına uymuyor."[66] Barbarlık ile medeniyet arasında bir ara durumda olmasından dolayı, Balkanlar, Birinci Dünya'nın Üçüncü Dünya'da hizmet görmeye hazırlanan "siyaset bilimcileri ve diplomatları için harika bir okul" sayılıyor, bir "sınama yeri" olarak kullanılıyordu: "Örneğin akademik olmayan dünyada, bugün Afrika-Asya ülkelerinin sorunlarıyla baş etmeye çalışan resmî ve yarı-resmî Amerikalı personelin önemli bir bölümü, retrospektif bir bakışla özgün azgelişmiş bölge haline gelen Balkanlar'da bu tür işler için -deyiş yerindeyse- eğitim almıştır."[67]

Benzer şekilde, gerek gelişme sürecinin temel kategorileri olarak medeniyet ve kültür, gerekse insanlığın başarısının doruk noktası olarak Batı medeniyetinin yüceltilmesi, II. Dünya Savaşı'nın ardından giderek sorunsal olarak görülmüş, yine de bunlar kamuoyunun zihninde işlevsel nosyonlar olarak kalmıştır. Kuşkusuz, uzmanlaşmış akademik literatürde kültür ve medeniyetin sofistike bir şekilde ele alınışı söz konusudur, ayrıca genel olarak sosyal bilimler, ister tekil ister çoğul olarak "medeniyet" kelimesini kullanmaktan kaçınmaya başlamıştır: "Medeniyet, ancak, tam tamına öteki 'medeniyetler'in incelenmesi olarak tanımlanan ve Oryantalizm denen sahte alanda kullanılıp yaygınlaşmıştır."[68] Ne var ki, bu sonuçlar, lisansüstü eğitim düzeyi dışında seyrek olarak popülerleşmiştir. Tam tersine, bütün tutkulu akademik tartışmalara, etnosantrizm eleştirilerine ve çokkültürlülük taleplerine rağmen, Amerika ve Batı Avrupa'da hümanist lisans eğitiminin temel direği, "Batı medeniyeti" konusudur.

Samuel Huntington'ın yeni makalesi etrafındaki son tartışmalar, kategoriye yeni bir meşruiyet kazandırmıştır. Hunting-

---

66 Bernard Newman, *Balkan Background*, New York: Macmillan, 1935, 72.

67 Joseph Rothschild, aktaran Henry L. Roberts, *Eastern Europe: Politics, Revolution, and Diplomacy*, New York: Alfred A. Knopf, 1970, 180.

68 Immanuel Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 231.

ton'a göre, gelecekte temel çatışma kaynağı ekonomik veya ideolojik değil, kültürel olacaktır. Medeniyeti en yüksek kültürel grup olarak tanımlayan Huntington, "küresel siyasetin temel çatışmaları farklı medeniyetten uluslar ve gruplar arasında olacaktır" tezini öne sürmüştür. Toynbee'nin tartışma götürür mirasına açıktan açığa başvuran Huntington, günümüz dünyasında yedi-sekiz büyük medeniyet tespit etmiştir: Batı, Konfüçyüs, Japon, İslâm, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve belki Afrika. Tarihsel sürecin dinamiklerine ve inceliklerine duyarlı herhangi bir kimse için, Huntington'ın metni aşırı mekanik nitelikte görünecek, bir vizyon sağlamak yerine bir reçete üretmeye yönelik olduğu gözden kaçmayacaktır. Huntington çok farklı çevrelerden son derece sert eleştirilerle karşılaştı, ama ismi, konumu ve fikirlerinin çekici basitliği sayesinde, "medeniyetler çatışması" sözü özellikle ne Huntington'u ne de onu eleştirenleri okumuş olan akademisyenlerin ve gazetecilerin etkisiyle fazlasıyla yayıldı.[69] Huntington önce şu görüşü ileri sürüyordu: Komünizm, faşizm-Nazizm ve liberal demokrasi arasındaki çatışma ve soğuk savaşta iki süper güç arasındaki mücadele Batı medeniyeti içindeki çatışmalardı, "Batı'nın iç savaşları"ydı. Bu, örtük olarak, bütün Doğu Avrupa'yı ve Rusya'yı Batı medeniyeti kategorisi içine alıyordu. Ne var ki, Huntington'a göre, ideolojik alanın ortadan kaybolmasıyla birlikte, "Avrupa'nın bir yanda Batı Hıristiyanlığı, öte yanda Ortodoksluk ve İslâm arasında kültürel olarak ikiye ayrılması yeniden kendini gösterir." Buradan çıkan mantıksal sonuç şudur: Ateist komünizm, soğuk savaşa rağmen, geleneksel Ortodoks topraklarını Batı medeniyeti, liberal demokrasi sınırları içine yerleştirmişti ve "Şer İmparatorluğu"nun çöküşüyle bu topraklar asıl ait oldukları yere dönmüştü.

---

69 "Responses to Samuel P. Huntington's 'The Clash of Civilizations?'" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 4, Eylül/Ekim 1993, 2-26; Samuel P. Huntington, "If Not Civilizations, What?" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 5, Kasım/Aralık 1993, 186-194; Richard E. Rubenstein ve Jalte Crocker, "Challenging Huntington," *Foreign Policy*, no. 96, Güz 1994, 113-128.

Ayrım çizgisinin, 1500 dolaylarındaki Batı Hıristiyanlığı'nın doğu sınırı olduğu belirtiliyordu. Bu çizgi, biraz daha batıya uzanan, eski komünist Avrupa'nın bütününü kapsayan, Leningrad-Trieste'den geçen eski ünlü soğuk savaş hattının yerini almaya başladı. Artık, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, ayrıca Macar azınlığın yaşadığı iki bölge (Transilvanya ve Voyvodina) Batılı ilan ediliyordu. Ayrım çizgisinin doğusundaki medeniyeti sadece "Ortodoks" yerine, "Slav-Ortodoks"diye adlandırarak, anlaşılan "Batı medeniyetinin beşiği", bir NATO ve Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan'ın durumu açıklanmaya çalışılmış, ama aynı zamanda Slav olmayan pek çok ulus (Romenler, Gagavuzlar, Gürcüler, Arnavutlar vb.) Batı dışı gruba sokulmuş, pek çok Slav ulus (Lehler, Çekler, Hırvatlar vb.) da Katolik kimlikleri sayesinde, rahatsız edici "Slav" niteliğinden kurtulmuştu. Ama ayrım çizgisinin hayalî olmadığını göstermek, fiziksel olduğunu vurgulamak için makalede yer verilen harita, Yunanistan'ı bu çizginin yanlış tarafına yerleştirmişti. Tabiî ki, istisnaların kuralı bozmadığı ileri sürülebilir, ama bu, örtük marjinalizasyonlarına karşı şiddetli tepki gösteren Yunanlıları yatıştırmaya yetmemişti.[70]

Huntington, "Batı medeniyeti" ile Slav-Ortodoks dünyası ("Batı medeniyeti"yle kara sınırı olan tek ulus grubudur bu) arasında önerdiği ayrım çizgisinin ekonomi veya siyasetle değil, kültürle çizildiğine inanmamızı istemektedir. Gelgelelim, iki medeniyeti tanımlarken ekonomik özellikler ön plana çıkmaktadır.

> Bu çizginin kuzeyindeki ve batısındaki halklar Protestan ve Katolik'tir; Avrupa tarihinin ortak deneyimlerini -feodalizm, Rönesans, Reformasyon, Sanayi Devrimi- paylaşmışlardır; genel olarak çizginin doğusundaki halklardan ekonomik açıdan daha iyi durumdalar ve ortak bir Avrupa ekonomisine gittikçe artan katılıma ve demokratik siyasal sistemlerinin kökleşmesine yatkın olabilirler. Bu çizginin doğusundaki ve güneyin-

70 Theodore A. Couloumbis ve Thanos Veremis, "In Search of New Barbarians...," *Mediterranean Quarterly*, Kış 1994, 36-44.

deki halklar Ortodoks veya Müslüman'dır, tarihsel olarak Osmanlı Imparatorluğu'na ve Çarlık Imparatorluğu'na bağlıydılar ve Avrupa'nın geri kalanına yön veren olaylardan çok az etkilenmişlerdir; genel olarak ekonomik açıdan daha az ilerlemişlerdir; istikrarlı demokratik siyasal sistemler geliştirmeleri çok daha zayıf bir ihtimal görünmektedir.[71]

Doğal olarak Huntington çok genel ifadelerde bulunmakta, coğrafî çeşitliliklere yer açmaktadır. Yine de, ister istemez varılacak sonuç, kültürel ayrımın, *gerçek* ayrımı, yani zengin ile fakir arasındaki farklılığı maskelemek için kullanıldığıdır. Ne de olsa, aynı ölçüt Güney Amerika için de kullanılmakta, "Huntington Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Katolikleri ve Protestanları biraraya getirirken, Ispanyolca ve Portekizce konuşulan Latin Amerika'da Katolikleri dışlamakta, onları (ekonomik nedenlerle?) ayrı bir kültür bölgesine/medeniyete sokmaktadır."[72] Lehlerin, Macarların, Çeklerin, Slovakların, Hırvatların ve Slovenlerin -bu noktada sadece sözel düzeyde de olsa- "Batı medeniyeti" kapsamına sokulması, yeni "Doğu duvarı"nın bir zengin klübünü koruyan bir duvar değil, kalıcı ve köklü tarihsel farklılıklara dayanan bir set olduğu gibi bir izlenim bırakmaktadır.

Balkanlar'a ilişkin popüler imgenin, ırk, ilerleme, evrim, kültür ve medeniyet nosyonları etrafında dönen birçok fikir ailesinin benzer şekilde popüler ve çoğu zaman vülger yorumunda önemli rol oynadığını söylemek abartı olmaz. Carnegie Vakfı için Balkan araştırmasını kaleme alan Ingiliz diplomat şu sonuca varmıştı: "Asırlarca Asyatik Bizans idaresine tâbi olan Balkanlar'da Avrupa kültürünün tek temelinin ve Avrupa medeniyetine yönelik tek yatkınlığın milliyet bilinci olduğu çekinmeden söylenebilir." Dolayısıyla, "Balkanlar'da nerede ve ne zaman millî duygu bilinçli hale geldiyse, o zaman ve o ölçüde medeniyet başlamıştır; böyle bir bilinç, en iyi şekilde sa-

71 Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 3, Yaz 1993, 30-31.

72 Couloumbis ve Veremis, "In Search of New Barbarians," 40.

vaş yoluyla uyanabiliyordu, Balkanlar'da savaş barışa giden tek yoldu." Bu diplomatın düşüncesine göre, "Selânik limanında bir Messageries posta vapurunda dinamitler saklayan Bulgar komitacı Avrupa medeniyetinin temsilcisiydi, oysa Hilmi Paşa, Selânik Konağı'ndaki çalışma odasından 'Makedonya reformları'nı ve 'Mürzsteg programları'nı uygulamaya koymaya çalışan o kibar, kültürlü beyefendi böyle bir nitelik taşımıyordu."[73] Bu sözler Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden birkaç ay önce yazılmıştı, ama daha sonra Batı'nın sözde medenî milliyetçiliğine doğası gereği yabancı olarak nitelenen Balkan milliyetçiliğinin, Balkanlar'ın Avrupalılık'a layık bulunan tek unsuru olması ironiktir. Çok geçmeden aynı Bulgar komitacı, Avrupa barış ve medeniyetinin yüce üstatları tarafından, Avrupa medeniyeti temsilciliğinden uluslararası terörizmin başlatıcısına dönüştürülecekti.

Bu düşünceler, "Kuran nasıl İncil'den daha az manevî değer taşıyorsa, İslâm da Hıristiyanlık'tan daha az sosyal değer taşır" diye ilan etmenin uygunsuz sayılmadığı bir dönemde, kuşkusuz şaşırtıcı görünmüyordu. Günümüzde de, hür dünyanın iki büyük akımına, Hıristiyanlık ve Kapitalizm'e soğuk savaş sonrası retorik benzeri zafer şarkıları düzerken, bu düşünceler yine şaşırtıcı görünmeyecektir: "Batı medeniyetimiz hem manevî hem de maddî bir temele dayanır: Bazı açılardan Hıristiyanlık'a denk düşen yurttaşlık deneyimi birikiminin ve bazı biçimlerinde Sermaye olarak ifadesini bulan refah birikiminin gücü." Milliyetçiliğin kurtarıcı etkisi dışında Balkanlar'da Avrupalı olan hiçbir şey yoktu, çünkü "bu tür etik ve ekonomik bileşenler olmadan medeniyet mevcut olamaz ve bu bileşenlerin her ikisinin de gelişmesi Ortodoks karanlıkçılığı [*obscurantism*] ile Asyatik otokrasinin kutsal olmayan ittifakı altında imkânsızdı." Anonim İngiliz diplomatın gerçek öfkesi Ortodoksluk'a yönelikti. Diplomatik dilin şaheserinde, Türklerin başarısızlığını bile "Bizanslılık'a, açgözlülüğe" atfediyordu.[74]

---

73 *Nationalism and War*, 31.

74 Ibid., 20, 22, 37, 40-41.

Balkan medeniyetindeki en küçük ilerlemeler bile Avrupa medeniyetine bağlanıyordu. Müslümanlar arasında çokeşliliğin yaygın olduğu şeklindeki etkili inanca dayanan Harry De Windt'e göre, "çokeşlilik, Avusturya Balkanları'nda artık büyük ölçüde (ve gönüllü olarak) sınırlanmıştır, burada zengin adamlar bile en fazla dört-beş eşle yetiniyorlar."[75] Demografların, çokeşliliğin Balkan Müslümanları arasında her zaman çok ender rastlanan bir fenomen olduğunu gösterdiklerini Harry De Windt bilemezdi. En azından bilmesi gereken şey, bir Müslüman erkeğin meşru olarak evlenebileceği kadın sayısının en fazla dört olduğuydu. Başka yazarlar Balkanlar'da Avrupa medeniyeti etkisini çok küçük gösteriyordu: Bu etki, "hiçbir zaman Avrupa üzerindeki Balkan etkisinin yüzde biri olmamıştı." İkinci etki, "şiddet, cinayet, entrika, çapulculuk, blöf ve sözleşme inkârı"ndan ibaretti. Keyserling'in "Balkanlar mevcut olmasıydı, icat edilmesi gerekirdi" sözüne uygun olarak, idealleştirilen Avrupa nosyonuna uymayan her şey, bulaşıcı bir hastalık gibi, Balkanlar'dan ithal edilmeliydi.[76] Dönemin *kitsch*, kartpostal kültürüne bakınca, Nordik unsurlar taşıyan, masum bir Avrupa'nın hoyrat bir Balkan yılanı tarafından nasıl baştan çıkarıldığının tablosu görülür ister istemez.

Balkanlar imgesine, iki dünya savaşı arasında, ama özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir unsur eklendi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir demon, yeni bir öteki -komünizm- bu imgenin şekillenmesinde pay sahibi oldu. Balkanlar'ı "Batı dünyasının kaybettiği" ilan edildi, Rusya yarımadada gücünü koruduğu sürece Balkanlar "Batı medeniyetini savunanlar tarafından gözden çıkarıldı", çünkü Rus komünizmi "Avrupa'nın sonu"ydu.[77] Buradaki paradoks, Balkan *Kulturraum*'un [kültür alanının] en önemli temsilcilerinden ikisinin, yani Yunanistan ile Türkiye'nin bölgeye aidiyetten münasip bir şekilde kurtarılmasıydı. Yunanistan söz konusu oldu-

75 De Windt, *Through Savage Europe*, 84.

76 Berkovici, *The Incredible Balkans*, 3-5, 264-265.

77 Roucek, *Balkan Politics*, 12-13, 289.

ğunda, bu ülkenin Aydınlanmış Batı tarafından sahip çıkılan klasik mirasından kaynaklanan özel tutum her zaman kendini gösteriyordu, ama bu tutum dengesizdi ve Yunanistan Balkanlar'dan ancak seyrek olarak bütünüyle hariç tutuluyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Fallmerayer'in teorisi Almanların Yunanlılara *Untermenschen* [altinsan] olarak davranmasına nasıl hizmet ettiyse, müttefiklerin tutumu da Yunanlıların Batı medeniyetine katkısına ilişkin bilgilerin canlandırılmasına dayanmaktaydı; Sırpların ve Arnavutların millî kahramanları ve olayları İngilizlerin ruhlarına hitap edemezdi, ama durum Yunanlılar için farklıydı:

> Balkanlar'dan Yunanistan'a -gerçekte kesinlikle bir Balkan devleti değil burası, büyük Akdeniz medeniyetinin bir parçası- geçerken kendimizi manevî olarak dost topraklarda buluyoruz. Yabancı toprakların kaderini belirlemiş muharebelerin, hükümdarların ve kanun koyucuların garip isimleriyle -Kosova, George Kastriota, Lek- cebelleşmek yerine, bütün medeniyetin kaderlerini çizmiş isimlerle -Marathon, Perikles, Solon- karşılaşıyoruz. Kendi kültürümüzün büyük bölümünü, sanatlarımızı, bilimlerimizi, dinimizin aldığı şekli, spor geleneğimizi ve bugün uğrunda dövüştüğümüz idealleri bu küçük ülkeye borçluyuz.[78]

Balkan hastalığını "heterojenlik handikapı" olarak teşhis eden Amerikalı profesör Joseph Roucek, ırk klişeleri çerçevesinde çalışıyordu, ama Yunanlıları soylu gösteriyordu: "Bulgar Alp Slavı'dır, kanında Asyatik, Fin ve Türk unsurlar bulunur. Yunanlı, Nordik unsurlarla karışmış, Akdeniz soylarıyla olgunlaşmış Helen'dir. Gerçi Romen bir Latin'den başka bir şey olduğunu hiçbir zaman kabul etmeyecektir, ama Akdeniz unsurlarıyla karışmış, Asyatik'e fazlasıyla bulaşmış Slav'dır."[79] Henry Miller'ın *Colossus of Maroussi* adlı, Avrupa medeniyetinden romantik kaçışını neredeyse kurmaca biçiminde anlatan

78 Newman, *Balkan Background*, 248.

79 Roucek, *Balkan Politics*, 7.

kitabı, Helenofil duygunun kendini gösterdiği az rastlanan örneklerden biridir. Miller'ın anlatısını, Amerikalı diplomat Laird Archer'ın, aynı zamanda, ama daha uzun bir süre boyunca yazdığı *Balkan Journal* adlı günlükle karşılaştırmak çok ilginç sonuçlar doğurmaktadır. Archer'ın sürükleyici anlatısı, Balkanlar'ın savaşa nasıl sokulduğuna dair ayrıntılı izlenimlerini sunmaktadır. Bu kitap, ayrıca, bir başka Amerikalı'nın Robert Kaplan'ın Nazizm'in Balkan kökenlerine ilişkin yazdıklarını çürüten bir metin olarak okunmalıdır. Tiran'dan Atina'ya, Sofya'ya ve Belgrad'a giden Archer, 1938'de Hitler'in nefret gösterilerinin Balkanlar'da nasıl karşılandığına ilişkin yorumlarda bulunmuştur: "Balkanlar'da Ortodoks Kilisesi'ne bağlı ortalama kişi, Reich'ta genç kuşağı besleyen çiğ et dietinin en yeni sonucuna -Katolik kiliselerinin yağmalanmasına ve sinagogların yakılmasına- öfkeyle ve biraz da dehşetle bakmaktadır."[80]

Archer, Miller'in Yunanistan'a derin bağlılığını paylaşıyordu, ama aralarında kritik bir fark vardı. Archer somut siyasal Yunanistan'ı seviyordu. Öte yandan, Miller'in öyküsü ise, kendi Amerikan kültürüne somut bir nefretten besleniyordu, buna karşılık Yunanistan tutkusu en soyut türden, kaçışa yönelik bir idealizasyondu. Miller'ın karşılaştığı ve sevdiği Yunanlılar için taşıdığı duyguların içtenliği ve güzelliği kuşku götürmez; onun Yunanistanı'nın Batı'da eksik olan her şeyin cisimleşmiş hali olduğu da aynı ölçüde kesindir. Yunanistan'a gelince "Avrupa'dan bütünüyle koptuğunu" hissetmiştir. Dolayısıyla, Miller, bu farazî Avrupa ile Yunanistan arasındaki temel karşıtlığı yeniden üretecekti, ama bu sefer roller değişecekti: Ona göre, Yunanistan, ruhsuz ve mekanik Avrupa'dan kat kat üstündü. Yunanistan üzerine en duyarlı ve güzel anlatılardan birini sunan Miller, zaman zaman ölçüyü kaçırıyor, örneğin Yunanistan'ın ormansızlaşmasının, Türklerin bu ülkeyi harap etme yolundaki yoğun isteklerinin sonucu olduğunu ısrarla savunuyordu. Miller'a göre, bundan ötürü Yunanlılar, bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana topraklarını yeniden ormana

80 Laird Archer, *Balkan Journal*, New York: W. W. Norton, 1944, 78.

kavuşturmak için büyük bir mücadele vermiş ve keçiyi ulusal düşmanları ilan etmişti. Miller'ı okumaktan alınan keyfe rağmen, insan ister istemez, yazar bir parça klasik eğitim alsaydı, aynı hataya düşmezdi diye düşünüyor, tabiî o zaman da modern Yunanlıları idealleştirilen atalarına benzemedikleri için beğenmeyebilirdi.[81]

Miller'ın yakın arkadaşı Lawrence Durrell, yaklaşık yirmi yıl süren diplomatik kariyerine 1940'ta Atina'da İngiliz temsilciliğinde bir görevle başlamıştı. Yunanistan'a duyduğu sevgiyi güçlü ve biraz melodramatik bir şekilde dile getirmişti: "İngiltere ve Yunanistan'ın burada birlikte olmasından dolayı çok mutluyum; hataları ne olursa olsun, büyük bir şeyi temsil ediyorlar. Gerçekten kozmik bir üçlü bu - Yunanistan, Çin, İngiltere." Savaştan sonra Rodos'ta bir göreve getirilmeye yönelik yoğun umutları, Belgrad'a basın görevlisi olarak atanınca boşa çıkmıştı. Durrell, bu şehri "ancak karanlık çağların en karanlığıyla kıyaslanabilecek barbarlık merkezi" diye niteliyordu.[82] Yazar edebî eserlerinde komünizm nefretini sergilemişti, ama bu nefretin ifadesi, yeteneğiyle ve hiç eksik olmayan gülmece duygusuyla belli bir hafiflik kazanmıştı. 1952'de, *Little Red Riding Hood* adlı, farsa benzer anti-komünist bir pandomim kaleme almıştı, bu pandomim Belgrad'da İngiliz elçiliğinde sahneye konmuştu. Beş yıl sonra coşkulu *Esprit de Corps* ortaya çıktı. Bu eser, Yugoslavya'daki kordiplomatiğin sıkıntılarını ve zahmetlerini ölümsüzleştirdi: Belgrad ile Zagreb arasındaki "Özgürlük Kutlama Makinası"yla yolculuğundan, Komünist Halk Sırp Ticaret ve Kereste Loncası için yemek partisinden, Sava Nişanı, çapraz iki sap saman bulunan Merhamet ve Bolluk Nişanı ve üzerinde sırma şeritler bulunan Titotaliter Madalyası gibi komünist madalyonlara dek pek çok konuya eserde değinilir.[83]

---

81 Henry Miller, *The Colossus of Maroussi*, New York: New Directions, 1941, 14, 47-48.

82 *The Durrell-Miller Letters 1935-80*, New York: Directions 1988, 148, 207.

83 Lawrence Durrell, *Esprit de Corps: Sketches from Diplomatic Life*, Londra: Faber and Faber, 1990, 9-19, 35-40, 32-83.

Ne var ki, Henry Miller'a yazdığı mektuplar aynı ince alayın etkisini taşımaz. Durrell'ın komünizm nefreti Churchill'inkiyle kıyaslanacak düzeydedir: "Komünizm nasıl bir tımarhanedir! Onu ciddiye aldığı için ABD'ye ne kadar şükran borçluyuz. Avrupa, sosyalizmin bu fanatiklere zemin hazırladığını düpedüz *göremeyen*, meleyen, yünlü sosyalistlerle dolu bir ağıl." Mektuplarda, savaş sırasında Yugoslavya'nın uğradığı tahribat hakkında tek kelime yoktur, ama "kullanılmaya çalışıldığı anda kırılan sermaye donanımı satın almak için hayat standardını çılgınca düşüren hükümet" hakkında pek çok söz vardır. Miller'ın tersine, Durrell, ABD'nin "temsil ettiğimiz her değer"in savunulmasındaki tutumunu över: "ABD'nin cadı avcılığı falan, herkesinkinden daha mantıklı bir çizgidir... BUNU önlemek için büyük bir savaş bile mazur görülür ve bu zorbalık boyunduruğu altında, bu manevî hapishanede inleyen milyonları kurtarmak gerekir. ABD'nin gerçekten komünizmi anladığını ve Kore'ye gittiğini görünce, kalbimin yerinden oynamasının nedeni budur. Hurra."[84]

Churchill, en azından retoriğinde, öteki Balkan başkentlerine karşı ayrımcılık yapmamış ve Fulton konuşmasında Atina, Varşova, Prag ve Budapeşte'nin yanı sıra Sofya, Bükreş ve Belgrad'ı da saymıştır. Çizdiği tecavüze uğramış bir Avrupa medeniyeti tablosu, soğuk savaşın simgesel başlangıcını belirlemek için kullanılmıştır. Ne var ki, bu medeniyet için savaşmak söz konusu olduğunda, yalnızca Yunanistan böyle bir göreve layık sayıldı; Ekim 1944'te yapılan ünlü Moskova paylaşım anlaşmasında, geri kalan ülkeler Sovyetler Birliği'ne bırakılmıştı. Tito partizanlarına giden İngiliz misyonunun başı Fitzroy Maclean Yugoslav ve Yunan komünistlerini karşılaştırmaya cüret edip Tito'nun komünizme açık bağlılığı ve Sovyet yanlısı çizgisi hakkında uyarıda bulununca, Churchill kendisini şu karşı konulmaz tezle yatıştırmıştır:

> "Savaştan sonra", diye sordu, "Yugoslavya'ya yerleşmeyi düşünüyor musun?"

84 *The Durrell-Miller Letters*, 243, 245, 251.

"Hayır efendim," diye cevap verdim.

"Ben de düşünmüyorum," dedi. "Böyle olduğuna göre, kuracakları hükümetin şekli hakkında senle ben ne kadar az düşünürsek, o kadar iyi..."[85]

Yunanlılara gelince, bu tavırdan eser kalmıyordu. Yunanistan'da Almanlara karşı çarpışmış en yılmaz savaşçılar "çeteciler", "haydutlar" ve "dağlarda yaşayan eşkıya çetesi" olarak niteleniyordu ve Churchill İngiltere'nin konumunu, ancak Yunanistan'da sol kanlı bir şekilde ezildikten sonra ortaya koydu. Böylelikle, Yunanistan, hiç değilse İngilizlerin gözünde ciddi farklılıklar taşıdığı diğer Balkan devletlerinin aşağılık kaderinden kurtuldu. Yunanistan'ın başlıca hasmı ve NATO müttefiki Türkiye, hiçbir zaman tam anlamıyla Balkan ülkesi sayılmamıştı. Gelgelelim, savaş sonrası dönemde Türkiye çok daha eski ve kalıcı bir nitelemeden, yani Doğulu olmaktan tedricî olarak kurtuldu. Sovyetler Birliği'ne karşı savunmanın (ya da saldırının) önemli bir ileri karakolu sayılan Türkiye, git gide yükselen İslâmî hareketlere karşı seküler alternatif olarak görülüyordu. Batı'nın siyasal propaganda imgeleminde, Yunanistan demokrasinin kalesi olarak görülüyor ve iç siyasetlerine yeşil ışık yakılıyordu. Bu, soğuk savaş sonrası dönemde sürdürüldü ve Türk ordusunun 1995'te Kütlere karşı Türkiye'de ve Irak'ta yürüttüğü harekâtlar, Batı Avrupa'nın sözlü protestolarına karşı Başkan Clinton tarafından beceriksizce meşru gösterilmeye çalışıldı.

Yugoslavya, Batılıların bu ülkeye başlangıçta sahip çıkmamasına ve Sovyet desteğinden yoksun ilk gerçek komünist diktatörlük olmasına rağmen, Moskova'yla erken tarihte girdiği çatışmadan dolayı eleştirilerden muaf tutulmuştu. Churchill'in daha önce kullandığı ölçütü -"Bizi ilgilendiren, hangisinin Almanlara en çok zarar verdiğidir"- değiştirerek söylersek, savaş sonrası ölçüt, hangisinin Sovyetlere en çok zarar verdiğiydi. Bu yaklaşım gereğince, Doğu Avrupa'nın en korkunç diktatörü Nikola Çavuşesku (onun yönetimi yanında Mosko-

85 Stavrianos, *The Balkans since 1453*, 801-802.

va'daki yaşlılar idaresi zemzem suyuyla yıkanmış görünür) kraliçe tarafından Londra'ya davet edilmişti ve Bükreş'ten dönen George Bush, Romanya'nın Doğu Avrupa'nın başka ülkelerinden daha medenî olduğunu söylemişti.[86] Bu dönemde ne Yugoslavya ne Romanya (ne de hiç değinilmeyen Arnavutluk) Balkan sıfatıyla anılıyordu. Bu tutum, tek istisna olmasaydı, Sovyetler'e yönelik genel çizgilerinin bir sonucu olarak kolayca açıklanabilirdi. Bu istisna Bulgaristan'dır. Ülke, Sovyet İmparatorluğu karşısındaki kölece tavrı ve iflah olmaz Rusofillik'i nedeniyle küçümsense de, "Balkanlılık" suçlamasına genellikle maruz kalmamıştır. Aslında, jeopolitik bir nosyon olarak Balkanlar ve aşağılayıcı bir söz olarak "Balkanlı", Batılı gazetecilerin ve siyasetçilerin sözlüğünde artık yer almamaktaydı. Batı akademik dünyasında bile, 1960'ların ortalarından bu yana "Balkan incelemeleri" alanının verimli büyümesine rağmen, çok az istisnasıyla egemen kategori Doğu Avrupa'ydı ve son zamanlara kadar Doğu Avrupa'nın Balkan kesimleri ile Balkan olmayan kesimleri arasında ayrım yapmak için çok seyrek girişimlerde bulunulmuştu.

"Balkanlı" ve "Balkanlaşma"yı aşağılama terimleri olarak kullanmanın yeni dalgası, ancak soğuk savaşın sona ermesi ve Doğu Avrupa'da devlet komünizminin çökmesiyle kendini gösterdi. Yunanistan bile Adam Nicolson tarafından kullanılan bu aşağılayıcı damgadan kurtulamamıştır: "Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri bizdenken, onlardan (Balkanlar'dan) biri haline geldi. Doğu ve Orta Avrupa'da Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesinden bu yana, Yunanistan'ın NATO'nun doğu kanadını koruyan bir güç olarak yararı ortadan kalktı."[87] Bunun dolaysız sonucu, "Doğu-Batı ilişkilerinde Balkanlar'ın stratejik değer kaybına uğraması"ydı ve çeşitli Doğu Avrupa ülkelerinin Batı'nın ayrıcalıklı ekonomik ve güvenlik kulüplerine girmeye yönelik girişimlerde bulunarak

86 Richard Basset, *Balkan Hours. Travels in the Other Europe*, Londra: John Murray, 1990, 132.

87 Aktaran Thanos Veremis, *Greece's Balkan Entanglement*, Atina, Yunanistan ELIAMEP-YALCO, 1995, 99.

birbirleriyle rekabet etmesiydi.[88] Bu sürecin gelişimi, Yugoslavya'nın kanlı bir şekilde parçalanmasıyla aynı zamana denk düştü. Bu parçalanma komşu ülkeleri olumsuz bir şekilde etkiledi, ama çok fazla kehanete konu olan Balkan Savaşı'na da yol açmadı. Öte yandan, Yugoslav savaşı için "Balkan" kelimesinin sürekli kullanılması, eski stereotipleri yeniden canlandırmıştır ve bölge hakkında temelsiz genellemelere imkân vermektedir. Tarihten ve özellikle antropolojiden, Yugoslavya'daki olaylar için bir Balkan bağlamında akademik bir yorum getirmeleri, ayrıca şiddet, özellikle Sırp tarafının sergilediği şiddet için inanılır bir açıklama getirmeleri istendi.

Argüman şu şekilde kurulmaktadır: 17. ve 18. yüzyıllarda Habsburglar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Sırp göçmenleri iki imparatorluk arasındaki sınır bölgesinde, Askerî Sınır'da (Voyna Krayina) yerleştirdi. Bu kolonicilere, sınır bekçileri olarak yaptıkları askerî hizmet karşılığında, (dinsel hoşgörü dahil) özyönetim ve toprak verildi. Bu Sırpların askerî etos'u, yalnızca mesleklerine değil, aynı zamanda İslâm'a karşı Hıristiyanlık'ın savunucusu olma bilincine dayanıyordu. Bir başka açıklama, Ortaçağ'da ve Osmanlı döneminde yaşanan anarşik ortam, yağmacılık ve eşkıyalığın sürekli olmasıydı. Özellikle Balkanlar'ın tarıma elverişli olmayan ve daha çok hayvancılığa uygun olan dağlık bölgelerinde, yarı göçer hayatı sürdüren geniş aileler, klan ve aşiretler halinde örgütleniyor, gezen tüccarlara saldırıp mallarını yağmalıyor, yayla ve yollar üzerinde sürekli kan davalarını sürdürüyorlardı: "Savaşçı etos'u, özellikle Doğu Hersek'te, hayvancılıkla uğraşan göçerler arasında derinden yerleşmiştir... Bunlar, bugün Yugoslavya'nın sonunu getiren şiddetli çatışmalarda aktif rol oynamaktadır. Nispeten az eğitim görmüş, kent kültürüne ve devlet kurumlarına düşmanlık besleyen, silahlı dağ adamları olarak, Sırp şovenist propagandasının özellikle etkisinde kalmışlardır."[89]

---

88 Cristopher Cvijic, *Remaking the Balkans*, Londra: Royal Institute of International Affairs, 1991, 2, 107.

89 Robert J. Donia ve John V. A. Fine Jr., *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, New York: Columbia University Press, 1994, 26-28, 38. Bu eserin her

Anlaşılan, 17. yüzyılın dağlıları, herhangi bir değişim geçirmeden 20. yüzyıl sonlarında siyasal sahneye yeniden çıkmışlar. Burada temel mesele, şiddetin özel niteliğidir. İkinci Dünya Savaşı'ndaki kıyımlara, özellikle Holokost'a karşı açıkça ifade edilen ve içtenlikle duyulan bütün nefrete rağmen, bu kıyımlar, başka zamanlarda rasyonel, liberal ve öngörülebilir olan Batı dünyasındaki siyasetin tipik sonuçları değil, aşırı sapmalar olarak görülüyor. Balkanlar'daki şiddet daha şiddetlidir, çünkü arkaiktir ve klan toplumlarının ürünüdür, söz konusu toplumların arkaik biçimleri "tarihöncesi ile modern çağ arasındaki uyumsuz çatışma"yı[90] ortaya koymaktadır. Görünürde bu argüman çevre faktörlerini (dağlık arazi), ekonomiyi (koyun ve at yetiştiriciliği), toplumsal düzenlemeleri (geniş aileler, klanlar, aşiretler) kullanarak, bir kültürel örüntünün doğuşunu açıklamaktadır.

Gelgelelim, argümanın zayıf tarafı şurdadır: Kültürel örüntü doğduktan sonra, değiştirilemez bir yapı olarak otonom bir hayata başlamaktadır ve 19. yüzyılda Balkanlar'ın toplumsal ortamında meydana gelen köklü değişiklikler (gerçi bu dönüşümlerden daha az etkilenen köşeler ve cepler de var) üzerinde hiç durulmamaktadır. Kıyımların karşılaştırılmasına ilişkin ek bir unsur daha vardır. Ortaçağ eşkıyalarından çağdaş silahlı dağlılara sıçrayış, Ortaçağ şiddetinin (her iki grup da bu şiddetin temsilcisidir) yüksek teknolojiye dayanan çağdaş savaşla karşılaştırılmasını getirir. Burada gerilik, sadece imha silahlarına değil, şiddet kullananlara da atfedilmektedir. Dolayısıyla, ilkel teknoloji ve ilkel savaş, insanların ilkelliğiyle paralel gitmektedir. Bu, bilinçdışı bir şekilde de olsa, açıkça, artık çürütülmüş bir iddiaya, insan doğasının teknolojiyle birlikte olumlu bir değişim geçirdiği iddiasına dayanmaktadır.

---

yönüyle ciddi ve akademik bir kitap olduğunu vurgulamak isterim. Stereotiplerle savaşmaya yönelik yazılan eserlerde bile görülen stereotipleri analiz etme arzusu, beni Bosna konusundaki bu eseri seçmeye yöneltmiştir.

90 Michael Weithmann, *Balkan Chronik: 2000 Jahre zwischen Orient und Okzident*, Graz, Viyana ve Köln: F. Puster/Styria, 1995, 41; Michael Weithmann, ed., *Der ruhelose Balkan: Die Konfliktregionen Südosteuropas*, Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1993, 9.

Bütün bunlar, davranışın bilinçdışı motorlarına dair bir inancın ürünüdür. İnsanların davranışına yön veren kültürel gelenektir. Ne var ki, fenomene farklı bir bakış açısından da yaklaşılabilir: Eyleyicilerin rasyonel hesaplamaları ve davranışları dikkate alınabilir ve davranışları sadece yüzyıllar ve binyıllar boyunca oluşmuş tutku ve zihniyetlerle açıklanmayabilir. O zaman terör basitçe veya yalnızca savaşçı tarafın dışsallaştırılması olarak görülmeyecek, rasyonel terör taktikleri üzerinde durulacaktır. Yugoslavya'da savaşan tarafların ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların kullandıkları taktikler arasındaki farklara işaret edilmiştir, böylelikle örtük olarak "etnik temizlik" ile "Holokost" arasında kurulan paralelliklere karşı çıkılmıştır. Naziler, kamusal bir öfke dalgası yaratmadan toptan imha hedefine yönelik olarak sistematik katliamlar düzenlemişlerdi; aslında, kamusal öfke dalgası yaratmamak, operasyonun başarılı bir şekilde yürütülmesinin bir unsuruydu. Öte yandan, Bosna'daki etnik temizlikçiler bilinçli bir şekilde kamusal öfke dalgası yarattılar, nihaî hedefleri istemedikleri nüfusu toptan imha etmek değildi, bu insanların dayanamayacakları bir psikolojik atmosfer yaratarak yaşadıkları toprakları terk etmelerini sağlamaktı. Burada amacımız, kimin siyasetinin daha az barbar olduğuna ilişkin saçma spekülasyonlar yapmak değil, her iki durumda da irrasyonel (veya bilinçaltı) itkilerden ziyade rasyonel olarak oluşturulmuş hedefler çerçevesinde açıklanabilecek bir temel mantık bulunduğunu savunmaktır.

Benzer şekilde, Yugoslav savaşında tecavüz olaylarının bildirilmesi, genel olarak kadınların kaderine duyarlılığın arttığı bir döneme rastladı. Bunun sonucunda Sırplar, bilhassa menfur tecavüzcüler, hatta bir savaş aracı olarak rasyonel biçimde tasarlanan ve sistematik bir şekilde uygulanan bir siyasetin oluşturucuları gözüyle değerlendirildi. Ayrıca, eski Yugoslavya'da tecavüzün kullanımının ancak bölgeye özgü kültürel değerler çerçevesinde anlaşılabileceği ileri sürüldü. Bütün bunları sorgulamak, eski Yugoslavya topraklarında işlenen korkunç suçları herhangi bir şekilde küçümsemek anlamına gelmez. Eugene Hammel'in, biraz farklı bir bağlamda çok güzel ifade

ettiği gibi: "Bosna'da suçları kanıtlanmış tecavüzcülerin peşlerinin bırakılmayıp yakalanması ve -ölüm cezasına nefretle bakanlar kusura bakmasın- en yakın kavak ağacından (ya da kültürel olarak dengi ağaçtan) sallandırılması fikriyle hiçbir kişisel sorunum yok. Benim derdim mağdur adına intikam alınmasıdır. Bir adalet bekçisi olarak hiçbir sorunum yok, yalnızca bir antropolog olarak var."[91]

Burada iki eğilim söz konusu: Yugoslavya olayını tarihte emsali olmayan benzersiz bir olay düzeyine yükseltmek (veya alçaltmak); sözde bilimsel yorumlarla bu olayı açıklamak. Antropologlar Yugoslavya'daki tecavüzlerin özgül niteliği hakkında görüş sunmak üzere devreye girmiştir. Onlara göre, tecavüzler ancak Yugoslavya ve Balkanlar'daki kahramanlık geleneği ve özgül utanç kodu bağlamında anlaşılabilir. Bunlar da, patriyarkal, pastoral, kırsal ve cemaatçi hayat örüntülerinden, bireylerin bölgede hâkim olan geniş ve çok aileli hanelerdeki değerlerle yetişmesinden kaynaklanmaktadır:

> Tecavüz kollektif bir şekilde düşmanı küçük düşürmeyi hedeflemektedir. Tecavüze uğrayan kadınlar önce ne düşünür? Avusturyalı, Amerikalı veya İngiliz kadınlardan farklı şeyler. Söz konusu ulusların kadınları kendilerine şunu soracaktır: Neden ben? Ailelerinden destek alacaklar, ama esas itibarıyla bireysel terimlerle düşüneceklerdir. *Bunlar* [tecavüze uğrayan Yugoslav kadınları] ise önce kocalarını, çocuklarını, ana-babalarını, akrabalarını -utancı- düşünürler. Çok sayıdaki tecavüz böyle açıklanabilir. Bunlar, hasma siyasal bütünlüğü içinde ulaşmayı hedefleyen simgesel eylemlerdir.[92]

Tecavüze uğrayan kadınların ne düşündüğü hakkında erkekler tarafından kaleme alınan bu kategorik ifade sosyolojik anketlere veya görüşmelere dayanmamaktadır. Kadınlar ara-

91 Eugene Hammel, "Meeting the Minotaur," *Anthropology Newsletter*, c. 35, no. 4, Nisan 1994, 48.

92 "Töten mit Messer," *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, c. 1, 1994, 106; Hannes Grandits ve Joel M. Halpern, "Traditionelle Wertmuster und der Krieg in Ex-Jugoslavien," *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, no. 3, 1994, 91-102.

sında eğitim, meslek ve başka ölçütlere dayalı farklılıkları göz ardı etmesi bir yana, bütün Yugoslav kadınlarını bir kefeye koymakta, bir kültürel tür olarak inşa etmekte ve benzer şekilde kurulan Avusturyalı, Amerikalı veya İngiliz kadınlardan, yani Batılı kadınlardan çok farklı bir yere yerleştirmektedir. Bu, akademik söylemde aşırı genelleştirilmiş kategorilerin nasıl bir kolaylık ve sorumsuzlukla kullanıldığının tipik bir örneğidir, oysa akademi dışı ortamlarda bu tutum kuşku uyandırıcı sonuçlara yol açmaktadır.

Akademik çalışmalar, balkanist söylemle daha dolaylı bir ilişkiye sahiptir, ama bilimsel araştırmayla temellendirilmiş görünen aşırı genellemeler çerçevesi sunarak, bu söyleme -böyle bir niyet taşımasa da- katkıda bulunmuştur. Bu, aile tarihinin büyük sosyolojik ve ideolojik sınıflamalarda kullanılması gibi, bir alanda üretilen modellerin farklı alanlarda sonuçlara varmak için tümevarımsal bir şekilde kullanıldığı disiplinlerin kesişim noktalarında özellikle doğrudur. Tarihsel Avrupa'da iki evlilik örüntüsü arasında yapılan ayrım -biri, her iki cins için yüksek evlenme yaşları ve nüfusta bekâr oranının yüksek olmasıyla; öbürü, düşük evlenme yaşları ve insanların neredeyse tamamının evlenmesiyle tanımlanır- görünüşte masum bir şekilde "Avrupalı" ve "Avrupalı olmayan" yaftalarını kullanır ve tarihsel demografinin dışında öngörülmedik sonuçlar üretmektedir. "Avrupa Nerede Sona Erer?" adlı, aile tarihi üzerine yakınlarda yapılan bir konferansın açış konuşmasında, Budapeşte Ekonomi Üniversitesi rektörü ve tanınmış tarihsel demograf Rudolf Andorka, Ortaçağ'da ailelerin yapısının bazı insanlar için belli, ama olsa olsa marjinal ölçüde ilgi çekici olabileceğini, ama Macaristan'ın Avrupa'ya ait olup olmamasının büyük önem taşıdığını bildirdi. "Avrupa evlilik örüntüsü"nün kıyısındaki bölgelerden veya bu bölgeler üzerine çalışan nüfus tarihçilerinin, bölgelerinin "Avrupalı" kategorisine sokulmasına imkân tanıyacak özelliklerin hepsini değilse, çoğunu taşıdığını göstermek zorunda kalmaları patetiktir.[93]

93 Maria Todorova, "On the Epistemological Value of Family Models: The Balkans Within the European Pattern," Josef Ehmer ve Marcus Cerman, ed., *Fa-*

Kuşkusuz aile tarihi (ve diğer bütün disiplinler), o alanda çalışanların niyetlerinden bağımsız olarak, açıkça görülmese de, güçlü yananlamlar taşır. Beşerî ve sosyal bilimlerde herhangi bir analitik söylemde "Avrupa" kelimesinin kullanımının anlamı düşünülünce, Avrupalı aile modellerinin epistemolojik değeri ve Avrupa coğrafyasında yer alan toplumların "Avrupalı" ve "Avrupalı olmayan" diye ikiye bölünmesi, son derece problematik hale gelir. Jeopolitik kavramında coğrafya ile politika arasındaki muğlak ilişkide, ikincisi ağırlık taşımaktadır. "Avrupa" politikacılar nerede sona ermesini isterse orada sona erer ve araştırmacılar en azından bunun ayırdında olmalı, kendi araştırmalarının nasıl kullanılabileceğini ve kullanıldığını göz önünde bulundurmalıdır.

---

mily History and New Historiography. Festschrift for Michael Mitterauer, Viyana (yayınlanacak).

ALTINCI BÖLÜM

Sınıflandırma ile siyaset arasında: Balkanlar ve Orta Avrupa miti

> "Eski Çekoslovakya'nın ötesinde ve aşağısında derin Balkanlar uzanır. Burası, söylenegeldiği üzere, büyük devletlerin kötü niyetleriyle yolu döşenmiş bir tür cehennemdir."
>
> JOHN GUNTHER[1]

> "Doğru soru 'Doğru mu?' değil, 'Ne yapması amaçlanmaktadır?' sorusudur."
>
> S. H. HOOKE[2]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında coğrafî ve siyasal sınıflandırmalarda, Balkanlar'ın bir kısmı, Batı tarafından SSCB'nin homojen bir eki algılanan tek bir Doğu Avrupa'nın parçası olarak göze batmayan bir yer edinmişti; öteki kısmı ise, seve seve Batı Avrupa'ya alınmıştı, bu o sırada yaygın anti-komünist paranoya olmasa düşünülemeyecek bir gelişmeydi. Balkanlar'da da, ortak Balkan kimliği bir yana bırakılmış, Doğu-Batı ekseninde bir öz-tanımlama getirilmişti. 1989'dan sonra iki kutuplu dünyanın yıkılmasıyla birlikte, özellikle ABD'de akademik ve gazetecilik bilgilerinin düzenlenmesi için daha uygun kategorilerin bulunması yolunda telaşlı bir arayış başladı. Rusya ve Sovyet dünyası incelemeleri, bir hüsn-i tabirle, "Avrasya incelemeleri" diye yeniden adlandırıldı. Doğu Avrupa'yı hem eski süper güçten hem de "Rusya incelemeleri"nin vesayetinden kurtarmak için özel bir ilgi gösterildi. ABD'de Doğu Avrupa incelemelerine ilişkin bir yeniden değerlendirmeye göre, "Rusya tarihinin seyri, Batı'yla Ruslara kıyasla daha fazla dinsel, kültürel ve ekonomik bağlantıları koruyan Doğu-Orta Av-

1 Gunther, *Inside Europe*, 437.

2 George Baranyi, "On Truths in Myths," *East European Quarterly*, c. 15, no. 3 Eylül 1981, 354.

rupa'nınkinden kökten farklıdır." Balkanlar da, "sonunda Moskova'nın hâkimiyetine giren Ortodoks ülkeler"le karşılaştırılıp aralarında karşıtlık kuruluyordu. Macar tarihçi Jenö Szücs'ün Avrupa'yı üç bölgeye ayırmasını "temel olarak doğru" kabul eden bu çalışmaya göre, bir ayrım daha getirilmeliydi, yani "Doğu Avrupa, Doğu-Orta ve Güneydoğu Avrupa diye iki kesime bölünmeli"ydi.[3]

Böylece Balkanlar ayrı bir kendilik olarak yeniden ortaya çıkmaya başladı, ama bu kez daha tarafsız olduğu kabul edilen bir isim kullanılıyordu: Güneydoğu Avrupa. Kuşkusuz, yukarıda anılan çalışma, Doğu Avrupa'nın çeşitliliğini yeniden sınıflandırma yoluyla vurgulamak gibi yüksek bir hedefe dayanıyordu, ama sınıflandırmanın "bir sıralama sürecinin sonucu" olarak görülmesi, yani "önce düşüncelerin düzenlendiği, sonra az çok sabit sınıflandırmaların geldiği" şeklinde bir kabulün olması son derece problematiktir. Tersine, "sıralama sürecinin kendisi öncel ve ardıl toplumsal eylemin bir parçasıdır."[4] Söz konusu çalışma, farklı Doğu Avrupa kendiliklerinin karşısına konduğu homojen bir Batı Avrupa nosyonunu örtük olarak kabul etmiştir. "Bütün Avrasya toprak kütlesinin dört Doğu (Yakın, Orta, Uzak Doğu ve Doğu Avrupa) ile tek bir Batı'dan oluştuğunu düşünmek,"[5] Batı Avrupa sendromunun bir versiyonuydu. Bu versiyon, Orta Avrupa ideolojisinin temel direklerinden birinin, Szücs'ün tasavvuruna dayanıyordu açıkça, dolayısıyla bütün Orta Avrupa söylemini önemli bir bilişsel düzenek seviyesine yükseltiyordu.

Yeniden yapılanma akademiyle sınırlı değildi. 1994'te ABD Dışişleri Bakanlığı, Avrupa bürosunun sözlüğünde "Doğu Avrupa, artık, 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki haline, yani Orta Avrupa'ya dönüştürülecekti." Bir ken-

---

3 Gale Stokes, "East European History after 1989," John R. Lampe ve Paula Bailey Smith, ed., *East European Studies in the United States: Making Its Own Tradition after 1989*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center, 1993, 35.

4 Mary Douglas ve David Hull, *How Classification Works*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1992, 2.

5 Longinović, *Borderline Culture*, 26.

diliğin yalnızca batı kanadı bulunan bir merkeze nasıl sahip olacağı belli değildi, ama bu epizot, Orta Avrupa yanlılarının tezlerinin en azından diplomasi dili uğruna ciddiye alındığını göstermektedir. Daha sonra "Orta Avrupa'nın kanatlarındaki iki büyük ulus"tan bahseden Richard Holbrooke, Rusya'nın Doğu Avrupa rolünü üstlendiğini ima etti, ama bunu hiçbir zaman açıkça dile getirmedi, çünkü "Dışişleri Bakanlığı'nda diplomasi dili dış siyasetin bir ifadesidir."[6]

Haber merkezlerinde de reform yapılmaya çalışıldı. 1 Ocak 1995'ten itibaren, Radio Free Europe/Radio Liberty (RRE/RL), Open Media Research Institute'un (OMRI) günlük haberlerini iki alana böldü: "Doğu-Orta Avrupa" (Visegrad dörtlüsü [Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya], üç Baltık cumhuriyeti, Ukrayna ve Belarus) ve "Güneydoğu Avrupa" (güney Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Moldova). Bu sınıflandırmada adı geçmeyen "Doğu Avrupa"nın Rusya için kullanılacağı anlaşılıyordu. Gerçi korkunç sonuçlar doğuracak bir komplo olduğunun düşünülmesi gerekmez, ama genel olarak yapılar kendi kendilerini üretir hale gelebilir ve bilginin bölümlere ayrılması, daha sonra yapının geçerli kılınması için uygun niteliktedir. OMRI'nin sınıflandırması, soğuk savaş ayrımlarının mirasını ortadan kaldırmaya yönelik gerçek bir girişime atfedilebilir, ama bu sınıflandırmadaki "Güneydoğu Avrupa" tam da eski soğuk savaş çizgisinde kesilmişti: Yunanistan ve Türkiye, "Batı Avrupa" ve "Ortadoğu" içinde sınıflandırılmaya devam ediyordu.

Orta Avrupa'ya ilişkin büyük moda, 1980'lerin ilk yarısında, bu fikri paylaştığını iddia eden, üç ülkeyi temsil eden tanınmış yazarların üç eserinin neredeyse eşzamanlı yayınıyla başladı: Jenö Szücs, Czeslaw Milosz ve Milan Kundera. Bu üç eserin en engin bilgi birikimine dayananı, Macar tarihçi Jenö Szücs tarafından yazılmıştı. Eser, Macaristan'da çok büyük bir etki yaratmasına rağmen, Batı'da ve Doğu Avrupa'da dar bir

6 Richard Holbrooke. "America, A European Power" *Foreign Affairs*, c. 74, no. 2, Mart/Nisan 1995, 41; William Safire, "Hello, Central," *New York Times Magazine*, 12 Mart 1995, 24-26.

profesyonel tarihçiler çevresi dışında neredeyse hiç duyulmadı. Bu, yalnızca kitabın uzunluğunun ve profesyonelce yoğun üslubunun bir sonucu değildi, ayrıca kolay bir polemik argüman getirmemesinden de kaynaklanıyordu. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden 18. yüzyıl sonuna dek Avrupa'nın gelişimini özet halinde sunan Szücs'e göre, Batı nosyonu daha 9. yüzyılda doğmuştu, *Europa Occidens* kuzeye ve doğuya doğru büyüyerek Doğu-Orta Avrupa'yı içine alacak şekilde genişlemişti. Aynı zamanda, "Bizans etkisi altında, 'yarısı kesilmiş' bir Doğu Avrupa ve Güneydoğu Avrupa şekillendi." Modern çağda, Batı'nın Atlantik üzerinden ikinci genişlemesi görüldü, ayrıca aşağı yukarı aynı zamanda 'yarısı kesilmiş' Doğu Avrupa genişledi, Sibirya'yı ilhak ederek 'eksiksiz' niteliğini kazandı. "Doğu-Orta Avrupa bu iki bölge arasında sıkışıp kaldı ve Modern Çağ'ın başlarında... *Europa Occidens* çerçevesine mi ait olduğunu, yoksa dışında mı kaldığını artık bilmiyordu."

Szücs'ün eseri tek örnek değildi; "Doğu" ile "Batı" arasında çarmıha gerilmiş Macar kimliğinin ikilemiyle ve özellikle Macaristan'ın gerikalmışlığının kökleriyle ilgili eserlerden oluşan koskoca bir külliyat, başlı başına bir tür vardı. Szücs'e göre, Macaristan iki zıt merkez arasında bir sınır bölgesi olmanın açmazını yaşıyordu. Bu iki kutup çok farklı trendler geliştiriyordu: Batı'da farklı güçlerin egemenlikleri arasındaki boşluklarda büyüyen kentsel egemenlik ve yoğun meta mübadelesi ile Doğu'nun geleneksel kent uygarlığını sultası altında tutan merkezî bürokratik devlet yapıları; Batı'nın kurumsal özgürlükleri ve zümre sistemi karşısında Doğu'nun "hayli amorf toplum üzerinde muazzam tahakküm sahibi iktidarı"; Batı'da devletin içsel ilkelerine baskın çıkan "örgütlenen toplumun içsel ilkeleri" ve Doğu'da tam tersi; Batı'da serfliğin ortadan kalkışının yarattığı boşluğu dolduran mutlakıyetçi devletle serfliğin farklı gelişmesi ve Doğu'da mutlakıyetçi devletin serfliği yeniden güçlendirmesi; Batı'da merkezinde kapitalist şirket bulunan merkantilizm ve Doğu'da sanayi üzerinde devlet hâkimiyeti; Batı'nın ulusal mutlakıyetçiliğe doğru giden evrimi

ile Doğu'nun emperyal otokrasiye doğru gelişimi; Latin Hıristiyanlığı ile *caesaropapist** Ortodoksluk vs.[7]

Szücs, enginliği kuşku götürmez bilgi birikimine rağmen, kendi getirdiği çerçeve içinde eleştirilebilir. Bazen indirgemeciliğe yönelmiştir, örneğin Rus mutlakıyetçiliğini, Bizanslı otokrat mistisizmine indirgemiş, Rusya devletinin niteliğinde kısa ömürlü de olsa, anayasal değişim sağlayan hukukî ve siyasî mutlakıyetçilik tartışmalarını göz ardı etmiştir; Ortaçağ ve erken modern dönem tarihine ilişkin zengin tarihsel kültürüne rağmen, Bizans geleneğini *caesaropapism* olarak değerlendirmenin fazla basitleştirici olduğunu gösteren -artık çok geniş sayılabilecek- literatürü yok saymayı tercih etmiştir; bir tarihçi için daha ciddi ve şaşırtıcı nokta, âdeta bir siyaset bilimi ders kitabından aktarıldığı izlenimi veren bir yaklaşımla Batı'nın homojen olduğunu varsaymıştır. Hepsinden önemlisi, Szücs Avrupa nosyonunu, birbirinden bağımsız bir şekilde evrim geçirmiş görünen iki kutba dayandırmıştır; "Batı'nın organik biçim değişmeleri süreci"nden bahsedecek kadar ileri gitmiş, böylece Doğu için "inorganik" bir süreç olduğunu ima etmiştir.[8] Farklı bir metodolojik yaklaşımla, kutupluluğa dayalı bu görüşün yerine farklılaşmaları daha çok gösteren bir tablo konur, ayrıca Szücs'ün istediği şekilde Doğu-Orta Avrupa'yı oluşturmasını sağlayan keskin mekânsal sınırlar, daha saydam ve tedricî zamansal geçişlere dönüşürdü. Ama Szücs bu bilinçli metodolojik seçimi dolaylı bir siyasî mesaj vermek için yapmıştır.

Szücs, yerinde bir adla "Doğu Avrupa dolaylı anlatım tarzı" denen tarzda yazmıştır. Bu tarzda, siyasî tez açıkça görülmez, argümanın bütününden çıkar. Szücs, açık siyasî sonuçlar çıkarmamakla birlikte, günümüz siyaset bilimi lügatçesinin bütün uygun terimlerini kullanmıştı. Problematik "sivil toplum" nosyonunu çok sık kullanmıştı. Sivil toplum fikri İskoç Ay-

(*) Hem ruhanî hem dünyevî otoriteye dayanan - e.n.

7 Jenö Szücs, "The Three Historic Regions of Europe, An Outline," *Acta Historica Scientiarum Hungaricae*, c. 29 (2-4), 1983, 134-135, 151.

8 Ibid., 142.

dınlanması sırasında teorik olarak geliştirilmiş olsa da, "yeni *cause célèbre* [ünlü gerekçe], toplumsal düzenin sırlarını çözecek yeni analitik anahtar" sayıldı.[9] Szücs, bu nosyonu, Batı'da daha 13. yüzyıl ortalarında "otonom toplumun eşanlamlısı olarak" bir *societas civilis*'in [sivil toplum] ortaya çıktığını göstermek üzere kullanmıştı, Batı'da "hukuk ve özgürlük gibi düzenleyici ilkeler" çeşitli "küçük özgürlük alanları" yaratmayı başarmıştı. Ortaçağ'ın *honor* [şeref] ve *fidelitas* [sadakat] gibi feodal kategorileri bile Batı'nın kurucu bir unsuru olarak "insan vakarı" çerçevesinde yeniden yorumlandı, Avrupalı davranışında *virtus* [fazilet] ve *temperantia*'nın [itidalin] olumsal bir şekilde biraraya gelişinden bahsetmeye gerek bile yok.[10]

Aslında dolaysız bir siyasî mesaj da vardı, ama Szücs bunu István Bibó'nun bakış açısından sunmayı tercih etmiştir: "'Toplumu örgütlemenin demokratik bir yolu'nun en derin köklerinin araştırılması." Her zaman Bibó'nun arkasına saklanmaya özen gösteren Szücs, demokrasinin yapısal önkoşullarına ilişkin görüşünü ortaya koymuş ve Macaristan'ın bu nesnel önkoşulları karşıladığını belirtmişti. Eserinin görkemli finalinde, yine Bibó tarafından meşrulaştırılan açık bir eylem çağrısında bulunur: "Pek çok kez ortaya koyduğu ve bir uzun vade olarak işlev görmesini istediği temel kavramı da geçerli ve uygundur: Gerçekliğe içkin olan olasılıkların mutlaka gerçekleşmesi gerekmez - gerçekleşmeleri gayret ve iyi niyete bağlıdır." Szücs'ün vizyonu, bütün Orta Avrupa tartışmasında olduğu gibi, "insanlığın özgürlüğe doğru ilerleyişinin büyük tarihi"ne[11] dayanmaktadır. Bu görkemli çerçevede Balkanlar tahlil edilmeye bile değer bulunmuyordu; Szücs daha argümanının başında Güneydoğu Avrupa diye andığı bölgeyi dışta bırakmıştı: "Bu son bölge Ortaçağ'ın sonlarında Bizans'ın tedricî gerilemesiyle birlikte Avrupa yapısından koptuğu için, onu göz ardı edeceğim."[12]

---

9 Adam B. Seligman, *The Idea of Civil Society*, New York: Free Press, 1992, 200.

10 Szücs, "The Three Historic Regions," 140-142, 145, 147, 177.

11 Iver B. Neumann, "Russia as Central Europe's Constituting Other," *East European Politics and Societies*, c. 7, no. 2, Bahar 1993, 356.

12 Szücs, "The Three Historic Regions," 140-142, 145, 147, 177.

Orta Avrupa fikrinin ikinci kurucu babası, "Orta Avrupa'nın bir bütün olarak Avrupa karşısında eşiksel konumda olduğunu savunduğu çok daha kültürel temelli bir tanım" getiren bir yazardı.[13] Milosz, *The Witness of Poetry*'de, Orta Avrupa'yı tanımlamak şöyle dursun, bu terimi kullanmaz bile. 1983'te yayımlanan denemeleri, "belki öbür yüzyıllardan daha değişken ve çokyönlü olan 20. yüzyıl, onu gördüğümüz noktadan değişmektedir" diyen, son derece incelikli bir entelektüelin şiir dünyası üzerine düşüncelerini içermektedir. Milosz "Avrupa'da benim köşem" diye tanımladığı yerden konuşmuştu, ama burası kendisine atfedilen Orta Avrupa değildi. Orta Avrupa'dan hem daha geniş hem de daha dardı. Dar anlamıyla "köşe"si Polonyası'ydı, daha özgül olarak Litvanya sınırındaki daha da küçük köşeydi. Burası üç eksen etrafında dönüyordu: Kuzey-Güney ekseni, Latince ile Lehçe arasındaki, Roma klasisizmi ve antik dönem şairleri ile Leh ardılları tarafından üretilen şiir arasındaki karşıtlık, ama aynı zamanda sentez; Batı-Doğu ekseni, vatan ile dünyanın yeni başkenti Paris arasında; Geçmiş-Gelecek ekseni, şiirin "bir *palimpsest**olarak, kodu düzgün bir şekilde çözülünce çağına tanıklık etme" niteliği.[14]

Bu üç eksen, Milosz'un tespit ettiği ve bağlamından koparılarak Orta Avrupa tanımını temsil ettiği düşünülen bir başka karşıtlıkla ilişkilendirilmemelidir. Şair, "Roma ile Bizans arasındaki sınır bölgesinde doğdum ve büyüdüm" sözüyle doğduğu yeri tanıtır. Bu söz de, "yalnızca Avrupa'nın kenarından. yani Orta Avrupa'dan ya da bu örnekte Wilno'dan Avrupalılık'ın gerçek niteliklerini layıkıyla anlayabilir," şeklinde yorumlanmıştır. George Schöpflin, böyle bir yorumun eğer Orta Avrupa, Avrupa'nın kenarını oluşturuyorsa Doğu Avrupa'nın neresi olduğu şeklinde az çok coğrafî ve semantik soru"yu

---

13 George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 19.

(*) *Palimpsest:* Daha önce yazılmış bir metin silinerek, yerine yeni metin yazılmış manüskri - e.n.

14 Czeslaw Milosz, *The Witness of Poetry*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983, 3, 6-7, 10-11.

doğurduğunun farkında olmasına rağmen, yine de bu yoruma bağlı kalmıştır.[15]

Milosz Rusya'ya yönelik ikizdeğerli bir tutuma sahipti: Avrupa'nın yüzyıllardır Roma Katolikliği ile Doğu Hıristiyanlığı arasında bölünmesinden bahsetmiş, ama aynı zamanda "tabiî ki Doğu Hıristiyanlığı'ndan değil, onun yenilgisinden doğan sonuçlardan"[16] kaynaklandığını düşündüğü tehlikeyi anlatmaya özen göstermişti. Rusya'nın yalıtılmışlığını göstermek için, Rus tarihçi Georgii Fedotov'un, Rusya'nın bütün talihsizliklerinin Yunanca'nın evrenselliği yerine Slav dilini ikame etmesinden kaynaklandığı yolundaki saçma iddiasını bile aktarmıştı. Yine de, Rusya'yı hiçbir zaman Avrupa'nın bütünüyle dışında bırakmamıştı; yaptığı şey, Rus Mesihçiliği [*messianism*] ile bir bütün olarak Batılı fikirler arasında karşıtlık kurmaktı.

Milosz, yorumcularının kabul ettiğinden çok daha politik bir kişiydi. Bütün Doğu Avrupa'nın kurtuluşu için sesini yükseltmekle kalmamıştı, ayrıca iki kat politikti: Dolaysız olarak, Avrupa'nın soğuk savaş dönemi bölünüşünün sinizmini ortaya koymuştu ve daha derin bir düzeyde, kültürel imgelerin politik önemini görmüştü:

> Avrupa'nın, kendisini Batı'ya sunduğu şekliyle edebî haritası, son zamanlara dek boş alanlar içeriyordu. İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya belli bir yere sahipti...; Almanya'nın doğusundaki beyaz alana kolaylıkla *Ubi leones* (aslanların olduğu yer) yazılabilirdi ve bu vahşi hayvanlar Prag (bazen Kafka'dan dolayı bahsi geçiyordu), Varşova, Budapeşte ve Belgrad gibi şehirleri de kaplıyordu. Yalnızca doğuya doğru, ilerde Moskova haritada görünüyordu. Bir kültürel elitin koruduğu imgeler, yöneten grupların kararlarını etkiledikleri için, kuşkusuz politik önem de taşırlar. Bundan dolayı, Yalta anlaşmasını imzalayan devlet adamları, bu boş alanlardan yüz milyon Avrupalı'yı bu kadar kolayca kayıp sütununa yazabilmişti.[17]

15 Schöpflin ve Wood, *In Search of Central Europe*, 19.

16 Milosz, *The Witness*, 5.

17 Ibid., 7.

Orta Avrupa'nın kaderi tartışması gündemdeki yerini alınca, Milosz, ilk bakışta Orta Avrupalılığı konusunda çok daha açık konuşmaya başladığı izlenimi veren bir denemeyle bu tartışmaya katıldı: "Pek çok kişinin varlığını yadsımasına rağmen, bence Orta Avrupa diye bir şey var."[18] Özgül Orta Avrupalı tutumlarını tanımlamak gibi kendine bir görev biçmesine rağmen, Milosz'un daha kapsamlı genellemelere giriştiği anda, en iyi bildiği dünyanın, yani edebiyat alanının sınırları içinde kalmaya özen göstermesi, alçakgönüllülüğünü ve entelektüel dürüstlüğünü ortaya koymaktadır.

Milosz açısından, Orta Avrupa edebiyatının en çarpıcı özelliği, tarihin farkında oluşuydu. Öteki karakteristik özelliği ise şuydu: "Bir Orta Avrupalı yazar ironiyi öğrenerek yetişir." Burada Milosz, Orta Avrupa ironi alanıyla karşılaştırıldığında, "klişelere inatla bağlı kalan, sansür tarafından dondurulan çağdaş Rus sanat ve edebiyatının kısır ve çekicilikten uzak göründüğünü" ifade ederek, ender olarak yaptığı bir şeye, indirgemeciliğe düşmüştür. Yalnızca birkaç isim verelim, Ilya Ilyef, Evgeniy Petrov, Isac Babel, Mikhail Bulgakov, Andrei Platonov, Venyamin Erofeev ve Vladimir Orlov gibi muhteşem bir yazarlar listesi karşısında bu iddianın saçmalığı ortadadır, ama bu, yazarın tek falsosuydu. Milosz Orta Avrupa'nın kısa formülünü "Leh, Çek veya Macar" olarak kabul etmeye başlar görünmesine rağmen, Orta Avrupa edebî deneyi içinde payı olan farklı edebiyatlar üzerinde dururken, "Çek, Polonya, Macar, Estonya, Litvanya ve Sırp-Hırvat" edebiyatlarını saymıştır; ayrıca, Ukrayna, Slovakya ve Romanya edebiyatlarına da göndermede bulunmuştur. Balkanlar'dan ayrı olarak bahsetmeyen Milosz, Rusya dışındaki Doğu Avrupa'nın geri kalanıyla birlikte Balkan ülkelerini de Orta Avrupası'na dahil etmiş ve bu Orta Avrupa'yı "bir inanç eylemi, bir proje, hatta bir ütopya" diye nitelemiştir.[19] Öne çıkan nokta, Rusya'ya yönelik tutumun belirsizliğidir.

---

18 Czeslaw Milosz, "Central European attitudes," *Cross Currents*, c. 5, no. 2, 1986, 101-108.

19 Ibid., 101, 103, 106.

Söz konusu üç eserin en tanınmış ve en çok okunanında, Orta Avrupa üzerine "Batı'da bu kavrama en fazla yaygınlık kazandıran kişi... bir Çek, Milan Kundera"[20] tarafından yazılan eserde, bu belirsizlik dışlayıcı kesinliğe dönüştürülmüştür. Bugün, yazılışının üzerinden on yıldan uzun bir zaman geçtikten sonra, Kundera'nın eserini yeniden okuyunca, mantıksal tutarlılık ve ahlâkî sorumluluk açısından hayal kırıklığına uğranması kaçınılmazdır: Eser melodramatik, zaman zaman düpedüz ırkçı görünmektedir, ama dönemin tarihsel bağlamı göz önüne alınınca, özgürleşme *pathos*'unun gerçek olduğu anlaşılır; aşırı indirgemeciliğinin yanı sıra samimi duygusal seslenişi, çektiği ilgiyi açıklamaktadır. Kundera'nın makalesi yoğun bir entelektüel tartışmanın odak noktası olmuştur ve orijinal metne, güçlü, ama az sayıdaki eleştirileri ve sayısı daha çok, ama daha güçsüz destekleyici yazıları dikkate almadan yaklaşmak imkânsız hâle gelmiştir. Âdeta ilk metin otonomisini yitirmiştir, onun 'masum' bir yeniden okuması mümkün olmaktan çıkmıştır.

Bu durum beni farklı bir strateji izlemeye zorluyor: Tartışmalara âşina olan ve Orta Avrupa'nın kendine özgü bir kimliği olduğu şeklinde Kundera'nın öne sürdüğü inancı paylaşanların, yani *In Search of Central Europe*'un editörlerinin gözünden Kundera'nın görüşlerini sunmak. Bu 'postmodernist' teknik, bizzat Kundera'nın, makalesinin söz konusu ciltte "kendine ait gerekçelerle" yayımlanmasına izin vermemesi, Schöpflin ile Nancy Wood'un onun argümanının bir özetini sunmasıyla meşruluk kazanmaktadır. Iver Neumann, Kundera'nın, makalesinin kitaba alınmasına izin vermemesini, *Şaka*'nın Çekçe versiyonuna yazdığı sonsöze göndermede bulunarak açıklar. Neumann'a göre, "makale, eserlerinin inkâr ettiği bölümüne girer, çünkü Batılıların tüketimi için hazırlanmıştır."[21] Schöpflin ve Wood'a göre, Kundera Macaristan (1956), Çekoslovakya (1968) ve Polonya'daki (1956, 1968, 1970 ve 1981) olayla-

20 Timothy Garton Ash, "Does Central Europe Exist," *New York Review of Books*, c. 33, no. 15, 9 Ekim 1986, 191-215.

21 Neumann, "Russia," 357-358.

rı, Doğu Avrupa dramları olarak değil, tam anlamıyla Batı dramları olarak yeniden kurgulamıştır. "Kundera'nın şemasında, ulusların kimliklerini oluşturdukları, ifade ettikleri ve kimliklerine kendine özgü nitelikleri verdikleri itici güç olarak görülmesi gereken, siyaset değil, *kültür*'dür." Kundera, bu kültürel yaklaşım çerçevesinde, bir küçük uluslar ailesinin kimliği olarak Orta Avrupa kimliğinin, genel Avrupa deneyiminin ayrılmaz bir parçası olduğunu, aynı zamanda kendine özgü bir profili bulunduğunu savunmuştu..Öte yandan Rusya konusunda:

> Kundera... hem Rus geleneklerinin sürekliliğini hem de Avrupa geleneklerinden köklü *farklılığını* öne sürer. Bu, onun açısından Orta Avrupa'nın Batı'ya bağlılığının neden doğal bir eğilim olduğunu açıklar. Kundera'ya göre, bu bağlılık, kültürel geleneklerin sürekli iç içe geçmesinden kaynaklanır, oysa Rusya, Avrupa'yla kültürel yakınlaşma dönemleri geçirmiş olmasına rağmen, bir 'öteki' medeniyeti, temelden farklı bir kültürü temsil der.[22]

Kundera'nın makalesi, âdeta bir tepki seli doğurdu. Tepkiler, Rusya'nın özselleştirilmiş bir yabancı olarak Avrupa'dan tamamen dışlanması üzerinde yoğunlaşıyordu. "Ruslara *demonik* bir güç" atfedilmesine karşı çıkan en güçlü ses Milan Şimečka idi. Kundera'nın "Ruslar Çekoslovakya'yı işgal ettiklerinde, Çek kültürünü tahrip etmek için ellerinden geleni artlarına koymadılar" şeklindeki suçlamasına karşılık veren Şimečka, şu noktaya işaret etmiştir: "Çek kültürüne son verenin Ruslar olmadığını unutacak kadar olayların uzağında değildik... Orta Avrupalı doğup yetişmiş olmak kaderimizdir... Manevî Biafra'mız silinmez bir yerel damga taşımıştır." Kundera, Orta Avrupa'nın kaderi açısından Pan-Slav fikrine çok fazla ağırlık atfetmişti: "Kanımca Orta Avrupa'nın yaptığı hata, 'Slav dünyası ideolojisi' dediğim şeyden kaynaklanmaktaydı." Çeklerin Slav olmadığını (Joseph Conrad'ın 1916'da Lehler için

22 Schöpflin ve Wood, *In Search of Central Europe*, 140-141.

iddia ettiği gibi) iddia edecek kadar ileri gitmemişti, ama dilsel akrabalık dışında, Çeklerin de, Lehlerin de Ruslarla hiçbir ortak noktası olmadığını ileri sürmüştür.[23]

Kundera'nın argümantasyonunda öne çıkan bir ayrıntı var. Bu ayrıntı, daha sonra yurttaşı Václav Havel tarafından neredeyse simetrik bir biçimde yeniden üretilmiştir. Kundera, Kazimierz Brandys'in Anna Ahmatova'yla konuşmasına atıfta bulunmuştur. Brandys'in kitaplarının yasaklanmasından şikâyet etmesi üzerine Ahmatova onun dehşet verici asıl olaylarla, hapis, sürgün vb. ile karşılaşmadığını söylemiştir. Brandys'e göre, bunlar tipik Rus tesellileriydi, Rusya'nın kaderi kendisine yabancıydı, Rus edebiyatı kendisini korkutuyor, hatta dehşete düşürüyordu; "onların dünyasını tanımamayı, hatta onların dünyasının varolduğunu bilmemeyi" tercih ederdi. Kundera şunları ekler: "Bizimkinden daha kötü olup olmadığını bilmiyorum, ama farklı olduğunu biliyorum: Rusya bir başka (daha büyük) felâket boyutu, bir başka mekân imgesi (o kadar büyük bir mekân ki, koskoca uluslar içinde yutulup kayboluyor), bir başka (yavaş ve sabırlı) zaman kavrayışı, bir başka gülme, yaşama ve ölme biçimi biliyor."[24] 1994'te Joseph Brodsky, Havel'in postkomünizm kâbusu hakkındaki konuşmasına karşılık olarak bir açık mektup yazmıştı. Bu, bir tür felsefî manifestoydu ve orada ileri sürülen görüşler paylaşılmasa bile, derin entelektüel çabası ve dürüstlüğü saygı uyandırıyordu. Bu mektup insanın doğasını ve toplum sorunlarını, entelektüellerin, özellikle filozof-kralların rolünü ve sorumluluğunu ele alıyordu. Havel'in kibar karşılığı esas itibarıyla bir reddiye olmuştu; Brodsky'nin ortaya attığı (Aydınlanma'nın, Rousseau ve Burke'ün mirası, uzlaşma ve ermişlik, hayatta kalma ve konformizm, kitle toplumu ve bireycilik, bürokrasi ve kültür vb.) kritik sorunları tartışmaya yanaşmamıştı, gös-

23 Milan Kundera, "The Tragedy of Central Europe," *New York Review of Books*, c. 31, no. 7, 26 Nisan 1984, 34, 37; Şimečka, "Another Civilization? An Other Civilization?" Schöpflin ve Wood, *In Search of Central Europe*, 159; Joseph Conrad, *Notes on Life and Letters*, Freeport, N.Y.: Books for Libraries, 1972, 135.

24 Kundera, "The Tragedy," 34.

terdiği gerekçe bu meselelerin fazla karmaşık olması ve "en azından [Brodsky'ninki kadar] uzun bir yazı" yazılmasını gerektirmesiydi. Bunun yerine, Brodsky'ninkinin yaklaşık üçte biri uzunluğunda bir yazı yazdı, bu yazıda ortaya konan tek fikir, deneyimleri arasında temel bir fark olduğuydu:

> Memleketinizdeki sıradan insanlar için, daha özgür bir sistemi, düşünce ve eylem özgürlüğünü hedefleyen herhangi bir değişiklik, bilinmeyene doğru atılmış bir adımdır... Sizin tersinize, Çekler ve Slovaklar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya-Macaristan meşrutî monarşisi altında hatırı sayılır derecede özgürlük ve demokrasi yaşadılar... O günlerin gelenekleri aile hayatında ve kitaplarda hâlâ yaşamaktadır. Dolayısıyla, özgürlüğün yenilenmesi bizim ülkemizde de güç ve rahatsız edici olmasına rağmen, özgürlük asla zaman, mekân ve düşüncenin hiç bilinmeyen bir unsuru olmamıştı.[25]

Dolayısıyla, Rus yazar evrensel önem taşıyan varoluşsal sorunları gündeme getirirken, medenî Orta Avrupalı üstten bir tavırla karşılık vererek, tipik bir taşralı yaklaşımıyla, iki ülkenin tarihsel deneyimlerinde derece farklarına ilişkin nispeten önemsiz bir konuyu gündeme getirir (ülkelerden biri bir kıta büyüklüğündedir, dolayısıyla aşırı genellemeler yapılması son derece güçtür). Belki de mesele, Çekler hakkında, "Batı'nın kenarında yaşayan başka uluslar gibi, bu elitist züppeliğinin aldatıcı teranesine bilhassa kapıldıkları," yani Batı ile Doğu arasında kapatılmaz bir kültürel uçurum olduğu varsayımını kabul ettikleri şeklinde bir hüküm verip daha fazla üzerinde durmaya değmez niteliktedir.[26] Burada Rusya "Orta Avrupa'nın kurucu ötekisi" haline geliyordu. Kundera'da dikkat çekici olan nokta, Balkanlar'dan hiç söz açmamasıdır; tek karşıt Rusya'ydı.

Dolayısıyla, oluşturulduğu ilk aşamada, Orta Avrupa fikrini hem kültürel (Kundera ve Milosz) hem de tarihsel (Szücs) te-

---

25 "'The Post-Communist Nightmare': An Exchange," *New York Review of Books*, c. 41, no. 4, 17 Şubat 1994, 28-30.

26 Zdeněk David, "Bohemian Utraquism in the Sixteenth Century: ..." *Communio Viatorum*, c. 35, no. 3, 1993, 229.

rimlerle tanımlama girişimleri vardı, ayrıca Orta Avrupa daima Rusya'yla karşıtlık içinde betimleniyordu. Bu aşamada Balkanlar ayrı bir kendilik olarak mevcut değildi: Balkanlar ya göz ardı ediliyor, ya da genel bir Doğu Avrupa veya seyrek olarak Orta Avrupa kapsamına sokuluyordu. 1980'lerin Orta Avrupa fikri, özgürleştirici bir fikirdi, "bir protesto metaforu"ydu, bütün Avrupa ülkelerinde farklı dönemlerde ve yoğunluklarda temsil edilen "Avrupalılık"la ilgili koskoca bir külliyat içinde bir alttürdü. Temel konular Avrupa'nın kapsayıcılığı ve dışlayıcılığıydı ve entelektüel güçten çok daha fazla şey işin içinde olduğu için, tartışma hayli hararetliydi.

Orta Avrupa fikrinin gelişiminin ikinci aşamasında 1989'a - Doğu Avrupa'nın *annus mirabilis*'ine- kadar gerek Batı'nın belli başlı yayınlarında gerekse Doğu Avrupalı entelektüel göçmenlerin ve *samizdat*'ın* yayınlarında pek çok eser çıktı: *Cross Currents, East European Reporter, Eastern European Politics and Society, Daedalus, Cadmos, The New York Review of Books, Svedectri, La Nouvelle Alternative, Nowa Koalicja* vb. Bunlardan temsil edici örnekler *In Search of Central Europe*'un 1989 cildinde biraraya getirilmiştir. Cildin giriş yazısında şu nokta kabul ediliyordu: Orta Avrupa kimliği üzerine tartışmalar, "varsayılan bir Orta Avrupalılık'ı başlangıç noktası olarak alıyor, onun ifade edilmeyen, ama bariz olan hedeflerini en uygun şekilde tanımlamaya çalışıyor ve bu kavramın su götürmez doğru olduğunda, yanlışlığını kanıtlamanın karşı çıkanlara düştüğünde ısrar ediyorlar." "Bariz olan hedefler" olumsuz bir şekilde muğlak olarak anlatılıyordu: "Mevcut sistemin yaydığı değerlerden başka" değerleri vurgulayan bir bilincin ve "Sovyet tipi gerçeklikten başka bir şeyi arayanlar için düzenleyici bir ilke işlevi görebilecek ölçüde sahih" bir kimliğin inşası.[27]

Schöpflin'in temel girişimi Szücs'ünkünden farklı değildi: Rusya ile Batı Avrupa arasında temel karşıtlık bulunduğunu kanıtla-

---

(*) Rusça: *Sam* ("kendi") ve *izadatelstvo* ("yayınları") kelimelerinden oluşan terim. Rusya'dan yasadışı olarak evlerde üretilip elden ele dolaşan ürünler - e.n.

27 George Schöpflin, "Central Europe: Definitions Old and New," *In Search of Central Europe*, 18-19, 27.

maya çalışmak, ardından Orta Avrupa'yı ikisi arasına yerleştirmek, ama iki ideal tip arasındaki uyuşmazlık geçiş modellerini imkânsız kıldığından, Batı'nın organik bir parçası olarak göstermek. Gerçek farklılıklar kültüreldi, "dolayısıyla Avrupa değerlerinin ele alınması hayatî önem taşıyordu." Avrupa "kendine özgü değerler geliştirmiştir ve bunlar hem içkin hem de silinmez niteliktedir." Bu tür ifadelerin, "hiçbir çözümün daimî olmadığı" Avrupa kültürel geleneğindeki deneysellik ve yenilik ruhunu nasıl barındırdığını mantıksal olarak tasavvur edebilmek güçtür, ama mantık bir siyasal manifesto için en önemli önkoşul değildir. Schöpflin de durumu şu şekilde niteliyordu: "1980'lerin ikinci yarısında, bütün kanıtlar gösteriyor ki, Orta Avrupalılık kimliği yeterince geniş bir kitleyi etkileyecek kadar çekicidir."[28]

Rusya'dan kesin bir ayırışa karşılık, Orta Avrupa bu değerlendirmede açık bir şekilde Balkanlar'a karşıt olarak tanımlanmıyordu. Seyrek ve dolaylı atıflar bu bölgeye ilişkin kararsızlığı, kesin tavır almamış olmayı yansıtmaktaydı. Bazı ifadelerde Balkanlar, Orta Avrupa'dan pek net ayırt edilemeyen büyük bir Doğu Avrupa içinde gösteriliyordu: "Polonya'nın doğusundaki bataklık ovaları -Kresy-Pannonia Havzası, Balkanlar'ı anmaya bile gerek yok, Avrupa'nın el değmemiş Vahşi Batı'sıdır." Aynı zamanda, Latin ve Ortodoks toprakları arasında mezheplere göre çizilen ayrım çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalınıyordu: "Hırvatistan ve Slovenya kendilerini haklı olarak Orta Avrupalı görüyorlar, ülkenin geri kalanı ise görmüyor."[29] Mantık, akıllara durgunluk verecek cinstendi: Bir grubun her türlü kabulü haklı sayılıyor, öteki grubun algılamaları dikkate bile alınmıyordu; onlar Orta Avrupa'nın parçası değildi.

1980'lerde, mutlaka etnik süreklilik açısından değil, ama metodoloji, üslup ve genel temaları açısından üç büyük anlatının gelişimi görülebilir. Bir istisnayla, bu anlatılara katkıda bulunanlar, Orta Avrupa fikrinin kabul edilen kültürel parametrelerinin dışına çıkmadılar. Söz konusu istisna Péter Hának'tı.

---

28 Ibid., 9-10, 12, 14-15, 27.

29 Ibid., 2, 20.

Szücs'ün izinden giden Hának onun anlatısını 19. yüzyıla uyarlamaya çalışmıştı. Hának'ın eseri, Szücs'ünkünden bile daha fazla, gerikalmışlık ve modernleşmeye ilgi gösteriyordu. Hának'ın Orta Avrupa tanımı Habsburg topraklarıyla örtüşüyordu: "Bir devlet güçleri ve siyaset sistemi olarak Monarşi (Macaristan dahil), Batı'nın tam anlamıyla gelişmiş parlamenter demokrasisi ile Doğu'nun otokrasisi arasında, ortada bir yerde duruyordu. Orta Avrupa'nın anlamı tam da budur." Orta ve Doğu Avrupa'nın feodal sistemleri arasında köklü farklılıklar bulunduğunu kabul eden yazarın argümanları yalnızca derece farklılıklarını ortaya koyuyordu: "Macaristan ve Lehistan'da soylular, Rusya'da olduğundan daha kalabalıktı, daha iyi örgütlenmişti ve daha bağımsızdı," "kentlerin gelişiminde, hukukî konumunda ve ekonomisinde dikkate değer farklar vardı."[30] Farklılık ve benzerlik üzerine karşılaştırmalı değerlendirmeler görecedir ve "geçerlilik ve önem açısından çeşitlilik muazzam olabilir," kritik değişken, "karşılaştırmayı kimin, ne zaman yaptığıdır."[31] Macarlar, Lehler ve Çekler Orta Avrupa ile (Rusya'nın temsil ettiği) Doğu Avrupa arasındaki farklılıklar üzerinde dururken, Almanların *Westmitteleuropa* ile *Ostmitteleuropa* arasındaki farkları vurgulaması şaşırtıcı değildir.[32]

Milosz'un izinden giderek edebiyat eserleri aracılığıyla bir Orta Avrupa kimliğinin anahatlarını belirlemeye çalışan Czaba Kiss'in girişimi, dışlayıcılıktan dikkat çekici ölçüde uzaktı. Çizdiği Orta Avrupa edebiyat haritasına üç unsur damgasını vurmuştu: "Bölgenin ara ve sınır niteliği ve Batı ile Doğu arasında olmanın yorumları"; "küçük ulusların kaderinin edebî formülasyonu" ve "bölgenin dilsel ve kültürel çeşitliliği ve bunların birarada bulunması."[33] Edebî Orta Avrupa iki yarıyla

30 Hának, "Central Europe," *In Search of Central Europe*, 57-69.

31 Nelson Goodman, "Seven Structures on Similarity," *How Classification Works*, 21.

32 Winfried Eberhard, Hans Lemberg, Heinz-Dieter Heimann ve Robert Luft, ed., *Westmitteleuropa. Ostmitteleuropa. Vergleiche und Beziehungen:* ..., Münih: R. Oldenburg, 1992.

33 Csaba G. Kiss, "Central European Writers about Central Europe...," *In Search of Central Europe*, 128.

temsil ediliyordu: Bir yarı, Alman'dı; öteki yarı, küçük ülkelerden bir dizi halktan oluşuyordu: Lehler, Çekler, Slovaklar, Macarlar, Slovenler, Hırvatlar, Sırplar, Romenler ve Bulgarlar; yazar ayrıca Finleri, Baltık halklarını, Belorusları, Ukraynalıları ve Yunanları da listeye eklemişti. Orta Avrupa edebiyatının Rus edebiyat sahnesinden farkını uzlaşmaz değerler çerçevesinde formüle etmemişti. Kiss'e göre, söz konusu fark, Orta Avrupalı yazarların ulusal ideoloji saplantısı taşıması ve edebiyatlarının ulusal hedeflerin gerçekleştirilmesine tâbi olmasıyla açıklanabilirdi. Nihayet, Kundera'nın argümantasyonu Mihály Vajda tarafından takip edildi, gerçi Vajda Kundera'dan bağımsız olarak yazdığını ileri sürmüştü. Aynı tutku ve dışlayıcılığı sergileyen Vajda, mantıksal tutarsızlıkta ve "aşağılık duygularıyla sınırlarımızda oturan canavar"a[34] sövgüler yağdırmakta çok daha ileri gitmişti. Neyse ki, genellikle nazik yazılar basan *Középeuropa*'da Vajda'nın yazısı bir istisna oluşturuyordu.

Söz konusu üçlü -Polonya, Macaristan, Çekoslovakya- dışından gelen tek ses, Predrag Matvejević'in "Central Europe Seen From the East of Europe" adlı yazısıydı. Matvejević Orta Avrupa vizyonundan dışlanmakla kendisini tehdide uğramış hissetmiyordu. Buna karşılık, Kundera'nın "bugün, küçük Avusturya dışında bütün Orta Avrupa Rusya'nın tahakkümü altındadır" şeklindeki iddiasına bir düzeltme getirmeye çalışır. "Kundera'nın en çok çevirilen yazarlar arasında yer aldığı Slovenya, Hırvatistan ve öteki Yugoslavya bölgeleri" gibi Rusya tahakkümü altında olmayan başka küçük ülkelere dikkat çekti. Matvejević'in Orta Avrupası en karışık tablolardan biriydi: "Orta Avrupa, üsluplarına dek uzatılabilir - Barok, Biedermeier ve Ayrılık üsluplarına, ya da belirli bir kendine özgü müziğe, resme ve duyarlığa." Matvejević hiçbir zaman Balkanlar'dan söz açmadı, ama Belgrad ve Bükreş Orta Avrupa'nın bir parçasıydı, buna karşılık Bulgaristan'ın adı bile anılmıyordu. İlk olarak 1987'de yayımlanan bu yazıda gerçekten ilginç olan nokta, ayırıcı kimliklerin farkında olunmasına rağmen, orga-

34 Mihály Vajda, "Who Excluded Russia from Europe?" *In Search of Central Europe*, 175.

nik bir Yugoslavlık görüşüne ne denli bağlı olduğuydu: "Yalnız Sloven miyiz, yoksa Yugoslav Sloven miyiz; yalnız Hırvat mıyız, yoksa Yugoslav Hırvat mıyız? Aynı şekilde, Sırp münhasıran Sırp mıdır, yoksa bir Yugolav Sırp ve bir Avrupalı mıdır vb.?"[35] Bu, daha sonraki süreçte, Yugoslavya'nın bir kısmı bir Balkan kimliğini yeniden keşfetmek zorunda kaldığında "çoğalan oryantalizm"lerden çok farklı bir dünyaydı.

Romanya'dan gelen bir başka ses ise Eugène Ionesco'ydu. Ionesco, "yalnızca Avusturya, Macaristan ve Romanya'yı değil, Hırvatistan ile Çekoslovakya'yı da" içine alacak ve "sözde ideolojik Rus barbarlığına ve onun işgal ruhuna karşı tek Avrupalı ve insanî direnişi" temsil edecek bir Orta Avrupa konfederasyonunu savunuyordu. Merkez olarak Viyana'nın seçilmesi, yalnızca Habsburg geçmişine nostaljiyi değil, aynı zamanda çağdaş Avusturya'nın iki kutuplu dünyada kendisi için yaratmayı başardığı çarpıcı alanın çekiciliğini de yansıtıyordu."[36] "Katolik Orta Avrupa ile Ortodoks Balkanlar arasındaki bölünmeyi" 1989'dan önce dile getiren tek yazar Jacques Rupnik'ti. Rupnik, Orta Avrupa vizyonlarının "ülkeden ülkeye" değiştiğini, böylece "komşuların algılanması ve ilgili motivasyonlar hakkında ilginç içgörüler kazandırdığını" kabul etmekle birlikte, Ionesco'nun fikrine şaşkınlıkla yaklaşmıştı: "Polonya'nın olmaması dikkat çekiyor, ama Ionesco zaten saçmanın tartışmasız ustasıdır." Bu 'saçmalık', Ionesco'nun medeniyetler arası ayrım çizgilerini geçmesinde, Katolik Polonya'nın adını bile anmazken Ortodoks Romanya'yı listeye dahil etmesindeydi.[37]

1989'a kadar Orta Avrupa fikrinin ikinci aşamasında, bu fikir yayıldı ve kültürel unsurları araştırılıp saptandı. Balkanlar'a yönelik tutumda, kurucu ideologların perspektifleri yeniden üretildi. Orta Avrupa'nın bir bölge kurma örneği olarak yorumlanması gerektiği ifade edildi. Bu, "kimlik politikası ola-

35 Schöpflin ve Wood, *In Search of Central Europe*, 183, 188-189.

36 Radu Stern ve Vladimir Tismaneanu, "L'Europe centrale: Nostalgies culturelles et réalités politiques," *Cadmos*, no. 39, 1987, 42, 44.

37 Jacques Rupnik, *The Other Europe*, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1988, 5, 21-22.

rak adlandırılabilecek politikanın, yani belli bir politik projenin imgesine göre toplumsal alanı oluşturma mücadelesinin bir alt-grubudur."[38] Kuşkusuz bir kimlik arayışı olarak, "*Traum oder Trauma*"[39] [Rüya ya da Travma] Orta Avrupa üzerine tartışma, bir bölge kurma girişimi pek sayılamaz, çünkü Sovyetler'den kurtarılması dışında, bölge adına somut bir politik proje üretmemiştir. Tartışmanın bütünü, belirli bir politik projeyi olumsuzlamaya yönelikti.

Olası somut politik senaryolar üzerinde duran tek yazı Ferenc Fehér'e aitti, yazının geçerliliği 1989 öncesinin politik gerçekliğiyle sınırlanmıştı. Yazıda kuşkucu bir tavırla şu uyarıda bulunuluyordu: Bu fikir, "Café Zentraleuropa entelektüelleri, yani tarihten kaçmaktan her zaman hoşlanmış ve başka insanların acıları karşısında her zaman kayıtsız kalmış bir grup için kolektif bir kendinden memnuniyetin zaferine dönüşüp yozlaşabilir."[40] Kuşkuculuklarına karşın, gerek Fehér gerekse Agnes Heller Orta Avrupa ile Doğu Avrupa arasında doğaları gereği bir fark olduğu şeklindeki kategorik görüşü savunuyordu: Sivil toplum Orta Avrupa'da doğmaya başlamıştı, oysa Doğu Avrupa'da böyle bir gelişme asla olamazdı.[41] Yine de, gelişmesinin bu döneminde, Orta Avrupa fikrinin merkezinde özgürleştirici *pathos* vardı.

1980'lerin Orta Avrupası kesinlikle yeni bir terim değildi, ama yeni bir kavramdı. *Mitteleuropa*'nın diriltilmesiyle bu fikir oluşturulmamıştı: O bir Alman fikriydi, Orta Avrupa ise bir Doğu Avrupa fikriydi; *Mitteleuropa*'nın merkezinde her zaman Almanya olmuştu, Orta Avrupa Almanya'yı dışlıyordu.[42] *Mitteleuropa*'nın en ünlü savunucusu Friedrich Naumann, Kuzey

---

38 Neumann, "Russia," 350.

39 H.-P. Burmeister, F. Boldt ve Gy. Mészáros, ed., *Mitteleuropa-Traum oder Trauma?..*, Bremen, 1988.

40 Ferenc Fehér, "On Making Central Europe," *Eastern European Politics and Societies*, c. 3, no. 3, Güz 1989, 443.

41 Ferenc Fehér ve Agnes Heller, *Eastern Left, Western Left: Totalitarianism, Freedom and Democracy*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities, 1987, 17-18.

42 Henry Cord Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815-1945*, Lahey: Martinus Nijhoff, 1955.

Denizi'nden Alpler'e, Adriyatik'e Tuna'ya uzanan muazzam bir siyasal birim öngörmüştü; ilk versiyonunda Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ı, ayrıca İsviçre ve Hollanda'yı dışarda bırakmış, bir yıl sonra Bulgaristan'ı dahil olacak ölçüde olgunlaşmış saymıştı.[43] Naumann'dan önce Partsch, çekirdeğinde Almanya ve Avusturya yer alan, ayrıca Belçika, Hollanda, İsviçre, Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'dan oluşan bir *Mitteleuropa* tasavvur etmişti; Yunanistan ve Türkiye bu vizyondan dışlanmıştı.[44] Ne var ki, 1980'lerin Orta Avrupa fikrinin Alman olmayan öncellerini iki dünya savaşı arası dönemde aramak da zorlama olacaktır. *Střední Evropa* Çek siyasal düşüncesinin bir ifadesiydi; Thomas Masaryk'in "Kuzey Burnu'ndan* Matapan Burnu'na** kadar küçük ulusları kapsayan bölgesi" Laponyalıları, İsveçlileri, Norveçlileri, Danimarkalıları, Finleri, Estonyalıları, Letonyalıları, Litvanyalıları, Lehleri, Lausitz Slavlarını, Çekleri, Slovakları, Macarları, Sırp-Hırvatları ve Slovenleri, Romenleri, Bulgarları, Arnavutları, Türkleri ve Yunanlıları içine alıyor, ama Almanları ve Avusturyalıları dışlıyordu.[45] Bu dönemde Polonya Orta Avrupa siyasî coğrafyasından çok Leh meseleleriyle ilgiliydi ve Macarlar "fanatik revizyonizm"lerine bağlıydı. "olsa olsa kendi uluslarının merkez olduğu bir Tuna Avrupası öngörüyordu."[46]

1980'lerin ateşli eserleri bölgenin entelektüel özgürleşmesine yönelik ilk girişim değildi. 1950'de Leh kökenli bir Amerikalı, Oscar Halecki küçük bir cilt yayımladı, on üç yıl sonra ise çok uzun bir çalışması piyasaya çıktı. Bu kitapta, Marksist tarih görüşüne karşı açıktan açığa bir Hıristiyan polemiği yapılıyor ve bir birleşik Hıristiyan Avrupa tasavvuru öne sürülü-

---

43 Friedrich Naumann, *Mitteleuropa*, Berlin: G. Reimer, 1915; Naumann, *Bulgarien und Mitteleuropa*, Berlin: G. Reimer, 1916.

44 Joseph Partsch, *Mitteleuropa*, Gotha: J. Perthes, 1904.

(*) *Kuzey Burnu*: Norveç'in kuzey kıyıları önünde Mageröy Adası'nda burun. Avrupa'nın en kuzey noktası - e.n.

(**)*Matapan Burnu*: Yunanistan'ın en güney noktası - e.n.

45 Ash, "Does Central Europe Exist," *In Search of Central Europe*, 196.

46 Henry Cord Meyer, "*Mitteleuropa* in German Political Geography," *Collected Works*, c. 1, Irvine, Calif.: Charles Schlacks, Jr., 1986, 123-124.

yordu: "Marksist yaklaşımın yerini alacak bir pozitif yaklaşıma şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır... Alternatif gerçekten genel önem taşımaktadır, çünkü... Hıristiyan tarih yorumunun ve insanlığın evriminde dinsel, tamamen manevî unsurun vurgulanmasının, tarihsel materyalizmin iddialarına en iyi cevap olup olmadığını sorusunu gündeme getirmektedir."[47]

Halecki'nin Avrupa tanımı tam anlamıyla kültüreldi: "Avrupa topluluğu, özellikle büyüklük döneminde, daima esas olarak bir kültürel topluluktu." Hıristiyanlık'ın Batı kültürüyle bir tutulmasına karşıydı. Batı kültürünü, Yunan-Roma medeniyetinin Hıristiyanlık'la bir sentezi olarak görüyordu. Antik Yunanistan'ın Avrupalılık'ı konusundaki yargısı çok açıktı: Yunanistan, Avrupa'ya adını vermekle kalmamıştı, aynı zamanda "geleceğin Avrupası'nın çekirdeği"ydi, "Avrupa'nın iki bin yıl önce 'tarihsel' olan bu kesimi Balkan Yarımadası'nı da kapsıyordu." Böylelikle Halecki, Avrupa fikrinin kuruluş mitlerinden ikisinin sentezini yapmıştı: 15. yüzyılda Avrupa'yı Hıristiyanlık'la bir tutan mit ve 18. yüzyılda Avrupa'yı 'medeniyet'le bir tutan mit. Yunanistan'a ilişkin tavır Bizans İmparatorluğu'na da gösterilmişti. Halecki, *caesaropapism* denen olgunun abartıldığı uyarısında bulunuyordu. Doğu Avrupa "Batı Avrupa'dan daha az Avrupalı" olmadığı gibi, "Avrupa'nın Antik ve Hıristiyan mirasının Yunan ve Roma biçimlerine katılmaktadır." Bizanslılar üzerindeki Asya etkilerini kabul etmekle birlikte, nihaî yargısı son derece olumluydu: "Aynı Bizans İmparatorluğu'nun, kuruluşundan itibaren, tıpkı antik Yunanistan gibi, Asyatik saldırılara karşı Avrupa'nın çoğu zaman yiğit ve bazen başarılı savunucusu olduğu hiçbir zaman unutulmamalıdır."[48]

Halecki açısından, Slavlar Avrupa tarihinin önemli bir bileşeniydi. Hıristiyanlaşması "doğu Slavlarını Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline getirmiş" olan Rusya'yı özellikle bu tarihin kapsamına almıştı. Tabiî ki, Rusya'yı ele alışında bir

47 Oscar Halecki, *The Limits and Divisions of European History*, Londra ve New York: Sheed and Ward, 1950, 202; Halecki, *The Millennium of Europe*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1963, xv-xvi, 333, 389.

48 Halecki, *The Millennium*, 3, 5, 39, 43-44, 372, 377 ve *The Limits*, 13, 35, 121.

muğlaklık vardı: Bir Hıristiyan devleti olarak Rusya Avrupa topluluğunun bir parçasıydı, ama bu ülkede Asya etkilerinin payı da yadsınamazdı. Bu etkiler, Bizans otokrasisiyle değil, Moğolların Asyatik yönetim biçimiyle açıklanabilirdi. Rusya'nın bugün canlanmış olan Avrasyalı karakterine değinen Halecki, yine de I. Petro ile II. Nikola arasında Avrupalı nitelik taşıdığını kabul ediyordu. Bekleneceği üzere, Lenin'in ve Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle, Rusya "Avrupa karşıtı değilse, Avrupalı olmayan" bir niteliğe bürünmüştü.[49]

Batı ile Doğu Avrupa arasında birliği şiddetle savunan Halecki, büyük özsel ötekisini "Asyalı" olarak belirlemişti. Terimi ilk kez antik dönemi anlatırken kullanmıştı. Bu dönemde, Yunan-Roma kökenlerinden kaynaklanan, ama "batı ile doğu Avrupa arasındaki karşıtlık"la örtüşmeyen Avrupa geleneğinin siyasal düalizmi bulunduğunu öne sürmüştü. Halecki'ye göre, söz konusu karşıtlık, "Yunan ve Doğu Avrupalı olmayan, ama Asyalı olan bir doğulu arka plana karşı doğru olarak anlaşılabilir." Bu tanımlanmamış Asyalılık "hem Roma Cumhuriyeti hem de özgür Yunanistan için yabancı"ydı. Halecki, Yunanistan'ı doğudan arındırmaya, antik Yunanlıları temel kurucu etkilerinin bazılarından ve Küçük Asya'daki sağlam köklerinden koparmaya çalışmıştır. Bu, Martin Bernal'ın, antik Yunanistan'ı Asya ve Afrika etkilerinden temizleme dediği şeyin mükemmel bir örneğidir. Ama bu 'amorf' Asyalılık çok geçmeden İslâm'la özdeşleştirilir. Hıristiyanlık ile İslâm "tamamen farklı iki medeniye 'ti. "Bu iki medeniyet arasındaki temel farkla karşılaştırıldığında, Latinler ile Yunanlılar arasındaki iç ayrılıklar gerçekten önemsiz kalıyordu." Bu aksiyomatik öncülü belirledikten sonra, Halecki'nin Osmanlı fetihlerine ilişkin değerlendirmesi hiç de şaşırtıcı değildir: Yüzyıllar süren Osmanlı hâkimiyeti, mantıksal olarak, "Avrupalı uyruklarına, köken, gelenek ve din bakımından tamamen yabancı" olan bir tecavüz olarak nitelenir. Bu tecavüz "onların Avrupa tarihine katılımlarını yaklaşık dört yüz yıl" engellemiştir. Bizans ile Os-

49 Halecki, *The Millennium*, 233, 307 ve *The Limits*, 93, 99.

manlı imparatorlukları arasındaki coğrafî sürekliliğe rağmen, aralarında hiçbir ortak nokta yoktu:

> Doğu Roma İmparatorluğu, dört yüzyıllık kilise ayrılığına rağmen, her zaman Hıristiyan Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası olmuştu ve Latin güçleriyle bütün siyasal mücadelelerine rağmen, hiçbir zaman Batı'ya yönelik gerçek bir tehdit oluşturmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu, başkentini İstanbul'a taşımasına rağmen, Hıristiyan ve Avrupalı olmayan bir işgalci güç ve Hıristiyan Avrupa'nın geri kalanına yönelik büyüyen bir tehlike olarak kaldı.[50]

Halecki için, "Balkan Yarımadası'nın Osmanlılarca fethi, Avrupa'nın doğduğu bu bölgenin, özgürlüğüne kavuştuğu sırada, kıtanın daha talihli kesimlerinden o kadar farklı görünmesinin bariz nedenidir." Bu özgürleşme süreci, "Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı Hıristiyan devletler arasında Balkanlar'ın bölünmesi, Avrupa'nın bu bölgesini tarihinin son döneminde yeniden birleştirmiştir."[51]

Yunanistan'ın ve diğer Balkan devletlerinin yeniden doğuşunun, "Avrupa'nın merkezindeki" uluslar için bir esin ve cesaret kaynağı olduğu konusunda Halecki'nin kafasında hiçbir kuşku yoktu. Halecki dikkat çekici bir pasajda Balkanlaşma'yı savunur:

> Güneydoğu Avrupa'nın uzun süredir tahakküm altında yaşayan uluslarının özgürlük ve bağımsızlıklarını yeniden kazandığı Balkan bölgesinin ulusal devletleri, görünüşte kendi kaderini tayin etme mücadelesinin bir zaferini temsil ediyordu - yalnızca görünüşte, çünkü Büyük Devletler, yarımadanın Hıristiyan halklarının özgürleşmesine katkıda bulunduktan sonra, onların çetin sorunlarına karışmayı sürdürdüler. Böyle bir durumdan doğan karışıklıklar, çok geçmeden, ulusların kendi kaderlerini belirlemesine karşı bir argüman olarak kullanıldı. Avrupa'nın 'yeni' küçük devletlerin kuruluşuyla 'Bal-

50 Halecki, *The Millennium*, 7-8, 43-44, 231 ve *The Limits*, 78.

51 Halecki, *The Limits*, 78, 120.

kanlaşması' tehlikesi üzerine söylenen sözler, yalnızca -Avrupa'nın en eski uluslarından olan- Balkan uluslarına haksızlık değildir, aynı zamanda Balkanlar'ın kuzeyindeki bölgede kendi kaderini tayin taleplerine önyargısız bir yaklaşımın önünde engel oluşturmaktadır.[52]

Gerçekten ilgi çekici soru, Halecki ile Orta Avrupa fikrinin savunucuları arasındaki farkın ne olduğudur. 1980'lerin politik ikliminde bir değişiklik olmuştu. Bu değişiklik, Orta Avrupa fikrinin zamanlamasına yansımış olabilir. Polonya'daki olaylar -Dayanışma hareketinin yükselişi ve daha sonra Sovyet işgali olmaksızın sıkıyönetim ilanı- Moskova'nın, uydu ülkelere dolaysız müdahalenin alternatiflerini düşündüğüne işaret ediyordu. O sırada uydu ülkelere yönelik tavrın durumlara özgü olduğu anlaşılmıştı, bu da aşama aşama özgürleşme girişimlerinde bulunulmasına yol açtı. Halecki 1963'te ikinci kitabını yazdığı sırada, ancak şu tür bir iddiada bulunuyordu: "Doğu-Orta Avrupa uluslarının kurtuluşu bugünkü koşullarda bir savaş olmadan imkânsızdır. Bu savaş da, kesinlikle bütün Avrupa'yı, muhtemelen dünyayı içine alan bir nükleer savaş olacaktır."[53] 1980'lerde Doğu Avrupalı entelektüellerin taşıdığı duygulardan çok farklı bir tavırdır bu. Söz konusu entelektüeller, çok yakın gelecekte sorunların çözüme kavuşacağı yolunda pek umut beslemeseler ya da böyle bir önsezileri olmasa da, bu felaket öngörüsünden çok uzaktılar. Ne var ki, Halecki'yi 1980'lerin ideologlarından nihaî olarak ayıran sadece siyasal arka plan değildi. Halecki bir ekümenik Hıristiyan düşünürdü ve kendi tarih yorumunu açıkça birleşik bir Hıristiyanlık adına savunuyordu. Ayrıca, Ortodoksluk'un niteliğini incelikli bir şekilde kavramıştı ve Ortodoks ulusların Avrupa'dan dışlanmasına ve polemik amaçlı indirgemeciliğe kesinlikle karşıydı. Anatole France'ın ünlü aforizmasını Halecki için de düşünmek mümkündür: "Katoliklik hâlâ dinsel kayıtsızlığın en kabul edilebilir biçimidir."

52 Halecki, *The Millennium*, 335.

53 Ibid., 376.

Öte yandan, 1980'ler, İslâm'a yönelik veya İslâm hakkında neleri söylemenin uygun olduğuna ilişkin farklı bir tavır getirmişti. İronik olan nokta, hiçbir büyük vizyonu olmayan, ulusal ya da en fazla bölgesel çıkarlar çerçevesinde hareket eden, Orta Avrupa fikrinin tamamen (ya da büyük ölçüde) seküler, ateşli taraftarlarının, Hıristiyanlık *içinde* dinsel hoşgörüsüzlüğün bayraktarlığını yapmaları ve hakkında pek az şey bildikleri dinsel farklılıkları özselleştirmeleridir. Aynı zamanda, siyaseten doğru liberalizmin kültürel kodunu mükemmel bir şekilde içselleştirmişlerdi. Halecki'nin zamanından bu yana radikal bir şekilde değişmiş olan şey şuydu: Artık İslâm'ı mutlak öteki ilan etmek kesinlikle uygun görülmüyordu. Rus liberallerin bile "Rusya'nın 'Avrupalılık' iddiasını barbar Türklerle karşıtlık kurarak desteklediklerini"[54] günler geride kalmıştı. Bu, Hıristiyan önyargısını aştığını göstermesi gereken, anti-Semitizm mirasını bir hamlede geride bırakmak için Batı kültürünün köklerine ilişkin yeni bir sıfat, Yahudi-Hıristiyan sıfatını ekleyip içselleştiren yeni kuşak için kabul edilemezdi. Avrupa kültürünün Yahudi-Hıristiyan-Müslüman geleneğinden ve köklerinden ne zaman bahsedilmeye başlanacağını ister istemez merak ediyor insan.

Dolayısıyla, 1980'lerin Orta Avrupası, 1950'lere dek uzanan bir tartışmanın en son alevlenişi değildi. 1980'lerin tartışması, farklı motivasyon ve hedefleri olan yeni bir tartışmaydı. Bu da, tartışmanın o sırada Sovyet yazarları tarafından dikkat çekici bulunmasının nedenini açıklar: Mayıs 1988'de, Lizbon'da Orta Avrupa ve Sovyet yazarları toplantısında, György Konrád Sovyet meslektaşlarına şöyle meydan okumuştu: "Varlığınızı tanklarla değil, turistlerle hissetmek isteyen bir bölgede ülkenizin rolüyle hesaplaşmak zorundasınız." Bunun üzerine hararetli bir tartışma çıkmıştı. Tatyana Tolstaya şaşkınlık içinde şu cevabı vermişti: "*Tanklarımı* Doğu Avrupa'dan ne zaman çekeceğim?" Ardından, "hayatında ilk kez, Orta Avrupalıların, Sovyetler Birliği kültüründen ayrı bir kültürleri olduğundan bah-

54 Neumann, "Russia," 368.

settiklerini duyduğunu" belirtmişti.[55] Larry Wolff, Batı'da iki yüzyıl boyunca varlığını sürdüren, Aydınlanma'nın Doğu Avrupa fikrinin, bölgenin kesin olarak dışlanmasına da, koşulsuz biçimde Avrupa'ya katılmasına da olanak vermediğini bildirdi.[56] Bu algılamaya göre Balkanlar Avrupa'nın temel bir parçasıydı, sadece son yirmi-otuz yılda Balkanlar'ın dışlanması için gerçek bir girişimde bulunulmuştu. 1980'lerin sonuna gelindiğinde, Orta Avrupa ile Doğu Avrupa arasında doğaları gereği bir farklılık olduğu argümanı şekillenmişti ve önemli sayıda entelektüel tarafından içselleştirilmişti. Schöpflin/Wood derlemesindeki son makale, doğrudan doğruya "Orta Avrupa Mevcut mu?" sorusunu ele alıyordu. Yazısını 1986'da kaleme alan Timothy Garten Ash üç ülkenin temsilcisi olarak üç yazarı incelemeyi seçmişti: Havel, Michnik ve Konrád. Her zamanki parlak yazarlık becerisini gösteren Ash, Varşova'dan değil de, Prag ve Budapeşte'den gelen seslerden doğan kavramın anlamını araştırmıştır. Havel ve Konrád'da "Doğu Avrupa" ile "Orta Avrupa" kullanımları arasındaki önemli bir semantik ayrıma işaret etmiştir. "Doğu Avrupa" her zaman negatif veya nötral bir bağlamda kullanılmıştır; "Orta Avrupa" ise daima "pozitif, olumlayıcı veya doğrudan doğruya duygusal" bağlamda kullanılmıştır. Orta Avrupa'nın *Zivilisationsliteraten*'ine [medeniyet aydınlarına] duyduğu bütün sempatiye rağmen, Ash'in keskin analitik kalemi, bu fikrin mitopoetik boyutu üzerine yorum getirmekten kendini alamamıştı:

> Orta Avrupa'nın geleceğine neyin damgasını vuracağını düşünüyorsanız Orta Avrupa'nın geçmişine onu atfetme eğilimi olması gereken ile geçmişte olanın birbirine karıştırılması, yeni Orta Avrupacılık'ın tipik bir unsurudur. *Gerçekten* 'Orta Avrupalı' olanın daima Batılı, rasyonel, hümanist, demokratik, kuşkucu ve hoşgörülü olduğunu anlamamız gerekiyor. Geri kalan 'Doğu Avrupalı'ydı, Rus'tu, belki de Alman'dı. Orta Avrupa bütün '*Dichter und Denker*'i [şairler ve düşünürleri]

55 Rupnik, *The Other Europe*, 3.

56 Wolff, *Inventing Eastern Europe*, 364.

alır, Doğu Avrupa'ya '*Richter und Henker*' [yargıçlar ve cellatlar] kalır.[57]

Yine de, Ash'e göre, "saf Orta Avrupa geçmişi miti belki de iyi bir mittir." Ash'in en ilgi çekici gözlemi Polonya'nın farklılığıdır: Michnik Orta Avrupa'dan hiç bahsetmemiştir, Milosz'un Orta Avrupalılık'ı kendisinin ifadesi olmaktan çok, atfedilmişti. Milosz'a göre, "duygusal, kültürel, hatta jeopolitik açıdan doğuya bakış, çoğu Leh için hâlâ en azından eşit derecede önemlidir," "Rusya, Avrupa için neyse, Polonya da Orta Avrupa için odur." Orta Avrupalılık'a 'ulusal' katkılar arasındaki bazı benzerlikleri (siyaset karşıtlığına duyulan ortak inanç, bilince ve manevî değişimlere atfedilen önem, "sivil toplum"un gücü, şiddet karşıtlığı) araştıran Ash, çok daha fazla sayıda farklılık bulmuş, hatta bu yüzden söz konusu fikrin "ortak güçsüzlüğün bir yan ürünü olmaktan öteye" geçip geçmediğini sorgulamıştır. Orta Avrupa fikri üzerine son yargısı şöyledir: "Başka bir şey değil, yalnızca bir fikir. Henüz varlık kazanmış değil." Ash, programının da "entelektüeller için bir program" olduğunu belirtir. Yazısının çarpıcı son bölümünde Ash, kendisine George Orwell'in bir Doğu Avrupalı olduğunu söyleyen Rus şairi Natalya Gorbanevskaya'dan bahseder. Doğu Avrupa *in acta* [fiilî], Orta Avrupa *in potentia* [potansiyel] fikirlerini kabul eden Ash şu ilavede bulunuyordu: "Belki de şimdi Orwell'in bir Orta Avrupalı olduğunu söyleyeceğiz. 'Orta Avrupa' ile kastedilen buysa, yurttaşlık için başvururum."[58]

Bu arada Doğu Avrupa *in acta*'nın varlığı sona erdi (bunun öncesinde veya sonrasında Batı'dan kimse yurttaşlık için başvurmadı), böylece 1990'dan sonra Orta Avrupa fikrinin gelişiminde üçüncü aşamaya geçildi. Bu aşamada Orta Avrupa fikri kültürel alandan siyasal alana geçti. Ayrıca, ilk kez bir kendilik olarak Balkanlar'ın argümantasyona girdiğine bu aşamada tanık oluruz. Bu dönem siyaset karşıtlığının sonu demekti, artık siyaset gündemdeydi. György Konrád daha önceden acele edip

57 Schöpflin ve Wood, *In Search of Central Europe*, 194-195.

58 Ibid., 195, 197, 210, 212, 214.

şu açıklamada bulunmuştu: "Düşünen hiç kimse, birilerini iktidar konumlarından indirip oraya kendisinin geçmesini istememelidir. Hiçbir hükümette bakan olmak istemem." Havel de "siyaset karşıtı siyaset"ten bahsetmiş ve geleneksel anlamda, yani devlette iktidar arama anlamında dolaysız siyasal çalışmanın öneminin abartılmasına karşı olduğunu ifade etmişti.[59] Artık bu devir kapanmıştı. Şimdi Orta Avrupa fikrini yalnız düşüncede değil, eylemde de keşfe başlanabilirdi.

Pragmatik sıçrayışı yapan ilk kişilerden biri Ash'ti. 1986 tarihli yazısında, Orta Avrupa fikrinin potansiyel dışlayıcılığını hiçbir zaman araştırmamıştı, çünkü bu fikri bir entelektüel ütopya, "entelektüel sorumluluk, dürüstlük ve cesaret" alanı olarak kabul ediyordu.[60] Ne var ki, dönüşüm halindeki Doğu Avrupa toplumlarının zorlu mücadele yıllarında erken bir tarihte, Doğu Avrupa'nın *bir kısmının* Batı Avrupa'nın kurumsal çerçevesine kabul edilmesi için lobicilik faaliyeti yürütmüştü. Yine de, talebini olduğundan, yani siyasal bir meydan okumaya pragmatik cevaptan öte göstermeye çalışmayacak denli duyarlıydı:

> Pekiyi bu, post-komünist Avrupa'nın geri kalanını nereye koyacak? Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Hırvatistan, Litvanya, Letonya ve Estonya -yalnızca birkaçını saymış oldukbunların hepsi de "Avrupa'ya dönmek" istiyor. Ayrıca "Avrupa" derken, onlar da her şeyden önce AT'yi kastediyorlar. İlk, pragmatik cevap AT'nin her şeyi bir anda yapamayacağı olmalıdır. Düz, pratik mantık gereği, en yakın olanlardan başlamak, en uzağa doğru ilerlemek gerekir. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya yalnızca coğrafî, tarihsel ve kültürel olarak en yakın ülkeler değiller, aynı zamanda demokrasi, hukuk düzeni ve piyasa ekonomisi yolunda ilerlemiş olmaları bakımından da yakınlar.[61]

---

59 Ibid., 198.

60 Ibid., 214.

61 Timothy Garton Ash, Michael Mertes ve Dominique Moisi, "Let the East Europeans In!" *New York Review of Books*, c. 38, no. 17, 24 Ekim 1991.

1989 sonrası dünyada, Orta Avrupa fikri, bir bölge kurma fırsatı olarak ilk kez kendini gerçekleştirme şansına kavuştu. Visegrad tantanasına ve zirve toplantılarına rağmen, somut işbirliği gerçekleşemedi. Kristian Gerner'e göre, "1989-1990'da *Pax Sovietica*'dan kurtuluş herhangi bir 'Orta Avrupa'nın mevcut olmadığını ortaya koymuştu." Duşan Třestik şöyle yazmıştı: "Biz kendimizi yoksul, ama hâlâ saygın Neredeyse Avrupalılar gibi hissediyoruz ve yalnızca bazıları, dilenmeyi kendilerine uygun saymayan bazıları yoksul, ama gururlu Orta Avrupalılardır." Adam Krzemiński şunları eklemişti: "Bütün ezilenler merkezde olmak ister." Péter Hának ise, Orta Avrupa'yı zamanından erken gömmenin tehlikesi üzerine keskin bir makale yayımlamıştı.[62]

1993'te György Konrád "Central Europe Redivivus" adlı coşkun bir yazı kaleme aldı. Deneme türü analitik kesinlik ile duygusal etkinin uygun karışımını elde etmek için zengin fırsatlar sağlar. Konrád yalnızca duygusal etkiyi kullanmıştır. Orta Avrupa "dün vardı, bugün de var, muhtemelen yarın da var olacak" diyen Konrád'a göre, varlığı, tıpkı Balkanlar'ın, Ortadoğu'nun ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nunki gibiydi. Orta Avrupa, iki büyük ulus, yani Almanya ile Rusya arasında bulunan küçük uluslar olarak tanımlanıyor, böylelikle bir zamanlar Orta Avrupalılık kimliğinin taşıyıcısı sayılan ülke -Almanya- kapsam dışında bırakılıyordu. Almansız ve Yahudisiz bir Orta Avrupa bir rüyaydı ve Orta Avrupalı pek çok grubun çabalarıyla gerçeğe dönüşmüştü.[63] Konrád, ayrıca, etnik iç savaşlar konusunda büyük bir teorisyen olarak kendini gösterir ve Stalin'in ulus tanımını gölgede bırakacak, son derece özlü bir tanım getirir: "Bir etnik iç savaş için, çok çeşitli etnik gruplara, dağlık bir bölgeye, uzun bir çete savaşı geleneğine ve bir si-

62 Neumann, "Russia," 364; Duşan Třestik, "We are Europe," *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 106; Hans Agnus Enzensberger, Ryszard Kapuściński ve Adam Krzemiński, "Back to the Future," *New York Review of Books*, 17 Kasım 1994; Peter Hának, "The Danger of Burying Central Europe," *Magyar Lettre Internationale*, 1991, 4, alıntılanan kaynak: *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 111-118.

63 Konrád *The Melancholy of Rebirth*, 158-166, 177.

lahlı adam kültüne ihtiyaç vardır. Böyle bir kombinasyon yalnızca Balkanlar'da mevcuttur." Çevirmeni tarafından Havel'e benzer "örnek bir Orta Avrupalı yazar" ve dolaylı olarak en büyük Macar yazarı şeklinde tanıtılan birinden böyle bir güvence işitmek, dünyanın geri kalanı için gerçekten çok rahatlatıcı. Yazar, kendisini üçüncü tekil kişi olarak anıp şöyle niteliyor: "K... elli yaşında bir romancı ve denemeci... Gardırobu mütevazı, ama birçok daktilosu var."[64]

Bölgede entelektüel dayanışma ideali kesinlikle yok olmuştu: 1989'un hemen ardından, eski Sovyet bloku ülkelerinden entelektüeller, post-komünist Doğu-Orta Avrupa toplumlarının sorunlarını işleyecek ve bölgenin bütün dillerinde yayımlanacak *Doğu-Doğu* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar. Yayın kurulunda Adam Michnik, Marcin Krul, Milan Şimečka, Ferenc Fehér, Richard Wagner, Dobroslaw Matejka, Andrej Cornea, Anca Oroveanu, Eva Karadi, Evgeniya Ivanova, Ivan Krîstev gibi isimler bulunuyordu, ama dergi yalnızca Bulgarca yayımlandı. Geri kalanlar Doğu'yla diyaloga girmek istemedi; daha doğrusu, Doğu'yla hiçbir ilişkileri olmasını istemediler. Kırk yılı aşkın bir süre devam eden ortak hayatın yadsınması anlaşılabilir bir şeydir, ama aynı zamanda bugünkü Orta Avrupa söyleminin partikülarizmini ve taşralılığını besleyen bir faktördür. Komünizmin siyasal estetiğine ilişkin en çarpıcı anlatılardan birini bir Bulgar'ın yazması şaşırtıcı değildir. Söz konusu yazar, Doğu-Batı dikotomisinin Maniheist içerimleri yerine, 20. yüzyılın en büyük (ve başarısız) toplumsal deneyini üreten modernist itkinin ontolojisiyle ilgilenmiştir.[65]

Iver Neumann'a göre, kurumsallaşmış bir Orta Avrupa çerçevesinin oluşturulamamasına rağmen, Orta Avrupa projesi, Batı Avrupa'ya yönelik ahlakî bir sesleniş ve eleştiri şeklinde "Batı Avrupa ve Rusya karşısında siyasal olarak hâlâ kullanılabilirdi."[66] Gerçekten, bu noktada, söz konusu proje, Orta Av-

64 Ibid., vii, 195.

65 Vladislav Todorov, *Red Square..., Black Square*, Albany: State University of New York Press, 1995.

66 Neumann, "Russia," 364-365.

rupa entelektüel söyleminin bir aksesuarı olmaktan çıkmış, giderek daha fazla siyasal taleplerin içinde yer almaya başlamıştı. Bu, NATO'ya ve Avrupa Birliği kurumsal çerçevesine girme taleplerinde en net şekilde görülür. Argümantasyon genellikle iki temele dayanır: Orta Avrupa'nın Avrupa değerler sistemine yakınlığı ve Rusya'da emperyalist, şovenist, anti-demokratik ve piyasa karşıtı güçlerin iktidara el koyması gibi meşum bir tehlikenin istismarı. Bu bağlamda, Orta Avrupalılık, katılımcıların bir dizi imtiyaza hak kazanmasını sağlayan bir düzenek haline gelmişti. Cumhurbaşkanı Havel şöyle diyordu:

> Eğer NATO işlevsel kalacaksa, kapılarını kimseye birdenbire açamaz... Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya -ayrıca Avusturya ve Slovenya- kuşkusuz Avrupa medeniyetinin batı kesimine mensuptur. Onun değerlerini savunurlar ve aynı geleneklerden beslenmişlerdir... Dahası, birleşik ve istikrarlı Orta Avrupa kuşağı, öteden beri çalkantılı olan Balkanlar'a ve demokrasinin ve piyasa ekonomilerinin ancak yavaş ve zorlu bir süreçle kurulmaya çalışıldığı büyük Avrasya bölgesine komşudur. Kısacası, Orta Avrupa, Avrupa güvenliği için kilit bir alandır.[67]

Balkanlar, yine, Rusya'nın yanı sıra, Orta Asya için kurucu öteki olarak gösterilmiştir. Bunun nedeni, Doğu Avrupa'yı ayrılmaz bir kendilik olarak görme yolundaki rahatsız edici eğilimdi. Eski Varşova Paktı'ndan yeni ortaya çıkan demokrasilerdeki yapısal değişiklikleri saptamak isteyen uzmanlar, analizlerini Doğu Avrupa'nın bütünü çerçevesinde sürdürmeyi tercih ettiler: "Gerçi bir Doğu-Orta Avrupa ile Balkanlar arasında ayrım yapmak genellikle yararlıdır, ama temel argümanlar... Doğu Avrupa'ya kolektif referansa imkân tanımaktadır."[68] Akademisyenlerin gafları rahatsız edici olabilir, ama Avrupa Birli-

---

67 Vaclav Havel, "New Democracies for Old Europe," *New York Times*, 17 Ekim 1993, E17.

68 Michael Waller, "Groups, Parties and Political Change in Eastern Europe from 1977," Geoffrey Pridham ve Tatu Vanhanen, ed., *Democratization in Eastern Europe*, Londra ve New York: Routledge, 1994, 38.

ği'nin yeni ortaya çıkan demokrasileri bir paket programda ele alması çok daha sarsıcıydı: 1 Şubat 1995'ten itibaren, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan'ın üyelik antlaşmaları (daha önce kabul edilen Polonya ve Macaristan anlaşmalarının yanı sıra) yürürlüğe girdi. Bu *en groupe* [grup halinde] değerlendirme Çekleri kızdırdı; Çekler son zamanlarda ülke olarak kendi süreçlerinin ayrı yürümesini istiyorlardı. *Der Spiegel*'de 13 Şubat 1995'te yayımlanan bir mülakatta, Havel, Çek Cumhuriyeti'nin NATO'ya kabulünün AB'ye katılmasından daha ivedi bir mesele olduğunu söylemişti. Eğer Batı belirli, özellikle Orta Avrupa ülkelerinin Rus nüfuz alanına ait olduğunu ve NATO'ya katılmalarına izin verilmemesi gerektiğini kabul ederse, Avrupa'nın "yeni bir Yalta"ya gideceği uyarısında bulunuyordu Havel. Anlaşılan bunun mantıksal alternatifi şuydu: Bu "Orta Avrupa ülkeleri" NATO'ya kabul edilip diğer ülkeler Rus nüfuz alanına bırakılırsa, "yeni bir Yalta" doğmayacaktı. Medenî Batı ile *les nouveau barbares* [yeni barbarlar] arasında bir *limes* [sınır] olduğu nosyonu kaçınılmaz sayılırsa, o zaman soru, *limes*'in tam olarak nereden geçmesi gerektiği olur. Ryszard Kapuscinski gibi biri için, bir anlık bile tereddüde yer yoktur: "Doğu Avrupa'da normal olarak çizilen *limes*, Latin alfabesi ile Kiril alfabesi arasındaki sınırdır."[69] (İçerde yer alan bir grubun dışarda bırakılan grubu) toplumsal algılayışının dikotomik türden farklılıklar kurması bir kuraldır. Ama yalnızca bu algılayışların kurumsallaşma derecesi ya da kolektif bütün için nisbî önemi ve gücü, onları pekiştirir ve potansiyel olarak patlayıcı hale getirir.

Havel'in sözleri, lobicilik faaliyetinde retorik bir hamle olarak ele alınabilir. Ne de olsa, kendisi pratik siyasete karşı pürist tutumunu terk etmişti ve entelektüeller için siyasete katılmasının bir sorumluluk olduğunu savunuyordu. İroniktir ki, bu akıl yürütme, eski komünist yönetimlerin entelektüelleri kendilerine çekme yolundaki (başarısız olmayan) girişimlerinin argümantasyonuna çok benziyordu: "Arkadaşlarımdan bi-

69 Enzensberger, Kapuściński ve Krzemiński, "Back to the Future."

rinden -harika bir insan ve harika bir yazardı- belirli bir siyasal makama geçmesini istedim. Bağımsız kalınması gerektiğini savunarak önerimi geri çevirdi. Ben de şöyle cevap verdim. Hepiniz böyle söylerseniz, sonunda kimse bağımsız kalamaz, çünkü o bağımsızlığı mümkün kılacak ve onun arkasında duracak kimse bulunmaz."[70] Öte yandan, Havel'in Orta Avrupa adına savunduğu tutum, insanda kaybolmuş bir masumiyete tanık olma duygusu uyandırıyor. Bu olgunun bir boyutu, motivasyonu ve eski heybetli konumuyla ilgili. Havel, kelimelerin gücüne inanan bir kişidir: "Ister hayranlık uyandıracak, ister korkunç nitelikte olsun, gerçek dünyadaki olayların her zaman sözler alanında prologu vardır." Bizzat kendisi, Lenin'de, Marx'ta, Freud'ta ve Hz. İsa'da kullanılan kelimelerin gizemini ve ihanetini araştırmıştır. "Maddî olmayan dünyayı aşan ve fazlasıyla maddî bir dünyaya derinden nüfuz eden sonuçlar" hakkındaki uyarısını, hele yeni konumundan dolayı sözleri kutsallık kazanırken, kendisine yöneltme arzusu doğuyor ister istemez. Muhalif bir yazar olarak benzersiz konumu sayesinde, 1989'dan önce Havel'in sözleri, Doğu Avrupa'da muhalif entelektüellerin tamamı ve Batı'da bir-iki egzantrik entelektüel arasında yaşıyor ve saygı görüyordu. Siyasal konumundan dolayı, Batı'da siyasal çevrelerde isim anmayı bir hüner sayanlar arasında ancak şimdi değer kazanmış, ama hayal kırıklığına uğramış ya da yorgun düşmüş Doğulu entelektüeller arasında, eski Doğu Avrupalı başka muhalifler gibi itibarından çok şey kaybetmiştir.[71]

Gerçekten, kamuoyu oluşturanların bu kelimeleri nasıl kaptığını gözlemlemek mümkündür. *Chicago Tribune* Churchill'in Fulton konuşmasına atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır: "Doğu Avrupa'ya yeni bir perde düşüyor, kuzeyi güneyden, batıyı doğudan, zenginleri fakirlerden, geleceği geçmişten ayıran bir perde. Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti demokrasi

70 Timothy Garton Ash, "Prague: Intellectuals and Politicians," *New York Review of Books*, c. 42, no. 1, 12 Ocak 1995, 34.

71 Vladimir Tismaneanu, "*NYR*, *TLS*, and the Velvet Counterrevolution," *Common Knowledge*, c. 3, no. 1, 1994, 130-142.

ve piyasa ekonomisi geleceğine koşarken, Romanya ve Bulgaristan Balkan gerikalmışlığına ve yeni Avrupa'da ikinci sınıf vatandaşlığa doğru kayıyorlar."[72] Ernest Gellner, Balkanlar'dan Avrupa'nın üçüncü zaman dilimi diye bahsederek bir nükte yapmaktan kendini alamaz, kuşkusuz Balkanlar'ın Avrupa'daki Üçüncü Dünya statüsünü ima etmekte veya öngörmekteydi.[73] Buna karşılık, Orta Avrupa ülkelerine yalnızca olumlu bir şey kastedilince Orta Avrupalı denmektedir. Olumlu bir şey kastedilmezse, Doğu Avrupa nosyonuna dönüş söz konusudur. Örneğin, Paul Hockenos Almanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya'da sağın ve anti-Semitizm'in yükselişini bildirirken, bu ülkeleri büyük bir Doğu Avrupa içine almayı uygun görmüştür, oysa bu Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde bu tür gelişmelere rastlanmıyordu.[74] Kaldı ki, Çek Cumhuriyeti, çoksesli bir Batı demokrasisine yakışan bir hareketle, Çingene nüfusuna karşı ayrımcı yasa çıkaran -bugüne kadar- tek Orta Avrupa (ve tek Doğu Avrupa) ülkesidir.[75]

William Safire, yeni bir soğuk savaş metninde, yüce gönüllülük göstererek, "sürekli olarak dışlanamayacak olan" Baltık ülkelerini ve Ukrayna'yı da NATO şemsiyesi altına almaya karar vermişti. Balkanlar ise, tam tersine, yalnızca Batı'nın başarısızlığının şahikası olarak görünüyor. Doğu ve Orta Avrupa gibi terim değişiklikleriyle alay etmekle birlikte, sağduyunun getirdiği bariz soruyu sormuştu: "Eğer Polonya Orta Avrupa'nın parçasıysa, Doğu Avrupa'nın bir parçası kabul edilmesi halinde olacağından daha erken bir tarihte NATO'ya alınması gerekmez mi?"[76] Robert Kaplan, Balkanlar'ı demonlaştırdıktan sonra, Yakındoğu'yla birlikte bir Osmanlı sonrası dünyaya yerleş-

---

72 R. C. Longworth, "Bulgaria, Romania Resist Pull of the West," *Chicago Tribune*, 10 Ekim 1994, 1, 6.

73 Michael Ignatieff, "On Civil Society," *Foreign Affairs*, c. 74, no. 2, Mart/Nisan 1995, 134.

74 Paul Hockenos, *Free to Hate. The Rise of the Rihgt in Post-Communist Eastern Europe*, New York: Routledge, 1993.

75 RFE/RL Daily Report, no. 183, 26 Eylül 1994.

76 William Safire, "Baltics Belong in a Big NATO," *New York Times*, 16 Ocak 1995, A17; Safire, "Hello, Central," *New York Times Magazine*, 12 Mart 1995, 24.

tirmeye çalışmıştı ve Amerikan dış politikasının uygun şekilde kurulmasını talep ediyordu: "Türkiye, Balkanlar ve Ortadoğu... bir bölge olarak yeniden ortaya çıkıyor - tarihsel zihniyet taşıyan Avrupalılar her zaman büyük 'Yakındoğu'dan bahsetmiştir. Eski Osmanlı İmparatorluğu, hatta eski Bizans dünyası, soğuk savaş sapmasının ardından yeniden birleşiyor."[77] Kaplan tabiî ki Avrupalı değil, tarihsel zihniyet taşıyan bir Avrupalı hiç değil, aksi takdirde, tarihsel olmayan "her zaman" sözünü bu kadar kesin bir şekilde kullanmaktan kaçınırdı. Vizyonu, belirli tarihsel çıkarları yansıtmasına karşılık, pek gerçekçi sayılmaz.

Kültür olarak din siyasî gazetecilik diline gün geçtikçe daha çok giriyor. Mart 1995 gibi geç bir tarihte, *New York Times* şu tezi dile getiren bir köşe yazısı yayımlayabiliyordu: "Washington'un en büyük umudu, Katolik Hırvatistan'ın Balkan çatışmalarından kendini sıyırma ve Batı'yla daha yakın işbirliğine girme yolunda uzun zamandır beslediği arzuya hitap etmektir."[78] Balkanlar'daki en korkunç suçlardan bazılarının İkinci Dünya Savaşı'nda tam da bu Katolik Hırvatistan adına işlendiği unutulmuş görünüyor, ayrıca Slobodan Miloşeviç'in ve milliyetçilikle kendinden geçmiş başka iç ve dış politikacıların yanı sıra, Hırvatistan'ın bugünkü liderlerinin de, şimdiki (Balkan değil) Yugoslav bataklığının oluşumunda büyük payı olduğu, belli ki göz ardı edilmiş.

Gazetecilerin yazdıklarının politika üretimine etkisi konusunda meşru şüpheler duyulabilir, ama gazetecilerin kendileri, "herhangi bir net stratejik vizyonları bulunmayan hükümetler en son basın haberlerine bağlı görünüyor" ve "ABD başkanı *Balkan Ghosts* adlı bir kitap okuduktan sonra askerî harekâttan vazgeçti"[79] gibi ifadelerde bulununca, kaygıya kapılmak için çok neden var demektir. Eski Dışişleri Bakanı Lawrence Eagleburger, Batı değerlerinin sözde sofistike incelemesine gir-

---

77 Robert D. Kaplan, "The Middle East is a Myth," *New York Times Magazine*, 20 Şubat 1994, 42-43.

78 "Balkan Brinkmanship," *New York Times*, 10 Mart 1995, A28.

79 *Foreign Policy*, no. 97, Şubat 1994-95, 183; Fouad Ajami, "In Europe's Shadows," *New Pepublic*, c. 211, no. 21, 21 Kasım 1994, 37.

meden aynı siyasal noktaya işaret edince, bu retorik düzenek kuşkusuz siyasal işlevsellik kazanmaktadır. Bosna kriziyle bağlantılı olarak NATO'nun sorumluluğunu ve güvenilirliğini ele alan Eagleburger şunları söylemişti: NATO çok canlı olmalıdır, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni içine almalıdır ve "böylece kimin içerde, kimin dışarda olması gerektiğine ilişkin açık bir mesaj vermelidir."[80] Avrupa'nın geleceği tartışılıp Avrupa kurumlarının fazla genişlemesinin imtiyazlı klübün dışlayıcılığını tehlikeye atma ihtimali üzerinde durulurken, Balkanlar üzerine keskin söylemin işlevselliği, ancak bu "açık mesaj" aracılığıyla aydınlığa kavuşmaktadır. Eagleburger'dan sonra Henry Kissinger da benzer şeyler söylemiş, NATO'nun Visegrad ülkelerini içine alacak şekilde derhal genişlemesini savunmuştu. Kissinger, daha sonra Slovakya'nın alınmayabileceğine karar vermiş, ABD yönetimine yalnızca Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin NATO'ya katılımını desteklemesi çağrısında bulunmuştu.[81]

Öte yandan, Richard Holbrooke ABD yönetimini fazla yükümlülük altına sokmamak için son derece ihtiyatlı davranıyordu. Avrupa'da güvenlik mimarisinin o anda üç kanadı vardı: Batı (NATO'yla az çok örtüşüyordu), Orta Avrupa ve Rusya. Bu mimarî vizyonda Rusya, Doğu Avrupa haline geliyordu ve Balkanlar, açıkça ifade edilmese de, "Orta Avrupa'nın on beş ülkesi" arasına katılıyordu. Ne var ki, NATO'nun Orta Avrupa'ya doğru genişlemesi söz konusu olduğunda, adı anılan ülkeler yalnızca Visegrad dörtlüsüydü. Ayrıca, "Barış İçin Ortaklık" düzenlemesi bağlamında, farklılaşma hatlarını net bir şekilde gösteren bir formül kullanılıyordu: Düzenleme, özel programları olan 25 ülkeyi içine alacak şekilde oluşturulmuştu, bunların bazıları NATO'ya girecekti, ötekiler için ortaklık başlı başına bir amaç olarak kalıyordu.[82] Ya da İngiliz gazeteci

80 *The MacNeill-Lehrer News Hour* broadcast, 7 Şubat 1994.

81 Henry Kissinger, "Expand NATO Now," *Washington Post*, 19 Aralık 1994; Kissinger, "Ready for Revitalizing," *New York Times*, 9 Mart 1995, A21.

82 Richard Holbrooke, "America's Stake in Europe's Future," discussion at the Woodrow Wilson International Center for Scholars, 10 Şubat 1995.

Charles Moore'un kısa bir süre önce *The Spectator*'da belirttiği gibi: "Ingiltere esas itibarıyla Ingilizce konuşan, Hıristiyan ve beyaz bir nüfusa sahip... Tıpkı Lehleri, Macarları ve Rusları yavaş yavaş AET'ye sokmak ve pazarlarımızı onların mallarına açmak istediğimiz gibi, insanlarına da kapılarımızı açmayı denemeliyiz... Müslümanlar ve siyahlar ise, şimdi olduğu gibi kesin bir şekilde dışarda bırakılmalıdır."[83] Sami Nair'in kehanetsi değerlendirmesi şöyledir:

> Iki yol var, yalnızca iki yol: Ya cemaatçilik [*confessionalism*] kazanacak ve Avrupa'nın her yerinde cemaat gettoları dikilecek (Papa II. John Paul'ün Hıristiyan Avrupa'nın fethi üzerine vaazından çıkarılacağı gibi) ve bu açıdan demokrasi kaçınılmaz olarak kaybedilen unsur olacak; ya da Avrupa, demokratik ittifakını modernleştirecek, cumhuriyetçi modelini uygulayacak, ama bu sefer model *papist-caeserean* modelin bilinçsiz taklidine dayanmayacak, somut bir hümanist evrenselcilikle güvence altına alınacak.[84]

Avrupa kültürünün Yahudi-Hıristiyan-Müslüman geleneğinden ve köklerinden bahsetmek, o kadar da paradoksal bir yaklaşım değildir. Avrupa'nın açılması ve zengin ve çeşitli köklerini tanıması anlamına gelebilir; öte yandan, Avrupa ya da Batı geleneğinin o sırada parçası sayılan özelliklerin seçici temellükü anlamına da gelebilir. Ilk seçenek mütevazı başarılar elde etmiştir; ikinci seçenek zengin bir geleneğe sahiptir. Batı düşüncesinin başlangıç noktaları genellikle Mısır, Mezopotamya, Hindistan ve Ibranice Incil'e götürülür, ama bu geleneklerin içinde geliştiği toplumsal ve siyasal kurumlar özenli bir şekilde farklı, üçüncü bir dünyaya yerleştirilir. Avrupa'nın ilk kez ve tek başına bu adı taşıyan kesimi (Eski Yunanlılar adaların üstündeki Balkan anakarasına "Avrupa" adını vermişti), Avrupa'dan koparılmış, en iyi durumda saf coğrafî bağlamda ona bir sıfatla -güneydoğu- birlikte yer verilmiş, en kötü durumda

83 Scott Malcomson, *Borderlands*, 120-121.

84 Sami Nair, "Le différend méditerranéen," *Lettre Internationale*, c. 30, 1991, çev. için bkz. *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 55-63.

ise *Schimpfwort* [sövgü sözü] Balkan'la anılmış, neredeyse başka hiçbir söylemde Avrupalı sıfatı kullanılmamıştır: İslâm geleneklerinin tarihsel gerçekliğinden arındırılıp, bir kendini taçlandırma eyleminde Avrupalı/Batılı Hoşgörüsü'nü süsleyecek dereceye nasıl çıkarılacağını tasavvur etmek güç değildir.

Orta Avrupa fikrine dönersek, Arthur Schnitzler'in bir sözünü anmak yerinde olacak: "Bahsi en sık geçen şeyler aslında mevcut değildir."[85] Schnitzler aşkı kastediyordu. Orta Avrupa'da kaybolmuş bir aşk söz konusu değildir ve Avrupa'ya giren ilk ülke olma rekabeti, Orta Avrupa projesine ağır bir darbe indirmiştir: "Havel'in 'Orta Avrupa' hakkındaki tartışmanın katılımcısı olma programı, başka faktörlerin yanı sıra Cumhurbaşkanı Havel tarafından da suya düşürüldü."[86] Václav Havel'in şairanelikten daha uzak, daha gerçekçi ve daha başarılı meslektaşı Václav Klaus, Çek Cumhuriyeti'nin Avrupa Topluluğu'na katılmasına bir alternatif olarak Visegrad grubu içinde işbirliğinin kurumsallaştırılmasını şiddetle reddetmiş ve "grubun yoksullar klübü ve Batı Avrupa'yı Balkanlar'dan ve Sovyetler Birliği'nden uzakta tutacak bir tampon bölge olarak görülmesi"nin kabul edilemez olduğunu belirtmişti.[87] Orta Avrupa kavramının özgürleştirici bir idealden siyasal açıdan yararlı bir araca dönüştürülmesi süreci, Avrupa kavramının liberalizm ve demokrasiyle özdeşleştirilen kültürel bir tanımından "yoksulluğa karşı sermayenin uluslararası dayanışması"na dönüştürülmesiyle paralel gitmiştir.[88]

Özetleyecek olursak, 1990'dan sonra Orta Avrupa fikrinin gelişimindeki üçüncü aşamada, kültür siyasetinden siyasal *praxis*'e kayışa tanık olundu. Bir bölge kurma nosyonu haline gelmenin çok uzağında kalan bu fikir, Avrupa kurumsal çerçevesine giriş hamlelerinde yararlı bir argüman olarak kullanıldı. Bu aşamada Balkanlar, önce, Rusya'nın yanı sıra ya da bu ülkeden

85 Egon Schwarz, "Central Europe-What It Is and What It Is Not," *In Search of Central Europe*, 143.

86 Neumann, "Russia," 364.

87 RFE/RL Daily Report, no. 57. 24 Mart 1993.

88 Heiner Müller, "Stirb schneller, Europa," *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 47.

ayırt edilmeden dikotomik bir karşıt olarak göründü. Doğu Avrupa'nın bu içsel hiyerarşisi, siyasal çıkar hesaplarının bir sonucuydu, ama retoriğinde balkanist söylemden besleniyordu.

İzlenebilecek iki strateji var. Birincisi, Orta Avrupa fikrinin öngördüğü ayrım çizgisinin analitik eleştirisini gerektirir: Orta Avrupa kimliğinin su götürmez bir kavram olduğu görüşüne meydan okunacaktır. Polemik açısından taşıdığı bütün cazibeye rağmen, bu bir yanlışlama ve reddetme girişimidir, ama "mit doğru ile yanlışın ötesindedir." İlgi odağı olması gereken, mitin pragmatik işlevidir ve bunun için, yalnızca yaratıcılarının saiklerini değil, alıcılarının niteliğini de yakından incelemek gerekir, çünkü "mitin etkisi büyük ölçüde cehalete veya motivasyonunun bilinçdışı olmasına bağlıdır."[89] Ama Orta Avrupa mitini sinsi olarak nitelemek, ya da Orta Avrupa ile Balkanlar arasında bir karşıtlık kurma girişimini tiksindirici ilan etmek yeterli değildir. Öteki strateji, Balkanlar'ın niteliği, ontolojisi ve algılanışı sorusunu ele almak ve Orta Avrupa fikriyle karşılaştırmaktır. Kısa vadeli kültürel/siyasal potansiyel taşıyan Orta Avrupa fikrini, güçlü tarihsel ve coğrafî temele sahip, buna karşılık aynı ölçüde sınırlı, ama çok daha uzun bir tarihsel geçmişi bulunan Balkanlar kavramıyla birarada düşünüldüğünde, iki kavramın metodolojik olarak kıyaslanamaz, dolayısıyla bağdaşmaz yapılar olduğu savunulabilir.

89 David Bidney, "Myth, Symbolism, and Truth," Thomas A. Sebeok, ed., *Myth: Symposium*, Philadelphia: American Folklore Society, 1955, 12.

YEDİNCİ BÖLÜM

Balkanlar: *Realia - Qu'est-ce qu'il y a de horse-texte?*

> Eğer Balkanlar dehşetten öte bir şey değilse, orayı bırakıp dünyanın bu tarafına yöneldiğimizde, neden bir tür uçuruma düşüş -doğru, hayranlık verici bir düşüş- gibi bir duyguya kapılıyoruz?[1]
>
> EMİL CIORAN

In Search of Central Europe adlı kitap, Timothy Garton Ash'in "Does Central Europe Exist?" adlı makalesiyle sona eriyordu. Balkanlar için böyle bir soru sorulamaz. Balkanlar'ın mevcudiyeti konusunda kimsenin kafasında bir kuşku yoktur. 1988 yılının [ABD'de] ülke çapında çoksatarı *Cultural Literacy* bile, 5.000 maddelik temel isimler, tamlamalar, tarihler ve kavramlar listesinde "Balkanlar" ismine ve "balkanlaşma" fiiline yer vermişti, üstelik bu kelimeler "*balance of power* [güç dengesi], *balance of terror* [dehşet dengesi], *balance sheet* [bilanço], *Balboa*" ile "*ballad, ballerina* [balerin], *ballet* [bale], *ballistic missile* [balistik füze]" arasında yer alıyordu.[2] Profesör E. D. Hirsch, Jr.'ın coğrafî nosyonlara çok fazla yer vermediği göz önüne alınınca, bunun önemi daha iyi anlaşılır. Bütün Avrupa devletlerine kitapta yer verilmişti, bunlar arasında kitap hazırlanırken mevcut olan bütün Balkan devletleri de bulunuyordu: Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya. Bazı teknik atlamalar da vardı: Örneğin, kitapta Türkiye bulunmuyordu (onun yerine "Turkey in the Straw" şarkısına

1 Cioran, *History and Utopia*, 34.

2 E. D. Hirsch, Jr., *Cultural Literacy: What Every American Needs To Know*, New York. Vintage, 1988.

yer verilmişti), ama Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Boğaziçi ve Karadeniz kitaba dahil edilmişti. İki Orta Avrupa devleti, Polonya ve Avusturya belli ki bir gözden kaçırma sonucu atlanmıştı, ama bu psikolojik sürçmenin nedenlerini ister istemez merak ediyor insan. Orta Avrupa bir yana, Doğu ve Batı Avrupa gibi coğrafî birimler de listede bulunmuyordu tabiî ki. Ama dünyanın, Batı'nın bir Balkan çatışması, bir Balkan savaşı, bir Balkan trajedisi diyerek genelleştireceği Yugoslavya trajedisine tanık olacağını öngörmesinden bile çok önce, Balkanlar listeye konmuştu.

Eğer Doğu için olduğu gibi, Orta Avrupa için Derrida'nın "*il n'y a pas de hors-text*" ["metin dışında hiçbir şey yoktur"] sözünden yararlanılabilirse, o zaman Balkanlar için uygun soru şudur: "*qu'est-ce qu-il y a de hors-texte?*" ["Metin dışında ne var?"] Öyleyse Balkanlar nedir?

Güneydoğu Avrupa yarımadasını şekillendiren farklı tarihsel mirasların incelenmesi, genellikle, şehir devletlerinin sahil şeridini kolonileştirdiği ve hinterlanda doğru yavaş yavaş yayıldığı antik Yunan dönemiyle başlar; ardından Balkanlar'ın bir bölümünün Makedonya hükümdarları idaresinde birleştiği kısa Hellenistik dönem gelir; sonra da, bütün yarımadanın Roma İmparatorluğu topraklarına katıldığı ve ilk kez siyasal olarak birleştiği Roma dönemi üzerinde durulur. Daha sonraki Bizans binyılında gerçi yarımada siyasal olarak parçalanmıştı, ama siyasal birlik değilse de, bir kültürel kendilik elde etmişti: İstanbul'dan gelen Ortodoks versiyonuyla Hıristiyanlık yarımadaya yayılmış, Slavlar arasında Roma hukuku yerleşmiş, Bizans edebiyat ve sanatının etkisi hissedilmiş, kısacası Bizans kültürel ve siyasal modelleri taklit edilmişti. Dilbilimciler "Balkan dil birliği"nin başlangıcını bu döneme yerleştirirler.[3] Yarımadaya adını veren Osmanlı fethi, bölgenin yaşadığı en

3 Ronelle Alexander, "On the Definition of Sprachbund Boundaries: The Place of Balkan Slavic," Norbert Reiter, ed., *Ziele und Wege der Balkanlinguistik*. ..., Berlin: Otto Harrassowitz, 1983, 16-17. Ayrıca bkz. Kristian Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problème et résultat*, Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1930; *Linguistique balkanique. Bibliographie*, Sofya: Institut d'études balkaniques, CIBAL, 1983.

uzun siyasal birlik dönemini başlatmıştır. Osmanlıların geri çekilişinin ardından gelen yüzyıl boyunca yarımadanın yeni siyasal parçalanmasına tanık olundu, ama yeni ülkeler, Balkanlar'ın sürekli periferi statüsünde bulunduğu Avrupa'yla ekonomik, sosyal ve kültürel bütünleşme dalgalarını yaşadı.[4] Son yarım yüzyılda ise, soğuk savaş hattı Balkanlar'ı bölmüştü, yarımada ülkeleri, iki ya da -Yugoslav deneyimine tarafsız statüsü tanınırsa- üç siyasal çerçeve içinde işlev görmüştü. Belki *mésaliance* [dengi dengine olmayan bir evlenme] diye nitelenebilecek bir evlilik içinde, yalıtılmış ortak hayatla geçen kırk beş yıl izini bırakmıştı. Tarihsel olarak Habsburg, Osmanlı ve Rusya imparatorluklarında olduğu kadar uzun ve derin bir ortak hayat söz konusu değildir, ayrıca izlerinin bu imparatorlukların bıraktığı izlere kıyasla daha kısa sürede silinmesi beklenebilir. Yine de, söz konusu olan, daha dün geçerli olan bir beraberliktir, bu hayatı yaşayan kuşaklar hâlâ sağdır.

Bu tarihsel miraslar dizisinde bizim amaçlarımız açısından en önemlisi, yarımadaya adını veren mirastır; Balkanlar'ın Osmanlı mirası olduğunu söylemek abartma olmayacaktır. Bu, hiçbir şekilde, Bizans mirasının ve "Bizanslılık" söyleminin derin etkilerini küçümsemek anlamına gelmez. Söz konusu "Bizanslılık" söylemi, "Balkanlılık" söyleminin yanı sıra ve onunla aynı ilkelerle işlev görmekle kalmaz, aynı zamanda genellikle onun üzerine inşa edilmiştir. Bu, Ortodoksluk'un değerlendirilişinde kendisini özellikle gösterir, köklü Ortaçağ önyargıları canlandırılmakta ve soğuk savaş retoriği ve soğuk savaş sonrası rekabetleriyle birleştirilmektedir. Bu, ayrı bir ilgiye ve dikkatli incelemeye değer bir sorundur. Ne var ki, günümüz Balkanlar stereotipinde hemen hemen her zaman bahsi geçenler, Osmanlı unsurlarıdır (genellikle Bizans unsurlarını da içerir) ya da Osmanlı olarak algılanan unsurlardır.

---

4 John R. Lampe ve Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington: Indiana University Press, 1982; Iván Brend ve György Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York ve Londra: Columbia University Press, 1974.

Osmanlı mirasının iki temel yorumu vardır. Bir yoruma göre, Osmanlı mirası, otokton Hıristiyan Ortaçağ toplumlarına (Bizans, Bulgar, Sırp vb.) dinsel, toplumsal, kurumsal, hatta ırksal olarak dayatılmıştı.[5] Bu yorumun merkezî unsuru, Hıristiyanlık ile İslâm, yeni gelenlerin esas olarak göçebe medeniyeti ile Balkanlar'ın ve Yakındoğu'nun eski kentli, yerleşik tarımsal uygarlıkları arasında bağdaşmazlık bulunduğu inancına dayanır. 19. yüzyılda Avrupalıların yaptığı değerlendirmelerin ve Balkan tarihyazımındaki değerlendirmelerin çoğu bu inanca dayanır.[6]

Bu görüşün aşırı biçimleri ciddi akademik çalışmalardan dışlanmıştır, ama mekanik yaklaşım (ya da ayrı alanlar yaklaşımı) denebilecek bir yaklaşımla genellikle bilinçdışı bir biçimde yeniden üretilmektedir. Söz konusu yaklaşımda, miras, sözde kurucu unsurlarına bölünmeye çalışılır: Dil, müzik, yemek, mimarî, sanat, giysiler, idare gelenekleri, siyasal kurumlar vb. Araştırmacı ister Balkanlar'dan, ister Türkiye'den, ister bölge dışından olsun, bu yaklaşımda Osmanlı, farklı alanlarda İslâm veya Türk (ve daha sınırlı ölçüde Arap ve Fars) etkileriyle eşanlamlı hale gelir, bu etkiler de genellikle Doğulu unsurlar kategorisinde toplanır. Başka yönlerden mükemmel olan, ama genellikle ampirik nitelikte olmanın ötesine geçmeyen eserlerdeki bu mekanistik bölünme, kurucu unsurları saptamaya yönelik bilinçli girişimlerin değil, metodolojik sınırlılıkların ve teorik çerçeve eksikliğinin sonucudur. Ayrı ve bağdaşmaz yerel/yerli ve yabancı/Osmanlı alanların varlığında ısrar eden Balkan tarihyazımı geleneğinde, "Batı'nın etkisi"ni fazla vurgulamak ve süreklilikleri ve yerli kurumları göz ardı

5 Aşağıdaki analiz, benim şu makalemin gözden geçirilmiş biçimidir: "The Ottoman Legacy in the Balkans," L. Carl Brown, ed., *Imperial Legacy: The Ottoman Inprint in the Balkans and the Balkans and the Middle East*, New York: Columbia University Press, 1995.

6 Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Munih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989; Costas Hatzidimitriou, "From Paparrigopoulos to Vacalopoulos: Modern Greek Historiography on the Ottoman Period," A. Lily Macrakis ve P. Nikiforos Diamandouros, ed., *New Trends in Modern Greek Historiography*, Hanover, N. H., The Modern Greek Studies Association Occasional Papers 1, 1982, 13-23.

etmekten çok, "yerli" kurum ve etkileri "Osmanlı" kurum ve etkilerinden yapay bir şekilde ayırmak tehlikelidir.

Balkanlar'da Osmanlı döneminin bu yorumu, ne kadar kusurlu da olsa, belirli bir mantıksal temele sahiptir. Yerel Hıristiyan nüfusun segregasyonu gibi çok da hatalı olmayan bir değerlendirmeye dayanmaktadır. "Kâfir" Türklerin idaresi altında Hıristiyanların durumuna ilişkin yürek parçalayıcı, romantik değerlendirmelere yöneltilebilecek haklı itirazlar ne olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu her şeyden önce, gayri Müslimlerin geri plana itildiği katı bir dinsel hiyerarşiye dayanan bir İslâm devletiydi. Gerçi bu ifade farklı dönemlerdeki geçerlilik derecelerine ilişkin düzeltmelerle yumuşatılabilir, ama genel geçerliliğine yönelik ciddi bir itiraza pek rastlanmamaktadır; "İslâm'ın kapsayıcılığı - Osmanlı sosyal sisteminin temel taşı," "operasyonel kuralları gerek düşük gerekse yüksek statüdeki pek çok Osmanlı tarafından paylaşılan" bir sözlükçe olarak yorumlanabilir.[7] İslâm, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün nüfusuyla özdeş olmayan Osmanlı toplumu içinde dikey, kendine yeterli bir mekân oluşturuyordu. Ama olası bütünleşmeyi önleyen -ihtidalar dışında- yalnızca dinler arasındaki katı ayrım değildi.

Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin hiçbir döneminde, ama özellikle son iki yüz yılında, güçlü toplumsal bağları olan veya yüksek düzeyde toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmiş bir ülke değildi. Ortak bir topluma ait olma duygusu bulunmuyordu, dahası imparatorluk nüfusu, birbiriyle bağdaşmayan farklı (dinsel, sosyal ve başka) gruplara ait olduğunu hissediyordu. Bu, değer yargısı içeren bir ifade değildir - bir başka deyişle, kastedilen yalnızca şudur: Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla kadar güçlü Ortaçağ unsurları taşıyan ulusüstü (daha doğrusu ulusal olmayan) bir imparatorluktu; bu imparatorlukta bürok-

7 Benjamin Braude ve Bernard Lewis, ed., *Christians and Jews in the Ottoman Empire*. ..., c. 1. New York ve Londra: Holmes and Meier, 1982; Speros Vryonis, Jr., "The Experience of Christians under Seljuk and Ottoman Domination, Eleventh to Sixteenth Century" Michael Gervers ve Ramzi Jibran Bikhazi, ed., *Conversion and Continuity*. ..., Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990, 185-216; Şerif Mardin, "The Just and the Unjust," *Daedalus*, c. 120, no. 3, Yaz 1991, 118.

rasi, bütün nüfusu birbirine bağlayan (ama birleştirmeyen) tek ortak kurumdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünleşmiş bir toplum yaratmadığı kuşku götürmez, bazı Balkan tarihçilerinin anlamak istemedikleri nokta, bu imparatorluğun, asimilasyonu bir tarafa bırakalım, böyle bir bütünleşmeyi bile sağlamaya çalışmadığıdır.

Yeni ortaya çıkan Balkan ulusları, kimliklerini kazanmaya yönelik girişimlere başlayınca, kendileri ile onları yönetenler arasında sınır çizgilerini belirlemeye çalıştılar. Bu, imparatorluk ilkesiyle doğası gereği bağdaşmayan -ulusal nitelik taşıyan- bir çerçevede ve bir retorikte, daha önemlisi Avrupa'da hâkim olan söylemle gerçekleştirildi. Dili temel alan, etnisiteye dayalı bir ulus anlayışıydı bu. Dolayısıyla, 19. yüzyılın ortalarından itibaren vatandaşlık temelinde ortak bir Osmanlı kimliği kurmaya yönelik gecikmiş girişim, daha baştan başarısızlığa mahkûm ütopik bir denemeydi.[8] Burada önemli olan nokta, imparatorluğun dağılmasından çok önceye uzanan, Osmanlı geçmişindeki sistemin bir parçası olan yabancılaşmadır. Tartışılması gereken soru, yabancılaşmanın mevcut olup olmadığı değil, farklı dönemlerde ne ölçüde güçlü olduğu ve nüfusun hangi kesimlerini kapsadığıdır. Modern Türkiye ve Ortadoğu için Osmanlı geçmişi (ne denli sert ve olumsuz değerlendirmeler yapılırsa yapılsın) organik bir unsur sayılabilir, Balkanlar'da ise bu geçmişi yabancı olarak nitelemeye yönelik ısrarlı girişimler yalnızca duygusal veya siyasal tepkilere dayanmamaktadır. Osmanlı dönemi Cumhuriyet Türkiyesi için her zaman *ancien régime* [eski rejim] olmuştur, ama 18. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan zaman diliminde Balkanlar'da durum çok daha karmaşık görünmektedir. Analitik açıdan, Balkan ülkeleri için de *ancien régime*'dir, ama bir İslâm imparatorluğunda Hıristiyanların özgül konumundan hareketle, neredeyse sadece yabancı tahakkümü, ya da bölgenin değiştirile-

8 Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University, 1964; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962; Yurii A. Petrosyan, *Mladoturetskoe dvizhenie*. ..., Moskova: Izdatel'stvo Nauka, 1973.

mez diliyle söylersek Osmanlı *boyunduruğu* olarak inşa edilmiş ve algılanmıştır.

Bu, tamamen farklı bir değerlendirme çerçevesi getirmektedir: Ulusal kurtuluş mücadeleleri ve geçmişle yalnızca eksiksiz ve radikal kopuşlar değil, aynı zamanda geçmişin olumsuzlanması olan ulus-devletlerin kuruluşu çerçevesi. Bu unsur, bir ölçüde Türkler (daha büyük ölçüde Araplar) için de geçerlidir, ama Balkanlar'da kopuş, dil ve din ikili sınırlarıyla gerçekleşmiş ve etkisini korumuştur - Balkanlar etnisite ve milliyetçiliğinin, etrafında inşa edildiği iki temel odak dil ve dindir. İslâm gerek Türkiye'de gerekse Arap ülkelerinde Osmanlı geçmişiyle önemli bir bağlantı noktası oluştururken, dil Araplar için önemli bir ayırıcı işlev görmüştür. Kemal Atatürk, siyasal dehasıyla, geleneklerin aktarımında ve yeniden üretiminde dilin merkezîliğini kavramış ve dil devrimiyle belirleyici bir darbe indirmiştir.[9]

İkinci yorum, Osmanlı mirasını, Türk, İslâm ve Bizans/Balkan geleneklerinin karmaşık bir sembiyozu olarak ele alır. Bu yorumun mantıksal öncülü, yüzlerce yıllık birarada yaşayışın kaçınılmaz olarak ortak bir miras üreteceği ve Osmanlı Devleti'nin tarihinin, içindeki bütün nüfusların (aralarındaki dinsel, toplumsal, meslekî ve diğer farklılıklar ne olursa olsun) tarihi olduğudur. Bu yoruma temel oluşturan olgular, dinsel, kültürel ve kurumsal alanlarda erken tarihlerde görülen senkretizm, fatihlerin çarpıcı düzeydeki özümseme kapasitesi ve imparatorluğun sonuna dek varlığını sürdüren yüksek derecedeki çokdilliliktir. İlk yorumda Balkanlar'ın tâbi halklarının tek gerçek kurumu olarak nitelenen Ortodoks kilisesi, ikinci yorumda pekâlâ tam anlamıyla bir Osmanlı kurumu olarak görülebilir. Ortodoks kilisesi, devletin imparatorluk boyutlarına sahip olmasından yararlanmıştır, ekümenik niteliği ve siyasetleri ancak Osmanlı çerçevesinde anlaşılabilir. Yeni ortaya çıkan ulusların ayrı devletler kurarak imparatorluktan ayrılma-

9 Semih Tezcan, "Kontinuität und Diskontinuität der Sprachentwicklung in der Türkei," *Die Staaten Südosteuropas*. ..., Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 215-222; Güvenç, *Türk Kimliği*, 263-272.

sı, neredeyse aynı anda, İstanbul patrikliğinden, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks kilisesinden ayrılması anlamına geliyordu.

Osmanlı fetihlerinin ilk yüzyıllarındaki başarısının ve bürokrasisinin gücünün, Balkan halklarının sadakatini bir ölçüde kazanıp kazanmadığı, ya da en azından onların tamamen yabancılaşmasını engelleyip engellemediği üzerine spekülasyon yapmak ilginç olacaktır. Durumun böyle olduğuna inanmamız için güçlü nedenler var. Tartışmalı devşirme kurumu ve buna yönelik muğlak tutumlar bile, motivasyon soruları bir yana, bütünleştirici bir mekanizma olarak görülebilir. Duygusal boyut taşıyan İslâm dinine geçişler sorunu da, bu açıdan ele alınabilir. İhtidalar Osmanlı fetihlerinin hemen ardından başlamış, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir, ama kritik dönem 17. yüzyılda yaşanmıştır. Zorla din değiştirme örnekleri olmakla birlikte, çoğunluk, hüsn-i tabirle gönüllü denen, zora dayalı olmayan din değiştirmeler kategorisine girmektedir: Bu din değiştirmeler, idarî baskının değil, dolaylı ekonomik ve sosyal baskıların sonucudur. Esas olarak ayrı bir sosyal yeniden kategorizasyona kavuşma arzusuyla yapılan ihtidalar, sonunda bir tür bütünleşme olanağı yaratmıştır. Bu, kuşkusuz, Transilvanya'da Ortodoks köylülerin Protestan olmaları hakkında söylenebileceklerin daha fazlası anlamına gelmektedir, söz konusu köylüler hiçbir sosyal veya siyasal avantaj elde etmiyorlardı. Balkanlar'daki ihtidaların, Katoliklik'e veya Ünyat kilisesine geçişlerle karşılaştırılması daha doğru olur, bunların çoğu da, Vatikan'ın misyoner faaliyetlerinin bir sonucu olarak 17. yüzyılda gerçekleşmişti.

Birinci yorumun olduğu gibi, ikinci organik yorumun da yanıltıcı yönlere çekilmesi söz konusudur. Bunlardan biri, Iorga'nın ünlü ve etkili eserinde görüldüğü üzere, yalnızca Bizans döneminden sürekliliklere yoğunlaşıp Osmanlı fenomenini önemsizleştiren yaklaşımdır.[10] Gerçi Iorga'nın teorisi bugün Balkan tarihyazımının gelişiminde egzotik bir epizot olmaktan

10 Nicolae Iorga. *Byzance après Byzance...*, Bükreş: A l'institut d'études byzantines, 1935.

öteye geçmeyebilir, ama *Byzance après Byzance* [Bizans sonrası Bizans] formülasyonu, yalnızca talihli bir ifade olduğu için değil, yaratıcısının ima ettiğinden daha fazlasını yansıttığı için hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu iyi bir betimleyici terimdir, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks halkların din, özel hukuk, müzik ve görsel sanatlarda ortak noktalarını temsil etmekte, ama aynı zamanda milliyetçiliğin yükselişinin yarattığı kültürel kopuşun Osmanlı fethinin yarattığından daha derin, ya da entelektüel açıdan daha radikal olduğu bir coğrafyada iki imparatorluk geleneğinin sürekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, iki yorum da, duygusal veya değerlendirici imalardan temizlenerek ılımlı ve ikna edici bir tarzda ortaya konabilir. Bu iki yorumdan birinin tercih edilmesi, yalnızca felsefî veya siyasal tutumların değil, aynı zamanda metodolojik kaygıların da bir sonucudur.

Öyle görünüyor ki, makrotarihsel alanda (iktisat, demografi, toplumsal yapı ve *longue durée* [uzun vade] nitelikli başka fenomenlerde) organik yorum daha geçerlidir, ama bu alana tek başına hâkim olduğu da söylenemez. Dinsel ve kültürel alanlardaki ve kurumlar tarihindeki bazı uzun vadeli gelişmeler, ayrı alanlar yaklaşımıyla daha doyurucu bir şekilde açıklanır görünmektedir. Benzer şekilde mikrotarihsel alanda (siyasal tarih, biyografi, sanat ve edebiyat tarihinde) her iki yorum da kullanılmaktadır. 15. yüzyıl başlarında İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik'in birliğini savunan, ünlü mutasavvıf Şeyh Bedreddin Simavî, İstanbul fatihi II. Mehmed, Osmanlıların en büyük fetihleri yaptığı dönemde art arda üç padişaha sadrâzamlık eden, devşirme kökenli, Sırbistan doğumlu Sokollu Mehmed Paşa, başarılı bir diplomat, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk modern tarihçisi ve Aydınlanma'nın tanınmış bir figürü olan, Boğdan voyvodası Dimitri Kantemir gibi şahsiyetler, hatta Tuna vilayetlerinde Fenerli hizmetinde bulunan ve yarımadanın geleceğine ilişkin Balkanlar'ın birliği vizyonunu getiren, büyük Yunanlı yurtsever ve devrimci Rhigas Velestinlis veya ünlü Osmanlı reformcusu ve ilk Osmanlı anayasasının babası Midhat Paşa gibi "milliyetçi" 18. ve 19. yüzyıllarda ya-

şamış kimseler, ancak organik yaklaşım çerçevesinde anlaşılıp değerlendirilebilir, gerçi bakış açılarının ve faaliyetlerinin şekillenmesinde, ayrıca farklı gruplar üzerindeki etkilerinin ne düzeyde olduğunun saptanmasında, hâkim gelenekler ile daha az önemli gelenekler arasında ayrım yapmak mümkün ve gereklidir. Buna karşılık, başka örnekler, esas olarak ayrı alanlar yaklaşımının kullanımını haklı çıkarmaktadır: 15. yüzyılda yaşayan tarihçi Âşıkpaşazâde; ünlü *Hâbnâme*'nin güçlü yazarı Veysî; Osmanlılarda en zengin bilgi dağarcığı sağlayan eserleri yazan Kâtip Çelebi; çok etkili olan *Bulgar Slavların Tarihi*'nin yazarı, ateşli keşiş Paisiy; Güney Slav birliğinin savunucusu, önemli Sırp yazar Dositey Obradoviç; Yunan siyasal ve entelektüel Aydınlanması'nın önde gelen ismi Adamandios Korais. Bu örnekler sonsuza dek çoğaltılabilir.

Bu iki yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu çerçevesindeki fenomenleri, özellikle bireysel tarihsel aktörleri yorumlamanın olası yollarını tüketemez ya da belli kalıplara sokamaz. Araştırma sorunlarının nasıl formüle edildiğine bağlı olarak, önemsiz bile görülebilirler. Bu iki yaklaşım, birbirine karşıt, hatta bağdaşmaz görünseler de, örtük bir biçimde, ya Osmanlı mirasından tamamen koparılmış, ya da onun organik bir parçasını oluşturan monolitik bir kendilik varsayar. Oysa durum kuşkusuz böyle değildir ve somut çalışmalar, söz konusu alanlardaki derin içsel ayrımları ortaya koymaktadır. Örneğin Balkan Aydınlanması ve Balkan devrimci gelenekleri, bu yaklaşımlardan birine bağlı kalınarak yorumlanamaz. Bunlar bütünüyle yeni değilse de, ilave bir vektörü öne çıkarır: Batı Avrupa'daki entelektüel ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkisi ve bu gelişmeler ile yerel dönüşümler arasındaki ilişki.[11] Osmanlı fethinin ardından gelen yüzyıllarda Batı'yla yakın kültürel te-

11 Paschalis Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy...*, Aldershot, Hampshire, İngiltere: Variorum, 1994; Kitromilides, *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992; Richard Clogg, ed., *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Londra: Macmillan, 1981; Dimitrije Djordjevic ve Stephen Fischer-Galati, *The Balkan Revolutionary Tradition*, New York: Columbia University Press, 1981.

maslar, genel olarak Balkan nüfuslarının hayatına pek etki etmemiş, ama Aydınlanma hareketleri "başından itibaren Güneydoğu Avrupa'da modern milliyetçiliğin doğuş hamleleriyle ilintili olmuştur."[12] Yukarıda belirtildiği üzere, iki yaklaşım, yalnızca, fenomenlerin ve bireylerin Osmanlı siyasal sistemiyle nasıl ilintilendirildiği veya bu sistem karşısında nasıl konumlandırıldığı perspektifinden yola çıkan egemen düşünme biçimlerini yansıtmaktadır.

İki görüş de temellendirici gerekçelere sahiptir ve kendi sınırlı yaklaşımları içinde, geçici değer taşıyan eserlerin yanı sıra yüksek nitelikte eserler üretmiştir. Asıl önemli olan nokta, Osmanlı mirasının bu iki yorumunun yalnızca olası akademik yeniden inşalar olmamasıdır. Bu yorumlar Osmanlı dönemi boyunca gerçekten yan yana, birlikte mevcut olmuşlardır. Gerçi ayrı olma duygusunu dramatik bir biçimde geliştiren faktörün son iki yüzyılın ulusal söylemi olduğu kuşku götürmez, ama ayrı alanlar yaklaşımını kesinlikle bu söylem icat etmemiştir: Bu iki tutum, Osmanlıların Avrupa'ya geçişinden beri net bir şekilde görülebilmektedir, ayrıca örneğin geç Bizans dönemi değerlendirmelerinde bu tutumları temellendirmek için, bir Sphrantzes-Khalkokondyles-Doukas paradigması ile bir Kritoboulos paradigmasından bahsedilebilir. Tabiî ki, malzemenin niteliği ve kıtlığı göz önüne alınınca, bu görüşlerin göreli ağırlığı hakkında spekülasyon yapmanın imkânsız değilse de, zor olduğu anlaşılır. Bütün toplumda ne kadar derine yayıldıklarını, hatta yayılıp yayılmadıklarını saptamak daha da zordur. Basitleştirici bir genelleme yapma riskini göze alarak şu hipotez ileri sürülebilir: İlk görüş, bağımsız Ortaçağ devletlerinin dışa açık aristokratik ve dinsel elitleri tarafından savunulmuş, daha sonra, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı siyaset sisteminden yabancılaşmış hissetmekle kalmayıp, bu sistem tarafından büyük ölçüde engellendiğini de hisseden yeni ticarî ve seküler entelektüel elitlerin önemli bir kesimince ulu-

12 Paschalis Kitromilides, "The Enlightenment East and West: A Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions," *Canadian Review of Studies in Nationalism*, c. 10, no. 1, Bahar 1983, 55, 66.

sal söylem çerçevesinde benimsenmiştir; ikinci görüş ise, Osmanlı yapısının parçası olan ve kabul edilebilir bir *modus vivendi* [yaşama tarzı] sağlayan, gayri Müslim milletlerde yeni yaratılmış elitlerin (üst düzey din adamları, Fenerli Rumlar, yerel eşraf vb.) büyük bir bölümü tarafından savunuluyordu.

Nüfusun çoğunluğu ise, gerek Osmanlı öncesi gerek Osmanlı dönemi siyasal sistemine aynı ölçüde yabancıydı ve genel olarak nüfusun tamamının sosyalizasyonu, güçlü bir devletle ve diğer idarî yapılarla organik bütünleşmesi, tarihsel olarak geç ortaya çıkan, milliyetçilik ve kitle kültürü çağına denk düşen bir fenomendir. Ayrı olma derecesi, ayrılığın somut biçimi niteliği taşıyan kurumların -dinsel ve hukukî yetkileriyle Hıristiyan kiliseleri veya ulema, yani *millet* sistemi- bu nüfus kesimlerini ne ölçüde güçlü ve etkili bir şekilde içine aldığıyla doğru orantılıydı. Aynı zamanda, günlük hayat düzeyinde farklı etnik-dinsel gruplar arasında birarada yaşama kültürü dikkat çekici boyutlardaydı.

Iki *Weltanschauung*'un [dünya görüşü] (ya da *Ottomananschauung* [Osmanlı görüşü]) eserleri ulusal söylemde bile görülebilmektedir. Birini, milliyetçi hareketler içinde imparatorlukta kurtuluş sorununa tedricî çözüm yaklaşımını benimseyen bir grup temsil ediyordu. 19. yüzyıl başlarında Yunan örgütü *Filomousos Etaireia*, önceliğini eğitime vermişti ve Osmanlı Imparatorluğu'na Yunan ticarî ve kültürel unsurunun hegemonyası yoluyla barışçıl olarak nüfuz edileceğine ve daha sonra bu imparatorluğun bir Yunan devletine dönüşeceğine inanıyordu. Benzer şekilde, 1860'larda ve 1870'lerde, Bulgar ticaret ve eğitim elitlerinin önemli katmanları evrimci düşünceler taşıyor ve Bulgaristan'ın güçlü ve reform yapmış bir imparatorlukta idarî otonomi sağlamasını ideal gelecek olarak görüyordu. Bazı Bulgarlar da, Avusturya-Macaristan *Ausgleich*'ından [denklik] esinlenerek, düalist bir Türk-Bulgar devleti oluşturulmasını savunuyordu. Imparatorluktan kopmadan otonomi elde etme hedefi Arnavutlar arasında da çok yaygındı. Arnavutlar bu fikrin en güçlü savunucuları olmakla kalmadılar, ayrıca ona sonuna dek sadık kaldılar. Bu tutumları yal-

nızca ekonomik çıkar beklentileri ve sosyal muhafazakârlıkla açıklama girişimleri, doyurucu sonuçlar vermemektedir. Yunanlılarda belli başlı kaygılardan biri, yeniden canlandırılacak Bizans hayalleriyle Yunan etnik unsurunun ve *Kulturraum*'unun [kültür çevresi] toprak birliğini korumakken, Arnavutlarda, yeni kurulan komşu ulus-devletlerin saldırıda bulunabilecekleri endişesinin yanı sıra, dine dayalı siyasal yakınlık ve Arnavutların imparatorlukta edindiği özel statü de önem taşımaktadır. Benzer şekilde, İstanbul'da bir Bulgar elitinin ortaya çıkışı -bu elit eski Fenerli çevrelerin ayrıcalıklı konumlarına ulaşmaktan çok uzak olsa da- radikal olmayan, legalist çözüm arayışlarına yol açmıştı. Bu, kuşkusuz, ulusal hareketler içindeki çeşitli eğilimlerin ve ince ayrımların eksiksiz bir analizi değildir; önemli olan nokta, siyasal koşullar gereği de olsa, organik yaklaşımı savunan grupların varlığıdır.

Ne var ki, uzun vadede "tarihi yapan," Osmanlı İmparatorluğu'yla tam bir kopuş şeklindeki radikal alternatif olmuştur. Burada, determinizm ve karşı-olgusal tarih gibi felsefî bir meseleyi ele almak yersiz olur. 18. yüzyıldan itibaren ve 19. yüzyıl boyunca, "ulus-devlet siyasal gelişmenin *doğal* modeli olarak yerleşmiş, gerek Versailles Antlaşması'nın gerekse Cemiyet-i Akvam'ın ideolojisinde bu şekilde yerini almıştır"[13] demek yeterli olacaktır. Gerçi Balkanlar'da milliyetçilik ve ulus-devletlerin oluşumu olumsal fenomenler olarak görülebilir, ama Avrupa'da ulusal'ın hegemonik bir paradigma haline geldiği, "medenî" siyasal örgütlenmenin "altın standart"ı olarak kabul edildiği bir atmosferde, imparatorluk veya başka bir alternatifin hayat şansı bulacağı kuşkuludur. Dolayısıyla, vaktiyle marjinal ve radikal entelektüeller olarak görülen kişiler tarafından savunulan devrimci tutum, bir milliyetçilik döneminde, tarihin Whig yorumu haline gelmiş, Balkan bağlamında tek yaklaşım olarak benimsenmiştir.

Osmanlı mirasına ilişkin birbirine karşıt iki yorum daha vardır. Bir yorum, dışarıdan bakan nesnelcinin bakış açısına

13 Tom Nairn, *The Enchanted Class: Britain and Its Monarchy*, Londra: Radius, 1988, 129.

dayanır. Yorumcunun temel hareket noktası kronolojik olarak Osmanlı dönemi içinde (genellikle sonunda) yer alır. Burada tarihsel zamanı izleyen düzçizgisel bir görüş söz konusudur: Geçmişten bugüne. Bu yaklaşım, sorunla ilgili tarihsel literatürün büyük bir çoğunluğunu üretmiştir. Yaklaşımın, ilk gözlem noktasını Osmanlı dönemine yerleştirdiğini söylemek, onu kullanan tarihçilerin ya Osmanlı İmparatorluğu'nun apolojistleri oldukları ya da mutlaka konularıyla özdeşleştikleri anlamına gelmez. Bu yaklaşımla çalışan bütün yazarlarda ortak olan nokta, şu öncüllerle hareket etmeleridir: Osmanlı mirası nesnel olarak tanımlanabilir; Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bile, eski imparatorluğu oluşturan farklı bölgelerde nesnel olarak tahlil edilebilecek unsurlar vardır. Dolayısıyla, Osmanlı mirası, imparatorluk ömrünü tamamladığında, Osmanlı idaresi yüzyıllarının kümülatif etkisinin sonucu olarak kalan izlerdir.

Öteki yaklaşım, kronolojik olarak bugünde yerleşmiş, içerden bakanın hayli öznel yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, yerleşik alışkanlık, tutum ve inançların karmaşık birliği ve etkileşimi, bir topluluğun geçmişle bağı anlamında Osmanlı mirasını, bugüne dayalı bir bakış açısından değer yargılarıyla inceleme ve retrospektif değerlendirme olarak tanımlanabilir. Burada, açıklık sağlamak amacıyla, süreklilik olarak Osmanlı mirası ile algılama olarak Osmanlı mirası arasında bir ayrım yapılacaktır. Her miras, geçmişten kalan ve devralınan bir şey, yani tarihsel süreklilik olarak anlaşılabilir. Bu da, sonrasında tarihsel sürecin miras olarak rasyonalize edilebileceği bir ayrım noktası bulunduğu varsayımına dayanır. Ayrıca, aynı sürecin, tarihin farklı noktalarında farklı miraslar üretmiş olduğu anlamına da gelir. Bu açıdan, Osmanlı mirası, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla dek biriken özelliklerin toplamından ibaret değildir, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında sona ermiş olan kesintisiz ve karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin sona erdiği, dolayısıyla bir mirasa dönüştüğü an, en çok, 18. ve 19. yüzyılların tarihsel ortamının özelliklerini taşır. Bizim amaçlarımız açısından, burada Osmanlı mirası Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorlu-

ğu'ndan kopuşundan sonraki tarihsel süreklilikler toplamı olarak değerlendirilmiştir.

Dahası, Osmanlı İmparatorluğu içindeki bölgesel farklılıklar, yalnızca Rumeli, Anadolu ve Kuzey Afrika vilayetleri arasındaki değil, bizzat Balkanlar'daki farklılıklar, üniter bir Osmanlı mirasından bahsetmeyi imkânsız kılar. Örneğin Eflâk ve Boğdan beyliklerindeki Osmanlı siyasal mirası, Sırbistan, Bulgaristan veya Arnavutluk'taki mirasla nasıl karşılaştırılabilir? Büyük çiftliklerin bulunduğu bölgelerdeki (Bosna, Tesalya, Arnavutluk) ekonomik durum, Balkanlar'ın geri kalanında yarı bağımsız küçük üreticilerin bulunduğu bölgelerle nasıl karşılaştırılabilir? Şurası açık ki, Osmanlı mirasını değerlendirmek, ince bir çizgi üzerinde yürümekten farksızdır: Aşırı genellemelere düşmek ile, Osmanlı idaresinin temel özelliklerinden birinin, dolayısıyla Osmanlı mirasının merkezî bir unsurunun, bölgeler arası büyük çeşitlilik olduğu gibi mâlumu ilâm eden bir sonuca varmak arasında yer alan bir çizgidir bu. Dolayısıyla, Osmanlı mirasına ilişkin derinlemesine, ayrıntılı bir çalışmayı yürütmenin en iyi yolu, muhtemelen, bölgesel bir çerçeve içerisinde kalmaktır. Daha genel bir düzeyde, Osmanlı mirasıyla ilgili temel sorun, süreklilik mi, kopuş mu olduğu sorusudur. Önemli alt sorular şunlardır: 1) Olası "nüfuz alanları" ya da süreklilikler nelerdir? 2) Bugün Osmanlı mirası var mı, varsa bu miras nedir? 3) Süreklilik olarak mirasın algılama olarak mirasa dönüştüğü belirgin bir kırılma noktası var mı?

Siyasal alana, önemli unsurlarından biriyle, devlet sınırlarının oluşumuyla başlarsak, çatışan birçok faktör görürüz: Osmanlı idare geleneği; tarihsel haklar ve kendi geleceğini belirleme gibi (çoğu zaman bağdaşmayan) iki ölçüte dayalı ulusal hareketlerin hedefleri; Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa güç dengesinin bir temel direği ve genç Balkan devletlerini bu denge karşısında birer tehdit olarak gören Büyük Devletlerin stratejik çıkarları. Osmanlı Devleti'nin vilayet sınırları, 14. ve 15. yüzyıllardaki çeşitli Balkan prensliklerinin sınırlarına çok benzer şekilde çizilmişti; bu bakımdan, Osmanlı öncesi dönemden (yer adlarının korunmasına dek yaygınlık gösteren)

belirgin, ama değişmez olmayan sürekliliği ortaya koymaktadır, yerel Balkan, İslâm ve Türk bileşenlerinin karmaşık ürünü olarak Osmanlı mirasının mükemmel bir örneğidir.[14] Bazı yerlerde, Osmanlı vilayet sınırları daha sonra devlet sınırlarına dönüşmüştür (örneğin, Eflâk ve Boğdan beylikleri, Arnavutluk ve Karadağ). Başka bir durumda, idarî bir birim olan Belgrad paşalığı, Sırp ulus-devletinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Yine de, ne (Ortaçağ Balkan devletlerinin en geniş topraklarına dayandırılan) tarihsel haklar, ne de kendi geleceğini belirleme hakkı, nihaî olarak sınırların belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu unsurlar, olsa olsa, tartışmalı ve birbiriyle bağdaşmayan Balkan irredantist programlarını şekillendirmiştir. Farklı Balkan devletlerinin büyüklüğü, sınırları, gelişme aşamaları, hatta varlığı, neredeyse sadece, güç dengesi oyununun kurallarına uyan Büyük Devletlerin hesaplarına bağlı olmuştur. 1878 Berlin Kongresi'nde Bismarck'ın Osmanlı delegelerine söylediği şu sözler anlamlıdır: "Kongre'nin Türkiye için toplandığını sanıyorsanız, kendinizi aldatıyorsunuz demektir. Ayastefanos Antlaşması, Avrupa'nın belirli çıkarlarına dokunmasaydı, olduğu gibi kalırdı."[15] Diğer Balkan delegeleri bu ilgiye bile layık bulunmamış, onlar tamamen göz ardı edilmiştir. Değerlendirmeci yargıları bir yana bırakırsak, Berlin Antlaşması'nın yüzyıl boyunca Balkanlar'daki siyasal gelişmeleri belirlediğini söyleyebiliriz.

Bosna gibi bir örnek, ilk bakışta, siyasal alanda Osmanlı mirasını gözler önüne serecek en bariz aday olarak görünür. Bosna, Ortaçağ krallığı temelinde kurulmuş, imparatorluğun önemli vilayetlerinden biriydi. Karmaşık etnik/dinsel yapısı, ancak Osmanlı çerçevesinde anlaşılabilir, gerçi Osmanlı öncesi dönemde bile, farklı mezheplerin (Bosna kilisesi, Katoliklik ve Ortodoksluk) mensupları barış içinde birarada yaşıyordu ve hâkim mezhebe mensup olmak siyasal statü için zorunlu bir

14 H. J. Kornrumpf, "Zur territorial Verwaltungsgliederung des Osmanischen Reiches, ihrem Entstehen und ihrem Einfluss auf die Nachfolgestaaten," K.-D. Grothusen, ed., *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Göttingen, 1974, 52-61.

15 R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Londra, 1935, 450.

koşul değildi.[16] Ne var ki, demografik alandaki Osmanlı mirası bir yana, bir siyasal sorun olarak Bosna meselesi esas itibarıyla Osmanlı mirasına bağlanmamalıdır; aslında, bu mesele Büyük Devletlerin ve küçük devletlerin siyasal hesaplarının dolaysız bir sonucudur. Bosna, egemeni belli olmayan bir bölge [*no man's land*] sayıldıysa, bunun nedeni, nüfusunun hassas bir karışım olması değil, önce Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da bir ileri karakol araması, sonra da sözde bağımsızlığın Sırplar ile Hırvatlar arasında kurulmuş bir güç dengesinin bozulmasını engellemesidir.

Arnavutluk'un durumu benzer bir şekilde açıklanabilir. Arnavutluk, diğer Balkan ulusları gibi ayrılıkçılığın yarattığı tipik bir örnek sayılamaz. Bunun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arnavutların özel statüsü ve kültürel otonomi elde etmek için görece geç faaliyete geçmiş olmalarıydı. 20. yüzyılın ilk on yılında, bağımsızlık hareketleri ciddi bir ivme kazandığında, çoktan, bağımsız komşularının yayılmacı emellerinin nesnesi haline gelmişti. Dolayısıyla, Arnavutluk'un doğuşu kronolojik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine denk düşse de, Arnavutların gerek ayakta kalma yönündeki, gerekse de Arnavutların yaşadığı başka devletlere ait bölgeler üzerindeki mücadelesi, başka Balkan uluslarına, özellikle Sırbistan ve Yunanistan'a karşı yürütülmüştü. Ne var ki, Arnavutluk'un bağımsızlığını güvence altına alan, her şeyden önce Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın baskısıydı.

Siyasal alanda Osmanlı mirası (dış siyaset ve sınırlar meselesi söz konusu olduğu ölçüde), kronolojik olarak, Balkanlar'da otonom veya bağımsız devletlerin kuruluşundan Osmanlıların yarımadadaki siyasal varlığına son veren Birinci Dünya Savaşı'na dek uzanır. Dolayısıyla, Osmanlı siyasal mirasının şekillendiği dönem, (Arnavutluk istisnasıyla) farklı bölgeler için otuz-kırk yıldan neredeyse bir yüzyıla dek uzanır. *Terminus post quem* [başlangıç dönemi] sayılan 1912-1923'ten sonra Osmanlı aleyhine irredantist programlar (ama genel olarak ulusal programlar

16 John V. A. Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans. ...*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1987, 484.

değil) hedeflerine az çok ulaşmıştı. Artık Balkan siyasal elitlerinin öz-bilincinde Osmanlı dönemi, modernleşme süreciyle ve azınlıklara yönelik tutumlarla ilgili sonuçları bulunan, tarihsel bir fikir yürütme konusu olmaktan öte bir anlam taşımıyordu.[17] Azınlık meselesi, mirasın devam eden tek gerçek unsuru olarak kaldı, diğer bütün yönlerden miras bir algılamaya dönüştü.

Otonom ve bağımsız Balkan devletlerinin kurulması, siyasal geçmişle yalnızca bir kopuş değildi, aynı zamanda bu geçmişin reddi anlamına geliyordu. Bu durum, Osmanlı devlet kurumlarının ve yerel özyönetim biçimlerinin yerine yeni Avrupalı kurumlar kurma girişiminde açıkça kendini gösterir. Bu süreç bazı bölgelerde hızlı, bazı bölgelerde tedricîydi. Yunanistan'daki Bavyeralı hanedan, "insanların siyasal, ekonomik, sosyal veya dinsel gibi alanlar arasında pratikte ayrım yapmadığı" bir toplumda, tahta geçer geçmez, eğitim, hukuk, bürokrasi, ekonomi, ordu ve din alanlarında reformlar getiren bir programı uygulamaya başladı. Yunanlılar, devletlerini inşa ederken, modellerini yakın Osmanlı geçmişlerinde ya da Bizans miraslarında değil, dönemin Batısı'nda arıyorlardı. Miloş Obrenoviç idaresindeki otonom Sırbistan, on yıldan uzun bir süre paşalık olarak kaldı, ancak 1840'larda Aleksandar Karacorceviç idaresi altında, Batı tarzı bir devlet aygıtının temelleri atılmaya başlandı. Bulgaristan'da, ani bir kopuş için gösterilen çabalara rağmen, yeni kurumların yerleşmesi neredeyse yirmi yıl aldı.[18] Osmanlı Devleti içindeki özel konumundan dolayı, Romanya'nın Avrupalılaşma hamlesi, imparatorluktan siyasal kopuşuyla dolaysız ilintili değildi, bu kopuştan önce başlamıştı. Genel olarak, siyasal kurumlar söz konusu olduğu ölçüde,

17 Gunnar Hering, "Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas," *Die Staaten...*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 361.

18 John Petropulas *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968, 501; Petropulos, "The Modern Greek State and the Greek Past," Speros Vryonis, Jr., ed., *The "Past" in Medieval and Modern Greek Culture*, Malibu, Calif.: Undena, 1978, 166; Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1976; Bernard Lory, *Le sort de l'héritage ottoman en Bulgarie, 1978-1900*, Istanbul: Isis, 1985, 66-78.

Osmanlı mirası önemsizdi ve nispeten kısa bir dönem etkisini göstermesi, yalnızca, ayrı Balkan devletlerinde bu mirasın aşılma hızlarıyla ilgiliydi.

Modern Türkiye'de bile, Osmanlı devlet mirasının cumhuriyet kurumlarına -istenmeden de olsa- katılma derecesi abartılmamalıdır. Yine de, Feroz Ahmad'ın işaret ettiği üzere, bugün bile önemli bir etki taşıyan miras, "milletle özdeşleştirilen, taraflsız ve toplumun dışında sayılan, hiçbir partikülarist çıkarı temsil etmeyen, güçlü, merkezî devlet geleneğidir."[19] Osmanlı vesayetinden kurtulan Balkan toplumları için, bu bile ancak kısmen geçerlidir. Türkiye'nin tersine, Balkan toplumları devlete karşı endemik bir güvensizlik beslerler. Bu, büyük ölçüde, Osmanlı Devleti'nin, açık olarak Islâm'la ve örtük olarak Osmanlı/Türk etnisitesiyle özdeşleşmiş sayılmasından dolayı yabancı ve kendilerine karşıt bir kurum olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Gerçi devlet bütün Balkan ülkelerinde güçlüydü, ama bu, tarihsel mirasın etkisine değil, esas olarak toplumsal yapılarına bağlanmalıdır.

Sınırlı Osmanlı siyasal mirası, yalnızca Osmanlı siyasal geleneğinin bilinçli reddiyle değil, aynı zamanda Balkanlar'da siyasal elitlerin, en azından Osmanlı siyasal sürecinde yer almış elitlerin süreklilik göstermemesiyle açıklanabilir. Balkanlar'ın Hıristiyan yerlileri, bürokrasinin -yer alabilirlerse- en alt kademelerinde yer alıyor, çoğu zaman da özyönetim organları ile Osmanlı otoriteleri arasında aracı rolünü üstleniyorlardı. Bulgaristan ve Sırbistan için durum neredeyse tamamen böyleydi - fiilen bağımsız olan Karadağ'dan bahsetmeye bile gerek yok. Aynı anda hem Yunan kültürel elitleri hem de Osmanlı bürokratları olan Fenerlilerin benzersiz konumu, Yunanlılar arasındaki tabloyu ciddi bir şekilde değiştirmemişti. Nüfuz alanları esas olarak İstanbul'daydı (ve bir yüzyıl için Tuna beyliklerindeydi), ama büyük kültürel otoritelerine rağmen, siyasal idealleri ve hedefleri onları Yunan ulusal hareketinin anaçizgisinden ayırıyordu. Fenerlilerin bir Bizans ideali taşıdıkları ve Bi-

19 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Londra ve New York: Routledge, 1993, 17.

zarın İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayalini besledikleri yolundaki iddialar temelsiz bile olsa, siyasal içgüdülerinden dolayı, Ortodoksluk'un birleştirici otoritesine ve Rusya'nın desteğine ağırlıklı olarak yaslanıyor, böylelikle ekümenik emperyal geleneğin temsilcileri haline geliyor, yeni ulus-devlet ideallerine yabancılaşıyorlardı. Fenerli elitin bir kısmı bağımsız Yunan devletinin siyasal ve edebî hamlelerinde önemli bir rol oynadığı zaman bile, bu kişiler sosyal bir grup olarak değil, bireysel temelde hareket etmiştir. Aslına bakılırsa, modern Yunanistan'da Fenerli geçmişiyle kopuş retoriği Osmanlı geçmişiyle kopuş retoriği kadar güçlüydü. Her iki durumda da, eski imparatorluk geleneği ile yeni milliyetçilik geleneği arasında çatışma söz konusuydu. Bu açıdan tek gerçek istisna, bir yüzyıllık Fenerli hâkimiyetine rağmen yerel aristokrasisini koruyan Romanya'ydı; ne var ki, bu, Tuna beyliklerinin özel statüsüyle açıklanabilir, Romanya'nın sosyal ve ekonomik yapısındaki özellikler de aynı faktöre bağlanabilir.

Patriklik ve Fenerliler dışında, Osmanlı İmparatorluğu, gayri Müslimler arasında, devletin devamına güçlü çıkar bağlarıyla bağlı olan siyasal elitler yaratmamış veya bunları desteklememişti. Bu iki sadık kurum da 1820'lerden sonra devlete yabancılaştırılmıştı. Temel aidiyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu olduğunu düşünenler çoğunlukla Müslüman Balkanlı nüfustu, ama pek çok Müslüman'ın Balkanlar'da kalması, yerel bağın imparatorluk bağından güçlü olduğunu göstermektedir. Bu durum, bölgelerinin toplumsal elitini oluşturan Müslüman Boşnaklar ve diğer Türk olmayan Müslümanlar için geçerliydi. Onlar, ayrı bir devlet kurmayı hedefleyen bir ulusal ideoloji geliştirmemişti ve bilinçleri daha uzun bir dönem *millet* yapısının özelliklerini taşımıştı.

Osmanlı İmparatorluğu ekonomik ve sosyal alanlarda daha somut bir miras bırakmıştır. Neredeyse bütün Balkan toplumlarında doğrudan doğruya Osmanlı varlığına atfedilebilecek birtakım ortak nitelikler vardır. Bu temel nitelikler, Ortaçağ Balkan toplumlarının gelişiminde görülmüyordu. Söz konusu toplumlar, yalnızca Bizans versiyonunun değil, 1204'te İstan-

bul'un işgalinin ardından kendisini doğrudan gösteren Batılı formlarının etkisi altında, az çok ortak nitelikte sayılabilecek Avrupa feodal gelişiminin içinde ilerliyorlardı. Bu niteliklerin ilki toprak sahibi bir soylu sınıfın bulunmamasıdır. Bu, yalnızca eski yerel Hıristiyan aristokrasilerin ortadan kaldırılmış olması meselesi değildir, aynı zamanda, güçlü merkezî devletten bağımsız (ona karşı olmayı bir yana bırakalım) bir şekilde gelişebilecek bir toprak sahibi sınıf oluşturma eğiliminin bastırılması söz konusuydu. Devletin toprak, kaynaklar ve uyruklar üzerindeki ağırlıklı kontrolü şu sonucu doğurmuştu: "Özel büyük çiftlikler, sahibi yönetici elite mensup olsa bile, tarımsal üretimde hâkimiyet kazanamazdı, bunun temel sebebi, işgücünün nispeten özgür bir köylü sınıfından devşirilmesinin gerekmesi, buna karşılık ürünlerin kumanda ekonomisi mekanizmalarıyla sabitlenmiş düşük fiyatlarla satılması zorunluluğunun bulunmasıydı."[20] Nispeten özgür (en azından kişisel bağımlılığı ve serfliği söz konusu olmayan) köylülüğün varlığı ve bunun sonucunda temel üretim birimi olarak küçük köylü arazilerinin hâkimiyeti (Romanya dışında) bütün Balkan toplumlarının bağımsızlıklarını elde ettikleri sırada sahip oldukları ikinci tipik özellikti.[21] Ne var ki, aristokrasinin bulunmayışı, hızlı ve yoğun kapitalist gelişmeyi güvence altına almıyordu. Oysa, böyle bir gelişmenin, en azından teoride, Doğu Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi burjuvazi üzerinde aristokratik tahakküm tarafından engellenmesi söz konusu olamazdı.[22] Aslında, Osmanlı İmparatorluğu genişleyen Avrupa ekonomisiyle bütünleşmeye başladığı sırada, imparatorlu-

---

20 Fikret Adanır, "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule," Daniel Chirot, ed., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*. ..., Berkeley: University of California Press, 1989, 155.

21 Çağlar Keyder, "Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure," *Review*, c. 7, no. 1, Yaz 1983, 53-107; Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, "Port-Cities in the Ottoman Empire. Some Theoretical and Historical Perspectives," *Review*, c. 16, no. 4, Güz 1993, 541-542.

22 Jacek Kochanowicz, "The Polish Economy and the Evolution of Dependency," *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, 119.

gün bürokratik elitleri ile yeni sosyal gruplar arasında, özellikle ticaret alanında belirgin bir gerilim vardı.

Balkan yapısının bu nitelikleri, ayrıca, Balkan deneyiminin bir özelliği olarak kabul edilen durumu, yani eşitlikçiliğe belirli bir bağlılığı da kısmen açıklar. Burada şu nokta ilave edilebilir: Bu durum, Anatoly Khazanov'un başka bir bağlamda göçer toplumlara çok yerinde bir şekilde atfettiği "istikrarlı ve içselleştirilmiş eşitsizliği önleyen servet birikiminin imkânsızlığı"yla da açıklanabilir.[23] Nispeten özgür bir köylülüğün varlığının bir Osmanlı mirası olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ı serfliğin ikinci kez ortaya çıkışı denen olgudan kurtardığı tezi akla yakındır. Uzun vadede bu sonucun, "tarımsal üretkenlikte önemli artışlara bir engel olduğu ve kapitalist üretim tarzına geçişi zorlaştırdığı"[24] tezi ise pek kabul edilebilir nitelikte değildir. Köylülüğünü ikinci serflikten kurtarmayan, güçlü, toprak sahibi bir soyluluğu koruyan, hatta kentleri belirli bir dereceye kadar idarî ve siyasal otonomiye kavuşan ve bu bakımdan Balkanlar'da bir istisna oluşturan Romanya, diğer Balkan ülkeleri gibi, Avrupa'nın kapitalist gelişmesinin periferisinde kalmıştır. Kaldı ki, bütün bu tartışmalar, vurguyu, süreklilik olarak Osmanlı mirasından gerikalmışlığın sorumlusu olarak Osmanlı mirası algısına kaydırmaktadır.

Balkanlar'da kent hayatının, antik dönemden bütün Bizans dönemine dek uzanan kesintisiz bir geleneği vardır, ama (ya da daha doğrusu bu nedenle) Batı kentlerinin güçlü, bağımsız ticaret ve sanayi sınıfının evriminin eşlik ettiği otonom rolünü Balkan kentleri hiçbir zaman kazanamamıştır. Balkan kenti, Osmanlı sistemine, tamamen yapılanmış bir feodal kategori olarak katılmış, Ortaçağ İslâm kent hayatının geleneğine uygun şekilde, devlete bütünüyle tâbi olmuştur.[25] Bütün Osmanlı dönemi boyunca loncaların işlevleri sınırlanmıştır. Bu da,

---

23 Anatoly M. Khazanov, *Nomads and the Outside World*, Madison: University of Wisconsin Press, 1994, xi.

24 Adanır, "Tradition and Rural Change," 156.

25 Nikolay Todorov, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1983, 3-8.

onları Batı Avrupa'daki loncalardan köklü bir şekilde ayırır. Osmanlılarda, devlet yaptırımı ve koruması sistemi gayri Müslim nüfus içindeki üreticiler için yararlı olmuştur. Bu da, Batı Avrupalı bakış açısından paradoksal bir durum yaratmıştır: Faaliyetlerini lonca sistemine uyduran ve aynı zamanda loncaları kapitalist sistemin gereklerine göre değiştiren, yükselen kapitalist unsurlar.[26] Temel Oryantalist argüman, Batı Avrupa şehirleri ile "Oryantal" (bu durumda Balkan/Osmanlı) şehirleri arasında, siyasal iktidarın esas merkezi karşısındaki konumları bakımından söz konusu olan farklılığın, bir de "varlıklarını ekonomi öncesi bir siyasal tahakküm mantığı ile iktidarın sembolizmine borçlu olan" ikinci grup ile "başından beri ekonomik bir mantığa uyan" Batı şehirleri arasındaki dogmatik karşıtlığa dayanır.[27] Kuşkusuz, burada itiraz edilecek nokta, farklılığın varlığı ve tasviri değil, nasıl yorumlandığı ve ideolojik modellerde nasıl kullanıldığıdır.

Fiilen özgür bir köylülüğün sosyal mirası, bir aristokrasinin bulunmayışı, zayıf bir burjuvazi ve güçlü, merkezî bir devletin varlığı, bağımsızlık sonrası siyasal gelişmeler açısından önem taşıyordu. Bağımsız bir soyluluğun bulunmayışı, özellikle milliyetçiliğin yükselişi ve ulus-devletlerin oluşumu sırasında derin etkiler yaratmıştır. Balkanlar'da (Romanya istisnasıyla), Macaristan ve Lehistan'ın tersine, milliyetçiliği geliştiren, önde gelen toplumsal grup (mevcut olmayan) aristokrasi değildi. Balkanlar'da milliyetçiliğin savunuculuğunu entelektüeller ve burjuvazi üstlenmişti, gerçi burjuvazinin rolünü ve katılımını abartmamaya da çok özen göstermek gerekir.[28]

Bu güçlü ortak mirasa rağmen, ortaya çıkan sonuçlar, Osmanlı mirasının dışındaki faktörlerden dolayı çok farklıydı, ama Osmanlı sonrası dönemdeki yerel gelişmeler için tipik nitelikteydi. Toplumsal açıdan paralellik gösteren iki örnekte,

---

26 *Ibid.*, 460; Nikolay Todorov, "Les tentatives d'industrialisation précoces dans les provinces balkaniques de l'Empire Ottoman," Jean Batou, ed., *Between Development and Underdevelopment. ...*, Cenevre: Librairie Droz, 1991, 381-394.

27 Szücs, "The Three Historic Regions," 135-137.

28 Keyder, Özveren ve Quataert, "Port-Cities," 551.

Bulgaristan ve Sırbistan'da köylülerin oynadığı farklı roller (Bulgaristan'da son derece önemli, Sırbistan'da gayet uysal ve bağımlı), bu köylülerin 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı zamanlarda siyasal olarak aktif hale gelmesiyle açıklanabilir.[29] Soru farklı bir şekilde de kurulabilir: Temel toplumsal işlevini, Inalcık'a göre, köylü sınıfını, öteki üretici sınıfların (özellikle doğmakta olan burjuvazinin) aleyhine desteklemek olarak gören Osmanlı Devleti'nde köylülüğün merkezî yeri, yaşayan bir miras olarak devam etmiş midir?[30] Bütün bağımsız Balkan devletlerinde güçlü devlet bürokrasilerinin varlığı, mutlaka bir Osmanlı mirası mı sayılmalıdır? Söz konusu iki ülkede de, bu korelasyon hayli kuşkuludur. Bütün Balkan ülkelerinin ekonomik ve sosyal yapısında köylülüğün merkezî bir yer tutmasına rağmen, hiçbir yerde yeni yönetici siyasal elitler köylü çıkarlarının savunuculuğunu üstlenmemişti. Köylü davasının gerçekten savunulduğu ve gerçek bir köylü siyasal denemesi niteliği taşıyan tek örnekte, Bulgaristan'da Aleksandr Stamboliski hareketinde bile, (güçlü kent karşıtı imalara rağmen) sanayi karşıtı veya modernleşme karşıtı bir siyaset söz konusu değildi.[31] Benzerlikler, ortak Osmanlı mirasına atfedilmek yerine, kentleşmiş ve sanayileşmiş bir Avrupa'yla bütünleşmiş tarımsal toplumların getirdiği meydan okumalara benzer karşılıklar şeklinde açıklanabilir. Benzer şekilde, devletçiliğin varlığı, devlet bürokrasilerinin rolü ve toplum üzerindeki hâkimiyeti, kuşkusuz Avrupa'da Osmanlı *Kulturraum* [kültür çevresi] ülkeleriyle sınırlı değildi ve Avrupa tarihinin geniş çerçevesi içinde yorumlanmalıdır. Biraz farklı bir bağlamda, Alexandru

29 Gale Stokes, "The Social Origins of East European Politics," *The Origins of Backwardness*, 238.

30 Halil Inalcık, "Village, Peasant and Empire," *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, c. 9, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993, 141, 144. Bir eleştiri için bkz. John Haldon, "The Ottoman State and the Question of State Autonomy: Comparative Perspectives," Halil Berktay ve Suraiya Faroqhi, ed., *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, Londra: Frank Cass, 1992, 53-77.

31 John D. Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977.

Dutu da aynı sonuca varmıştır: "Bölgesel kimlik, ortak özellikler ve ortak bir miraştan çok, hepimizin yüzleşmek zorunda kaldığı ortak meselelere dayanır. Bu meseleler, bu bölgede yaşayan bütün insanlar üzerinde özel bir iz bırakan modernizasyon süreciyle üretilmiştir."[32]

Sosyal alanda en önemli konu, Osmanlı demoğrafi mirasıdır. Bu, yok edilmesi imkânsız veya çok güç olan, etkileri bugün hissedilen çok uzun vadeli bir gelişmeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun demografi tarihi, nüfusun coğrafî hareketiyle ilgili meseleleri (iskân, göçler); demografik süreçleri (doğurganlık, ölüm oranı, evlenme oranı vb.) ve başka türde nüfus hareketlerini (din değiştirmeler, toplumsal hareketlilik vb.) içerir. Uzun vadeli demografik süreçlerin, doğurganlık, ölümlülük, evlilik örüntüleri, aile ve hane büyüklüğü ve yapısı gibi özellikleri söz konusu olduğu ölçüde, Osmanlı İmparatorluğu'nun benzersiz bir etkisi olduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur.[33]

Balkanlar'da *Pax Ottomana*'nın kurulmasının temel sonucu, devlet ve feodal güç sınırlarının yıkılmasıydı. Bu, çok geniş bir coğrafyada nüfus hareketlerini ve farklı grupların birbirine karışmasını kolaylaştırmış ve yoğunlaştırmıştır. 19. yüzyıl öncesinde hiçbir güvenilir toplam veri bulunmamasına rağmen, bu hareketlerin nitelik ve etkilerini değerlendirmeye yönelik girişimlerde tartışmalı sorunlardan biri Türklerin iskânıydı. Benzer sorunların büyük çoğunluğunda olduğu üzere, bu sorunun yorumu (ve üzerine araştırma yapılmasına yönelten saik), Balkanlar'da Osmanlı fetihleri, uzun süreli Osmanlı varlığı ve geniş Müslüman nüfusu gibi benzer meselelere açıklama getirmeye yardımcı olmasına yöneliktir. Türk tarihyazımının kabullerine göre, Osmanlı başarısını açıklayan çeşitli faktörler arasında, Anadolu'dan gelen Türk kitlelerinin büyüklüğü belirleyici önem taşıyordu. Bu bakış açısından, Osmanlı İmpara-

32 Alexandru Dutu, "National and Regional Identity in Southeast Europe," *Balkans: A Mirror of the New International Order*, 78.

33 Maria Todorova, *Balkan Family History and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, D.C.: American University Press, 1993.

torluğu'nun tarihi, yerli nüfus karşısında sayısal üstünlüğe sahip büyük kitlelerin göçlerinin tarihi olarak yeniden yorumlanabilir ve padişah idaresinin Balkanlar'da güttüğü bilinçli ve planlı iskân siyasetine merkezî önem atfedilebilir. Bunun tersine, Balkan tarihyazımı, gerek Osmanlı fethinin başarısını gerekse Osmanlı idaresinin son yüzyıllarında Müslüman nüfusun önemli büyüklükte olmasını açıklarken, Osmanlı iskânının kilit faktör olarak görülmesi gerektiği tezini çürütmek uğruna büyük çaba göstermiştir. Bu çabalar, Müslüman nüfusun artışının esas nedeni sayılan İslâmlaştırma süreci üzerinde yoğunlaşmıştır. İki rakip yorum arasındaki tartışmanın sonucu, meşruluk kazandırmak üzere kullanılabilecekleri siyasal davaların ikisine de hizmet etmeyebilir. İki yorumda da mesele, bölgedeki uluslar ile söz konusu tartışmalı grupların "kan akrabalığı"nı kanıtlamaktır. İslâmlaştırma tezinin akademik olarak Türklerin iskânı tezinden çok daha iyi savunulması, Balkanlar'ın farklı yerlerinde şu ya da bu zamanda görülen Müslüman veya Türk aleyhtarı tavırlara hiçbir şekilde destek sağlamaz.

Hakkında toplam verilere sahip olduğumuz 19. yüzyılın büyük nüfus hareketleri, esas olarak siyasal olayların sonucudur, bu olayların içinde en başta geleni Balkan ulus-devletlerinin kurulmasıdır. 19. yüzyılın son üç çeyreğinde bir milyondan fazla Müslüman Balkanlar'ı terk etmiş, İstanbul'a, Rumeli'nin imparatorlukta kalan bölümlerine ve Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Aynı dönemde bir milyon Hıristiyan, giden Müslümanların yerine yerleşmiştir. Savaşlarla (iki Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Türk-Yunan Savaşı) geçen 1912-1922 yıllarındaki göçler daha da dramatik bir nitelik taşımaktaydı. Yaklaşık iki buçuk milyon kişi bu nüfus hareketlerinde yer almıştır (Anadolu'dan bir buçuk milyon Rum, Balkanlar'dan yarım milyon Müslüman göç etmiş, çeyrek milyon Bulgar göçmen olmuş vb.).[34] Böyle kitlesel göçler Avrupa'nın geri kalanı için

34 Dimitrije Djordjevic, "Migrations During the 1912-1913 Balkan Wars and World War One," *Migrations in Balkan History*, Belgrad: Serbian Academy of Sciences and Arts, 1989.

atipikti, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmeler daha büyük nüfus hareketlerine yol açacaktı.

Bu dramatik nüfus hareketlerine rağmen, hiçbir Balkan ülkesi Avrupalı ulus-devletin arzulanan ideal niteliklerine, yani etnik ve dinsel homojenliğe kavuşamamıştır. Bu açıdan Balkanlar Doğu Avrupa'nın geri kalanıyla ortak bir özelliği paylaşır. 15. yüzyıldan (İngiltere'de çok daha öncesinden) bu yana, Batı Avrupa çeşitli başarı derecelerine ulaşan muazzam bir homojenleştirme hamlesi yürütmüştür (İspanya'nın *reconquista*'sı [Hıristiyanlar tarafından yeniden ele geçirilmesi], İngiltere'nin 12. yüzyılda Yahudileri sınır dışı etmesi, Fransa ve Almanya'da din savaşları), bu sayede ve güçlü hanedan devletlerinin etkisiyle gelecekteki ulus-devletlerin temeli atılmıştır. Batı'nın kendine özgü değerinin, "otonom şehirleriyle, kurumsal özgürlükleriyle, zümre sistemiyle ve görsel olarak ortaya konması güç bir dizi başka yapısal niteliğiyle... toplumu demokratik örgütleme şeklinin"[35] derin köklerinde yattığı, bütün bunların Avrupa'nın teleolojik bir biçimde demokrasiye ulaşmasını sağladığı tezi esaslı bir eleştiriye açıktır. Aslında, demokrasi, Batı Avrupa ulus-devletlerinin ancak 20. yüzyılda (Almanya'nın ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra) benimsediği bir yönetim şekli olmuştur. Daha önceki yüzyıllarda, söz konusu devletler, genellikle sorgulanabilir bir insanî ve ahlakî bedel yaratarak, mutlak olmasa da, dikkate değer derecede bir etnik ve dinsel homojenlik ve disiplinli toplum ortaya çıkarmışlardır.

Yunanistan ve Arnavutluk tek etnik gruptan oluşan nüfusa sahip devletlere en yaklaşan devletlerdi, ama onlar da azınlık sorunlarını halletmek zorunda kaldılar: Yunanistan, Slav dili konuşan ve Müslüman azınlıklarıyla, Arnavutluk küçük Yunan azınlığıyla uğraştı. Bulgaristan'da nüfusun yüzde 13'ten fazlası azınlıklardan (Türkler, Pomaklar, Çingeneler, Tatarlar, Ermeniler, Yahudiler, Ruslar vb.) oluşuyordu. Yugoslavya'da da azınlıklar (Almanlar, Macarlar, Arnavutlar, Romenler, Türkler vb.) nüfusun yaklaşık yüzde 15'iydi, ama yüzde 85'lik

35 Szucs, "The Three Historic Regions," 135.

çoğunluk da varlığı tanınan üç gruptan (Slovenler, Hırvatlar ve Sırplar, varlığı ayrı olarak tanınmayan Makedonlar, ayrıca Sırpça-Hırvatça konuşan Boşnak Müslümanlar) oluşuyordu. Romanya, nüfusun yaklaşık yüzde 27'sini oluşturan en geniş azınlığa (Macarlar, Almanlar, Yahudiler, Ukraynalılar, Ruslar, Türkler, Tatarlar, Çingeneler vb.) sahipti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan küçülmüş olarak doğan, Rumların ülke dışına gönderilmesi ve Ermeni kırımlarıyla bir etnik çekirdek etrafında oluşan Türkiye, yalnızca en büyük grubu anarsak, Kürtler gibi kalabalık azınlıklarla baş etmek zorunda kaldı.

En karmaşık durum "temas bölgeleri" denen bölgelerdeydi: Makedonya, Bosna, Dobruca, Kosova, Voyvodina, Transilvanya ve İstanbul. Bu bölgelerin yalnızca isimlerinin sıralanması bile, bazılarının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki temas bölgeleri olduğunu göstermektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, demografi alanındaki Osmanlı mirası meselesine, daha yüksek bir genelleme düzeyinde, yani ulus-devlet bağlamında imparatorluk mirasları sorunu çerçevesinde yaklaşılmalıdır. Dönemin Avrupası'nın çokuluslu ya da ulus-üstü imparatorluk miraslarıyla, Avusturya ve Rusya miraslarıyla karşılaştırıldığında, Osmanlı mirasının bazı temel farkları olduğu görülür. Bir İslâm imparatorluğu olmak gibi bariz bir fark bir yana, kritik fark şuydu: Milliyetçi fikirlerin doğup geliştiği sırada, Avusturya ve Rusya imparatorluklarında egemen gruplar en yüksek derecede ulusal bilince sahip etnik unsurlardan oluşuyordu, oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda bunun tersi geçerliydi. Bir Balkan perspektifinden (ama Ortadoğu perspektifinden değil) bakıldığında, Türkler, kendi milliyetçiliklerini geliştiren son gruptu. 19. yüzyılın sonlarında bu gelişme yaşanmaya başladığı sırada, Balkanlar'ın büyük kısmı çoktan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuştu, Makedonya ve Arnavutluk hariç imparatorluğun doğrudan etkisi altında değildi. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu iki imparatorlukla daha pek çok temel benzerlik taşıyordu. Bunlar, imparatorluk sistemi ile halkların kendi geleceklerini belirleme ilkesine dayanan ulus-devletin ölçütleri arasındaki bağdaşmazlıktan, ayrıca etnik ve dinsel homojenlikten kaynaklanıyordu.

Bütün Balkan ülkeleri (Türkiye dahil) azınlık sorunları için benzer çözümlere başvurmuştu: Ülke dışına göç ettirme ve asimilasyon. Birinci çözümün zirve noktası, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından görülen büyük nüfus hareketleriydi, ama iki dünya savaşı arası dönemde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında da, gerek devletler arasında, gerek ülke sınırları içinde önemli nüfus hareketleri olmuştur: 1950'lerde İstanbul'daki Rumların göçü, Çavuşesku'nun Romanyası'ndan Alman ve Yahudi göçleri, 1950'lerde ve 1980'lerde Bulgaristan'dan Türk göçleri. Asimilasyon için nispeten başarılı pek çok sonuç gösterilebilir: Kuzey Yunanistan'da "Slavca konuşanlar"ın entegrasyon ve asimilasyonu; Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarında kalan Rum nüfusun benzer kaderi vb. Yine de, birçok başarısızlığa işaret edilebilir: Çözüme kavuşturulmamış azınlık sorunları, esas olarak, Balkanlar'daki mevcut ve potansiyel kriz noktalarıdır - Bosna, Makedonya, Kosova, Transilvanya, Trakya, Kıbrıs.

Karmaşık etnik ve dinsel çeşitliliğin Osmanlı döneminden bir süreklilik olduğu kabul edildiği ölçüde, çıkarılacak sonuç aşikâr görünmektedir: Demografi alanında Osmanlı mirası kalıcıdır. Ne var ki, genelde grup bilincini, özelde ulusal bilinci şekillendirmenin farklı ve rakip yolları hesaba katılınca, mesele daha karmaşık hale gelir. Üstelik, bu alanda tarihsel süreklilik olarak Osmanlı mirasının algıya dönüşüp dönüşmediği, dönüştüyse nasıl ve ne zaman dönüştüğü sorunu ele alınınca, mesele daha da karmaşıklaşır; Osmanlı mirası ile Türk milliyetçiliğinin etkisi arasındaki ince çizgiyi çizmeye çalışırken, neredeyse içinden çıkılmaz bir niteliğe bürünür.

19. yüzyılda Balkanlar'da milliyetçilik esas olarak dil ve din kimlikleri etrafında inşa edildi. Dil, bütün ulusal ve kültürel liderler tarafından en güçlü birleştirme aracı olarak görüldü. Yeni devletlerin çabaları, ordunun yanı sıra milliyetçiliğin en güçlü organlarından biri olarak sekülerleştirilmiş, merkezîleştirilmiş ve birörnek eğitim sisteminin oluşturulması üzerinde yoğunlaşmıştı. Ne var ki, dilin birleştirici potansiyeli üzerinde bu vurgu, çizdiği etnik sınırların dışlayıcılığını ve katılığını öne çıkarıyordu. Bu da, farklı dil gruplarının ulusa (asimilas-

yon dışında) entegrasyonunu önlüyordu: Sırbistan'da Arnavutlar, Bulgaristan ve Yunanistan'da Türkler, Arnavutluk'ta Yunanlılar, Romanya'da Macarlar, Türkiye'de Kürtler vb.

Dahası, ulus-devlete entegrasyonu imkânsız olanlar, yalnızca aslî etnik gruptan farklı dilsel arka plana sahip gruplar değil, aynı zamanda Bulgaristan'daki Pomaklar, Müslüman Boşnaklar, Makedonya'daki Torbeşler gibi aynı dili konuşan, özdeş etnik arka plana sahip gruplardır. Bu son örnekler, etnik sınır olarak din genel sorununu ve özelde Balkan Müslümanlarının konumunu gündeme getirmektedir. Gerçi dil, Balkan Hıristiyanları (çoğunlukla Ortodokslar) arasında farklı ulusal kimliklerin çekirdeği haline gelmiştir, ama bu Osmanlı yüzyıllarında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında oluşturulan temel sınırı ortadan kaldırmamıştır. Bunun nedeni, Balkan ve yabancı tarihyazımının büyük çoğunluğunda öne sürüldüğü gibi, Ortodoksluk'un ulus inşasında esaslı ve kritik bir rol oynaması değildi.[36] Aslında, "din yeni ulusal kimlikler kurma mücadelesine en son katılmıştır" ve bazı örneklerde "ulus-devletler kiliselerini ulusallaştırana kadar ulusun tanımında işlevsel bir unsur haline gelmemiştir." Din, hiçbir zaman ulusal kimliğin yeterli bir bileşeni olamazdı, hatta ulusal mücadelelerde bile temel katkısı Müslüman idarecilere karşı muhalefeti güçlendirmekti. Bu konudaki istisna Arnavutlardı. Belki de bunun nedeni, milliyetçi fikirlerin, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu nüfus içindeki farklı dinsel cemaatler arasında aynı anda gelişmesi ve algılanan dış tehdidin Müslüman merkezden değil de, Hıristiyan çevrelerden (Yunanlılar ve Sırplardan) gelmesiydi. Ortodoks gruplarda, ulus inşası süreci, "din muhayyel cemaati ile ulus muhayyel cemaati arasındaki temel bağdaşmazlığı ortaya koymuştu."[37]

Bu, Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki dinsel sınırın ayırıcı

36 George G. Arnakis, "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism," *The Balkans in Transition*, 115-144.

37 Paschalis Kitromilides, "Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans," *European History Quarterly*, c. 19, no. 2, Nisan 1989, 177, 184.

tek unsur olduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz, farklı Hıristiyan mezhepleri, özellikle Ortodoksluk ile Katoliklik arasındaki karşıtlık yeni gerilim sınırları oluşturuyordu. Ne var ki, bu sınırların aşılmaz olmadığı görüldü. Bu, Romen Ünyat ve Ortodoks kiliseleri arasındaki birarada yaşama ve işbirliği için özellikle doğrudur; burada Romanyalılık başat bağlantı noktası haline gelmiştir. Bulgaristan'daki anti-Katolik önyargılara rağmen, küçük Bulgar Katolik cemaati (ayrıca daha da küçük olan Protestan cemaati), gerek kendileri gerek başkalarınca Bulgar ulusunun organik bir parçası olarak görülmüştür. Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırplar arasındaki kapanmaz uçurum, uzlaşmaz mezhep farklarıyla değil, iki cemaatin farklı tarihsel gelenekler içinde uzun bir süreçte kurulmuş olmasıyla açıklanabilir. 19. yüzyılda, Yugoslavya fikrinin büyük çekiciliğine ve desteğine rağmen ve onun yanı sıra, ayrılık nosyonu, ayrı devlet inşası ideallerini de benimseyen kalabalık gruplar tarafından içselleştirilmişti.

Balkan milliyetçiliğinin, Ortodoksluk'un muhayyel cemaatini geriye dönüşsüz bir şekilde yok ederken, donmuş, değişmez ve birörnek bir Müslüman cemaati imgesini koruması ve bu cemaat karşısında *millet* sistemi terimlerini kullanması ironiktir. Bir başka deyişle, Balkanlar'ın Hıristiyan nüfusları kendi aralarında milliyetçiliğin dilini konuşmaya başlamış, buna karşılık Müslümanlara yönelik tutumları, farklılaşmamış dinsel cemaatler söyleminde kalmıştır. Hıristiyanların bu tutumunun bir tezahürü, genel olarak Müslümanlardan bahsetmek için Türk adının sürekli ve ayrım gözetmeden kullanılmasıdır; bu uygulama Balkanlar'ın birçok yerinde hâlâ sürmektedir.[38] Öte yandan, Balkan Müslümanları, ulusal tarza ayak uyduramadıkları ve ulus oluşumu sürecinden fiilen dışlandıkları için, uzun zamandır bir *millet* zihniyetinin özelliklerini sergileyen, dolayısıyla Osmanlı mirasının damgasını taşıyan bir bilinci korumuşlardır. Bu, İslâm'ın ya da genel olarak dinin, ulusal bi-

38 Eran Fraenkel, "Urban Muslim Identity in Macedonia: ...," Eran Fraenkel ve Christina Kramer, ed., *Language Contact-Language Conflict*, New York: Peter Lang, 1993, 29-44.

lincin alternatif bir biçimi haline geldiği anlamına gelmez. Bunun anlamı şuydu: Bir yandan, Müslümanlar kendilerini dışlayan bir alan karşısında marjinalleşmişti; öte yandan, bu süreç, onları, kabul edilebilir bir asimilasyon alternatifi olarak Müslüman alanına yöneltti.

Bu Müslüman alanını Osmanlı mirasının parçası olarak nitelemek doğru olmayacaktır. Osmanlı mirası, Birinci Dünya Savaşı sonrası kuşağın bilincinde muhtemelen canlıydı ve yaşayan bir imparatorluğun dolaysız anıları İkinci Dünya Savaşı arifesine gelindiğinde az çok silinip gitmişti. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla, Osmanlı mirası giderek algılama alanına geçti, bunun sonrasında Türk milliyetçiliğinin Balkan Müslüman nüfusunun önemli bir kesimi üzerinde etkisinden bahsetmek yerinde olur. Yine de, Osmanlı'nın Türk'le birleştirilmesi bu ayrımı güçleştirmektedir. Yabancı bir kültür ve devletle eksiksiz kopuş yönündeki hâkim görüşten dolayı, Balkan ülkeleri, Osmanlı geçmişi üzerinde hiçbir hak iddiasında bulunmamış ve Türkiye'yi Osmanlı Devleti'nin meşru mirasçısı olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla, Türk milliyetçiliğine değinirken, bu milliyetçiliğe genellikle Osmanlı imparatorluk emellerini atfederler. Türkler ise, Osmanlı imparatorluk geçmişiyle aralarına mesafe koymalarına rağmen, kendilerini hâlâ Osmanlıların gerçek ardılları olarak görürler. Jeopolitik çıkarlarını Müslümanları koruma şeklinde ifade eden Türkiye'nin bugünkü aktif Balkan siyaseti de, kuşkusuz bu algılamaları pek değiştirmemektedir.

Kültürel alanda en görünür ve dolaysız kopuş, yüksek kültür/elit kültürü denen alanda görülmüştür. Bu kopuş, iki önemli sınırın, yani din ve dil sınırlarının biraraya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı kültürü, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun yüksek kültürü, yalnızca Osmanlıca, Arapça ve Farsça konuşan, eğitimli Müslümanlar tarafından üretilip tüketiliyordu. Çoğu İstanbul'da, bir kısmı Balkanlar'da bulunan bu grup, arkalarında yalnızca Osmanlı mimarî anıtlarını bırakarak, yeni kurulan devletlerde bütünüyle kaybolmuştur. İstisnayı oluşturan Boşnaklar, Bulgaristan, Yunanistan veya Makedonya'daki

Müslümanların tersine, bölgelerinin sosyal hiyerarşisinde en yüksek yerleri tutuyorlardı.[39] Öte yandan, yerel bir yüksek kültürün potansiyel yaratıcıları olan, Ortaçağ Hıristiyan Balkan devletlerinin aristokrat ve dinsel elitlerinin büyük bir kısmı göç etmiş ya da yok olmuştu. Fetihten sonra, Balkan Hıristiyan aristokrasilerinin yalnızca küçük bir bölümü, siyasal iktidarın alt katmanlarıyla bütünleşmişti, ama pratik hedefler açısından (yani, etnik ya da dinsel grubun bakış açısından) mevcut değildiler. Osmanlılar, Balkanlı siyasal ya da kültürel elitler yaratmamıştı. Patriklik kurumu ve Fenerliler dışında, hiçbir yüksek Hıristiyan eliti, Müslüman özü etrafında kurulmuş imparatorlukla bütünleştirilmemişti. Kısmî bir istisna, kültürel elitleri bütünleşmemiş de olsa, hoşgörüyle karşılanan Tuna beylikleri, özellikle Dubrovnik'ti. Dolayısıyla, Osmanlı yüksek kültür dünyasından bir çifte kopuştan bahsedebiliriz: Biri, fetihten beri sürekli olarak kendini gösteriyordu; ikincisi 19. yüzyılda siyasal bağımsızlık döneminde yaşanmıştı.

Ne var ki, bir başka açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminin, Bizans sonrası Balkan kültürünün gelişmesi için bir çerçeve sağladığı söylenebilir: Devlet desteği alan hâkim kültür ya da Bizans kültürünün unsurlarını entegre edip sürdüren Osmanlı kültürü anlamında değil, Bizans kültürünün, içinde yüzyıllarca ekümenik boyutlarda işlev gördüğü bir ortak *Raum* [alan] yaratmak anlamında. Bizans kültürel alanı, bölgede edebiyat ve sanat üretimi üzerinde güçlü bir iz bırakmıştı, ama bu, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra yüzyıllarca kalıcılık ve yaratıcılık göstermesini açıklamak için yeterli değildir. Bu, ancak, farklı bölgeler arasında yoğun etkileşimi mümkün kılan Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı imparatorluk mekânı dikkate alınarak anlaşılabilir. Balkanlar'ın tamamında bu etkileşimin izlerine rastlanabilir: Bulgaristan'da Rum ve Romen ikonacı, oymacı ve kuyumcuların eserleri, Romanya manastırlarında, Sırbistan ve Makedonya kiliselerinde ünlü Bulgar Tryavna okulunun ikonaları bulunur.

39 Darko Tanaskovic, "Les thèmes et les traditions Ottomans dans la littérature Bosniaque," *Die Staaten Südosteuropas*, 299-307.

Aslında, bu kültürel *ekümen*'in parçalanması, Osmanlı dünyasının ulusal sınırlarla bölünmesine denk düşer. 19. yüzyılda Bulgar dinsel sanatının (özellikle duvar resimleri ve ikonastasis sanatının) Romanya'da, Sırbistan'da, hatta Yunanistan'da kolay rastlanamayacak nitelikte eserler üretmeye devam etmesi bu açıdan anlamlıdır. Bu durum, Bulgaristan'ın Bizans sonrası alandan komşularına kıyasla otuz-kırk yıl geç ayrılmasıyla açıklanır.[40]

Benzer şekilde, Fenerlilere yalnızca bir Osmanlı kurumu olarak bakılamaz; onlar, aynı zamanda, Bizans geleneğiyle ana bağlantı ve bu geleneğin koruyucularıydılar. Bağımsız Yunanistan'ın kuruluşunda Fenerli geleneğinden hararetli bir şekilde kopuş, Bizans olan her şeye koyu bir düşmanlık, bin yıllık bir tarihsel gelişmeyi (en azından Korais'i izleyenlerin hâkim söyleminde) silip yok etme girişimi, Bizans mirasının ne ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'na katıldığının farkına varılmasının da bir sonucudur. Ortaçağ geçmişinden kopuş ve Avrupa Aydınlanması çizgisinde gelişme arzusu, kimi zaman, Osmanlılara saf etnik-dinsel muhalefetin önüne geçmiştir. Bu da, bizi, Balkanlar'da fikir tüketimi, entelektüel ve ideolojik nüfuz kanalları gibi önemli bir meseleye götürür. İslâm ile Hıristiyanlık arasındaki kritik bölünmeden dolayı, Balkanlar'a fikirler neredeyse yalnızca Hıristiyan Batı ve Rusya'dan gelmiştir. Balkanlar'ın uzun Osmanlı idaresi ve Bizans mirası yüzünden Avrupa anaçizgisinden kültürel olarak yalıtıldığı nosyonu ve Avrupa/Batı medeniyetinin kritik oluşum aşamalarını atlayan Balkanlar şeklindeki yaygın stereotip ciddi ölçüde sarsılmıştır. Paschalis Kitromilides şu noktaya çarpıcı bir şekilde işaret etmiştir: "Hümanizm, Batı'da ortak bir kültürel bakış açısı olarak ortaya çıkmamış, Avrupa'nın iki yarısındaki entelektüel geleneklerin biraraya gelmesi sonucu doğmuştur." Ciddi araştırmacılar, "Yunan Doğu'nun Rönesans hümanizminin oluşumuna büyük katkısı"nı uzun zamandır kabul etmektedir, ama bu katkı, popüler eserler bir yana, genel eser-

40 Ivanka Gergova, "Medieval and Contemporary Art of the Balkans," *Vek 21*, no. 41, 19-25 Ekim 1994.

lerde de, çoğunlukla, kuşku uyandırıcı bir sessizlikle geçilmektedir.[41] Balkanlar'da milliyetçilikle birlikte büyük bir kurucu etkide bulunan Aydınlanma'dan bu yana, bölge, Avrupa'daki her kültürel ve ideolojik akıma aktif bir şekilde katılmıştır. Ironik bir şekilde, Balkanlı milliyetçilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ı Avrupa'nın ana gelişim çizgisinden mutlak olarak kopardıkları yolundaki, inatla öne sürdükleri iddia, bu kıtaya meşru aidiyetlerini kanıtlamaya çalıştıkları bir anda geri tepmektedir.

Aynı zamanda, popüler kültür ve günlük hayat düzeyinde, Osmanlı mirası çok daha kalıcı olmuştur. Bu miras, otantik Osmanlı unsurlarında (mimarî ve kent yapısı, yemek, müzik, kahvehane kurumu) aranabilir; dolaysız kültürel temas yoluyla (dil, dinsel senkretizm) etkisinin neler olduğu saptanabilir; nihayet, yerli kurumların ve kültürel trendlerin Osmanlı sistemine tepkisel karşılığı ve uyumu görülebilir.[42] Osmanlı'nın izlerini silme yönündeki yoğun gayretler, esas olarak maddî (görünür ve kamusal) alanda sonuç vermiştir. En radikal değişiklikler şehirlerin genel görünümü, mimarî, giyim-kuşam alanlarında yaşanmıştır. Bütün Balkan ülkeleri (değişen yoğunluk derecelerivle) dillerinde ve yer adlarında Türkçe'nin etkilerini yok etmeye çalışmıştır. Genelde, imparatorluktaki hayatın dolaysız bilgisine sahip kuşakların bu dünyadan ayrılmasıyla ikidillilik ve çokdillilik olguları sona ermiştir. Daha önemlisi, standartlaştırılmış yazı dilini yaygınlaştıran ve ulusların homojenleşme sürecinde merkezî rol oynayan okul ve ordu gibi devlet kurumları aracılığıyla geniş halk kitleleri ulus-devletlerin vatandaşları haline getirilmiştir.

---

41 Paschalis Kitromilides, review of *Europe: A History of its Peoples*, *European History Quarterly*, c. 24, no. 1, Ocak 1994, 126; Deno John Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*..., Oxford: Basil Blackwell, 1965; Geanakoplos, *Greek Scholars in Venice*..., Cambridge, Mass.: Harvard University of Wisconsin Press, 1989; Robert Byron ve David Talbot Rice, *The Birth of Western Painting* ... New York: A. A. Knopf, 1931.

42 Klaus Roth, "Osmanische Spuren in der Alltagskultur Südosteuropas," *Die Staaten Südosteuropas*..., 319-332; Wayne S. Vuchinich, "Some Aspects of the Ottoman Legacy," Charles ve Barbara Jelavich, ed., *The Balkans in Transition*..., Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1963, 89-95.

Ne var ki, yemek ve müzik gibi fenomenlerde, Osmanlı mirası daha inatçı görünmektedir. Bulgaristan'da, bütün Balkanlar için genelleştirilebilecek, yemeklerle ilgili ilginç bir saptama yapılmıştır. Eskiden yalnızca Müslüman kentli elitlerin sofrasında bulunan yemekler, malzemelerin bollaşması ve çeşitlenmesi sayesinde, bütün şehir nüfusuna ve kırsal nüfusun geniş kesimlerine yayılmıştır. Böylelikle, sınırlı Bulgar şehir elitinin gözde yemekleri 19. yüzyılın son yirmi-otuz yılında Avrupalılaşırken, (Hıristiyan olsun, Müslüman olsun) genel olarak Bulgarların sofrası, Osmanlı idaresinin sona ermesinden sonra gittikçe Osmanlılaşmıştır.[43]

Mentalité (popüler inançlar, âdetler, tutumlar, değer sistemi) alanında Osmanlı izlerini silme girişimleri çok daha yoğun olmuştur. Osmanlı izlerini silme, Osmanlı (ya da Doğulu) olmanın tam zıddı olan, çok imrenilen ideale, yani toplumun Avrupalılaşması, Batılılaşması veya modernleşmesi idealine ulaştıracak süreç olarak görülüyordu. Bu sürecin, gerek ailede gerekse toplumda bireysellik ve rasyonaliteye dayalı bir dizi yeni ilişki, kadınlar için tamamen farklı bir konum, çocuklar ve çocuk büyütme için yenilenmiş bir rol, yeni bir çalışma ahlakı getireceğine inanılıyordu. En fazla istismar edilen temalardan birini, kadınların konumunu ele alırsak, bu konumun hâlâ neredeyse sadece Islâm'ın etkisine atfedildiğini görürüz. Oysa, geleneksel patriyarkal köylü ahlakının, Ortodoksluk'un ve bizatihi Osmanlı kültürünün (burada Islâm'ın) etkilerini birbirinden ayrıt etmek imkânsızdır.[44] Osmanlı kültürü ile geleneksel yerel kültürler arasında ayrım yapmanın güçlüğü, hatta imkânsızlığı, birçok araştırmacının farkında olduğu bir olgudur, bu nedenle "Osmanlı izlerini silme", "Doğululuk'tan çıkarma", "Balkanlılık'tan çıkarma" ve "patriyarkal düzeni yıkma"ya eşanlamlı olarak bakma gibi metodolojik çözümlere başvurulmuştur.[45] Ne var ki, bu, temel metodolojik meydan okumaya karşılık vermemektir: Araştırmalar Balkan-Osmanlı

43 Lory, *Le sort de l'hériţage*, 138.

44 Ibid., 166-167.

45 Roth, "Osmanische Spuren," 323.

ekseninin incelenmesinden kaçındıkça ve bunun yerine, yalnızca, Balkan geleneksel kültürü-Batı, Osmanlı-Batı gibi iki kutuplu eksenleri ele aldıkça, sosyal tarihin bu önemli boyutu, alışıldık geleneksel-modern dikotomisine indirgenip değersizleştirilecektir.[46]

"Balkan zihniyeti", popüler söylemde en sık istismar edilen mitoloji unsurlarından biridir ve birçok akademik çalışmada işlevsel bir terim olarak kullanılmıştır. Sorunun mitolojik boyutlarının en iyi analizinde, Paschalis Kitromilides şu sonuca varır: "Ortak bir Balkan 'zihniyeti' bulunduğu yolundaki bütün antropolojik ve sosyal psikolojik argümanlar, bu zihniyette özgül olarak nelerin Balkan olduğu sorusuna inandırıcı cevaplar getirmedikleri sürece, ister istemez sosyolojik metafiziğe dönüşür."[47] Jovan Cvijić'in *La peninsule balkanique*'te bu kategoriyi nasıl kullandığına ilişkin analizi sonucunda, Kitromilides bu kategori ile her türlü etnik ulusal kurgu arasında bağdaşmazlık bulunduğunu öne sürmüştür. Gelgelelim, "Balkan zihniyeti" hakkındaki çoğu araştırma, tam da etnik ayrımlar üzerine kuruludur. Ayrıca, özgül bir "Balkan zihniyeti"nin ve *homo balkanicus*'un dilsel temelini saptamaya yönelik (inandırıcı olmayan) bir girişimde bulunulmuştur.[48] Kitromilides zihniyet yaklaşımının aşırı genellemelerine haklı olarak karşı çıkarken, tarihsel olarak özgül bir bağlamdaki "zihinsel ve tutumsal yapılar" dediği yapıların tasvirine olumlu gözle bakmaktadır. Bu, 18. yüzyıl Balkan Ortodoks âlemi için geçerli, tarihsel olarak

---

46 Lory, *Le sort de l'héritage*, 194-196.

47 Paschalis Kitromilides, "'Balkan mentality': History, Legend, Imagination," *Nations and Nationalism*, c. 2, bölüm 2, Temmuz 1996, 168.

48 Hans-Michael Miedlig, "Probleme der Mentalität bei Kroaten und Serben," *Septième Congres International...*, Atina: Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Comité National Grec, 1994, 393-424; Miedlig, "Patriarchalische Mentalität als Hindernis für die staatliche und gesellschaftliche Modernisierung in Serbien...," *Südost-Forschungen*, c. 50, 1991, 163-190; Miedlig, "Gründe und Hintergründe der aktuellen Nationalitätenkonflikte in den jugoslawischen Ländern," *Südosteuropa*, c. 41, 1992, 116-130; Tat'iana V. Tsiv'ian, *Lingvisticheskie osnovy balkanskoi medeli mira*, Moskova: Nauka, 1990; G. D. Gachev, "Balkany kak kosmos khaidutstva. ..." *Sovetskoe slavianovedenie*, c. 4, 1989, 171-173.

gösterilebilir, kendine özgü bir dizi zihinsel özelliktir: Dolayısıyla, tarihsel özgüllük, bir kolektivitenin bakış açısını tanımlayan, tekrarlanan ve yaygın varsayımlar ve normlar dizisinin tasvirinde kritik faktördür. Ama "Balkan zihniyeti" diye bir artzamanlı birörneklikten bahsetmekte ısrar, doğrulanamaz bir tarihsel masal oluşturmaktan başka bir anlam taşımaz ve bu masalı yanıltıcı bir mitolojiye dönüştürebilir.[49]

Metodolojik ve semantik sorunlar ne olursa olsun, Balkanlar kuşkusuz bir kültür bölgesidir, belki de geniş Akdeniz havzasının bir altbölgesi sayılabilir. Bu, yalnızca atfedilmiş bir kategori değildir; Balkan halkları, genellikle gönülsüzce ve pejoratif bir imayla da olsa, bu kategoriye ait olduklarını kabul ederler. Bölgenin varlığının Osmanlı imparatorluk mirasına (ya da Bizans mirasına) bağlanıp bağlanamayacağı ya da ne ölçüde bağlanabileceği konusunda, en azından şunlar söylenebilir: Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Akdeniz'in geniş bir bölgesinde, yüzyıllar boyunca, geniş temaslara, karşılıklı etkilere ve kültür alışverişine imkân sağlayan kritik bir aracı rolünü oynamıştır. Özetle, süreklilik olarak Osmanlı mirası farklı derecede kalıcılık göstermiştir. Demografi ve popüler kültür hariç, hemen hemen bütün alanlarda, ülkelerin siyasal bağımsızlığının hemen ardından kopuş gerçekleştirilmiş, kopuş süreci Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde her yerde tamamlanmıştır; daha sonra bu miras algılama alanına geçmiştir. Demografi alanında, Osmanlı mirası bir süre devam etmiş, Türk ulus-devletinin etkisiyle iç içe geçmiş, tedricî olarak bu etkiye dönüşmüştür.

Algılama olarak Osmanlı mirası ise, gerek tarihçiler, şairler, yazarlar, gazeteciler ve başka entelektüeller, gerekse siyasetçiler tarafından nesillerce şekillendirilmiştir ve şekillendirilmektedir. Burada incelemeye çalıştığımız konu, özgül bir toplumsal grupta Osmanlı geçmişinin değişen algılamaları ve bu algının nüfusun geniş kesimlerine aktarımı ve yaygınlaştırılmasıdır. Bunların ilki, tarihyazımı eserleri, ders kitapları, edebiyat ürünleri, gazetecilerin yazdıkları ve sanat eserleri gibi çok sa-

49 Kitromilides, "Balkan mentality," 186-187.

yıda üründen yeniden inşa edilebilir ve esas itibarıyla dönemin entelektüel ve siyasal elitlerinin egemen görüşlerini temsil eder. İkinci sorunun analizini yapmak daha güçtür ve hegemonik görüşlerin topluma nüfuzunun ne ölçüde derin ve başarılı olduğuna ilişkin hiçbir sistematik çalışma bulunmamaktadır. Ulus-devletler içinde farklı etnisite, toplum ve yaş gruplarının olası karşıt ya da alternatif algılamaları gibi önemli bir mesele de, hipotezler alanına iyiden iyiye gömülmüştür. Bu konuda hiçbir sistematik çalışma olmaması, hegemonik görüşün gücünün dolaylı bir göstergesidir.

Farklı Balkan ülkelerinde hâkim söylemlerin muhtemelen en çarpıcı özelliği, söz konusu söylemler arasındaki dikkat çekici benzerlik ve zaman içindeki şaşırtıcı sürekliliktir. Osmanlı mirasının algılanması, bugünkü toplumsal düzenlemelerin yapılmasında merkezî rol oynadığı için, her şeyden önce devletin meşrulaştırılmasında ve bütün dönemlerde geçerli bir kimlik arayışında son derece önemli bir yer tuttuğu için, ele alış ve yaklaşımda bu (özdeşlik değilse) benzerlik, tarihsel bir kendilik olarak Balkanlar'ın bir başka yönüdür. Kısaca özetlersek (ve bizim amaçlarımız için bir ölçüde basitleştirirsek), argüman şöyledir:

Osmanlı fethinin arifesinde, Balkanlar'ın Ortaçağ toplumları, Batı Avrupa'daki gelişmelerin ilerisinde değilse, o gelişmelere denk, yüksek bir sofistikasyon düzeyine ulaşmıştı. Yarımada, Avrupa feodal Ortaçağ toplumlarının en ileri gelişim aşamaları için tipik olan siyasal parçalanmışlığı sergilemesine rağmen, Ortaçağ uluslarının (ön-uluslar olarak algılanır) oluşumu, hümanizm ve ulusal kültürler yönünde olası gelişmelere işaret eden belirtiler de vardı. Bu açıdan, Osmanlıların gelişi benzersiz sonuçlar doğuran bir felaket oldu, Avrupa hümanizmi ve Rönesans genel sürecinin önemli ve yaratıcı bir parçası olan güneydoğu Avrupa toplumlarının doğal gelişimini kesintiye uğrattı. Balkanlar'da Osmanlı idaresinin sağlamlaşması, yarımadayı Avrupa'daki gelişmelerden kesin olarak kopardı, Rönesans ile Reform'un büyük fikirlerinin ve dönüşümlerinin etkisinden yoksun bıraktı. Ayrıca, derin bir kültürel gerileme,

hatta barbarlaşma ve toplumun aynı potada erimesi sonucunu doğurmuştu. Fatihler, Balkanlar'ın siyasal entelektüel elitlerinin varlığına son verdiler: Aristokrasi ve din adamlarının (bütün Balkan tarihyazımlarında 19. yüzyıl kavramı "entelijensiya" kullanılır) bir kısmı fiziksel olarak ortadan kaldırılmış, bir kısmı sürgüne gönderilmiş, nihayet bir kısmı da siyasal yapıya entegre edilmiş, yani fiilen milliyetini kaybetmiştir. Dinsel ve etnik bilinci canlı tutan kurumlar yalnızca Ortodoks kilisesi ve başta köy komünü olmak üzere özyönetim organlarıydı.

Osmanlı idaresinin ilk yüzyıllarında tek rahatlatıcı unsur, birörnek ve düzenli bir verginin getirilmesiyle köylünün yoksulluğunun belki de azaltılmış olmasıydı. Ama -temellendirilmesi güç olan- yaygın bir iddiaya göre, yabancı idarecilerin baskısı, kendi elitleri tarafından sömürülmekten kökten farklı bir şeydir. Osmanlılar, her zaman, fanatik ve militan bir dinin damgasını vurduğu esas itibarıyla yabancı bir medeniyetin taşıyıcıları olarak nitelenmiştir. Getirdikleri farklı ekonomik ve toplumsal uygulamalar sonucunda, Balkanlar yalnızca hayvancılık ve tarım yapmaya mahkûm olmuştur. Bu medeniyet tasvir edilirken, aşırı şiddet, suç ve zulme vurgu yapılır; bunlar, Osmanlıların gerileme döneminde, özellikle 18. yüzyılda dayanılmaz boyutlara ulaşmış ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin başlaması sonucunu yaratmıştır.

Balkan tarihinde bu "en hazin ve en karanlık dönem"[50] tablosu, beş yüzyıllık Osmanlı idaresini, tarihsel revizyonizmin doğuşundan önce Batı Avrupa'nın "Karanlık Çağlar"ının tarihyazımdaki dengi konumuna getirir. Modern Balkan tarihyazımları, ulusal fikir yüzyılında, o sırada egemen olan romantizm ve pozitivizmin güçlü etkisi altında şekillenmişti. Bu tarihyazımları ulus-devletlerde kurumsal statü kazanmış, kendilerini en önemli dayanaklardan biri olarak algılamış, öyle de algılanmıştır.[51] 18. yüzyıla kadar hâkim olan etik-didaktik ve dinsel tarih-

50 Konstantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.

51 Gerasimos Augustinos, "Culture and Authenticity in a Small State: Historiography and National Development in Greece," *East European Quarterly*, c. 23, no. 1, 1989, 17-31.

yazımı yönelimi, aynı ölçüde tek boyutlu bir misyona dönüştürülmüştür: Ulusal bilinci şekillendirmek, ulus-devleti meşrulaştırmak, böylelikle önemli bir toplumsal işlev yerine getirmek. Balkan tarihyazımlarının esas itibarıyla ulusal tarihyazımı olarak gelişmiş olması, aynı dönemde komşuların tarihi hakkında pek bilgi sahibi olunmaksızın nispeten dargörüşlü kalınmış olmasını açıklar. Dahası, söz konusu olan, komşu uluslaın tarihi hakkında bilgisizlik değil, bu tarihi küçümseme, göz ardı etme, çarpıtma, alaya alma, hatta olumsuzlama yönünde bilinçli bir gayrettir. Bu gayret içinde, Balkan tarihyazımlarının karşılıklı düşmanlığı, ateşli bir polemik geleneğine dönüşmüş, çoğu zaman Osmanlı Imparatorluğu ve Türkiye'ye karşı düşmanlığı bile gölgede bırakmıştır. Ayrıca, keskin Balkan milliyetçiliğine ilişkin bütün stereotiplere rağmen, çoğu Balkan milliyetçiliği esas itibarıyla savunmacıdır ve bu milliyetçiliklerin yoğunluğu, ulus-devletlerin yerli yerine oturmamış olmasının ve toplumsal kimliklerin krizinin dolaysız bir sonucudur. Kimlik konusundaki bu gerginlik, Balkanlar'da etnik grubun kökenlerine gösterilen benzersiz ilgiyi açıklayan faktörlerden biridir. Ulus-devletin kalıcı sürekliliği içinde ve değişik yoğunluk dereceleriyle çok şükür, (iki dünya savaşı arası dönemdeki pek çok eserin çığırtkan milliyetçiliğini daha da aşan eserlere rastlanmaz) bu, Balkanlar'da tarihyazımının hâkim tarzıdır.

Dolayısıyla, algılama olarak Osmanlı mirası, Balkan milliyetçi söyleminin en temel direklerinden biridir. Bu algının yoğunluğu art arda gelen milliyetçilik dalgalarıyla değişikliğe uğramaktadır, ama söz konusu miras algısı milliyetçiliğin en kalıcı özelliklerinden biridir. Aynı zamanda, süreklilik olarak Osmanlı mirası son yüzyıl içinde gerileme süreci yaşamıştır. Balkan olarak tanımlanan ülkeler (yani, Osmanlı tarihinde yer almış ülkeler) Osmanlı mirasından ve böylece Balkanlılık'tan düzenli olarak uzaklaşmaktadır - bu, elbette herhangi bir değer yargısı içermeyen bir ifadedir. Bu argümandan çıkacak en önemli sonuç, mirasların ezelî ve ebedî olmadığıdır. Üç imparatorluğun (Habsburg, Osmanlı ve Romanov/Sovyet imparatorluklarının) mirasları, çok uzun süreli ve derin etkileri ol-

masına rağmen, *termini post quem* ve *ante quem* [başlangıç ve bitiş tarihleri] olan tarihsel fenomenlerdir. Düzeltilemez ve değiştirilemez medeniyet sınırlarına göre özelliklerinin şeyleştirilmesi, ideolojik propaganda malzemesi veya yüzeysel siyaset bilimi alıştırmaları olabilir; ama tarih için meşru bir hipotez sayılamaz.

Sonuç

> Yoksullar gibi, Balkanlar da hep bizimle olacak.
>
> KONRAD BERKOVICI[1]

> Belki de en iyi çözüm, her üç Balkanlı'dan birini haklamaktır.
>
> HOWARD BRUBAKER[2]

"Balkanlar, genellikle, yalnız terör ve karışıklık zamanlarında dış dünya için haberlere konu olur; başka zamanlarda küçümsenip göz ardı edilir. Kipling, *The Light That Failed* adlı eserinde şu sözleriyle bu tutumun en tipik örneğini vermiştir: 'Savaştan bahsedeceksek, baharda Balkanlar'da karışıklık çıkacak.'" Bu, 1940'ta yazılmış bir kitabın ilk paragrafıydı.[3] 1995'te yazılan bir kitabın da ilk paragrafı olabilir pekâlâ. "Balkanlar'ın özselci bir imgesini yeniden üretenler için, bu, son elli, yüz, hatta bin yılda hiçbir şeyin değişmediğine dair bir başka kanıt olacaktır. Ne var ki, yukarıda belirttiğim üzere, Balkanlar'ın ciddi ve karmaşık bir incelemeyi hak eden güçlü bir ontolojisi var ve bu ontoloji sürekli ve derin değişimlerden oluşuyor.

Balkanlar'ın donmuş imgesini yalnızca laubali, küçümseyici ve küstah bir gazeteciliğin ürünü olarak tanımlamanın ötesine geçilecekse, bu imgenin bir stereotipten daha fazlası olduğu öne sürülebilir. Bu imge, yüksek gerçeklik, fenomen dünyasının yansısı, özü ve gerçek doğası, Kant'ın ayrımını kullanırsak, "fenomen" karşısında "numen" olarak görünmektedir.

1 *The Incredible Balkans*, 3.

2 Gunther, *Inside Europe*, 437.

3 Geshkof, *Balkan Union*, xi.

Balkanlar üzerine hüküm vermekte uzmanlaşmış siyasetçilerin, gazetecilerin ve yazarların hiçbiri argümanlarının felsefî temeli olduğunu iddia etmemiştir, ama elde ettikleri sonuç budur. Birinci Dünya Savaşı civarında genel parametrelerine oturmuş, donmuş Balkanlar imgesi, son otuz-kırk yılda pek değişmeden yeniden üretilmiştir ve söylem olarak işlev görmektedir.

Tam bir daire çizip Giriş'teki Kennan prelüdünü bir Kennan koda'sıyla bağlarsak, onun eserinde duyacağımız özellik, eski, tanınmış bir melodinin yeni doğaçlamalarla işlenmiş motifleridir. Bu, Avrupa'nın eski aristokrat paradigmasının 19. yüzyıl Viktorya ahlakıyla bezenmiş Amerikan patrisyen versiyonudur. Burada düzenli medeniyetin, barbarlık, arkaik eğilimler, gerilik, küçük kavgalar, kural tanımaz ve öngörülmez davranışlar, kısacası "kabilecilik" karşısında üstünlüğüne duyulan evrimci bir inançla karşılaşıyoruz. "Kabile" sözünün kullanılması, Balkanlar'ı, daha alt bir medeniyet kategorisine sokar; bu kategoride esas olarak Afrikalılar bulunur ve kabile terimi genellikle onlar için kullanılır. Elie Kedouri, Afrika ve Asya'yı, atfolunan siyasal geleneklerine göre, kabile idaresinin ve Oryantal despotizmin mirası şeklinde sınıflandırmıştır. Kabile toplumunun temel özellikleri ilkelliği, karmaşıklıktan yoksun olması ve -örtük olarak- zayıflığıdır, çünkü "sofistike bir hukuk sistemi ve siyasal temsil yönünde modernleşme talebiyle" karşılaşınca, "düpedüz zorbalığa dönüşüp çözülmektedir." Kabile toplumu, aynı zamanda doğası gereği pasif, inisiyatif ve girişimle bağdaşmaz niteliktedir. İnsanların (toplumsal ve teknolojik) karmaşıklık ve etkinlik nosyonlarına göre sınıflandırılması, esas olarak basın tarafından sürdürülen emperyal söylemin temel bir ilkesidir.[4] Bu sınıflandırma, ayrıca, "medenî dünya"yı, aksi takdirde "daha makûl" insanlara yükleyebileceği her türlü sorumluluk ve empatiden kurtarır.

Nitekim, "Ne yapmalı?" sorusuna cevap veren Kennan da şu sonuca varmıştı: "Hiç kimse -hiçbir ülke ya da ülkeler gru-

4 Spurr, *The Rhetoric*, 61-68, 71-73.

bu- şirazesinden çıkmış bütün o Balkan bölgesini işgal etmek, ateşli, hırçın halklarını zaptürapt altına almak ve sakinleşip sorunlarına daha makûl bir şekilde bakmaya başlayıncaya kadar onları kontrolünde tutmak istemiyor, kimse de böyle bir şey beklememeli."[5] Ivo Banac, Balkanlıların Avrupalı olmayışına ilişkin bu açıklamayı, müdahalede bulunmama politikasının temeli olarak yorumlamıştır:

> Aslında, müdahalede bulunmamayı öneren yazısı, Balkanlar'ın Avrupa medeniyetinden ayrı olduğuna ilişkin açıkça dile getirdiği bir görüşü olmasaydı, pek de ilgi çekici olmazdı. Bu, küçük bir mesele değildir ve kültürel tabular kılıfı altında gizlense de, Batı'nın bölgeden uzak durmasının, bölgeye kayıtsız kalmasının, ayrıca bölgeye yönelik herhangi bir eyleme girişmemesinin muhtemelen temel nedenidir.[6]

Batı'nın başlangıçta müdahalede bulunmamasının daha pratik pek çok nedeni vardı, ama bu, kuşkusuz küçük bir mesele değildir. Balkanlar'ın Avrupa olmadığı iddiası, müdahalede bulunmamayı meşrulaştırmak için kullanılmış olabilir, ama müdahalede bulunulmamasının nedeni değildir. Ne de olsa, aynı Batı, Avrupalı ve Hıristiyan olmayan, ama petrol zengini olan Kuveyt'e müdahale etmekte tereddüt göstermemişti. Kaldı ki, Batı'nın müdahalede bulunmaması da problematik bir kategoridir. Batı, Yugoslavya'daki savaşa müdahale etme konusunda anlaşılır bir şekilde isteksizdi, ama ülkenin parçalanması sırasında ve çirkin dağılma süreci boyunca kuşkusuz ne olaylara mesafeliydi, ne kayıtsızdı, ne pasifti, hatta ne de görüş birliği içindeydi. Yugoslavya'yı parçalanmaya iten, ülke içindeki ve dışındaki eşkıyaların ve misyonerlerin sorumluluğunu görmezden gelip, yaşanan felaketleri "Balkan zihniyetleri" ve "kadim düşmanlıklar"la açıklamak saçmalamaktır. Batı'nın Yugoslavya'ya nihaî müdahalesi için aynı ölçüde önemli, pratik nedenler vardı. Bunların büyük bir çoğunluğu Balkanlar'ın dışın-

5 *The Other Balkan Wars*, 14.

6 Ivo Banac, "Misreading the Balkans," *Foreign Policy*, no. 93, Kış 1993-1994, 181.

daki kaygılara dayanıyordu: NATO'nun yeri ve geleceği, ABD'nin küresel askerî süper güç olarak rolü, özellikle Avrupa'daki stratejik hesapları vb. Bütün bunlar, son zamanlarda Amerikan diplomasi sözdağarındaki gözde kelimeyle bir hüsn-i tabir içine konuyor: Güvenilirlik. Eğer antik dünyadan örnekler yararlıysa, belki de en çok çağrışım yüklü olanı, Troya savaşındaki tanrıların davranışıdır: Onlar adalet terazisinin kefesine dokunurken kendi oyunlarını oynamışlar, insanlık uğruna hareket ettikleri gibi bir tavır takınmamışlardır. Ama onlar ne de olsa tanrıydılar.

Batı Avrupalıları Amerikalılardan ayıran bir nüans daha vardır. Yugoslavya dışındaki Balkan ülkelerinde, eski Yugoslavya'daki savaştan yalnızca Yugoslav Savaşı veya Bosna'daki savaş diye bahsedilmiştir. Batı Avrupa'da, bu savaş genellikle eski Yugoslavya'daki veya Bosna'daki savaş diye anılır, gerçi seyrek de olsa bir Balkan savaşından bahsedildiği de görülmektedir. ABD'de ise, savaş çoğunlukla "Balkan savaşı" olarak genelleştirilir, ancak seyrek olarak eski Yugoslavya'daki savaştan bahsedilir. Bazı gazeteciler bütün Balkan tarihini silip Sırp tarihine indirgeyecek kadar ileri gitmişlerdir. Örneğin, Haziran 1389'da Kosova Ovası'nda "o günden beri bütün Balkan tarihine yön veren ilksel kıyımın gerçekleştiği"[7] gibi sözler yazılabilmiştir. Sırplar dışında Kosova Savaşı'nın, kendilerine ait çok farklı Kosovaları olan diğer Balkan halklarına pek bir şey ifade etmediği göz ardı edilmiştir. Balkan uluslarının çekici yönlerinden biri -aynı zamanda talihsizliği- inanılmaz derecede zengin ve yoğun birer tarihe sahip olmalarıdır, ama bu tarihler çoğu zaman kendi içine kapalıdır, az çok yalıtılmıştır. Tarihçiler dışında, Kosova, diğer Balkan kamuoylarının dikkatini Amerikalıların dikkatini çektiği sırada çekmiştir.

Savaşın bir Balkan savaşı şeklinde adlandırılmasına ne gerek var? İspanya iç savaşı İber veya Güneybatı Avrupa savaşı değildi; Yunanistan iç savaşı hiçbir zaman Balkan savaşı diye anılmadı; Kuzey İrlanda sorunu uygun bir biçimde yerel tutul-

7 Michael Kelly, "Surrender and Blame," *New Yorker*, c. 30, no. 42, 19 Aralık 1994, 44.

muştur - ne Irlanda, ne Britanya, hatta ne de -aslında tam da bu nitelikte olduğu halde- İngiliz sorunu olarak adlandırılmıştır. Öyleyse neden, üzücü olaylardan önce Balkan ülkesi olmadığında ısrar eden ve daha önceleri Batılı destekçileri tarafından Balkan diye anılmayıp Doğu Avrupa'nın parlayan yıldızı sayılan, savaştaki bir ülke için "Balkan" sıfatı kullanılıyor? "Balkan" öyle korkunç bir *Schimpfwort* [sövgü sözü] haline geldi de, kim için kullanılırsa onun dehşete düşeceği mi umuluyor? Psikologların, kolektif damga yükleminin asla iyi bir caydırıcı unsur olmadığı konusunda gazetecileri ve siyasetçileri ikna etmesi gerekiyor. Damgayla ilgili sosyal politika incelemeleri, yalıtmanın değil, entegrasyonun doyurucu çözüm olduğunu ortaya koymaktadır.[8]

Balkan değil, Yugoslav krizini Balkan hayaletleri, kadim Balkan düşmanlıkları, Balkanlar'ın ilksel kültürel örüntüleri ve deyimlere geçen Balkan karışıklıklarıyla açıklama girişimleri bir yana bırakılıp soruna Batı'nın kendisine ayırdığı rasyonel ölçütlerle yaklaşılsa, kuşkusuz çok daha iyi olurdu: Halkların kendi geleceklerini belirleme hakkı karşısında statükonun değişmezliği, yurttaşlık ve azınlık hakları, etnik ve dinsel otonomi sorunları, ayrı devlet kurmanın getirecekleri ve sınırları, büyük ya da küçük ulus ve devletler arasındaki denge, uluslararası kurumların rolü.[9] Amerikalı siyasetçiler ve müttefikleri, halkların kendi geleceklerini belirleme ilkesini kayıtsız şartsız benimseyerek Yugoslavya'nın potansiyel değil, fiilen "balkanlaşması"nı kesinleştirirken, Amerikalı gazetecilerin kendi toplumlarının bölünmesinden (kendi deyişleriyle "balkanlaşması"ndan) şikâyet etmesi bir paradokstur. Bu, ayrılıp kendi geleceğini belirleme süreçlerinin meşru niteliğini inkâr etmek anlamına gelmez, fenomenleri doğru biçimde adlandırma ve sonuçlarına dair berrak bir perspektif sahibi olma yönünde bir çağrıdır. Batı Avrupa'nın 'temiz' toplumlarının liderlerinin, en

8 Chaim I. Waxman, *The Stigma of Poverty: A Critique of Poverty Theories and Policies*, New York: Pergamon, 1977, 124.

9 Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995.

çirkin eylemlerinin üzerinden elli yıl geçmişken, dehşet içinde ellerini kaldırıp eski Yugoslavları Avrupa'nın bir köşesinde bir çokkültürlülük *Volkmuseum*'unu bulundurmak için "etnik çeşitliliği" korumaya davet etmelerini, üstelik tam tersi sürece yeşil ışık yaktıktan sonra (Amerikan liderliğinin arkasına güvenle saklanarak sözleriyle ve eylemleriyle) onları sıkıştırmalarını gözlemlemek, tabiî ki müthiş bir ironidir.

Jeopolitik seçenekleri aydınlatmak ve balkanizmin oryantalizmden farklı bir söylem olduğunu göstermek açısından anlamlı bir başka bileşen vardır. Yukarıda anlatıldığı üzere, 20. yüzyıldan önce Türkler karşısında çelişkili bir tutum sergileniyordu: Yöneticilere duyulan neredeyse bilinçdışı empati, Hıristiyanlara duyulan geleneksel sempatiyle karışıyordu. Özellikle İngiltere, Rusya aleyhtarı egemen tutumuyla, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın daha fazla yayılmasına bir engel olarak destekliyordu. Bu jeopolitik konfigürasyon pek çok bakımdan ABD tarafından miras alındı ve Türkiye soğuk savaşın anti-Sovyet ittifakında önemli bir unsur haline geldi. Ama acı çeken Balkanlı Hıristiyan uyarıcı figürü artık yoktu. Eski Hıristiyanların hepsi, Yunanistan dışında, komünizmin "şer imparatorluğu" içinde yer alıyordu. Kaldı ki, merkezî söylem dinden ideolojiye kaymıştı.

Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, beyaz olmayan ırkları, Hıristiyanlık dışındaki dinleri ve Avrupalı olmayan toplumları açıkça kınayıp kötülemek gayri meşru hale gelmiştir. Kennan'ın yazdığı girişte, buna uygun olarak, Balkanlar'ın tarihsel kaderinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türklerin rolü pek öne çıkmamaktadır: Bugünkü sorunlar "uzak kabile geçmişi"nden kaynaklanmaktadır ve kökleri "kuşkusuz Türk hâkimiyeti yüzyıllarından da önceye uzanmaktadır." Nihayet "Türklere karşı çok katı olmamak gerekir;" ne de olsa, "Türk idaresi altındayken, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından gelen döneme kıyasla daha fazla barış vardı. (Bu, Türk idaresinin daha sonraki dönemlere bütün yönlerden üstün olduğu anlamına gelmez.)"[10]

---

10 *The Other Balkan Wars*, 14-15.

Aslında, burada, akademik ya da siyasal olarak itiraz edilecek hiçbir şey yok. Her şeyden önce, ulus-devletlerin yaklaşık iki yüzyıllık, başarısı kuşku götürür performanslarından sonra, imparatorlukların erdemleri eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilecektir. İmparatorluklar için "anomali" gibi sözlerin kullanılması akademik dünyada muhtemelen geçerliliğini yitirecektir. Birer etnik ve dinsel mozaik olan toplumlara ulus-devletleri ihraç edip uluslar mozaiği yerine ulus-devletler mozaiği yaratmanın sonuçları üzerinde alçakgönüllülükle yeniden düşünmenin zamanı gelmiştir.[11] Batı Avrupa toplumlarının ulus-devletlere sözde 'organik' gelişimi düşünülünce, bu alçakgönüllülük daha da zorunlu hale gelir. Aslında bu gelişim, heterojenliğe köklü bir düşmanlıkla başlayan ve yüzyıllarca süren sosyal mühendisliğin -merkezîleştirme sürecine eşlik eden etnik ve dinsel savaşların ve sürgünlerin (yani, etnik temizliğin)- sonucuydu, nihayet nispeten homojen siyasal birimler oluşmuş, bunlar 'organik' bir şekilde modern ulus-devletlere dönüşmüştü. Bu anlatı, kuşkusuz, karmaşık bir süreci basite indirgeyerek kurulmuştur, ama sürecin dayandığı ahlakî iddiaları gözler önüne sermek için bu basitleştirme gereklidir. Ayrıca, Batı Avrupa'nın geçmişini doğru bir şekilde göstermek, Balkanlar'ı sorumluluklarından muaf kılmaz. Dahası, Balkanlı siyasetçilerin ve entelektüellerin, bütün talihsizlikleri ve yanlışları için günah keçisi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Türkiye'yi kullanmaları, kendilerini şeytanlaştırılmış bir ötekiye karşı tanımlamaya çalışmaları, düpedüz oryantalizme başvurmaları kesinlikle kabul edilemez. Gelgelelim, itiraz edilecek nokta, Kennan'ın Balkanlar'ı özselleştirmesidir: Herder'in Balkan "*Volksgeist*"ının, fiilen, Kaplan'ın "Balkan hayaletleri"ne dönüşmesi.

Ne var ki, bu tavra ancak Kennan'ın entelektüel hipostazıyla ilgilenildiği ölçüde epistemolojik gerekçelerle karşı çıkılabilir. Eğer Kennan bir emperyal jeopolitik süreklilik yapısı bağlamına yerleştirilirse, bir stereotipler geleneğinin esiri (ya da yal-

11 Esther Benbassa, "Balkans: sortir du cadre des État nations," *Libération*, 16-17 Ocak 1993, 5.

nızca onun esiri) olarak görülmeyecektir. Kuşkusuz Kennan, "Balkanist" metinlerle, Wolgang Iser'e göre bütün okurların yazılı metinlerle kurduğu ilişkinin aynısını kurmaktadır. Iser'in formülasyonunda, metin, temsil ettiği dünyadan koparılıp parantez içine alınmıştır, "parantez içindeki şey, normalde bir parçası olduğu gerçeklikten ayrılmıştır." Daha sonra iki dünya arasındaki sürekli salınım iki yönlü bir çiftilleştirme [*doubling*] yaratmaktadır - biri alıcıyı, öteki, metnin dünyasını etkilemektedir. Esas itibarıyla sahnelenen [*staged*] bir söylem olan edebiyatta, bu ikilik kurgusallığı estetize etme işlevi görürken, felsefî (ya da başka bir) söylemde kurgu örtülü kalmakta, dolayısıyla pratik uygulama kurallarına tâbi olabilmekte, özgül bir amaç için tasarlanabilmekte, bir kelimeyle söylersek, yanlışlanabilmektedir.[12] Gerçekten, "oryantalizmin meydan okuması, tam anlamıyla, metin dışı ve söylemsel olmayan karmaşık içerimler ve sonuçlar getiren söylemsel bir oluşumun meydan okumasıdır."[13] Buna, bir de kaynaklar eklenebilir. Bu perspektiften bakıldığında, Kennan, bir iktidar-siyaset tutumunun hem önemli mimarı hem de *porte-parole*'u [sözcüsü] olarak da görülebilir. Bu örüntüde, ne zaman fırsat çıkarsa, o zaman temsili şekillendiren (ya da mevcut tiplerini temellük eden) otoritedir. Öyleyse, bir kimsenin bütünüyle belirli bir söylemin kavramsal aygıtı içerisinde çalışması, o söylemin kısıtlamalarının sonucu değildir, aksine bilinçli bir tercihtir. Iser'in deyişiyle, bu, hareket ettiricinin [*activator*] "niyete dayalı mobilizasyonu"dur.[14]

Dolayısıyla, Kennan, "bizim şeylere uyguladığımız bir şiddet ya da onlara dayattığımız bir pratik olarak söylem," iktidar olarak bilgi ile (siyasal) iktidarın bilgi sağladığı bir konfigürasyon arasında bir kesişim noktasında, ya da karmaşık ve diyalektik bir zincirleme reaksiyonun ortasında yer almaktadır,

12 Wolfgang Iser, *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1989, 238-241; Susan R. Suleiman ve Igne Crosman, ed., *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980.

13 Breckenridge ve van der Veer, *Orientalism and the Postcolonial Predicament*, 5.

14 Wolfgang Iser, *The Fictive and the Imaginary. Chartering Literay Anthropology*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1993, xvii.

çünkü bu ikisi "kesin bir biçimde ayrılmazdır"[15] Sosyal psikolojinin sözdağarına dönersek, John French ve Bertram Raven altı toplumsal iktidar tabanı saptamaktadır: Zorlayıcı, ödüllendirici, meşru, referans, uzman ve bilgiye dayalı.[16] Uzman iktidarı, hedef kesimin, eyleyicinin üstün güç ve beceriye sahip olduğu şeklindeki algısına dayanır, oysa bilgiye dayalı iktidar, bütünüyle, eyleyicinin mesajının niteliğine, inandırıcılığına ve argümantasyon mantığına dayanır. Kennan gibi birinin kullandığı, uzmanlık ve bilgiye dayalı iktidar, eyleyicisinin ikili hedef kitlesi bulunduğu için hem genişler, hem de ikili bir sorumluluk taşır: Politika üreticileri ve kamuoyu. Katı siyasal gerçekliklerle karşı karşıyayken ve akademinin sınırları ve mütevazı imkânlarıyla çalışırken, olsa olsa uzman otoritenin bilgiye dayalı iktidarını baltalama umudu taşınabilir.

Coğrafî olarak Avrupa'dan koparılamayan, ama kültürel olarak içerdeki "öteki" şeklinde inşa edilen Balkanlar, yarımada dışındaki bölgelere ve toplumlara özgü gerilim ve çelişkilerden kaynaklanan, siyasal, ideolojik ve kültürel bir dizi dışsallaştırılmış düş kırıklığını pekâlâ soğurabilmiştir. Balkanizm, zaman içinde, oryantalizmin sağladığı duygusal boşalımın yerini tutacak uygun bir alan haline gelmiştir ve bu sayede Batı, ırkçılık, sömürgecilik, Avrupamerkezcilik ve Hıristiyanların İslâm karşısındaki hoşgörüsüzlüğü suçlamalarıyla karşılaşmamaktadır. Ne de olsa, Balkanlar Avrupa'dadır; ahalisi beyazdır ve büyük çoğunluğu itibarıyla Hıristiyan'dır, dolayısıyla düş kırıklıklarının onlara yüklenerek dışsallaştırılması, dinsel veya ırksal önyargılar gibi alışılageldik suçlamaları bertaraf edebilir. Doğu gibi, Balkanlar da, "Avrupa" ve "Batı" olumlu imgesinin inşa edilmesinde kullanılan olumsuz özellikler toplamı olarak

---

15 Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, New York: Pantheon, 1972, 229; Foucault, "Space, Power and Knowledge," Simon During, ed., *The Cultural Studies Reader*, Londra ve New York: Routledge, 1993, 169.

16 J. Richard Eiser, *Social Psychology: Attitudes, Cognition and Social Behavior*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, 39; Alice H. Eagly ve Shelly Chaiken, *The Psychology of Attitudes*, Orlando, Fla.: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1993, 635-636.

işlev görmüştür. Doğu'nun ve oryantalizmin bağımsız semantik değerler olarak yeniden ortaya çıkışıyla, Balkanlar Avrupa'nın esiri, medeniyet karşıtı, *alter ego*'su, içindeki karanlık yüzü olarak kalmıştır. Avrupa'nın dehası üzerinde duran Agnus Heller şu tezleri öne sürmüştür: "Başkalarının başarısının tanınması Avrupalı kimliğinin her zaman bir parçası olmuştur," "Batı ile Doğu miti, medeniyet ile barbarlığın karşı karşıya konması değil, bir medeniyet ile öteki medeniyetin yan yana konmasıdır" ve "Avrupalı (Batılı) kültürel kimliği hem etnosantrik hem de anti-etnosantrik olarak tasavvur edilmiştir."[17] Avrupa yalnız ırkçılığı değil, ırkçılık karşıtlığını da, yalnız kadın düşmanlığını değil, feminizmi de, yalnız anti-Semitizmi değil, o akımın eleştirisini de üretmiştir, ama Balkanizm terimiyle anılabilecek akımın karşısına, tamamlayıcı ve soylulaştırıcı "anti" öneki taşıyan bir karşı akım henüz çıkmamıştır.

17 Agnes Heller, "Europe: An Epilogue?" Brian Nelson, David Roberts ve Walter Veit, ed., *The Idea of Europe: Problems of National and Transnational Identity*, New York ve Oxford: Berg, 1992, 14.

KAYNAKÇA

Adanır, Fikret, "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule," Daniel Chirot, ed., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics & Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*, Berkeley: University of California Press, 1989, 131-209.

Ahmad, Aijaz, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, Londra ve New York: Verso, 1992.

Ahmad, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Londra ve New York: Routledge, 1993.

Ahmed, Akbar S., *Postmodernism and Islam: Predicament and Promise*, Londra ve New York: Routledge, 1992.

Ahrweiler, Hélène, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris: Presses universitaires de France, 1975

Ainlay, Stephen C., Gaylene Becker ve Lerita M. Coleman, ed., *The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma*, New York ve Londra: Plenum Press, 1986.

Ajami, Fouad, "In Europe's Shadows," *New Republic*, c. 211, n. 21, 21 Kasım 1994, 29-37.

Akinian, P. Nerses, ed., *Das Armeniers Simeon aus Polen Reisebeschreibung Anlagen und Kolofone, Zusammenfassung in deutscher Sprache*, Viyana: Mechitarist Press, 1936.

Albert, Hartmut, "Kosova 1979, Albania 1980: Observations, Experiences, Conversations," Arshi Pipa ve Sami Repishti, ed., *Studies on Kosova*, Boulder: East European Monographs No. 155, New York: Columbia University Press, 1984, 103-124.

Alcoranus Mahometicus... in die teutsche Sprache gebracht durch Salomon Schweigger, Nürnberg, 1616.

Alexander, James Edward, *Travels from India to England; comprehending a visit to the Burman Empire, and a journey through Persia, Asia Minor, European Turkey,&*

c. In the years 1825-26. Containing a chronological epitome of the late military operations in Ava; an account of the proceedings of the present mission of the Supreme Government of India to the Court of Tehran, and a summary of the causes and events of the existing war between Russia and Persia; with sketches of natural history, manners and customs, and illustrated with maps and plates, Londra: Purbury, Allen, 1827.

—, *Travels to the Seat of War in the East, through Russia and the Crimea, in 1829. With Sketches of the Imperial Fleet and Army, Personal Adventures, and Characteristic Anecdotes*, Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1830.

Alexander, Ronelle, "On the Definition of Sprachbund Boundaries: The Place of Balkan Slavic," Norbert Reiter, ed., *Ziele und Wege der Balkanlinguistik: Beiträge zur Tagung vom 2.-6. März 1081 in Berlin*, Berlin: Otto Harrassowitz, 1983, 13-26.

Alexandresku-Derska Bulgaru, Marie Mathilde, "La politique démographique des sultans à Istanbul (1453-1496)," *Revue des études sud-est européennes*, 28, 1-4, Bükreş, 1990, 45-56.

Allcock, John B. ve Antonia Young, ed., *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*, Bradford, İngiltere: Bradford University Press, 1991.

Amin, Samir, *Eurocentrism*, New York: Monthly Review Press, 1989.

—, *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, New York ve Londra: Monthly Review Press, 1976.

Ancel, Jacques, *Peuples et nations des Balkans*, Paris: A. Colin, 1930.

Anderson, Dorothy P., *Miss Irby and Her Friends*, Londra: Hutchinson, 1966.

Anderson, Matthew S., *The Eastern Question, 1774-1923*, New York: Macmillan, 1966.

Andrić Ivo, *The Bridge on the Drina*, Chicago: University of Chicago Press, 1966.

Angelomatis-Tsougarakis, Helen, *The Eve of the Greek Revival: British Travellers Perceptions of Early Nineteenth-Century Greece*, Londra: Routledge, 1990.

Antonin, Archim, *Poezdka v Rumeliyu*, Sen Petersburg, 1879.

Antonov-Poljanski, Hristo, *Britanska bibliografija na Makedonija*, Üsküp: Institut za natsionalna istorija, 1966.

Archer, Laird, *Balkan Journal*, New York: W. W. Norton, 1944.

Arnakis, George G., "The Role of Religion in the Development of Balkan Nationalism," *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Charles ve Barbara Jelavich, ed., Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1963, 115-144.

Asad, Talal, ed., *Anthropology and the Colonial Encounter*, Londra: Ithaca Press, 1973.

Ash, Timothy Garton, "Does Central Europe Exist," *New York Review of Books*, c. 33, n. 15, 9 Ekim 1986, 45-52 (şu kitapta yeniden basılmıştır: George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, İng.: Polity Press, 1989, 191-215.

—, "Eastern Europe: Après Le Déluge, Nous," *New York Review of Books*, c. 37, no. 13, 16 Ağustos 1990, 51-57.

—, "Prague: Intellectuals & Politicians," *New York Review of Books*, c. 42, no. 1, 12 Ocak 1995, 34-41.

Ash, Timothy Garton, Michael Mertes ve Dominique Moisi, "Let the East Europeans In!" *New York Review of Books*, c. 38, no. 17, 24 Ekim 1991, 19.

Atlas, James, "Name That Era: Pinpointing A Moment On the Map of History," *New York Times*, 19 Mart 1995, E1-E5.

Auerbach, Erich, *Mimesis: the Representation of Reality in Western Literature*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Augustinos, Gerasimos, "Culture and Authenticity in a Small State: Historiography and National Development in Greece," *East European Quarterly*, c. 23, no. 1, 1989, 17-31.

Augustinos, Olga, *French Odysseys: Greece in French Travel Literature from the Renaissance to the Romantic Era*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.

Ayverdi, Samiha, *Ne Idik Ne Olduk*, İstanbul: Hülbe Yayınları, 1985.

Babić, Blagoje, "Collapse of Yugoslav Self-Management Society and a Possible Alternative," *Međunarodni problemi*, c. 46, no. 2, Belgrad, 1994, 205-228.

Badie, Bertrand ve Pierre Birnbaum, *The Sociology of the State*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1983.

Babinger, Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.

Bakić-Hayden Milica, "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia," *Slavic Review*, c. 54, no. 4 Kış 1995, 917-931.

Bakić-Hayden, Milica ve Robert, "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics," *Slavic Review*, c. 51, no. 1, Bahar 1992, 1-15.

Bălan, Ion Dodu, *A Concise History of Romanian Literature*, Bükreş, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, 1981.

"Balkan Brinkmanship," *New York Times*, 10 Mart 1995, A28.

"Balkanisierung, *Meyers Enzyklopädisches Lexikon*, Mannheim, Viyana ve Zürich: Bibliographisches Institut, Lexiconverlag, 1971, 408.

The Balkans, Many Peoples, Many Problems, Madison, Wisc.: USAFI, 1944.

The Balkans, Together with Hungary, Londra: Royal Institute of International Affairs, 1945.

Balkanski pesni, Varna: Zora, 1913.

Balkanskite strani po pltya ha promenite, Sofya: Markisa, 1993.

Banac, Ivo, "Milan Kundera i povratak Srednje Evrope," *Gordogan*, c. 9, no. 1, 1987, 39-46.

—, "Misreading the Balkans," *Foreign Policy*, no. 93, Kış 1993-94, 173-182.

Barac, Antun, *A History of Yugoslav Literature*, Ann Arbor: Michigan Slavic Studies, 1976.

Baranyi, George, "On Truths in Myths," *East European Quarterly*, c. 15, No. 3 Eylül 1981, 347-355.

Barnard, Frederick M., "Culture and Civilization in Modern Times," *Dictionary of the History of Ideas*, New York: Scribner's, 1973, c. 1, 613-621.

—, *Herder's Social and Political Thought from the Enlightenment to Nationalism*, Oxford: Clarendon Press, 1965.

Barthes, Roland, *Mythologies*, Paris: Editions du Seuil, 1957.

Barthold, W.-B. Spuler, "Balkhan," *The Encyclopedia of Islam*, c. 1, Leiden: E. J. Brill, 1960, 1002.

Basset, Richard, *Balkan Hours: Travels in the Other Europe*, Londra: John Murray, 1990.

Beaujour, Felix, *Voyage militaire dans L'Empire Ottoman, ou description de ses frontières et des ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec 5 cartes géographiques*, Paris: Firmin Didot, 1829.

Beck, Brandon H., *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, New York, Bern, Frankfurt-am-Main ve Paris: Peter Lang, 1987.

Beck, Hans-George, Manoussos Manoussakas ve Agostino Pertusi ed., *Venezia: Centro di mediazione tra Oriente e occidente (secoli XV-XVI): Aspetti e problemi*, Floransa: L. S. Olschki, 1977.

Becker, Gaylene ve Regina Arnold, "Stigma as a Social and Cultural Construct," Stephen C. Ainlay, Gaylene Becker ve Lerita M. Coleman, ed., *The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma*, New York ve Londra: Plenum, 1986, 40-58.

Behar, Cem, *Nuptiality and Marriage Patterns in Istanbul (1885-1970)*, Istanbul: Boğaziçi University Research Papers, 1985.

—, "Polygyny in Istanbul, 1885-1926" *Middle Eastern Studies*, c. 27, no. 3, Temmuz 1991, 477-486.

Bekhin'ova, Ventsislava, ed., *Bŭlgariya prez pogleda na cheshki pŭteshestvenitsi*, Sofya: Izdatelstvo na Otechestveniya Front, 1984.

Bell, John D., *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977.

Belon, Pierre, *Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables, trouvées en Grèce, Asie, Iudée, Egypte, Arabie & autres pays astranges, rédigées en trois livres, par Pierre Belon du Mans*, Paris, 1553.

Benbassa, Esther, "Balkans: sortir du cadre des État nations," *Libération*, 16-17 Ocak 1993, 5.

Benoist, Joseph-Roger de, *La balkanisation de l'Afrique occidentale française*, Dakar, Abidjan ve Lome: Les nouvelles éditions africaines, 1979.

Berdyaev, Nicolas, *Leontiev*, Londra: Geoffrey Bless, Centenary, 1940 (ilk basımı: *Konstantin Leont'ev*, Paris: Y.M.C.A., 1926).

Brend, Iván ve György Ránki, *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, New York ve Londra: Columbia University Press, 1974.

Berisha, Sali, "The Democratic Party Has Kept Its Word," *Rilindja Demokratike*, 7 Mart 1995; ayrıca FBIS-EEU-95-049, 14 Mart 1995.

Berkes, Niyazi: *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal: McGill University Press, 1964.

—, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1981.

Berkovici, Konrad, *The Incredible Balkans*, New York: Loring and Mussey, 1932.

Bernal, Martin, *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, c. 1,

The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1987.

Bernath, Mathias, "Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin," *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, c. 20, Berlin: Südosteuropa-Institut ve Wiesbaden: O. Harassovitz, 1973, 135-145.

Beschreibung einer Legation und Reise, von Wien aus Osterreich auff Constantinopel.. Itzund aber in Druck verfertiget durch M. Franciscum Omichium, Güstrow: Im Fürsterlichen Mecklenburgischen Hofflager, 1582.

Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, Wilhelm Sahm, ed., 2 böl., Königsberg, 1930.

Bezsonov, P., *Nekotorye cherty puteshestviya Yu. I. Venelina v Bolgariyu*, Moskova, 1857.

Biberaj, Elez, "Albania's Road to Democracy," *Current History*, c. 92, no. 577, 19-22.

—, "Kosova: The Balkan Powder Keg," *Conflict Studies*, no. 258, 1993, 1-26.

Bibliographie d'études balkaniques, 1-20, Sofya: Institut d'études balkaniques, CI-BAL, 1968-1987.

Bidney, David, "Myth, Symbolism, and Truth," Thomas A. Sebeok, ed., *Myth: Symposium*, Philadelphia: American Folklore Society, 1955, 1-14.

Bisanzio e l'Italia: raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi, Milano: Vita e pensiero, 1982.

Black, Jeremy, *The British and the Grand Tour*, Londra: Croom Helm, 1985.

Bloom, Harold, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, New York: Harcourt Brace, 1994.

[Blount, Henry], *A Voyage into the Levant: A Breife relation of a Journey, lately performed by Master H.B. Gentleman, from England by the way of Venice, into Dalmatia, Sclavonia, Bosnah, Hungary, Macedonia, Thessaly, Thrace, Rhodes and Egypt, unto Gran Cairo: with particular observations concerning the moderne condition of the Turkes, and other people under that Empire*, Londra: Andrew Crooke, 1636.

Bodea, Cornelia ve Hugh Seton-Watson, ed., *R. W. Seton-Watson şi Românii, 1906-1920*, c. 2, Bükreş: Editura ştiintifică şi enciclopedică: 1988.

Bolia, Cezar, *Libertatea*, no. 6, 13, 14, 15, 17 Nisan 1871.

Bolintineanu, Dimitrie, *Călătorii pe Dunăre şi în Bulgaria*, Bükreş: Tipografia nationala a lui Josip Romanow, 1958.

Booth, John L.. C., *Trouble in the Balkans*, Londra: Hurst and Blackett, 1905.

Boppe, Auguste, *Journal et correspondence de Gédoyn "le Turc," consul de France à Alep (1623-1625)*, Paris: y.y., 1958.

Bora, Tanıl, "Turkish National Identity, Turkish Nationalism and the Balkan Problem," Günay Göksu Özdoğan ve Kemâli Saybaşılı, ed., *Balkans: A Mirror of the New International Order*, Istanbul: EREN, 1995, 101-120.

Borchardt, Felix, "Berlin-Bagdad. Mitteleuropa und der Nahe Orient," *Balkan und Orient*, Berlin: Verlag Fritz Hirschberg, 1916/1917, 7-10.

Boscowich, R. J., *Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait à suite de son excellence Mr Jag. Porter, ambassadeur d'Angleterre par...*, Lozan: Grasset,

1772. (Boscovich Ruggiero Giuseppe, *Giornale di un Viaggio da Constantinopoli in Polonia dell'abate...*, Milano: Giordano Editore, 1966).

Böttner, Heltnut, *England greift nach Südost-Europa (Wirtschaftlicher Tatbestand und Folgerungen)*, Viyana ve Leipzig: Adolf Luser Verlag, 1939.

Boué, Ami, *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe: Détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire*, Viyana: W. Braumüller, 1854.

—, *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire*. c. 1-4. Paris: Arthus Bartrand, 1840.

Bracciolini, Francesco, *La Bulgheria Convertita: Poema Heroica*. Roma, 1637.

Brailsford, H. N., *Macedonia: Its Races and Their Future*, Londra: Methuen, 1906.

Braude, Benjamin, ve Bernard Lewis, ed., *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, c. 1, New York ve Londra: Holmes & Meier, 1982.

Braun, M., *Die Slawen auf dem Balkan bis zur Befreiung von der türkischen Herrschaft*, Leipzig, 1941.

Breckenridge, Carol A. ve Peter van der Veer, ed., *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.

Brodsky, Joseph ve Václav Havel, "'The Post-Communist Nightmare': An Exchange," *New York Review of Books*, c. 41, no. 4, 17 Şubat 1994, 28-30.

Brooke, Michael Z., *Le Play, Engineer and Social Scientist: The Life and Work of Frédéric Le Play*, Harlow: Longmans, 1970.

Brown, Edward, M.D., *A Brief Account of Some Travels in divers Parts of Europe, Viz. Hungaria, Servia, Bulgaria Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli. Through a great part of Germany, and The Low Countries. Through Marca Trevisana, and Lombardy on both sides of the Po. With some observations on the Gold, Silver, Copper, Quick-Silver Mines, and the Baths and Mineral Waters in Those Parts. As also, the Description of many Antiquities, Habits, Fortifications and Remarkable Places. The Second Edition with many Additions*, Londra: Benj. Tooke, 1685.

Brown, L. Carl, ed., *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint in the Balkans and the Middle East*, New York: Columbia University Press, 1995.

Bruner, Jerome S., Jacqueline J. Goodnow ve George A. Austin, *A Study of Thinking*, New Brunswick, N.J. ve Oxford: Transaction Books, 1986.

Brusten, Manfred ve Jürgen Hohmeier, ed., *Stigmatisierung: Zur Produktion gesellschaftlicher Randgruppen*, Neuwied ve Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag, 1975.

Burmeister, H.-P., E. Boldt, Gy. Mészáros, ed., *Mitteleuropa-Traum oder Trauma? Überlegungen zum Selbstbild einer Region*, Bremen: Temmen, 1988.

Busbecq, Ogier de, *A. Gislenii Busbequii omnia quae extant: Legationes Turcicae epistolae quatuor*, Amsterdam: Ex officina Elzeviriana, 1660.

Byron, Robert ve David Talbot Rice, *The Birth of Western Painting: A History of Color, Form and Iconography, illustrated from the Paintings of mistra and Mount Athos, of Giotto and Duccio, and El Greco*, New York: A. A. Knopf, 1931.

Calinescu, Matei, "How Can One Be a Romanian," *Southeastern Europe*, c. 10, no. 1, 1983, 25-36.

—, "'How can one be what one is?' Reflections on the Romanian and the French Cioran," manüskri, 1995, 41 s.

—, "Ionesco and *Rhinoceros*: Personal and Political Backgrounds," *East European Politics and Societies*, c. 6, no. 3, 1995, 397-399.

—, "Romania's 1930's Revisited," *Salmagundi*, c. 97, Kış 1993. 134-151.

Callimachus, Philippus, *Philippi Callimachi Experientis ad Innocentium octavum Pontificem maximum... de bello Turcis inferendo oratio*, Frankfurt, 1601.

Cambridge History of English Literature, c. 14, Cambridge, 1922.

Caragiale, Ion Luca, *The Lost Letter and Other Plays*, Londra: Lawrence and Wishart, 1956.

—. *Oeuvres Choisies: Theatre*, Bükreş: Editions "Le Livre," 1953.

Carré, John le, *The Night Manager*, New York: Ballantine, 1993.

Carrier, James G., *Occidentalism: Images of the West*, New York: Oxford University Press, 1995.

—, "Occidentalism: the world turned upside-down," *American Ethnologist*, c. 19, no. 2, Mayıs 1992, 195-212.

Carte der Europäischen Türkey nebst einem Theile von Kleinasien in XXI Blättern: Nach den besten Hülfsquellen entworfen und gezeichnet durch den k. k. Oberstlieutenant Franz von Weiss. Viyana: Herausgegeben von dem k. k. österreichischen Generalquartiermeisterstabe, 1829.

Carter, Francis W., "Introduction to the Balkan Scene," *An Historical Geography of the Balkans*, Londra: Academic Press, 1977, 1-24.

Carver, Robert, "Despair among the dervishes: The role of fundamentalism in Turkey," *Times Literary Supplement*, 3 Şubat 1995, 13.

Case, Ellis, "He Hears America Sinking," *New York Times Book Review*, 27 Mart 1994, 11.

Castellan, Georges, *Histoire des Balkans: XIVe-XXe siècles*, Paris: Fayard, 1991.

Cetnarowicz, Antoni, *Tajna diplomacja Adama jerzego Czartoryskiego na Bałkanach: Hotel Lambert a kryzys serbski 1840-1844*, Krakow: Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego, 1993.

Chakrabarty, Dipesh, "Postcoloniality and the Artifice of History: Who Speaks for 'Indian' Pasts?" *Representations*, c. 37, Kış 1992, 342-369.

—, "Radical Histories and Question of Enlightenment Rationalism: Some Recent Critiques of Subaltern Studies," *Economic and Political Weekly*, 8 Nisan 1995, 751-759.

Chamberlain, M. E., *Decolonization: The Fall of the European Empires*, Oxford: Basil Blackwell, 1985.

Charanis, Peter. *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Londra: Variorum, 1972.

Chateaubriand, François-René, vicomte de, *Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris*, Paris: Le Normant, 1812 (2. baskı).

Chikhachev, P. A., *Stranitsa o vostoke*, Moskova: Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury izdatel'stva "Nauka," 1982.

—, *Asie Mineure: Description physique, climatologie, zoologie, botanique, géologie, statistique et archéologie de cette contrée*, Paris: 1853-1869.

—, *Une page sur l'Orient*, Paris, 1868.

Chishull, Edmund, *Travels in Turkey and back to England: By the late Reverend learned Edmund Chishull*, Londra: W. Boyer, 1747.

Christie, Agatha, *The Secret of Chimneys*, New York: Dell, 1975.

Christoff, Peter K., *An Introduction to Nineteenth-Century Russian Slavophilism: a study in ideas*, 4 c., Gravenhage: Mouton, 1961-1991.

The Church in the Christian Roman Empire, New York: Macmillan, 1956.

Cioran, Emil M., *History and Utopia*, çev. Richard Howard, New York: Seaver, 1987.

—, *Schimbarea la față a României*, Bükreş: Humanitas, 1991.

—, *The Temptation to Exist*, çev. Richard Howard, Chicago: Quadrangle, 1968.

Clarke, Edward Daniel, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Londra: Cadell and Davies, 1814.

Clarke, James F., *Bible Societies, American Missionaries, and the National Revival of Bulgaria*, New York: Arno, 1971.

—, *Bulgaria and Salonica in Macedonia*, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1895.

—, *The Pen and the Sword: Studies in Bulgarian History*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 252, New York: Columbia University Press, 1988.

The Clash of Civilizations? The Debate (A Foreign Affairs Reader), New York: Council on Foreign Relations, 1993.

Clifford, James, *The Predicament of Culture: Twentieth Century Ethnography, Literature and Art*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Clifford, James, ve George E. Marcus, ed., *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1986.

Clogg, Richard, "Benjamin Barker's Journal of a Tour in Thrace (1823)," *University of Birmingham Historical Journal*, c. 12, no. 2, 1971.

Clogg, Richard, ed., *Balkan Society in the Age of Greek Independence*, Londra: Macmillan, 1981.

Codrescu, Teodor, *O călătorie La Constantinopol*, Yaş, 1844; Ion Ionescu de la Brad, *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Istanbul: Imprimerie du journal de Constantinople, 1850.

Cohen, Roger, "A Balkan Gyre of War, Spinning Onto Film," *New York Times*, bölüm 2, 12 Mart 1995, 1, 24-25.

—, "In the Dock: Balkan Nationalism," *New York Times*, 30 Nisan 1995, E5.

Coleman, Lerita M., "Stigma: An Enigma Demystified," Stephen C. Ainlay, Gaylene Becker ve Lerita M. Coleman, ed., *The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma*, New York ve Londra: Plenum Press, 1986, 211-232.

A Collection of Modern and Contemporary Voyages and Travels: Containing, I. Translations from foreign languages, of voyages and travels never before translated. II. Original voyages and travels never before published. III. Analyses of new voyages and travels published in England, Londra: R. Phillips, 1805-1809.

Colombo, John Robert ve Nikola Roussanoff, *The Balkan Range*, Toronto: Hounslow, 1976.

Connor, Walker, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984.

Conrad, Joseph, *Notes on Life and Letters*, Freeport, N.Y.: Books for Libraries Press, 1972 (Doubleday 1921 baskısının tıpkıbasımı).

Copans, Jean ve Jean Jamin, ed., *Aux origines de l'anthropologie française: Les mémoires de la Société des observateurs de l'homme en l'an VIII*, Paris: Le Sycomore, 1978.

Coppin, Jean, *Le bouclier de l'Europe ou la guerre sainte, contenant des avis politiques et chrétiens qui peuvent servir de lumière aux rois et aux souverains de la Chrétienté, pour guarantir leurs estats des incursions des Turcs et reprendre ceux qu'ils ont usurpé sur eux. Avec une relation de voyages faits dans la Turquie, la Thébaide et la Barbarie*, Lyon: 1660.

Corradi, Giuseppe, "Balcanica, penisola." *Grande Dizionario Enciclopedoci UTET*, c. 2, Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1993, 786-790.

Couloumbis, Theodore A. ve Thanos Veremis, "In Search of New Barbarians: Samuel P. Huntington and the Clash of Civilizations," *Mediterranean Quarterly*, Kış 1994, 36-44.

Cousinéry, Esprit-Mary, *Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquité de ce pays*, Paris: Imprimerie royale, 1831.

Covel, John, *Early Voyages and Travels in the Levant. II. Extracts from the Diaries of Dr. John Covel, 1670-1679*. Londra: Hakluyt Society, 1893.

Cox, Samuel S., *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York: Charles L. Webster, 1887.

Crampton, Richard J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, Londra ve New York: Routledge, 1994.

—, *A Short History of Bulgaria*, New York: Cambridge University Press, 1987.

"Credit McNamara in Winning the Cold War," *New York Times*, 14 Nisan 1995, A14.

Curtis, William Eleroy, *The Turk and His Lost Provinces*, Chicago, New York ve Toronto: Fleming H. Revel, 1903.

Cvetkova, Bistra, ed., *Frenski pitepisi za Balkanite, XV-XVII v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1975.

—, *Frenski pitepisi za Balkanite, XIX v*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1981.

Cvijic, Cristopher, *Remaking the Balkans*, Londra: Royal Institute of International Affairs, 1991.

Civijić, Jovan, *La peninsule balkanique: géographie humaine*, Paris: A. Colin, 1918 (Sırpça çevirisi: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Belgrad, 1922).

—, *Makedonskie slavyane. Etnograficheskie isscledovaniya*, Petrograd: Slavyanskaya biblioteka, 1906.

Çetiner, Yılmaz, *Şu Bizim Rumeli*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994.

Dağlarca, Fazıl Hüsnü, *Selected Poems*, çev. Talât Sait Halman, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1969.

Dakin, Doughas. *British and American Philhellenes*, Selânik: Meleton Hersonesou tou Aimou, 1957.

Dako, Christo A., *Albania: The Master Key to the Near East*, Boston: E. L. Grimes, 1919.

Dako, Christo A. ve Dhimitri Bala, *Albania's Rights, Hopes and Aspirations. The Strength of the National Consciousness of the Albanian People*, Boston: 1918.

Dako, Christo A. ve Mihal Grameno, *Albania's Rights and Claims to Independence and Territorial Integrity*, Boston: 1918.

Danchov, N. G. ve I. G. Danchov, *Bilgarska entsiklopediya*, Sofya: Knigoizdatelstvo St. Atanasov, 1936.

Danova, Nadya, *Natsionalniyat vipros v grîtskite politicheski programi prez XIX vek*, Sofya: Bilgarska Akademiya na Naukite, 1980.

Danova, Nadja, Vesela Dimova, Maria Kalitsin, ed., *Predstavata za "drugiya" na Balkanite*, Sofya: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov," 1995.

Darkot, Besim, "Balkan," *Islâm Ansiklopedisi*, Istanbul: Maarif Maatbası, 1943, 280-283.

David, Zdĕnek, "Bohemian Utraquism in the Sixteenth Century: The Distinction and Tribulation of a Religious 'Via Media,'" *Communio Viatorum*, c. 35, no. 3, 1993.

Davison, Roderic H., "Britain, the International Spectrum, and the Eastern Question, 1827-1841," *New Perspectives on Turkey*, no. 7, Bahar 1992, 195-231.

—, "The Image of Turkey in the West in Historical Perspective," *Turkish Studies Association Bulletin*, no. 1, 1981, 1-6.

—, "Where is the Middle East?" *Foreign Affairs*, Temmuz 1960, 665-675.

DeGérando Joseph-Marie, *The Observation of Savage Peoples*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1969.

Deliradev, P., *Ot Kom do Emine (po biloto na Stara-planina)*, Sofya: y.y., 1934.

Derrida, Jacques, *Of Grammatology*, çev. Gayatri Chakravorty Spivak, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1976.

—, *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*, çev. Pascale-Anne Brault ve Micahel B. Naas, Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 1992.

—, *Speech and Phenomena, and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, çev. David B. Allison, Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1973.

—, *Writing and Difference*, çev. Alan Bass, Chicago: University of Chicago Press, 1978.

De Windt, Harry, *Through Savage Europe: Being the Narrative of a Journey Undertaken as Special Correspondent of the "Westminster Gazette" Throughout the Balkan States and European Russia*, Londra: T. Fisher Unwin, 1907.

Dimitrov, Strashimir, "Za yurushkata organizatsiya i rolyata i v etnoasimilatsionnite protsesi," *Vekove*, c. 1-2, 1982, 33-43.

Dimitrova, Snezhana, "Jovan Cvijić za periferiyata i tsentîra," *Balkanistic Forum*, c. 3, no. 1, 1994, 5-16.

Dirlik, Arif, "The Postcolonial Aura: Third World Criticism in the Age of Global Capitalism," *Critical Inquiry*, c. 20, Kış 1994, 328-356.

Djordjevic, Dimitrije, "Migrations During the 1912-1913 Balkan Wars and World War One," *Migrations in Balkan History*, Belgrad: Serbian Academy of Sciences and Arts, 1989, 115-130.

Djordjevic, Dimitrije ve Stephen Fischer-Galati, *The Balkan Revolutionary Tradition*. New York: Columbia University Press, 1981.

Dnevnyye zapiski poezdki v Konstantinopol A. G. Krasnokutskogo v 1808 godu, Moskova: V Tipografii S. Salivanovskago, 1815.

Donchev, Doncho, *Fizicheska i sotsialno-ikonomicheska geografiya na Bilgariya*, Veliko Tirnova: Slovo, 1994.

Donia, Robert J. ve John V. A. Fine Jr., *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, New York: Columbia University Press, 1994.

Döpmann, Hans-Dieter, "Die Christenheit auf dem Balkan im Spiegel deutschsprachiger Literatur des 19. Jahrhunderts," Josip Matešić ve Klaus Heitmann, ed., *Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit vom Wiener Kongress (1815) bis zum Pariser Frieden (1856)*, Münih: Südosteuropa-Gesellschaft, 1990, 19-32.

Dostyan, Irina S., *Rossiya i balkanskii vopros. Iz istorii russko-balkanskikh politecheskikh svyazei v pervoi tret'e XIX v.*, Moskova: Nauka, 1972.

—, *Russkaya obshchestvennaia mysl'i balkanskie narody: or Radishchcheva do dekabristov*, Moskova: Nauka, 1980.

Douglas, Mary, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Harmondsworth, Middlesex, Ing.: Penguin, 1970 (ilk basımı: 1966).

—, ed. *Rules and Meaning. The Anthropology of Everyday Knowledge*, Harmondsworth, Middlesex, Ing.: Penguin, 1973.

Douglas, Mary ve David Hull, ed., *How Classification Works: Nelson Goodman among the Social Sciences*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1992.

Doyle, Michael W., *Empires*, Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1986.

Draganov, Mincho, ed., *Narodopsikhologiya na bulgarite: Antologiya*, Sofya: Otechestven front, 1984.

Driesh, Gerardus Cornelius, *Historia magnae legationis Caesareae, aquam fortunatissimis Caroli VI, auspicius Augustum imperantis post beinalis belli confectionem suscepit illustrissimus et excellentissimus S. R. I. comes Damianus Hugos Virmontius, maximi Caesaris primus nuper ad Passarovicium caduceator ejusdemque magnus postea ad Portam Orator*, Viyana, 1721.

Droulia, Loukia, "Les relations de voyages source historique pour les pays du Levant (XVe au XIXe s.), *Relations et influences réciproques entre grecs et bulgares, XVIIIe-XXe siècle*, Selânik, 1991, 181-186.

—, "La révolution française et l'image de la Grèce," *La révolution française et l'hellenisme contemporaine*, Atina, 1989.

Duala-M'bedy, Munasu, *Xenologie: Die Wissenshaft vom Fremden und die Verdrängung der Hummanität in der Anthropologie*, Freiburg ve Münih: Verlag Karl Alber, 1977.

Duben, Alan ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1991.

Du Bois, W. E. B., *Color and Democracy: Colonies and Peace*, New York: Harcourt Brace, 1945.

Duden: Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden, Mannheim: Bibliographisches Institut, 1976.

Durham, Mary Edith, *The Burden of the Balkans*, Londra: Edward Arnold, 1905.

—, *The Sarajevo Crime*, Londra: George Allen and Unwin, 1925.

—, *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*, Londra: George Allen and Unwin, 1928.

—, *Twenty Years of Balkan Tangle*, Londra: George Allan and Unwin, 1920.

During, Simon, ed., *The Cultural Studies Reader*, Londra ve New York: Routledge, 1993.

Durosselle, Jean-Baptiste, *Europe: A History of its Peoples*, Londra: Viking, 1990.

Durrell, Lawrence, *Esprit de Corps: Sketches from Diplomatic Life*, Londra: Faber and Faber, 1990.

The Durrell-Miller Letters, 1935-80, New York: New Directions, 1988.

van der Dussen, Jan ve Kevin Wilson, ed., *The History of the Idea of Europe*, New York: Routledge, 1995.

Dutu, Alexandru, "Die Imagologie und die Entdeckung der Alterität," *Kulturbeziehungen in Mittel-und Osteuropa in 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin, 1982, 257-263.

—, "The Mental Substratum of the Cultural Activity," *Revue des études sud-est européennes*, c. 28, no. 1-4, 1990, 3-10.

—, "National and Regional Identity in Southeast Europe," Günay Göksu Özdoğan, Kemâli Saybaşılı ed., *Balkans: A Mirror of the New International Order*, İstanbul: EREN, 1995, 75-84.

Dyserinck, Hugo, "Komparatistische Imagologie. Zur politischen Tragweite einer europäischen Wissenschaft von der Literatur," Hugo Dyserinck ve Karl Ulrich Syndram, ed., *Europa und das nationale Selbstverständnis: Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn: Bouvier, 1988, 13-38.

Eagly, Alice H. ve Shelly Chaiken, *The Psychology of Attitudes*, Orlando, Fla.: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1993.

Eberhard, Winfried, Hans Lemberg, Heinz-Dieter Heimann ve Robert Luft, ed., *Westmitteleuropa. Ostmitteleuropa. Vergleiche und Beziehungen: Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag*, Münih: Oldenburg, 1992.

Ebermann, Richard, *Die Türkenfurcht, ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit*, Halle: C. A. Kraemmerer, 1904.

Edward Lear in Greece. Gennadius Kütüphanesi'nden alınan bir sergi, Atina ve Meriden, Conn.: Meriden Gravure, 1971.

Ehrenpreis, Marcus, *The Soul of the East: Experience and Reflections*, çev. Alfhild Huebsch, New York: Viking Press, 1928 (orijinal baskı, Stockholm: Hugo Gebers Förlag, 1927).

Eickhoff, Ekkehard, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam and Abendland*, Berlin: De Gruyter, 1966.

—, *Venedig, Wien und die Osmanen*, Münih, 1970.

Eiser, J. Richard, *Social Psychology: Attitudes, Cognition and Social Behavior*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Eisner, Robert, *Travels to an Antique Land: The History and Literature of Travel to Greece*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1991.

Elenkov, Ivan ve Rumen Daskalov, *Zashto sme takiva? V tirsene na bilgarskata kulturna identichnost*, Sofya: Prosveta, 1994.

Ellridge, Arthur, *Mucha: The Triumph of Art Nouveau*, Paris: Editions Pierre Terrail, 1992

Encyclopedia of American Foreign Policy, New York: Scribner's, 1978.

Engel, Claire-Eliane, *Les écrivains à la montagne*, Paris: Delagrave, 1934.

—, *La littérature alpestre en France et en Angleterre aux 18e et 19e siècles*, Chambéry: y.y., 1930.

Engels, Friederick, "The Turkish Question," Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, çev. Richard Dixon et al., c. 12, New York: International Publishers, 1975, 22-28.

English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800. Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, 1972.

Enzensberger, Hans Agnus, Ryszard Kapuściński ve Adam Krzemiński, "Back to the Future," *New York Review of Books*, c. 41, no. 19, 17 Kasım 1994, 41-48.

Ergüder, Üstün, "Türkiye ve Balkan Gerçeği," *Balkanlar*, Istanbul: EREN, 1993, 35-38.

Etat économique des pays balkaniques, 2 c., Belgrad: Édition de l'Institut balkanique, 1938.

Fabian, Johannes, *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*, New York: Columbia University Press, 1983.

Federici, Silvia, ed., *Enduring Western Civilization: The Construction of the Concept of Western Civilization and Its "Others,"* Westport, Conn.: Praeger, 1995.

Fehér, Ferenc, "On Making Central Europe," *Eastern European Politics and Societies*, c. 3, no. 3, Güz 1989, 412-447.

Fehér, Ferenc ve Agnes Heller, *Eastern Left, Western Left: Totalitarianism, Freedom and Democracy*, Atlantic Highlands, N.J.: Humanities, 1987.

Ferriman, Z. Duckett, *Greece and the Greeks*, New York: James Pott, 1911.

Filimon, Ioannis, *Dokimion peri tis Filikis Etairias*, Nauplion, 1834.

Fine, Jr., John V. A., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1987.

Fischer-Galati, Stephen, Radu R. Florescu ve George R. Ursul, ed., *Romania Between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin Giurescu*, East European Monographs, no. 103, New York: Columbia University Press, 1982.

Fisher, Sydney Nettleton, *The Foreign Relations of Turkey, 1481-1512*, Urbana: University of Illinois Press, 1948.

Florescu, Radu, *Dracula, Prince of Many Faces: His Life and His Times*, Boston: Little, Brown, 1989.

—, *Dracula, a Biography of Vlad the Impaler, 1431-1476*, New York: Hawthorn Books, 1973.

Fonton, F. P., *Yumoristicheskie, politicheskie i voennye pis'ma iz glavnoi kvartiry Dunaiskoi armii v 1828 i 1829 godakh*, Leipzig, 1862.

Forsyth, William, *The Slavonic Provinces South of the Danube: A Sketch of Their History and Present State in Relation to the Ottoman Porte*, Londra: John Murray, 1876.

Forsythe, Martha, "Interes kŭm bŭlgarskiya folklor v SASHT," *Bŭlgarski folklor* no. 1, 1987, 79-81.

Fortescue, William, *Alphonse de Lamartine: A Political Biography*, Londra ve Canberra: Croom Helm, New York: St. Martin's, 1983.

Foster, Charles Thornton ve F. H. Blackburne Daniell, *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Seigneur of Bousbecque, Knight, Imperial Ambassador*, Londra, 1881.

Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, çev. A. M. Sheridan Smith, New York: Pantheon, 1972.

—, *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed., Donald F. Bouchard, çev. Donald F. Bouchard ve Sherry Simon, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1977.

—, *L'Ordre du Discours*, Paris: Gallimard, 1971.

—, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. Colin Gordon, çev. Colin Gordon et al., New York: Pantheon, 1980.

—, "Space, Power and Knowledge," Simon During, ed., *The Cultural Studies Reader*, Londra ve New York: Routledge, 1993, 161-169.

Foucher, Michel, "The Geopolitics of Southeastern Europe," *Euroballcans*, c. 15, Yaz 1994, 16-19.

Fox, Robin, *The Challenge of Anthropology*, New Brunswick, N.J.: Transaction, 1994.

Fraenkel, Eran, "Urban Muslim Identity in Macedonia: The Interplay of Ottomanism and Multilingual Nationalism," Eran Fraenkel ve Christina Kramer, ed., *Language Contact-Language Conflict*, New York: Peter Lang, 1993, 27-42.

France, Anatole, *Les pensées*, ed., Eric Eugène, Paris: Cherche-Midi, 1994.

Frankland, Charles Colville, *Travels to and from Constantinople, in the years 1827 and 1828: or Personal Narrative of a Journey from Vienna, through Hungary, Transylvania, Wallachia, Bulgaria, and Roumelia, to Constantinople; and from that city to the capital of Austria, by the Dardanelles, Tenedos, the Plains of Troy, Smyrna, Napoli di Romania, Athens, Egina, Poros, Cyprus, Syria, Alexandria, Malta, Sicily, Italy, Istria, Carniola, and Styria*, Londra: H. Colburn, 1829.

Franzos, Karl Emil, *Aus Halb-Asien: Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*, Leipzig: Verlag von Breitkopf und Härtel, 1878.

Fraser, John Foster, *Pictures From the Balkans*, Londra: Cassel, 1906.

Frey, William H. ve Jonathan Tilove, "Immigrants In, Native Whites Out," *New York Times Magazine*, 20 Ağustos 1995, 44.

Fuchs-Sumiyoshi, Andrea, *Orientalismus in der deutschen Literatur: Untersuchungen zu Werken des 19. und 20. Jahrhunderts, von Goethes "West-östlichem Diwan" bis Thomas Manns "Joseph"-Tetralogie*, Germanistische Texte und Studien, c. 20, Hildesheim, Zürich ve New York: Georg Olms Verlag, 1984.

Fugagnollo, Ugo, *Bisanzio e l'Orienta a Venezia*, Trieste: Lint, 1974.

Gachev, G. D., "Balkany kak kosmos Khaidutstva. Balkanskaia kartina mira v etnoiazykovom i kul'turno-istoricheskom aspekte," *Sovetskoe slavianovedenie*, c. 4, 1989, 171-173.

Gagnon, Jr., V. P., "Serbia's Road to War," *Journal of Democracy*, c. 5, no. 2, Nisan 1994, 117-131.

Galt, John, *Voyages and Travels, in the Years 1809, 1810, and 1811; containing Statistical, Commercial, and Miscellaneous Observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo, and Turkey*, Londra: X. T. Cadell and W. Davies, 1812.

Geanakoplos, Deno John, *Byzantine East and Latin West: Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford: Basil Blackwell, 1967.

—, *Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Paleologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*, Madison: University of Wisconsin Press, 1989.

—, *Greek Scholars in Venice: Studies in the Dissemination of Greek Learning from Byzantium to Western Europe*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962.

Gellner, Ernest, "The Mightier Pen? Edward Said and the Double Standards of Inside-out Colonialism," *Times Literary Supplement*, 19 Şubat 1993, 3-4.

van Gennep, Arnold, *The Rites of Passage*, Chicago: University of Chicago Press, 1960.

Gent, John Burbury, *A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Councellor of State to his Imperial Majesty, etc. And Extraordinary Ambassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Forthe*, Londra: T. Collins, I. Ford and S. Hickman, 1671.

Georgeon, François, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris: Editions A.D.P.F., 1980.

Georgescu, Stefan, *Memorii din timpul resboiului pentru independenta, 1877-1878*, Bükreş, 1891.

Georgieva, Tsvetana, "Khora i bogove na Balkanite," *Balkanistic Forum*, no. 2, 1994, 33-42.

Gergova, Ivanka, "Medieval and Contemporary Art of the Balkans," *Vek 21*, no. 41, 19-25 Ekim 1994, 3.

Germaner, Semra ve Zeynep Inankur, *Orientalism and Turkey*, Istanbul: Turkish Cultural Service Foundation, 1989.

Geshkof, Theodore I., *Balkan Union: A Road to Peace in Southeastern Europe*, New York: Columbia University Press, 1940.

Gibbon Edward, *An Essay on the Study of Literature*, New York: Garland, 1970.

Gleason, John Howes, *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, New York: Octagon, 1972.

Glenny, Misha, "Here We Go Again-Misha Glenny on the Coming Balkan war," *London Review of Books*, 9 Mart 1995, 21.

Glynn, Patrick, "The Age of Balkanization," *Commentary*, c. 96, no. 1, Temmuz 1993, 21-24.

Goff, A. ve Hugh A. Fawcett, *Macedonia: A Plea for the Primitive*, Londra ve New York: John Lane, 1921.

Goffman, Erving, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1924.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâdı Fatihan*, İstanbul, 1957.

Golczewski, Mechthild, *Der Balkan in Deutschen und Österreichischen Reise-und Erlebnisberichten*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1981.

Göllner, Carl, *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, c. 1-2, Bukreş ve Berlin (Bibliotheka Aureliana, 23), 1961-1968. c. 3, *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, Baden-Baden (Bibliotheka Aureliana, 70), 1978.

Goodell, William, *Forty Years in the Turkish Empire*, New York: Robert Carter, 1883.

Goodman, Nelson, "Seven Structures on Similarity," Mary Douglas ve David Hull, ed., *How Classification Works*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1992, 13-23.

Gordon, Leland James, *American Relations with Turkey, 1830-1930. An Economic Interpretation*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1932.

Goudge, Thomas A., "Evolutionism," *Dictionary of the History of Ideas*, New York: Scribner's, 1973, c. 2, 174-189.

Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, New York: International. 1971.

Grandits, Hannes ve Joel M Halpern, "Traditionelle Wertmuster und der Krieg in Ex-Jugoslavien," *Beiträge zur historischen Sozialkunde*, no. 3, 1994, 91-102.

Grant, Richard, "The World Beyond," *Washington Post*, 26 Şubat 1995, 9.

Grigorovich, V., *Ocherk puteshestviya po Evropeiskoi Turtsii*, Kazan, 1848 (1.baskı): Moskova: Tipografiya M. N. Lavrova, 1877 (2. baskı): Sofya: izdatelstvo na Bilgarska akademiya na naukite, 1978.

Grishina, R. P., "Balkany v planakh Kominterna," *Slavyanovedenie*, no. 5, 1994.

Grozdanova, Elena, *Bulgarskata narodnost prez XVII vek. Demografsko izsledvane*, Sofya: 1989.

Gunther, John, *Inside Europe*, New York: Harper, 1940.

Gürkan, İhsan, "Jeopolitik ve stratejik yönleriyle Balkanlar ve Türkiye geçmişin ışığında geleceğe bakış," *Balkanlar*, İstanbul: EREN, 1993.

Gürsel, Nedim, *Balkanlar'a Dönüş*, İstanbul: Can Yayınları, 1995.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği. Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993.

Gyuzelev, Ivan, "Znachenieto na Balkana za istoricheskoto razvitie na Bilgariye," *Yubileen sbornik po sluchai 25-godishninata ot pirviya vipusk na Gabrovskata Aprilovska gimnaziya*, Filibe, 1900.

Gyuzelev, Vasil, "Razmishleniya virkhu bilgarskata srednovekovna istoriya na prof. Petir Mutafchiev," Petir Mutafchiev, *Kniga za bilgarite*, Sofya: Bilgarska akademiya naukite, 1987, 5-21.

"Haeinos," *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft-Neue Bearbeitung*, Stuttgart: J. B. Metzler, 1912, 2221-2226.

Hakov, Cengiz, "Natsionalniyat vupros republikanska Turtsiya," *Aspekti na etnokulturnata situatsiya v Bulgariya*, c. 1, Sofya: Tsentur za izsledvane na demokratsiyata i fonadatsia "Friedrich Naumann," 1991, 67-76.

Halbfass, Wilhelm, *India and Europe: An Essay in Understanding*, Albany: State University of New York Press, 1988.

Haldon, John, "The Ottoman State the Question of State Autonomy: Comparative Perspectives," Halil Berktay ve Suraiya Faroqhi, ed., *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, Londra: Frank Cass, 1992, 18-108.

Halecki, Oscar, *The Limits and Divisions of European History*, Londra ve New York: Sheed and Ward, 1950.

—, *The Millennium of Europe*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1963.

Hall, Derek, *Albania and the Albanians*, Londra ve New York: Pinter, 1994.

Hall, James A., "The Watcher at the Gates of Dawn: The Transformation of Self in Liminality and by the Transcendent Function," Nathan Schwartz-Salant ve Murray Stein, ed., *Liminality and Transitional Phenomena*, Wilmette, Ill.: Chiron, 1991, 33-51.

Hammel, Eugene, "Meeting the Minotaur," *Anthropology Newsletter*, c. 35, no. 4, Nisan 1994, 48.

Hának, Péter, "Central Europe: A Historical Region in Modern Times: a Contribution to the Debate about the Regions of Europe," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity Press, 1989, 57-69.

—, "The Danger of Burying Central Europe," *Magyar Lettre Internationale*, c. 4, 1991 (tekrar basımı: *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 111-118).

Harris, George S., ed., *The Middle East in Turkish-American Relations: Report of a Heritage Foundation Conference, October 3-4, 1984*, Washington, D.C.: Heritage Foundation, 1985.

Hatzidimitriou, Costas, "From Paparrigopoulos to Vacalopoulos: Modern Greek Historiography on the Ottoman Period," A. Lily Macrakis ve P. Nikiforos Diamandouros, ed., *New Trends in Modern Greek Historiography*, (Modern Greek Studies Association, Occasional Papers 1), Hanover, N.H.: 1982, 13-23.

d'Hauterive, Alexandre-Maurice Blanc Lanautte, "Journal inédit d'un voyage de Constantinople à Jassi, capitale de la Moldavie dans l'hiver de 1985," *Memoriu asupra vechei şi actualei a Moldovei presentat lui Alexandru Voda Ipsilante domnul Moldovei la 1787 de comitele d'Hauterive*, Bükreş: L'Institut d'arts graphiques Carol Göbl, 1902.

Havel, Václav, "Anti-Political Politics," John Keane, ed., *Civil Society and the State: New European Perspectives*, Londra ve New York: Verso, 1988, 381-398.

—, "New Democracies for Old Europe," *New York Times*, 17 Ekim 1993, E17.

—, *The Power of the Powerless: Citizens against the state in central-eastern Europe*, Londra: Hutchinson, 1985.

Heidenrich, John G., "The Gulf War: How Many Iraqis Died?" *Foreign Policy*, no. 90-91, 1993, 108-125.

Held, Joseph, ed., *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York: Columbia University Press, 1992.

Heller, Agnes, "Europe: An Epilogue?" Brian Nelson, David Roberts ve Walter Veit, ed., *The Idea of Europe. Problems of National and Transnational Identity*, New York ve Oxford: Berg, 1992, 12-25.

Hentsch, Thierry, *Imagining the Middle East*, Montreal and New York: Black Rose, 1992.

Henze, Paul B., *The Plot to Kill the Pope*, Londra ve Canberra: Croom Helm, 1984.

Hering, Gunnar, "Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas," Hans Georg Mayer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 355-380.

Herman, Edward S. ve Frank Brodhead, *The Rise and Fall of the Bulgarian Connection*, New York: Sheridan Square, 1986.

Herzfeld, Michael, *Anthropology through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Heyd, Uriel, *Foundations of Turkish Nationalism*, Westport, Conn.: Hyperion, 1979.

Heywood, C. J., "Sir Paul Rycaut, A Seventeenth-Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study," *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, Los Angeles: William Andrews Clark Memorial Library, 1972, 31-59.

Hirsch, Jr., E. D., *Cultural Literacy: What Every American Needs To Know*, New York: Vintage, 1988.

Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism Since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger,ed., *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Hockenos, Paul. *Free to Hate: The Rise of the Right in Post-Communist Eastern Europe*, New York: Routledge, 1993.

Hofer, Tamas, ed., *Hungarians Between 'East' and 'West'. Three Essays on National Myths and Symbols*, Budapeşte: Museum of Ethnography, 1994.

Hoffman, Eva, *Exit Into History: A Journey Through the New Eastern Europe*, New York: Penguin, 1993.

Hoffman, George W., *The Balkans in Transition*, Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1963.

Hohmeier, Jürgen, "Stigmatisierung als sozialer Definitionsprozess," Manfred Brusten ve Jürgen Hohmeier, ed., *Stigmatisierung: Zur Produktion gesellschaftlicher Randgruppen*, Neuwied ve Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag, 1975, 5-24.

Holbrooke, Richard, "America, A European Power," *Foreign Affairs*, c. 74, no. 2, Mart/Nisan 1995, 38-51.

Hopkins, Terence K., *World-systems Analysis: Theory and Methodology*, Beverly Hills, Calif.: Sage, 1982.

Hughes, Edward, *The Development of Cobden's Economic Doctrines and His Methods of Propaganda*, Manchester, 1938.

Hunger, Hubert, ed., *Das byzantinische Herrschenbild*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975.

Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 3, Yaz 1993, 23-49.

—, "If Not Civilizations, What?" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 5, Kasım/Aralık 1993, 186-194.

Hussain, Asaf, Robert Olson ve Jamil Qureshi, *Orientalism, Islam, and Islamists*, Brattleboro, VT.: Amana, 1984.

Hyman, Susan, ed., *Edward Lear in the Levant: Travels in Albania, Greece and Turkey in Europe 1848-1849*, Londra: John Murray, 1988.

Hynková, Hana, *Europäische Reiseberichte aus dem15. und 16. Jahrhundert als Quellen für die historische Geographie Bulgariens*, Sofya: Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaft, 1973.

Ignatieff, Michael, "On Civil Society," *Foreign Affairs*, c. 74, no. 2, Mart/Nisan 1995, 128-136.

Igov, Svetlozar, *Istoriya na bilgarskata literatura, 1878-1944*, Sofya: clydatelstvo na Bilgarska akademiya na naukite, 1993.

Il cathechisimo translato della lingua tedescha in la lingua-italiana per Salomon Schweigger: allemagno Wirt. predicatore del Evangelio in Constantinopoli, Tübingen, 1585.

Ilchev, Ivan, "Robert kolezh i formiraneto na bilgarskata inteligentsiya (1863-1878), *Istoricheski pregled*, c. 1, 1981, 50-62.

Ilieva, Lili ve Stiliyan Stoyanov, "Bay Ganyo kato 'Homo Balkanicus'-'svoya'i 'chuzhda' gledna tochka," *Balkanistic Forum*, no. 2, 1993, 63-68.

Inden, Ronald, *Imagining India*, Oxford ve Cambridge: Blackwell, 1990.

Inglis, K. S., *Churches and the Working Classes in Victorian England*, Londra: Routledge and K. Paul, 1963.

Insdorf, Anette, "A Romanian Director Tells A Tale of Ethnic Madness," *New York Times*, 6 Kasım 1994, H22.

Ionesco, Eugène, *Présent passé: Passé présent*, Paris: Mercure de France, 1968.

Iorga, Nicolae, *Byzance après Byzance: continuation de l'Histoire de la vie byzantine*, Bükreş: A l'institut d'études byzantines, 1935.

—, *Formes byzantines et réalités balkaniques* Paris: J. Gamber, 1922.

—, *Histoire des Etats balkaniques jusqu'à 1924*, Paris: J. Gamber, 1924.

—, *Histoire des Romains et de la Romanité Orientale*, c. 1, bölüm 1, Paris: Librairie Ernest Laroux, 1937.

—, *A History of Romania: Land, People, Civilization*, New York: AMS, 1970.

—, *Istoria Romînilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, Bükreş, 1919.

—, *Les voyageurs français dans l'Orient Européen*, Paris: Boivin, J. Gamber, 1928.

Iovkov, Iordan, *Razkazi*, Sofya: Bilgarski pisatel, 1974.

Iser, Wolfgang, *The Fictive and the Imaginary: Charting Literary Anthropology*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1973.

—, "Interaction Between Text and Reader," Susan R. Suleiman ve Inge Crosman,

ed., *The Reader in the Text. Essays on Audience and Interpretation*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980, 106-119.

—, *Prospecting, From Reader Response to Literary Anthropology*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1989.

Inalcık, Halil, "Balkan," *The Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, c. 1, Leiden: E. J. Brill, 1960, 998-1000.

—, "Notes on a Study of the Turkish Economy during the Establishment and Rise of the Ottoman Empire," Halil Inalcık, ed., *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, c. 9, 1993, 205-263.

—. *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. Londra: Weidenfeld and Nelson, 1973.

—, "Türkler ve Balkanlar," *Balkanlar*, Istanbul: EREN, 1993, 9-32.

—, "Village, Peasant and Empire." Halil Inalcık, ed., *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, c. 9, Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993, 137-160.

Jelavich, Barbara, "The British Traveller in the Balkans: The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces," *Slavonic and East European Review*, c. 33, no. 81, Haziran 1955, 396-413.

—, *History of the Balkans: C. 1. Eighteenth and Nineteenth Centuries. C. 2. Twentieth Century*, New York: Cambridge University Press, 1983.

—, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Jelavich, Charles ve Barbara, "Balkans," *Encyclopedia Americana. International Edition*, c. 3.

—, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle: University of Washington Press, 1977.

Jireček, Konstantin, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.

—, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, Prag, 1877.

Johnson, Lonnie R., *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, New York ve Oxford: Oxford University Press, 1996.

Jonov, Michail, *Evropa otnovo otkriva bilgarite*, Sofya: Narodna Prosveta, 1980.

—, ed., *Nemski i avstriiski pitepisi za Balkanite, XV-XVI v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1979.

—, ed., *Nemski i avstriiski pitepisi za Balkanite, XVII-XVIII v.*, Sofya: Nauka izkustvo, 1986.

Judt, Tony, "At Home in This Century," *New York Review of Books*, c. 42, no. 6, 6 Nisan 1995, 9-14.

Kadare, Ismail. *The Three-Arched Bridge*, Franklin, N.Y.: New Amsterdam, 1995.

Kafé, E., "Le mythe turc et son déclin dans les relations de voyage des européen de la Renaissance, *Oriens*, c. 21-22, 1968-1969, 159-195.

Kaim, Julius Rudolf, *Westöstliche Welt unter Slawen, Griechen, Türken*, Berlin: Volksverband der Bücherfreunde, Wegweiser Verlag, 1930.

Kanitz Felix Philipp, *Donau-Bulgarien und der Balkan: Historische-geographisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1860-1879*, c. 1-3, Leipzig: H. Fries, 1875-1879.

Kant, Immanuel, *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pedagogie*, c. 12, Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1977.

Kaplan, Robert A., "Introduction: Review Symposium: Edward Said's Orientalism," *Journal of Asian Studies*, c. 39, no. 3, 1980, 481, 484.

Karahasan, Dževad, *Sarajevo, Exodus of a City*, New York: Kodansha International, 1994 (ilk basımı: *Dnevni selidbe*, Zagreb: Durieux, 1993).

Karavelov, Lyuben, *Bilgare ot staro vreme*, Sofya: Bilgarski pisatel, 1981.

Karlova, M. F., "Turekskaya provintsiya I ee sel'skaya I gorodskaya zhizn," *Vestnik Europy*, no. 6, Sen Petersburg, 1870, 721-753.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population, 1830-1914*, Madison: University of Wisconsin Press, 1985.

—, ed., *The Ottoman State and Its Place in World History*, Leiden: Brill, 1974.

Kaser, Karl, *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Viyana ve Köln: Böhlau Verlag, 1990.

Kazantzakis, Nikos "Crete, a Great and Noble Island," *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 54-57.

Kazhdan, Alexander ve Giles Constable, *People and Power in Byzantium*, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1982.

Keane, John, ed., *Civil Society and State: New European Perspectives*, New York: Verso, 1988.

Kelly, Michael, "Surrender and Blame," *New Yorker*, c. 30, no. 42, 19 Aralık 1994, 44-51.

Kelly, T. Mills, "America's First Attempt at Intervention in East Central Europe," *East European Quarterly*, c. 24, no. 1, Mart 1995, 1-16.

Kenney, George, "The Bosnia Calculation," *New York Times Magazine*, 23 Nisan 1995, 42-43.

—, "Steering Clear of Balkan Shoals," *Nation*, c. 262, no. 2, 8/15 Ocak, 1996, 21-24.

Keppel, George, *Narrative of a Journey across the Balkans, by the Two Passes of Selimno and Pravadi; also of a Visit to Azani, and other Newly Discovered Ruins in Asia Minor; in the Years 1829-1830*, Londra: H. Colburn and R. Bentley, 1831.

Keyder, Çağlar, "Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure," *Review*, c. 7, no. 1, Yaz 1983, 53-107.

Keyder, Çağlar, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quaetert, "Port-Cities in the Ottoman Empire: Some Theoretical and Historical Perspectives," *Review*, c. 16, no. 4, Güz 1993, 519-558.

Keyserling, Count Hermann, *Europe*, Trans. Maurice Samuel, New York: Harcourt Brace, 1928.

Khazanov, Anatoly M., *Nomads and the Outside World*, Madison: University of Wisconsin Press, 1994.

Kiel, Machiel, "Gramota za osnovavaneto na grad Tryavna," *Vekove*, c. 3, 1984, 72-75.

Kierman, V. G., *The Lords of Human Kind: European Attitudes to the Outside World in the Imperial Age*, Harmondsworth, Middlesex, Ing.: Penguin, 1972.

King, Edward, *Echoes from the Orient*, Londra: C. Kegan Paul, 1980.

—, *Europe in Storm and Calm: Twenty Years Experiences and Reminiscences of an American Journalist*, Springfield, Mass.: C. A. Nichols, 1885.

Kinglake, A. W., *Eothen*, Londra: Century, 1982.

Kinzer, Stephen, "In Croatia, Minds Scarred by War: A Struggle to Treat the Trauma of the Balkan Violence," *New York Times*, 9 Ocak 1995, A6.

Kirchhoff, Alfred, ed., *Länderkunde von Europa*, c. 2, bölüm 2, Viyana, Prag ve Leipzig: F. Tempsky, 1893.

Kiss, Csaba G., "Central European Writers about Central Europe: Introduction to a Non-Existent Book of Readings," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 125-136.

Kissinger, Henry, "Expand NATO Now," *Washington Post*, 19 Aralık 1994, A27.

—, "Ready for Revitalizing," *New York Times*, 9 Mart 1995, A21.

Kitromilides, Paschalis, "'Balkan Mentality': History, Legend, Imagination," *Nations and Nationalism*, c. 2, bölüm 2, Temmuz 1996, 163-191.

—, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Hampshire, Ing.: Variorum, 1994.

—, *The Enlightenment as Social Criticism: Iosipos Moisiodax and Greek Culture in the Eighteenth Century*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992.

—, "The Enlightenment East and West: a Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions," *Canadian Review of Studies in Nationalism*, c. 10, no. 1, Bahar 1983, 51-70.

—, *I Galliki Epanastasi ke i Motioanatoliki Evropi*, Atina: Diatton, 1990.

—, "Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans," *European History Quarterly*, c. 19, no. 2, Nisan 1989, 149-192.

—, "John Locke and the Greek Intellectual Tradition: An Episode in Locke's Reception in South-Europe," G. A. J. Rogers, ed., *Locke's Philosophy. Content and Context*, Oxford: Clarendon, 1994, 217-235.

—, "La révolution française dans le sud-est de l'Europe: La dimension politique," *La révolution française et l'hellenisme moderne*, Atina: FNRS ve CNR, 1989, 223-245.

—, Review of *Europe: A History of Its Peoples*, *European History Quarterly*, c. 24, no. 1, Ocak 1994, 126.

Klussmeier, Gerhard ve Hainer Plaul, ed., *Karl May: Biographie in Dokumenten und Bildern*, Hildesheim ve New York: Olms, 1978.

Knolles, Richard, *The Generall Historie of the Turks, from the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie, with all the notable Expeditions of the Christian Princes against them, together with the Lives and Conquests of the Ottoman Kings and Emperours; faithfullie collected out of the best Histories, both auntient and moderne, and digested into one continual Historie until this present yeare 1603*, Londra: Aislip, 1603.

Kochanowicz, Jacek, "The Polish Economy and the Evolution of Dependency," Daniel Chirot, ed., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics &*

Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century, Berkeley: University of California Press, 1989, 92-130.

Koebner R. ve H. Schmidt, *Imperialism: The Story and Significance of a Political Word, 1840-1860*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964.

Kohn, Hans, *Pan-Slavism, Its History and Ideology*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press 1953.

Koledarov, Petĭr, "The Medieval Maps as a Source of Bulgarian History," *Bulgarian Historical Review*, no. 2, 1982, 96-110.

—, *Politicheska geografiya na srednovekovnata bŭlgarska dŭrzhava*, Sofya: 1979.

Kologlu, Orhan, "Osmanlı Döneminde Balkanlar," *Balkanlar*, Istanbul: EREN, 1993, 41-96.

Koneva, Rumyana, "Balkanskite voini v nemskiya periodichen pechat," *Balkanistic forum*, c. 2, 1993, 76-78.

Konrád, György, *Antipolitics: An Essay*, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1984.

—, *The Melancholy of Rebirth: Essays from Post-Communist Central Europe, 1989-1994*, San Diego: Harcourt Brace, 1995.

Konrád, György ve Ivan Szelenyi, "Intellectuals and Domination in Post-Communist Societies," Pierre Bourdieu ve James S. Coleman, ed., *Social Theory for a Changing Society*, Boulder, Co.: Westview, New York: Russell Sage Foundation, 1991, 337-364.

Konstantinov, Aleko, *Do Chicago i nazad: Bay Ganyo*, Sofya: Bŭlgarski pisatel, 1983.

Konstantinović, Zoran, "Bild und Gegenbild: Ein Beitrag zur Imagologie der südosteuropäischen Völker in der Phase ihrer nationalen Wiedergeburt," Hugo Dyserinck ve Karl Ulrich Syndram, ed., *Europa und das nationale Selbstverständnis: Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn: Bouvier, 1988, 283-294.

Kopf, David, "Hermeneutics Versus History," *Journal of Asian Studies*, c. 39, no. 3, 1980, 495-506.

Kornrumpf, H. J., "Zur territorial Verwaltungsgliederung des Osmanischen Reiches, ihrem Entstehen und ihrem Einfluss auf die Nachfolgestaaten," K.-D. Grothusen, ed., *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Göttingen, 1974.

Kovalevskii, E., "Balkany. Nish," Biblioteka dlya chtevriya, no. 80, Sen Petersburg, 1847.

Kozhuharova, Margarita, ed., *Ruski pŭtepisi za bŭlgarskite zemi XVII-XIX vek*, Sofya: Izdatelstvo na otechestveniya front, 1986.

Krasnokutskiĭ, Alexander Grigor'evich, *Dnevnyya zapiski v Konstantinopol A. G. Krasnokutskogo v 1808 godu, samim im pisannyya*, Moskova: V tipografii S. Selivanovskago, 1815.

Krestovskii, Vsevolod, *Dvadtsat mesyatsev v deistvuyushchei armii (1977-1878)*, c. 1, Sen Petersburg, 1879.

Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, çev. Charles T. Riggs, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1954.

Križan, Mojmir, "Postkommunistische Wiedergeburt ethnischer Nationalismen und der Dritte Balkan-Krieg," *Osteuropa*, c. 45, no. 3, Mart 1995, 201-218.

"Krlezas wilder Sohn: Interview mit Slobodan Snajder," *Ost-West Gegeninformationen*, c. 8, no. 1, Mayıs 1996, 12-15.

Krumbacher, Karl, *Griechische Reise: Blätter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Türkei*, Berlin: August Hettler, 1886.

Kundera, Milan, "The Tragedy of Central Europe," *New York Review of Books*, c. 31, no. 7, 26 Nisan 1984, 33-38.

—, *Žert*, Prag: Československy Spisovatel, 1967.

Laber, Jeri, "Bosnia-Questions of Rape," *New York Review of Books*, c. 40, no. 6, 25 Mart 1993, 3-6.

Lafore, Laurence, *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I*, New York: J. B. Lippincott, 1971.

Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de, *Souvenirs, impressions, pensees et paysages pendent un voyage en Orient (1832-1833), ou, Notes d'un voyageurs*, Paris: Charles Gosselin, 1835.

—, *Voyage en Orient*, Paris, 1887.

—, *Vues, discours et articles sur la question d'Orient, par..., membre de la Chambre des députés*, Paris: Charles Gosselin, 1840.

Lampe, John R. ve Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950. From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Larrabee, Stephen E., *Hellas Observed: The American Experience of Greece, 1775-1865*, New York: New York University Press, 1957.

Laveleye, Emile de, *The Balkan Peninsula*, Londra: T. Fisher Unwin, 1887.

Lazarov, Petîr ve Zhivko Zhelev, *Geografiya za 7. klas na srednite obshtoobrazovatelni uchilishta*, Sofya: Anubis, 1994.

Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, Londra: J. Rodwell, 1835.

Lear, Edward, *Journal of a Landscape Painter in Greece and Albania*. Londra: 1851 (tekrar basım, Londra: Century, 1988).

—, *Journal of a Landscape Painter in Southern Albania*, Londra: R. Bentley, 1852.

—, *Views in the Seven Ionian Islands*, Londra, 1863, (tıpkıbasım, Odham, Lancashire: Hugh Broadbent, 1979).

Lechevalier, Jean-Batiste, *Voyage de Propontide et du Pont Euxin, avec la carte générale de ces deux mers, la description topographique de leurs rivages, le tableau des moeurs, des usages et du commerce des peuples qui les habitent; la carte particulière de la plaine de Brousse en Bythinie, celle du Bosphore te thracc, et celle de Constantinople accompagnée de la description des monuments anciens et modernes de cette capitale*, Paris, 1801.

Léger, Louis, *La Save, le Danube et le Balkan. Voyage chez les Slovènes, les Croates, les Serbes et les Bulgares*, Paris: E. Plon, Nourrit, 1884.

Lele, Jayant, "Orientalism and the Social Sciences," *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspectives on South Asia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993.

Lemerle, Paul, "Byzance et les origines de notre civilisation," Agostino Pertusi, ed., *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Floransa: Sansoni, 1966.

Leonard, John, "C.I.A.-An Infinity of Mirrors," *Nation*, c. 258, no. 12, 28 Mart 1994, 412-417.

Leont'ev, Konstantine, *Sobranie sochinenii*, Moskova: Izd. V. M. Sablina, 1912-1914 (Leont'ev, Konstantine, *Sobranie sochinenii K. Leont'eva*, Mürzburg: Jalreprint, 1975).

—, *Vostok, Rossiya i slavyanstvo, Sbornik statei*, c. 1, Osnabrück: Otto Zeller, 1966.

Leontiev, Konstantin, "Vizantinizmit i slavyanstvo," Sofya: Slavica, 1993.

Le Queux, William, *The Near East: The Present Situation in Montenegro, Bosnia, Servia, Bulgaria, Roumania, Turkey and Macedonia*, New York: Doubleday, Page, 1907.

Lerner, O. M., "Vospominaniya o Bolgarii (Iz putevykh zametok)," *Zapisla grazhdanina*, Odesa, 1876, no. 8, 8-11, no. 9, 26-31, no. 11, 77-80.

Le voyage en Orient: anthologie des voyageurs français dans la Levant au XIXe siècle, Paris: R. Laffont, 1985.

Lewis, Anthony, "Are the Serbs Controlling Clinton?" *Gainesville Sun*, 14 Mart 1993, 2G.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, New York: Oxford University Press, 1961.

—, "Eurocentrism Revisited," *Commentary*, c. 98, no. 6, Aralık 1994, 47-61.

—, "Islam," Denis Sinor, ed., *Orientalism and History*, Cambridge: W. Heffer and Sons, 1954, 16-33.

—, *Islam and the West*, New York ve Oxford: Oxford University Press, 1993.

—, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Norman: University of Oklahoma Press, 1989.

Linguistique balkanique: Bibliographie, Sofya: Institut d'études balkaniques, CIBAL, 1983.

Lipp, Wolfgang, "Selbststigmatisierung," Manfred Brusten ve Jürgen Hohmeier, ed., *Stigmatisierung: Zur Produktion gesellschaftlicher Randgruppen*, Neuwied ve Darmstadt: Hermann Luchterhand Verlag, 1975, 25-54.

Le livre noir de l'ex-Yugoslavie: Purification ethnique de crimes de guerre, Paris: Arléa 1993.

Lloyd, G. E. R., *Demystifying Mentalities*, New York: Cambridge University Press, 1990.

Longinović, Tomislav Z., *Borderline Culture: The Politics of Identity in Four Twentieth-Century Slavic Novels*, Fayetteville: University of Arkansas Press, 1993.

Longworth, R. C., "Bulgaria, Romania Resist Pull of the West," *Chicago Tribune*, 10 Ekim 1994, 1, 6.

Lory, Bernard, *Le sort de l'héritage ottoman en Bulgarie: L'exemple des villes bulgares, 1978-1900*, Istanbul: Isis, 1985.

Lovinesco, Eugène, *Les voyageurs français en Grèce au XIX siècle (1800-1900)*, Paris, 1909.

Lowe, Lisa, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Ithaca, N.Y. ve Londra: Cornell University Press, 1991.

Lucas, Paul, *Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique*, Paris, 1712.

Lyall, Archibald, *The Balkan Road*, Londra: Methuen, 1930.

MacGahan, Januarius Aloysius, *The Turkish Atrocities in Bulgaria*, Cenevre: y.y., 1966.

MacKenzie, David, *The Serbs and Russian Pan-Slavism*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1967.

[Mackenzie, Georgina Muir ve Adelina Irby], *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe by Miss Muir Mackenzie and Miss Irby*, Londra: Bell and Daldy, 1867.

—, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe. By G. Muir Mackenzie and A.P. Irby. With a Preface by the Right Hon. W. E. Gladstone, M.P.*, gözden geçirilmiş 2. baskı, Londra: Daldy, Isbister, 1877.

Macmichael, William, *Journey from Moskova to Constantinople. In the Years 1817, 1818*, London: Daldy, Isbister, 1877.

The MacNeill-Lehrer News Hour radyo yayını, 7 Şubat 1994.

Magâs, Branka, "Balkanization or Lebanization?" *The Deconstruction of Yugoslavia*, Londra ve New York: Verso, 1993, 346-350.

Majer, Hans George, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989.

Malcomson, Scott L. *Borderlands: Nation and Empire*, Boston ve Londra: Faber and Faber 1994.

Manoschek, Walter, *"Serbien ist Judenfrei": Militärische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941-2*, Münih: R. Oldenburg, 1994.

Mans, Pierre Belon du, *Les ludée, Egypte, Arabie & autres pays estranges, rédigées en trois livres, par... Le catalogue contenant les plus notables choses de ce present livre, est en l'autre part de ce feuillet*, Paris, 1553.

Marcellus, M.-L.-J.-A.-C., Vicomte de, *Souvenirs de l'Orient, par le Vicompte de Marcellus, ancien ministre plénipotentiaire*, Paris: Debécourt, 1839.

Marcus, George ve Michael Fischer, ed., *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*, Chicago: University of Chicago Press, 1986.

Mardin, Şerif, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton Oriental Studies, c. 21, Princeton: N.J.: Princeton University Press, 1962.

—, "The Just and the Unjust," *Daedalus*, c. 120, no. 3, Yaz 1991, 113-129.

Marglin, Stephen A. M. ve Frederique Appfel Marglin, ed., *Dominating Knowledge: Development, Culture and Resistance*, Oxford: Clarendon, 1990.

Martin, Richard ve Harold Koda, *Orientalism: Visions of the East in Western Dress*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1994.

Marx, Karl ve Frederick Engels, "Manifesto of the Communist Party," *Collected Works*, çev. Richard Dixon et al., c. 6., New York: International, 1976, 477-519.

Masaryk, T. G., "Österreich und der Balkan," *Die Balkanfrage*, Münih ve Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1914.

Matanov, Khristo ve Rumyana Mikhneva, *Ot Galipoli do Lepanto: Balkanite, Evropa i osmanskoto nashestvie 1354-1571 g.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1988.

Matkovski, Aleksandar, ed., *Balkanot vo delata na stranskite patopisci vo vremeto na turskoto vladeenje: janicari, haremi, robovi*, Üsküp: Kultura, 1992.

Matkovski, Alexander, "Bibliografiya na yatopisi za Balkanskiot poluostrov vo vreme ha turskoto vladeenje," *Glasnik na institutot za natsionalna istorija*, Üsküp, 1971, c. 15, no. 1 (1371-1600), 2 (1600-1800), 3 (1800-1912).

Matvejević, Predrag, "Central Europe Seen From the East of Europe," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity Press, 1989, 183-190.

Maull, Otto, *Enzyklopedie der Erdkunde*, Leipzig ve Viyana: Franz Deuticke, 1929.

McKechnie, Rosemary, "Becoming Celtic in Corsica," Sharon Macdonald, ed., *Inside European Identities: Ethnography in Western Europe*, Providence/Oxford: Berg, 1994, 118-145.

McNeal, R. A., ed., *Nicholas Biddle in Greece: The Journal and Letters of 1806*, University Park, Penn.: Pennsylvania State University Press, 1993.

Mead, William Edward, *The Grand Tour in the Eighteenth Century*, Boston: Loughton Mifflin, 1914.

Meisel, Martin, *Shaw and the Nineteenth-Century Theatre*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.

Melas, Spyros, "This is Greece!" *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 46-49.

Melchisedec, Episcop, *O excursine în Bulgaria de episcop Melchisedec*, Bükreş, 1885.

Mellor, Jane, "Is the Russian Intelligentsia European? (A Reply to Šimečka)," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity Press, 1989, 163-167.

Melman, Billie, *Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718-1918. Sexuality, Religion and Work*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.

Melville, Cecil F., *Balkan Racket*, Londra: Jarrolds, 1941.

Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, c. 2, Amsterdam, 1784.

Mémoires du Sieur de la Croix, cy-devant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople: Contenant diverses relations très curieuses de l'Empire Ottoman, Paris, 1684.

Meštrović, Stjepan G., *The Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*, Londra ve New York: Routledge, 1994.

—, *Habits of the Balkan Heart: Social Character and the Fall of Communism*, College Station: Texas A&M University, 1993.

Meyer, Henry Cord, "*Mitteleuropa* in German Political Geography," *Collected Works*, c. 1, Irvine, Calif.: Charles Schlacks, Jr., 1986, 109-126.

—, *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815-1945*, Lahey: Martinus Nijhoff, 1955.

Miedlig, Hans-Michael, "Gründe und Hintergründe der aktuellen Nationalitätenkonflikte in den jugoslawischen Ländern, *Südosteuropa*, c. 41, 1992, 116-130.

—, "Patriarchalische Mentalität als Hindernis für die staatliche und gesellschaftliche Modernisierung in Serbien im 19. Jahrhundert," *Südost-Forschungen*, c. 50, 1991, 163-190.

—, "Probleme der Mentalität bei Kroaten und Serben," *Septième Congrès International d'Etudes du Sud-Est Européen (Thessalonique, 29 août-4 septembre): Rapports*, Atina: Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen, Comité National Grec, 1994, 393-424.

Mihneva, Roumiana, "Notre Europe at 'l'autre' Europe ou 'européisation' contre évolution et certains problèmes du 'temps' transitoire dans les Balkans," *Etudes balkaniques*, c. 3, 1994, 9-20.

Miller, Hellen Hill, *Greece Through the Ages: As Seen by Travelers from Herodotus to Byron*, New York: Funk and Wagnalls, 1972.

Miller, Henry, *The Colossus of Maroussi*, New York: New Directions, 1941.

Miller, William, *The Balkans: Roumania, Bulgaria, Servia, and Montenegro*, New York: G. P. Putnam's, 1896.

—, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge: Cambridge University Press, 1921.

—, *The Ottoman Empire and Its Successors, 1801-1927*, Cambridge: Cambridge University Press, 1936.

—, *Travels and Politics in the Near East*, Londra: T. Fisher Unwin, 1898.

Millman, Richard, *Britain and the Eastern Question, 1875-1978*, Oxford: Clarendon, 1979.

Milojković-Djurić, Jelena, *Panslavism and National Identity in Russia and the Balkans, 1830-1880: Images of the Self and Others*, Boulder, Co.: East European Monographs, c. 394, New York: Columbia University Press, 1994.

Milosz, Czeslaw, "Central European Attitudes," *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*, c. 5, no. 2, 1986, 101-108.

—, *The History of Polish Literature*, New York: Macmillan, 1973.

—, *The Witness of Poetry*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

Miyatev, Petîr, ed., *Madzharski pîtepisi za Balkanite, XVI-XIX vek za bîlgarskite zemi*, Sofya: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1982.

Mohanty, S. P., "Us and Them: On the Philosophical Bases of Political Criticism," *Yale Journal of Criticism*, c. 2, no. 2, 1989, 1-31.

Moltke, Helmuth von, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin: E. S. Mittler, 1911 5. baskı, Köln: Verlag Jakob Hegner, 1968).

Mommsen, Wolfgang, *Theories of Imperialism*, New York: Random, 1980.

Montagu, Mary Wortley, *Letters of the Right Honorable Lady M...y, W...y, M...u, Written during her Travels in Europe, Asia and Africa to Persons of Distinction*, Londra, 1763.

Monumenta historica Hungariae: Ser. II: Verancsics Antal, Összes munkai, 1-72, t. 2-32, Budapeşte, 1857-1875.

Monumenta Poloniae historica, c. 1, bölüm 1 Varşova: Panstwowe Wydawn, Naukowę, 1961.

Monumental Propaganda: a Travelling Exhibition Organized and Circulated by Independent Curators Incorporated, New York, 1994.

Morritt, John B. S. of Rokeby, *A Grand Tour: Letters and Journeys 1794-96*, G. E. Marindin, ed., Londra: Century, 1985.

Moser, Charles A., *A History of Bulgarian Literature, 865-1944*, Lahey: Mouton, 1972.

Mosse, George L., *Toward the Final Solution: A History of European Racism*, New York: Howard Fertig, 1978.

Mouzelis, Nicos P., *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Londra: Macmillan, 1988.

Mowrer, Paul Scott, *Balkanized Europe: A Study in Political Analysis and Reconstruction*, New York: E. P. Dutton, 1921.

Müller, Heiner, "Stirb schneller, Europa," *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 46-51.

Mutafchiev, Petïr, *Kniga za bilgarite*, Sofya: Izdatelstvo na Bilgarska akademiya na naukite, 1987.

Muzet, Alphonse, *Le monde balkanique: Roumains de Roumanie, de Transylvanie et de Bukovine, Serbes de Serbie, de Bosnie, de Croatie, de Dalmatie et de Monténégro, Bulgares, Grecs, Turcs et Albanais*, Paris: Ernest Flammarion, 1917

Mylonas, George E., *The Balkan States: An Introduction to Their History*, Washington, D.C.: Public Affairs Press, 1947.

Myrivilis, Stratis, "The Greek Waves," *Modern Greek Literary Gems*, New York: R. D. Cortina, 1962, 50-53.

Nader, Laura, "Orientalism, Occidentalism and the Control of Women," *Cultural Dynamics: An International Journal for the Study Processes and Temporality of Culture*, c. 2, no. 3, 1989.

Nair, Sami, "Le différend méditerranéen," *Lettre Internationale*, c. 30, 1991 (çevirisi: *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 55-63).

Nairn, Tom, *The Enchanted Class: Britain and Its Monarchy*, Londra: Radius, 1988.

Nationalism and War in the Near East (By a Diplomatist), Oxford: Clarendon, 1915.

Naumann, Friedrich, *Bulgarien und Mitteleuropa*, Berlin: G. Reimer, 1916.

—, *Mitteleurupa* Berlin: G. Reimer, 1915.

Neale, Adam, M. D., *Travels through Some Parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*, Londra: Longman, Hurst, Rees, Orme and Brown, 1818.

Nelson, Daniel N., *Balkan Imbroglio: Politics and Security in Southeastern Europe*, Boulder, Co.: Westview, 1991.

Nenov, Todor ve Georgi Chorchomov, *Stara planina: Pitevodítel*, Sofya: Meditsina i fizkultura, 1987.

Nestorova, Tatyana, *American Missionaries among the Bulgarians, 1858-1912*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 218, New York: Columbia University Press, 1987.

Neumann, Iver B., "Russia as Central Europe's Constituting Other," *East European Politics and Societies*, c. 7, no. 2, Bahar 1993, 349-369.

Neumann, Victor, *The Temptation of Homo Europaeus*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 384, New York: Columbia University Press, 1993.

Newman, Bernard, *Balkan Background*, New York: Macmillan, 1935.

Nicolays, Nicolas de, *Les navigations, pérégrinations et voyages, faicts en la Turquie par Nicolas de Nicolays Daulphinoys Seigneur d'Arfeville, vallet de chambre et géographe ordinaire du Roy de France, contenants plusieurs singularitez que l'Auteur y a veu et observé*, Anvers, 1576.

Nicolson, Marjorie Hope, "Literary Attitudes Toward Mountains," *Dictionary of the History of Ideas*, c. 3., New York: Scribner's, 1973, 253-260.

—, *Mountain Gloom and Mountain Glory: The Development of the Aesthetics of the Infinite*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1959.

Novak, Zrnka, "Nema čistih ruku," *Oslobođenje*, 23 Eylül 1990, 3.

Nystazopoulou-Pelekidou, Maria, *Oi valkaniki laoi*, Yanya, 1978.

Olivier, Guillaume-Antoine, *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Perse, fait par ordre du gouvernement, pendant les six premières années de la République*, Paris, 1801.

Opisanie Turetskoi imperii, sostavlennoe russkim, byvshim v plenu u turok v XVII veke, Sen Petersburg, 1890.

Ormandzhian, Agop, ed., *Armenski pitepisi za Balkanite, XVII-XIX v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1984.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İlil Yayınları, 1983.

Oschies, Wolf, "Ursachen des Krieges in Ex-Jugoslawien," *Aus Politik und Zeitgeschichte*, c. 37/93, no. 10, Eylül 1993.

Ostrogorski, Georgije, *History of the Byzantine State*, Oxford: Blackwell, 1956.

The Other Balkan Wars. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1993.

Özal, Turgut, *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, Lefkoşe: K. Rüstem, 1991.

Özbaran, Salih, ed., *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Özyurt, Şenol, *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, (Motive, Freiburger folkloristische Forschungen, 4) Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1972.

Page, Robert M., *Stigma*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1984.

Painton, Priscilla, "Who Could Have Done It," *Time*, c. 141, no. 10, 8 Mart 1993, 33.

Pakake, Marcia Jean, *Americans Abroad: A Bibliographical Study of American Travel Literature, 1625-1800*, doktora tezi, University of Minnesota, 1975.

Pakula, Hannah, *The Last Romantic: A Biography of Queen Marie of Romania*, New York: Simon and Schuster, 1984.

Pamiatniki drevnei pis'mennosti i isskustva, c. 35, Sen Petersburg, 1882.

Panayotov, Plamen, "Pituvane kŭm Vizantion," Konstantin Leontiev, *Vizantinizmŭt i slavyanstvoto*, Sofya: Slavika, 1993, 5-20.

Pangelov, Boiko, "Foreign Policy is Strong When All Political Forces Rally in Support of National Interests," Interview with Deputy Minister of Foreign Affairs, *Kontinent*, 30-31 Ocak 1993; ayrıca, FBIS-EEU-93-022, 4 Şubat 1993.

Panzini, Alfredo, *Dizionario moderno*, Milano: Editore Ulrico Hoepli, 1950.

Papacostea, Vistor, *Civilizatie românească şi civilizatie balkanică: Studii istorice*, Bükreş: Editura Eminescu, 1983.

Papadakis, Aristeides, "The Historical Tradition of Church-State Relations under Orthodoxy," Pedro Ramet, ed., *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, c. 1, Durham, N.C. ve Londra: Duke University Press, 1988, 37-60.

Papadopoulos, S. I., *I kinisi tou Douka tou Never Karolou Gonsaga gia tin apeleftherosi ton valkanikon laon (1603-1625)*, Selânik: Hidryma Meleton Chersonesou tou Haimou, Ekdoseis, 83, 1966.

Papandreou, George, "Greece, the United States and their Mutual Common Interests in the Balkans," *The Southeast European Yearbook 1993*, Atina: ALIAMEP, 1994, 13-22.

Papoulia, Basilike, "Die Osmanenzeit in der griechischen Geschichtsforschung seit der Unabhängigkeit," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 113-126.

Pappazoglu, Maior D., *Călăudă pe riul Dunări din Porta de fier pînă in Marea Negri*, Bükreş: Tipografia statulni St. Sava si Nifon, 1863.

Parezanin, Ratko, *Za balkansko jedinstvo: osnivanje, program i rad Balkanskog instituta u Beogradu, 1934-1941*, Münih: y.y., 1976.

Parker, J. S. F., "From Aeschylus to Kissinger," *Gazelle Review*, c. 1, 1980, 4-16.

Parry, V. J., "Renaissance Historical Literature in Relation to the Near and Middle East," B. Lewis ve M. Holt, ed., *Historians of the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1962, 277-290.

Partenii, Inok, *Skazanie o stranstvii i puteshestvii po Rossii, Moldavii, Turtsii i Svyatoi zemle*, bölüm 4, Moskova, 1855.

Partsch, Joseph, *Mitteleuropa*, Gotha: J. Parthes, 1904.

Pashko, Gramoz, "The Role of Christianity in Albania's Post-Communist Vacuum," *The Southeast European Yearbook 1993*, Atina: ALIAMEP, 1994, 47-54.

Patterson, David, "The Dangers of Balkanization," *Peace & Change*, c. 20, no. 1, Ocak 1995, 76-81.

Paton, James Morton, *Chapters on Medieval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, Princeton, N.J.: American School of Classical Studies in Athens, 1951.

Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft-Neue Bearbeitung, Stuttgart: J. B. Metzler, 1912.

Peicheva, Lozanka ve Ventsislav Dimov, "Drugite v'misteriyata' (Nablyudeniya vürkhu bilgarskata narodna muzika, interpretirana ot chuzhdentsi, viv fonotekata na Bilgarskoto natsionalno radio)," *Balkanistic Forum*, no. 1, 1993, 39-45.

Pelimon, A., *Impresiuni de călătorie în Românica*, Bükreş: Imprimeria nationala alui Iosif Romanov et Comp., 1858.

Perdicaris, G. A., *The Greece of the Greeks*, New York: Paine and Burgess, 1946.

Perkin, Harold, *The Origins of Modern English Society 1780-1880*, Londra: Routledge and K. Paul, 1969.

Perry, Duncan, *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements*, Durham, N.C.: Duke University Press, 1988.

Pertusi, Agostino, *Storiografia umanistica e mondo bizantino*, Palermo: Instituto siziliano distudi bizantini e neoellenici, 1967.

Pertusi, Agostino, ed., *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, Floransa: L. S. Olschki, 1973-1974.

—, ed., *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, Floransa: Sansoni, 1966.

Pesmazoglou, Stephanos. *Evropi-Tourkia: Anglanaklaseis kai diathlaseis. I stratigiki ton keimenon*, c. 1, Atina: Ekdoseis Themelio, 1993.

Petnadeset godini institut za balkanistiska, 1964-1978: Istoricheska spravka i bibliografiya, Sofya: CIBAL, 1979.

Petropulos, John, "The Modern Greek State and the Greek Past," Speros Vryonis, Jr., ed., *The "Past" in Medieval and Modern Greek Culture*, Malibu, Calif.: Undena, 1978, 163-176.

—. *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Petrosyan, Yurii A., *Mladoturetskoe dvizhenie (vtoraya polovina XIX-nachalo XX v.)*, Moskova: Izdatel'stvo Nauka, 1973.

Petrovich, Michael Boro, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*, New York: Columbia University Press, 1956.

—, "Eugene Schuyler and Bulgaria, 1876-1878," *Bulgarian Historical Review*, c. 1, 1979, 51-69.

—, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1976.

Peyssonnel, Charles de, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787.

Pfaff, William, "The Absence of Empire," *New Yorker*, c. 68, no. 25, 10 Agustos 1992, 59-69.

Picchio, Ricardo, *Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria*, Napoli, 1982.

Pipa, Arshi, "The Other Albania: A Balkan Perspective," Arshi Pipa ve Sami Repishti, ed., *Studies on Kosova*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 155, New York: Columbia University Press, 1984, 239-254.

Pisarev, A., "Traditsii druzhby narodov kak yavlenie kul'tury: Osvobodite'naia bor'ba balkanskikh narodov protiv osmanskogo iga i rossiiskaya intelligentsiya," B. B. Piotrovskii, ed., *Sovetskaya kul'tura-70 let razvitiya. K80-letiyu akad. M. P. Kima*, Moskova: Nauka, 1987, 258-261.

Pollis, Adamantia, "Greek National Identity: Religious Minorities, Rights, and European Norms," *Journal of Modern Greek Studies*, c. 10, no. 2, 1992, 171-195.

Porter, David, *Constantinople and its Environs. In a Series of Letters, exhibiting the actual state of the manners, customs, and habits of the Turks, Armenians, Jews, and Greeks, as modified by the policy of Sultan Mahmoud. By an American, long resident at Constantinople*, New York: Harper, 1835.

"'The Post-Communist Nightmare': An Exchange" *New York Review of Books*, c. 41, no. 4, 17 Şubat 1994, 28-30.

Pounds, Norman, "Balkans," *Academic American Encyclopedia*, c. 3, Danbury, Conn.: Grolier, 1994, 38-40.

"Povest' i skazanie o pokhozhdenii v Jerusalim i Tsar'grad Troitsko-Sergieva monastyria, chernogo dyakona Iony po reklomu Malen' kogo," *Pamiatniki drevnei pis'mennosti i isskustva*, c. 35, Sen Petersburg, 1882.

Pouqueville; François, *Viyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman pendent les années 1789, 1799, 1800 et 1801*, Paris, 1805.

Pulaha, Selami, *Aspects de démographie historique des contrées albanais pendant les XVe-XVIe siècles*, Tiran, 1984.

—, "Wissenschaftliche Forschungen über die osmanische Periode des Mittelalters in Albanien (15. Jahrhundert bis Anfang des 19. Jahrhunderts)," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 163-178.

Pundeff, Marin V., *Bulgaria in American Perspective: Political and Cultural Issues*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 318, New York: Columbia University Press, 1994.

Puto, Arben, "The London Conference in Two Editions," *Kosova: Historical/Political Review*, no. 1, 1993, 19-22.

Rabelais, François, *Gargantua and Pantagruel*, Chicago: Encyclopedia Brittanica, 1952.

Ragsdale, Hugh, ed., *Imperial Russian Foreign Policy*, New York: Woodrow Wilson Center Press ve Cambridge University Press, 1993.

Rallet, D., *Suvenire şi impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople*, Paris: Bouchet, 1858.

Rainet, Pedro, ed., *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, c. 1, Durham, N.C. ve Londra: Duke University Press, 1988.

Recueil d'études sociales publié à la mémoire de Frédéric Le Play, Paris: A. et. J. Picard, 1956.

Redhouse, James W., *A New Turkish and English Lexicon*, Beyrut: Librarie du Liban, 1974.

Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük, Istanbul: Redhouse Yayınevi, 1968.

Reed, John, *The War in Eastern Europe*, New York: Scribner's, 1919.

Reiter, Norbert, ed., *Die Stellung der Frau auf dem Balkan*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1987.

Remak, Joachim, "1914-The Third Balkan War: Origins Reconsidered," *Journal of Modern History*, c. 43, 1971, 353-366.

Renda, Günsel ve Max Kortepeter, ed., *The Transformation of Turkish Culture: The Atatürk Legacy*, Princeton, N.J.: Kingston, 1986.

Répertoire d'études balkaniques, 1966-1975, 1-2, Sofya: Institut d'études balkaniques, CIBAL, 1983-1984.

Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, publication no. 4, 1914.

"Responses to Samuel P. Huntington's 'The Clash of Civilizations?'" *Foreign Affairs*, c. 72, no. 4, Eylül/Ekim 1993, 2-26.

RFE/RL Daily Report, no. 183, 26 Eylül 1994.

Richardson, Michael, "Enough Said. Reflections on Orientalism," *Anthropology Today*, c. 6, no. 4, Ağustos 1990, 16-19.

Richter, Melvin, "Despotism," *Dictionary of the History of Ideas*, c. 2, New York: Scribner's, 1973, 1-18.

Robert, Cyprien, *Le monde slave: Son passé, son état présent et son avenir*, c. 1, Paris: Passard, 1852.

—, *Les Slaves de Turquie*, 2 c., Paris: E. Depée et Sceaux, 1844.

Roberts, Henry L., *Eastern Europe: Politics, Revolution, & Diplomacy*, New York: Alfred A. Knopf, 1970.

Robinson, Gertrude, *David Urquhart: Some Chapters in the Life of a Victorian Knighterrant of Justice and Liberty*, Oxford: Blackwell, 1920.

Rohrbach, Paul, *Balkan-Türkei: Eine Schicksalszone Europas*, Hamburg: Hoffmann und Campe Verlag, 1940.

Roider, Jr., Karl A., *Austria's Eastern Question 1700-1790*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982.

Roth, Klaus, ed., *Mit der Differenz leben: Europäische Ethnologie und Interkulturelle Kommunikation*, Münih ve New York: Waxmann Münster, 1996.

Roth, Klaus, "Osmanische Spuren in der Alltagskultur Südosteuropas," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 319-332.

Rothschild, Joseph, *Return to Diversity: A Political History of East Central Europa Since World War II*, New York: Oxford University Press, 1989.

Roucek, Joseph S., *Balkan Politics: International Relations in No Man's Land*, Westport, Conn.: Greenwood, 1948.

Rouillard, Clarence Dana, *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris: Boivin, 1940 (yeniden basım, New York: AMS, 1973).

Rubenstein, Richard E. ve Jarle Crocker, "Challenging Huntington," *Foreign Policy*, no. 96, Güz 1994, 113-128.

Rufin, Jean-Christofle, *L'Empire et les nouveaux barbares*, Paris, Hachettes-Pluriel, 1992.

Rupnik, Jacques, *The Other Europe*, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1988.

Ruskin, Jonah, *The Mythology of Imperialism*, New York: Random House, 1971.

Russell, Bertrand, *The Scientific Outlook*, New York: W. W. Norton, 1931.

Russkii posol v Stambule: Petr Andreevich Tolstoy i ego opisanie Osmanskoi imperii nachala XVIII v., Moskova: Glavnaya redaktsiia vostochnoi literatury izdatel'stva "Nauka," 1985.

Rycaut, Paul, *The Present State of the Ottoman Empire. Containing the Maxims of the Turkish Politie, the most Material Points of the Mahometane Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries. Their military discipline, with an exact Computation of their Forces both by Land and Sea. Illustrated with divers Pieces of Sculpture representing the variety of Habits amongst the Turks*, Londra: John Starkey and Henry Brome, 1668.

Safire, William, "Baltics Belong in Big NATO," *New York Times*, 16 Ocak 1995, A17.

—, "Hello, Central," *New York Times Magazine*, 12 Mart 1995, 24-26.

Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, Londra: Chatto and Windus, 1992.

—, "East Isn't East," *Times Literary Supplement*, 3 Şubat 1995. 3-6.

—, *Orientalism*, New York: Pantheon, 1978.

—, "Representing the Colonized: Anthropology's Interlocutors," *Critical Inquiry*, c. 15, no. 2, Kış 1989, 205-225.

—, *Representations of the Intellectual*, New York: Pantheon, 1994.

Sandfeld, Kristian, *Linguistique balkanique: Problème et résultat*, Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1930.

Saper, Craig Jonathan, *Tourism and Invention: Roland Barthes's "Empire of Signs,"* tez, University of Florida, 1990.

Sarup, Madan, *Post-Structuralism and Postmodernism*, Athens, Ga.: University of Georgia Press, 1993.

Saussure, Ferdinand de, *Course in General Linguistics*, Londra: Fontana/Collins, 1974.

Sauveboeuf, Ferrières de, *Mémoires historiques et politiques de mes voyages faits depuis 1782 jusqu'en 1789, en Turquie, en Perse et en Arabie, mêlés d'observations sur le gouvernement, les moeurs, la religion et le commerce de tous les peuples de ces différents pays, avec les relations exactes de tous ces événements qui ont lieu dans l'Empire Ottoman depuis 1774 jusqu'à la rupture des Turcs avec les deux cours impériales; suivis de tous les détails de ce qui s'est passé de remarquable entre les deux armées de ces trois puissance belligérentes et d'un calcul raisonné des avantages que les Cours de Vienne et de Saint-Petersbourg peuvent retirer de leur victoires sur les Ottomans*, Maestrücht ve Paris, 1790.

Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis, c. 4, Sofya: Bilgarska akademiya na naukite, 1891.

Schama, Simon, *Landscape and Memory*, New York: A. A. Knopf, 1995.

Schefer, Charles., ed., *Le voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne*, Farnborough: Gregg, 1972.

Schepper, C.D., "Missions diplomatiques de Corneiile Duplicius de Schepper dit Scepperus ambassadeur de Christien II, Charles V, de Ferdinand Ir et de Marie, reine de Hongrie, gouvernante des Pays-Bas, de 1523 à 1555. Par M. Le Bon de Saint Genois et G.-A. Issel de Schepper," *Mémoires de l'Academie royale des sciences, des lettres et des beaux arts de Belgique. Classe des lettres*, c. 30, Brüksel, 1857, 1-222.

Schöpflin, George, "Central Europe: Definitions Old and New," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 7-29.

Schöpflin, George ve Nancy Wood, "Milan Kundera's Lament," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 139-142.

Schubert, Gabriella, "Berlin und Südosteuropa," Klaus Meyer, ed., *Berlin und Osteuropa*, Berlin: Colloquium Verlag, 1991, 177-209.

—, "Das Bulgaren-Bild deutscher Reisender in der Zeit der Osmanenherrschaft," *Zeitschrift für Balkanologie*, c. 26, 1990, 103-122.

Schwab, Raymond, *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the*

East, 1680-1880, New York: Columbia University Press, 1984 (Fransızca orijinal metin: *La Rénaissance Orientale*, Paris, 1950).

Schwarz, Egon, "Central Europe-What It Is and What It Is Not," George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 143-156.

Schwartz-Salant, Nathan ve Murray Stein, ed., *Liminality and Transitional Phenomena*, Wilmette, Ill.: Chirow, 1991.

Schweigger, Salomon, *Eine newe Reysbeschreibung auss Teutschland nach Konstantinopel vnd Jerusalem: Darinn die Gelegenheit derselben Laender/Staedt/Flecken/gebeu etc. der innwohnenten Voelker Art/Sitten/Gebraech/Trachten/Religion vnd Gottesdienst etc.* Nürnberg: Johann Lantzenberger 1608 (phototypic edition Graz, 1964).

Schwoebel, Robert, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, Niewkoop: B. de Graaf, 1967.

Scobel, Albert, ed., *Geographisches Handbuch: Allgemeine Erdkunde, Länderkunde, und Wirtschaftsgeographie*, c. 1, Bielefeld and Leipzig: Velhagen and Klasing, 1909.

Searight, Sarah, *The British in the Middle East*, Londra: Weidebfeld and Nicolson, 1979.

XVIe congres international des sciences historiques, Rapports, 1, 2, Grands thèmes. L'image de l'autre: étrangers, minoritaires, marginaux, Stuttgart: Comité international des sciences historique, 1985.

Seligman, Adam B., *The Idea of Civil Society*, New York: Free Press, 1992.

Seton-Watson, Robert W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Londra, 1935.

—, *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra: Constable, 1917.

—, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, Londra: Constable, 1911.

Setton, Kenneth M., "The Byzantine Background to the Italian Renaissance," *Proceedings of the American Philosophical Society*, no. 100, 1956, 1-76.

—, *The Papacy and the Levant*, c. 1 (1204-1402), c. 2 (1402-1504), c. 3 (1504-1552), c. 4 (1551-1571), Philadelphia: American Philosophical Society, 1976-1984.

—, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.

Seydlitz, Melchior von, *Gründliche Beschreibung der Wallfahrt nach dem heiligen Lande neben Vermeldung der jemerlichen und langwierigen Gefengnuss derselben Gesellshaft: Gestellet durch den edlen ehrenvesten Melchior von Seydlitz aus Niklasdorf und Wirben in Schlesien, welcher persönlich solche Noth und Elend ausgestanden*, Görlitz, 1580.

The Shade of the Balkans: Being a collection of Bulgarian folksongs and proverbs, here for the first time rendered into English, together with an essay of Bulgarian popular poetry, and another on the origin of the Bulgars, Londra: David Nutt, 1904.

Shannon, Richard, "David Urquhart and the Foreign Affairs Committees," Patricia Hollis, ed., *Pressure From Without in Early Victorian England*, Londra: Edward Arnold, 1974, 239-261.

—, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, Hamden: Nelson, 1975.

Shaw, George Bernard, *Collected Plays with their Prefaces*, c. 1, New York: Dodd, Mead, 1975.

Shenon, Philip, "20 Years After Victory, Vietnamese Communists Ponder How to Celebrate," *New York Times*, 23 Nisan 1995, 12.

Sherman, Laura, *Fire on the Mountain: The Macedonian Revolutionary Movement and the Kidnapping of Miss Stone*. Boulder, Co.: East European Monographs, no. 62, New York: Columbia University Press, 1980.

Shils, Edward, *Center and Periphery: Essays in Microsociology*, Chicago: University of Chicago Press, 1975.

Shismanov, Ivan D., "Stari pŭtuvaniya prez Bŭlgariya v posoka na rimskiya voenen pŭt ot Belgrad za Tsarigrad," *Sbornik za narodni umotvorcniya*, c. 4, Sofya: 1891, 324-325.

Šimečka, Milan, "Another Civilization? An Other Civilization?" George Schöpflin ve Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 157-162.

—, "Which Way Back to Europe? (A Reply to Mihály Vajda)," George Schöpflin and Nancy Wood, ed., *In Search of Central Europe*, Cambridge, Ing.: Polity, 1989, 176-183.

Simmons, Thomas W., *Eastern Europe in the Postwar Period*, New York: St. Martin's, 1991.

Simopoulos, Kyriakos, *Xenoi taxidiotes sten Hellada*, Atina: y.y., 1970-1975.

—, *Pos eidan oi xenoi tin Ellada tou 21*, Atina: y.y., 1979-1980.

Skilling, H. Gordon, "T. G. Masaryk, Arch-Critic of Austro-Critic of Austo-Hungarian Foreign Policy," *Cross Currents*, no. 11, 1992, 213-233.

Skopetea, Elli, *I Disi tis Anatolis: Ikones apo to telos tis Othomanikis Avtokratorias*, Atina: Gnosi, 1992.

—, "Orientalizam i Balkan," *Istorijski äsopis*, c. 38, 1991, 131-143.

Skowronek, Jerzy, *Polityka bałkanska Hotelu Lambert (1833-1856)*, Varşova: Uniwersytet Warszawski, 1976.

Slavov, Ivan, "Balkanpolitikanstvo," *Edin zavet*, no. 1, 1993, 51.

Smith, Arthur D. Howden, *Fighting the Turks in the Balkans: An American's Adventures with the Macedonian Revolutionaries*, New York ve Londra: G. P. Putnam's, 1908.

Smith, Sheila Mary, *The Other Nation: The Poor in English Novels of the 1840s and 1850s*, Oxford: Clarendon, 1980.

Smochowska-Petrowa, Wanda, *Mikhail Chaikovski-Sadik pasha i bŭlgarskoto vŭzrazhdane*, Sofya: Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiya na naukite, 1973.

Snyder, Jack, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Ithaca, N.Y. ve Londra: Cornell University Press, 1991.

Sokoloski, M., "Islamizatsija u Makedonija u XV i XVI veku," *Istorijski Casopis*, 1975, 22.

Sorel, Georges, *The Illusion of Progress*, Berkeley: University of California Press, 1969.

Söz Derleme Dergisi, c. 1, Istanbul, 1939.

Spurr, David, *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Durham, N.C. ve Londra: Duke University Press, 1993.

Staar, Richard F., *The Communist Regimes in Eastern Europe*, Stanford, Calif.: Hoover Institution, 1971.

Stadtmüller Georg, *Geschichte des Südosteuropas*, Münih: Oldenburg, 1950.

—, "Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte," *Grundlagen der Europäischen Geschichte*, Münih ve Viyana: R. Oldenbourg, 1965.

Stafford, Mark C. ve Richard R. Scott, "Stigma, Deviance, and Social Control. Some Conceptual Issues," Stephen C. Ainlay, Gaylene Becker ve Lerita M. Coleman, ed., *The Dilemma of Difference: A Multidisciplinary View of Stigma*, New York ve Londra: Plenum, 1986.

"Stara planina," *Entsiklopediya Bilgariya*, c. 6, Sofya: Bilgarska akademiya na naukite, 1988, 415-420.

Stavrianos, Leften S., *The Balkans Since 1453*, Hinsdale, Ill.: Dryden, 1958.

—, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Unity in Modern Times*, 2. baskı, Hamden Conn.: Archon, 1964.

—, "The Influence of the West on the Balkans," Charles ve Barbara Jelavich, ed., *The Balkans in Transition. Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1963, 184-226.

St. Clair, Alexandrine, *The Image of the Turk in Europe* (Sergi Kataloğu), New York: Metropolitan Museum of Art, 1973.

St. Clair, Stanislas G. B. ve Charles A. Brophy, *Residence in Bulgaria; or, Notes on the Resources and Administration of Turkey: The Condition and Character, Manners, Customs, and Language of the Christian and Mussulman Populations, with Reference to the Eastern Question*, Londra: John Murray, 1869.

—, *Twelve Years' Study or The Eastern Question in Bulgaria*, Londra: Chapman and Hall, 1877.

Steinbeck, John. *Travels with Charlie: In Search of America*, New York: Penguin, 1986.

Stern, Radu ve Wladimir Tismaneanu, "L'Europe centrale: Nostalgies culturelles et réalités politiques," *Cadmos. Cahiers trimestriel du Centre Européen de la Culture*, no. 39, 1987, 39-46.

Stettenheim, Julius, *Bulgarische Krone gefällig? Allen denen, welche Ja sagen wollen, als Warnung gewidmet*, Leipzig: L. Freund, Buch und Kunst Verlag, 1888 (ikinci baskı).

Stewart, Cecil, *Serbian Legacy*, Londra: George Allen and Unwin, 1959.

Stiglmayer, Alexandra, ed., *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1994.

Stoianovich, Traian, *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, Armonk, N.Y. ve Londra: M. E. Sharpe, 1994.

—, *Between East and West: The Balkan and Mediterranean Worlds*, 4 c., New Rochelle, N.Y.: Aristide D. Caratzas, 1992-1995.

Stokes, Gale, "East European History after 1989," John R. Lampe ve Paula Bailey Smith, ed., *East European Studies in the United States: Making Its Own Transition After 1989*, Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center, 1993, 31-36.

—, "The Social Origins of East European Politics," Daniel Chirot, ed., *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics & Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century*, Berkeley: University of California Press, 1989, 210-251.

—, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe*, New York: Oxford University Press, 1993.

Stoneman, Richard, *Land of Lost Gods: The Search for Classical Greece*, Londra: Hutchinson; Norman: University of Oklahoma Press, 1987.

Stoye, John Walter, *English Travellers Abroad, 1604-1667*, Londra: Jonathan Cape, 1952.

Strangford, Viscountess, [Emily], *Report of the Expenditure of the Bulgarian Peasant Relief Fund*, Londra: Hardwicke and Bogue, 1878.

Sturmberger, Hans, "Das Problem der Vorbildhaftigkeit des türkischen Staatswesens im 16. und 17. Jahrhundert sein Einfluss auf den europäischen Absolutismus," *Comité international des sciences historiques, XIIe congres international des sciences historiques, Vienne 29 août-5 septembre 1965. Rapport IV*, Horn ve Viyana: (y.y., t.y.), 201-209.

Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit. Prof. Georg Stadtmüller zum 65. Geburtstag gewidmet, Münih: Trofenik, 1975.

Sugar, Peter, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle: University of Washington Press, 1977.

Suleiman, Susan R. ve Inge Crosman, ed., *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, Princeton:, N.J.: Princeton University Press, 1980.

Suleri, Sara, *The Rhetoric of English India*, Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 1989.

Szamota, István, *Régi Utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054-1717*, Budapeşte: Franklin-Társulat, 1891.

Szporluk, Roman, *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*, New York: Oxford University Press, 1988.

Szücs, Jenö, "The Three Historic Regions of Europe: An Outline," *Acta Historica Scientiarum Hungaricae*, c. 29 (2-4), 1983, 131-184. (Macarca orijinal metin: *Történelmi Szemle*, no. 24, 1981, 313-369 ve *Vázlat Európa három régiójáról*, Budapeşte: Magvetó, 1983.)

Tanaskovic, Darko, "Les thèmes et les traditions Ottoman dans la littérature Bosniaque," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 299-308.

Teplyakov, V. G., *Pis'ma iz Bolgarii*, Sen Petersburg, 1833.

Tezcan, Semih, "Kontinuität und Diskontinuität der Sprachentwicklung in der Türkei," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 215-222.

Thomson, Harry C., *The Outgoing Turk: Impressions of a Journey through the Western Balkans*, New York: D. Appleton, 1897.

Thurnher, Eugen, ed., *Jakob Philipp Fallmerayer: Europa zwischen Rom und Byzanz*, Bozen: Athesia, 1990.

—, *Jakob Philipp Fallmerayer: Wissenschaftler, Politiker, Schriftsteller*, Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1993.

Tismaneanu, Vladimir, "*MYR, TLS*, and the Velvet Counterrevolution," *Common Knowledge*, c. 3, no. 1, 1994, 130-142.

—, "Romania's Mystical Revolutionaries," *Partisan Review*, c. 61, no. 4, 1994, 600-609.

Tismaneanu, Vladimir ve Dan Ravel, "Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited," *East European Politics and Societies*, c. 8, no. 3, Güz 1994, 402-438.

Todorov, Nikolai, *The Balkan City, 1400-1900*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1983.

—, "Les tentatives d'industrialisation précoces dans les provinces balkaniques de l'Empire Ottoman, Jean Batou, ed., *Between Development and Underdevelopment: The Precocious Attempts at Industrialization of the Periphery, 1800-1970*, Cenevre: Librairie Droz, 1991, 381-394.

—, *Development, Achievements and Tasks of Balkan Studies in Bulgaria*, Sofya: Izdotelstvo na Bilgarska akademiya na naukite, 1977.

—, "Social Structures in the Balkans during the Eighteenth and Nineteenth Centuries," *Etudes balkaniques*, c. 4, 1985, 48-71.

Todorov, Nikolai ve Vesselin Traikov, ed., *Bilgari uchastnitsi v borbite za osvobozhdenieto na Girtsiya, 1828*, Sofya: Bilgarska akademiya na naukite, 1971.

Todorov, Nikolai ve Asparukh Velkov, *Situation démographique de la péninsule balkanique (fin du XVe s. début du XVIe s.)*, Sofya, 1988.

Todorov, Tsvetan, "Reading as Construction," Susan R. Suleiman ve Inge Crosman, ed., *The Reader in the Text: Essays on Audience and Interpretation*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980, 67-82.

—, "Zabelezhki otnosno krîstosvaneto na kulturite," *Literaturen vestnik*, no. 8, 1991, 3.

Todorov, Varban, *Greek Federalism During the Nineteenth Century (Ideas and Projects)*, Boulder, Co. ve New York: Columbia University Press, 1995.

Todorov, Vladislav, *Red Square, Black Square: Organon for Revolutionary Imagination*, Albany: State University of New York Press, 1995.

Todorova, Maria, *Angliiski pitepisi za Balkanite, XVI-pirvata chetvîrt na XIX v.*, Sofya: Nauka i izkustvo, 1987.

—, *Angliya, Rossiya i Tanzimat*, Moskova: Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury izdatel'stva "Nauka," 1983.

—, "The Balkans: From Discovery to Invention," *Slavic Review*, c. 53, no. 2, Yaz 1994, 453-482.

—, *Balkan Family Structure and the European Pattern. Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Washington, D.C.: American University Press, 1993.

—, "Language as Cultural Unifier in a Multilingual Setting: the Bulgarian Case during the Nineteenth Century," *Eastern European Politics and Societies*, c. 4, no. 3, 1990, 439-450.

—, "On the Epistemological Value of Family Models: the Balkans Within the European Pattern," Joseph Ehmer ve Marcus Cerman, ed., *Family History and New Historiography: Festschrift for Michael Mitterauer*, Viyana (yayımlanacak).

—, "Die Osmanenzeit in der bulgarischen Geschichtsschreibung seit der Unabhängigkeit," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 127-162.

—, "The Ottoman Legacy in the Balkans," L. Carl Brown, ed., *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint in the Balkans and the Middle East*, New York: Columbia University Press, 1995, 45-77.

Todorova, Maria ve Nikolai Todorov, "The Historical Demography of the Ottoman Empire: Problems and Tasks," Richard B. Spence ve Linda L. Nelson, ed., *Scholar, Patriot, Mentor: Historical Essays in Honor of Dimitrije Djordjević*, East European Monographs, no. 320, New York: Columbia University Press, 1992, 151-172.

Tomaschek, W., *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*. Philosophischhistorische Klasse, Viyana, 1887.

"Töten mit Messer," *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, c. 1, 1994, 100-110.

Trease, Geoffrey, *The Grand Tour*, Londra: Heinemann, 1967.

Treptow, Kurt W., ed., *Dracula: Essays on the Life and Times of Vlad Tepes*, New York: East European Monographs, no. 323, Columbia University Press, 1991.

Třestik, Dušan, "We in Europe," *Iztok-Iztok*, no. 9-10, 1993, 106-110.

Tsimbaev, Nikolai I., *Slavianofil'stvo: Iz istorii russkoi obshchestvenno-politicheskoi mysli XIX veka*, Moskova: Moskovskii Gosudarstvennyi Universitet, 1986.

Tsiv'ian, Tat'iana V., *Lingvisticheskie osnovy balkanskoi medeli mira*, Moskova: Nauka, 1990.

Tsvetkov, Plamen, *A History of the Balkans: A Regional Overview from a Bulgarian Perspective*, c. 1, Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen, 1993.

Turner, Bryan S., *Marx and the End of Orientalism*, Londra: George Allen and Unwin, 1978.

—, *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, Londra ve New York: Routledge, 1994.

Turner, Victor, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Chicago: Aldine,

—, *Dramas, Fields and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1974.

Twain, Mark, *The Innocents Abroad or the New Pilgrim's Progress*, New York: Grosset and Dunlap, 1911.

Ugrešić, Dubravka, *Have a Nice Day: From the Balkan War to the American Dream*. New York: Viking, 1993.

—, "Zagreb-Amsterdam-New York," *Cross Currents*, no. 11, 1992, 248-256.

Upward, Allen, *The East and Europe: The Report of an Unofficial Mission to the European Provinces of Turkey on the Eve of the Revolution*, Londra: John Murray, 1908.

Urquhart, David, *The Spirit of the East: A Journal of Travels through Roumeli*, Londra: H. Colburn, 1838.

—, *Turkey and Its Resources*, Londra: Saunders and Oatley, 1833.

Utin, Evgenii Issakovich, *Pis'ma iz Bolgarii v 1877 2.*, Sen Petersburg: Tipografiya M Stasyulevicha, 1879.

Vajda, Mihály, "East-Central European Perspectives," John Keane, ed., *Civil Society and the State. New European Perspectives*, Londra ve New York: Verso, 1988, 333-360.

Valensi, Lucette, "The Making of a Political Paradigm: The Ottoman State and Oriental Despotism," Anthony Grafton ve Ann Blair, ed., *The Transmission of Culture in Early Modern Europe*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990, 173-203.

—, *Venise et la Sublime Porte*, Paris: Hachette, 1987.

Vaughan, Dorothy M., *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, Liverpool: University Press, 1954.

Venelin, Yurii I., *Drevnye i nyneshnie bolgare v politicheskom, narodopisnom, istoricheskom i religioznom ikh otnoshenii k rossiyanam*, c. 1, no. 2, Moskova: 1829-1841.

—, *O kharaktere narodnykh pesen u zadunaiskikh slavyan*, Moskova: 1835.

—, *O zarodyshe novoi bolgarskoi literatury*, Moskova, 1838.

Venturi, Franco, *The End of the Old Regime in Europe, 1768-1776*, c. 1, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1989.

Verdery, Katherine, *National Identity under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley: University of California Press, 1991.

Veremis, Thanos, "The Balkans in Search of Multilateralism," *Eurobalkans*, no. 17, Kış 1994/95, 4-9.

—, *Greece's Balkan Entanglement*, Atina: ΕΛΙΑΜΕΡ-ΥΑΙΚΟ, 1995.

Viljavec, Fritz, *Ausgewählte Aufsätze*, Münih: R. Oldenbourg, 1963.

Vivian, Herbert, *The Servian Tragedy, with Some Impressions of Macedonia*, Londra: Grant Richards, 1904.

Vocelka, Karl, "Das Türkenbild des christlichen Abendlandes in der frühen Neuzeit," Erich Zöllner ve Karl Gutkas, ed., *Österreich und die Osmanen-Prinz Eugen und seine Zeit*, Viyana: Österreichischer Bundesverlag, 1988, 20-31.

Vodopivec, Alexander, *Die Balkanisierung Österreichs: Die grosse Koalition und ihr Ende*, Viyana ve Münih: Verlag Fritz Molden, 1967.

Volf, Miroslav, "Exclusion and Embrace: Theological Reflections in the Wake of 'Ethnic Cleansing,'" *Communio Viatorum*, c. 35, no. 3, 1993, 263-287.

Vopicka, Charles J., *Secrets of the Balkans: Seven Years of a Diplomatist's Life in the Storm Centre of Europe*, Chicago: Rand McNally, 1921.

Vostochnyi vopros vo vneshnei politike Rossii: Konets XVIII v.-nachalo XX v., Moskova: Nauka, 1978.

Vrančić Anton, "Iter Buda Hadrianopolin anno 1553 exaratum ab Antonio Verantio tunc Quinqueecclesiensi, mox Agriensi episcopo, ac demum archiepiscopo Strigoniensi, regio in Hungaria locumtenenti, magno rengi cancellario atque S. R. E. Cardinali electo. Nunc primum e Verantiano cartophilacio in lucem editum," Abb. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venedik, 1774.

Vranoussis, Leandros, *L'hellénisme postbyzantin et l'Europe: Manuscrits, livres, imprimeries*, Atina: Centre de recherches medievales et neo-helléniques de l'Academie d'Athènes, 1981.

Vryonis, Jr., Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Centuries*, Berkeley: University of California Press, 1971.

—, "The Experience of Christians under Seljuk and Ottoman Domination, Eleventh to Sixteenth Century," Michael Gervers ve Ramzi Jibran Bikhazi, ed., *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands, Eighth to Eighteenth Centuries*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990, 185-216.

—, "Travelers as a Source for the Societies of the Middle East: 900-1600." A. E. Laiou-Thomadakis, ed., *Charanis Studies: Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1980, 248-311.

Vuchinich, Wayne S., "Some Aspects of the Ottoman Legacy," Charles ve Barbara Jelavich, ed., *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1963, 81-114.

Walicki, Andrzej, *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*, Notre Dame, Incl.: University of Notre Dame Press, 1989.

Waller, Michael, "Groups, Parties and Political Change in Eastern Europe from 1977," Geoffrey Pridham ve Tatu Vanhanen, ed., *Democratization in Eastern Europe*, Londra ve New York: Routledge, 1994, 38-62.

Wallerstein, Immanuel, *The Capitalist World-Economy: Essays*, New York: Cambridge University Press, 1979.

—, *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

—, *The Modern World-System*, 3 c., New York: Academic, 1974-1989.

—, *The Politics of the World-Economy: the States, the Movements, and the Civilizations; Essays*, New York: Cambridge University Press, 1984.

Walsh, Robert, *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, Londra: E. Westley and A. H. Davis, 1828.

Walzer, Michael, ed., *Toward a Global Civil Society*, Providence ve Oxford: Berghahn Books, 1995.

Wandmayer, Alexander Grau, *The Balkan Slavs in America and Abroad: An address delivered by Alexander Grau Wandmayer, formerly Commissioner Plenipotentiary of the Ukrainian Government with the International Commission for the Liquidation of Austria before students of racial backgrounds at Columbia University, July 28th, 1922*, New York, 1922.

Wandycz, Piotr S., *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1974.

Ware, Ronald D., "Caesaropapism," Joseph Dunner, ed., *Handbook of World History*, New York: Philosophical Library, 1967, 136-138.

Washington Post, "Book World," 2 Nisan 1995, 10.

Waxman, Chaim I., *The Stigma of Poverty: A Critique of Poverty Theories and Policies*, New York: Pergamon, 1977.

Weber, S. H., ed., *Voyages and Travels in the Near East during the XIX Century*, Princeton, N.J.: American School of Classical Studies in Athens, 1952-1953.

Weigand, Gustav, *Aleko Konstantinofs "Baj Ganju,"* Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1908.

Weithmann, Michael, *Balkan Chronik: 2000 Jahre zwischen Orient und Okzident*, Graz, Viyana, Koln: F. Pustet/Styria, 1995.

—, ed., *Der ruhelose Balkan: Die Konfliktregionen Südosteuropas*, Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1993.

West, Rebecca, *Black Lamb and Grey Falcon*, New York: Penguin, 1982.

Williams, Raymond, *Culture and Society, 1780-1950*, New York: Columbia University Press, 1958.

—, *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press, 1977.

Wolandt, Gerd, "Kants Völkeranthropologie als Programm," Hugo Dyserinck ve Karl Ulrich Syndram, ed., *Europa und das nationale Selbstverständnis: Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts*, Bonn: Bouvier, 1988.

Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1994.

Woodhouse, C. M., *The Philhellenes*, Londra: Hodder and Stoughton, 1969.

Woodward, Susan L., *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Washington, D.C.: Brookings Institution, 1995.

Wtulich, Josephine, *American Xenophobia and the Slav Immigrant: A Living Legacy of Mind and Spirit*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 385, New York: Columbia University Press, 1994.

Zaimova, Raya, *Bilgarskata tema v zapadnoevropeiskata knizhnina XV-XVII vek*, Sofya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Okhridski," 1992.

Zajmi, Gazmend, "Historical Continuity of the Question of Kosova," *Kosova*, no. 1, 1993, 15-18.

Zeman, Z. A. B., "The Balkans and the Coming War," *The Coming of the First World War*, R. J. W. Evans ve Hartmut Pogge von Strandmann, ed., Oxford: Clarendon, 1988, 19-32.

Zeune, August, *Goea: Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung*, Berlin, 1808.

Zhelyazkova, Antonina, *Razprostranenie na islyama v zapadnobilgarskite zemi pod osmanska vlast, XV-XVIII vek*, Sofya: Bulgarian Academy of Sciences, 1990.

Zirojevic, Olga, "Die Bewahrung und Erforschung der osmanischen Hinterlassenschaft in Jugoslawien: Archive und Forschungseinrichtungen," Hans Georg Majer, ed., *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989, 187-204.

Zlatar, Zdenko, *Our Kingdom Come: The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs*, Boulder, Co.: East European Monographs, no. 342, New York: Columbia University Press, 1992.

Zöllner, Erich ve Karl Guthas, ed., *Österreich und die Osmanen-Prinz Eugen und seine Zeit*, Viyana: Österreichisches Bundesverlag, 1988.

A Plea For The Primitive 239
AB 314
ABD 18, 19, 66, 130, 183, 216, 218-220, 224, 239, 244, 252, 253, 257, 273, 283, 284, 318, 323, 368, 370
Abramowitz, Morton 19, 20
Açık Balkan Üniversitesi 99
Adriyatik Denizi 55-58, 61, 62, 69, 96, 115, 116, 141, 239, 260, 302
AEG 78
Aemus 55
AET 319
Afganca 206
Afrika 44, 99, 163, 264, 265, 304
Agonts, Stepanos 59
Ahmad, Aijaz 229
Ahmad, Feroz 341
Ahmatova, Anna 294
Ainslie, Robert (Sir) 165
Aiskhylos 28
Akademik Gazetecilik 49
Akademik Söylem 49
Akdeniz Dünyası 140
Akdeniz Politikası 143
Akdeniz 18, 54, 65, 72, 118, 169, 197, 202, 223, 270, 360
Akhilleus 138
Akropolis 194
Akroseraunya 203
Aksakov Kardeşler, Ivan S. - Konstantin S. 179
Albanus 62
Albion 235
Aleko (ayr. bkz. Konstantinov) 89, 90, 91, 92, 93, 94
Aleksandar (Kral) 21, 240
Alemdar Mustafa Paşa 60
Alexandre-Maurice (Kont) 164, 165
Alman Milliyetçileri 76
Almanca 67-69, 74, 143, 144, 148, 151, 153, 157, 187, 259
Almanlar 70, 143, 149, 150, 152, 173, 177, 182, 240, 270, 274, 278, 298, 302, 349, 350
Almanya 18, 57, 78, 80, 81, 118, 149, 150, 153, 180, 225, 243, 290, 301, 302, 311, 349
Alpler 62, 302
Also Sprach Zaratustra 129
Alt-Benlik 46
Amazon Ormanları 224
Amerika Birleşik Devletleri (ayr. bkz. ABD) 20, 68, 69
Amerika 82, 92, 100, 215, 264
Amerikalılar 66, 82, 97, 213, 218, 219, 223, 250
Amerikan Bilişimcilik Enstitüsü 83
Amerikan Filhelenizmi 218
Amerikan İç Savaşı 221
Amerikan Misyoner Kurumu 206

Amerikan Misyonerliği 216, 217
Amerikan Öjeni Derneği 256
Amerikan Teknolojisi 24
Amerikan Yabancı Misyonerler Heyeti 217
Ampirizm 229, 239
Amsterdam 114
Anchoukoff, Boris 249
Andorka, Rudolf 280
Anglo-Sakson Gelenek 188
Anglo-Saksonizm 256
Anna Comnena (Prenses) 62
Anomali 45
Anti-Balkan Stereotipi 117
Antihümanizm 29
Antik Çağ 54
Antik Dönem 137
Anti-Semitizm 224, 316, 374
Anti-Sovyet İttifak 370
Antoine-François 169
Anton Vrančić (Piskopos) 56, 57
Apenin 63
Arap Dünyası 27, 38
Arap Kimliği 35
Arap Oryantalizmi 35
Arapça 161, 206, 354
Araplar 27, 126, 174
Archer, Laird 271
Arilik 101
Aristokrat Söylem 225
Arms and The Man 230, 232-234
Arnavutça 75, 101, 102
Arnavutlar 73, 100, 126, 166, 172, 176, 247, 251, 253, 260, 266, 270, 302, 335, 339, 349, 352
Arnavutluk 43, 67, 70-73, 76, 77, 100-102, 146, 156, 177, 200, 202, 247, 258-260, 275, 323, 337, 339, 349, 350, 352
Arnold 131
Ash, Timothy Garten 308-310, 323
Asimilasyon 123, 256, 328, 351
Asya 42, 99, 108, 110, 127, 135, 163, 172, 177, 262, 264, 303, 304
Asyalılık 304
Asyatik Otokrasi 268
Âşıkpaşazâde 332
AT 310
Atatürk 109, 113, 329
Atina 54, 194, 202, 214, 216, 219, 259, 271-273
Atlantik 82, 242, 255, 286
Atlas Dağları 66
Auerbach, Erich 29
Augsburg 150
Avenue Theatre 230
Avlonya-Selânik Hattı 72
Avrasya 284, 313
Avrupa Antropolojisi 49
Avrupa Birliği 83, 97, 126, 266, 313
Avrupa Dünyası 34
Avrupa Ekonomik Topluluğu 109
Avrupa Kimliği 321
Avrupa Modernitesi 29
Avrupa Sistemi 96
Avrupa Tarzı Gelişme 117
Avrupa Topluluğu 320
Avrupa 17, 18, 23, 28, 34, 36, 37, 41-44, 48, 54, 62, 65-70, 72, 76, 78, 81, 92, 96-99, 101, 102, 106, 110, 112, 116, 118, 121-123, 127, 128, 135, 138, 140, 141, 143, 151, 153, 154, 158, 159, 170, 172, 177, 178, 185, 187, 188, 198, 206, 209-212, 215, 219, 222, 224, 228, 229, 235, 239, 240-242, 244, 245, 250, 253, 255-258, 260, 261, 264, 266, 267, 269, 271, 273, 280, 281, 283, 286, 289, 293, 296, 297, 303, 305, 308, 309, 314, 316, 318, 319, 320, 328, 333, 335, 343, 344, 346, 356, 357, 361, 366, 368, 370, 371, 373, 374
Avrupa-i Osmanî 65
Avrupalılaşma 36, 37, 92, 123, 340
Avrupalılaşmış Bulgar 91
Avrupalılık 289, 296, 303, 307, 309
Avrupamerkezcilik 44, 230, 373
Avusturya 67, 73, 76, 79, 81, 184, 243, 269, 300, 302, 313, 324, 350
Avusturyalılar 240
Avusturya-Macaristan 18, 76, 80, 240, 247, 334, 350
Ayastefanos Antlaşması 338
Aydınlanma 34, 35, 90, 135-137, 143, 150, 157, 163-165, 175, 194, 226, 229, 250, 294, 331-333, 357

Aydınlar Kuşağı 89
Aynaroz Dağı 54, 168, 173, 258
Azınlık Meselesi 340
Azınlıklar 65, 113, 217, 218, 260, 266, 349
Aziz Pablus 68
Aziz Sava 245

Babalar ve Oğullar 220
Babel, Isac 291
Bâb-ı Âli 56, 143, 144, 146, 160, 218, 219, 222
Babil Kulesi 251
Bagryana, Elisaveta 125
Bağımsız Devletler Topluluğu 311
Bakić-Hayden, Milica 32, 126
Bakûs Rahibeleri 28
Balcanica (Dergi) 116
Balkan Araştırmaları (Dergi) 99
Balkan Araştırmaları Enstitüsü (Bükreş) 68, 99, 104
Balkan Araştırmaları Komisyonu 113
Balkan Araştırmaları 50
Balkan Birliği 68
Balkan Bloku 71
Balkan Dağları 62, 63, 119-122
Balkan Devletleri 341
Balkan Dilleri 26
Balkan Edebiyatı 119
Balkan Ekspresi 118
Balkan Forum (Dergi) 116
Balkan Ghosts 243, 317
Balkan Halkları 106
Balkan İmgeleri 47
Balkan İrredantizmi 21
Balkan Journal 271
Balkan Kimliği 88, 283, 300
Balkan Konferansları 68
Balkan Paktı 104, 123
Balkan Paradigması 117
Balkan Romansı 39
Balkan Savaşları (1912-13) 18-20, 22, 24, 48, 73, 77, 111, 121, 242, 248, 276, 324, 348
Balkan Sıradağları 66
Balkan Sorunu 239
Balkan Stereotipi 139, 243
Balkan Vahşeti 21, 23
Balkan Yarımadası 46, 62, 66, 67, 71, 74, 75, 96, 100, 101, 122, 127, 154, 165, 172, 209, 245, 303
Balkanbank 122
Balkania (Dergi) 104
Balkanist Söylem 40, 50, 74, 89, 131, 280
Balkanizm 17, 26, 32, 33, 45, 48, 50, 123, 370, 373, 374
Balkanlar (Dergi) 113
Balkanlar 17-20, 23-26, 32, 36-45, 47-49, 53, 55, 60, 67, 68, 70-74, 77, 81, 82, 84, 87, 88, 93-95, 97, 101-112, 115-117, 123-129, 131, 135, 136, 138, 139, 141-144, 146, 147, 151, 153, 156, 167, 169, 173, 179, 180, 185, 186, 201, 208, 210, 220, 222, 223, 225, 226, 228-231, 233, 234, 236-239, 241, 242, 244, 246-248, 251-253, 258-264, 267-270, 279, 283, 284, 291, 296, 297, 300, 308, 309, 312, 316-318, 320, 321, 323, 325-327, 329, 331, 335, 337, 338, 341, 342, 344, 345, 347-351, 355-357, 358, 360-363, 365-367, 369, 371, 373, 374
Balkanlar'a Dönüş 111
Balkanlaşma Çağı 82, 83
Balkanlaşma 17, 75-80, 82-84, 116, 117, 247, 248, 253, 275, 369
Balkanlılar 105
Balkanlılık 105, 116, 119, 122, 124, 275, 325
Balkanološki Institut (Dergi) 116
Balkansky 113
Balkanton 122
Baltık Ülkeleri 316
Banac, Ivo 367
Barbarlar 33, 34
Barberini, Antonio 142
Barres, Maurice 166
Barthes, Roland 49
Bartlett, Frederic C. 238
Bastırma Süreci 109
Başbakanlık Arşivi 64
Batı Almanlar 126
Batı Avrupa 34, 95, 97, 104, 110, 114, 136, 139, 242, 296, 303, 310, 312,

324, 332, 345
Batı Dünyası 23, 109, 269
Batı Hümanizmi 105
Batı Karşıtlığı 28
Batı Roma İmparatorluğu 286
Batı 26, 28, 32, 34, 35, 37, 42, 47, 50, 53, 68, 87, 95, 108, 112, 115, 117, 123, 125, 127, 128, 131-133, 138, 140, 142, 152, 167, 172, 173, 191, 212, 224, 229, 232, 235, 236, 246, 248, 260, 262, 265, 266, 268, 271, 274, 275, 283, 286, 288, 290, 292, 293, 295, 297, 298, 303, 304, 309, 314, 315, 316, 317, 326, 356, 367, 369, 371, 373
Batı-Doğu Ekseni 289
Batılılar 38, 115
Batılılaşma 37, 92, 181
Battenberg, Aleksandr 154
Baudrillard, Jean 24
Bavyera 153, 255
Bay Ganyo 89, 90-92, 94, 95
Bayezid (Yıldırım) 122
Beaufort, Francis 206
Beaujour, Louis-Auguste Felix De 59, 164, 168
Bebel 41
Becker 131
Begriffsgeshichte 54
Belarus 285
Belçika 91, 302
Belgrad Kahvehaneleri 39
Belgrad 39, 116, 160, 240, 259, 271, 272, 290, 299
Belon, Pierre 158, 159
Berişa, Sali 101
Berkes, Niyazi 109
Berkövici 240
Berlin Kongresi / Antlaşması (1878) 65, 239, 338
Berlin 155, 221
Bernal, Martin 304
Bernath, Mathias 67, 70
Beyrut 207, 217
Bibo, Istvan 288
Biddle, Nicholas 213-216
Bilgi Felsefesi 31
Birinci Dünya Savaşı 22, 23, 25, 36, 48, 73, 76-80, 102, 103, 153, 242, 248, 268, 339, 348, 351, 360, 366
Birleşik Krallık 240
Bismarck 252, 338
Bizans İmparatorluğu 36, 121, 139, 141, 153, 157, 166, 181, 186, 286, 287, 289, 303, 304, 317, 324, 329 331, 333, 335, 342, 355, 356
Bizans Mirası 340, 356, 360
Bizanslılar 96
Bizanslılık 182, 325
Blackwood's Magazine 222
Bloom, Harold 83
Bloom, Leopold 82
Blount, Henry 189-191
Blut und Boden 117
Boer Savaşı 209
Bognic, Josip 69
Boğaziçi 324
Boğdan 71, 331, 338
Bohemya 239
Boiotia 195
Boliac, Cezar 103
Bolintineanu, Dimitrie 103
Bolşevikler 304
Book of Nonsense 202
Boscovich, Ruggier 59
Bosna Hersek 73, 206, 240
Bosna Kilisesi 338
Bosna Krizi 210
Bosna Meselesi 339
Bosna Savaşı 113
Bosna 24, 111, 113, 118, 126, 160, 203, 205, 209, 223, 279, 337, 339, 350, 351, 368
Bosnalılar 205
Boston Brahminleri 256
Boston Morning Journal 221
Boşnaklar 172, 251, 352, 354
Botev, Hristo 119
Boudin, J.-J.-M.-F. 169
Boue, Ami 63, 171, 172
Boulanger 163
Boyova, Tsveta 40, 41
Bracciolini, Francesco 142
Brailsford, H. N. 241
Brandys, Kazimierz 294
Brest Litovsk Barışı 79

Briefe aus der Türkei 152
Britanya (ayr. bkz. Büyük Britanya) 369
British Relief Fund (İngiliz Yardım Örgütü) 241
Britonlar 240
Brodsky, Joseph 294, 295
Brophy, Charles 210, 212
Brown, Edward 55
Brötenya 159
Budapeşte Ekonomi Üniversitesi 280
Budapeşte 290, 308
Bulgakov, Mikhail 291
Bulgar Edebiyatı 89
Bulgar Mirası 104
Bulgar Müziği 129, 130
Bulgar Slavlarının Tarihi 332
Bulgar Tunası ve Balkanlar 66
Bulgarca 56, 57, 59, 94, 113, 204, 217
Bulgaristan 21, 39, 43, 54, 55, 58, 59, 63, 64, 70-73, 76, 79, 81, 89, 91, 111, 113, 115, 119, 121, 142, 147, 154, 155, 177, 178, 183, 201, 203, 205, 209, 210, 218, 221, 223, 225, 227, 231-234, 244, 257, 275, 302, 310, 314, 316, 323, 340, 341, 346, 351, 352, 354, 356
Bulgarlar 64, 73, 89, 91, 119, 121, 123, 127, 144, 153, 165, 170, 172, 175, 179, 182-184, 186, 207, 211, 212, 225, 230, 232, 233, 251, 257, 299, 302, 334
Bulgar-Yunan Anlaşmazlığı 211
Bulstrode, Richard 191
Buna Vestire (Gazete) 107
Burjuva Yozlaşması 89
Burjuva(zi) 37, 104, 183, 186, 202, 225, 229, 258, 345, 346
Burke 294
Burma 223
Busbecq, Ogier Ghiselin de (Habsburg Elçisi) 144, 147, 236
Bush, George 275
Bükreş 54, 68, 81, 102, 104, 258, 273, 275, 299
Bürokratik Ulus-Devlet 37
Büyük Britanya (ayr. bkz. İngiltere) 18, 79, 80
Büyük Devletler Siyaseti 136, 154, 175, 177, 184, 204, 210, 305, 337 339
Büyük Tur 192, 197, 200, 213, 216
Byron 37, 151, 183, 197

Cadmos 296
Calinescu, Matei 124
Callimaco, Filippo Bunaccorsi 55, 57
Cambridge Üniversitesi 54, 195
Caragiale, Ion Luca 94
Cargarov, Georgi 121
Carlista Savaşı 221
Carnegie Vakfı 267
Carol II (Kral) 21
Carrier, James 31, 32, 132
Cemiyet-i Akvam 335
Chakrabarty, Dipesh 131
Chamberlaine, Neville 249, 252
Charbonelle 169
Chateaubriand, François-Rene 37, 166, 167, 197
Cherokee (Kızılderili) 222
Cheronea 215
Chesnau, Jean 158
Chestnust Caddesi 213
Chicago Daily News (Gazete) 79
Chicago Dünya Fuarı 92
Chicago Record 223
Chicago Tribune 315
Child Harold 37
Choiseul-Gouffrier, Marie-Gabriel De (Kont) 165
Choktaw (Kızılderili) 222
Christie, Agatha 248, 249, 250
Churchill (Winston) 273, 274, 315
Cihat 191
Cioran, Emil 104, 106, 107
Clarke, Edward 195
Clarke, James Franklin 206
Clifford 48
Clinton, Bill 274
Codreanu 105
Codrescu, Theodor 103
Cohen, Roger 23
Coleridge, Samuel 37
Color and Democracy 80
Colossus Of Maroussi 270

COMECON 122
Comonitza 57, 58
Cook (Kaptan) 137
Cooper 184
Cormanin, Louis Deshayes De 58
Cornea, Andrej 312
Cousinery, Esprit-Mary 162
Cox, Samuel 66, 218, 225
Cross Current 296
Cultural Literacy 323
Cumhuriyet (Gazete) 111
Cumhuriyetçilik 225
Curtis, William 223, 224
Cvijic, Jovan 359

Çandar, Cengiz 112
Çavuşesku, Nikola 104, 108, 274, 351
Çek Cumhuriyeti 266, 313-316, 318, 320
Çek Edebiyatı 89
Çekçe 146, 180, 292
Çekler 125, 179, 182, 183, 186, 266, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 314
Çekoslovakya 70, 76, 79, 97, 115, 249, 292, 293, 299, 310
Çerkezler 251
Çetine Manastırı 204
Çetiner, Yılmaz 111
Çin 242, 272
Çingeneler 81, 191, 251, 349, 350
Çintolov, Dobri 119
Çokeşlilik 269
Çokkültürlülük 83, 115

D'Hautterive (Kont) 59
Daedalus 296
Dağlarca, Fazıl Hüsnü 112
Dako, Christo A. 67, 100
Dalmaçya 73, 146, 168, 169, 244, 258
Dalmaçyalılar 144, 251
Damgalanmış Birey 126
Danilevskiy, Aleksandr S. 179
Danimarkalılar 302
Dante 28
Dardanya 65
Darwinizm 256
Das Spektrum Europa 252
Dayanışma Hareketi 306
De Broglie, Louis 32
De Chorographia 61
De Constant, D'Estournelle, Barôn 18, 19
De l'esprit des Lois 163
De La Brad, Ion Ionescu 103
De Nicolay, Nicolas 158
De Windt, Harry 239, 242
Dedalus, Stephen 82
Deja Vu 212
Delacroix 161
Demir Muhafızlar 105, 107
Demir Perde 123
Demiryolları 228
Demokrasi 107, 115, 225, 227, 349
Der Spiegel 314
Dernschwamm, Hans (Habsburg Elçisi) 144, 146
Derrida 32, 36, 53, 54
Dervent 58
Despotizm 141, 148, 163, 181, 228, 233, 366
Determinizm 335
Devlet Gazetesi 177
Devşirme Kurumu 330, 331
Diaspora 141, 143
Dictionary of American Biography 218
Die Wespen (Dergi) 157
Dikotomi 46, 109, 110, 142, 226, 254, 359
Dilessi 239
Dilettanti Derneği 54
Dimitri Kantemir 331
Dimitrov, Petir 221
Diokles 34
Disraeli, Benjamin 38, 200, 210, 221
Dobruca 72, 350
Dodwell, Edward 194, 195
Doğu Almanlar 126
Doğu Almanya 97
Doğu Hıristiyanlığı 290
Doğu Roma İmparatorluğu 305
Doğu Sorunu 50, 169, 172, 174, 206
Doğu Yakası (Londra) 48
Doğu 25-29, 32, 33, 35-37, 41, 42, 47, 108, 112, 117, 123, 126, 127, 138, 172, 173, 178, 184-186, 192, 200, 201, 203, 206, 208, 211, 219, 222,

225, 227, 229, 241, 242, 253, 254, 258, 260, 263, 286, 287, 290, 295, 298, 312, 356, 373, 374
Doğu-Batı Ayrımı 34
Doğu-Batı Dikotomisi 46, 112, 127, 312
Doğu-Batı Ekseni 34
Doğu-Doğu 312
Doğululaşmış 126
Doğululaştırılma 51
Doğululuk 112, 127
Doğunun Batısı 47
Dolar Diplomasisi 219
Dombrowski, Jaroslaw 220
Dostoyevski, Fyodor M. 179
Douglas, Mary 45
Dracula 248
Draga (Kraliçe) 240
Drakulic, Slavenka 118
Driesch, Gerard Cornelius 57, 62, 150
Droysen, Johann Gustav 155
Du Bois, W. E. B. 43, 80
Dubrovnik 74, 115, 161, 355
Durham, Mary Edith 22, 23, 42, 43, 245-247
Durrell, Lawrence 272, 273
Dutu, Alexandru 347
Düalizm 304
Dünyanın Dört Yanının Coğrayası 59
Dürziler 160

Eagleburger, Lawrence 317, 318
East European Reporter 296
Eastern European Politics And Society 296
Economist (Dergi) 81
Edirne 56
Eflâk 71, 152, 159, 169, 337, 338
Eflâklılar 149
Ege 61, 69, 72
Egemen Irksal Söylem 48
Ehrenpreis, Marcus 253, 254, 258
Einstein 32
Eisner 192
Ekümenik Hıristiyanlık Yaklaşımı 235
Elgin (Lord) 177
Eliade, Mircae 104, 107
Elizabeth I (Kraliçe) 188
Elliot, Henry 221
Emily Anne (Beaufort) 206
Emine Balkan 63
Emperyal Otokrasi 287
Emperyalizm 44
Endülüs 113
Engels, Friedrich 176
Eothen 200
Epikuros 136
Epir 203
Erdel 56, 159, 165
Ermenice 216
Ermeniler 59, 191, 211, 217, 251, 349
Erofeev, Venyamin 291
Eskiçağ 29, 65, 98
Esprit De Corps 272
Estonya 76, 291, 310
Estonyalılar 302
Eşik Evresi 46
Eşitlik 182, 186
Eşitsizlik 225
Etnik Temizlik 278
Etnografya Müzesi (Budapeşte) 125
Etnosantrizm 44, 264
Euripides 28
Europa Occidens 286
Europe-Whither Bound 79
Everett, Edward 216
Evrim 137
Evrimcilik 261
Ezher 254

Fallmerayer, Jakob 255, 270
Farsça 64, 161, 206, 354
Faşizm 265
Fatih Sultan Mehmet (ayr. bkz. Mehmet II) 109
Fawcett, Hugh 93
Fedotov, Georgii 290
Feher, Ferenc 301, 312
Felix 59
Feminizm 374
Fenianizm 211
Ferdinand (Bulgar Çarı) 21
Ferdinand I (Imparator) 56
Fiilî Sömürge 43
Filhelenizm 136, 151, 152, 166, 193, 197, 198, 199, 200, 238, 255
Filhelenler 39, 151, 152

Filistin 201
Finler 302
Fischer, Theobald 66
Flanders 159
Flaubert, Gustave 166
Floransa 141
Foça 116
Fonton, F. P. 174-176
Foster, George 137
Foucault (Michel) 26, 29, 32
France, Anatole 306
François Pouqueville 59
Fransa - Prusya Savaşı 220
Fransa 18, 42, 79, 80, 96, 136, 143, 149, 150, 158, 159, 160, 161, 162, 165, 169, 170, 180, 183, 192, 197, 204, 218, 220, 225, 290, 349
Fransız - Germen Kuramı 83
Fransız Ansiklopedicileri 59
Fransız Batı Afrikası 81
Fransız Devrimi 163
Fransız Edebiyatı 89
Fransız Emperyalizmi 35
Fransız Monarşisi 163
Fransızca 74, 96, 158, 187
Fransızlar 58, 150, 160, 167, 170, 177
Fraser, John Foster 239
French, John 373
Frenkler 191, 215
Fresne-Canay, Philippe Du 158
Freud (Sigmund) 315
Fulton Konuşması 273, 315

Gagavuzlar 266
Gargantua 159
Garşin, Vsevolod M. 179
Gassot, Jacques 158
Gautier, Theophile 37
Gayri Müslimler 204, 327, 342
Gazetecilik 49
Gedoyn, Louis 160
Gellner, Ernest 316
Genç Romanyalı Yazarlar Derneği 104
Genel Temsil Krizi 30
General History of the Turkes 188
Gennep, Arnold Van 46
Georgescu, Stefan 103
Gergedan 104
Gerikalmışlık 34, 208
Gericilik 37
Gerlach, Stephan (Habsburg Elçisi) 57, 144
Germain, Jean-Jacques 169
Germenler 117
Gerner, Kristian 311
Geschicte der Halbinsel Morea wahrend des Mittelalters 255
Geshkof, Theodor (Geşkov) 68, 122
Ghiaour 37
Gibbon, Edward 100, 225
Girit 99, 160
Gladstone, William 205, 209, 210, 233
Glynn, Patrick 83
Gobineau, Joseph-Arthur De 252
Goethe 37, 152
Goff, A. 93
Goffman, Erving 88, 126
Gogol 185
Golczewski, Mechthild 243
Gonsague, Charles 160
Goodman, Benny 130
Gorbanevskaya, Natalya 309
Gorki (Maksim) 41
Göçü Sınırlandırma Birliği 255
Gökalp, Ziya 112
Graham, S. 79
Graikoi Kimliği 154
Gramsci, Antonio 26, 27
Grand Tour (ayr. bkz. Büyük Tur) 136
Granovskiy, Timofey N. 179
Grant, Richard 82
Grigoroviç, V. 176
Grünberg, Martin 58
Guilleminot, Armand-Charles 169
Gunther, John 242, 243
Güç Dengesi 198
Güller Vadisi 168
Güney Afrika 241
Güney Amerika 78, 267
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü 103
Güneydoğu Avrupa 103, 104
Gürcüler 266
Gürsel, Nedim 111

Hâbnâme 332
Habsburg İmparatorluğu 76, 80, 160, 363
Habsburglar 56, 70, 143, 144, 148, 157, 158, 160, 241, 276
Haçlı Ruhu 47, 159
Haçlı Seferleri 172, 191, 206
Haçlı Zihniyeti 140
Haçlılar 157
Haimos Dağı 54-64, 66, 122
Haitililer 80
Halecki, Oscar 302-307
Halep 160
Hammel, Eugene 278
Hanak, Peter 297, 298, 311
Harpprecht, Klause 81
Harvard Üniversitesi 216
Haşdeu, B. P. 104
Havel, Vaclav 294, 308, 310, 312-315, 320
Hayla 254
Hazar Denizi 64
Hegel 262, 263
Hegemonik Söylem 128
Heidegger 85
Heine, Heinrich 37
Heisenberg Etkisi 31
Hekabe 147
Helen Dünyası 61
Helenizm 143
Helenofil Duygu 271
Hellas 197
Hellen 65
Hellenes Kimliği 154
Hellenizm 102, 167
Heller, Agnes 301, 374
Herder, Johann Gottfried Von 257, 262, 263, 371
Hersek 209
Hersekliler 172
Herzoslovakya 249
Heterojenlik Handikapı 270
Hıristiyanlar 47, 150, 151, 159, 160, 174, 186, 204, 211, 215, 219, 241, 247, 327, 328, 349, 352, 370, 373
Hıristiyanlaşma 303
Hıristiyanlaştırma 142, 217
Hıristiyanlık 22, 34, 46, 47, 50, 101, 128, 140, 143, 148, 165-167, 212, 235, 250, 266, 268, 303, 304, 307, 324, 326, 331, 356
Hıristiyan-Müslüman Dikotomisi 151
Hırvat Sendromu 118
Hırvatça 57, 75, 146, 350
Hırvatistan 62, 73, 118, 169, 266, 297, 299, 300, 310, 317
Hırvatlar 71, 72, 74, 118, 149, 186, 251, 266, 267, 302, 339, 350, 353
Hırvatlık 114
Hilmi Paşa 268
Hindistan 44, 209, 223, 319
Hint Yarımadası 241
Hintçe 206
Hirsch Jr., E. D. 323
Historia Est Magistra Vitae (Tarih Yaşamın Özudür) 20
Hitler 107, 155, 222, 243, 271
Hive 220
Hizipçilik 46
Hobsbawm, Eric 76, 77
Hockenos, Paul 316
Hoffman, Eva 128
Hoffman, George 71, 72
Hohenzoller 21
Holbach 163
Holbrooke, Richard 285, 318
Hollanda 302
Hollywood 258
Holokost 23, 277, 278
Homeros 138, 167, 184, 197
Homojen Ulus-Devlet 37
Homyakov, Aleksey S. 179
Hristov, Boris 119
Hugo, Victor 28, 37
Hukukî Ayrım Sorunu 44
Hunkies 256
Huntington, Samuel 47, 128, 186, 264-267
Hümanizm 229, 356, 361

In Retrospect 24
In Search of Central Europe 292, 296, 323
Indzhekian, Hugas 59
Innocents Abroad 216

Inside Europe 242
Ionesco, Eugene 104, 105, 300
Iorga, Nicolae 103, 330
Irak 274
Irby, Adelina 203-205, 210
Irkçılık 33, 250, 374
Irksal Söylem 48
Iser, Wolfgang 372
Istria Yarımadası 62
Italienische Reise 152
Itinéraire De Paris A Jerusalem 37

Iber Yarımadası 63
Ibranice 319
Ibsen 181
Icat Süreci 237, 238
Idealizm 233
Idria Irmağı 72
Igov, Svetlozar 89, 92
İhtidalar 330
İkinci Dünya Savaşı 23, 69, 80, 97, 235, 243, 263, 264, 269, 270, 275, 277, 278, 283, 284, 317, 349, 351, 354, 370
Illirya / Illyria 65, 103, 146, 169, 203
Ilyada 138
Ilyef, Ilya 291
İmanı Yayma Örgütü (1622) 142
İmge 88, 89, 96, 124, 139, 150, 156, 157, 159, 188, 189, 248, 249, 269, 290, 365, 366
İmtiyazlar 219
İnalcık, Halil 63, 64, 346
İncil 216, 217, 268
İndirgemecilik 17, 18
İnebahtı Savaşı (1571) 140, 189
İngiliz Edebiyatı 187, 189
İngiliz Emperyalizmi 35
İngilizce 74, 188, 200, 220, 249, 253, 319
İngilizler 43, 55, 74, 149, 150-152, 177, 188, 189, 195-198, 203, 208, 210, 215-218, 227, 241, 270, 274
İngiltere 20, 136, 165, 180, 186, 188, 190, 192, 198, 199, 203-205, 209, 212, 218, 220, 221, 223-225, 227, 245, 246, 272, 290, 319, 349, 370
İon Adaları 169
İran 38
İrlanda 202, 208, 220, 241, 369
İrlandalılar 211
İsa (Peygamber) 315
İskir Irmağı 59
İskitler 33
İskoç Aydınlanması 287
İslâm Karşıtı 226
İslâm Ümmeti 112
İslâm 27, 29, 33-35, 47, 50, 112, 116, 128, 140-142, 150, 159, 163, 165, 189, 190, 191, 235, 265, 268, 276, 304, 307, 320, 326, 328-331, 338, 341, 353, 356, 358
İslâmlaştırma 348
İslâmofobi 136
İslimiye 60
İspanya İç Savaşı 368
İspanya 97, 107, 113, 149, 159, 160, 180, 221, 250, 349
İspanyolca 267
İspanyollar 149, 150, 197
İstanbul - Fetih Destanı 112
İstanbul Patrikliği 330
İstanbul 54, 56, 140, 150, 160, 164, 184, 191, 192, 198, 201, 206, 212, 216-221, 251, 258, 324, 331, 335, 341, 348, 350, 351, 354
İstanbul'un Fethi (1453) 141
İsveç 159, 180
İsveççe 253
İsveçliler 302
İsviçre 117, 225, 232, 302
İtalya 42, 67, 97, 136, 143, 180, 192, 216, 290
İtalyanca 57, 77, 259
İtalyanlar 74, 143, 152, 177, 197, 240
İtalyan-Yunan-Rus Sembiyozu 143
İvan III (Çar) 173
İvanova, Evgeniya 312
İzmir 193, 217
İzzetbegoviç (Aliya) 117

Janos Zapolyai (Kral) 56
Japonya 223, 242
Jarvis, George 218
Jauffret, Louis François 137
Jeanne d'Arc 41

Jelavich, Barbara 180
Jena 148
Jeopolitik Rekabetler 47
Jivkov, Nikola 119
John Paul II (Papa) 319
Joseph-Marie 137
Joyce, James 82
Jön Türk Hareketleri 110
Julian Alpleri 72
Jünger, Ernst 104
Jvjic, Jovan 67, 71, 73

Kadın Düşmanlığı 244, 374
Kadınlar 145-147, 161, 168, 192, 193, 194, 221, 230, 252, 279, 280
Kafka (Franz) 290
Kafkaslar 66
Kahire 207, 254
Kalkınma Evreleri 43
Kalkınma 33
Kanın Türküsü 120
Kanitz, Felix Philipp 65, 153, 171
Kansas 225
Kant (Immanuel) 262, 365
Kapitalist Batı 34
Kapitalizm 268
Kaplan, Robert 117, 243, 271, 316, 371
Kapuscinski, Ryszard 314
Karacorceviç, Aleksandar 340
Karadağ 76, 204, 242, 245, 247, 257, 258, 302, 338, 341
Karadağca 180
Karadeniz 55, 56, 60-63, 69, 72, 173, 239, 324
Karadi, Eva 312
Karanlık Çağlar 362
Karavelov, Lyuben 119
Karlova, M. F. 177
Karpatlar (Karpat Dağları) 63, 66, 69
Karşı Reform 142, 160
Kaser, Karun 69
Kastriota, George 270
Kâtip Çelebi 332
Katolik Propaganda 142, 160
Katolik Söylem 47
Katolikler 105, 149, 160, 266, 267
Katoliklik 34, 46, 116, 142, 146, 181, 213, 306, 330, 338, 353
Kayıp Mektup 94
Kazancakis, Nikos 98
Kedouri, Elie 366
Kemal Atatürk 329
Kennan, George 19-24, 366, 370-373
Kentucky 260
Keşif Süreci 135, 238
Keşif 138, 237
Keyserling 255, 258, 269
Keyserling, Hermann Graf Von 252-254
Keyserling, Hermann 237
Khazanov, Anatoly 344
Khuta, Georgiy 175
Kıbrıs 73, 113, 195, 201, 351
Kılık Kıyafet Meselesi 90
Kırım 162
Kırsal Demokrasi 225
Kıyafetler 38
Kızılderililer 224
Kimliksiz Aidiyet 113
King, Edward Smith 66, 221, 222, 228
Kinglake, Alexandre W. 59, 200-202
Kipling (Rudyard) 112, 365
Kiril Alfabesi 314
Kiss, Czaba 298
Kisselev (General) 152
Kissinger, Henry 318
Kitab-ı Mukaddes 217
Kitromilides, Paschalis 356, 359
Kladderadatsch (Dergi) 157
Klasizm 197, 229, 289
Klaus, Vaclav 320
Kleinstaaterei 76, 77
Klitemnestra (Troyalı) 147
Knolles, Richard 188
Koca Balkan 63
Kokali, Giorgio 203
Kolektif Adlandırma 96
Koloniciler 276
Komplo Teorileri 45
Komüncüler 220
Komünist Halk Sırp Ticaret ve Kereste Loncası 272
Komünist Manifesto 229
Komünistler 115, 243
Komünizm 115, 265, 269, 272, 273, 275, 312, 370

Kondrad, György 125
Konformizm 294
Konrad, György 307-309, 311
Konstantinopolis 21, 34, 46, 60
Konstantinov, Aleko 89
Korais, Adamandios 197, 332
Kore 273
Korinthos 224
Korolenko, Vladimir G. 179
Kosova Savaşı (1389) 368
Kosova 101, 156, 270, 350, 351, 368
Kovalevskiy, E. 176
Kozmopolit 229
Köktendinci Hıristiyan Retoriği 226
Köktendincilik 83
Kölelik 214, 215
Kölnische Zeitung 221
Königsberg 146
Körfez Savaşı 24
Köylü Devletleri 223
Közepeuropa 299
Krasnokutskiy, Aleksander (Yüzbaşı) 60
Krestovskiy, Vsevolod Vladimiroviç 177, 178, 185
Kresy Pannonia Havzası 297
Kristev, Ivan 312
Kritoboulos Paradigması 333
Krul, Marcin 312
Krumbacher, Karl 153, 154
Krzeminski, Adam 311
Kudüs Patrikliği 206
Kukuş 178
Kumanlar 64
Kundera, Milan 285, 292-295, 299
Kur'an-ı Kerim 268
Kuripesic (Habsburg Elçisi) 144
Kutsal Kabir Nişanı 206
Kutsal Roma Imparatorluğu 157
Kutsal Topraklar 140, 253
Kutuplaşmalar 89
Kuveyt 367
Kuzey Afrika 38, 337
Kuzey Amerika 156, 157, 267
Kuzey Avrupa Barış Hareketleri 20
Kuzey Denizi 302
Kuzey Irlanda 368
Kuzey-Güney Ekseni 289
Küçük Balkan 63
Küçük Devletler Sistemi (Kleinstaaterei) 76, 77, 80
Kültürel Slavizm 256
Kürtler 350, 352

L'Europe du Sud-Est 103
L'Europe Sud-Orientale 103
La Belle Epoque 22
La Broquiere, Bertrandon 157
La Bulgheria Convertitia (Şiir) 142
La Nouvelle Alternative 296
La Turquie d'Europe 63
Ladnev (Konsolos) 184
Lahey Barış Konferansı 20
Laiklik 37
Lamartine, Alphonse De 166, 169, 170, 171
Lancashire 227
Laponyalılar 302
Latin Alfabesi 314
Latin Amerika 44, 223, 265, 267
Latin Amerikalılar 197
Latin Hıristiyan Dünyası 96, 97
Latin Hıristiyanlığı 287
Latince 41, 150, 168, 289
Latinler 117, 127, 304
Latinlik 102
Laveleye, Emile De 172
Lear, Edward 202, 203
Leger, Louis 172, 173
Lehçe 146, 289
Lehistan 55, 146, 160, 262, 298, 345
Lehler 150, 181, 183, 266, 267, 294, 298, 299, 319
Leibniz 261
Leipzig 154
Lejyoner Hareketi 107
Lenin 304, 315
Leningrad 266
Leontiev, Konstantin Nikolayeviç 180-186
Lerner, O. M. 176
Lescalopier, Pierre 158
Letonya 76, 310
Levant Şirketi 188
Levantenler 254
Levantenlik 254

Liberal Demokrasi 265
Liberal Parti (Gladstone) 209
Liberal Siyasal Düşünce 76
Liberalizm 248, 307
Liberaller 37, 111
Lipp, Wolgang 124
Little Red Riding Hood 272
Litvanya 76, 146, 289, 291, 310
Litvanyalılar 146, 302
Livadia 214, 215
Lizbon 307
Ljubljana 116
Lobicilik 310, 314
Loncalar 344, 345
London Daily News 220, 221
Londra 48, 54, 121, 209, 216, 230, 232, 241, 246, 275
Loti, Pierre 37
Louvre Müzesi 167
Lubenau, Reinhold (Habsburg Elçisi) 58, 144, 146
Lucas, Paul 168
Ludwig I (Kral) 153
Luther 57
Lux Balcanica Est Umbra Orientis! (Balkan Işığı Doğu'nun Gölgesidir.) 41
Lübeck (Flanders'lı) 159
Lübnan 201
Lübnanlaşma 117
Lyall, Archibald 258-260

Mably 163
Macaristan 43, 56, 64, 70, 72, 79, 97, 103, 146, 159, 165, 225, 266, 280, 285, 286, 288, 292, 298-300, 310, 313, 315, 318, 345
Macarlar 108, 125, 128, 150, 182, 267, 298, 299, 319, 349, 350
Macgahan, Januarius 220, 221
Mackenzie, Georgina 203-205, 210
Macleen, Fitzroy 273
Mahmud II 170, 219
Maistre, Joseph Marie De 181
Makedonlar 350
Makedonya Reformları 268
Makedonya Sorunu 239
Makedonya 40, 55, 72, 111, 116, 146, 177, 183, 203, 208, 209, 239, 240, 241, 252, 324, 351, 354, 355
Makedonyalılar 239
Malthus 208
Marathon 270
Marcellinus, Ammianus 61
Margueritte, J.-C. 169
Marie (Kraliçe) 21
Marie-Louis-Jean-Andre-Charles (Vikont) 167
Marjinallik 46
Marmara Denizi 72
Marsigli, Luigi (Kont) 62, 236
Marx, Karl 28, 30, 41, 315
Mary Montagu (Lady) 165, 192
Masaryk Demiryolu 254
Masaryk, Thomas 73, 302
Massachusetts 216
Masum VIII (Papa) 56
Matapan Burnu 302
Matbaacılık 135
Matejka, Dobroslaw 312
Matvejevic, Predrag 299
Maull, Otto 67
May, Karl 155, 156, 157
McNamara, Robert 24
Mechitharist Kilisesi 59
Medeniyetler Çatışması 265
Medici Prensliği (Floransa) 141, 142
Megalopolis 61
Mehmed II (Fatih) 331
Melas, Spyros 98
Melchisedec (Piskopos) 103
Melez Ürün 49
Melez 48
Menandros 167
Mephistopheles (Dergi) 157
Merhamet ve Bolluk Nişanı 272
Meriç Vadisi 168
Merkezin Hegemonik Söylemi 91
Mesembria 62
Messageries (Vapur) 268
Metinsellik 28
Mezopotamya 319
Mısır Güvercini 184
Mısır 34, 164, 201, 223, 253, 319
Michnik 308, 309, 312
Midhat Paşa 331

Midilli 195
Midloth 209
Militan Katoliklik 142
Militarizm 184
Miller, Henry 270, 271, 272, 273
Miller, Larry 201
Miller, William 46, 66, 90, 96, 218, 227
Milliyetçiler 37
Milliyetçilik 22, 110, 151, 181, 182, 240, 268, 333-335, 342, 345, 351, 353, 354, 357, 363
Milos Venüsü 167
Milosz, Czeslaw 285, 289, 290, 291, 295, 309
Miloşeviç, Slobodan 117, 317
Misil 89
Miss Stone (Kaçırılması Olayı) 240
Mistra 215
Misyonerler 211, 213, 367
Misyonerlik 217
Mitteleuropa 301, 302
Modernizasyon 27, 37
Modernleşme 33, 340, 346
Modernlik 139
Moesya 61
Moğollar 304
Moldova 72
Moltke 152, 153, 171
Monarşiler 21
Montesquieu 163
Moore, Charles 319
Moore, Thomas 37
Mora Yarımadası 176, 214
Moralist Edebiyatı 90
Moravya 146
Morlah'lar 149
Morritt, John 54, 55, 63, 193, 194-196, 216
Moskova Paylaşım Anlaşması (1944) 273
Moskova Üniversitesi 175
Moskova 274, 284
Mostar 251
Mowrer, Paul Scott 79, 247
Mozart 151
Mucha, Alphonse 256, 257, 258
Muhafazakârlar 38
Muhafazakârlık 37
Murat III (Padişah) 57
Mutafçiyev, Petir 121, 122
Mutlakiyetçilik 158
Münih 73, 162, 195
Mürzsteg Programları 268
Müslümanlar 113, 118, 150, 151, 159, 174, 192, 204, 212, 214, 217, 247, 251, 269, 319, 342, 348, 350, 352, 354, 355
Müslümanlık 47
Myrivilis, Stratis 98

Nair, Sami 319
Napoli 143
Napolyon (Bonaparti) 158, 198
Napolyon İmparatorluğu 168
Napolyon Savaşları 37, 136
Narsisizm 103
Nativizm 256
NATO 266, 274, 275, 313, 314, 316, 318, 368
Naumann, Friedrich 301, 302
Navarin Savaşı (1827) 218
Nazi Almanyası 255
Naziler 67-69, 107, 278
Nazizm 117, 243, 265, 271
Nemiroviç-Dançenko, Vasiliy I. 179
Nerval, Gerard de 166
Neumann, Iver 292, 312
New York Herald (Gazete) 220
New York Times (Gazete) 78, 82, 317
New York 220
Newman, Bernard 264
Nicolson, Adam 275
Nietzsche 48, 106, 129, 181
Nightingale, Florence 205
Nikola II (Çar) 20, 304
Niş 171
Noica, Constantin 104, 107
Normandiya 159
Norveç 159, 225
Norveçliler 302
Norwich 55
Nowa Koalicja 296
Nurnberg 150
Nusic, Branislav 95
Nüfuz Alanları 44, 80, 337, 341

Obradoviç, Dositey 332
Obrenoviç, Milan 21
Obrenoviç, Miloş 340
Odysseia 138
Ohio 220
Oklahoma 222
Olivier, Guillaume-Antoine 164
Open Media Research Institute (OMRI) 285
Orientales 37
Orlov, Vladimir 291
Ormanlık Dağlar 63
Oroveanu, Anca 312
Orta Asya 112, 180, 223, 313
Orta Avrupa 102, 104
Ortaçağ 29, 34, 37, 39, 40, 58, 65, 93, 100, 122, 138, 168, 181, 225, 245, 258, 276, 277, 280, 287, 288, 325-327, 333, 338, 342, 344, 355, 361
Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı 113
Ortadoğu 50, 170, 311, 317, 328, 350
Ortodoks Dünyası 34
Ortodoks Hıristiyanlık 50
Ortodoks Karanlıkçılığı 268
Ortodoks Kilisesi 46, 57, 247, 271, 329, 330, 353, 362
Ortodoks Sapma 149
Ortodokslar 150, 174, 251, 352
Ortodoksluk 34, 116, 142, 176, 181, 213, 268, 306, 325, 338, 342, 353, 358
Ortodoksluk-Katoliklik Karşıtlığı 46
Orwell, George 309
Oryantal Doğu 128
Oryantal İmaj 37
Oryantalist Temsil 28
Oryantalizm 17, 25-27, 29, 30, 32, 35, 39, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 126, 264, 300, 372, 374
Oryantalizm 30, 32, 35
Oslobodenje (Gazete) 116
Osman Pazvantoğlu 169
Osmanlı Fetihleri 304, 330-332, 347, 348, 361
Osmanlı İmparatorluğu 36, 51, 55, 57, 65, 66, 75, 76, 109, 110, 135, 140-142, 144, 147, 148, 150, 153, 158-164, 169-171, 175, 179, 188, 189, 198, 199, 205, 217-219, 226, 267, 276, 305, 317, 324, 327, 328, 330-332, 334-337, 339, 342-344, 347, 350, 354, 355, 357, 360, 363, 370, 371
Osmanlı İzlerini Silme 358
Osmanlı Mirası 36, 37, 51, 74, 113, 167, 325, 326, 329, 333, 335, 336, 337, 339, 341, 344, 346, 347, 350, 351, 353, 354, 357, 358, 360, 361, 363
Osmanlıca 63, 64, 354
Osmanlılar 63, 64, 70, 110, 112, 140, 141, 148, 150, 157, 160, 164, 171, 173, 174, 189, 190, 200, 202, 227, 235, 325, 332, 333, 339, 345, 355, 356, 361, 362
Osmanlılaşma 358
Osmanlı-Mısır Donanması 218
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) 220, 221
Otuz Yıl Savaşları 148, 160
Oxford English Dictionary 77
Oxford Trinity College 189

Ölüm Cezası 279
Österreicher 184
Ötekiler 114, 132, 254
Ötekilik Ontolojisi 31
Özdüşünüm 88
Özal, Turgut 109
Özerklik Bilinci 45
Özgür Devletler 43
Özgürlük Kutlama Makinası 272
Öz-Kimlik 50, 51
Özselleştirme 31, 32

Paget, William 191
Paisiy (Keşiş) 332
Pall Mall Gazette (Gazete) 206
Palmerston, Lord 199
Pan-Sırp Fikri 241
Panslavizm 175
Pantagruel 159
Panurge 159
Papacostea, Victor 68, 104
Papalık 46, 110

Papazov 130
Pappazoglu, Maior 103
Paris Komünü 220, 222
Paris Üniversitesi 161
Paris 96, 129, 137, 162, 241, 289
Parker, Charlie 130
Parthenon 216
Partizanlar 273
Partsch 302
Pasarofça Antlaşması (1718) 150
Paternalizm 102
Patras 164
Patriklik Kurumu 355
Paulus II (Papa) 55
Paunds, Norman J. G. 77
Pavurciyev, Vilko 178
Pax Ottomana 111, 347
Pax Sovietica 311
Pax-Britannica 198
Pecs 56
Peçenekler 64
Peloponnissos Yarımadası 141, 193
Pelet 169
Pelimon, A. 103
Pennsylvania 223
Perdicaris, G. A. 219
Perikles 270
Persler 28, 34
Petar (Kral) 245
Petro I (Çar) 173, 304
Petrov, Evgeniy 291
Peyami Safa 112
Peyssonel, Charles De 162
Philippe III (Dük) 157
Philippos (Kral) 57, 61
Picrochole 159
Piemonte 143
Pietist Canlanma 250
Pigafetti, Marco Antonio 56
Pintilie, Lucian 108
Pire Limanı 216
Pireneler 62, 63
Pirenne, Henri 140
Pirin 129
Pirot 145
Piskoposluk Bölgesi 34
Platea 215
Platon 68, 98
Platonov, Andrei 291
Plays: Pleasant and Unpleasant 230
Plinius 61
Pogodin, Mihail P. 179
Polonya 76, 79, 97, 257, 266, 285, 289, 291, 292, 297, 299, 300, 302, 306, 313-316, 318, 324
Polonyalılar 125, 126
Polybius 56, 61
Pomaklar 349, 352
Pontus Euksinus 55
Ponty, Maurice Merleau 238
Portekiz 97, 159
Portekizce 268
Porter, David (Komodor) 218, 219
Postkolonyal Eleştiri 49
Postkomünizm 294
Poststrüktüralizm 53
Poullet, A. 161, 168
Pouqueville, Françoise 164, 168
Poussin, Nicolas 168
Pozitivizm 181, 362
Prag 254, 257, 273, 290, 308
Princeton Üniversitesi 213
Princip, Gavrilo 242
Priştine 116
Propaganda Fide 142
Protestanlar 105, 148, 267
Protestanlık 142
Prusya 220
Prusyalılar 154, 184
Ptolemaios 61
Püriten Ahlak 219
Püriten Tavrı 213
Püriten 221
Pyotr (Kont) 174

Quaker Aile 213
Quaker 223

Rabelais 159
Radiçkov, Yordan 121
Radikalizm 151
Radio Free Europe (RRE) 285
Radio Liberty (RL) 285
Ragusa Patricileri 141
Raison d'Etat (Hikmet-I Hükümet) 240

Rallet, D. 103
Rapallo Antlaşması 78
Rastaquouere 248
Rasyonalizm 37, 234
Raşkoviç 117
Rathenau, Wolteer 78
Raven, Bertram 373
Razgrad 151
Realizm 233
Realpolitik 136
Reconquista 113, 349
Reed, John 102, 234
Reform 142, 148, 361
Reformasyon 46, 143, 217
Reich 271
Restorasyon 167
Revolution 137
Revue Internationale des Etudes Balkaniques (Dergi) 116
Rice, Timothy 129
Richardson 235
Rila Manastırı 204
Rilski, Neophyt (Rahip) 204
Riviera 115
Robert Kolej (1863) 217, 218, 220, 221
Robert, Cyprien 172, 173
Rodop Dağları 58
Rodos 272
Roma Hukuku 324
Roma İmparatorluğu 324
Roma Katolikliği 290
Roma 46, 68, 142, 289
Romaioi Kimliği 154
Romalılar 55, 61, 65
Romanov İmparatorluğu 76, 80, 363
Romantik Milliyetçilik 39
Romantikler 37
Romantizm 136, 178, 229, 233, 257, 261, 362
Romanya Bilimler Akademisi 223
Romanya Tarihi 103
Romanya 21, 43, 54, 58, 64, 70-73, 76, 79, 81, 94, 103, 104, 106, 107, 115, 121, 177, 223-225, 244, 258, 275, 300, 302, 310, 314, 316, 323, 340, 342-345, 351, 352, 355, 356
Romanyalılar 73, 102
Romanzero 37
Romen Edebiyatı 223
Romen Mirası 104
Romence 75, 102, 104
Romencilik 102
Romenler 103, 106, 108, 128, 225, 226, 253, 266, 299, 349
Romenlik 102
Roucek, Joseph 270
Rousseau (Jean-Jacques) 163, 294
Rönesans 44, 62, 115, 141, 142, 229, 356, 361
Rudolf II (İmparator) 57
Rumeli 337, 348
Rumeli-i Şahane 65
Rumlar 65, 153, 154, 191, 192, 217, 334, 350
Rumların Göçü 351
Rupnik, Jacques 300
Rus Edebiyatı 180, 220, 294
Rus Kimliği 125
Rus Komünizmi 269
Rus Mesihçiliği 290
Rusça 176
Ruskiy Vestnik 184
Ruslar 74, 126, 149, 150, 155, 173, 177, 178, 181-183, 185, 196, 211, 220, 283, 293, 294, 319, 349, 350
Rusofillik 275
Rus-Osmanlı Savaşı (1808) 60
Rusya Devrimi 106
Rusya 18, 78, 91, 96, 106, 136, 143, 146, 154, 162, 173-175, 177, 179, 180, 184, 197, 198, 200, 209, 211, 218, 220, 223, 224, 239, 247, 255, 257, 262, 265, 269, 283, 285, 287, 290, 291, 293-299, 303, 304, 307, 309, 312, 313, 318, 342, 350, 356, 370
Rycaut, Paul 191

Sadanski, Yane 240
Saf Türklük 111
Safire, William 316
Said, Edward 25-30, 33, 35, 47, 48
Saltıkov-Şçedrin, M. E. 179
Samarin, Juri F. 179
Samokov 206

Sanayileşme 37
Sarasenler 157
Saraybosna 116, 205, 243, 251
Saraydan Kız Kaçırma (Opera) 151
Saturday Review (Gazete) 206
Saussure, Ferdinand de 53
Sauveboeuf, Ferrieres de 163
Sava Irmağı 71, 72, 97
Sava Nişanı 272
Savaş Tazminatı Sorunu 78
Savoia 170
Saxe-Coburg-Gotha, Ferdinand von (Prens) 21, 154, 155
Scardus 62
Schad (Kaptan) 58, 151
Schimbarea La Fata a Romanici (Romanya'nın Dönüşümü) 106
Schimpfwörter 17
Schneider, Karl 221
Schnitzler, Arthur 320
Schöpflin, George 289, 296, 297, 308
Schrödinger 32
Schutz, Alfred 238
Schuyler, Eugene 220-223
Schweigger, Salomon (Papaz / Habsburg elçisi) 57, 58, 144
Scott, Sir Walter 40
Scribner's Monthly 221
Selânik Konağı 268
Selânik Limanı 268
Selânik 99, 251
Selim II 56
Sembiyoz Fenomeni 128
Semlin 201
Sen Petersburg 206, 220
Senkretizm 357
Seton-Watson, Robert W. 241, 242
Shaftesburg 187
Shakespeare (William) 41, 188
Shaw, George Bernard 21, 230-234
Sheraton-Balkan 122
Shils, Edward 92
Sınıf Analizi 225
Sınıflandırma 283
Sırbistan Bilimler Akademisi 116
Sırbistan 21, 55, 76, 118, 146, 160, 169, 201, 203, 223, 227, 230, 234, 240, 244, 245, 257, 302, 331, 339-341, 346, 352, 355, 356
Sırbistan-Osmanlı Savaşı 220
Sırp İsyanı 171
Sırp Mirası 104
Sırp Yayılmacılığı 241
Sırpça 75, 180, 350
Sırplar 118, 144, 170, 172, 174, 180, 182, 183, 186, 211, 232, 234, 240, 244, 245, 247, 251, 270, 276, 299, 302, 339, 350, 352, 353, 368
Sibirya 173, 286
Sigmaringen Hanedanı 21
Silahsızlanma 20
Simeon Trir Lehatsi 58
Sivil Toplum 27, 287, 288, 309
Siyah Afrika 81
Skobelev, Mihail 220
Skopetea, Elli 33, 47
Skupştina Cinayetleri 259
Slavcılık 179
Slaveikov, Penço 121
Slavlar 22, 71, 102, 108, 127, 149, 168, 173, 174, 176, 179, 180-182, 186, 203-205, 210, 212, 227, 247-249, 251, 255-258, 262, 263, 303, 324
Slavlık 173, 185, 257, 258
Slavofil Duygular 179, 180, 258
Slavofilizm 136
Slavofiller 39
Slavofobi 136
Slovaklar 267, 295, 299
Slovakya 70, 313, 314, 318
Slovenler 71-73, 267, 302, 350
Slovenya 73, 169, 266, 297, 299, 310, 313
Smith, Adam 183
Smith, Arthur Douglas Howden 39-41
Smythe, Percy Ellen Frederick 206
Snajder, Slobodan 118
Snow, C. P. 82
Sofya Üniversitesi 40
Sofya 41, 122, 160, 161, 192, 259, 271, 273
Soğuk Savaş 20, 71, 82, 84, 115, 123, 265, 266, 268, 285, 290, 316, 325, 370
Sokollu Mehmed Paşa 331
Solcular 84

Solon 270
Sosyal Devrim 184
Sosyalistler 77
Sosyalizm 229, 273
Sovremennik (Gazete) 178
Sovyet Bloku 312
Sovyetler Birliği 112, 273, 274, 301, 307
Sömürge Mirası 50
Sömürgecilik 43, 44, 80
Sphrantzes-Khalkokondyles-Doukas Paradigması 333
SSCB 19, 283
St. Clair, Stanislas 210, 212
St. Gotthard Muharebesi (1664) 160
Stalin 311
Stamboliski, Aleksandr 346
Stambolov (Bulgar Başbakanı) 233
Standart Oryantalist Söylem 40
Stanev, Emiliyan 121
Stara Pazova 116
Stara Planina 56, 57, 59, 75
Steinbeck, John 82
Stettenheim, Julius 155, 157
Stockholm 253
Strabon 56, 61, 167
Strangford, Emily (Vikontes) 206, 207, 210
Stredni Evropa 302
Struma Vadisi 98
Styria 149
Suabyalılar 81
Suriye 160, 201
Südosteuropa (Güneydoğu Almanya) 103
Sürekli Çoğalan Oryantalizmler 32
Svedectri 296
Sveta Nedelya 259
Szücs, Jenö 284, 285, 286, 287, 288, 295, 296, 298

Şaka 292
Şer İmparatorluğu 265, 370
Şeyh Bedreddin Simavî 331
Şıpka Geçidi 54, 60
Şimecka, Milan 312
Şişmanov, Ivan 91, 235
Şop 129
Şövalyelik 226
Şu Bizim Rumeli 111
Şumla 63

Tahitililer 137
Taksonomi Kuralları 85
Tanzimat Fermanı (1839) 153
Tarih ve Ütopya 106
Tarih-dışılık 28
Tarihsel Revizyonizm 362
Tarihsicilik 225
Tatarlar 349, 350
Tecavüz Olayları 278, 279
Tekbencilik 31
Tennessee 260
Tepedelenli Ali Paşa 164, 169, 216
Teplyakov, Viktor Grigoreviç 177
Terörizm 268
Tesalya 195, 337
Texas 225
Thackeray, William Makepeace 185, 202
The Balkan Road 258
The Bride of Abydos 37
The Gentle Savage 222
The Light That Failed 365
The New York Review of Books 296
The New York Times 240
The Present State of the Ottoman Empire 191
The Secret of Chimneys 250
The Spectator 319
The Spirit of the East 200
The Star (Gazete) 230
The Turk and His Lost Provinces 223
The Western Question in Greece & Turkey 79
The Witness of Poetry 289
Theopompos (Sakızlı) 61
Thermopylae 215
Thomassin, François-Daniel 169
Thomson, Harry 209
Ticaret Yolları 140
Ticaret 228, 334
Timbuktu 260
Time (Dergi) 21
Timok Irmağı 62
Timok Vadisi 63

Tiran 271
Tito (Mareşal) 273
Titotaliter Madalyası 272
Todorov, Tsvetan 131, 132
Tolstaya, Tatyana 307
Tolstoy, Lev N. 41, 174, 179
Tomacheck, W. 66
Tomo (Kılavuz) 222
Torbeşler 352
Toscana 143
Tott, François De 59, 162
Toynbee, Arnold 47, 79, 265
Trak(lar) 33, 61, 103, 105
Trakya 54, 58, 61, 65, 72, 146, 183, 351
Transilvanya 56, 266, 330, 350, 351
Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe 203
Travels with Charlie 82
Travels 205
Trento Konsili 142
Trestik, Duşan 311
Triavna 64
Trieste Körfezi 72, 266
Troeltsch 139
Troya Savaşı 368
Troya 54
Tseretelev (Prens) 221
Tudjman (Hırvatistan Başkanı) 117
Tuna Nehri / Monarşisi / Beylikleri 55-57, 61, 67, 71, 72, 97, 103, 116, 146, 177, 183, 302, 331, 342, 355
Turgenyev, Ivan 179, 220
Turgot 163
Turkey in Europe and Europe in Turkey 109
Tübingen Üniversitesi 57
Türk Etnisitesi 341
Türk Fetihleri 123
Türk Göçleri (Bulgaristan) 351
Türk Hayat Tarzı 159
Türk Hıristiyanlar 136
Türk Kimliği 113
Türk Milliyetçiliği 111
Türk Mirası 104
Türk Ordusu 274
Türk Oryantalizmi 35
Türk Tarih Kurumu 113
Türkçe 63, 64, 68, 74, 75, 113, 161, 206, 215, 357
Türkçüler 111
Türkiye 38, 51, 63-66, 70, 72, 73, 84, 99, 109, 111-113, 164, 172, 176, 182, 201, 207, 210, 212, 216, 217, 219, 223, 227, 247, 269, 274, 285, 302, 317, 323, 326, 328, 341, 350-352, 354, 363, 370, 371
Türkler 47, 58, 64, 74, 111, 112, 126, 127, 142, 150, 157, 159, 162, 164, 166, 171, 174-176, 182, 184, 185, 189, 190-192, 194-196, 200, 203, 204, 209, 210, 212, 215, 219, 223, 225, 227, 241, 247, 251-253, 255, 257, 263, 268, 271, 302, 327, 329, 347-350, 352, 354, 370
Türklük 112
Türkmen Aşiretleri 64
Türkofil 136, 199, 203, 210
Türkofoblar 212
Türk-Yunan Savaşı 348
Twain, Mark 216
Tyrnavos 216

Ugresic, Dubravka 113, 114
Ukrayna 285, 316
Ukraynalılar 350
Ulahlar 172, 174, 251
Ulusal Kimlikler 99
Ulusçu Parçalanma Süreci 77
Ulus-Devlet (ler) 123, 260, 261, 335, 338, 342, 345, 348, 349, 352, 357, 360-362, 363, 371
Uluslar Çöplüğü (Völkerabfalle) 77
Uluslararası Barış İçin Carnegie Vakfı (ayr. bkz. Carnegie Vakfı) 18-20
Unguru Balkan 64
Unutulmaz Yaz (Film) 108
Upward, Allen 96, 199
Urquhart, David 199, 200
Uspenskiy, Gleb I. 179
Uzakdoğu 78, 180
Uzlar 64
Uzlaşma Hareketi 68

Üçüncü Dünya 49, 264, 316
Ünyat Kilisesi 330, 353

Ürdün 201
Üretim Tarzı Anlatısı 225
Üsküp 116
Ütopya 37, 291

Vajda, Mihaly 299
Valery, Paul 124
Varazdin'liler 149
Varna 177
Varnenczyk III (Kral) 55
Varşova Paktı 313
Varşova 273, 290, 308
Vatikan 330
Vatra Romaneasca 108
Vazov, Ivan 119
Veba 152
Velestinlis, Rhigas 331
Velika Kladuşa 116
Venedik Körfezi 60
Venedik 58, 59, 115, 141-144, 147, 157
Venedikliler 141
Venelin, Yuri Ivanoviç 175
Veratius 62
Versailles Antlaşması 335
Victoria (Kraliçe) 21, 204, 207, 208, 221
Vietnam Savaşı 24
Viktorya Ahlakı 366
Viljavec, Fritz 73
Visegrad Dörtlüsü 125, 285, 311, 318
Vivian, Herbert 40, 93, 97
Viyana 56, 147, 150, 162, 300
Vlad Tepeş (Voyvoda) 248
Vladyslav 55
Vodobivec, Alexander 81
Volf, Miroslav 117
Volksmuseum (Halklar Müzesi) 138, 229, 263
Voltaire 151, 163
Von Hahn, Johann Georg 66
Vopicka, Charles J. 244
Voyage en Orient 169
Voyage into The Levant 189
Voyna Krayina 276
Voyvodina 266, 350
Völkerabfalle 77
Vrancic, Anton (Habsburg Elçisi) 144-147

Wagner, Richard 312
Waldorf Astor 21
Wallerstein 95
Walsh, Robert 60
Washington 317
Webb, Sidney 230
Weiss, Franz Von (Haritacı) 59
West, Dame Rebecca 59, 226, 243, 248
Westöstlicher Diwan 37
Whig Yorumu 335
Williams, H. W. 216
Wilno 289
Wilson (ABD Başkanı) 101, 244
Windt, Harry De 269
Wittgenstein 31
Wolff, Larry 34, 308
Wood, Nancy 292, 308
Wood, Robert 138
Woodhouse, C. M. 197

Yahudi-Hıristiyan-Müslüman Geleneği 307, 319
Yahudiler 108, 148, 159, 191, 195, 251, 349, 350
Yahudilik 331
Yakındoğu 35, 50, 66, 67, 90, 136, 140, 155, 156, 198, 208, 316, 326
Yalıtılmışlık 108
Yalta Anlaşması 290
Yankee İyimserliği 228
Yanya 200
Yarı Sömürge 43
Yarı-Oryantal Entrika 43
Yekaterina II (Çariçe) 165, 173
Yeni Dünya 140
Yeniçeri Ocağı 152
Yeniçeriler 151, 225, 247
Yoksullara Hizmet İçin Yetişmiş Hemşireler Sağlama Ulusal Derneği 208
Yorkshire 227
Yovkov, Yordan 121
Yugoslav Sorunu 114
Yugoslavlar 73, 115, 116, 119
Yugoslavlık 114
Yugoslavya 19, 43, 48, 51, 70-73, 76, 79, 95, 113-118, 272-276, 278,

279, 299, 300, 323, 324, 349, 353, 367-369
Yujakov, E. 176, 178
Yunan Denizi 72
Yunan Edebiyatı 188
Yunan Ihtilali / Bağımsızlık Savaşı (1825) 167, 218
Yunan Mirası 104
Yunanca 75, 97, 147, 206, 216, 290
Yunanistan - Avrupalı'nın Avrupa Tatili 97
Yunanistan 42, 43, 70-73, 76, 79, 97-100, 111, 126, 136, 143, 151-154, 165-167, 169, 192, 196, 197, 201, 202, 213, 214, 216, 218, 219, 223, 224, 227, 238, 255, 258, 266, 269-275, 285, 302-304, 323, 339, 340, 342, 349, 352, 354, 356, 368, 370
Yunanlılar / Yunanlar 42, 47, 55, 61, 73, 97, 99, 100, 102, 127, 137, 138, 150, 154, 157, 166, 167, 172, 175, 176, 178, 182, 184, 193-198, 200, 203, 211, 214, 215, 228, 251-253, 255, 270, 272, 274, 302, 304, 340, 341, 352
Yunanlılık 100
Yurttaşlık Hakları 43
Yüz Yıl Savaşları 157

Zagreb 116, 272
Zaire Müziği 129
Zamgna, Louis de 169
Zante 214
Zemzem Suyu 275
Zenon 136
Zeune, August 60, 62, 66
Zimnitsa 177
Zorla Din Değiştirme 330

Maria Todorova *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*'e çarpıcı bir giriş cümlesiyle başlıyor: "Batı kültüründe bir hayalet geziniyor: Balkanlar hayaleti." Bu kitap, bir anlamda bu "hayalet"in nasıl oluşturulup kullanıldığının, hangi işlevleri yerine getirdiğinin derinlemesine açıklanmasından oluşuyor. Todorova'ya göre, Balkanlar etrafında inşa edilen söylem, "Batı"nın kendine ilişkin imgesinin kurulmasında da kritik bir rol oynuyor. "Doğu"dan farklı bir damgalanmaya maruz kalan Balkanlar, Batı'nın kendi içindeki ötekiyi temsil ediyor. Batı içindeki farklılıklara da duyarlı olan yazar, homojen bir "Batı" kavrayışına karşı çıkıyor, çeşitli Batı uluslarının Balkan tahayyüllerindeki ortak noktaların yanı sıra değişik (ve zaman içinde değişen) vurguları da inceliyor. Todorova, inanılmaz derecede zengin bilgi birikimiyle, yarımadaya ilişkin olarak *dışarıdan* bakışla yaratılan çok çarpıcı imgelerin tarihini sunmakla yetinmiyor, ayrıca çeşitli Balkan uluslarının *içeriden* bakışlarını da araştırıyor, hatta bu konuya öncelik veriyor. Söz konusu ulusların kimliklerinde Balkanlı olmanın ne ölçüde önemli bir yer tuttuğunu araştırıyor. Örneğin, Balkanlar bir Osmanlı mirası olmasına rağmen, Türk ulusal kimliğini kuran çeşitli ikili karşıtlıklar içinde Balkanlı olmanın neden marjinal bir konumda kaldığını inceliyor. Belki de, kitabın en göz kamaştırıcı yönü, bütün somut sorunları ve değerlendirmeleri, çok incelikli kuramsal tartışmalarla temellendirmesi. *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, pek çok açıdan klasik sayılan, önemi tartışılmayan bir başyapıt. ■

İLETİŞİM 872
ARAŞTIRMA İNCELEME 137

28.00₺

9 789750 501128